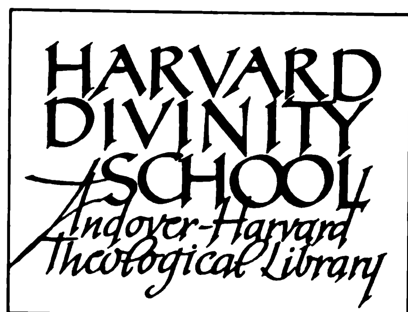

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

KERESZTYÉN

HITTUDOMÁNY.

AZ EGYHÁZI TANÍTÓI HÍVATALRA

KÉSZŰLŐ

TANÍTVÁNYAINAK SZÁMOKRA

ÍRTA

SOMOSY JÁNOS,

A' Sáros-Pataki ref. anyaoskolában a' hittudománynak és az ó testamentomi szent könyvek' magyarázásának közönséges tanítója, Tek. Zemplén 's Torna Vármegyék Táblabírája, 's a' magyar tudós társaság' levelező tagja.

I. KÖTET.

S. PATAKON,

Nyomtatta Nádaskay András. 1836.

Megesméritek az Igazságot, *és az* Igazság *szabadokká tészen titeket.*

Ján. 8, 32.

A' dogmatica theologia' első vonásai czím alatt kezdő tanítványim' számokra 1827-dik esztendőben nyomtattatott 's 1835-ben második kiadást ért munkám' kedvező fogadtatása ösztönűl szolgála nékem, hogy az egyházi tanítói hívatalra törekedő tanítványim' kedvekért, nagyobb kiterjedésű hittudományi rendszeremet is közre bocsátanám.

A' minden kegyelemnek Istene, a' kitől száll alá az áldás minden jó és szíves

törekedésekre, adja a' maga áldását ezen csekély munkámra, hogy az ó szent Országának terjedése az által is előmozdíttassék. S. Patakon Június 12-dik napján 1836-dik esztendőben.

a' Szerző.

A' KERESZTYÉN HITTUDOMÁNY' RENDJE ÉS FOGLALATJA.

BÉVEZETÉS.

A) TÁRGYAS BÉVEZETÉS.

I. SZAKASZ.

A' VALLÁSRÓL KÖZÖNSÉGESEN (EUSEBIOLOGIA).

II. SZAKASZ.

A' KIJELENTÉSRŐL (APOCALYPTICA).

III. SZAKASZ.

A' ZSIDÓ ÉS A' KERESZTYÉN VALLÁSRÓL, MINT TERMÉSZET FELETTI ISTENI KIJELENTÉSRŐL. (APOLOGETICA.)

B) FORMÁS BEVEZETÉS A' HITTUDOMÁNYBA.

I. SZAKASZ.

A' THEOLOGIÁRÓL.

II. SZAKASZ.

A' HITTUDOMÁNYI RENDSZER' KÉSZÍTÉSÉRŐL (SYSTEMATICA).

lap

A' HITTUDOMÁNYNAK ELSŐ RÉSZE.

A' BIBLIOLOGIA.

Vagy a' szent Írásról, mint a' kijelentett vallás' kútfejéről (principium cognoscendi), annak emberi 's isteni tekintetéről 's tulajdonságairól.

I. SZAKASZ.

A' SZENT KÖNYVEKNEK EMBERI HITELESSÉGEKRŐL.

II. SZAKASZ.

A' SZENT IRÁS' ISTENI TEKINTETÉRŐL, 'S EBBŐL FOLYÓ TULAJDONSÁGAIRÓL.

lap

A' HITTUDOMÁNYNAK MÁSODIK RÉSZE.

A' SZOROSB ÉRTELEMBEN VETT THEOLOGIA. ISTEN ÉS AZ Ő MUNKÁJI.

I. SZAKASZ.

AZ ISTEN' LÉTELE.

lap

II. SZAKASZ.

AZ ISTEN' TULAJDONSÁGAI.

III. SZAKASZ.

AZ ATYA, A' FIÚ ÉS A' SZENT LÉLEK ISTENRŐL.

IV. SZAKASZ.

AZ ISTENRŐL, MINT TEREMTŐRŐL.

I.) AZ ISTENRŐL, MINT AZ EGÉSZ VILÁG' TEREMTŐJÉRŐL.

II.) AZ ISTENRŐL MINT AZ ÉRTELEMMEL BÍRÓ VALÓSÁGOK' TEREMTŐJÖKRŐL.

A) Angyalok 's rossz Lelkek.

1) Az Angyalok.

V. SZAKASZ.

AZ ISTENRŐL MINT GONDVISELŐRŐL.

KERESZTYÉN

HITTUDOMÁNY

(DOGMATICA THEOLOGIA).

A' hittudományon a' keresztyén vallás' azon igazságainak, mellyek a' hit' és reménység' tárgyai, tudós és rendszeres előadása értetvén; a' hittudomány a' keresztyén vallással foglalatoskodik mint tárgygyal; formájára tartozik, hogy az rendszeres előadás.

1-ször: A' mi a' tárgyas bévezetést illeti:

a.) A' keresztyén vallás egy különös neme lévén a' vallásnak, a' tárgyas bévezetés' első szakaszában tanítanunk kell a' v a l l á s r ó l (Eusebiologia), hogy a' vallás természetével 's különös nemeivel megesmerkedjünk.

b.) A' keresztyén vallás úgy tekintetvén mint felsőbb oktatásból, itseni jelentésből eredő vallás, a' tárgyas bévezetés' második szakaszában szólanunk kell a' kijelentésről (Apocalyptica). Ez a' mai időben annyival szükségesb, mivel sokan a' kijelentést lehetetlennek, szükségtelennek akarják tartatni.

c.) Be kell bizonyítanunk, hogy a' keresztyén vallás s z á r m a z h a t o t t i s t e n i k ü l ö n ö s k i j e l e n t é s b ő l, v a l ó s á g g a l i s a b b ó l s z á r m a z o t t (Apologetica); 's ez lessz a' tárgyas bévezetésnek harmadik szakasza. Ez sem maradhat ki a' bévezetésből, mivel ma sokan a' keresztyén vallást úgy kívánnák tekintetni, mint puszta természeti vallást.

2-or A' bévezetés' formás részében szó lessz

a.) A' theologiának (mellynek a' hittudomány egy része) fogatjáról, becséről, különböző nemeiről, különösen a' hittudományról 's annak más tudományokhoz való viszonyáról. Ez a' formás bévezetés' első szakasza.

b.) A' hittudomány-rendszer' helyes készítéséről (systematica), 's a' hittudomány' históriájáról; 's ez a' formás bévezetés' második szakasza.

Illyen bévezetések a' hittudományba:

Stosch (Eberh. Herm. Dan.) introductio in theol. dogm. Francof. ad Viadrum, 1778. 8.

Baumgarten — Crusius (Ludw. Fr. Otto). Einleitung in das Studium der Dogmatik. Leipzig, 1820.

Budai (Esai.) Propædeumata theologiæ christianæ. Debrec. 1817. 8.

A.) TÁRGYAS BÉVEZETÉS.

I. SZAKASZ.

A' VALLÁSRÓL KÖZÖNSÉGESEN (EUSEBIOLOGIA).

Literatura.

Cotta diss. de religione in genere et spec. naturali. Tubingæ, 1761.

Dav. Hume the natural history of Religion. In Essays and Treatises on several subjects. másod. kiadás. London, 1784.

Brehm (Georg. Nic.) Was sind Religion, Theologie und Gottesdienst? Ein philosoph. Versuch. Leipzig, 1785.

Berger über den Begriff der Religion als Wissenschaft, Religionsgeschichte und ihre Principien, in Flügg's Beiträgen zur Gesch. u. s. w. 1. Th.

Herder (Joh. Gottfr.) von Religion, Lehrmeinungen und Gebräuchen. Leipzig. 1798. 8.

Wendt (Amad.) die Religion an sich, und ihrem Verhältnisse zur Wissenschaft, Kunst, Leben und zu den verschiedenen Formen derselben, in einer Reihe von Vorträgen an Gebildete. Sulzbach, 1813. 8.

(Schleiermaher) Ueber die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern. dritte Ausgabe. Berlin, 1821.

Ben. Constant de la Religion, considerée dans sa souree, ses formes et des ses developpemens. Vol. II. Paris, 1824. 25. németre fordította P. A. Petri.

de Wette Vorlesungen über die Religion, ihre Erscheinungsformen und ihrem Einfluss auf das Leben. Basel, 1827.

§. 2.

A' vallás históriai értelemben.

Ha a' vallást (religio) meg akarjuk határozni, históriai értelmét a' philosophiaitól meg kell különböztetni.

Az első kérdést így is feltehetjük: miben egyeznek meg minden vallások? vagy mellyik az a' megfogás, melly minden vallásra rá illik?

A' vallások' históriája' bizonysága szerint, megegyeznek minden vallások a' kü-

vetkező pontokban: 1.) minden vallás megesmér valami felsőbb és az ember' erejét haladó erőt; 2.) ezen főbb erőnek az ember állapotjára, hasznára, vagy kárára befolyása van; 3.) ezen főbb erő' tekintetében, némelly dolgokat teljesíteni, másokkal pedig felhagyni kötelességünk.

Összefogván már ezen jegyeket, így határozhatjuk meg a' vallást: egy vagy több nálunknál fentebb nemű valóság' esméréseinek és tiszteléseinek szere, (modus certus numen qualecunque cognoscendi atque colendi): vagy a' mint Cicero (de Invent. II, 53.) szól: „religio est, quae superioris cujusdam naturae, quam divinam vocant, curam cærimoniamque affert.“ Ezen meghatározás szerint a' vallás kettőben foglaltatik, ú. m. egy felsőbb valóság' esméretében 's tiszteletében.

Esmérete abban áll, hogy legyen előterjesztésünk az embert meghaladó valóság' létéléről, 's befolyásáról a' világ' és az emberek' történeteikre. Ez a' s z e m l é l ő v a l l á s (religio theoretica). Tisztelete abban határozódik, hogy érzéseink 's cselekedeteink által jó tetszését megnyerni törekedjünk. Ez a' c s e l e k v ő v a l l á s (religio practica).

Ezen meghatározásban a' vallás s z e m é l y l e g (subjective) vétetett, mellyet a' vallás' t á r g y a s (objectivus) értelmétől kell megkülönböztetnünk. A' vallást ugyan is vagy úgy gondolhatjuk, mint valamelly személyben lévőt, 's ekkor lesz az, egynek

vagy másnak esmérete Istenről, és ezen esmérethez alkalmaztatott életének módja, (subjectiva religio), p. o. a' Plátó' vagy Newton' vallása; vagy úgy tekinthetjük azt, mint személyen kívül lévő tárgyat (vallástudomány), értvén rajta az Isten' esmérésére és tiszteléséfe tartozó értemények' (notio) és tételek' (propositio) foglalatját, (objectiva religio), p. o. zsidó, vagy keresztyén vallás. Ha több emberek megegyeznek az Isten feléli esméret' fő-pontjaiban, 's az iránta tartozó tisztelet' módjában, és az közönséges tekintetet nyer, köz vagy nyilvános vallásnak (religio publica) neveztetik.

A' religio szó (melly csaknem minden európai nyelvekbe átvitetett) eredetének nyomozásában, már a' régi rómaiak is különbözőleg értettek. Némellyek lehuzzák ettől az igétől:

1.) Relegere, azaz: iterum legere, úgy hogy religio annyit tenne: a' vallásra, azaz, az Isten' esmérésére és tiszteléséfe tartozó dolgok felől gyakorta elmélkedni. Igy Cicero (de nat. deor. II, 28) „Qui omnia, quae ad cultum deorum pertinerent, „diligenter retractarent, et tamquam relegerent, „sunt dicti religiosi, ex relegendo, ut elegan-„tes ex eligendo, tamquam a diligendo diligentes, „ex intelligendo intelligentes, his enim in verbis „inest vis legendi eadem, quæ in religioso.“

2.) Mások a' religare (kötni, kötelezni) szótól származtatják. Igy Lactantius (Instit. divin. IV, 28) „Hac conditione gignimur, ut generanti „nos Deo justa et debita obsequia præbeamus, „hunc solum noverimus, hunc sequamur. Hoc vin-„culo pietatis obstricti, Deo religati sumus, un-„de ipsa religio nomen accepit, non ut Cicero in-„terpretatus est, a relegendo.“ E' szerint a' reli-

gio jelenti az Isten' parancsolatinak teljesitésére köteleztetésünket.

3.) Massurius Sabinus lehúzza a relinquendo, a' mint Gellius (noct. att. IV. 9.) megjegyzi: „Mittimus Massurium Sabinum, qui religiosum, „i. e. quod propter sacitatem aliquam remotum ac „sepositum a nobis est, a relinquendo dictum „esse docuit."

A' két első vélemény közt választván, mert a' harmadik puszta elmefuttatás, a' Cicero' származtatását javallja a' hasonlóság (analogia). Mert valamint obligo-ból obligatio nem obligio származik, úgy religo-ból lenne religatio, és nem religio; lego-ból lett legio, és így relego-ból is lehetett religio. Meg kell vallanunk egyébiránt, hogy a' religio szó' jelentése ezekben: officii religio, religioni habere, s. ducere, religionem servare, solvere, 's a' t. inkább Lactantius mellett látszik állani.

§. 3.

A' vallás philosophiai értelemben.

Philosophiai értelemben a' vallás lesz: a' vallásos észképek' tárgyas valóságának (objectiva realitas) hivése, összefüggésben azon érzésekkel és cselekvésekkel, mellyek ezen hivésből folynak.

Vallásos észkép egy van ugyan tulajdonképen, t. i. az Istenség' észképe; de ezzel az erkölcsi szabadság' 's a' halhatatlanság' észképe belső összeköttetésben lévén, a' vallás philosophiai értelemben mind a' hármat magában foglalja, ú. m.

1.) Egy minden tökéletességgel bíró valóság' lételének hivését, ki a' világot teremtette, fentartja, igazgatja.

2.) Erkölcsi szabadságunknak hívését, melly azt teszi: hogy az ember önmagát nem a' testi ösztön' ingerei, hanem az okosság' parancsolatja, 's a' lelkiesméret' sugallati szerint határozhatja el, a' jó megtételére, 's a' rosz elkerülésére; — és hogy

3.) Nemesb részünk nem lesz semmivé a' halálban, hanem fenmarad, munkásságát folytatni fogja, 's túl a' síron megfizet Isten kinek-kinek a' szerint, a' mint ez életben cselekedett jót vagy gonoszt.

Hogy a' vallás, ha az tökéletes, lelkünknek minden erejit meghatja, hogy az esmerő-, érző- 's akaró tehetségünket egyiránt foglalatoskodtatja, megesmérik már ma mindenek, kik a' vallás' természetéről mélyebben visgálódtak; de hevesen vetekednek ezen kérdésen: mellyik lelki erő 's munkásság fő 's eredeti a' vallásban?

Némellyek, mint hajdan a' mysticusok, a' mi időnkben de Wette, Schleiermacher, Twesten azt állították, hogy a' vallás' eredeti mivolta az érzésben van; innen Schleiermacher a' vallást így határozta meg: hogy az általanos függésünk' érzése. Ezen meghatározás' értésére tudnunk kell, hogy itt ezek, érzés 's öntudat egyet jelentenek, 's általános függés az, mellyben az ellenhatás lehetetlen.

De ezen meghatározására a' vallásnak, melly a' Schleiermacher mesterkélt rendszerének alapköve, helyesen jegyzi meg Bretschneider a' következendőket:

1.) Érzés 's közvetetlen öntudat ro-

konok ugyan, de nem azonosok. Az érzés az élet' állapotja, melly rendszerint tudattal, ú. m. a' mi minden érzésekre, gondolatokra 's munkásságokra nézve az állandó egységet eszközli, egyesülve van; de nem szükségesképen, nem is mindenkor. A' plánták is birnak öntudatlan érzéssel, szintúgy az emberek az alvásban, ájúlásban, és a' bódító betegségekben. Az öntudat pedig nem érzés, hanem tudat a' létről, melly ismét vagy érzésben, vagy cselekedetben, vagy gondolkodásban állhat; innen a' léttudat, létünk' mindenkori neménok vagy határozottságának tudatja. A' holtaknak látszókban 's ájultakban; a' használt inger-eszközök által felébred először az érzés, de még ez soká maradhat léttudat nélkül. Ha pedig a' beteg az érzést az ő énje képzeletével összeköti, előáll az ő állapotjáról való tudat, vagy a' léttudat visszatér, *az ember magához jön*, azaz: az Én a' léttudatban magát újra feltalálja.

2.) Hibás állítás az is, hogy a' vallás eredetileg nem tudás, nem akarás, hanem csak érzés. Való ugyan, hogy az nem puszta tudás, mert az az elmét érdekletlen is hagyhatná; nem is puszta cselekvés, mert ez mindenkor megilletést valamitől, és így valamelly tárgynak tudását 's érzését teszi fel; de nem is puszta érzés eredetileg, hanem tudás, érzés, 's cselekvés együtt, 's első benne a' tudás. Az érzések előállanak, valamelly tárgy által reánk okozott benyomás által. Az érzéki érzésekben már a'

tárgy megelőző tudása nem átaljában szükséges, az a' tudás követheti is az érzést, innen néhánykor bizonytalan marad a' tudatra nézve, honnan származott a' benyomás, melly az érzéki érzést megillette. De az észképekben, és így az isteni észképben is, az észkép' felfogásának a' tudatban, vagy a' tudásnak kell lenni elsőnek, az érzésnek pedig következőnek, épen azért mivel az érzés valami gondolatra vitetődik, mellynek mint gondoltnak elébb kell lenni az elmében, azon hatásnál, mellyet az, az elmére okoz. Csak abban az esetben előzhetné meg a' tudást az érzés, ha az isteni állomány az emberi lelket, minekelőtte Istent esmérne, megilletné. De még ekkor is csak egy homályos valamiről, nem Istenről lenne érzésünk; az utolsót csak akkor nyerhetnénk meg, ha az Isten' észképe az okosság által megesmértetvén, tudatba jőne. A' határozatlan valami homályos érzését semmi esetben sem nevezhetnénk vallásnak, mert különben minden homályos érzéseket ide kellene számlálnunk; az érzésnek Istenre vitetése pedig előre felteszi átaljában az Isten észképének előleges behatását a' tudatba. A' vallásban tehát nem a' függés' érzése az első, hanem a' tudás, vagy az Isten' észképének felfogása, melly csupán csak az okosság' munkássága által eshetik meg.

De hogy a' vallásban nem eredeti az érzés, hanem a' tudás az Istenről, abból is kitetszik, mivel érzés által az általános

függés' tudatjára soha sem juthatnánk, hanem csak az elmélő okosság által. Az érzés csak egy jelenlévő akadályozásról tesz bizonyságot, és hogy azon ezen pillanatban erőt nem vehetünk. De az határozatlan marad, vallyon az akadály' meggyőzése átaljában, vagy más időben nem lehető e. Csak az okosság elméleté (reflexio) által vitethetnek ezen akadályozások valamelly általánosra (absolutum), a' midőn az általános' észképét önmagából fejti ki. — Az okosság ezen észkép' alakító munkássága nélkűl, a' függési érzés materialismusra is vezethetne, a' mint ez meg is történt. — De

3.) Ezek egyszerű, 's általános végtelenség, és Isten, mellyeket Schleiermacher úgyanazonos fogatoknak állít, nem úgyanazonosok. Amaz nem lehet az örök bölcseség, jóság és igazság, mivel az ő állítása szerint az Istenről való tudás is a' függési érzésből vonatik le. Az általános végtelenség tehát még egészen határozatlan fogat, mellyben az ellenállhatatlan erő' egyetlenegy jegye foglaltatik. Innen az nem ébreszthet más érzést bennünk, mint a' mit az általános rossz; úgymint munkásságunk' általános ellenállhatatlan akadályozásának érzését, és így félelmet és irtózást egy illy hatalomtól, 's ezen teljes tőle függésünkön való gyászt. Hogy azt szerethessük mint jót, bizhassunk benne mint bölcsben, 's ezért néki magunkat örömmel alávethessük, elsőben meg kell esmérnünk és tudnunk, hogy az jó, és bölcs, azaz:

az okosságnak kell az istenség' észképét először tudatba hozni. E' nélkül az általános végtelenség, vagy valami üres, alaktalan, vagy egy borzasztó valami. De ez a' vallásfogat a' keresztyén hit' theoriájának sem szolgálhat alapúl azon az okon, mivel a' keresztyén vallás az Isten' szeretetét emelî ki mint a' vallás' mivóltára tartozót, a' mit pedig a' tőle való félelem számûz. Az Isten iránt való szeretetnek csak egy valódi 's tiszta kútfeje van, nem az Istentől való függés' érzése, hanem az, hogy az okosság Istenben (nem az ellenállhatatlant, hanem) a' legfőbb jót, vagy a' minden tökéletességek' összeségét megesméri, hogy tehát az Isten' eszképét kifejti, következésképen a' tudással kezdi. — De

4.) Az sem látszik szükségesnek, hogy az általános függés' érzése a' világra is ne vitethetnék. Azt mondja ugyan Schleiermacher: a' végestől való függés' érzésében, légyen az bár az egész világ, mindenkor lehetségesnek látszik az ellen- és a' kölcsönhatás. De sok van a' természetben is, a' mi, a' mi részünkről semmi ellenhatást sem enged; illyenek: az égitestek' mozgások, az ettől függő idő' haladása, a' világtestek' összetartó nehézségek, a' vénhedés' és elhalás' szükségessége. Az ellenhatás ezekben részünkről átaljában lehetetlen, hanemha ellenhatásnak neveznénk, hogy az embernek legalább akaratja lehet, hogy a' természetnek, mellytől magát függőnek érzi, ellene szegüljön. De az illyen ellen-

szegűlés lehetséges az Istenre nézve is. Így szégűl ellene a' bűnös 's megátalkodott ember az Isten' mindenható akaratjának. Általjában, a' bűn a' gonosz embernek ellenmunkássága, a' szó közönséges értelemben vétetvén, Isten ellen; innen az általános függés' érzése inkább a' világra, és a' természeti erőkre mint az Istenre útasít minket. l. Bretschneider über die Grundansichten der theologischen Systeme in den dogmatischen Lehrbüchern der HHn. Proff. Schleiermacher und Marheinecke, so wie über die des Hn. D. Hase, im Handb. d. Dogmatik. 3. Ausg. 1828.

Mások ismét a' cselekvést, még pedig az erkölcsi cselekvést tartják elsőnek 's eredetinek a' vallásban, mint Kánt, és az ő oskolája; innen Kánt a' vallást így határozta meg, hogy az megesmérése kötelességeinknek, mint Isten' parancsolatainak; minthogy ő az Isten' hivését a' feltétel nélkűl parancsoló erkölcsi törvényre alapította. — De ezen erkölcsi törvény is észkép, következésképen nem bizonyosabb, mint az Isten' észképe; azonban minden cselekvés függ a' tudástól, vagy a' tudatnak meghatároztatásától az okosságtól vagy az érzékiségtől adatott előterjesztés által.

A' Fichte oskolája az Istenség' észképét az erkölcsi világ-rend' észképében bontván fel, érti a' valláson: az erkölcsi világ-rendnek, vagy a' mi ezzel egyre megy: a' jó' végdiadalmának hivését. — De ha szinte az erkölcsi világrendnek, 's a' jó' diadalmá-

nak hivése a' valláshoz tartozik, 's erre megkívántatik, meg kell ezt előzni a' világ' erkölcsi rendje, felállítójának, fentartójának, és a' jó ügy' diadalom adójának, vagy az Istennek hivésének.

§. 4.

Belső és külső vallás.

A' vallás, ha az tökéletes, a' millyennek kell lenni a' philosophiai értelemben vett vallásnak, az egész emberre tartozik, 's az mind belső, mind külső életünket meghatja, 's foglalatoskodtatja; — 's a' vallás már a' mennyiben belső életünkre tartozik belsőnek, a' mennyiben a' külsőre külső vallásnak neveztetik.

A' belső valláson értjük azt az állapotját az emberi léleknek, melly szerint előterjesztési, érzési, kívánási ereje Istenre van intésve. Ennek már három része van, vagy az emberi lélek, három tehetségeinek megfelelő módja, ú. m. 1.) a' vallásos hit (fides religiosa) melly előterjesztési, 2.) vallásos érzés (sensus religiosus) melly érzési, 3.) vallásos esdeklés vagy vágy (studium s. desiderium religiosum) melly kívánási tehetségünknek felel meg. — De minthogy az ember nem csak lélek, hanem test is, a' vallásnak külsőképen is ki kell magát mutatni bennünk, vagy külső életünket is lelkünk ezen belső állapotjához kell intéznünk, melly külső vallásnak neveztetik; 's ennek szintúgy három része van, melly a'

belső vallás' három részeinek felel meg. — A' vallásos hitnek megfelel a' hitvallás (professio fidei), 's a' religio szó' magyar neve ezt az elementumot fejezi ki; a' vallásos érzésnek az áhítatosság (cultus religiosus); a' vallásos esdeklésnek vagy vágynak a' külső kegyesség (pietas externa). Az első szók által, a' két utolsó inkább cselekedetek által mutatódik ki. A' belső és külső vallás viszonyosan hatnak egymásra; a' belsőből kifejlik a' külső; ez ismét a' belsőnek élesztésére jótékonyan munkálkodik.

§. 5.

Hit, tudás, vélekedés.

A' vallásban helye van annak a' meggyőződésnek, melly hitnek neveztetik, 's mivoltára nézve mind a' tudástól, mind a' *vélekedéstől* külömbözik. De a' hit' és tudás' kölömbsége nem a' meggyőződés' mértékére vitetik, mintha abban a' mit tudunk erősb meggyőződésünk volna, mint abban a' mit hiszünk; a' mint vélekednek azok, kik csak az érzékek' tárgyait tartják bizonyosoknak. A' hit szintúgy mint a' tudás erős és kielegítő okokon alapult meggyőződés, 's mind a' kettő ebben különbözik már a' véleménytől, melly kielégítő okok nélkűl való meggyőződés. A' hit' és tudás' külömbsége a' meggyőződés' tárgyaira vitetik. Hit az, midőn olly dolgokról van erős meggyőződésünk, mellyek sem külső, sem belső tapasztalásink' tárgyai nem lehetnek. Tudás

pedig az, midőn olly tárgyak felől van erős meggyőződésünk, mellyek tapasztalásunknak alá esnek. A' tudás tehát közvetetlen esméret, a' hit közvetett, azaz, ollyan, mellyet következtetés által szerzünk 's húzunk le valamelly bizonyosnak esmért dologból.

Ez a' bizonyosnak esmért dolog (res in facto posita) mellyen a' hit épül, vagy bennünk van, vagy kivűlünk. Ha bennünk van, úgy a' hit észhit (fides rationalis); 's ez ismét vagy értelmi hit (fides intellectualis) midőn meggyőződésünk' kielégítő okát a' szemlélő észben találjuk, p. o. az Isten lételének a' cosmologiai erősségen alapúlt hívése, — vagy erkölcsi hit (fides moralis), midőn meggyőződésünknek a' cselekvő ész a' fundamentoma, p. o. az Isten létele hívése a' feltételetlen parancsoló erkölcsi törvényből húzatván le. — Ha pedig az ok, melly meggyőződésünket eszközli kivűlünk van, úgy az lehet vagy a' természetben (természeti hit); p. o. midőn meggyőződésünket az Isten' létele felől a' természetből kisúgárzó szép rendre 's czélosságra alapítjuk; vagy a' históriában (históriai hit) p. o. midőn az Isten létélének hivése a' nemzetek' megegyezéséből húzatik le.

A' hitnek ezen meghatározásával egyez a' szent írás tanítása is, midőn az mondatik Zsid. 11, 1: *a' hit az ollyan dolgoknak valóságok, a' mellyeket reménylünk, és a' melly dolgok nem láttatnak, azoknak bizonyos*

mutatójok [1]) vagy érthetőbbben: a' hit bizonyos várása (ὑποςασις) azoknak, a' miket reménylünk, és meggyőződés (ελεγχος) azokról a' miket nem látunk. Itt a' hitnek két fő-jegyei adatnak elő: először, hogy az erős és bizonyos meggyőződés, melly által a' vélekedéstól 's gyanítástól különbözik; másodszor, hogy a' meggyőződés' tárgyai nem láttatnak; azaz, tapasztalás alá nem esnek, hanem azokról bizonyos fundamentomokból győződünk meg.

A' régi theologusok így határozták meg a' hitet: fides est adsensus, qui præbetur adserto ob testimonium alterius. — De ez a' fogat igen szűk 's csak a' históriai hitre illik.

Kánt és az ő oskolája ért a' tudáson: objectiva és subjectiva okokon épült meggyőződést; a' hiten ollyan meggyőződést, mellynek okai subjective ugyan kielégítnek, de nem objective, azaz, az okok nem a' tárgy közvetetlen esméretéből vétettek, minthogy maga a' tárgy érzékfeletti, 's a' tapasztalásban ki nem mutatható, hanem az emberi ész bizonyos szükségéből, melly azt készteti, hogy az érzékfelettieket is valóknak tartsa. Igy p. o. az egység' és szükségesség' törvényét magában hordozó okosságnak, mellyet az érzéki esméret ki nem elégíthet, hogy magával ellenkezésbe ne

---

[1]) Zsid. 11, 1. Εστι δε πιστις ελπιζομενων ὑποςασις, πραγματων ελεγχος ȣ βλεπομενων.

jöjjön, fel kell emelkednie a' fő-ideákra, 's ezeket valóknak kell tartani. Ide tartozik már a' legtökéletesebbnek ideája, mellynek valóságáról való erős meggyőződés vallásos hitnék neveztetik.

§. 6.

Vallásbeli hitlenség.

A' hitnek ellentétetik a' hitlenség, vagy a' hit hiánya, még akkor is, mikor a' dolog, valósága mellett elegendő 's a' józan észt kielégítő okok kezeskednek. Ha már ez a' hitlenség a' vallás észképeire vitetik, vallásbeli hitlenségnek neveztetik. Ez theoretice abban mutatja ki magát, hogy a' hitetlen ember a' vallásos ideák' igazságát nem érzi, sőt azokat csalódásoknak tartja; practice abban, hogy vélekedése általhat oselekedeteire is, és akkor vallástalanságnak (irreligiositas) neveztetik.

Midőn a' vallásbeli hitlenségnek Isten a' tárgya, akkor az Atheismusnak mondatik, melly theoretice Istentagadás (istenetlenség), practice Istenről megfeledkezés (istentelenség); ha tárgya az erkölcsi szabadság, akkor neveztetik erkölcstelenségnek (immoralitas), melly theoretice szabadakarat' tagadás vagy kénytelenség vitatás, (determinismus, fatalismus), practice lelkiesméretlenség; ha tárgya a' halhatatlanság, akkor neve epicureismus, melly theoriában anyagvitatás (materialismus), praxisban baromság (bestialitas).

§. 7.

A' vallás' nevezetei az ó és új testamentomban.

Nem találtatik ugyan ollyan szó sem az ó, sem az új testamentomi könyvekben, melly a' vallás' fogatját egészen kimerítené, jőnek elő mindazonáltal olly szavak 's kifejezések, mellyek hasonló fogatokat jelentenek; de jegyezzük meg, hogy ezek is a' vallásnak inkább practica, mint theoretica, inkább subjectiva, mint objectiva értelmére vitetnek.

A' subjectiva vallást jelentik ezek: *a' Jehova nevét segítségül hívni* 1 Móz. 4, 26. v. ö. *επικαλεισθαι το ονομα κυριυ* Csel. 2, 21; *a' Jehovával járni* 1 Móz. 5, 24. 6, 9; *a' Jehova előtt járni* 1 Móz. 17, 1; *Jehova félelme*, *φοβος θεϋ* v. *κυριυ*. 1 Móz. 20, 11. Csel. 9, 31. vagy csak magában: *félelem*, Jób 4, 6; *Isten' esmérete*, *επιγνωσις θευ* Hós. 4, 1. 6, 6. Eféz. 1, 17; *igazság*, *αληθεια* 'Solt. 26, 3. Róm. 1, 18. 25; *hit* *πιςις*! Csel. 6, 7. Róm. 1, 7; *ευσεβεια* Csel. 3, 12; *επιγνωσις αληθειας της κατ ευσεβειαν*. Tit. 1, 1; *θεοσεβεια* 1 Tim. 2, 10; *προσκυνειν τον θεον εν πνευματι και αληθεια* Ján. 4, 24; *γινωσκειν τον μονον αληθινον θεον, και ὅν απεστειλε Ιησυν Χριστον* Ján. 17, 3; *το ανω φρονειν*. Kol. 3, 2.

A' következendők inkább az objectiva vallást fejezik ki: szövetség *διαθηκη* 2 Móz. 24. Jer. 31, 31. köv. Gal. 4, 24. Zsid. 12, 24; *λατρεια* Ján. 16, 2. Róm. 9, 4; *a' Jehova' félelme* 'Solt. 19, 10; *Jehova' úta*, *ὁδος*

τȣ κυριȣ, τȣ θεȣ. 'Solt. 25, 4. 27, 11. Csel. 18, 25. 26; θρησκεια Csel. 26, 5. Kol. 2, 18. Jak. 1, 26. 27; mellyet a' vulgata religio szóval fejez ki; νομος jelenti kiváltképen a' Mózes' vallását Ján. 1, 17. Csel. 6, 13. Róm. 3, 19.

A' Görög profánus íróknál épen ezen szókat találjuk, mellyek az újtestamentomban is előjönnek, ú. m.

1.) θρησκεια, jelent hihetőképen eredetileg Istenek' tiszteletét a' thráciai Orpheus tanítása szerint.

2.) λατρεια tulajdonképen a' mint Suidás magyarázza δȣλεια ἡ επȣμισθῳ bérért való szolgálat, ettől a' szótól λατρης latro, béres szolga, annakutánna szolgálat, isteni szolgálat.

3.) θεοσεβεια Isten' külső és belső helyes tisztelete; a' babonát a' görög egen névvel sehol se nevezi.

4.) δεισιδαιμονια (δειδω félek, és δαιμων felsőbb lélek, genius), néha anyit tesz, mint θεοσεβεια vallásosság, kegyesség jó értelemben; néha pedig jelent esztelen félelmet az istenektől, babonát.

5.) ευσεβεια a' mint Suidás magyarázza επιςημη θεȣ θεραπειας az isteniszolgálat' helyes esmérete, vagy okos vallásosság.

§. 8.

A' vallás' felosztása.

1.) Subjectumára nézve.

A' tapasztalás' tanítása szerint külömbböző alakokban tünvén fel a' vallás, a' val-

lások külömböző osztályalapok szerint külömbözőleg osztályoztathatnak. Legközönségesebb a' vallás' felosztása subjectumára, tárgyára, és kútfejére nézve.

Subjectumára, vagy a' személyre nézve a' kiben van a' vallás, ez vagy igaz, vagy hamis vallás (rél. vera, v. falsa).

Igaz vallás, ha az előterjesztés, mellyet ád a' vallás az Istenről, az ő tiszteletéről, és az ő viszonyáról a' világra, a' legtökéletesb valóság észképének, a' mint azt a' kifejlett okosság felfogja, megfelel. Hamis, ha az ezen ideával ellenkezik. — Ez a' megkülönböztetés helyes ugyan a' gondolatban, de a' valóságban a' vallás elegyes (mixta) mindenkor. Ugyan is, valamint a' vallás emberben gondoltatván, több vagy kevesebb hibákkal lesz mindenkor elegyítve; úgyszinte nincs ollyan vallás, mellyben általjában valami igaz ne foglaltatnék. Ez a' vallás' igazsága is csak subjectiva lehet 's nem objectiva, mivelhogy a' mi megfogásunkat a' legtökéletesb valóságról, magával az istenséggel soha sem hasonlíthatjuk össze; következésképen a' vallás' objectiva igazságát ki nem eszközölhetjük. Mert subjective igaz az, a' mit a' gondolkozás' és esmérkedés' törvényei szerint gondolunk, 's megesmérünk; objective igaz az előterjesztés akkor, ha benne épen a' foglaltatik, a' mi magában a' tárgyban. Ha már az előterjesztés' objectiva igazságát kívánjuk bebizonyítani, szükséges, hogy az előterjesz-

tést magával a' gondolt, vagy megesmért tárgyal hasonlíthassuk össze.

A' hamis vallás babonának (superstitio) is neveztetik. A' babona az ok, és az okozat, a' láthatatlan és látható világ' olly összeköttetésének hivése, melly a' józanokosságtól megesmért törvényekkel ellenkezik.

Rokon a' babonával a' mysticismus, és a' vallásos ábrándozás.

Mysticismus (vagy ettől μυειν bézárni, vagy μυεισθαι béavattatni) közönségesen, a' vallásos érzés' eltévelyedése, melly szerint az ember azt véli, hogy az istenit, mellyet csak hit által foghat meg, vagy a' külső, vagy a' belső érzékek által szemlélheti: különösen pedig az a' vélekedés, hogy a' lélek bír azzal a' tehetséggel, hogy már ezen a' világon is Istennel magával, vagy az égi valóságokkal közvetetlen összeköttetésbe jőjjön.

Az újabb írók közzűl némellyek mysticismusnak nevezik mind azt, a' mi a' vallásban az érzés' dolga. De az illyen értelemben vett mysticismus, minthogy a' vallásban helye van az élénkebb kegyes érzéseknek is, 's törekednünk kell az Istennel való egyességre (unio cum Deo mystica), a' vallásos érzés' eltévelyedésének nem neveztethetik; de szükség hogy az érzés mindenkor az okosság által kiszabott határok közt maradjon.

Az ábrándozás (Fanatismus) az az eltévelyedés, melly szerint a' valódi és igaz

(a' tudás' és hit' tárgyai) ez élénk képzeletek 's érzések szerint határoztatik meg, összeköttetvén az innen eredő szenvedélyes (nem az észtől megrendelt) cselekvési móddal. A' vallási ábrándozás (mert az más dolgokra, p. o. politicára is vitettethetik) már az az eltévelyedés, melly szerint az ember' viszonya Istenre, 's az érzék feletti világra, nem a' józanész, hanem a' homályos érzések szerint határoztatik meg, összeköttetvén az innen eredő szenvedélyes cselekvés móddal. Az ábrándozó' fő-vonása tehát mindenkor az, hogy az észt veti alája érzéseinek, nem pedig ezeket amannak.

Vallás és babona külömböznek egymástól o k a i k r a nézve, abban, hogy amaz az észtől helybehagyatott, ez pedig észellenes okoknál fogva, vagy még okok nélkűl is hiszen; t á r g y a i k r a nézve abban, hogy a' vallás' tárgyainak érdekek van az erkölcsiségre 's az emberi nemzet' javára nézve, a' babona' tárgya pedig erkölcstelen önző és gyermekes; az igazság e s m é r t e t ő b é l y e g é r e nézve, abban, hogy az első az ő tételeit a' legtökéletesb való ideálja szerint határozza meg, ez pedig azon ideákkal ellenkező tételeket állít fel: és végezetre m u n k á l a t a i k r a nézve abban, hogy amaz az embert nemesíti, megnyugtatja, ez pedig még rosszabbá tészi, 's nyugtalanítja.

A' babona s u p e r s t i t i o deák nevének nyomozására nézve nem egyeznek meg a' régiek 1.) Cicero ezt mondja: qui totos dies precabantur

et immolabant, ut sui sibi liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati, de nat. Deor. II, 28, 2.) Servius: Superstitio est timor superfluus et delirus, aut ab aniculis dicta superstitio, quæ multis superstites per ætatem delirant et stultæ sunt, aut secundum Lucretium superstitio est *superstantium rerum*, i. e. cœlestium et divinarum, quæ super nos sunt, inanis et superfluus timor, ad Æneid, libr. VIII. Donatus ad Terent. 3.) Lactantius: superstitiosi, qui aut superstitem defunctorum memoriam colunt, aut parentibus suis superstites, colebant imagines eorum domi, tamquam deos penates. Instit. chr. IV, 28. 4.) Millies ettől húzza le: *supersistere*, azaz: az a' vallásos érzés, quæ deos resque divinas superstitit, sive ultra quam fas est, negotiis hominum præficit.

§. 9.

2.) Tárgyára nézve.

A' vallás' tárgyára, vagy azon valóságra, melly vallásos tisztelettel illettetik, figyelmezvén, a' vallás

1.) A' mennyiségre (quantitas) nézve, vagy Monotheismus, egy Isten hivés, vagy Polytheismus több Isten' imádás. Az utolsóhoz tartozik a' Dualismus, melly a' világnak két teremtőt ád, egy jót, és egy rosszat. E' képtelenségre az által vetemedett az emberi elme, hogy különben meg nem tudá magyarázni, hogy a' jó Istentől miként eredhetett volna a' rossz. Ezen értelemben voltak a' médusok és persák, a' keresztyének között a' gnosticusok és manichéusok.

A' régi médusok megkülömböztették a'

jók' adóját (Ormuzd) a' rosszak' adójától (Ahrimán).

A' gnosticusok tagadák, hogy az ó és új testamentomban ugyan azon egy Isten taníttatnék, 's a' világ' teremtője (demiurgus) és a' fő-valóság közt különbséget tettek.

A' manichéusok is két fő-valóságot hittek, ú. m. a' keleti szólás szerint a' világosságot (a' jót) és a' setétséget (a' rosszat). Ezen felekezet' alkotója Manes persa mágus a' Sápor király' orvosa. Ő bévévén a' keresztyén vallást, 's ezt a' persa philosophiával 's a' gnosticusok' theologiájával egyesítvén, ezt a' véleményt állította fel: van két ország, ú. m. a' világosság' országa, mellynek feje az Isten, és a' setétség' országa, mellynek fejedelme a' rossz principium, vagy az ördög. Ez az utolsó a' világosság' országához tartozó lelkeket hatalma alá hajtá, 's rosszal vagy setétséggel elegyítvén, alkotta ezen elegyékből Ádámot és a' többi embereket; kiknek e' szerint kétféle, ú. m. az Istentől és az ördögtől származott lelkek volt. Hogy Isten az embereket megorvosolhatná, elkűldé a' napnak lakosát a' Krisztust, a' ki is megjelenvén emberi testben, kiszabadította az embereket a' setétség' országából, 's visszavezette az Isten eránt való engedelmességre. Manes a' Krisztus által ígért paracletos vagy tanító, a' ki lelki tehetségeire nézve az Apostolokat is felűlmúlja.

Kérdésbe jött mi vala elsőbb, a' mo-

notheismus e, vagy a' polytheismus. Hume nem hiheti, hogy az elsőbb emberek felemelkedhetének azon felséges igazságra, mellyet a' legelmésb philosophus sem tuda felérni. Voltaire a' históriából mutogatja, hogy az egy Isten' hívése nem vala esméretlen a' zsidóknál, égyiptusiaknál, chinaiaknál, indusoknál és persáknál. — A' való ez: a' kijelentést vett emberek egy Istent hittek, de az ész' világánál tapogatódzók több isteneket imádtak.

2.) A' millyenségre (qualitas) nézve, a' vallás vagy a.) egy minden tökéletességekkel bíró valóság' imádása, — illyen a' keresztyén vallás; vagy b.) olly valóság' tisztelete, melly minden tökéletességekkel nem bír. Ide tartoznak a' bálványozásnak (idololatria) sokféle nemei, mint

α.) Az érzék és életnélkűli dolgok' imádása (feticismus); β) állatok' tisztelete; γ.) az égi testek' imádása (sabaeismus, ettől צבא sereg, minthogy az égitestek a' menny' seregeinek is neveztetnek); δ.) emberek' imádása (anthropolatria); ε.) az embereknél felsőbb lelkek' imádása (daemonolatria).

A' millyenségre figyelmeznek azok is, kik a' vallást érzékire, és érzékfelettire (rel. sensualis et suprasensualis) osztják. Amabban a' tisztelet' tárgyai érzékek alá eső dolgok, p. o. képek, égitestek, elementumok, fétisek; ebben az Isten érzékek alá nem esőnek, láthatatlannak gondoltatik.

§. 10.

3) Kútfejére nézve.

A' vallás a' kútfőre nézve, mellyből az meríttetik, kétféle, ú. m. természeti, és kijelentetett (religio naturalis et revelata).

Természeti vallás az, mellynek igazságainak esméretére vezettetünk a' kivűlöttünk eső dolgok' 's erkölcsi természetünk' okos visgálása által.

E' szerint a' természeti vallás' igazságainak esméretére vezettetünk, részszerint a' kivűlöttünk lévő természet, vagy az érzéki világ', részszerint erkölcsi természetünk' okos visgálása által, 's épen azért, minthogy itt az okosságot használjuk mint eszközt, ez a' vallás okossági vallásnak (religio rationalis) is neveztetik.

De jegyezzűk meg, hogy midőn a' természeti vagy okossági vallás nevezettel élünk, nem állítjuk, hogy ennek igazságainak esméretére mindenek a' természet visgálása által jutnak el, vehették ugyan is azokat, veszik is sokan oktatásból; hanem vele ezt akarjuk jelenteni, hogy ezen igazságok a' természet' visgálásából megmutathatók.

Kijelentett vallás, mellyet Isten rendkivűli oktatás által közlött az emberekkel; szokták ezt nevezni tekinteten épült vallásnak (religio auctoritatis) is, minthogy az isteni tekinteten alapúl; históriainak 's positivának

is. Históriai először azért, mert ennek sok czikkelyei megtörtént dolgot tárgyaznak, illyenek a' keresztyén vallásban a' Jézus' történetei; másodszor mivel annak tekintete függ megtörtént dolgoktól, p. o. a' keresztyén vallásé a' Jézus' és az Apóstolok' csudatételeitől. Positiva minthogy annak minden czikkelyei a' józanokosság' okfejeiből bé nem bizonyíthatók.

Ezt a' megkülömböztetését a' vallásnak természetire 's kijelentettre, helytelennek tartják 1.) azok, kik minden vallásbeli kijelentést megvetnek, és így pusztán csak természeti vallást állítanak; illyének a' naturalisták. Ezek ellen be kell bizonyítani, hogy a' kijelentés hivésére fontos okok által vezéreltetünk; 2.) kik azt állítják, hogy nincs ollyan vallásra tartozó igazság, mellynek esméretére az ész bennünket elvezethetne, és így minden vallás' igazságait kijelentésből húzzák le. De ezeknek így felelhetünk: megengedvén, hogy Isten maga tanította a' vallás' igazságaira az első embereket, 's ezektől azok az ő maradékaikra is elterjedtek, még is helyes lesz ez a' megkülömböztetés. Mert itt nem az a' kérdés, mi volt az emberek között a' vallás eredete, hanem ez, meg lehet e mutatni, hogy az okosság által az ember a' vallás' némelly igazságainak esméretére eljuthat, melly kérdésre bizonyosan állatólag kell felelnünk; mint megtetszik a' pogányok' példájokból, kik a' józanész által, kijelentés nélkűl, sok vallásos igazságokra

eljutottak. De ezen megkülönböztetés' helyességét igazolja Pál apostol is, midőn a' Róm. 2, 12. 14. az isteni törvényt (kijelentést) nem esmerő pogányokat, megkülömbözteti a' törvényt (kijelentést) vett zsidóktól, nevezvén amazokat törvény nélkül valóknak (ἀνόμοι), ezeket pedig a' *kiknek törvények van* (νόμον ἔχοντες). Hogy itt a' törvény kijelentést tesz, nem erkölcsi törvényt, mutatja az, hogy az apostol a' pogányokról, kiket pedig törvény nélkül valóknak nevez, azt mondja, hogy a' törvény (az erkölcsi törvény) *az ő szívekbe beíratott.*

II. SZAKASZ.

A' KIJELENTÉSRŐL (APOCALYPTICA).

Literatura.

Lessings Erziehung des Menschengeschlechts. Berlin, 1780. 8.

(Fichte) Versuch einer Kritik aller Offenbarung. Königsb. 1792. 2-dik kiadás 1793. 8.

Niethammer (Fr. Immanuel.) Über den Versuch einer Kritik aller Offenbarung. Jena, 1792. 8.

Eckermann (I. C. Rud.) Prüfung des Versuchs einer Kritik aller Offenbarung. I. theol. Beiträge 3. B. 1. u. 2. St. u. 6. B. 3. St.

Seiler Über die göttlichen Offenbarungen. 2 Thl. Erlang. 1796. 8.

Ammon (Christoph. Frid.) Von dem

Ursprunge und der Beschaffenheit einer unmittelbaren göttlichen Offenbarung. Götting. 1797. und Dessen Abhadlungen zur Erläuterung seiner wissenschaftlichen prakt. Theologie. 1 B. 1. St.

Köppen (Fried.) Versuch zur Bestimmung des Verhältnisses einer Offenbarung zu dem Menschen. Götting. 1797. 8.

Grohmann (Joh. Christian Aug.) Kritik der christlichen Offenbarung. Leipzig, 1798. 8.

Nitzsch (Car. Lud.) de revelatione religionis externa eademque publica. Lipsiæ, 1808. 8.

Planck (Heinr.) über Offenbarung und Inspiration. Göttingen, 1817. 8.

§. 11.

A' kijelentés' fogatja.

Kijelentés (revelatio) közönségesen az az intézete Istennek, melly által az emberek a' vallásra vezettetnek.

Ezen széles értelmében már a' kijelentés szónak, az Isten' minden munkája, melly által a' vallás esméretére vezéreltetünk, mint a' természet' folyása, az embereket érdeklő történetek, jelesen a' lelkiesméretnek minden okos valóságokban ébredező szent szava, neveztethetik isteni kijelentésnek; minthogy a' természet', okosság' 's lelkiesméret' alkotója is az Isten. Szokták ezt nevezni **természeti** 's **rendes kijelentésnek** (revelatio naturalis et ordinaria), a' mennyiben ez a' munkája

Istennek az előttünk esméretes természeti törvények szerint esik meg; közönségesnek (revelatio generales) is, a' mennyiben az minden emberekkel közöltetik kivétel nélkül. Ez az, a' mi az új testamentomban φανερον szóval fejeztetik ki. Igy midőn Pál apostol ezt mondja a' pogányokról: [1]) *a' mit az Isten felől tudhatnak az emberek, nyilván vagyon ő-bennek, mert az Isten megjelentette nékik.* Róm. 1, 19.

De ennek a' szónak kijelenteni, kijelentés, van szorosb értelme is, úgy hogy jelentse azon munkásságát Istennek a' vallás' terjesztésére, mellyet az emberi lélek' és az érzékek alá eső természet' előttünk esméretes törvényeiből ki nem magyarázhatunk. — Épen azért nevezik ezt természetfelettinek, rendkivűlinek 's csudásnak (revelatio supernaturalis, extraordinaria, miraculosa); különösnek (specialis) is, a' mennyiben ebben egyes emberek mint különös vallás' közösségek' alapítói részesűlnek. — Illyen szorosb értelemben ferdúl elő a' szent írásban ez a' szó αποκαλυπτειν, melly ezt teszi tulajdonképen: felfedni a' mi el volt takarva, megesmértetni az esméretlent, akár természeténél, akár pedig bizonyos körűlállásoknál fogva volt légyen az illyen; épen

---

[1]) Róm. 1, 19. το γνωςον τυ Θευ φανερον εςιν εν αυτοις. ό Θεος γαρ αυτοις εφανερωσε.

ezért áll már mellette gyakran a' μυςηϱιον szó, mint Róm. 16, 25. Eféz. 3, 3. melly jelent esméretlent vallásos értelemben. Illyen természetfeletti kijelentésről szól Pál apostol, mikor ezt mondja 1 Kor. 2, 9. 10. az általa hirdettetett tudományról: *) *Predikáljuk a' mint meg vagyon írva: a' mellyeket a' szem nem látott, sem a' fül nem hallott, az embereknek is gondolatjokba nem mentek, mellyeket az Isten készített az őtet szeretőknek. Minékünk pedig az Isten megjelentette azokat az ő lelke által*, azaz: azt a' tudományt, mellyet tanítok, nem vettem tapasztalásból, nem tanúltam másoktól, nem gondolkozásom' szüleménye, hanem arra az Isten' lelkétől taníttattam meg. Itt a' tanúlásnak rendes, szokott, természetes módja kizáratván, az oktatáson, mellyben az apostol részesült, rendkivűlit, szokatlant, természetfelettit kell értenünk, — 's ez a' kijelentés már az, mikor a' hittudományban a' zsidó és keresztyén vallást kijelentésből húzzuk le.

Ha már az apostol' tanítása szerint kívánjuk meghatározni a' kijelentés' fogatját, az ellentételekből kell kiindulnunk. Ellenébe van téve a' kijelentett

1.) A' másunnan költsönözöttnek 's ta-

---

*) 1 Kor. 2, 9. 10. αλα (καθως γεγϱαπται), ά οφθαλμος ȣκ ειδε, και ȣς' ȣκ ηκȣσε, και επι καϱδιαν ανθϱωπȣ ȣκ ανεβη, ά ητοιμασεν ό Θεος τοις αγαπωσιν αυτον. Ἡμιν δε ό Θεος απεκαλυψε δια τȣ πνευματος αυτȣ.

nultnak. A' mástól kölcsönözött 's tanult, bár melly új 's eredeti legyen is a' kijelentéssel dicsekedő személyre nézve, nem tartathatik kijelentettnek. A' ki azt állítja Jézus felől, hogy azt a' vallást, mellyet tanított, vagy az esszénusoktól vette, vagy az égyiptusi böltsektől tanúlta, tagadja azzal a' Jézus' vallásának kijelentési bélyegét. Ez az oka már, hogy a' Mahumed' vallását nem tartjuk kijelentésből származottnak, mert meg tudjuk mutatni, hogy az a' zsidó 's keresztyén vallás összeelegyítéséből származott.

2.) Ellenébe van téve a' magunk által gondoltnak; 's a' kéjes elméllés' (reflexio) útján megesmértnek. A' ki úgy vélekedik, hogy Jézus a' zsidó nép állapotjáról, 's messiási várásáról gondolkodván, ment arra, hogy magát, jóllehet felsőbb értelemben Messiásnak adja ki, nem csak ellene mond a' keresztyén vallás' kijelentési eredetének, hanem úgy is tekinteti Jézust mint ámítót vagy elámítottat. Az sem állít kijelentést, a' ki úgy ítél Wegscheiderrel, hogy valamelly személy a' váratlan felvilágosodásból, 's a' vallásos esméretek' 's érzések' különös erejéből azt húzza ki, hogy ő ezen esméretre az Isten' közvetetlen munkája, és nem tulajdon ereje által emelkedett; mert ezen esetben a' kijelentés pusztán személyes elméletté (subjectiva reflexio) lesz, tárgyas igazság nélkűl.

A' kijelentésben tehát mindenkor Isten a' közlő, ember az elfogadó.

§. 12.

Históriai előadása a' külömböző nézleteknek a' kijelentésről.

A' régi keresztyén tudósok igyekeztek bébizonyítani, hogy a' keresztyén vallás igaz isteni kijelentésből származott, de azért a' kijelentés' közönséges 's filozófiai nézleteiről nem gondolkodtak.

Az egyházi-atyák közzűl taníták némellyek, hogy az isteni λόγὸς munkás volt az emberek' elméjekben, 's külömböző nemzetek között némelly bölcs 's kegyes emberek által magát kijelentette, de legfőbb mértékben a' Jézus Krisztus által, a' kiben ez a' λογός megjelent.

Mások a' históriai kijelentés' szükséges voltát következtették az emberi ész' tehetetlenségéből a' vallásos igazságok' felfedezésére nézve. Buzognak egy részről a' skepticusok ellen, kik minden bizonyosságot kétségbe kívánták hozni; de mellettek vagynak más részről, azt tanítván, hogy az emberi okosság erőtlenebb, mintsem hogy a' vallás' dolgában valami bizonyosra emelkedhetnék.

A' scholasticusoknál, kiknek egyébiránt sokat köszönhet a' rendszeres theologia, nem jön elő a' kijelentés' közönséges nézlete, kivévén azt a' keveset, a' mi az áquinói Tamásnál találtatik. Az ő állítása ez: szükséges a' kijelentés a.) azon igazságokra nézve, mellyek az emberi észnek felette vagynak. De b.) azon czikkelyekre nézve

is, mellyekre az okosság eljuthatott volna, a' mennyiben ezeket sokan későre és hibásan esmérték volna meg.

A' reformátió után az evangelicus theologusok között Calov állíta fel egy közönséges nézletet a' kijelentésről, mellynek fő-pontjai a' következendők:

1.) Minden theologia, minden igaz tanítás a' vallásról, isteni kijelentésből van, 's a' kijelentés minden igaz vallás' kútfeje.

2.) A' kijelentést háromféle értelemben lehet venni: a.) kijelentésnek lehet nevezni közönséges értelemben akármelly munkásságát Istennek, melly által az ember az igaz vallásra vezéreltetik; b.) különös értelemben az Isten' akaratjának kinyilatkoztatását a' szent írás által; c.) még szorosb értelemben az Isten' hatását a' szent Lélek által a' prófétákra és apostolokra.

3.) Az Istentől jön ki minden tanító, kinek az a' czélja, hogy az embereket a' boldogságra vezérelje. A' mit tanít a' kijelentés, igaz és bizonyos.

4.) A' kijelentésnek többféle különbségei lehetnek; ú. m. Isten vagy közvetetlen vagy közvetve, felsőbb lelkek, ángyalok által jelenti ki a' maga akaratját. — Tárgya vagy ollyan, mellyre az emberek az ész által el nem juthatnak, vagy ollyan, mellyet az okosság a' természet' visgálásából meríthet. —

A' filozofusok közt Wolf volt az első, a' ki a' maga természeti theológiájában filozofusi közönséges nézletét adá a' kijelen-

tésnek. Az ő állítását a' következő tételekre lehet húzni:

1.) Nem lehetetlen hogy Isten kijelentés által adja tudtokra a' maga akaratját az embereknek; mert ő mint mindentudó legjobban tudja mimódon 's micsoda jegyekkel értesse meg magát az emberekkel; mint mindenható pedig a' legczélosb eszközöket is használhatja. Csudákat tehet, mellyeknek kielégítő okát, sem a' testek', sem a' lelkek' mivoltában 's természetében, hanem csak magában az Istenben találhatjuk.

2.) A' tulajdon értelemben vett kijelentés csak csudák által lehetséges, csak a' csudás kijelentés igaz kijelentés.

3.) Hogy a' kijelentés' valóságáról meggyőzettessünk, kell lenni bizonyos jegyeknek, bélyegeknek (criteria), mellyek az igaz kijelentést a' hamistól megkülömböztetik. — A' bélyegek ezek:

a.) A' kijelentésnek ollyan dolgokat kell magában foglalni, mellyek az emberre nézve igen fontosok, és a' mellyeknek esméretére el nem juthatott volna kijelentés nélkül. — Külömben a' kijelentés nem lenne szükséges.

b.) A' kijelentett dolog nem ellenkezhetik sem az Isten' tökélességeivel, sem a' természeti vallással, sem az erkölcsi törvénnyel. Foglalhat ugyan magában ollyat, a' mi felette van az okosságnak (est supra rationem), de nem ollyant, a' mi az okossággal ellenkeznék (esset contra rationem). Az a' mit az okosság a' maga ereje által fel

nem fedhet, meg nem mutathat, felette van az okosságnak, az titok (mysterium).

c.) A' kijelentésnek az emberi természethez illőnek kell lenni, azaz: ollyannak, hogy azt az ember hasznára fordíthassa, és az ő szükségeit kielégíthesse.

d.) Kijelentésből származottnak nem tartathatik, a' miről be lehet bizonyítani, hogy esméretére a' magának hagyattatott ész is eljuthatott. — Sok látást (visio), álmot ki lehet magyarázni a' lélektudományból.

e.) A' kijelentett dolognak olly szókkal kell kifejeztetni, olly képekkel előterjesztetni, hogy a' kijelentést vevő, a' kijelentettnek helyes értelmére eljuthasson.

A' Wolf tanítványai a' kijelentés' általános szükséges voltát is beakarták bizonyítani, a' többek közt Carpov, kinek főtételei ezek:

1.) Isten megkívánhatja az embertől az ő törvényeinek pontos betöltését, úgymint a' mellyeknek czéljok az ember' tökéletesedése 's boldogsága.

2.) Úgyde a' tapasztalás' bizonyítása szerint a' végetlen valóság' törvényeit minden ember áthágja, melly végetlen adósságot vonsz maga után. És így minden emberek büntetést érdemelnek, még pedig végetlent, örököt, minthogy végetlen Való törvényeit rontották meg.

3.) Az ember' végetlen adóssága, csak végetlen elégtétel által töröltethetik el, azaz: az elégtevő végetlen büntetések' elhor-

dozására, 's az Isten' törvényeinek pontos teljesítésére köteleztetik.

4.) Úgyde az ember mind a' kettőre elégtelen, tehetetlen lévén, a' boldogságra el nem juthatna; Közbenjárót kellett tehát választani Istennek, a' ki az ő igazságának eleget tégyen; mert különben az ember a' maga rendeltetésére a' boldogságra el nem juthatna. Ezen közbenjárónak embernek kellett lenni, hogy az emberek' bűneinek büntetéseit hordozza; de Istennek is, hogy az ő szenvedéseinek 's elégtételének végetlen becse légyen. Hogy pedig az emberek egy illyen közbenjárót hidjenek, 's reá esmérjenek, szükséges volt a' kijelentés. — Ez a' theoria a' scholasticusoknál, jelesen pedig Anselmusnál is előjön.

Töllner a' kijelentés' theoriáját a' következő pontokra igyekezett vinni: a.) Isten kijelentette magát már a' természetben is annyira, hogy őtet az emberek a' természetből megesmérhetik. b.) Igyekezett bebizonyítani, hogy a' természetfeletti kijelentés lehetséges, van is, de az azt mutató okok nem világosok eléggé, nem ellenmondhatatlanok. De ezt Isten maga úgy akarta, hogy így a' kijelentés' hivése jutalmat érdemeljen.

Lessing azon munkájában, mellynek czímje ez: az emberi nem' nevelése, a' kijelentést akár természeti, akár természetfeletti légyen az, úgy tekinti, mint az isteni gondviselés' intézetét az emberi nemzetnek kiképezésére 's tökéletesítésére.

Felveszi a' kijelentésben bizonyos lépcsőket, mellyeken Isten az emberiséget aprόdonként felsőbb esméretre, kimívelődésre, a' gyermekkorról az ifjúi- 's férfi-korra emeli. Ezen czélra nézve szokatlan történeteket, vagy csudákat is vihet végbe, bizonyos embereket különös lelki tehetségekkel megajándékozhat, 's olly körülmények közzé helyhezhet, hogy sok népek' 's nemzetségek' tanítói légyenek:

§. 13.

Folytatás.

A' critica philosophia új életet 's emelkedést adott a' vallást 's kijelentést tárgyazó visgálódásoknak. Fichte volt az első, ki a' Kánt' elvei szerint, egy nézletet (theoria) állíta fel a' kijelentésről, ezen czímű munkájában: minden kijelentés' bírálatának próbája. Ő a' rendkivüli kijelentés' fogatját a' cselekvő ész' elveiből (a priori) igyekezett lehúzni, 's azt állította, hogy a' rendkivűli kijelentés az isteni okság által az érzéki világban eszközlött jelenet, hogy általa magát Isten erkölcsi törvényadónak kihirdesse, hogy ez előre felteszi az emberiségnek erkölcsi mély lesüllyedését, mellyből az erkölcsiségre pusztán csak érzéki isteni tekintet által vezettethetik vissza. Mindazáltal azt is sürgeti Fichte, hogy ezen isteni tekintet' hitalapja nem lehet más, hanem csak a' tanítás' észszerintessége; következőleg ez az isteni tekintet, nem lehet újra meghitelesí-

tő alapja a' tanított tudomány' igazságának. Ebből kijön, hogy Fichte a' rendkivüli kijelentés' fogatjának nem tulajdonít valami nagy bízonyosságot. A' Fichte' nézletét a' kijelentésről, melly Niethammerben hatalmas védőre talált, legalaposabban Eckermann támadta meg theologische Beyträge, 3 B. 2 St. czímű munkájában. A' Kánt' nézlete a' kijelentésről, mellyet ezen czímű munkájában: a' vallás a' puszta ész határain belől (Religion innerhalb der Gränzen der bloszen Vernunft) ad elő, nem külömböző mivoltilag a' Fichtéjétől. Kánt állítja, hogy az okosság a', rendkivüli kijelentésnek, vagy ész- és természetfelettinek lehetőségét meg nem czáfolhatja, 's el nem tagadhatja; hogy az az egyház' alapítására szükséges; mindazonáltal az ész egyetlenegy törvényszeres magyarázója a' kijelentési hitnek. A' Kánt' és Fichte' fogatai a' kijelentésről, a' theologusok által külömbözőleg módosíttattak; de elhagyatván az apróbb különségeket, három fő-nézeteket külömböztethetünk meg:

1.) Sokan felhagytak egészen a' kijelentés' régi fogatjával, 's csak azt a' kijelentést pártolják, mellyben Isten az általa mívelt történtdolgok által a' természeti vallást, 's annak igazságait az embereknek vagy tudtokra adja, vagy azt az emberre nézve mint istenit meghitelesíti, és az erkölcsiségre nézve foganatossá teszi. Ide tartozik a' nagyobb rész a' Kánt' oskolájából, név szerint Fichte, Rätze, Stäudlin, Nitzsch.

2.) Mások úgy nézik a' közvetetlen kijelentést, mint puszta elméleti megfogást (conceptus reflexivus), mellynek vagy tárgyas valóságot nem lehet tulajdonítani, (ez a' Wegscheider és de Wette értelme), vagy pedig tárgyas valóságát a' kijelentést-vevő személy' bizonyságtételitől függesztik fel (mint Ammon).

3.) Mások ismét vagy egy jelentésűnek tartják a' kijelentést a' közönséges gondviseléssel, mint Eckermann; vagy minden vallásesméretet az észből, mint egyetlenegy kijelentésből húznak le, mint Niemeyer, Henke, Löffler, Grohmann, Köppen, Herder, Plank, Daub.

A' Schelling' rendszerénél fogva minden vallás kijelentett átaljában, 's a' kijelentés általános, öröktől fogva az Istenben és által fennálló reconciliatiója a' világnak, (visszatérés az általánosba, mellytől az ember a' születés által elszakadt). Schleiermacher nem örömest él a' kijelentés' szóval, 's azt pusztán a' Jézus személyére viszi, valamint Marheinecke is érti rajta, az Isten tudatja' ideáinak kifejlését a' históriában. Kelle a' rendkivüli első kijelentés' szükséges voltának bebizonyítására azt hozza fel, hogy csak a' beszéd az az eszköz, melly által az ész' munkásságra ébresztethetik; minthogy már az ember nyelvet magának nem alkothatott, azt közvetetlen néki az Istentől kellett vennie, melly által ő önmagát vagy az érzekfelettit az embereknek tudtokra adta.

A' ki már természethaladó, vagy esszköztelen isteni kijelentést hiszen, 's a' keresztyén vallás eredetét illyen kijelentésből származtatja, hogy ezen hitét erős alapra állítsa, a' kijelentés bírálásában a' következendő kérdéseket tartozik visgálat alá venni: 1.) Lehető é a' természetfeletti kijelentés? 2.) szükséges é? 3.) mellyek az ész igazai az illyen kijelentésből eredett vallásra nézve? 4.) mellyek azon jegyek, mellyek által az igaz kijelentést az álkijelentéstől megkülömböztethetjük? mert ezen kérdésekre adandó feleletekben sarkallik a' természethaladó kijelentést állítók' és tagadók' külömbségek.

§. 14.

A' kijelentés' bírálatja.

a.) Lehetősége, 1.) gondolatos, 2.) tárgyas lehetősége.

A' természethaladó kijelentésre nézve négyet kell gondolóra venni, ú. m. 1.) lehetőségét, 2.) szükséges voltát, 3.) viszonyját az emberi észre, 4.) esmértető bélyegeit.

Lehetősége (possibilitas revelationis) háromféle értelemben vétethetik: 1.) gondolatosan (logice), 2.) tárgyasan (objective); 3.) erkölcsileg (moraliter).

1.) A' mi a' természethaladó kijelentésnek gondolatos lehetőségét illeti; itt ez a' kérdés: gondolható e a' természethaladó kijelentés? vagy nem forgatja e fel magamagát annak fogatja?

Gondolható az, mellyben a' jegyek nem ellenkeznek egymással. A' természethaladó kijelentés, fogatjában már ezen jegyek jővén elő: Isten' munkája, mellyben nem a' természet' rendes törvényei szerint, 's ereji által adja tudtokra az embereknek a' maga akaratját, egyik jegy a' másikkal nem ellenkezik. Ha a' teremtés' fogatja, melly szintúgy nem természeti erők által 's törvények szerint ment végbe, magamagát fel nem forgatja, a' természethaladó kijelentés' fogatja sem tartathatik képtelennek, nem is igen találkozott még a' természethaladó kijelentésnek ollyan ellensége, a' ki annak gondolhatóságát kétségbe hozta volna. — De sokkal nagyobb nyomadékú

2.) Tárgyas *lehetősége* (possibilitas objectiva) a' természethaladó kijelentésnek. Ez kétféle, ú. m. tárgyas metaphysicai lehetőség, melly Istenre, és tárgyas physicai lehetőség, melly az emberre vitetik.

Ezt tudakozhatjuk már az Istenre nézve: hathat e közvetetlen Isten tanítólag az emberi lélekre? az emberre nézve: felfoghatja e az ember az illyen közvetetlen tanítást, 's meggyőződhetik e arról mint isteniről?

a.) Hogy Isten tanítólag hathat az emberi lélekre, 's benne előterjesztéseket ébreszthet, tagadni nem lehet. Mint teremtője a' lelkeknek, az ő mivoltokat esméri, 's tudja hogy hathat reájok, mint mindenhatónak mindenek hatalmában vagynak.

Ha Istennek ezen hatóságot nem tulajdonítanánk, közötte és a' lelkek' országa között meghághatatlan kőfalat húznánk fel, 's tagadnunk kellene azt is, hogy ő igazgatója a' lelkek' országának. Az Istennek mint legtökéletesbb valóságnak előterjesztéséből következik, hogy ő a' lelki világra is munkálkodik, jóllehet a' módja ennek is, mint akármelly más istenihatóságnak reánk nézve megfoghatatlan.

De felhozzák itt ellenvetésűl: eszköztelen isteni munkásság áltál jött ugyan létre ez a' világ, de a' teremtésen kivűl, a' világ' igazgató Isten munkája, és így a' kijelentés is csak eszközös lehet. Ennek bizonyítására felhozzák, részszerint a' tapasztolatot, a' mennyiben mindenütt eszközök által történő munkásságot vesztünk észre, részszerint következtetik onnan, hogy az' okság' fogatjának, a' mint Kánt állítja, csak a' hízakban és az időben lévőkre van vitetése, nem az érzékfelettiekre is. De ezekre így felelhetünk: hibás gondolat elkülönözni a' megtartást 's igazgatást a' teremtéstől, mintha ugyan az eszköztelenűl létre jött világot magára hagyhatná Isten, mint a' művész a' maga műveit. Az Isten mindenható, 's mindenüttjelenvaló szintúgy a' megtartásban 's igazgatásban mint a' teremtésben. 'S az ellenkező vélemény világos anthropopathismus. A' mi tapasztalatunk továbbá a' közép okokról az Isten' munkásságában, csak a' költsönhatás' műveire vitetik a' természetben 's tovább azoknál nem

hat. A' természet mélyebb visgálása pedig azt tanítja, hogy a' természet nem áll csupán a' dolgok költsönhatásából 's egymásra vitetésekből; hanem ezen költsönhatásoknak munkálkodó erők 's állományok szolgálnak alapúl. Ha már ezeknek önállását, 's magoktól való létet tulajdonítani nem akarunk, kénytelenek vagyunk azokat eszköztelen az Istenre mint utolsó okra vinni vissza. Minden valamennyire a' sovány tapasztalás felibe emelkedett nézelgés végezetre ezen utolsó lánczszemre bukkan: Isten a' természetre annak erejiben 's állományaiban eszköztelen munkálkodik. A' mi pedig a' Kánt' alaptételét illeti, t. i. hogy az okozat' fogatja csak a' hízakban és időben lévőkre nézve divatozik; azt ő maga megczáfolja, midőn a' szabadság' viszonyját az emberi cselekedetekre az okozat' képzete alatt gondolja, holott pedig a' szabadság Kántnak is érzékfeletti dolog. A' kijelentés tehát, mint az isteni szabadságnak munkája 's az Isten' közvetetlen hatása, épen úgy lehetséges, mint a' szabad cselekedetek.

De felfoghatja e az ember az Isten' közvetetlen tanításait? ezen közvetetlen isteni hatás az emberi lélekre, a' gondolkodás természetes rendjét, melly szerint egyik gondolat ébreszti a' másikat, nem zavarja e meg? a' ki illyen kijelentést vesz, nem bódúl e meg, 's nem veszedelmezteti e legalább egy ideig az értelem' és akarat' szabadságát? Sokan sürgeték ugyan ezeket, a' töb-

bek közt a' wolfenbütteli töredékek' írója ezen czímű munkájában: Lehetetlensége ollyan kijelentésnek, mellyet minden emberek alaposan hihetnének, de be nem bizonyíthatták. A' lelkek' összeköttetések 's az Isten' hatásának módja annyira esméretlen előttünk, hogy ez már maga elegendő ok, hogy annak tagadásától óvakodjunk. De ugyan micsoda joggal is állíthatjuk, hogy a' kijelentés' munkája az okosság' önmunkásságát akadályozná, a' gondolkodás' törvényeit felforgatná, 's a' kijelentés' elfogadóit puszta gondolkodó gépelyekké alacsonyítaná. Nem azt hozza e inkább magával a' dolog' természete, hogy a' kijelentést elfogadó ember' okossága a' közlötteket mukálólag felfogja, megtartsa és sajátjává tegye? Nem közvetetlen kijelentést közöl e minden tanító a' tanúló gyermekkel? Nem szakasztja e félbe gyakorta hirtelenséggel a' gyermek' előterjesztéseinek sorát 's nem támaszt e elméjében egészen új 's eddig reá nézve idegen képzeteket? Eltöröltetnek e ez által a' gyermekben a' gondolkodás' törvényei, vagy megtébolyodik e a' gyermek általa? Való ugyan, hogy a' tanító szókkal él a' gondolatok' felébresztésére. De valyon lehetetlen e ez az Istenre nézve, hogy új szók alatt új gondolatokat ébresszen az emberi elmében. Avagy csak szókkal közölheti e a' lélek mással az ő világosságát, csak szók által taníthat e mást? Az okosság gépely e, melly külső ráhatás által azonnal zavar-

ba jön, nem tehetség, 's erő inkább, mellynek munkássága épen úgy felébresztethetik kivülről jövő inger, mint saját mozgása által? Nem szakasztjuk e meg gyakran magunk is előterjesztéseink' sorát, 's nem fogjuk e fel azokat újra más időben? — De továbbá azt hozzák fel: hasztalan 's czélellenі ránk nézve a' kijelentés. Mert azt a' mi kijelentetett, nem lévén összefüggésben esméreteinkel, 's mintegy kivülről öntetvén belénk, meg nem érthetjük és sajátunkká nem tehetjük. — Ennek az ellenvetésnek úgy volna ereje, ha a' kijelentés olly dolgokat tárgyazna, mellyekről magunknak képzeleteket nem szerezhetnénk. De az illyenek a' kijelentés' tárgyai nem lehetnek, legalább a' keresztyén kijelentésről bátran állíthatjuk, hogy ennek tárgyai nem illyen képtelen dolgok. — Ha hát megfoghatja az okosság a' kijelentés' tárgyait, miért nem érthetné meg az Istentől jövőt, épen úgy, mint a' mit embertől tanúl, nem látjuk az okát. — Azt se lehet állítani, hogy a' kijelentés villám sebességgel hatván a' lélekre, az értelem' erejét 's önmunkásságát elbódítaná. Ugyan is gondolható, hogy a' kijelentett igazságokat, húzomosb ideig foglalatoskodván a' lélek azokkal, megértheti 's tulajdonává teheti. Rá illik ez különösen a' keresztyéni kijelentésre. Jézus az Atyától vett tanítást említi, minthogy *vele volt 's őtet esmérte.* — A' megígért παρακλητος' munkássága is húzomos 's a' Jézuséhoz hasonló tanításra mutat, a' mint azt a' ὁδηγειν,

διδασκειν, ὑπομιμνησκειν, μαρτυρειν szók és sok példák, Csel. 10, 11, 1-18. 15, 6-29. különösen a' 26 vers bizonyítják.

b.) Hátra van még az a' kérdés, megesmérheti e a' kijelentést vett személy, hogy az Isten az a' ki őtet tanította, és miből esmérheti meg? Erre mi, kik kijelentést közvetetlen nem vettünk, határozottan nem felelhetünk, 's erről csak azok ítélhetnek, kiket Isten kijelentésre méltóztatott. Innen nem csudálkozhatunk, hogy a' régi theologusoktól felhozatott esmértető jegyek (criteria, γνωρισματα) mindenekre nézve kielégítő próbáló erővel nem bírnak. Elég az, ha megmutathatjuk hogy az Isten' ránk ható munkássága' tudatjának lehetetlenségét bebizonyítani nem lehet. Mert ezen lehetetlenség' bebizonyítása kelletinél többet, és így az esméretes logicai szabály szerint semmit sem bizonyítana. Mert ebből következnék, nem csak az, hogy az emberi léleknek vagy más teremtetett valónak közvetetlen összeköttetésbe jönni Istennel, ezen összeköttetésről tudatjoknak lenni lehetetlen dolog; hanem ezen lehetetlenséget ki kellene terjesztenünk magára az Istenre is, következésképen közötte 's lelki teremtései között egy olly örök közfal vonatnék fel, mellyet maga a' mindenható Isten sem dönthetne le. Mikor tehát a' vallás' lelkes hirdetői, kík rendkivűli tettek által bebizonyították, hogy lehetnek Isten' megbízottjai, azt állítják ismételve, hogy isteni oktatásban részesűltek, nincs rá okunk, hogy állításaikat két-

ségbe hozzuk. Jézus pedig és Apostolok arról, hogy a' kijelentést öngondolataiktól megkülömböztethették, 's isteninek esmérhették, több helyeken bizonyságot tésznek L. Ján. 8, 26. 12, 49. köv. Csel. 16, 6. 7. 1 Kor. 7, 6. 25. 40. De mimódon? arról halgatnak, nem is magyarázhatták volna meg, de nem is hárámlott volna haszon ránk belőle. De Jézusra nézve nincs is helyén ezen visgálódás; mert ő rá a' ki Isten' fija volt, isteni természettel birt, az Istent szemléletből esmérte Ján. 1, 18. 6, 46. az a' mi más kijelentést vett emberek' elméjikben történhetett, nem alkalmaztatható; itt csak azt kell megmutatnunk, hogy néki 's apostolainak, azt tanítván, hogy Jézus Isten' fija 's isteni természettel bíró, hitelt adhatunk. Egyszóval ha valamelly vallástanító kielégítő bizonyságot hoz elő annak megmutatására, hogy ő isteni kijelentésben részesült, a' kijelentés' physikai lehetősége ellen felhozatni szokott kétségek nem nyomadékosok, olly tájékra vezetvén ezek bennünket, melly előttünk idegen 's esméretlen.

§. 15.

3.) Erkölcsi lehetősége.

Erkölcsi lehetősége a' kijelentésnek azt teszi, nem ellenkezik az Isten' tökéletességeivel, sőt azokkal igen megegyezik, hogy az emberekkel kijelentést közöljön. Ezt kétségbe nem hozhatjuk, ha meggondoljuk a.) hogy az Isten' szentsége, 's bölcse-

sége kívánja, hogy ő minden czélra vezető eszközöket használjon az emberi nemzet' tökéletesítésére; b.) jóságával is egyezik, hogy az emberi nemzetet részeltesse azon nagyobb boldogságban, mellyre ezen közvetetlen isteni oktatás által juthat el. Voltak mindazonáltal ollyanok, kik a' kijelentést czélra vezető eszköznek az emberek' tökéletesítésére 's boldogítására nézve esmérni vonakodtak, 's innen annak erkölcsi lehetőségét ostromolták, állítván:

a.) Hogy az szükségfeletti, mivel maga az okosság megtanít arra, a' mit tudnunk kell Istenről, viszonyunkról ő eránta, egyszóval a' mi a' vallásra tartozik. De ez részszerint alaptalan állítás (§. 16.) részszerint ha alapos volna is nem lenne Istenhez illetlen, ránk nézve szükségfeletti, ha Isten különös követei 's akaratja' tolmácsai által hamarább és bátorságosb úton vezetné az embereket a' tökéletességre. Mert az okosság' fejlése az emberekben csak igen lassú lépésekkel halad, 's nagyobb része az embereknek nem könnyen lehet el a' kötelesség' gyámszerei nélkül, mellyeket nékünk a' kijelentés nyujt.

b.) A' kijelentés, ha abban új 's eddig esméretlen igazságok foglaltatnának, kelletinél inkább siettetné az emberi nemzet' fejlését 's akadályozná a' lélek' munkásságát. — De ez az ellenvetés sem nyomadékos eléggé. Mert nem marad e eléggé tágas mező az okosság' képezésére a' kijelentett igazságok' bővebb fejtegetésében 's

összevetésében egymással. Nem tanítja' e a' tapasztalat, hogy azon nagy lelkek, kik a' velek egy időben élőket meghaladák, mint Socrates, Aristoteles, Jézus (úgy tekintetven mint emberi tanító) mind a' velek élő, mind a' következő emberi nyomot élénkebb, 's mélyebben ható visgálatra ébresztették? Ha pedig a' kijelentésben ollyan tanítások foglaltatnak, mellyeket az okosság magától vagy fel nem találhatott, vagy legalább kijelentés nélkül nem úgy esmért 's mutatott volna meg, úgy még csak szó sem lehet az ember' fejlésének kártékony siettetéséről.

c.) A' kijelentés feltétetlen hitet kíván, holott pedig az okosság semmi tekintetnek sem tartozik hódolni. Nem segíti e elő tehát a' kijelentés a' babonát, azaz: az okosság hódolását valamelly factumnak? Ha helybehagyjuk Kántnak a' babona ezen határozását, az ellenvetés nem lesz alaptalan; de az kelletinél szélesebb. Minden hit külső vagy belső factumon épűl. Kánt maga az erkölcsi tudományt, az Isten' hivését, sőt az egész vallást factumra, az általánosan parancsoló erkölcsi törvény' tudatjának factumára építi; hát már azért ezek is babonák lesznek e? De nem is kívántatik meg, hogy az okosság a' kijelentést visgálat nélkül elfogadja isteninek; van jusa az okosságnak visgálat alá venni az okokat, mellyeknél fogva a' kijelentés számot tart az isteni eredetre, 's ha a' visgálatot ki nem álja megvesse azt mint álkijelentést. — De

d.) Eszköztelen kijelentés' közlése által nem vezettetnének e az emberek vallásos ábrándozásra, hajlandók lévén sokan eleven érzéseiket, képzelési erejek' képeit, vagy értelmek' hirteleni ötleteit, az Isten' közvetetlen munkájának tulajdonítani. — Hogy ez nem lehetetlen, mutatja az ábrándozók' példája. De minthogy ez a' visszaélés nem ered szükségesképen, hanem csak történetesen a' kijelentés' hivéséből, nincs ellene az Isten' bölcseségének a' kijelentés' közlése. Itt is helye van ama' szabálynak: abusus non tollit usum. Azt mondják

e.) Ha szükségesnek látta Isten az emberekre nézve némelly igazságok' közlését, úgy kellett volna alkotni Istennek az emberi okosságot, hogy azoknak esméretekre tulajdon ereje által is eljuthatott volna. — Hogy kellett volna alkotni Istennek az okosságot, hogy nem, mi illik Istenhez, mi nem, ezek ollyan kérdések, mellyekre mi véges valóságok vakmerőség' vétke nélkül nem felelhetünk. De ez a' nehézség épen úgy nyomja a' természeti vallást is. Miért külömbözők az emberek' elmebeli tehetségeik, miért alkalmatosb egyik ember a' természeti vallás' igazságainak felfogására, mint a' másik? Egyébiránt megczáfolja ezen ellenvetést az egyház; tanítván az eredeti romlottság' czikkelyében, hogy Isten adott eredetiképen tehetséget az embernek, Istennek 's kötelességeinek helyes esméretére, de ezt önhibája miatt elvesztette. — De nem is nyomja ezen nehézség a'

keresztyén kijelentést, mivel annak fő-része, melly tanít Jézusról és az ő jótéteményeiről, az Isten' fijának megjelenéséhez 's történeteihez volt kötve; ezeket pedig mint történeti dolgokat, az ész magából ki nem fejthette volna.

§. 16.

b.) A' kijelentés' szükséges volta.

Ha a' kijelentésnek pusztán hasznos és kívánatos voltáról van kérdés, azt megmutatni nem nehéz. Mert a.) az isteni kijelentés bennünket olly dolgokra taníthat, mellyeket a' magára hagyott ész fel nem találhatott volna. b) ha a' vallásos igazságokat az ész későre feltalálhatta volna is, a' kijelentés hamarább juttata az emberek' esméretébe. c) ezen kijelentés által isteni vallásos norma szabatik az emberek elébe, melly fenmaradhat a' maga tisztaságában, míg az emberi vélekedések szüntelen változnak.

Ezen isteni oktatás' hasznos voltát észre vették a' pogány bölcsek is, 's ohajtották vajha maga Isten különös módon küldene világosságot, mint megtetszik a' többek között Plátónak szavaiból, mellyeket többnyire a' Socrates' szájába ád. l. Szathmáry Dán. Hittudomány I. Dar. l. 31. — De még ebből a' kijelentés' szükségessége nem következik.

A' kijelentés' szükséges voltán értetődik az a' tulajdonsága, melly szerint közöltetését sürgető okok kívánják. De minthogy Istenben a' természeti kénytetésnek

nincs helye, azon szükségesség csak erkölcsi lehet, azaz: csak az által határoztathatik meg, hogy Isten a maga czélját az emberi nemzettel, vagy az emberi nemzet a' maga rendeltetését kijelentés nélkül el nem érhette volna. Meg szokták külömböztetni általános szükségességét a' feltételestől (necessitas absoluta et relativa) amaz: a' mennyiben Isten a' maga czélját kijelentés nélkül semmimódon el nem érhetné; ez a' mennyiben Isten a' maga czélját kijelentés nélkül bizonyos feltétel, azaz: valamelly nem szükséges környűlállás miatt, illyen: az ember' időben előállott romlottsága, el nem érhetné. Első esetben az emberiség soha sem lehet el kijelentés nélkül, 's ez rá nézve mindenkor szükséges marad; a' másodikban csak bizonyos ideig szükséges; de jövendőben, az értelem' nagyobb fejlődése mellett, nem lenne többé rá szüksége, vagy legalább nem minden embernek.

A' régibb theologusok általános szükséges voltát védik a' kijelentésnek, jóllehet úgy nézik azt, mint kegyelemből származót; minthogy az ember az eset után az ő romlottsági állapotjában természeti erejénél fogva átaljában tehetetlen Istennek és a' maga kötelességeinek esméretére 's a' boldogság' elnyerésére; 's minthogy már Isten a' maga czéljával, az emberi nem' boldogításával fel nem hagyhat, szükséges volt hogy kijelentést közöljön az emberekkel. De ennek az erősségnek, minthogy magából a' keresztyén kijelentésből kölcsönöz-

tetett, az a' hibája, a' mit a' logicában elvkoldúlásnak (petitio principii) neveznek. Mások tehát segítségül vették ezt az állatást, hogy a' természeti vallás nem elegedendő az idvesség' megnyerésére. De ezt a' tételt a' józanokosság meg nem mutathatja, minthogy a' megítélés elve (a' boldogság, 's annak megnyerésének egyedűli feltétele) a' józanokosság' látkörén kivűl van. Mások ezt mondják, nem szükséges a' kijelentés' szükséges voltát mutogatni. Mert ha a' józanokosság megengedi annak lehetőségét, a' theologia históriai erősséggel mutassa meg, hogy Isten magát kijelentette; mert ebből következik hogy Isten szükségesnek látta a' kijelentést.

Mások a' természeti vallás' hijányai miatt állaták a' kijelentést kívánatosnak, 's erkölcsileg szükségesnek, azt sürgetvén: a' természeti vallás természeténél fogva nem lehet közönséges; mert úgy minden embernek tudósnak, filozofusnak kellene lenni, hogy megérthesse azt, azomban csak kevésnek van ideje 's ereje ahoz, hogy a' filozofia' mélyébe ereszkedjék. Továbbá a' természeti vallás bizonytalan, kétségekkel 's nehézségekkel teljes, 's nem adhat megnyugtatást, 's erős meggyőződést, a' filozofia' rendszereinek folytonfolyó változásai 's azon csaták miatt, mellyekbe bonyolódni látszik magával az emberi okosság az ő előkelő repraesentánsaiban. Az okosság az Isten' egységét, melly erkölcsiképen is igen nagy fontosságú, nem tudja

kielégítőleg bebizonyítani, a' lélek' halhatatlanságát kétségtelenné nem teheti, 's ezen érdékes kérdésre, megbocsátja e Isten a' bűnt, 's melly feltétel alatt, nem adhat megnyugtató feleletet; következőleg az erkölcsi tudományt és a' virtust azok nélkül meg nem alapíthatja.

Némellyeket a' kijelentés' szükséges voltának mutogatásában buzgóságok annyira ragadott, hogy kelletinél durvább színekkel festvén a' józanokosság' tehetetlenségét a' vallás' tárgyaira nézve, feledték, hogy ez által a' kijelentési hit is ingóvá tétetik. Ugyan is ha a' józanokosság tehetetlen már csak arra is, hogy erősen meggyőződjék az egy Isten' lételéről, hogy fogjá elhihetni ezt a' történt dolgot; Isten magát kijelentette bizonyos emberek által.

De nincs is rá szükség, hogy az isteni kijelentés' szükségességének mutogatásában, illy nehéz 's veszedelmes állításokra vetemedjünk. Van ugyan is két más ok, melly eléggé megbizonyítja a' kijelentés' szükséges voltát, ú. m. az emberi okosság' fejlésének története, és az egyházi közösség' szükséges volta.

Ezt a' kérdést, valyon az emberi okosság (ratio, az észképek' tehetsége) magától, felsőbb oktatás nélkűl eljuthat e a' vallásos észképekre, 's ezeknek végczéljára az erkölcsi szabadságra; vagy pedig van e szüksége ezeknek tekintetiben valamelly kivülről jövő segítségre, 's felsőbb oktatásra, ma senki a' maga példájából meg nem

határozhatja. Mert nincs ollyan ember a' mívelt népek között többé, minekutánna az észképek az emberek' tulajdonaivá lettek, 's kivelkivel jókor mindjárt gyermeksége olta közöltettek, kinek okossága szó- és írásbeli tanítástól független fejtőznék ki. Vagynak mindazonáltal olly tapasztalási adatok, mellyek azt láttatnak bizonyítani, hogy az emberi okosság' kifejlése kivülről jövő segítség nélkül nem eshetik meg. Ugyan is

a.) Azon szerentsétlen atyánkfiaiban, kik csecsemő korokban a' mívelt emberek' társaságából történetből valamelly rengeteg vadonságba lökődtek, 's ott oktatás nélkül vonakodtak fel, szintúgy a' vadsági állapotban élő, 's a' mívelt népektől elszigetelt egész nemzetekben, tapasztaltatik ugyan az érzékiségnek teljes, 's az értelemnek is valamelly kifejlődése, de az okosság fejlésének semmi nyoma. Példák erre a' vadonban találtatott gyermekek, az oktatás nélkül felnevekedett népek déli Amérika' belsejében, a' tüzföldnek, kivált pedig új Hollándiának törzsök lakosai. Értelmi kifejtődzések is csak az érzékek által tapasztalt dolgokat tárgyazó ítéletre 's következtetésre van szorítva. Innen ezeknek legfeljebb is fétisek van csak, nem Istenek; ösztöneik, nem moralitások; holtak' szigeteikről beszélnek nem halhatatlanságról. Gyermekeikhez vonszó szeretetek az állatokkal is köz természeti ösztönből, nem a' kötelesség' 's emberi méltóság' észképé-

ből származik. Hazaszeretetek hasonló a' galamboknak fészkekhez ragaszkodásokhoz. Hány ezredek folyhattak le, a' miolta a' déli tenger' szigeteinek, új Hollándiának, Amérika' belső részeinek lakosai vagynak, a' nélkűl hogy csak egy lépést is előrehaladtak volna az okosság' fejtőzésében.

b.) Az okosság' fejlésében előhaladt népek, a' história' bizonyítása szerint, vagy megállapodtak vagy hátra is estek; példák erre a' chínaiak, hinduk, oroszok a' hajdan időben 's a' törökök; a' mi pedig meg nem történhetnék, ha az okosság mint az érzékiség vagy a' plántacsira önmagából fejtőznék ki.

c.) Az előhaladás az okosság' fejlésében függött részszerint rendkivűli nagy embereknek mint Ábrahám, Mózes, Fóhi, Confucius, Zoroáster, Pythágorás fellépésektől, részszerint nem mindennapi környűlállásoktól, a' millyenek az írás', papiros', könyvnyomtatás' feltalálása.

d.) Az okosság' fejlése tanítás által terjed, oktatás nélkűl megcsökken. Ez hátrafelé menvén az okok' során, visszaigazít az első okra, a' kitől vette az első tanítást az emberi lélek. Minthogy már az okosság' fejlésének végczélja a' legfőbb tökéletesség' esmérete és a' szabadság, ezen oktatás nem eredhetett az érzéki, hanem az érzékfeletti világból, még pedig a' legtökéletesebb okosságtól (az Istentől).

Ha tehát az okosság' természetéből 's

annak fejlődésének folyamjából kijön, hogy a' vallásos esméret' fejlésére oktatás kívántatik, mellynek első forrását visszafelé menvén a' legfőbb bölcseségben tartozunk keresni; következik hogy az emberi nemzet a' vallás'igazságait isteni kijelentés nélkül fel nem találhatta, 's meg nem esmérhette volna, és így a' kijelentésnek kezdődnie kellett az emberi nemzettel, 's mind addig folytatódnia, míg a' vallásos élet' minden feltételei világosan meg nem esmértettek az okosságtól, azaz: a' Krisztusig. Ő általa jöve világosságra az utolsó ezen feltetelek közzűl, ú. m. az örökélet a' halál után, 's általa a' kijelentések' sora be is fejeztetett.

Mások azt hozzák fel 's méltán a' kijelentes' szükséges voltának bebizonyítására, hogy isteni kijelentés nélkűl, egyház vagy vallásos közösség, melly szükséges arra, hogy a' vallás közönségesen vallásos életet ébresszen, 's munkássága a' polgáritársaság' boldogságára jótékonyan hasson, sem nem alapíttathatik, sem fel nem tartathatik; minthogy az illyen egyesűletek' állandóságára isteni tekintet szükséges, melllyel a' filozofiai vagy természeti vallás nem dicsekedhetik. Ezt maga Kánt is megesmeré, de bébizonyította a' tapasztalás is. Mert a' természeti valláson alapúlt azon egyesűlet és cultus, mellyet Londonban Williams Dávid 1776-ban állított fel, csak kevés ideig, szintúgy Francziaországban Párisban az úgy nevezett Istentisztelők' 's emberbarátok' (Theanthrophiles későbben Theophilanthropes) társaságok 1796-

dik eszt. December 26-dik napjától csak 1801. eszt. octóber haváig állhatott fenn.

§. 17.

c.) A' kijelentett tudomány' viszonya az emberi okosságra.

Erre a' kérdésre, az emberi okosság az isteni kijelentésről, értetődvén rajta a' vallásos igazságok összesége, ítélhet e és mennyiben? háromféle felelet gondolható.

1.) Az okosság átaljában nem ítélhet a' kijelentésről, sőt inkább amaz ennek ítéleteinek magát feltétel nélkül alávetni tartozik (szoros supranaturalismus).

2.) Jusa van az okosságnak ítélni a' kijelentésről, ú. m. annak lehetőségéről, valóságáról, foglalatjáról, még pedig úgy, hogy az ő ítélőszékétől feljebb hívatkozni nem lehet (szoros rationalismus).

3.) Az okosságnak a' kijelentésre nézve vagynak némelly közelébbről meghatároztatándó jusai (mérséklett gondolkodás-módok, mellyek majd supranaturalis rationálismusnak, majd rationalis supranaturalismusnak neveztetnek). De gyakran a' supranaturalismus és rationalismus nem csak a' kijelentés' megítélésére, hanem átaljában annak lételének vagy nem lételének hivésére vitetik, úgyhogy az Isten' eszköztelen megvilágosítása' valóságának hivését supranaturalismusnak, tagadását pedig ezen eszköztelen és természetfeletti isteni hatásnak az emberi lélekre, rationalismusnak nevezik.

A' régi theologusok részszerint az eredeti bűnből származott egészes romlottságából az okosságnak, részszerint a' szentírásnak némelly hibásan értett helyeiből azt következtették, hogy az okosságot általánosan alá kell vetni a' kijelentésnek, úgyhogy amaz ennek igazságáról 's történeteiről épen nem ítélhet, — és így a' kijelentés' bírálása lehetetlen.

Az első t. i. az eredeti bűnből vétetett erősség valódi elvkoldúlás; mert ez magából a' kijelentésből vétetvén, előre felteszi a' kijelentés' isteni eredetét, mellyet itt a' hol szó van a' kijelentésnek viszonyáról az okosságra, bebizonyítottnak nem tarthatunk. — De a' szent írásból sem lehet azt gyámolítani. Mert azon helyekben, mellyekből azt következtették, más egyéb tauíttatik, más helyekből pedig épen ellenkező jön ki. —

A' mi azon helyeket illeti, mellyekből következtették, hogy az okosság a' kijelentésről nem ítélhet, 's amaz ennek tartozik magát feltétetlen alávetni, a' következők:

a.) Kor. 2, 14. [1]) *A' lelkes ember meg nem foghatja azokat, a' mellyek az Istennek lelkéjé; mert őnéki bolondságnak tetszenek; meg sem tudhatja azokat, mert a' Léleknek ereje által ítéltetnek meg.* — Itt ψυχικος ανθρωπος nem okoskodó, okosság után halgató,

[1]) 1 Kor. 2, 14. Ψυχικος ανθρωπος ȣ δεχεται τα τȣ πνευματος τȣ θεȣ, μωρια γαρ αυτῳ εστι, και ȣ δυναται γνωναι, ότι πνευματικως ανακρινεται.

hanem inkább az, ki az érzékiségtől, 's kívánságoktól vezéreltetik. Mert ψυχη nem okosság (ratio), hanem érzékiség, melly az állatokban is megvan.

b.) 2 Kor. 10, 5: *) *Az embereknek minden gondolatjokat foglyúl visszük, hogy a' Krisztusnak engedjenek.* Ebből a' mondásból csigázták ki a' theologusok ezt a' szabályt: captivanda est ratio. De a' Pál' szavaiban nem foglaltatik közönséges tétel, hanem magáról szólván azt adja elő, mimódon akarja megszégyeníteni a' korintusi gyülekezetben a' maga rágalmazóit. Νοημα itt nem okosság, hanem fondorkodás, mesterkedés (1-3. v.) εις nem alá, hanem ellen, a' mi az előbbi κατα. Υπακοη Χριϛȣ annyi mint a' megelőző γνωσις τȣ Θεȣ tárgyilag véve: isteni tudomány, keresztyén hit. És így νοημα εις την υπ. χ. fondorkodás a' keresztyén vallás ellen (machinatio adversus religionem christianam). αιχμαλωτιζων meggyőzvén, megszégyenítvén minden mesterkedéseket a' keresztyén vallás ellen.

c.) Koloss. 2, 8: *) *Meglássátok, hogy valaki ne légyen olly, a' ki benneteket zsák-*

---

*) 2 Kor. 10, 5: αιχμαλωτιζοντες παν νοημα εις την υπακοην τȣ Χριστȣ.

*) Kolos. 2, 8. βλεπετε μη τις υμας εσται ὁ συλαγωγων δια της φιλοσοφιας, και κενης απατης, κατα την παραδοσιν των ανθρωπων, κατα τα στοιχεια τȣ κοσμȣ, και ȣ κατα χριστον.

mányt vessen az emberi bölcseségnek, és csalárdságra rendeltetett hijábavaló tudománynak általa, melly emberi rendelés szerint a' világnak betűi szerint, és nem a' Krisztus szerint vagyon. Itt φιλοσοφια nem philosophia átaljában, hanem az akkori ábrándozóknak (gnosticusoknak) képzelt bölcseségek, mellyel ők annyira kérkedtek, mint mutatják a' κενη απατη, παραδοσις ανθρωπων, στοιχεια τȣ κοσμȣ rokon kifejezések, de kivált a' 23. és 4-dik versek, a' hol az utolsóban a' φιλοσοφια helyett πιθανολογια hitető beszéd (oratio ad persvadendum apta; rem probabilem faciens) áll.

d.) Eféz. 2, 3: διανοια nem okosság (ratio), hanem rossz kívánság (prava mens), mint az egész összefüggés mutatja.

Sőt a' szent írás nem csak megengedi, hogy visgálat alá vétessék a' mi úgy adódik elő mint kijelentés, sőt arra meghív, 's parancsolja azt. Pál Apostol azt írja: *úgy szólok mint tudósoknak, ítéljétek meg ti a' mit mondok.* 1 Kor. 10, 15; a' thessalónikaiaknak ezt parancsolja: *mindeneket megpróbáljatok, a' mi jó azt megtartsátok.* 1 Thes. 5, 21. Intetnek az emberek, hogy őrizkedjenek a' hamis prófétáktól Jer. 14, 13. köv. 6, 13. a' hamis Krisztusoktól Mát. 24, 4. 5. 24. Luk. 21, 8. a' hamis apostoloktól Jel. 2, 2. átaljában a' hamis kijelentéstől; ez pedig csak úgy lehetséges, ha szabados dolog minden kijelentést visgálat alá venni. Sőt maga a' szent írás előadja azon próbakövet is, melly által a' kijelentés' igaz

vagy hamis voltáról meggyőződhetünk. A' mondatik 5 Mós. 13, 1-3. abból esmérhetjük meg az álpróféták at, ha hamis Isteneket tanítanak; Jer. 23, 16-36. pedig, ha az Isten útától eltávoznak. Mind a' kettő tehát az okosságban találtató Isten' 's Istentörvénye' észképét, vagy a' legrégibb kijelentésnek összehasonlítását, az újjal, tészi az igaz kijelentés' esmértető jegyének.

A' régi theologusok' állítások, az okosság magyarázhatja a' kijelentést, ellenébe volt tétetve a' sociniánusok és árminiánusok azon vélekedéseknek, hogy az okosság minden tekintetben bíró a' hit' dolgában. Egyre megy ezzel az a' megkülömböztetések a' theologusoknak, melly szerint a' józanokosságnak eszközös hasznát (usus organicus seu instrumentalis rationis) szabályos hasznától (usus normalis) megkülömböztették. Amaz abban áll, hogy a' józanokosság magyarázhatja a' szent írást, megczáfolhatja a' kijelentés' ellenségeinek ellenvetéseiket, kivált a' mellyek a' filozofiából vétettek, 's egyik igazságot a' másikból következtetheti. Ez azt tenné, az okossággal élni lehet mint okfővel a' hitágazatok' bebizonyításokra. Amazt a' régi theologusok megesmérték, ezt pedig tagadták. Ezt akarják kifejezni ezekkel is: ratio est objectum informationis, a' mennyiben felfogja a' kijelentés' tanításait, sed non principium probationis; vagy rationi competit ministerium, tanquam pedissequæ, non vero magisterium, vagy az Am-

brózius' hasonlítása szerint: a' theologia Sára, a' philosophia Hágár. Ez a' nézet volt uralkodó a' theologusok között a' Leibnitz-Wolf filozofiája elterjedéséig, melly által az okosság illető igazaiba visszahelyheztettetett; 's megesmérték, hogy a' józanokosságnak eszközös hasznán (usus organicus) kivűl, van materialis haszna is a' kijelentett vallásban előjövő természeti vallásigazságokra nézve, a' kijelentést visgálhatja, 's azt is megengedték, hogy az igaz kijelentés semmit sem foglalhat magában ellenkezőt az okossággal, ha szinte lehetnek benne ollyanok, mellyek az okosságnak felette vannak. Nem is találkozott senki kieli archidiakonus Harmson, 's némelly kevés követőin kivűl, kik a' józanokosság' ezen jusát a' mai időben kétségbe hozták volna, mit az első 1817-ben a' Luther' példája szerint feltett 95 thesiseiben cselekedett.

A' Harms, 's az ő követőinek okai:

1.) A' filozofusok rendszereinek különféleségе világos jele az okosság' ítélete' bizonytalanságának, sőt az okosság' ellenkezésének maga-magával. Ha az okosság' ítélete bizonytalan, 's a' mi több, ha az okosság ellenkezésben van maga-magával, ki fogja azt az objectiva, 's bizonyos vallásra, vagy pedig a' kijelentés bírálására nézve okfőnek tartani. — De Harms ellen viszont kérdezhetjük: hát a' kijelentési hit nem vett e fel szintúgy különféle módosításokat, külömböző egyes személyekben

's időkben mint az okossági vallásos észképek. A' tapasztalás tanítja, hogy a' kijelentett vallásra nézve is külömbözők, sőt egymásnak ellenmondók voltak a' vélekedések, hogy a' szent könyvek' magyarázatjának külömbségét elhalgassuk. Ha már az okosságtól azért kell eltagadni minden bizonyosságot, mivel a' filozofusok' vélekedéseik külömbözők, hasonló jussal nem lehet e kétségbe hozni a' kijelentési hit' bizonyosságát is.

De azt mondják, a' kijelentést magában meg kell külömböztetni annak személyes (subjectivus) felfogásától. — De épen azon jussal lehet kívánni, hogy az okosság a' személyes (subjectiva) filozofiától megkülömböztettessék 's ne háríttassék amarra is a' mi ezt nyomja. Továbbá bár mennyire külömbözzenek is a' filozofiai rendszerek, de a' fő dologban a' gondolkodás' törvényeiben 's a' vallásos észképekben egyeznek. Egy filozofiai rendszer sem fog más törvényeket szabni a' megfogásokra, ítéletre 's következtetésre nézve, mint a' mellyek eddig megállapíttattak; soha se marad ki a' filozofiai vallástudományból az istenség', világ igazgatás', erkölcsiség', megjutalmaztatás' észképe; hasinte felfogások, összeköttetések, 's megbizonyítások külömböző fog is lenni.

2.) Ha a' külső kijelentést az okossági vallásos észképekkel vetjük össze, úgy ez isteni szabadtetszés szerintivel vettetik öszsze. — De az okosság a' vallásos észképeket

nem szabad kéj szerint alkotja, hanem bizonyos törvények szerint, mellyek szükséges törvények.

3.) Igy az istenit puszta emberível mérjük. — De az okosság az ő törvényeit szintúgy Istentől húzza le.

Micsoda haszna van már az okosságnak (értvén rajta a' gondolkodás' törvényeit és a' vallásos észképeket) a' kijelentett theológiában? a.) eszközös haszna (usus organicus) a' megfogások' 's erősségek' formálására, 's a' tudományos rendszer' alakítására, b.) nem csak magyarázhatja a' kijelentést magában foglaló könyvet, hanem c.) jusa van az erősségek' visgálására, mellyekre építi a' kijelentés az ő isteni eredetét; d.) megkívánhatja hogy az okossági vallásos észképeket, minthogy ezek minden vallásnak alapúl szolgálnak, minden kijelentésben fellelje, még pedig nagyobb fényben, tisztaságban, mint azokat az okosság a' kijelentés előtt adhatá; e.) hogy semmit se foglaljon magában ollyat, a' mi ellenkezik az okosság' törrvényeivel és a' vallásos észképekkel. De az okosság ezen jusát nem szélesítjük ki annyira, hogy semmit ollyat bé ne vegyen kijelentett hitágazat gyanánt, a' mit az a' maga ereje által fel nem találhat, 's a' maga okfejeiből meg nem mutathat. Mert az Istentől származott kijelentésben több foglaltathatik mint a' mit a' véges emberi ész megesmérhet; külömben az emberi okosság, minden gondol-

ható igazságnak mértéke lenne, a' mit vakmerőség' vétke nélkűl nem állíthatnánk.

De az is, a' mi a' kijelentésben felette van az okosságnak, alávettetve marad az ész' ítéletének; a' mennyiben ez visgálja meg, nincs e ellene a' józanokosságnak az, a' mi úgy nézetik, mint felette lévő, 's van e valamelly összeköttetésben más esméreteinkel? Mert a' mi ellene van az okosságnak, az értelem nélkűl való hang, a' mi az emberre nézve átaljában érthetetlen, az egyszersmind hasztalan is, és így isteni kijelentés tárgya nem lehet.

Ebből kitetszik, mit kell állítani a' kijelentési titkokról (mysteria). Titok tulajdonképen jelent mindent, a' mit természeténél fogva nem esmerünk tökéletesen, jóllehet tudunk felőle annyit, a' mi elegendő arra, hogy azt más dolgoktól megkülömböztethessük. Az ok, mellynél fogva a' dolgot nem esmérhetjük vagy általános, ha t. i. a' dolog magában 's következésképen mindenkor felette van az emberi megfogásnak, vagy csak ráviteles, ha tudniillik bizonyos környűlállások teszik a' dolog' tökéletes esméretét (mellyet egyébiránt megérthetnénk) egy darab ideig lehetetlenné. Az utolsóhoz tartoznak már a' politicai, históriai, mívészeti és társasági titkok.

Vallásos titkok ollyan vallásos czikkelyek vagy történetek, mellyeknek vitetések van a' vallásra, de természeteket, 's összefüggéseket nem érthetjük tö-

kéletesen. Ezeknek a' kijelentéssel ugyan azon irányok lesz, vagy ezeknek is a' lelki tökéletesedéssel kell egybefüggésben lenni; 's továbbá szükséges, hogy legalább annyit megfoghassunk bennek, a' mennyi elégendő, hogy azokat más dolgoktól megkülömböztethessük.

Az okosság nem vetheti meg a' kijelentésben előjövő titkokat, minthogy a' természeti vallásban, 's más tudományokban is jőnek elő titkok; de a' kijelentés természetével sem ellenkezik, ha ollyanokat is foglal magában, mellyeket meg nem érthetünk. Mert a' kijelentés nem csak ezen mulandó földi életre adatott nékünk, hanem hogy elménket a' jövendő életben is foglalatoskodtassa. De a' titkok hivése vakhitnek sem neveztethetik; mert a' vakhit okok nélkül hiszen, a' kijelentési titkok' hivésére pedig kielégítő okaink vannak, azok, mellyek által a' kijelentés' isteni eredetéről meggyőződünk.

§. 18.

d.) A' kijelentés' esmértető bélyegei, vagy a' kijelentésnek mint Isteninek meghitelesítésére mit kíván meg a' józanokosság?

1.) Magára a' kijelentésre nézve.

Ha a' kijelentés minden embereknek számokra rendeltetett, azomban minden emberekkel kijelentés nem közöltetik, kell lenni ollyan jegyeknek, mellyek kit-kit meggyőzhetnek arról, hogy a' kijelentést vett személy sem maga meg nem csalatta-

tott, sem másokat megcsalni nem akart; hanem ő vagy isteni oktatásban részesült, vagy mint felsőbb való szemléletből szóllott. Minthogy ez mindkettő olly tétemény (factum), mellyről a' kijelentést vevőn kivűl másnak nem lehet tudatja; valamelly kijelentés' isteni eredetének bébizonyítását csak két ítéletünk alá eső dologból következtethetjük, ú. m. részszerint magából a' kijelentésből, vagy a' kijelentett tudományból, 's annak történeteiből; részszerint a' kijelentést tanító személynek tapasztalat által észrevehető tulajdonságaiból 's történeteiből.

Először a' mi magát a' kijelentést vagy a' kijelentett dolgot, annak természetét 's történeteit illeti:

1.) Belső mivolta vétetvén gondolóra, tagadólag megkívánja a' józanokosság, hogy a' kijelentés semmit se tanítson, semmit se parancsoljon ollyant, a' mi összeütköznék vagy a' józanokossággal, vagy a' vallásos észképekkel. Mert ha a' kijelentés ezekkel ellenkeznék, úgy az Istennek is ellenkezni kellene önmagával, minthogy ő adta mind az észt, mind a' kijelentést. Megengedi azonban a' maga határozotságát esmerő okosság, hogy a' kijelentés' mint a' fő-okosság' munkája, taníthat olly hitágazatokat, mellyeket az ész fel nem találhatott volna. Állatólag pedig megkívánja a' józanokosság a' kijelentéstől, hogy benne feltalálja mind azt, a' mit az Isten-

től származó kijelentéstől meg lehet kívánni. Kell tehát lenni a' kijelentésnek

a.) Lépcsőzetének 's bevégződésének. Ez foly magából a' kijelentés' természetéből. A' kijelentés ugyan is az emberi nemzetnek nevelése a' vallásos észképek által; ennek is tehát, mint akármelly más nevelésnek, kell lenni lépcsőzetének 's bevégződésének. A' három vallásos észképek közzűl világosságra kellett jönni elsőben az Isten' mint a' világ 's emberek teremtője' 's ura' észképének, melly nélkűl az isteni törvény nem gondolható. Ezt kellett követni az Isten' törvénye' 's az erkölcsiség' észképének, mellynek az első alapúl szolgál. De az erkölcsiség' észképe csak akkor jöhet tökéletességre, ha úgy tekintethetik a' törvény, mint a' mi felette van az életnek, 's ezt áldozatúl kívánhatja; 's ez ismét csak úgy lehetséges, ha a' halhatatlanság', vagy a' soha félbe nem szakadó élet' észképe, melly a' földi életet úgy tekinteti velünk, mint általköltözést egy boldogabb 's tökéletes lételre világosságra jön. Ezen észképpel már, melly a' virtust hijány nélkűlvalóvá tészi, az isteni gondviselésnek, jóságnak, szentségnek, bölcseségnek észképeit a' világi dolgok' folyamatjával összehangzásba hozza; 's a' tökéletes utánni vágyakodás' felébresztése által az érzést nemesíti, megszenteli, egészen bé van végezve az ember' vallásos nevelése. Mert okossága felvilágosíttatott Istennek, a' jónak és az ember' rendeltetésének es-

méretére, akaratja a' jóra irányoztatott; hogy ne az életet, hanem az erkölcsi jót nézze fő javának; érzése pedig bizodalomra, reménységre s a' véghetetlen utánni vágyakodásra emelkedett. Ezen lelki három tehetségeinknek, ú. m. esmérkedő, akaró és érző tehetségeinknek (mert több nincs) vallásos kifejlésével az isteni kijelentés a' maga munkáját bevégezi, 's többé kijelentésre szükség nincsen.

Megkívánja az okosság az igaz kijelentéstől

b) Hogy a' vallásos észképek' terjedéseket, ezeknek jótékony hatásokat a' közönséges vallásos életre vallásos közösség alapítása által eszközölje; innen az egyház nem lehet földi és polgári czélok' elérésére arányzott intézet, hanem annak Isten' országának kell lenni. Ezen czélra már a' kijelentésnek történeti alakban kell megjelenni, miyel história nélkül egyház nem alapítható.

c.) Határoztatására nézve, — az nem csak egy időkorra, egy népre, hanem minden időkorra, minden népekre legyen rendeltetve, 's parancsolatai a' föld' minden részeiben teljesíthetők. Mert ha Isten szükségesnek látta a kijelentést, igazságából 's jóságából foly, hogy azt közölje is minden emberekkel. Egy illyen minden népekhez és időkhöz illő kijelentés nem is lehetetlen, mert az emberi természet mindenütt ugyanaz, ugyanazok az embereknek lelki erejik, ugyanazok erkölcsi inségeik.

d.) Történeteire nézve, — egy hijány nékűli és minden emberek' számokra rendeltetett kijelentéstől megkívánja az okosság α) hogy ollyan helyen, időben, nyelven, 's nép közt közöltessék, mellyek elősegítsék annak könnyű 's sebes terjedését a' föld nagyobb részein, kivált a' kimívelt népek között, kiktől a' míveltséggel együtt a' míveletlen népekhez is legbizonyosabban elhathat. — A' kijelentésnek mint erkölcsi intézetnek β) behozására 's terjesztésére csak erkölcsi eszközök használtassanak, úgyhogy sem az okosság, sem az akarat' szabadsága kénytetést ne szenvedjenek. Az isteni kijelentés' tolmácsa csak tanítással 's jó példával élhet tudományának terjesztésére, 's nem fegyverrel; mert a' kényszerítés a' meggyőződésre, mindenkor megvallása gyengeségünknek, melly az igazság erejét ki nem fejtheti, sőt maga iránt is bizodalmatlanságot árúl el. — Továbbá γ) a' kijelentésnek, melly a' maradékra is általmégy, írásba kell foglaltatni. Mert ha a' kijelentés szájról szájra adva terjedne el, könnyen megvesztegettethetnék, 's hozzáadások által megéktelenittethetnék annyira, hogy az Isten' czéljainak elérésére, mellyre adattatott, alkalmatlan lenne. Ennek elhárítására legalkalmatosb eszköz a' kijelentésnek írásbafoglalása. Ha akarta Isten a' czélt, akarni kellett az arra vezető eszközt is.

Ha pedig megtörténnék, hogy a' kijelentést magokba foglaló írások' mellőzése 's feledése által, a' kijelentett tudomány hibás

vélekedésekkel elegyíttetnék, úgyhogy a' kijelentés a' maga czéljának többé meg nem felelhetne; magának az Istennek, mint a' ki a' maga czéljával soha fel nem hagyhat, kell tennie intézetet arra, hogy a' kijelentés elébbeni tisztaságára vezettessék vissza; 's a' kijelentés' emlékkönyvei rejtekhelyeikből világosságra jőjjenek. — Végezetre a' kijelentés

e.) Munkálatait tekintvén, mind az egyes emberekre, mind közönségesen a' népekre nézve, az okosság' kívánatai a' következőkben határoztatnak. Az okosság képezését a' vallásos esméretre eszközölni, 's elősegíteni; az akarat' irányát a' jóra hathatósan emelni, az érzést a' tökéletesre nézve ébreszteni 's idomítni, és a' halálutánni boldog élet' reménységét kétségen kivűl valóvá tenni. Mert az emberi nem' nemesítése 's boldogítása lehet czélja ezen rendkivűli oktatásnak, melly a' legbölcsebb, legszentebb és legkegyelmesebb valóságtól származik. A' kijelentés' polgári munkálatainak is, vagy béfolyásának a' népek' külső állapotjokra, átaljában jótékonyoknak kell lenniek szükségesképen, ha más okok nem járulnak hozzá. Illyenek a' polgári 's külső jólét' alapjainak megerősítése, az ember' méltóságához illő okos szabadságnak terjesztése, a' zsarnokságnak, rabszolgaságnak, és egyes emberosztályok' lenyomásoknak kárhoztatások, az igazságnak 's engedelmességnek a' törvények iránt becsepegtetése, 's végezetre békességnek 's egyetér-

tésnek szerzése a' népek között, 's ezeknek egy familiává, egy háznéppé olvasztása. — Illy jótékony befolyással kell bírni azon kijelentésnek, melly a' legbölcsebb törvényadótól, minden embereknek 's népeknek attyoktól, a' bölcseség' és igazság' Istenétől veszi eredetét. De itt meg kell jegyezni, a' mi már magában is érthető, hogy a' kijelentés' munkálatainak megítélésében magát a' kijelentett tudományt válasszuk el azon hozzáadásoktól 's következtetésektől, mellyekkel az megtoldatott az emberektől, 's azt a' mi a' hibának, előítéletnek, 's az igazság' elcsafarásának munkálatja, a' kijelentésnek ne tulajdonítsuk.

§. 19.

2.) A' kijelentést közlő személyre nézve:

A' személyre nézve, a' kivel a' tökéletes, 's utolsó kijelentés közöltetett, 's azt másoknak tolmácsolja, megkívánja a' józanokosság:

1.) Hogy maga tegyen róla bizonyságot, hogy isteni kijelentést vett, vagy hogy egy felsőbb természet, melly általa tanított, egyesült vele; melly mind kettő olly factum, mellyről néki csak magának lehet tudatja. De ezen bizonyságtétel' erejére megkívántatik, hogy a' személyről meglehessen mutatni ezt a' kettőt, hogy sem maga meg nem volt csalva (nem volt ábrándozó); sem tudva másokat megcsalni nem akart (nem volt ámító). — Továbbá annak

2.) Feddhetetlen embernek kell lenni

átaljában, mivel Isten mint bölcs, és szent nem választhat erkölcstelen embert az ő szent akaratjának tolmácsává.

3.) A' gondviselés által különösen kell kijeleltetni az illyen embernek, hogy kitessék, hogy ő vagy rendkivűli erejű ember, vagy pedig felsőbb való, 's az emberek' figyelmeket magára vonván, azok az ő benne való hitre hajlandókká tétessenek; és így a' kijelentés' behozása, 's elterjesztése eszközöltessék, 's biztosíttassék. Illyen rendkivűli történeteknek taratnak már a' jövendőlések és csudák, mellyek megérdemlik, hogy felőlök bővebben értekezzünk.

§. 20.

Jövendőlések.

Literatura.

Fridrich (M. S.) diss. de notione vaticinii. Zwick. 1798. 8.

A' jövendőlésnek mivoltára, hogy a' kijelentés' isteni eredetének meghitelesítésére szolgáljon, a' következők tartoznak:

1.) Foglalatja csak jövendő történetes dolog lehet, úgymint mellyet a' próféta tulajdon erejéből előre el nem láthatott, mert csak ekkor helyes a' következtetés, hogy a' jövendő' előlátása isteni munkálatból származik.

Történeteseknek (contingens) nevezzük itt a' történeteket, nem mintha azok magokban (absolute) történetesek volnának; hanem a' mennyiben ollyanok reánk nézve (relative), azaz: a' mellyekről a' dol-

gok' mostani fekvésekben átaljában meg-nem határozhatjuk, meg fognak e történni? és így, vagy másképen fognak e megtörténni? a' hol az okok, mellyeknek a' történetek következései, még reánk nézve nem léteznek, legalább meg nem ítéltethetnek. Az Istenre nézve ugyan is semmi sincs történetes vagy jövendő, de ránk nézve történetesek minden jövendő dolgok, mellyek a' természeti törvényekben nem alapulnak, és az eddigi tapasztalatok' hasonlósága szerint nem gyaníttathatnak, vagy pedig az emberi szabadságtól függnek. — Ezen ellenvetésre pedig, lehetséges, hogy a' következés történetből üt össze egy ollyan tárgy előre való megmondásával, azt felelhetjük: egy ollyan lehetőség hihetetlen annyira, hogy a' lehetetlenségtől erkölcsiképen vétetvén nem messze távolyog; még kevésbé elfogadható ez az állítás, ha az előlátás nem egyszer, hanem gyakran, külömböző emberek által, 's külömböző időkben történik. — Ha pedig megvalljuk hogy tárgyilag semmi sem történetes, úgy egy előlátás sem teljesedhetik bé történetesen.

2.) A' történet határozottan, nem homályosan, 's két értelműleg, nem szófordúlati (tropicus) kifejezésekkel adattassék elő; vagy a' jövendőlés ne légyen többféleképen magyarázható; mert másképen nem tudhatnánk bizonyosan, ellátta e előre a' próféta a' jövendőt, vagy nem pusztán az ő szavainak elmés magyarázói tet-

ték e őtet prófétává. — Elő kell adatni a' történet' körűlállásainak is, a' millyenek az idő, a' hely, a' szerző, 's a' dolog' más történetes körülményei, hogy a' jövendőlést a' határozatlan sajdítástól megkülömböztethessük.

3.) A' jövendőlésnek a' teljesedés' bizodalmával kell kimondatni, hogy meg lehessen külömböztetni azt a' tréfától, vagy valamelly alakoskodónak történetesen teljesedő jóslásától.

4.) Szükséges, hogy bébizonyíttathassék hitelesen, hogy a' jövendőlés a' történet előtt költ, vagy ha az szájról szájra adva terjedett volna, hogy a' későbbi beszéllő nem alkalmaztatta azt a' megtörtént dologhoz. — És végezetre

5.) Ha a' jövendőlés isteni, és ha a' jövendőmondónak isteni küldettetését kell annak bébizonyítani, megkívántatik, hogy a' következés igazolja a' jövendőlést; mert épen ettől függ annak bizonyító ereje. — Ezek szerint már az isteni jövendőlés lesz: határozott, pontos, erős meggyőződéssel előadott, 's teljesedésbe ment előmondása valamelly jövendő, 's történetes dolognak.

Ezek szerint a' jövendőlés meg van külömböztetve eléggé az előrémlettől, azaz: homályos előérzésétől a' közelgető történetnek; a' jóslástól azaz: csalóka előmondásától a' jövendő történeteknek, mellyeknek teljesedését az ember maga sem hiszi; a' gyanítástól, hozzáve-

tés-ből vagy a' hihetőség' következtetéseitől, mellyek szerint, vagy a' hasonlóságtól, vagy a' már létező okoktól vezéreltetvén, várjuk a' jövendő történeteket, mellyekről más vagy nem gondolkodik, vagy azokat nem hiszi. — A' jövendőlések' természeti és erkölcsi lehetőségek meg van mutatva a' kijelentés' lehetősége által; mert a' jövendőlés nem egyéb a' jövendő' különös kijelentésénél.

Legnyomadékosb ellenvetés a' jövendőlések' lehetőségek ellen, mellyet már Cicero (de divinat. II, 7.) is felhoz, ez: maga az Isten sem láthatja előre a' történeteseket. Mert ha ellátja, azoknak meg is kell történniek szükségesképen. Ha pedig azt állítjuk, úgy akaratunk' szabadságát veszedelmeztetjük, mellynek hivésével azomban fel nem hagyhatunk. — De erre jegyezzük meg, hogy a' jövendőlések' tárgyai nem mindenkor erkölcsi cselekedetek; hogy az erkölcsi szabadság nem áll a' cselekvés' vagy nem cselekvés' kéjében, nem kéjes választásban; hogy a' szabad emberi munkálkodás' megegyeztetése a' testi világ' szükséges folyamjával szintúgy megfejthetetlen feladat reánk nézve, következésképen ezen ellenvetésből következtethetnénk a' történet' uralkodását is a' testi világban, és így kelletinél többet bizonyítana; és végezetre az idő' előterjesztése (azaz: a' dolgok' következése egymás után) Istenre nem alkalmaztatható, úgyhogy ő rá nézve, a' ki előtt jelenség min-

den, a' jövendőről, 's előlátásról tulajdonképen még csak szó sem lehet.

A' jövendőlések' bizonyító erejek, valamint a' csudáké is közvetetlen nem a' kijelentést, hanem az Isten' követének személyét tárgyazza. — A' jövendő dolgokat, mellyek egészen történetesek ránk nézve, akár az időt mikor, akár a' helyet hol, akár a' körűlállásokat, mellyek között megtörténnek, vegyük gondolóra, csak az tudhatja előre, a' ki a' világ' kormányát tartja, 's mindeneket a' maga czéljai szerint vezérel. — A' teljesedést ért jövendőlések tehát csak Istentől származhatnak, 's ha ember mondja meg a' jövendőt, azt isteni tanítás által cselekszi. — Minthogy már Isten a' jövendőt ki nem nyilatkoztathatja ámítónak; annak a' ki magát Isten' követének adja ki, Istentől küldöttnek kell lennie, 'ha jövendőlései teljesedésbe mennek. És így a' jövendőlésekből következik épen úgy, mint a' csudákból az ő tudományának igazsága, 's isteni eredete is.

§. 21.

Csudák.

Literatura.

Graeffe (I. F. C.) diss. de miraculorum natura, philosophiæ principiis non contradicente. Helmst. 1797. 8.

Reinhard (Fr. Volkm.) diss. utrum ad judicium de miraculis requiratur universæ naturæ accurata cognitio. In opp. acad. vol. I.

A' csuda nevezetét vette a' csudálkozás' érzésétől (miracula a mirando dicuntur), 's jelent közönségesen minden rendkivűlit és szokatlant, a' mi csudálkozást, álmélkodást, meglepettetést, félelmet ébreszt; minthogy megtörténése' módját nem tudjuk kimagyarázni.

De már az aquinói Tamás külömbséget tett a' csudálatosok (mirabilia, miracula quoad nos, vagy mira secundum quid, későbben miracula relativa) és a' csudák (miracula simpliciter, vagy absolute mira, miracula absoluta, rigorosa) között; értvén amazokon, a' mesterség' és természet' szokatlan munkáit, mellyek a' szemlélőkben csudálási, 's bámúlási érzést ébresztenek; ezeken pedig ollyan történeteket, mellyeknek kielégítő okát a' természeti erőkből átaljában nem lehet kimagyarázni, — 's ez volt már az a' fogatja a' csudának, mellyhez ragaszkodtak a' régibb theologusok Buddeus, Mosheim, sőt az újabbak közzűl is Reinhárd és Süskind. — De majd azon megtámadások, mellyek részszerint a' csudáknak közönségesen, részszerint az új testamentomban foglaltattaknak, mint természetfeletti történeteknek lehetőségek, 's bizonyító erejek ellen felhozattak, a' csuda' fogatja' módosítására szolgáltattak alkalmatosságot, úgyhogy a' csudákon értenének vagy

a.) Ollyan történeteket, mellyek, az előttünk esméretes természeti törvényekből ki nem magyaráztathatván, meg-

történnek a' természet' előttünk esméretlen ereji 's törvényei szerint (így Spinoza, és Morus); vagy

b.) A' csudatévőnek ollyan cselekedeteit, mellyek az emberi erőt vagy átaljában, vagy a' jelenlévő körülállásokhoz képest haladván, egy főbb erőnek befolyásából húzattathatnak le (így Henke, Döderlein, Bretschneider); — vagy

c.) Ollyan történetes, rendkivüli eseteket, mellyek szokatlan módon valamelly pontos előmondás után azonnal megtörténnek, még pedig vallásos czélra; (így Seiler; miracula praescientiae — de ezen megfogás szerint a' csudák 's jövendőlések között, csak a' lenne a' külömbség, hogy amazok mindjárt, ezek pedig késóbben történnek meg); — mások végezetre

d.) Értenek rajtok ollyan szokatlan történeteket, mellyeket Isten, ki a' természet' folyását öröktől fogva azok szerint intézte 's határozta meg, mint csudákat abban az időpontban hajt végre, a' mikor azok, az ő követeinek meghitelesítésére szolgálnak (Bonnet, miracula praestabilita).

Mi elhalgatván azon nehézségeket, mellyek a' csudának eddig előadott fogatjait nyomják; ollyan megfogást kívánunk feltenni a' csudáról, melly mind a' szentírással egyezik, mind pedig a' csudák' közönséges fogatját nyomó nehézségektől ment.

Ha valamelly történetet csudának mondunk, ezen ítéletünknek két oldala van: **tagadós** és **állatós**.

Tagadós oldala az, hogy a' történet nem azon törvények szerint esik meg, mellyek szerint szoktunk ítélni valamelly történet lehetőségéről, vagy lehetetlenségéről.

Állatós oldala az, hogy az előttünk esméretes természeti összeköttetés helyett, mellynek a' csudákban helye nincsen, egy felsőbb összeköttetés ajánlja magát nékünk, melly alkalmat szolgáltat arra, hogy a' megesett dolgot isteni okságból (causalitas) magyarázzuk. Hozzá kell tennünk a' czélt is, mellyre nézve a' csuda történik, 's ez lesz: az isteni követ' igazlásá, 's az általa alapított intézet' megerősítése. Ugyan is a' hol felsőbb czélosság ötlik szemeinkbe, ott a' dolgok' fő-böltsességű alkotójára, 's igazgatójára útasíttatunk. Mi lehetne már érdekesebb czél, mint a' vallás' behozása, melly által olly sok ezer emberek vagy az igazság' esméretére vezettetnek, vagy pedig a' csalódás' és hazugság' martalékjaivá lésznek.

Itt jegyezzük meg, hogy a' csuda fógatja viszonyos (relativus), 's annak az ember' határozottságára van vitetése. A' mi esméretünk a' természetről, 's ennek viszonyáról az Istenre igen tökéletlen, 's nem felel meg a' valóságnak. Megszűnik a' csuda, ha ezen határok elháríttatnak, a' minthogy Istenben azokat gondolni sem lehet. A' csudát soha sem kell kivenni az Isten' világrendjének törvényszeres egybefüggéséből, 's az isteni világigazgatásban semmi sem lehető az isteni törvény ellenére, és

nélkül. A' fogat' ezen viszonyossága miatt kell már épen megengednünk, hogy a' csudálatosban szintúgy vagynak lépcsők, valamint a' természet' alsóbb és felsőbb esméretének is vagynak lépcsói; hogy vagynak csudák, mellyek csak az emberi esméret' legalsó lépcsóin nézettetnek csudáknak, 's megszűnnek csudák lenni, ha öregbedik az esméret. Mindazáltal nem úgy kell ezt érteni, mintha minden csuda valami múlékony lenne. Az emberi esméretnek is vagynak határai, mellyeken keresztűl nem törhetünk; vagynak ollyan történetek, mellyeknek természetes egybenfüggését egy halandó sem láthatja el.

A' mi már illeti a' csudák' lehetőségét, 's megesmérhetőségét; a' csuda feljebb előadott értelmében, az ellene felhozatni szokott ellenvetés kétféle lehet; az egyik a' fogat' tagadós, a' másik annak állatós óldalára vitetik.

a.) Az első ellenvetés valami kettőst foglal magában. Lehetetlen hogy valami megtörténjék a' természet' törvényei ellen, de ha megtörténnék is, mi azt meg nem esmérhetnénk, meg nem mutathatnánk, mivel mi a' természet' minden törvényeit nem esmérjük. Ezen ellenvetésre jegyezzük meg:

α) Ez az ellenvetés kettőt tehet; először: semmi sem eshetik meg, a' mi az egyes tőlünk megesmért törvényekkel ellenkezik; másodszor: semmi sem eshe-

tik meg e' világon, a' mi nincs az Isten' törvénye alá foglalva valami módon. Az ellenvetés első értelmében nem igaz; a' másodikban nincs ellenünk. Mert hogy megtörténhetik valami ollyan, melly által az egyes természeti törvények elrontatnak, módosíttatnak, megtetszik abból, hogy ezen törvények függenek egymástól, 's egymást megszorítják, p. o. a' mint igen helyesen mondja Twesten (Vorlesungen über die Dogmatik, 2-dik kiadás a' 380-dik lapon) a' nehézség' törvénye szerint karunk lesüllyed, de akaratunk felemeli azt. Az ember, érzéki természetének törvénye szerint, kívánja a' kellemetest, irtódzik a' kellemetlentől; de az erkölcsi szabadság' törvénye szerint az ellenkezőt cselekeszi, 's felette van a' kedvnek 's fájdalomnak. — Hogy pedig e' világon törvény nélkűl semmi sem eshetik meg átaljában, azt mi is valljuk, Mert a' mi megfogásunk szerint a' csudák megesnek mindenkor, a' dolgok' törvényszerinti öszszefüggésében, de ollyanban, mellyet a' mi tompa szemeink meg nem esmérnek, 's meg sem esmérhetnek.

De épen azt mondják: nem esmérvén mi a' természet' kiterjedését, nem esmérhetjük a' természet' minden törvényeit, következőleg meg nem határozhatjuk csuda e valami, vagy sem. Erre azt feleljük: nem szükség esmérnünk minden természeti törvényeket annak megállapítására, valyon valamelly történet' alapja a' dolgok' felsőbb rendiben van e: elég es-

mérnűnk azon törvényeket, mellyek úgy tűnnek előnkbe, mint azon felsőbb rend által elrontottak, 's módosíttattak. Helyelyesen mondja Twesten (a' felidézett könyv' 382-dik lapján): Eléggé esmérjük azon törvényeket, mellyek szerint valamelly ember betegségeket gyógyít, holtakat (holtnak látszókat) támaszt, annak megítélésére hogy a' Krisztus' gyógyításai, holtak' támasztásai, ezen törvények alá nem foglaltathatnak.

b.) A' mi a' második ellenvetést, melly a' csuda' állatós oldalára vitetik, illeti: kétségbe hozták részszerint az Isten' közvetetlen munkásságát átaljában mint valóban lehetetlent, részszerint annak megesmérhetőségét, úgyhogy ezen ~~ellenvetésnek~~: csuda valami legfeljebb is csak subjectiva, és nem objectiva igazságot lehetne tulajdonítani.

Erre azt feleljük a' mi feljebb (a' 46-dik lapon) a' kijelentés' lehetőségéről mondatott; azt tévén itt hozzá: az ember' okossági esméretében alapúl szüségeseképen, hogy azt, a' hol egy felsőbb czélosság szemünkbe ötlik, közvetetlen Istenre vigyük, nem szabad kéj szerint, nem mintha az pusztán tőlünk függne, hanem szükségesképen, nem csak vallásos helyezetben, hanem tisztán nézelőleg is, úgymint a' mi az Isten' hivésével 's esméretével átáljában szorosan össze van kötve.

Szoktak felhozni több nehézségeket is a' csudák ellen a' naturalisták, illyenek:

a.) A' hajdan, és a' míveletlen népek igen hajlandók voltak a' csudák' hivésére, úgyhogy közbeszéddé vált ez a' mondás: θαυματα μωροις, a' bolondoknak csudák kellenek; 's a' régi históriának hitelessége ott a' hol a' csudákról beszél, igen gyanús. — De innen csak annyi következik, hogy semmit se fogadjunk el csudának szoros visgálat nélkül; különösen a' csudákról bizonyságot tevő személyekre nézve, erre fordítsuk figyelmünket, feltaláltatnak e bennek egy hiteles tanúnak tulajdonai, nem csalattattak e meg magok, vagy másokat nem igyekeztek e megcsalni.

b.) Azt mondja Hume, a' csudák ellen bizonyító tanúknak számok nagyobb mindenkor, mint azoknak, kik mellettek bizonyságot tésznek. Mert ha mellettek szól egynéhány tanú, ellenek kiált a' józan ész és minden idő' tapasztalása. — Ezen állításnak volna ereje, ha az ész a' csudák' lehetetlenségét bébizonyíthatná, vagy az által, hogy Isten a' természetben csak az emberek előtt esméretes természeti törvények szerint munkálkodhatik, vagy hogy a' csudák az Isten' tökéletességeivel ellenkeznek; de a' mi mind eddig megmutatva nincsen. — A' minden idők' tapasztalására való hivatkozás többet mutat, mint kellene; mert abból következnék akármelly egyes megtörtént dolognak bizonytalansága. —

Nincs ollyan egyes történet, helyhez 's időhöz lévén az köttetve, mellyről minden idő- 's helybeli tanúk bizonyságot tehetnének. (Testes negativi contra positivos.)

c.) Felhozzák Tindal, Morgan, Hume és Voltaire ellenvetésül: a' csudák az Isten' első tervének tökéletlenségét bizonyitanák. Illő e ez bölcshöz, úgy gondolni Istent, mintegy művezetőt, a' ki előrajzát helytelenül tévén fel, vagy hajtván végre, midőn a' gépely' kerekzetei megakadnak, vagy az épület összerogyással fenyegetődzik, kénytelenittetnék művén segíteni, 's jobbítgatni. Az illyen gondolatok ha elnézhetők is a' hajdani csecsemőkornak (mint mikor a' költôk szerint Jupiter nézegeti nem hasadozott e meg az égboltozatja); de nem a' kimívelt filozofusoknak. — A' csudák, szintúgy mint minden a' mi a' világban van, 's megtörténik, az Isten' örök végzéseibe be valának foglaltatva, 's meghatároztatott, hogy a' többi történetek' sorában bizonyos helyeken, 's időben csudák is történjenek. — Itt tehát a' mint már Leibnitz, 's Wolf is megjegyezték, nincsen helye a' tökéletlen míven való segítgetésnek 's jobbítgatásnak.

d.) Azt mondja Rousseau: ha hajdan történtek csudák, s bizonyító erővel birtak, miért nem történnek ma is? — Azért, mert a' csudák az emberi nem' vallásos nevelését tárgyazó intézetek' felállításokra 's megalapításokra voltak szükségesek; be lévén végezve ez a' nagy munka a' tökéletes vallás'

a' keresztyén vallás' behozatása által, többé a' csudákra nincs szükség.

§. 22.

Naturalismus, Supranaturalismus, Rationalismus, supranaturalis Rationalismus, és rationalis Supranaturalismus.

Literatura.

Tzschirner (Heinr. Gottl.) Briefe, veranlasst durch Reinhards Geständnisse, seine Predigten und seine Bildung zum Prediger betreffend. Lpz. 1811. 8.

Leuchte (Joh. Gotthilf. Sam.) Kritik der neuesten Untersuchungen über Rationalismus u. Offenbarungsglauben in Antithesen, nebst Anhang. Lpz. 1811. 8.

(Röhr) Briefe über den Rationalismus. Aachen. 1813. 8.

Tittmann (Joh. Aug. Heinr.) Ueber Supranaturalismus, Rationalismus und Atheismus. Lpz. 1816. 8.

Kähler (Ludw. Aug.) Supranaturalismus und Rationalismus in ihrem gemeinschaftlichen Ursprunge, ihrer Zwietracht und höhern Einheit. Lpz. 1818. 8.

Klein (Fried. Aug.) Grundlinien des Religiosismus. Lpz. 1819. 8.

Märtens (Karl Aug.) Theophanes, oder über die christliche Offenbarung. Halberst. 1819. 8.

Zöllich (Chrstn Fried.) Briefe über den Supranaturalismus; ein Gegenstück zu Briefen über den Rationalismus. Sondersh. u. Nordhaus. 1821. 8.

Gebhard (F. H.) Die letzten Gründe des Rationalismus. Als Widerleg. der Briefe Zöllichs über den Supranaturalismus. Arnst. 1822. 8.

Schulthesz und Orelli Rationalismus und Supranaturalismus, Kanon, Tradition und Scription. Zürich, 1822. 8.

Sartorius (E.) die Religion, ausserhalb den Gränzen der blossen Vernunft, nach den Grundsätzen des wahren Protestantismus, gegen die eines falschen Rationalismus. Marb. 1822. 8.

Schott (Heinr. Aug.) Briefe über Religion und christlichen Offenbarungsglauben; Worte des Friedens an streitende Partheien. Jena, 1826. 8.

A' mai theologusok a' kijelentésre nézve, vagy a' Supranaturalismushoz, vagy a' Rationalismushoz ragaszkodnak, melly kettéről már feljebb a' 17-dik §-ben röviden szólottunk. Szoktak élni, kivált ez előtt a' több jelentésű Naturalismus szóval is, azon vélekedés' kifejezésére, melly ma közönségesen inkább Rationalismusnak neveztetik, 's van még ezen kivűl két vélekedés, ú. m. a' supranaturalis Rationalismus és a' rationalis Supranaturalismus, mellyeknek czéljok a' Supranaturalismusnak összeegyeztetése a' Rationalismussal; —' s hogy rólok bővebben értekezzünk, fontosságok kívanja.

Már a' XVII. század' közepe előtt, mi előtt a' Supranaturalismus 's Rationalismus a' két egymás ellenébe tétetett theologiai gondolkodásmód' kinyomására felvétetett volna,

éltek a' Naturalismus szóval filozófiai jelentésben, azoknak nézeteknek kijelelésekre, kik azt állították: nincsen semmi más a' látható természet' kivűle és felette, nincsen semmi más tőle külömböző principium, sőt inkább az magánálló 's minden változásoknak oka. Ebben az értelemben Naturalismus egyet tesz a' Materiálismussal 's Atheismussal. Theologiai jelentésben a' XVIII. század' közepétől fogva kezdették használni a' Naturalismust 's a' Naturalista kifejezést, értvén az utolsón azokat, kik az úgy nevezett természeti valláson kivűl minden más kijelentést megvetettek. De ezek, hogy a' Materiálistákkal, Istentagadókkal 's Pantheistákkal egy osztályba ne tétessenek, magokat inkább Deistáknak (Isten' vallóinak 's tisztelőinek), rendszereket Deismusnak kívánák neveztetni. De majd a' XVIII-dik század' utolsó tizedeiben, a' németek közt közönségesen elterjedt critica filozofia, a' természet cosmológiai és physico-theologiai visgálásából merített Istenesméretnek (és így az eddigi Deismusnak) észgyőző bizonyosságát (apodictica certitudo) kétségbe hozván, 's helyette azt a' vallástudományt ajánlván, melly a' cselekvő észből (az erkölcsi törvény tudatjából) húzatik le, — ez a' Rationalismus' fogatjára 's kifejezésére szolgáltatott alkalmat. Igy nevezték már most azt a' gondolkodásmódot, melly a' cselekvő észt tekinti az igaz vallás' legfőbb esmértető jegyének 's egyetlenegy kútfejének, ellenébe tétet-

vén a' Naturalismusnak, vagy azon gondolkodásmódnak, melly az Isten' hivését inkább a' természet' visgálására alapítja. Ebben az értelemben már Naturalismus és Supranaturalismus két egymástól mivoltilag külömböző vallás-filozófiai rendszereket jelentenek. — Ebből származtatták annakutánna leginkább azok a' theologusok, kik a' Kánt' filozófiáját a' theológiára alkalmaztatták a' Rationalismus kifejezésnek theologico-philosophica jelentését; —értvén alatta azon gondolkodásmódot, melly vallásos esméreteink' okfejének 's a' hittárgyai' bírájának kizárólag a' visgálódó észt tartja. Ettől az időtől fogva lett már közönségessé a' Supranaturalismus nevezet az ellenkező nézet' kifejezésére, melly az igaz vallásesméret' ok- és kútfejét nem a' visgálódó észben, hanem valamelly közvetetlen 's természethaladó isteni kijelentésben keresi. (De czélosb lett volna a' Supranaturalismust Suprarationalismusnak nevezni).

Az egész ellentételt már a' Rationalismus és Supranaturalismus közt (a' mint már ma szokták venni ezen nevezeteket) kettős theologiai vitetésben gondolhatjuk, ú. m. 1.) Ezen kérdésre nézve; van e átaljában különös isteni kijelentés, külömböző a' látható természet 's az ember' belső erkölcsi természete által eszközlött közönséges isteni kijelentéstől? 2.) Melly viszonyban lehet az isteni kijelentés az emberi észre?

A' mi az első pontot illeti a.) a'

Rationalista azt állítja, nincsen közvetetlen 's természethaladó kijelentés. Az illyen már Jézust és az ő apostolait úgy tekinti, mint ollyan férfiakat, kik közönséges 's természeti eszközök által, az isteni gondviselés vezérlése alatt, természeti tehetségeiket annyira kifejtették, hogy vallásos 's erkölcsi belátások 's gondolkodásmódjok által a' velek egy időben élők' felett kitüntek, 's lassanként a' népek' vallásos és erkölcsi állapotjoknak új és szebb alakot adhattak. Tagad továbbá a' Rationalista minden közvetetlen isteni hatást az emberi lélekre, 's a' természet' folyására, tagad minden csudákat dogmaticai értelemben, mellyek a' keresztyén vallás behozására 's megalapítására szolgáltak volna. De azért a' keresztyén megtörtént dolgokat jelentés nélkülieknek nem tartja, azokat a' közönségesek 's minden napiak körébe nem vonja; ez a' naturalistai nézet, melly a' világi dolgok' folyásában 's az emberi történetek' 's cselekedetek menésében az Isten' folytonfolyó együttmunkálkodását tagadja, — nem foglaltatik szükségesképen a' Rationalismus elvében 's mivoltában. Ugyan is igen sok Rationálisták találtatnak, kik a' Jézus' törekedéseinek elősegéltetését a' vallás' javára, az isteni gondviselés által vezérlett, de azért természetes összejövésében a' körülállásoknak megesmérik; kik a' Jézus' életének felséges példáját emelvén ki kiváltképen, abban a' természeti vallás' 's er-

kölcstudomány' jótékony érzékesítését 's élesztését feltalálják; és így a' kik részszerint a tudomány' szellemét, részszerint a' keresztyén vallás' történeteit mindenkor komoly vallásos érzéssel, tisztelettel és szeretettel méltatják és visgálják.

b.) Szintúgy nem hozzą kétségbe a' Supranaturalista, hogy Isten az ész, a' lelkiesméret, a' természet és a' történt dolgok által oktatja az embereket; mindazáltal, a' keresztyén kijelentóst nem akarja úgy tartatni, mint puszta egyes alakját (species) a' közönséges kijelentésnek; hanem mint szoros Supranaturalista az eszközetlen, a' természethaladó, 's ezen mivoltában az embertől megesmérhető isteni hatás' előterjesztését, úgy tekinti mint mivolti és szükséges jegyét annak a' mi jelesen kijelentésnek neveztetik. Mindazáltal azok is, kik ezen gondolkodásmódot követik, külömböző útakon indulnak el. Némellyek azon közvetetlen 's természetfeletti isteni hatást a' visgálódó észnek a' mennyire csak lehet, megfoghatóvá tenni igyekeznek; mások már magát ezen visgálódást úgy kívánják nézetni, mint a' kijelentési hittel össze nem férhetőt, 's rá nézve kártékonyt. Némellyek a' keresztyén vallás isteni eredetét bizonyító erősségek között első helyre teszik a' csudákat 's jövendöléseket: mások pedig épen azon (ha nem nagyobb) bizonyító erőt tulajdonítanak, a' tudomány belső jelessége' visgálatából vétetett erősségnek.

A' mi a' második pontot illeti: a.) a' Rationalista a' keresztyén kijelentés' foglalatját aláveti egészen az ész' ítéletének, a' mennyiben felhatalmazottnak véli magát okossági okoknál fogva, hogy a' keresztyéni kijelentést magokban foglaló könyvek' tanításaiból, csak azokat vegye bé, mint közönséges kelendőségű hitágazatokat, mellyek tulajdon visgálodása által a' külső természetből és az ember' belső erkölcsi természetéből kihúzattathatnak. Minden más úgy nevezett positivumai a' keresztyén vallásnak ezen gondolkodásmód szerint vagy jelképileg vétetnek mint hasonlatossági rámutatások a' vallásos észképekre, vagy úgy nézetnek mint helyhez és időhöz köttetett előterjesztések, akár alkalmaztatta légyen magát Jézus kímélő bölcsességgel a' mint sokan állítják, ezen tételekben 's mondásokban a' vele egy időben élőkhöz, akár pedig a' mint mások vélekednek, némelly előterjesztések' tekintetében a' maga idejebeliekkel egy lépcsőn állott légyen. De a' Rationalismus elvéből 's mivoltából nem következik hogy a' keresztyén vallásnak valamelly saját 's nagy jelentésű fontossága nem volna a' vallásos hitre nézve. Mert sok Rationalisták megengedik, hogy a' Krisztus által közöltetett különös isteni kijelentés nem csak szembe ötlő érzékesítése, hanem külső megerősítése is az okossági vallásnak, 's ollyan intézet, melly egyház' alapítására szükséges volt.

b.) A' Supranaturalista ellenben az észt

veti alá a' vallásos hit' ügyében a' keresztyén kijelentésnek, a' mikor kiváltképen az emberi esmérkedő tehetség' határainak 's tökélétlenségeinek, 's az emberiség' közönséges erkölcsi romlottságának visgálásából indúlván ki, azon alaptételt követi, hogy kivétel nélkűl mindent, a' mi valósággal a' keresztyén kijelentési tanítás' foglalatjához tartozik, be kell vennünk, mint közönséges kelendőségű hitágazatot; mivel az isteni kijelentés' tekintete, melly felette van az emberi észnek, nem csak felhatalmaz, hanem kötelez is arra, hogy az ő tanításait feltétel nélkűl bevegyük. — De ezen gondolkodásmód' elvéből 's mivoltából nem következik, hogy a' kijelentetett tudomány' foglalatjára nézve minden okos visgálódást ki kellene zárni. Ugyan is sok Supranaturalisták, a' keresztyén vallás' isteni eredetére nézve nagy fontosságú erősséget találnak abban, hogy a' keresztyén vallás' igazságai a' visgálódó ész' határozásaival összehangzanak; jóllehet a' keresztyén hit' saját alapjának nem a' visgálódó észt nyilatkoztatják, hanem azt a' tekintetet, mellyet a' kijelentésnek, mint közvetetlen 's természethaladó tanításnak, szükségeskép en fenn kell tartani. Megesmérik továbbá nagy becsét az ész' azon visgálatjának, melly összefüggésben állanak a' keresztyén vallás' úgy nevezett positivum dogmái az okossági vallással 's hogy elégíttetnek ki lelkünk' és szívünk' legszentebb szükségei a' keresztyén vallás' tanításai által.

Annál inkább távolyognak már a' Rationalismus és a' Supranaturalismus egymástól az egyik oldalról mennél inkább mivoltinak, szükségesnek tartatik a' kijelentésben az istenihatás' közvetetlensége 's természetfelettisége; 's ha a' józan ész és a' keresztyén vallás úgy nézetnek, mint két egymásnak ellenekbe tétetett körök.

A' más oldalról mennél kevésbé hajlandó valaki a' józan ész' becsűlése mellett úgy tekinteni a' keresztyén vallást, mint a' vallásos esméreteknek és a' jó érzések' élesztésének saját forrását, 's elhinni, hogy szüksége van az embernek egy illy kijelentési intézetre.

De miolta a' két rendszerek' gyakoribb visgálata 's méltatása által, a' két gondolkodásmód' legnagyobb távolygását eszközlő állítások' egyoldalúsága nyilvánvaló lett; különböző útakon kezde a' két ellenkező fél közelíteni egymáshoz. Ez az egyeztető nézet kiváltképen kettős alakban tűnik fel. Mind a' kettő összejön abban, hogy a' józan észnek jusa van a' kijelentés' foglalatjának visgálására, 's alapelveivel való egybevetésére; de a' mellett úgy tekinti a' keresztyén vallást, mint a' vallásos 's erkölcsi esméret', érzés' és cselekedet' tulajdon forrását. De ez utolsónak ismét többféle fokozatai vagynak.

Az első egyeztető nézet, a' keresztyén vallásban 's intézetben feltalálja a' tárgyasan 's közönségesen igaz tiszta természeti

vallást, melly először a' Krisztus által mondatott ki nyilván, vagy még is erősíttetett; de a' mellett felhatalmazottnak véli a' józan észt, hogy a' kijelentést magában foglaló könyv' minden mondásait 's tételeit, mellyek a' tiszta okossági vallás' körébe nem tartoznak, a' közönséges kelendőségű 's örök igazságokat magában foglaló hittudományból kirekessze. Ezt a' gondolkodásmódot nevezik gyakran supranaturalis (kijelentést hivő) Rationalismusnak. — Ezt a' vélekedést védé Tzschirner, mutogatván Reinhard ellen, hogy van ollyan mód a' Rationalismus' és Supranaturalismus' összeegyeztetésére, melly nem vezet következetlenségre. Mert az új testamentomi könyvek nézettethetnek úgy, mint isteni kijelentést magokban foglaló írások; mindazonáltal bennek tárgyas 's közönségesen kötelező vallásigazságoknak csak azok tartathatnak, mellyek az okosság' északképeivel 's alaptételeivel összefüggésben vagynak; feltévén hogy az isteni kijelentés' czélja nem az, hogy közöljön ollyan igazságokat, mellyeket a' visgálódó ész magából ki nem fejthetett volna, hanem csak egyház' alapítása 's az okossági vallás' meghitelesítése egy isteni követ' tekintete által. Ide lehet számlálni a' Märtens véleményét és a' Klein Religiosismusát. Ez az utolsó rendszer kiindulván ezen erős meggyőződésből: Van egy mindent kormányozó erkölcsi világigazgatás, melly az ember' lelki javára, az

ő vallásos 's erkölcsi képezésére és nevelésére van irányozva, úgy tekinti a' keresztyén vallást, mint rendkivűli intézetét Istennek — (de a' mellett határozatlan hagyja, valyon az Isten' kijelentő munkássága közvetett e vagy közvetetlen, valamint azt is, mimódon esnek meg a' keresztyén vallás' csudateljes történetei) — mint ollyan intézetet, mellynek czélja volt, ollyan tanításokat közleni az emberekkel, mellyeknek ők bizonyos esméretekre csak igen későre juthattak volna. Minthogy már a' religiosismus összeköti a' keresztyén kijelentéssel az Isten' közönséges kijelentését a' külső természetben, a' világi történetekben, sőt magaban is az emberi lélekben; mind azokat közönségesen kelendő 's örök igazságoknak esméri, mellyek ezen kijelentésekkel tökéletesen egybehangzanak. Böhme a' Supranaturalismust a' Rationalismussal egyesűltnek véli a' keresztyén vallásban, a' mennyiben annek, a' mi az ő igazságát illeti, nem emberi, hanem isteni tekintete van, (a' hová mindazáltal a' megtörtént csudák elfogadása épen nem tartozik); vagy más szókkal: az örökké kelendő, minden embereknek 's időkre rendeltetett tökéletes okossági vallás először a' Jézus Krisztus által mondatott ki. — Maga ugyan Böhme ezen gondolkodásmódot rationalis Supranaturalismusnak nevezi: holott az inkább supranaturalis (kijelentést hivő) Rationalismus; a' mennyiben ő azon valláscikkelyeit a' keresztyénség-

nek, mellyek az ember' erkölcsi természetéből ki nem fejtethetnek, a' közönséges kelendőségű hittudomány' köréből kizárja.

A' második egyeztető nézet is úgy tekinti, úgy tiszteli a' keresztyén vallást mint isteni kijelentést; de feltűnésének végczélját nem pusztán az okossági vallás' nyilvános előterjesztésére 's megerősítésére viszi, hanem annak bővítésére is. Kétkedés nélkűl megadja a' józan észnek azt a' jusát, hogy a' kijelentési tanítás' foglalatját visgálja, nem foglaltatik e benne az észnek ellenmondó; fontolóra vegye azt az egybefüggést, mellyben állanak az úgy nevezett positivumai a' keresztyén vallásnak az okossági észképekkel, 's az emberi lélek' legszentebb szükségeivel; de szintolly határozottan tagadja, hogy az emberi okosságnak igaza volna, a' keresztyén szent könyveknek csak az ollyan vallásos oktatásait venni bé a' hitágazatok közzé, mellyeknek szükséges kifejlődhetőségét az ő tulajdon okfejeiből 's filozófiai visgálódásaiból be tudja bizonyítani. Ezt nevezik közönségesen r a t i o n a l i s S u p r a n a t u r a l i s m u s n a k, (a' józan észszel egyező kijelentéshivésnek).

A' Rationalismus' és a' Supranaturalismus' összeegyeztetése' tekintetében, mellette és ellene eddig is olly sok értekezések 's visgálatok jöttek világ eleibe, hogy már magok ezek egy kis könyvtárt tesznek; de azért még ez a' visgálat bévégezettnek nem tartathatik. Igen hihető, hogy vagy ez az utolsó fog megmaradni, vagy pe-

dig a' megállapíttatandó ettől nem messze fog távolyogni.

III. SZAKASZ.

A' ZSIDÓ ÉS A' KERESZTYÉN VALLÁSRÓL MINT TERMÉSZETFELETTI ISTENI KIJELENTÉSRŐL. (APOLOGETICA).

§. 23.

A' kijelentés' három időszakaszai.

Az isteni kijelentésnek, melly a' szent írás' tanítása szerint az emberi nemzettel kezdődött 's tartott a' keresztyén vallás' megalapításáig, három időszakaszait külömböztetik meg a' theologusok. Az első a' pátriárkai időszakasz, melly az ember' teremtetésétől a' Mózes' idejéig terjed. A' második a' mózes-prófétai, melly Mózessel kezdődvén, Esdrásig 's Nehémiásig megyen. Harmadik a' keresztyén kijelentés' időkora, Jézus és az apostolok által. Ezen megkülömböztetés' helyességét abban találjuk, mivel mindenik időszakasz, az ember' erkölcsi szabadságának kifejlésére megkívántató három vallásos észképek közzűl mást meg mást hoza világosságra, ú. m. az első az istenségnek, a' a' második az isteni törvénynek, a' harmadik pedig a' halhatatlanságnak észképét.

§. 24.

A' pátriárkai vallás.

A' pátriárkai vallás magában foglalja a' vallásnak első pontjait, mellyeket

Isten a' törzsökszüléknek Mózes előtt jelentett ki. De minthogy a' törzsökszüléken majd az egész emberi nemzetnek vagy csak az izráelitáknak törzsökszüléik értetnek, ezen pátriárkai vallást a' theologusok özönvíz előttire és utánnira (religio antediluviana et postdiluviana) szokták osztani.

Ez a' pátriárkai vallás az emberi nemzet' csecsemői állapotjához mérsékelve a' következő czikkelyeket foglalta magában:

1.) Van egy mindenható Isten, kinek az emberek mint uroknak 's törvényadójoknak engedelmeskedni kötelesek. — Ez volt az a' fő észkép, melly ezen időben világosságra jött, felébresztetvén az Isten' megjelenésének és szólásának jelképe által. Fenmaradt ez a' hit a' Seth' és az Ábrahám' maradékai között.

2.) Az ember magán a' bűnt uralkodni ne engedje; mert csak a' jót cselekvő kedves Isten előtt, a' bünös pedig megbüntettetik, sőt még a' titkos bűnöket sem hagyja büntetetlen az ő igazsága. 1 Móz. 4, 7. 10. 6, 3. 5. köv.

3.) Az ember, mintegy az Isten' helytartója 's képe a' földön, minden teremtéseken uralkodhatik, mindeneket hasznára fordíthat, de az ő élete szent és sérthetetlen. 1 Móz. 9, 1. köv.

4.) Ide számlálhatjuk az emberi nemzet' szabadítójának ígéretét. 1 Móz. 3, 14. 15. 12, 3. 22, 18. és a' más világbeli jutalmak-

nak hivését, ha szinte ezekről külömböző értelemben vagynak az újabb theologusok.

§. 25.

A' Mózes' vallása vagy a' zsidó vallás.

Literatura.

Warburton (Wilh.) Die göttliche Sendung Mosis. A. d. E. mit Anmerkk. von Joh. Chstn. Schmidt, 3 Bde. Frkf. u. Lpz. 1751 — 53. 8.

(Jerusalem) Briefe über die mosaischen Schriften und Philosophie. 1-ste Samml. 3-te Aufl. 1783.

Flatt (Karl Chstn.) etwas zur Apologie der mosaischen Religion, in Rücksicht auf die in Kants Relig. innerh. d. Grenz. d. bloss. Vern. dagegen erhobenen Einwürfe. In Flatts Magaz. 3. St.

A' pátriárkák' vallásánál tökéletesebb a' Mózes' vallása, más nevezettel a' zsidó vallás (religio mosaica seu judaica), az a' vallás, mellyet Isten az Izráel' népének Mózes által jelentett ki.

A' Mózes' vallásának fő bélyege az istenországlás (theocratia Josephus historicusnál), vagy olly szoros összeolvasztása a' vallásnak az országlással, melly szerint az Isten egyszersmind polgári országigazgató, (helyettesei lévén a' papok), 's a' polgári törvények egyszersmind isteniek. A' Mózes' vallásának codexe szorosb értelemben a' pentateuchus, szélesben pedig az egész ó testamentom. — Theocratiai természeténél fogva a' Mózes' vallása, tárgyas értelemben,

nem annyira tanulmány, mint inkább alkotmány (οικονομια), azaz: arról való törvényes határozatoknak gyüjteménye, a' mit a' nép teljesíteni tartozik, és viszont mit várhat a' nép Istentől. Innen az ברית, διαθηκη; a' törvény és szövetség kettős értelmében. Törvény, a' mennyiben az életszabályait; szövetség, a' mennyiben Isten és a' nép közötti költsönös ígéretet (mutuam promissionem) foglalta magában; t. i. a' nép részéről, hogy ő a' Jehova' népe kíván lenni, azaz: néki mint királyának, és az ő törvényének engedelmeskedik; a' Jehova részéről pedig hogy ő az Izráel' Istene lesz, azaz: beviszi őtet az igért földre, mellyben őtet védi, megtartja, 's jótéteményeivel tetézi. 5 Móz. 4, 1-14. V. VI. XXIX. 's XXX-dik részek.

Illy szoros egyesűlete már, a' Mózes' alkotmányában, a' vallásnak a' politicával, ada arra leginkább alkalmatosságot, hogy az ángoly deisták a' XVII. és XVIII-dik századokban, jelesen Toland, Tindal, Morgan, Chubb, Bolingbroke, Parvish, 's a' németek között Kánt megtámadták a' zsidó vallást, mint a' melly vallás nevet sem érdemel, azt vítatván;

1.) Hogy az csak a' papi aristocratiának megerősítésére czélzó polgári alkotmány volt; az a' kevés is, a' mi benne vallásra 's erkölcsre tartozó előjön, mellékes dolognak nézettetik.

2.) A' melly Isten felől Mózes szól, az

nem az igaz Isten, hanem csak a' zsidók' nemzeti Istenek.

3.) A' Mózes' törvényében, sőt általjában a' zsidó vallásban, semmi szó nincs a' lélek' halhatatlansága, 's a' jövő életbeli megjutalmaztatások felől; holott pedig ez a' czikkely ki nem maradhat a' vallásból.

4.) Mert a' zsidó vallás magának Mózesnek meghagyása szerint elválasztó közfal gyanánt szolgált a' zsidók 's egyéb népek között; holott pedig az igaz vallás czélja az, hogy minden népeket, a' kik ugyan azon egy vérből vették eredeteket, mint ugyan azon egy mennyei atyának gyermekeit, a' szeretet' 's a' viszonyos érintés' kötele által egy familiává egyesítsen.

Ezekre így felelhetünk;

Az elsőre; igaz ugyan hogy a' Mózes' törvényében egyesűlve találjuk a' vallás- 's erkölcstudományra tartozót a' politicával; de azért sem a' vallás- sem az erkölcstudományhoz tartozót melleslegvalónak nem tekinti. Az ő törvényének summája ez: *Halljad Izráel a' mi Urunk Istenünk egy Isten; szeressed azért őt teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes erődből* 5 Móz. 6, 4. 5. Továbbá Mózes könyörűlőséget parancsola a' szegények, jövevények és szolgák eránt. Ez ethicai rendelés. Ő nem csak azt kívánta, hogy cselekedeteink a' törvény' betűjivel egyezzenek, hanem azt azon felűl, hogy szívtisztaságából vegyék eredeteket, a' mit ő szív' körűlmetélésének nevez 5 Móz. 10, 16.

A' másodikra: Az a' fogat Istenről, melly a' Mózes' vallásának alapul tétetett, egyező az okossággal. Az ő Istene egy Isten, egyetlen-egy, nincs mellette más Isten. Az angyalok nem alsóbb rangú isteinek, hanem teremtések és az Isten' szolgáji. Az Isten olly felséges, hogy ötet semmi látható képpel kiábrázolni nem lehet. Ó nem csak Palaesztinának Istene, hanem a' mint a' legrégibb documentum tanítja, mennynek földnek 's tengereknek teremtője. A' zsidó népet ugyan különös kegyelmére méltatá, de azért más népek' történetei is az ő igazgatása alatt vagynak. Tudja az emberek' szándékait, megbünteti nem csak a' cselekedeteket, hanem még a' gondolatokat is.

A' harmadikra: Mózes esmérte a' halhatatlanság' és a' más világbeli jutalmak' ideáját, mert az ő vallása a' pátriárkák' vallásán épűle. Hogy megvolt ebben a' jövendő életbeli megjutalmaztatás, megtetszik abból a' mi Énóknak mennybevitetése felől mondatik 1 Móz. 5, 24. 's hogy az Isten Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istenének neveztetik azoknak halálok után 2 Móz. 3, 6. Isten pedig a' Jézus' szavai szerint nem holtaknak, hanem élőknek Istenek Luk. 20, 37. De megtanulhatták volna a' zsidók ezt a' vallásos igazságot az égyiptusiaktól, kikről a' pogány írók' bizonyítások szerint is nyilván van, hogy hitték a' lélek' halhatatlanságát. Hogy tehát Mózes ez életbeli jutalmakat 's büntetéseket,

és nem a' holtunk után következőket hozza fel törvényerősítésűl a' maga könyvében, az onnan jöhete, mert a' durva népet, a' millyen volt a' zsidó a' Mózes' idejében, inkább megindíthatá a' jó' követésére 's a' vétek' kerűlésére a' közelébbi jutalom' vagy büntetés' ígérete, mint a' mi később, nevezetesen a' más életben következik.

A' negyedikre: való hogy Mózes a' zsidókat nem egyesíteni akará az egyéb népekkel, sőt azon volt, hogy a' zsidók minden egyéb népektől elválasztva maradjanak; de az is vallási tekintetből történt: azt akará tudniillik Mózes, hogy ez által a' nép az egy Isten' tiszteletétől a' bálványok' tiszteletére ne hajoljon el.

Mindazáltal nem tulajdonítunk a' zsidó vallásnak általános, hanem csak viszonyos tökéletességet; azaz: alkalmaztatva volt a' zsidók' akkori míveltségekhez, kik még akkor tisztább vallás' felfogására nem voltak képesek. Szükségek volt nevezetesen szertartási törvényekre, hogy mikor testek foglalatoskodik, szívek is foglalatosságban lenne. Minden szertartás valamelly vallásos érzést gerjeszte a' zsidó' szívében; a' gyakori mosódás jelenté, hogy Isten tiszta szívet kíván. De tökéletesíttetett is a' zsidó vallás a' szent poéták és próféták által; mert meghagyattak ugyan a' külső vallásos szertartások, de taníttatik, hogy azokat csak a' szívben találtató hű-

ség teheti kedvesekké Isten előtt Zsolt. 50, 23.

A' kérdés itt továbbá az, ha a' Mózes által tanított vallás isteni kijelentésből eredett e? Erre felelnek azon sok rendbeli csudák, mellyeket Mózes Égyiptusban és a' pusztában cselekedett, hogy megbizonyítaná, hogy ő az Isten' követe, hogy az ő Istene az igaz Isten 's hogy az ő törvénye Istentől származott. Ha azt nem tészük fel, hogy az ő vallása isteni kijelentésből vette eredetét, megfejthetetlen marad előttünk, hogy az egy Istenről szóló tudomány, mellyre az ész olly nehezen emelkedhetik, mint támadhatott épen a' zsidók között, kik a' filozofiával soha sem foglalatoskodtak, és Égyiptusban is, előbbi honjaikban is több isteneket tisztelő népek között laktak. Hogy a' zsidó népnél találunk olly törvényadást, melly annyi sok nemzeteknek, azoknak kiváltképen, kik a' keresztyén vallást bevették, törvényadására jótékonyon munkálkodott. Bizonyára különös isteni gondviselés' munkájának kell tulajdonítanunk, hogy minden időben találtatott ollyan nemzet, melly az egy Istenről szóló vallásczikkelyt palládium gyanánt őrizte; hogy a' zsidó nép között olly sokan támadtak, kik az igaz vallás és az erkölcsiség mellett buzgolkodtak; hogy a' próféták' jövendőléseik teljesedést értek; hogy a' zsidó vallás által amaz isteni közönséges intézet a' keresztyén vallás előre készíttetett; hogy Jézus az Isten' fija

a' zsidók között léphete fel azon nagy változásnak végrehajtására, mellyet a' pogányok' bölcsei óhajtottak, a' zsidó próféták pedig előre megmondottak.

§. 26.

A' zsidó vallás' viszonya a' keresztyén vallásra.

Ha a' zsidó és keresztyén vallást egymással összehasonlítjuk, egyezik a' kettő ezekben: 1.) egy Isten' lételét tanítják; 2.) az erkölcsi törvényt mind ez, mind az, isteni törvénynek tekinti; 3.) szó vagyon mind a' kettőben a' Messiásról; a' zsidó vallásban mint eljövendő, a' keresztyén vallásban mint már eljött felől; 4.) mind a' kettő tanítja a' lélek' halhatatlan voltát, de a' keresztyén vallás bővebben és világosabban.

Külömböznek ezekben: 1.) a' zsidó vallás a' próféták Zsid. 1, 1. és az Isten' szolgáji 3, 5. 6. által jelentetett ki; a' keresztyén vallás az Isten' fija által. 2.) a' keresztyén vállás örökre megmarad; a zsidó vallás mint készület a' keresztyén vallásra Gal. 3, 24. ugyancsak ez által eltöröltetett. Már az ó testamentomi prófétáknál is találunk jövendőlést arról, hogy Isten egyszer új és tökéletes vallásintézetet állít fel, 's azt más népekre is kiterjeszti Jer. 31, 31. köv. Ésa. 2, 1—4. mellyből magából következett, hogy az előbbeni vallásos intézet el fog töröltetni. Maga ugyan Jézus a' Mózes' törvényének eltöröltetéséről nem szól, de nem is szólhatott; mivel

az ő életében a' zsidók, sőt még az apostolok is ezt a' gondolatot, a' Mózes' vallása meg fog szűnni, fel nem foghaták. — Nincs ennek ellene a' Máté 5, 17. foglaltatott tanítása Jézusnak; mert ott nincs szó a' törvényről, mint vallásos intézetről, hanem csak az ó testamentom' erkőlcsi foglalatjáról, *καλα εργα* a' 16-dik versben, *εντολαι* a' 19-dikben, melly mint közönséges életszabály minden időkre nézve változhatatlan. De már Pál apostol Gal. 4, 3. 9. az ó testamentomi vallásintézetet *erőtlen és szegény kezdeteknek* (*τα ασθενη και πτωχα στοιχεια*) nevezi, 's azt állítja 2 Kor. 3, 6—9. hogy a' keresztyén vallás vagy az evangyéliom sokkal dicsőségesb a' Mózes' törvényénél, innen az el fog töröltetni; a' 11-dik vers szerént *το καταργουμενον* (abrogandum, cui pereundum), az evangyéliom pedig állandóúl meg fog maradni (*το μενον*, perpetuum.) A' zsidókhoz küldött levél is azzal foglalatoskodik kiváltképen, hogy a' keresztyén vallás' elsőségét a' zsidó vallás felett előterjessze; a' 8 rész 6—8 verseiben nyilván taníttatik, hogy ha a' keresztyén vallást megelőző vallásos intézet fogyatkozás nélkűli (*αμεμπτος*) azaz: tökéletes lett volna, úgy egy másodikra, azaz: a' keresztyén vallásra nem lett volna szükség. És így a' keresztyén vallást megelőző vallásos intézetek úgy nézetnek mint tökéletlenek, 's csak bizonyos időkig adattak.

3.) A' Mózes' vallása az isteniitiszteletet a' czeremóniák' és parancsolt szokások'

pontos követésében helyzette; a' keresztyén vallás belső és erkölcsi tiszteletet kíván.

4.) A' zsidó vallás össze lévén szőve a' politicával, csak a' Mózes' törvényét követő nép' vallása lehetett: a' keresztyén vallás, melly semmi összefüggésben nincs a' nemzetiséggel, minden népek' vallása lehet.

5.) A' törvény büntetéssel 's átokkal fenyegetett Róm. 4, 15. 5 Móz. 27, 26; innen annak tanítói hívatala *halál' szolgálatjának* (διακονια θανατου) 2 Kor. 3, 7; és a' 9-dik versben *kárhozat' szolgálatjának* (διακονια της κατακρισεως) neveztetik; ellenben a' keresztyén vallás kegyelem' vallása lévén, úgy tekinteti velünk az Istent mint kegyelmes atyát, a' ki az embereket az ő fija által akarja idvezíteni Róm. 8, 15. Eféz. 2, 18.

Ezekből kitetszik, hogy nincs abban ellenkezés, midőn Jézus és az apostolok a' zsidó kijelentésnek 's kijelentési intézeteknek egy részről isteni eredetet tulajdonítanak, más részről pedig úgy tekintik mint tökéletlen 's ideig fennálló intézeteket.

§. 27.

A' keresztyén vallás' isteni eredetéről közönségesen.

Literatura.

Parow (I. E.) diss. de pondere et usu argumentorum religionis christianæ divinitatem probantium.

Grotius (Hugo) de veritate religionis

christianæ. Gyakor ízben kinyomtattatott, legjobb a' Köcher' kiadása. Magyar nyelvre fordíttatott ezen czím alatt: Hugo Grótziusnak a' keresztyén vallás' igazságáról írott könyvei egy bujdosó magyartól. Marburgumban. 1732. 8.

Turretinus (Jo. Alphons.) Dissertationes de veritate religonis judaicæ et christianæ l. ópera omnia theologica, philosophica, et philologica. Tom. I. és más több apologéták, kik között nevezetesebbek: Vernet, Chapmann, Nösselt, Bonnet, Jortin, Rosenmüller, Haller Albert, Abbadie, Addison, Priestley, Less, Mosheim, Kleuker, Seiler, Lilienthal, Paley 's a' t. — Ezek közzűl magyar nyelven nyomtatásban kijöttek:

Haller Albertnek a' szent írásban lévő legfontosabb igazságokról írott levelei, Szilágy Márton pataki professor által. Posonyban és Kassán, 1785. 8.

Haller Albertnek a' kijelentett vallást Voltér és más némelly közelebb élt hihetetlenkedők ellen védelmező levelei; magyarúl Óri Filep Gábor által. II. Szakasz. Kassán, 1798. 8.

Seiler György a' keresztyén vallásnak rövid védelmezése; magyar nyelvre fordította Szentpéteri Hodor Pál. Debreczenben. 1799. 8.

Az Apologeticára mint tudományos rendszerre nézve, említést érdemelnek: Tzschirner (Heinr. Glieb.) Geschichte der Apologetik. od. hist. Darstellung der Art u. Weise, wie das Christenth. in jedem Zeitalter

bewiesen, angegriffen u. vertheidiget ward. Nebst e. Vorr. v. Fr. Volkm. Reinhard. I. Th. Lpz. 1805. — A' többi része nem jött ki.

Franke (G. S.) Entwurf einer Apologetik der christl. Religion. Altona, 1817. 8.

Sack (Karl Heinr.) Ideé u. Entwurf einer christl. Apologetik. Bonn, 1819. 8.

Stein (Karl Wilh.) Die Apologetik des Christenthums als Wissenschaft dargestellt. Lpz. 1824. 8.

Ha a' keresztyén vallás' isteni eredetét akarjuk megmutatni, először szélesb értelmét a' szorosbtól kell megkülömböztetni. Szélesb értelemben isteni mind az, a' mi igaz, jó és tökéletes, a' mennyiben minden igazat, jót 's tökéletest az Istenre kell vinnünk; 's ebben az értelemben a' rátionalisták is védelmezik a' keresztyén vallás' isteni eredetét. De van ennek szorosb értelme is, melly azt teszi, a' keresztyén vallás természetfeletti módon közöltetett Istentől Jézus által az emberekkel — 's a' supranaturálisták a' keresztyén vallásnak isteni eredetet ebben az értelemben tulajdonítanak. Ennek megmutatásában ismét két kérdést kell megkülömböztetnünk 's egymástól elválasztva visgálnunk, ú. m. először: származhatott e a' keresztyén vallás isteni kijelentésből? másodszor: be lehet e bizonyítani a' keresztyén vallás' szorosb értelemben vett isteni eredetét?

Az elsőt megmutatjuk abból, mivel a' keresztyén vallás 1.) semmit sem foglal magában ollyant, a' mi a' józanokossággal

és a' vallásos észképekkel ellenkeznék. Ez tagadós oldala; 2.) feltaláljuk benne mind azt, a' mit a' józan ész az isteni kijelentésből származott vallástól megkívánhat. Ez állatós óldala. Nevezetesen a.) feltaláljuk benne az ember' erkölcsi kiképeztetésének tökélyét, az Isten', erkölcsi szabadság' s halhatatlanság' észképeinek teljes kifejtése által; b.) egyházat vagy vallásos közösséget alapított; c.) minden népeknek 's időkre rendeltetett; d.) történeteit tekintvén α) a' hely, idő, nyelv, nép a' legalkalmatosabb volt terjedésének eszközlésére; β) erkölcsi eszközök által hozatott bé 's terjesztetett; γ) írásba foglaltatott; e.) munkálatjai mind erkölcsi, mind politicai tekintetben jótékonyok.

A' másodikat, hogy t. i. a' keresztyén vallás isteni kijelentésből származott, 's hogy Jézus az Isten' követe bebizonyítjuk 1.) magának Jézusnak bizonyságtételéből, a' ki hitelt érdemel, mivelhogy nem volt rajoskodó, ámító, de ezt mutatja terve fensége is; 2.) abból a' mit Isten cselekedett ezen vallás-tanítónak Jézusnak szembeötlő kijelelésére minden más emberek felett; a.) földön lett megjelenése előtt (messiási jövendőlések); b.) földi munkássága alatt (csudák, 's a' Jézus' jövendőlései): ç.) az ő halála után (Jézus' fetámasztása, menybevitetése, a' Jézus' apostolainak hívatalokra való elkészítése, 's végre a' keresztyén vallás' győzedelmes elterjesztése).

§. 28.

Különösen A.) a' keresztyén vallás származhatott isteni kijelentésből, minthogy feltaláljuk benne, a' mit az isteni kijelentéstől a' józan ész méltán kívánhat. — Ezen erősségnek

1.) Tagadós oldala.

Literatura.

Hammond (Henr.) De rationalitate rel. christ. libellus. Lond. 1662. 12.

Benson (Georg.) Vernunftmäszigkeit der chr. Relig. a. d. Engl. von J. P. Bamberger. Halle, 1763. 8.

Münter (Balthas.) Unterhaltung eines nachdenkenden Christen mit sich selbst, über die Wahrheit und Göttlichkeit seines Glaubens aus innern Gründen. 2 Theile. Hamb. 1775. u. 77. 8.

(Ewald J. L.) Die Göttlichkeit des Christenthums, soweit sie begriffen werden kann. 2-te Aufl. Brem. 1804. 8.

Hogy a' keresztyén vallás származhatott isteni kijelentésből, megtetszik abból, mert semmit sem foglal magában ollyat, a' mi a' józanokossággal és a' vallásos észképekkel összeütköznék: ide mindazáltal a' megfoghatatlant, a' titkot nem kell érteni; mert megfoghatatlan és ellenmondó külömböznek egymástól. Annak megmutatása, hogy a' keresztyén vallás' mivolti tanításai sem magok-magokkal, sem az okossággal nem ellenkeznek, itt elő nem adattathatik, hanem épen ez az egész hittudomány' feladatja.

§. 20.

2.) Állatós oldala.

a.) A' keresztyén vallás által az emberiség' képeztetése az erkölcsi szabadságra bevégeztetett.

A' keresztyéni vallás által teljesítve 's valósítva látjuk mind azt, a' mit az Istentől eredő utolsó, és így általjában tökéletes kijelentésben megkíván (a' 18. §. szerint) a' józanokosság. Ugyan is, a' mit feljebb elsőnek tettünk, a' keresztyén kijelentés által be van végezve az emberi nemzet' lépcsőnként haladó képeztetése az erkölcsi szabadságra, melly valamint az embernek rendeltetése, úgy az isteni oktatásnak is utolsó czélja.

A' három vallásos észképek közzűl, mellyek körűl forog az ember' vallásos 's erkölcsi nevelése, világosságra jött a' pátriárkák' idejében az Istennek, Mózes által az Isteni törvénynek esmérete, Jézus által pedig az örök életnek bizonyos volta; melly fejlési folyamját a' vallásos élet' három fő észképének a' nevelés' természete kívánta.

Kezdődött ez a' vallásos nevelés mindjárt az első emberrel, 's mivoltára nézve ollyan volt minémű a' tanító' oktatása szokott lenni a' gyermekre nézve. Az első emberek a' genesis' előadása szerint előterjesztést nyertek elsőben az ő lakhelyeknek, a' paraditsomnak uráról, a' kinek következésképen igaza volt, azoktól, kiknek a' maga sajátját használatra általengedte, enge-

delmességet kívánni, a' ki nékik azt, hogy ő az ő urok, tilalom által kinyilatkoztatta, 's első próbát tétete velek erkölcsi önmeghatározásokra. Tekintetből származó tilalommal kellett kezdődnie az erkölcsiséget czélozó képeztetésnek, épen úgy mint a' gyermekeknél; 's az Ábrahám' idejéig illy tulajdonságúak maradtak a' parancsolatok. De minekutánna a' betűs írás feltalálása által, rámentek az emberek, hogy a' tanító ígét megörökítsék, Mózes által, az Isten' törvénye, hogy a' feledékenységtől megmentetnék, nemzeti és országos törvény' alakjában lépe fel, még az erkölcsi kötelességeket a' törvényszerzésektől meg nem külömböztetvén, hanem mind a' kettőt ugyanazon positiva tekintetre alapítván. Mivel továbbá az erkölcsi fejlésnek, kezdődnie kellett az ösztönök' durva kitöréseinek korlátozásával, a' törvény, a' kötelességi parancsolatok' tekintetében, inkább tilalmazó mint parancsoló; hogy a' durva elmék a' kölcsönös igazságosságra szoktattatnának, mellynek törvénye ez: szemet szemért, fogat fogért. Hasonló okból, és mivel még a' jó' általános becsének érzése fel nem ébredhete, nem úgy tűnik fel a' törvény mint erkölcsi, hanem mint a' nemzet' és a' tartományi uraknak positiva törvénye; innen az indító okok is az engedelmességre csak érzékiek, ú. m. földi jutalmak és büntetések. Az istenség' észképe, ez előtt csak familiai hit, már most nemzeti hitté lett, fentartatván

tést, a' mint feljebb láttuk, az örökélet' észképének kellett bevégeznie. És épen ez az, t. i. a' haláltól az örökéletre lett váltság' észképe, a' mi a' keresztyén vallást mint főelőterjesztés meghatja. Tanította ez, a' mit az előtt sem a' zsidó, sem a' görög nem hitt, hogy az ember a' halál után, megmenekedvén minden földi összeköttetéstől, az égbe, az Istenhez, az örökéletre (ζοη αιωνιος) költözik által. Erre van vitetése mindennek a' keresztyén vallásban. Jézus e' világra jött, hogy ezt az életet hirdetné, 's kitkit arra vezetne: szó és példa által tanítja, hogy az Isten' parancsolatja, az örökélet' reménysége alatt, a' legfőbb 's az életet is felülmúló szabálya magunk viseletünknek; az ő halála az alvilág halálától való szabadságnak és az örökélet' bizonyosságának biztosítása, 's az ő feltámadása 's menybemenetele annak bizonysága 's előképe.

A' keresztyén vallás úgy áll már mintegy méltó, tökéletesen oda illő zárköve a' vallás' szent templomának, mellyet Isten építe magának a' nevelő kijelentés által az embereknek szívekben, 's ezen egybefüggésben nem tekintethetik másképen, hanem mint isteni intézet; mert vagy soha sem volt helye az emberiség' nevelésének, vagy annak történeteit a' bibliai kijelentések' sorában kell megesmernünk. De világos egyszersmind az is, mellyeknek kell lenni a' vezérideáknak, mintegy sarkalatos hitágazatoknak a' keresztyén vallásban

és az egész szent írásban; mellyik az a' felsőbb egység, mellyre kell vinnünk minden egyest, és melly szerint kell megítélnünk a' tanítás' formáját és a' fő dologra vezető útakat. Itt minden, az Isten', a' törvény', a' virtus' és az örökélet' észképe, mintegy középpont körül forog; 's mindent mást csak az erre való vitetésben kell felfognunk 's megítélnünk. A' keresztyén vallásban különösen az általmenetel a' halálból az örök és boldog életre, az egésznek középpontja, nem a' megengesztelési hitágazat, a' mint sokan állítják. Az utolsó csak amarra való segéd előterjesztés, melly azt mondja ki résszerint, hogy a' boldog életet, mint a' mit érdemlettünk, nem kívánhatjuk; részszerint, hogy a' földi kifejtőzési állapotban előjövő bún Istentől bocsánatot nyer, 's hogy az az isteni teremtői akaratnak végrehajtását reánk nézve 's egy boldogabb örök életre leendő általvitettetésünket nem akadályozza.

§. 30.

b.) A' keresztyén vallás egyházat vagy vallásos közösséget alapított.

Az ész' második kívánatának is, hogy a' kijelentés egyházat vagy vallásos közösséget alapítson, elég van tétetve a' keresztyén vallás által; de jegyezzük meg, hogy a' vallásos közösségnek idővel előállott formájiról 's elkorcsosodásairól nincsen szó, hanem Jézus és az apostolok által kimondott észképéről az egy-

háznak és az Isten' országának, mellynek nagy becse nem csak az ő természetéből, hanem összehasonlíttatásából is más vallásos közösségekkel kitündöklik.

§. 31.

a.) A' keresztyén vallás minden népek' és minden idők' számokra rendeltetett.

Literatura.

Frommann (B. A.) de religione christ. omni climati accommodata. Ezen munkájában: opusc. phil. et hist. argumenti.

Treschow (Seb. Friedr.) Apologie für die beständige Fortdauer der wahren Religion Jesu bis ans Ende der Tage. Bresl. 1775. 8.

Schmidt (F. T.) Christus-Religion soll doch allgemeine Religion seyn? Wider den Generalsup. Ewald erwiesen. Neustrelitz, 1796. 8.

Tittmann (I. A. H.) progr. num religio revelata omnibus omnium temporum hominibus accommodata esse possit. Lips. 1796. 4.

Nietzsche (Fr. A. L.) Gamaliel, oder über die immerwährende Dauer des Christenthums, zur Belehrung u. Beruhigung bei der gegenwärtigen Gährung in der theol. u. polit. Welt. Lpz. 1796. 8.

Az ész' harmadik kívánatának is, hogy a' kijelentés minden népek' és minden idők' számokra légyen rendeltetve, elégtétetett a' keresztyén kijelentés által. Ezt adják értésünkre Jézus, midőn ma-

gát a' világ'tanítójának és az emberek' megváltójának nevezi, valamint az apostolok is több helyeken; de következik abból is a' mit a' szent írás a' Jézus' személyéről, az ő váltságáról és az ő örökkétartó országágáról tanít, valamint abból is, hogy a' keresztyén vallás által, a' mint feljebb láttuk, az emberi nemzet' képezése az erkölcsiségre, be van végezve, és hogy nincsen olly lelki inség, mellynek kielégitése valamelly más kijelentést kívánatossá és szükségessé tenne. Méltán tekinti tehát az új testamentom is a' keresztyén kijelentést mint utolsót Zsid. 1, 1.

De nem csak minden időkre, hanem minden népeknek számokra is határoztatott a' keresztyén vallás. Erről tesz bizonyságot Jézus mikor magát *világ' világosságának* nevezi, vagy másoktól úgy neveztetik; mikor tanítványainak parancsolja, hogy a' bémerítés által minden népeket az ő tisztelőinek társaságokba felavassanak, mikor előre megmondja, hogy az ő tisztelői a' föld' minden tájékairól össze fognak gyülekezni Luk. 13, 28-30. Ezt bizonyítják az apostolok is 1 Tim. 2, 4. Tit. 2, 12. Eféz. 2, 12-22. Kol. 1, 20. 23. 1 Ján. 2, 2. De kitűnik ez végre a' keresztyén vallás' mivoltából, melly az Isten' minden jótéteményeit Jézus által úgy adja elő mint közönséges jótéteményeket; közönséges emberszeretetet parancsol, egy familiában egyesít minden embereket, 's úgy van irányozva, hogy minden emberek megérthe-

tik, 's gyakorlásba vehetik. Mert az nem valami mesterkézett rendszer, állítmányainak értésére nem kívántatik tudomány, nem valamelly kelletinél élénkebb és fentjáró képzelődési erő, hanem czikkelyeit akármelly józan eszű ember megértheti, legalább annyiban, a' mennyiben az ő javúlására 's megnyugtatására szükséges. Maga az előadása is a' vallásra tartozónak az új testamentomban, kivált pedig az evangyéliomokban, alkalmaztatva van a' tanúlatlanok' 's együgyűek' megfogásokhoz. — A' keresztyén vallás továbbá semmit sem parancsol, a' mit minden népek, akármelly éghajlat alatt, ne teljesíthetnének, nincs benne ollyan, a' mi égaljhoz, helyhez volna kötve; nem parancsol böjtöt, szarándokoskodást szent helyekre, szent városhoz, vagy valamelly templomhoz köttetett isteni tiszteletet Ján. 4, 21—24; nem áldozatokat, mellyek a' szegény tartományokat megnéptelenítenék, nem valami határozott tisztúlásokat, csak a' keresztséget 's az úri vacsorát parancsolja, két szertartásokat, mellyek igen egyszerűek, 's a' föld' minden részein megtartathatnak. Innen a' föld' minden övezetei alatt találunk keresztyéneket, míg más vallások csak bizonyos vidékekre szoríttattak. Végezetre a' keresztyén vallás' azért is lehet közönséges vallás, mivel az akármelly országalkotmánnyal összefér, légyen az nép- fő-rend- vagy egyedűl uralkodás, e' lévén

egyszerű parancsolatja: *a' felső hatalmasságnak minden lélek engedelmes légyen.*

Közelített is sebes lépésekkel a' keresztyén vallás az ő rendeltetéséhez, 's 1800 esztendők alatt a' föld' minden részére elterjedett. Nem találtatott még ollyan vallás, melly olly sok, olly különböző, olly mívelt, 's egymástól annyira távol eső népek között virágzott volna, mint a' keresztyén vallás. Minden világrészekben, minden övezetek alatt találtatnak keresztyének; kiszámíthatatlanok ezen vallás' haladásai az újabb időkben, kiváltképen Amérika vétetvén gondolóra. Hogy pedig az isteni kijelentés, következésképen a' keresztyén vallás is egyszerre 's hirtelen az egész földön elterjedjen, azt az alább előadándó okoknál fogva nem kívánhatjuk.

§. 32.

d.) A' keresztyén vallás' történetei is bizonyítják, hogy származhatott isteni kijelentésből.

A' keresztyén vallás' történeteiben is teljesűlt az, a' mit az ész a' kijelentéstől kívánhat. Ha az egész régi históriában valamelly isteni kijelentés' kihirdetésére alkalmatos időt 's helyet keresnénk, a' keresztyénség' előállásának helyét és idejét kellene neveznünk. Már maga a' tartománynak geografiai fekvése — Ázsiának határszélén, a' régi világot összekötő középtenger mellett, Európához épen olly közel' mint Áfrikához, a' római nagy birodalom, határain belől, — a' legalkalmatosabb volt.

Ezt állíthatjuk az időről is — olly időpont, mellyben a' kimívelt világ egy nagy birodalommá egyesült, és a' kereskedés, törvény, háborúk, kormányzás által a' népek egymással ollyan összeköttetésbe jöttek, a' millyen még az előtt soha sem volt: olly időpont, mellyben a' felvilágosodás, a' gondolatok' költsönös közlése által a' régi vallások tekinteteket elveszték, 's a' világ egy lelki vallásra a' mint képes épen úgy rá szüksége is volt. — Figyelmet érdemel a' nyelv is. A' keresztyén kijelentés' tolmácsai olly nép közt 's olly tartományban léptek fel, hol a' régibb kornak széles terjedésű két nyelvei, tudniillik a' sémi vagy arámi a' keleti, és a' görög a' nyugoti népekre nézve egymással össze találkoztak, mind a' kettőt értették, beszélték, sőt még mívelték is. Igy terjedhete illyen hirtelen 's mindenfelé a' kijelentés, melly más helyen illy szerencsésen meg nem eshetett volna. A' nép végre, a' keresztyén kijelentés' terjesztői a' zsidók, nem csak a' két szélesen elterjedett nyelveket szólotta, hanem a' római birodalom' nép egyesűletében, maga volt egyedűl, melly régolta felhagyott a' sok isten tartással, 's a' monotheismust vallotta mint nyilvános vallást, és így a' mellynél egy tisztább lelki vallásnak alapjai megvoltanak. Az a' nagy komolyság, mellyel a' vallásos tárgyak körűl foglalatoskodék, a' tiszta vallástudománynak az a' dicső tárgya, melly az ő tiszteletre méltó vallásiratiban az ő testamen-

tomban foglaltaték; a' benne már régóta felébresztett várása egy nagy, új isteni követnek, kinek minden más prófétákat felül kellene múlni; elszéledése ezen népnek Ásiának, Áfrikának 's Európának minden tartományaiban, 's a' mellett soha félbe nem szakadó vallásos 's kereskedési öszszeköttetések Jerusálemmel az elszéledteknek; ezek voltak a' körűlállások, mellyek a' zsidó népet alkalmatossá tevék mások felett az új vallás' elfogadására, 's terjesztésére. Előbbeni elszigeteltetése és szoros elkorlátoztatása a' zsidó népnek, a' sok isteneket tisztelő nemzetektől, hogy a' monotheismus erős gyökeret verne; eloszlattatása a' számüzés által az akkor esméretes világ' részeiben, hogy az egy Isten' hivését mindenfelé terjesztené, 's a' görög míveltséggel megesmérkedvén, annak hivésére vezettetnék, hogy az isteni kijelentésnek, 's a' Messiás' országának jótéteményeiben egyaránt részesülhetnek minden népek; — mindezek úgy tűnnek fel mint az isteni gondviselés' bölcs intézkedései, hogy ama nagy 's az egész emberiségre nézve idvességes czélra a' világot előre készítenék.

A' keresztyén vallás továbbá csak erkölcsi eszközök által hozatott be 's terjesztetett. Jézus nem volt sem hatalmas, sem gazdag, politicai suly nem ada erőt az ő szavainak, nem ígért jutalmakat 's tisztségeket, félelem a' fegyvertől 's véres boszszúállástól nem szerze néki követőket. Tanító volt szoros értelemben, csak szókkal

's csudatételekkel élt vallása' felállítására. Azt is kerülte általjában, hogy magának politicai nyomadékot szerezzen (Ján. 18, 36. Máté 26, 52). Az ő tanítványai az apostolok nem ragadtak fegyvert mint Mahumed és az ő követői, hanem az ő mesterek' tudományát terjesztették tanításaik, példáik, tetteik 's a' megromlott időkortól láthatólag féreütő szép virtusaik által, mellyeket bennek és másokban a' Jézus' tudománya és példája hoza létre. Hogy pedig a' későbbi fejedelmek és népek, fére vezettetvén vallásos buzgóságoktól, a' keresztyén vallást fegyverrel terjesztették, arról ők tartoznak felelni, és nem a' keresztyén vallás; mert ez, az illy erőszakoskodást sehol sem engedi meg, még kevésbé parancsolja.

A' keresztyén vallás továbbá írásokba is foglaltatott, még pedig a' Jézus' közvetetlen tanítványai által, vagy az ő felvígyázások alatt és ollyan időben, mikor még a' becsúszott hibák felfedeztethettek 's megjobbíttathattak. A' keresztyén vallás' fentartásából is kitündöklik az isteni gondviselés' munkássága. Ugyan is midőn idő' folytával a' vallást magokban foglaló könyvek a' népek' kezeikből kiragadtattak, 's maga a' vallás a' babona 's a' becsúszott hibák miatt régi tisztaságát elvesztette 's ezen alakjában többé az isteni gondviselés' czéljainak meg nem felelhetett; maga készíté Isten a' reformátiót, melly által a' vallásos documentumok ismét a' népek' keze-

ikbe adattak, 's maga a' vallás is az emberi toldalékoktól és hibáktól megtisztíttatott.

§. 33.

e.) A' keresztyén vallás' munkálatai is bizonyítják, hogy az származhatott isteni kijelentésből.

Literatura.

Paetz (Lud. Aug.) Comment. de vi, quam relig. chr. per tria priora secula ad hominum animos, mores ac vitam habuit. Gott. 1799. 4.

Nœsselt (Jo. Aug.) de interno testimonio Spiritus S. Diss. I. II. Hal. 1766. 4.

Rosenmüller (Joh. Georg.) Versuch, den Beweis der Göttlichkeit der Schrift, von dem Zeugnisse des heil. Geistes hergenommen deutlich und vernunftmäszig vorzutragen. Cob. 1765. 8.

Ernesti (Jo. Aug.) de testim. Sp. S. quod non sit in verbis, sed in rebus. In opuscul. theol.

Megfelel a' Jézus' vallása annak is, a' mit kíván az okosság az isteni kijelentéstől az ő munkálatai' tekintetében. Az ugyan is teljesíti mind azt, a' mit csak egy isteni kijelentéstől várni lehet. Erre hívatkozik Jézus Ján. 7, 17, azt állítván, hogy kiki megesmeri az ő tudományának isteni eredetét, a' ki ráhatározhatja magát (θελῃ) az Isten' akaratjának cselekvésére; azaz: hogy hidjen, engedelmeskedjék annak, a mit ő úgy ád elő mint Isten' akaratját. A' Jézus' tudományának munkálatja tehát, kinek-kinek, a' ki azt követi, be fog-

ja bizonyítani, hogy az nem az ő tulajdona, hanem az Isten' tudománya. v. ö. Róm. 1, 16. — A' keresztyén vallás kitkit, a' ki azt béveszi, 's a' ki annak engedelmeskedik, az előbbenitől külömböző és boldogabb állapotba helyhez. Ugyan is, a' mennyiben az ,ő meggyőződése a' legfontosabb igazságokról, Istenről, gondviselésről, halhatatlanságról kétségen kivűl valóvá tétetik; a' mennyiben ő az Isten' atyai jóságáról, 's kész voltáról, hogy bűneit megbocsátja, meggyőződik; a' mennyiben az evangyéliomban igen termékeny 's könnyen megfogható kötelességi oktatást, a' Jézus' példájában pedig a' tökéletes virtusnak tanító és serkentő remekét találja; nem csak az hogy hasonlíthatatlanúl nyugottabb lesz a' jelenre, készebb a' jövendő' reményére nézve, hanem fel is serkentetik az igaz jobbúlásra, következésképen sokkal nemesb és boldogabb lész. Igaz ugyan, hogy erről azoknak, kik csak most vetekedtek ki a' pogányság' erkölcsi iszapjából a' belső keresztyéni tisztaságra, természetesen elevenebb érzéseknek kell lenni, mint van nékünk, kiket a' keresztyén vallás ifjú korunk olta képez. Nem az, a' mit sokan állítanak, hogy az ember' természeti erejinek teljes kifejlését akadályoztatná a' keresztyén vallás; sőt inkább felébreszti azokat a' legfőbb munkásságra; irányt ad az emberi szeretet' parancsolatja által a' közhasznúra, és a' legtökéletesb lélek' ideáljának előnkbe tartása által a' legfőbbre 's legtökéletesebbre.

Ha már ez az érzés, hogy a' keresztyén vallás, a' mint semmi sem más a' világon, minket az Istenhez vonsz és isteni-leg boldogít, igen élénké lesz; ha a' hit' és a' virtus' folytatott gyakorlása' által ez a' meggyőződés, hogy mi a' keresztyén vallás által Isten' fijaivá lettünk, élő tudatra emeltetik: fel kell ébredni bennünk akkor azon megyőződésnek is, hogy Jézus, minthogy ő minket valósággal Isten' fijaivá képez, épen az, ú. m. az isteni kijelentés' tanítója, a' minek lenni ő magát mondotta. Ez következtetés az okozatról az okra, 's alakjára nézve igen hasonló az Isten' lételét bizonyító teleologiai 's physico-theologiai erősséghez. Bizonyos legalább annyi, hogy sok nemesen gondolkodó emberek ezen az úton győződtek meg kiváltképen a' keresztyén vallás' isteni eredetéről; 's dícséretre méltó azon buzgalom, mellyel ezen bizonyság' erejét emelni igyekeztek. Csakhogy nem kellene azt magasztalni mint egyetlenegyet, 's minden más erősségeket erejektől megfosztani. holott az emberek' szükségeik olly külömbözők, 's ez a' bizonyság tulajdonképen csak azokban mutatja ki erejét, a' kik már hivő keresztyének; 's nem annyira arra szolgál, hogy meggyőzzön a' keresztyén vallás' isteni eredetéről, mint inkább hogy azon már nyert győződésünket megerősítse. Különös fordúlást adtak a' régibb theologusok ezen erősségnek azon állítások által, hogy a' Szent Lélek, az Isten' ígéjét olvasó hitetlent természetfeletti

munkálat által győzi meg a' tudomány' isteniségéről, 's nevezték ezt a' Szent Lélek' belső bizonyságának (testimonium Spiritus Sancti internum).

Kevesebb figyelem fordíttatott a' keresztyén vallás' politicai munkálataira, jóllehet ezek nem kissebb fontosságúak mint az erkölcsiek. Ha a' keresztyén népeket a' nem-keresztyénekkel öszszehasonlítjuk; szembeötlő külömbséget találunk a' kettő között, melly külömbség' utolsó okát a' vallásban találjuk. Már erkölcsi munkálatai által is a' keresztyén vallás közönségesen magasb erkölcsiséget ébreszt, a' mennyiben az alaposb, bizonyosabb, szigorúbb, jótékonyabb és élénkebb virtust származtat bennünk. Már pedig az erkölcsiség és a' mi ettől függ, a' tisztább törvényesség fő-alapjai a' népek' polgári jóléteknek. Ezt eszközli a' keresztyén vallás, különösen a' sok istentartás' eltörlése 's az egy Isten' hivés megalapítása, az egy megváltó' és minden emberek ugyan azon egy bóldogságok' előterjesztése által. Mert ha szinte Jézus előtt némelly egyes emberek egy Istent hittek is; mindazonáltal a' régi nemzeteknél, a' zsidókat kivévén, sok istentartás divatozott. Ez lenyomta az értelmet, a' mennyiben a' legfőbbet, a' mit az ember gondolhat, 's a' mit maga elibe követésűl példa gyanánt tehet, a' legtökéletesb valónak ideáját független részekre bontotta, 's ez által az egész ideának hármóniáját lerontotta, azt babonával, ellenmondások-

kal 's hibákkal meghomályosította, az erkölcsöket megvesztegette; felgerjesztette végre a' legveszedelmesb népgyűlölséget, a' mennyiben minden népnek saját Istenei voltak, mellyeknek tiszteletekre a' hódoltató nép erőszakoltatott más népeket 's ezeket mint az istenektől megvetetteket útálta és gyűlölte. Az egy Istenről, a' legtökéletesb lélekről szóló czikkely által, melly hitek lőn Jézus által a' népeknek, irányt nyert az emberi lélek a' legfőbbre, 's a' legtökéletesbre; a' virtus (a' világterv' és az erkölcsi parancsolatok' egysége által) bátorságot és szentséget: 's minden népek úgy tanulták esmerni egymást, mint ugyan azon egy familiához tartozókat, 's mint ugyan azon egy Isten' teremtéseit; mint a' kik ugyanazon egy vérből származtak, mint az egy Isten' igazgatása alatt állók, mint egy czélra törekedők, egy megváltó által boldogíttattak, 's egy örökéletre hívattattak. Másképen tanultak ítélni egymásról a' népek, 's világos lett az ember' méltósága, a' ki az Isten' képére teremtetett. Az emberiség' fogatja, mellynek helyes kifejezésére a' régi világ' pallérozott népeinek nyelvekben, alkalmatos szó sem találtatott, kifejtőzött, 's jelentést nyert; a' rabszolgaság' békói, 's az a' nyomás, melly alatt az emberi nemzet' fele az asszonyinem epekedett, gyalázatosoknak esmértettek; a' közönséges emberi szeretet' parancsolatja, melly ezen kiterjedésében a' keresztyénség' sajátja, eltörölte a' népek' gyű-

lölségét, a' kegyetlen patriotismust, mellyet a' hajdan kor virtusnak tartott; a' házi élet, a' nevelés, 's ennek gyámolítására felállított intézetek más irányt nyertek, 's a' cosmopolitismus összeköté, 's megnemesíté a' népeket. Ha a' keresztyénség valahára majd minden mívelt népek' szíveket általjában meghatja, ha azt nem csak esmérik, hanem még is esmérik 's követni fogják, akkor az emberiségnek egy familiává kell lenni, mellyben az örök békesség 's a' közös törekedés a' tökéletességre fog uralkodni.

§. 34.

B.) A' keresztyén vallás valósággal isteni kijelentésből származott, megtetszik

1.) A' Jézus' bizonyságtételéből. — Jézus nem volt ámító, nem ábrándozó — terve' fensége.

Literatura.

Süskind (F. G.) In welchem Sinne hat Jesus die Göttlichkeit seiner Religion und Sittenlehre behauptet? Eine historisch-exeget. Untersuchung. Tübingen, 1802. 8. Az előtt mint Programma ezen czím alatt: quonam sensu Jesus doctrinam suam divinam perhibuerit.

Ez a' Jézus bizonyságtételéből vett erősség igen fontos, mert erről mint megtörtént dologról ő tehete bizonyságot.

Jézus az evangyéliomokban, de kivált a' János' evangyéliomában feljegyeztetett tanításaiban, bizonyságot tesz, hogy ő mint Istentől küldetett tanító lépett fel az emberek között (Ján. 8, 12. 7, 28. 5, 43);

tudományát nem maga gondolta ki, hanem isteni tanításból vette: így Ján. 7, 16: *az én tudományom nem az enyim, hanem azé a' ki engem' elbocsátott.* Ján. 12, 49, 50: *én magamtól nem szóltam, hanem a' ki elbocsátott engem, az Atya, ő megparancsolta nékem mit szóljak és mit mondjak. És tudom hogy az ő parancsolatja örök élet. A' mellyeket azért én szólok, a' mint az Atya mondotta nékem, úgy szólom:* minden cselekedeteiben 's tanításaiban Istentől segélltetik (Ján. 8, 29, 14, 12); úgyhogy az ő tanításait úgy tartozunk fogadni, mint isteni tanításokat (Ján. 12, 44. Luk. 10, 16). Sőt Istennel olly viszonyban áll, mellyben senki más az emberek közzűl; innen az isteni dolgok' tanítására kizárólag azzal a' képességgel bír, mellyet senki más magának nem tulajdoníthat Ján. 14, 9—11. Máté 11, 27.

Jézus' ezen szavait úgy akarni magyarázni, hogy ő tanításainak csak abban az értelemben tulajdonít isteni tekintetet, a' mennyiben azok, mint akármi más igaz és helyes, Istentől származnak, nem engedik a' következendő okok: a.) ebben az értelemben Jézusnak nem lett volna oka azt az igazat és jót, mellyet sajátjává tett, azon szoros összeköttetésből magyarázni, mellyből minden más embereket kirekeszt; b.) nem tulajdoníthatott volna magának kizárólag isteni akaratot; c.) nem mondhatta volna, hogy ő annak, a' mit tanít, közlésé-

re csak annyiban alkalmatos, a' mennyiben ő arra magától az Atyától taníttatott meg.

De itt azt a' nehézséget támaszthatják, hitelt adhatunk a' Jézusnak a' maga ügyében? Erre felel a' Jézus' tiszta charaktere, a' ki sem ámító, sem ábrándozó nem lehete, 's tervének fensége.

Hogy Jézus nem volt ámító, vagy másokat megcsalni nem akart, hosszas megmutatást nem kíván. Az ámító mindenkor valamelly földi hasznot forgat szemei előtt; Jézus pedig ezen tanításaiból világi hasznot nem reménylhetett, nem is reménylett; látta előre a' veszedelmet, hogy czéljának korán áldozatja lesz. Ide járúl hogy az ámító ügyének igazságához nem bizakodván, ravaszsághoz 's erőszakhoz nyúl; Jézus pedig ügyének igazságában, és az Isten' segedelmében veti bizodalmát. Az ámító világi tekintetet kíván szerezni magának: Jézus ezt mindenkor kikerülte; amaz felhágy szándékával, legalább megfélemlik, látván a' meggyőzhetetlen akadályokat; Jézus pedig czéljával fel nem hagyott, ha szinte halála bizonyos volt is. Az ámító erkölcstelen szokott lenni; a' Jézus' életéből pedig az érzés' 's magaviselet' tisztaságának bámúlásra ragadó képe tündöklik ki, melly még az ő legmeghittebb barátit is ezen bizonyságtételre fakasztotta, hogy ő benne bűn nem volt 's álnokság az ő szájában nem találtatott. Az ámító csak magát szereti 's csak úgy használ mást mint eszközt a' czélra nézve; Jézust pedig a' legtisztább 's maga hasznát nem

kereső emberi szeretet lelkesíté. Az ámító ha megcsalhatja is a' sokaságot, de nem maradhat azok előtt rejtezve, kik vele mindennap társalkodnak, 's néki czélja' kivitelében segítségül vagynak; Jézus pedig apostolai előtt czélját el nem rejtheté. És még is az árúló Júdás kétségbe esik, 's az apostolok az ő elkezdett munkájának folytatásában minden legkissebb külső haszon' reménylése nélkül gyalázatot, kínokat, sőt halált is készek kiállani.

De talán maga csalattatott meg ez a' nemes gondolkozású ábrándozó? Ezen állításnak volna legalább valami színe, minthogy az ábrándozónak mindenkor fő charaktervonása az, hogy a' maga érzéseit különös isteni munkásságból származtatja, ha a' különös kijelentés' lehetetlensége bebizonyíttathatnék, 's ha nem volnának ollyan bizonyos megesmértető jegyek, mellyek által a' kijelentés' valódi tolmácsát az ábrándozótól megkülömböztethetjük. Illyen megkülömböztető jegyek e' következendők: 1.) az ábrándozás' mivoltára tartozik a' képzelődésnek és érzésnek uralkodása az értelmen, 's az igaz' megesmérése' jegyeinek az elsőben, nem pedig az utólsóban való keresése. Jézusban pedig az értelemnek fő világossága, 's az ítélés' teljes érettsége tűnik ki. Innen az ábrándozó' állítmányai ellenmondásokkal teljesek, a' Jézuséi következetesek 's világosok. Amaz gyakran maga sem tudja mit akar; ez pedig a' legnagyobb előrelátással ment világosan

esmert czélja felé. Az ábrándozó megveti 2.) a' tudományosságot és a' gondolkodást, kölönösen az írott Igét: Jézus pedig az írás' visgálására serkentett, 's nagy tiszteletet mutatott eránta. 3.) A' vallásos ábrándozó polgártársainak istenitiszteletét lenézi mindenkor, 's valami nagyot keres annak ócsárlásában 's mellőzésében: Jézus pedig nemzetének cultusát tiszteletben tartotta, maga is gyakorlotta, 's csak a' szombat nap' megülése' esztelen kiterjesztését felebarátunk' kárával is, kárhoztatta. 4.) A' vallásos ábrándozó különös szokások, szembe ötlő öltözködési 's magaviseleti különködés által kívánja magát kijelelni, mellynek Jézusban és az ő apostolaiban semmi nyoma. 5.) Amaz különös szentnek tartja magát, 's a' kegyesség' mívóltát leginkább külső ájtatossági formák' megtartásában 's a' vallásnak magától gondolt gyakorlásaiban helyzi; Jézus pedig a' szívnek 's életnek erkölcsi tisztaságában, a' szeretet' munkáinak gyakorlásában, lélekben 's igazságban álló istenitiszteletben. 6.) Az ábrándozó maga alkot magának morált 's magát felhatalmazottnak véli használni akármelly eszközt, melly a' czélra vezet, minthogy a' szenvedelem az ő rúgója, innen az ő életében a' cselekvési állhatatlanság és szenvedélyesség szembeötlő, melly őtet gyakran az igazságnak szintúgy mint az erkölcsiségnek korlátjain túl ragadja; Jézust pedig a legtisztább erény, a' rendíthetetlen állhatatosság a' kötelességgel egyező cselekvésben, mindenkori meggon-

dolás ezen cselekvésben, és szoros uralkodás minden szenvedelmeken bélyegzi.— 7.) Az ábrándozó a' mások' üldözésére az erőszakoskodásra hajlandó; Jézus senkit sem üldözött, kerüit minden erőszakot, czéljainak végrehajtásában, jóllehet volt arra alkalmatossága Ján. 6, 15. Máté 21, 9. köv. 8.) A' vallásos ábrándozó dicsőséget keres abban, ha meggyőződéseiért üldöztetik, 's törekedik a' mártyri halálra; Jézus pedig gyakran kikerülte ellenségeit, más tájékokra vonván magát (Máté 12, 15. 14, 13. 15, 21.) Midőn őtet egyházi kötelessége a' húsvét' innepén Jérusálembe szólítá, az olajfák' hegyén magános helyre vonta magát, hogy kikerülné ellenségeit, 's mind az olajfák' hegyén belső tusakodásai, mind a' keresztfán ezen szavai által: *én Istenem! miért hagyál el engemet?* megmutatta, mennyire távol vólt tőle az ábrándozóknak a' testi fájdalmakban kimutatott érzéketlenségek. Végezetre 9.) a' vallásos ábrándozó' esmértető bélyege valamelly szűk szívet bizonyító particularismus, melly szerint a' világtól magát elszakasztja 's az úgy vélt kegyeseknek 's Istentől kegyelmet nyerteknek maroknyi csoportját képezni igyekezik; ellenben Jézusnál a' szeretettel teljes 's terjedelmes universalismust találjuk, melly az egész emberi nemzetet körülkarolta.

De ha kinek még mind ezek sem háríthatnák el Jézustól az ábrándozás gyanúját, vegye gondolóra az ő fenséges ter-

vét, mellyet ő magának kitűzött 's végre is hajtott. Mert ez csak a' legtisztább belátás', a' legérettebb értelem' és egy terjedelmes emberi szeretet' munkája lehetett. Ennek főbb pontjai e' következendők.

Jézus ezt a' tervet tűzte ki magának, hogy *az egész emberi nemzetet egy erkölcsi vallásos intézet által* boldogítsa. Egy illy az egész emberi nemzetet magában foglaló tervre a' hajdan kornak egy bölcse sem emelkedett, sőt inkább mindnyájan csak hazájokat és tulajdon polgártársaikat tarták szemek előtt. Ebből világos, hogy Jézus a' legnagyobb 's rendkívülibb lélek volt, a' ki valaha a' földön élt. De valyon isteni követ e? — Ez kijön onnan, hogy ez a' terv olly képességre mutat, mellyre Jézus az Isten' különös elősegítése 's befolyása nélkűl el nem juthatott. Ez a' terv ugyan is 1.) a' legnagyobb bölcseséget 's a' legélesb elmét teszi fel előre. Megtetszik ez az eszközök' választásokból 's minéműségekből, mellyekkel élt Jézus az egész emberi nemzet' boldogítására; illyen, egy közhasznú vallás' felállítása, melly mind azt, a' mit a' legmíveltebb emberi ész a' vallásról megesmér, magában egyesíti; azt tisztán 's kiegészítve előterjeszti; olly erkölcsitudományt tanít, melly a' könyelműséget elő nem segíti, tulságost sem parancsol, hanem azt, a' mi az emberi természethez illő, az erkölcsi tökéletesség' formálására legalkalmatosabb, foglalja magában. Ezt á' bölcseséget, ezt a' mély esméretét az embernek,

mellyet ebben Jézus kimutatott, nem csak az hogy a' régi kor' egy bölcsében sem találhatjuk fel, de ezen jelességeket Jézus természeti képezés által nem is nyerheté. Mert a' nemzet, mellynek kebelében ő született 's neveltetett, a' legnagyobb theoretica és practica hibákhoz ragaszkodott 's babonás volt; ő gyermekségében a' lelket lenyomó munkával foglalatoskodott, semmi olly különös oktatásban nem vett részt, 's olly tájékon nevekedék fel, mellynek lakosai magoktól a'. zsidóktól is a' legmíveletlenebbeknek tartattak. Ezen körűlállások között olly bölcsé, a' millyen volt, isteni felvilágosítás nélkűl nem lehetett. — Az ő terve

2.) A' léleknek legnagyobb erejére 's állhatatosságra mutatott. A' Jézus' czélja a' volt, hogy a' maga időkorának babonáit 's vétkeit kiirtsa, 's az egész emberiséget felvilágosítsa 's nemesítse. Melly óriási vállalat ez! Melly meghághatatlan akadályokat kellett itt meggyőzni! Melly erősen ragaszkodának Mózeshez a' zsidók, bálványaikhoz a' pogányok! Magok az apostolok sem akartak lemondani előítéleteikről, 's felsőbb képzeteiben vele osztozni; de még kevésbé hathatott a' pórnép' nagy tömegére. Ellátta ezen felűl előre, hogy az ő hatalmas ellenségei őtet nem sokára megtámadják 's megölik, hogy nagy munkájától, minekelőtte valami szembetűnőt végrehajthatna, elvonatik. De mind a' mellett is folytatá

nagy tervét rendíthetetlenűl 's állhatatosan, mellyel ezen körűlállások között más akárki felhagyot volna. De honnan volt a' lélek' ezen ereje? Az nem a' hódoltató'-vadtűze, hanem a' felvilágosodott értelemnek meggondolt munkássága. Ezen erőt nem adhatá sem a' nevelés, sem a' nagy rang, nem valamelly nagy hatalom' birtoka, sem a' kezdet' szerencsés sikere; hanem csak az a' gondolat, hogy az Isten' ügye az, mellyet ő elválal, 's eleven meggyőződés az isteni segítségről bátoríthaták őtet. Tudnia kelle néki, hogy Isten az ő munkáját minden akadályok mellett is végre fogja hajtani. — Az ő terve megkívánta

3.) A' szív' legnagyobb jóságát, 's határtalan jóakaratot az egész emberi nemzet iránt. Az ő határtalan szeretete körűlkarolta minden emberek' boldogságokat. Kitüntette azt nem csak az életben, hanem ezen korlátlan szeretet az emberi nemzet iránt, szolgált alapúl az ő erkölcsi tudományának szintúgy, mint az általa végrehajtott váltság' munkájának. Rendkívűli volt ezen tulajdonság, mellyhez hasonlót a' hajdannak egy bölcse sem mutathat. Számûzve volt egy illy emberiszeretet a' zsidó nép közzűl, melly minden más népekre gyűlölséggel 's útálattal tekintett; de más nemzetek sem tudának az ő önző patriotismusokon felűlemelkedni. — Ezen szeretet-teli szívet Jézus helyheztetéséhez képest magától nem bírhatá; úgy kell tehát néznünk azt, mint

ajándékát Istennek, a' ki ezen fenséges tervet az emberi nemzet' boldogítására ő általa kívánta végrehajtani.

Minthogy már Jézus ezen rendkivűli tulajdonságokat, a' természet szokott folyása szerint 's helyhezetéhez képest nem bírhatá vagy ki nem fejtheté; úgy kell tekintenünk a' Jézus' tulajdonságait 's az ő tökéletes kifejlését, mint az istenség' ajándékát, magát pedig mint rendkivűli isteni czélok' eszközét.

Hogy pedig a' Jézus' terve még nem hajtatott egészen végre, az abból folytatott következtetést erőtlenné nem teheti, mert ez abban sarkallik egyedűl, volt e illyen terve Jézusnak? a' mellyet pedig tagadni nem lehet.

Ezen Jézus' tervéből vett erősséget előadta Reinhard következő czímű munkájában: Versuch über den Plan, welchen der Stifter der christlichen Religion zum Besten der Menschen entwarf, von F. W. Reinhard. 4-te Auflage. Wittemb. 1798. 8. mellynek fő vonásai előjőnek e' következő akadémiai prolusióban is: consilium bene merendi de universo humano genere ingenii supra hominem elati documentum. Vittembergæ. 1780.

§. 35.

2.) Abból, a' mit Isten cselekedett a' keresztyén vallás' felállítójának Jézusnak szembe ötlő kijelelésére minden más emberek felett.

a.) Jézus földön lett megjelenése előtt (messiási jövendőlések).

Minekelőtte a' keresztyén vallás' alapítója fellépett volna, előre készíté Isten a'

világot bölcs intézkedései által az ő megjelenésére; 's az a' nemzet, mellynek kebelében néki születnie kellett, szív szakadva várakoza egy rendkivűli 's felséges tulajdonságokkal felruházott isteni követre, melly a' Jézus' isteni küldettetéséről való meggyőződést elősegítette. Az Isten' ezen intézkedései közzé tartoznak az ó testamentomban találtató messiási jövendőlések (vaticinia messiana), de a' mellyekről nem egyezők a' theologusok' vélekedéseik.

A' régi theologusok úgy tekintvén ezeket mint magától Istentől származott jövendőléseket, a' Messiás' bélyegzésére, így okoskodtak: Isten elvégezvén, hogy az elesett emberi nemzetet, rendkivűli követe (a' Messiás) által vezetné vissza az ő eredeti rendeltetésére, hogy ezen ő kegyelme tudtokra adatnék az embereknek, 's ezen ő rendkivűli követére rá esmernének, a' próféták által az ó testamentomban előre 's pontosan megjövendölte a' Messiás' történeteit. Nevezetesen: hogy ő a' Dávid' familiájából fog származni, Betlehemben szűztől születni, egy új, 's minden népekre kiterjedő vallást alapítni; de nem esmértetik meg, üldöztetni fog, 's a' világ' bűnéért megöletik; de a' sírban nem marad, hanem harmadnapra feltámad dicsőségesen. Minthogy már, így folytatják okoskodásokat, a' próféták által kimutatott messiási bélyegek a' Jézus Krisztusban feltaláltatnak, ő lesz az az isteni követ, 's az

emberi nemzet' szabadítója (Messiás) a' kiről a' prófféták jövendöltek. — A' Messiás' megesmértető bélyegeinek teljes előszámlálása a' jövendőlések szerint, szokott neveztetni prophetica theologiának, mellyre kivált a' Coccéjus' oskolájához tartozó szent írásmagyarázók nagy figyelmet fordítottak.

Erre az okoskodásra azt jegyzik meg az újabb theologusok, hogy a) az elvkoldúlas (petitio principii), előre feltétetvén az ó testamentomi jövendőléseknek isteni eredetek bebizonyítás nélkűl; b) hogy a' Jézus' személyét tárgyazó jövendőlések, nagy részben külömbözőleg is magyaráztathatnak, legalább értelmek kétséges. A' régi theologusok ugyan egyedűl csak az új testamentomra támaszkodtak, azt vítatván, hogy az ó testamentom' minden helyeinek, mellyeket Jézus és az apostolok úgy hoznak fel mint jövendőléseket, jövendőléseknek is kell lenniek; mert ők mint isteni követek magyarázhaták leghelyesebben az ó testamentomot. Erre ugyan ismét azt felelik az újabbak, a' jövendőlésekből kelletvén annak bebizonyíttatni, hogy Jézus isteni követ; ennek bebizonyításában, hogy vagynak jövendőlések, a' Jézus' isteni tekintetéből erősséget nem vehetünk kerengő okoskodás nélkűl (circulus vitiosus); c) hogy Jézus, de különösen az apostolok sok ó testamentomi helyeket csak alkalmaztatásképen hoznak fel 's magyaráznak, 's egymással sem egyeznek mindenkor. Igy

hatol a' Zsolt. 2, 7. versét: *én fiam te, én ma szültelek tégedet*, a' Csel. 13, 33. a' Jézus' feltámasztására, a' zsidókhoz küldött levél 1, 5. pedig a' Jézus' isteni természetére magyarázza; szokás lévén a' zsidóknál mindenre ó testamentomi helyet idézni fel, mihelyt annak a' tárgyagyal valamelly hasonlósága volt. Ez volt már az oka, hogy Jézus és az ő apostolái a' Jézus' történeteinek megmutatására a' prófėták' helyeit hozzák fel; ezt kívánván az akkori szokás, és minthogy már abban az időben az ó testamentomi helyekből a' Messiás' megesmértető bélyegeinek rendszere alkottatott, mellynek az új testamentomban is Máté 2, 5. Ján. 7, 42. nyomait találjuk; és így ez csak emberszorító okoskodás (argumentum ad hominem).

Ezen okoknál fogva sokan az ó testamentomban előjövő messiási jövendölések' valóságát tagadták, 's a' jövendölésekből vétetett erősséget megvetették, úgy tekintvén mind azt, a' mi abból előfordúl az új testamentomban, mint a' mi tartozik az akkori tanítás' módjához, melly a' mi időnkre nem alkalmaztatható.

Mások megesmerik ugyan, hogy világos és határozott jövendölések jönnek elő a' Messiásról 's a' Messiás' országáról az ó testamentomban, de ezen ó és az új testamentomi messiási képzet közt olly nagy külömbség van, hogy amarra mint jövendölésre, ez mint teljesedés a' szó igaz értelmében nem vitettethetnék.

Mások végezetre úgy kívánták tekinteni a' jövendőléseket, mint a' bölcs isteni gondviselés' arra való intézetét, hogy a' zsidó nép között felébredjen a' Messiás' várása; ezt megjelenésekor Jézus hasznára fordította, 's a' zsidók között a' keresztyén vallást felállította.

De ezen vélemény igen távol járván az új testamentomban található képzettől a' Messiásról, helyesnek nem tartathatik. Van egy álláspont, mellyből tekintetvén az ó testamentomi jövendőlések, a' régibb értelem az ó testamentomi jövendőléseknek valóságáról 's az új testamentomi időkben teljesedésekről a' Jézusban, szépen összehangzik az újabb szent írás magyarázók' visgálataival.

Kétségen kívül van, hogy jönnek elő jövendőlések az ó testamentomban egy nagy isteni követről, az úr' felkentjéről (משיח) a' Dávid familiájából, a' ki új vallásos oeconomiát állít fel, a' theocratiát (az egy igaz Isten' esméretét 's tiszteletét) 's az Isten' törvényét minden nemzetek között elterjeszti, 's új lelki életet ébreszt közöttök. Előjönnek ezen ígéretek az ország' megoszlásának 's a' babyloniai fogságnak idejétől fogva, a' többek között Esa. 2, 2—5. 11, 1—14. Jerem. 33, 12—22. 31, 31. köv. Szintolly bizonyos az is, hogy a' prófféták' írásaikban mind testi, mind pedig lelki értelemben boldog jövendő' ígérete foglaltatik, valamint az is, hogy az a' jövendő szabadító 's boldogító mint Istentől

rendkivűli ajándékokkal felkészítetett, mint a' virtus' példánya íratik le.

Ez a' veleje az ó testamentomi messiási jövendőléseknek, mellyek a' zsidó nép' törzsök szüléinek adatott ígéretekkel összeköttetésben vagynak. Hogy ez a' messiási idea apródonként fejtőzött ki, hogy a' mi elsőben határozatlan 's homályos volt, idővel világosabban 's határozottabban fejeztetett ki, hogy itt tökéletes képet, amott csak egyes vonásokat találunk, hogy itt a' lelki dolog tisztán, amott pedig érzéki dolgoktól kölcsönözött képekkel rajzoltatik, a' szerint a' mint a' próféták' idejekben élő emberek' felfogási tehetségek vagy szükségek kívánta; — ez igen természetes dolog. Mert a' kijelentésnek is mint akármelly más oktatásnak az emberek' kifejlésekhez és szükségeikhez alkalmazottnak kellett lennie. Azt sem lehet tagadni, hogy mi ezen messiási idea' fejtőzését valamennyire nyomozhatjuk historico-pragmatice; de valljuk meg azt is, hogy mindenkor marad itt ollyan, mellyet ki nem magyarázhatunk, hanemha felveszszük, hogy a' különös isteni gondviselés' intézkedésének kell ezt tulajdonítanunk, hogy egy rendkivűli isteni követ' várása a' zsidók között az ó prófétáinak előmondások által felébresztetett, hogy a' Messiás' esmértető bélyegei (úgymint: származása a' Dávid' familiájából, születése Bethlehemben, csudás történetei, szenvedései) a' názáretbeli Jézusban teljesedést értek. Nem lehet, hogy meg ne esmérjük ezekben az isteni gondvi-

selés' különös munkáját a' keresztyén vallás' behozására, és hogy az előre megmondott nem történetesen, hanem isteni vezérlésből teljesedett be, azon felséges követben, a' ki amaz intézetet a' keresztyén vallást a' földön megalapította.

Ezen szempontból indúlván ki az ó testamentomban foglaltatott messiási jövendőlésekre nézve, kikerüljük a' régibb theologusoknak kerengő okoskodásokat, melly szerint Jézus' és az ő apostolai' bizonyításaikból következteték, hogy az ó testamentomban találtatnak messiási jövendőlések, és viszont ezen jövendőlésekkel élnek, Jézus' és az ő apostolai' isteni tekinteteknek bebizonyításokra.

§. 36.

b) Földi munkássága alatt 1) Jézus' csudái.

Literatura.

Noesselt (J. A.) diss. de judicio miraculorum caute ab interprete instituendo. Hal. 1762. 4.

Flatt (Joh. Friedr.) Beitrag zur philos. Untersuch. der Wunder Jesu u. d. Apostel. In s. vermischten Versuchen. Lpz. 1785. 8.

Bahnmeier (Jan. F.) De miraculis N. T. meletemata. Tub. 1797. 4.

Flatt (Karl Chrstn.) philos. u. exeg. hist. Bemerkk. über die Wunder Christi. In Flatts Magaz. 8. St.

Muzel (Phil. Lud.) über d. Glauben an die in d. N. T. erzählten Wunder. Elberf. 1815. 8.

Köster (Fried. Burch.) Immanuel, oder Charakteristik der neutestamentl. Wundererzählungen. Lzg. 1821. 8.

Storr (G. Chstn.) Hat Christus seine Wunder für einen Beweis seiner göttlichen Sendung erklärt? Eine historische Untersuchung. — In Flatts Magaz. 4. St.

Schott (Henr. Aug.) de consilio, quo Jesus miracula ediderit ex iis effatis, quæ hac in re præcipua sunt recte cognoscendo. I. opuscul. exeget. P. I.

Lang (Wilh. Tob.) einige Bemerkk. über d. psychologisch-historische Erklärungsart der neutest. Wunderbegebenheiten. In Flatts Magaz. fortges. von Süskind, 9. 10. 11. St.

Heubner (H. L.) Diss. Miraculorum ab evangelistis narratorum interpretatio grammatico-historica asserta contra eos, qui e naturæ causis illa deducere conantur, et ab ipsis scriptoribus sacris deducta esse affirmant. Adjectæ sunt vindiciæ historiæ Lazari in vitam revocati. Witteb. 1809. 8.

Azon rendkivüli történetek között, mellyek által Jézus mint isteni követ földi munkássága alatt meghitelesíttetett, figyelmet érdemelnek a' Jézus' csudái 's jövendőlései.

Az új testamentomi íróknál a' csudáknak következendő nevezeteiket találjuk 1) jelek (σημεια, אוֹת); 2) csudák (τερατα, מוֹפתי. 3) hatalmas dolgok, isteni erők (δυναμεις, גְבוּרה). 4) cselekedetek (εργα מַעשׂה) és 5) θαυμασια (פלא) melly utolsó csak egyszer, ú. m. Máté 21,

15 fordúl elő. A' két első, melly összekötetik gyakran, jegyzi a' csuda' külső fényét 's nagyságát, a' harmadik és negyedik pedig inkább a' csudatévő' belső isteni erejére útasít. — Ha már azon új testamentomi helyeket, mellyekben szó van valamelly rendkivűli történetről, a' csudatévő' gondolkodása' módjáról és a' csuda által okoztatott benyomásról, összevetjük egymással, a' csudák bibliai értelemben a' természet' esméretes törvényeitől eltávozó, következésképen Istennek közvetetlen munkássága által eszközöltetett történetek, a' csudatévő személynek mint isteni követnek meghitelesítésére.

Hogy Jézus illy rendkivűli dolgokat cselekedett, annak bebizonyítására hogy ő Isten' követe, egyezőleg bizonyítják az evangyéliomok' írójí; jelesen: bélpoklosokat, gutaütötteket, sántákat, vakokat, siketeket, 's némákat gyógyított minden orvosszerek nélkűl, egy szava, vagy egy illetése által: a' galileai tengeren támadott háborút lecsendesítette parancsolatja által Máté 8, 23—27; kevés eledellel ezereket megelégített. Máté 14, 13—21. Ján. 6, 1—14; a' vizet borrá változtatta Ján. 2, 1—11; a' zsinagóga' fejedelmének leányát kezének megfogása által halálos álmából felserkentette Máté 9, 23; Lázárt, kinek teste már büszhödni kezde Ján. 11, 39. és a' naini holt ifjat Luk. 7, 11—15. pusztán szóval életre hozta; végezetre sok nyavalyákat,

mellyeket a' zsidók a' gonosz lelkektől húztak le, meggyógyított.

Hogy ezen előszámlált cselekedetei Jézusnak igazi csudák voltak, meglátszik a' következendőkből: a) azok puszta emberi erő által nem eszközölhetők, 's nem magyaráztathatnak ki a' természet' törvényeiből. b) Ezek minden előkészület nélkül estek meg, a' Jézus' szavára, parancsolatjára 's Istenhez intezett könyörgésére, fényes nappal, több városokban, helyeken, pusztákon 's olly gyakorta, hogy már ez is maga az összeegyezés' 's előkészület' gyanújának elhárítására elegendő; c) a' szemmellátott tanúknak, különösen az apostoloknak csalódások általjában lehetetlen, mert annak tapasztalására, a' mit elbeszélnek, pusztán ép érzékek kívántattak; d) már maga a' történt dolgok' elbeszélések is az igazmondóság' bélyegét viselik. A' dolgot egyszerűn minden felöltöztetés nélkül adják elő; annyit mondanak a' mennyit láttak 's hallottak. e) Ezekhez járúl a' Jézus' ellenségeinek szemességek Máté 9, 3—8. Ján. 11, 46. 5, 10—16. 9, 13—34. kik Jézust úgy nézették volna bizonyosan mint ámítót, ha arra legalább valamelly színlett okot találhattak volna. Legalább az árúló Júdásnak, a' ki az erszényt hordozta, tudta nélkül, az előkészület a' csudák' végrehajtására meg nem esheték, és már ez maga is elegendő lett volna felháborodott lelkiesméretének lecsendesítésére. f) Végezetre a' Jézus' csudái általjában

minden önhasznonkeresóéstől tiszta, 's a' mások' javára arányzott cselekedetek voltak, holott pedig a' ki csalni akar, mindenkor a' maga hasznát, dicsőségét forgatja szeme előtt.

Jézus maga is nyilván állítja ezen csudákról, hogy ő azokat az Isten' parancsolatjából és segedelmével Ján. 14, 10. 5; 30. 10, 38. 11, 41. az isteni Lélek' ereje által Máté 12, 28, melly ővele mint Messiással egyesült Zsid. 1, 9. Ján. 1, 32—34. Máté 3, 16. hajtja végre; hogy meggyőzné a' világot, hogy ő valóban isteni követ, még pedig a' megígért Messiás. l. Ján. 5, 36. 10, 25. 38. 14, 11. 15, 24. A' felhozott helyekben említett cselekedeteken (εϱγα) mást valamit érteni a' csudákon kivül, hasztalan törekedés. Ugyan is Jézus a' keresztelő János' tanítványait, kik ezt tudakozák tőle: *Te vagy e az, a' ki eljövendő vala* (ὁ εϱχομενος) *vagy mást várjunk?* a' maga csudatételeire igazítja, a' következendő szókkal: *Menjetek el, és mondjátok meg Jánosnak, a' mellyeket hallotok és láttok: a' vakok szemek' világát vészik, és a' sánták járnak, a' poklosok megtisztulnak és a' siketek hallanak, a' halottak feltámadnak, és a' szegényeknek az evangyéliom prédikáltatik* Máté 11, 2—5; jajt kiált azon városokra, mellyekben sok csuda dolgokat cselekedett, és még sem tértek meg Máté 11, 20. 21. Végezetre határozottan kijelenti a' Lázár' feltámasztásakor csudatételének czélját ezekben: *Atyám, hálákat adok*

néked, hogy engem meghalgattál. Én pedig tudtam, hogy te mindenkor meghalgatsz engemet; de a'.körül álló népért mondám ezt, hogy hidjék hogy én te tőled bocsáttattam Ján. 11, 41. 42. A' Jézussal egy időben élők is az ő csudáiból esmérték meg Istentől lett küldettetését Ján. 3, 2. 6, 14. 9, 16. 17. 12, 18. Csel. 2, 22. 's az ő csudáinak előadása egy részét tette az apostolok' tanításának, mint bizonyságát annak, hogy Jézus a' Messiás Csel. 2, 22. köv. 13, 24—31. 26, 22—26.

A' mi már a' Jézus' csudáinak bizonyító erejét illeti, azok azt mutatják, hogy Jézus isteni követ, következésképen az ő tudománya isteni tudomány. De itt mindenkor előre kell bocsáttatni azon megmutatásnak, hogy a' tudomány lehet isteni, mert külömben akármelly csuda sem támaszthatna bennünk igaz meggyőződést. Azt is meg kell engednünk, hogy a' csudák a' Jézussal egy időben élő szemmellátó tanúkra nézve sokkal hatóbbak lehettek, mint ránk, kik azokat nem látjuk, hanem csak a' mások' előadások után hiszszük. De azért azokra nézve is, kik az evangyéliomok' hitelességekről meg vagynak győződve, valamint a' nép' tanításában is igen nyomadékosok ezek; maga Jézus Márk 16, 16. 17. valamint János is 20, 30. 31. oda nyilatkoznak, hogy a' csudák bizonyságai lésznek a' jövendő emberi nyomra nézve is az ő Istentől lett küldettetésének.

A' kik a' Jézus' csudáinak valóságát tagadják, azoknak kimagyarázásokban két úton indultak el. Első a materiális, második a' formális vagy genetica magyarázat.

1) A' tárgyas (materialis) magyarázatmód, magát az elbeszélt történetet, mint valami megfoghatót 's természetest, természeti okokból magyarázza. Ide tartoznak a) a' physicai magyarázatmód; ez a' természetnek, ennek erejéinek, törvényeinek mélyebb esméretéből, mellyel a' csudatévő másokat meghaladott, magyarázza a' természetfelettinek vélt történet' lehetőségét. Igy Báhrdt, a' wolfenbütteli töredékek' írója, Hezel, Eck, Paalzow', Riem, Wenturini. Ide számláljuk, hogy Jézus gyakran külső orvosszerekkel élt, parancsolt a' tengeri vésznek, mivel annak hamari elcsendesedését előre látta. — De ez a' magyarázat ki nem elégít. Nem csuda e már az is, hogy az ember Jézus olly mély esméretével birt a' természetnek, mellyel a' természeti tudományok' mívelésében annyira előhaladott utóbbi századok sem dicsekedhetnek Meg lehet e ezt egyeztetni a' Jézus' felséges charakterével, hogy úgy nézeti mint csudát, azt is, a' mi természetesen történt meg. b) a' psychica vagy psychologica magyarázat-mód; ez a' történt dolog' lehetőségét a' lélek' törvényeiből 's erejiből 's ezeknek kihatásokból a' testre akarja következtetni. Ezt kiváltképen Paulus heidelbergi tudós használta

az' evangyéliomi történetek' magyarázásában; p. o. Jézus mindenhol hitet kíván, parancsol a' gonosz lelkeknek, hogy a' betegekből kimenjenek. — Nem lehet ugyan tagadni, hogy a' Jézusban vetett bizodalom jótékony változást okozhatott a' betegben, de hogy adhatta vissza a' bizodalom a vakon születettnek szemevilágát, hogy támaszthatta fel a' már büszhödni kezdett Lázárt, hogy elégíthete meg öt kenyér és két halacska 5000 embert, úgy hogy még tizenkét tele kosár maradék darabkenyerek szedetének össze, a' bizodalomból kimagyarázni nem lehet. Ide tartozik c) az úgy nevezett magnetica magyarázatmód is, melly részszerint physica, részszerint psychica, vagy a' csudák' magyarázása a' magnetismusból, melly szerint az állíttatik, hogy Jézus a' benne találtató nagy mágnesi erő által gyógyított. Igy Gutsmuth diss. medica de Christo medico. Jenæ, 1812. és Kieser System des Tellurismus, oder thierischen Magnetismus 2 Bde. Lpzg. 1822. 8. czímű munkáikban. — Nem lehet ugyan tagadni, hogy ebből sok bibliai csudás történetek szerencsésen kimagyaráztathatnak, mellynek próbáit a' Kieser' felidézett munkájában láthatni; hogy ez a' magyarázatmód a' Jézus' charakterével sem jön összeütközésbe: de ezen véleményt is sok el nem hárítható nehézségek nyomják. El nem hallgathatjuk először, hogy igen merész dolog még most az állati magnetismus' rendszerét, mellyet még mind eddig bevégzettnek

nem tarthatunk, általvinni a' bibliai csudák' magyarázásokra; holott ezeket mint rendkivűli alakjokból ki nem vetkeztethetőket, a' régi vallásos hit' útján minden erőltetés nélkűl alkalmasan kimagyarázhatjuk. De még nagyobb nehézség itt az, másodszor, hogy ezeket a' csudákat, mellyeket a' meg nem jobbúlt emberek a' Jézus' nevében visznek végbe a' mágnetismus' rendszeréből, mellyben minden az elmék' felsőbb sympathiájokra megy ki, kimagyarázni nem lehet. — Látván a' theologusok hogy a' materialis természeti magyarázatmódja a' csudáknak, eróltetett mivoltáért hosszas szerencsét magának nem ígérhet, inkább a'

2) Formalis vagy genetica magyarázatmódhoz ragaszkodnak, melly azt vizsgálja, ez vagy amaz csudaelbeszélés lassanként hogy származhatott? ez tehát az előttünk lévő elbeszélés' eredetére, vagy elbeszélés' formájára vitetik. Ehez tartoznak: a) a' hasonlatosság szerinti magyarázatmód (explicatio allegorica, s. symbolica), melly azt állítja, hogy a szent írók annak előbeszélésében a' mit mi csudának nevezünk, nem valamelly igaz történetet, hanem a' vallásos 's erkölcsi észképeknek puszta megérzékesítését kivánták előadni, p. o. a' Lázár' feltámasztásának elbeszélése jelenti, hogy még a' bűnben egészen megholt ember is újra erkölcsi életre ébresztethetik a' Jézus' vallása által. A' Jézus' feltámadásának előadása, képes leírása a' keresztyén-

vallás' győzedelmének a' zsidó valláson. Ezzel a' magyarázattal Woolston ángoly élt kiváltképen. — De a' személyeknek, helyneк, időnek kijelelése, a' körűlállásóknak, nézőknek, kik előtt a' történet megesett, pontos megemlítések, valósággal megtörtént dologra, nem puszta allegóriára mutatnak. b) grammatica vagy exegetica magyarázatmód, melly a' csudás történetek' elbeszéléseknek különös élmagyarázások által akarja a' csudákat kiküszöbölni a' szent írásból. Így magyarázza Paulus a' Krisztus' járását a' tengeren, Máté 14, 25. a' tengerparton való járásnak; a' halfogást, mellynek szájában egy státer találtaték, Máté 17, 27. a' halnak eladásából bevett árra. — De az illyen magyarázók erőszakot tesznek a' nyelven 's a' szent írás' magyarázásának törvényeit gázolják; azonban ezen erőszakos magyarázatok sem alkalmatosok minden történeteknek kivetkeztetésekre csudás alakjokból. Ha egy csudát igazinak esmerűnk, nincs okunk a' többinek tagadására. c) mythica magyarázatmód, melly az előadás' formáját mythusból húzza le.

Mythus vallást tárgyazó régi poétai előbeszélése valamelly csudálatos történetnek, de a' mellynek álsága annak ellenkezéséből az Isten' tiszta megfogásával és a' természet' törvényeivel szembe ötlik. Különbözik a' puszta jelképektől (symbolum) és jelbeszédtől (allegoria), azaz: puszta megérzékesítésétől valamelly észképnek

képek és megesett történetek által abban, hogy az magát mint valódi históriát és nem valami puszta mesét adja ki. A' költészeti benne közös a' jelképekkel és jelbeszédekkel. — Ezen mythusok vagy α) históriaiak, ha azoknak valami valódi igaz szolgál alapúl, de a' melly csudálatos alakba burkoztatott; vagy β) philosophiaiak, mellyel valamelly észfogatot históriai formában terjesztenek elő, és a' filozofiának adatját poétai módon akarják megfejteni. — Ezt igen szükségesnek tartják a' míveletlen emberekre nézve, kik a' vallás' igazságait csak illy érzéki előterjesztések után foghatják meg. Igy a' Jézus' csudálatos fogantatása és születése csak azt az igazságot foglalná magában, hogy egy felsőbb isteni lélek volt ő vele, 's hogy ő Istentől küldetett. A' mythusok γ) egyvelgesek, mellyek a' históriait és filozófiait egyésítik. Ezekben a' megtörtént dolgok csudás alakba öltöztetnek, abból a' czélból, hogy a' vallásos észképek' megérzékesítésekre használtassanak. — De ez a' hypothesis is principium hijával van tudományos tekintetben, a' mellett a' keresztyén vallás' egész históriai egybefüggését elbontja 's a' Jézus' és az ő apostolai' charakterét végső veszedelemmel fenyegeti. Mi tarthat számot a' hajdankorból a' hitelességre ha kinek-kinek szabad lesz azt, a' mi nem az ő ínye szerint van, vagy a' babona' szüleményévé, vagy egy ábrándozó fő képes kiékesítésévé bélyegezni.

Mások pedig a' Jézus' csudáinak bizonyító erejét hozván kétségbe, több ellenvetéseket hoznak fel.

1) Lessing ezt sürgeti: a' megtörtént dolog a' tudomány igazságát, minthogy ez a' kettő nem ugyanazon egy nemű dolog, be nem bizonyíthatja, mikor tehát a' csudákból vétetik erősség, a' keresztyén vallás' igazságának megmutatására, abba a' hibába esünk, melly a' görögöknél *μεταβασις εις τὸ αλλο γενός* neveztetik. — Erre így felelünk: a' csudák közvetetlen ezt, a' megtörtént dolgot bizonyítják, hogy a' csudatevő személy Isten' követe. Innen következtetjük annakutánna, hogy az Isten' követe által tanított tudománynak isteninek kell lenni.

2) Azt mondják: ha a' csudák bizonyító erővel bírnak, hogy történt, hogy a' zsidók, a' Jézus' csudáit látván, nem hittek őbenne. — Ennek az ellenvetésnek úgy volna ereje, ha a' Jézus' csudáinak szemlélése által senki sem indíttatott volna fel a' Jézus' követésére. De ennek ellene mond az evangyéliom. Hogy pedig sokan nem hittek őbenne, ki lehet magyarázni a' zsidók' előítéletekből, kik földi Messiást vártak, nem pedig ollyant, a' millyennek magát Jézus tanításai 's cselekedetei által kiadta 's bebizonyította.

3) Jézus maga tanítja, hogy a' csudák nem birnak bizonyító erővel.

a) Luk. 16, 31. azt mondja: *ha Mózest és a' profétákat nem hallgatják; annak*

sem hisznek, ha valamelly a' halottak közzül feltámasztatnék is. Ebből következik, hogy Jézus magának a' legnagyobb csudának, a' millyen a' halottak' feltámasztások, sem tulajdonított meggyőző erőt. — De a' Jézus' felhozott szavainak e' lévén az értelmek: a' ki a' Mózes' és a' próféták' tanításaiknak, mellyek sok csudákkal megerősíttettek, nem ád hitelt, más csuda által is, millyen a' halottak' feltámasztások, fel nem serkentetik élete' megjobbítására; — ezekből inkább az ellenkező jön ki, ez tudniillik, hogy Jézus a' csudáknak bizonyító erőt tulajdonított.

b) Jézus tilalmazza némelly csudáinak közönségessé tételeket, mint Máté 8, 4. holott pedig azt, ha azok bizonyító erővel birtak volna, a' Jézus' vélekedése szerint is, inkább parancsolnia mint tilalmaznia kellett volna Jézusnak. — Maga az ellenvetés azt állítván, hogy Jézus csak némelly és nem minden csudáinak közönségessé tételeket tilalmazta, következik innen, hogy azon némelly csudák' hirdetéseknek tilalmazásokra bölcs okái voltak. Igy mikor a' felhozott helyen a' megtisztult bélpoklosnak azt mondja: *meglásd, hogy senkinek ne mondjad, hanem menj el, mutasd meg magadat a' papnak és vidd fel az ajándékot, mellyet parancsolt Mózes, hogy az legyen nékik bizonyságúl,* — ez a' tilalom csak arra az időre szólott, míg a' bélpoklosságtól megtisztult magát a' papnak, a' kinek a' Mózes' törvénye szerint, melly még ebben az idő-

ben. el nem töröltetett, másokat kirekesztő jusa volt a' bélpoklosságról 's abból való megtisztúlásról ítélni, meg nem mutatja. Félni lehetett ugyan is, hogy a' pap' tudtára esvén a' bélpoklosnak meggyógyíttatása Jézus által, irígységből ezen megtisztúlást kétségbe fogja hozni.

c) Feddi Jézus azokat, kik az ő csudatételei miatt hittek őbenne. Nevezetesen Ján. 4, 48. a' galileabelieket és a' király' udvarából való embert ezen szókkal: *ha a' jeleket és csudákat nem látjátok, nem hisztek.* — De a' Jézus' ezen szavaiból csak annyi következik, hogy ő az emberek' meggyőződéseket az ő isteni követsége felől, nem akarta pusztán csak a' csudatételektől függeszteni fel. Hogy ez a' Jézus' szavainak értelmek, mutatják a 40. és 41. versek, a' hol az mondatik, hogy Samáriában a' Sichár városbeliek hittenek Jézusban az ő maga beszédéért, a' galileabeliek pedig, nevezetesen a' király' udvarából való ember azon csudákért, mellyeket Jerusálemben cselekedett a' 45-dik vers szerint. Itt hát a' galileabeliek, összehasonlíttatván a' sicháriakkal, méltán feddetnek meg.

d) Jézus vonakodott csudákat tenni Máté 12, 38. köv. hogy történt ez, ha a' csudák olly nagy bizonyító erővel birtak? — Igaz az, hogy a' farizéusok kérésekre csudát tenni nem akart; mert látta, hogy azt nem azon okból kívánták, hogy általa messiási küldettetéséről meggyőzettetnének. Már ekkor Jézus tett annyi csudákat, a'

mennyi elegendő volt a' farizéusok' meggyőzésekre. Hogy a' farizéusok' kívánságok merő kötekedés volt, mutatja Márk 8, 11. hol nyilván mondatik, hogy a' farizéusok *mennyei jelt* (σημειον απο τȣ ȣρανȣ) kívánták. Teljesíttetvén Jézus által kívánságok, nem lett volna vége 's hossza a' kötekedésnek 's válogatásnak a' csudák' nemeiben.

4) A' hamis 's csalárd tanítók is cselekedtek csudákat, és így a' csudák az igazságnak bizonyságúl nem szolgálhatnak.

a) Máte 12, 27. mondja Jézus, hogy a' farizéusok' tanítványaik is cselekedhetnek csudákat, ezen szókkal: *ha én a' Belzebub által űzöm ki az ördögöket, a' ti fijaitok ki által űzik ki azokat?* — De itt nem mondja Jézus, hogy a' farizéusok' tanítványaik csudákat cselekesznek, hanem a' farizéusok' vélekedésekből ő ellenek okoskodik illyeténképen: ti azt hiszitek, hogy a' ti tanítványaitok, követőitek ördögöket űznek isteni erő által, hogy mondjátok hát ezt a' rágalmazást, hogy én ugyan azt a' gonosz lélek' ereje által cselekszem. Ez hát emberszorító okoskodás (argumentum ad hominem, κατ' ανθρωπον, ex concessis).

b) Azt mondja Jézus, hogy a' hamis Krisztusok és próféták is cselekedhetnek csudákat. Igy Máté 24, 24: az utolsó időkben, *hamis krisztusok és hamis próféták támadnak, és nagy jeleket és csudákat tesznek, úgyannyira, hogy elhitessék, ha lehetne, a' választottakat is.* — Ennek értelme ez: a'

hamis tanítók semmit sem hagynak próbálatlan, mindent elkövetnek, hogy másokat elcsábíthassanak; 's a' jelek' és csudák' említések pusztán csak a' kép' kifestésére tartozik. Mások azt mondják, hogy itt a' görög διδοναι szó tenne ígérni, mint a' zsidó נתן 5 Móz. 13, 2. 3. 1 Kir. 13, 3. 5. és így a' csudáknak puszta ígéréseiről volna szó.

c) Az istentelen emberek is cselekedhetnek csudákat. Máté 7, 22. 23. szerint: *Sokan mondják nékem ama napon: Uram! Uram! nemde nem a' te nevedben tanítottunk e, és nem a' te nevedben űztünk e ördögöket, és a' te nevedben sok hatalmas dolgokat nem cselekedtünk e? Akkor pedig vallást teszek nékiek: soha nem esmértelek titeket, távozzatok el én tőlem álnokságnak cselekedői.* — Erre így felelünk: a' Jézus' szavait nem kell betű szerint venni; Jézus itt azt adja elő, hogy az embert az ő cselekedeteiből lehet megesmerni. A' 21-dik vers szerint: *Nem minden a' ki ezt mondja nékem: Uram! Uram! mégyen be mennyországba, hanem a' ki cselekeszi az én mennyei Atyám' akaratját*, azaz: hogy valaki részt vegyen a' Messiás' országának boldogságában, nem elég a' Jézus' tudományát vallani, hanem életét is a' szerint kell rendelni. Hogy világosabb légyen, kik értetnek azokon, a' kik ezt mondják: *Uram! Uram!* hogy nem akármelly keresztyének, hanem a' tanítók, előszámláltatnak azon megesmértető jegyek, mellyekből a' tanítókat meg lehetett esmerni.

a' Krisztus' idejében. Illyenek *a' Jézus' nevében tanítani* (προφητευειν), *ördögöket űzni* (δαιμονια εκβαλλειν), *csudákat cselekedni* (δυναμεις ποιειν). A' hely' értelme tehát ez: a' kik az én tudományomat tanítják, de életeket ahoz nem szabják, az én országom' boldogságának részesei nem lehetnek.

§. 37.

2) Jövendőlései.

Literatura.

Walch (J. G.) diss. de vaticiniis Christi prophetae. Jena, 1754. 4.

Reuss (Jer. Fr.) diss. qua ex vaticiniis Christi insigniter impletis probatur relig. christ. veritas. Tub. 1768. 4.

Reinhard (Fr. Volkm.) program. de Christo, suam dum viveret resurrectionem prædicente. In commentt. theol. Vol. III.

Süskind. Einige Bemerkungen, in Beziehung auf die Frage: ob Jesus seine Auferstehung bestimmt vorhergesagt habe? In Flatts Magaz. 7. St.

Jahn. Erklärung der Weissagungen Jesu von der Zerstörung der Stadt Jerusalem, des Tempels, u. des jüd. Staats. In Bengels Archiv 2. B. 1. St. Magyar nyelven kijött az Egyházi értek. 1824-dik eszt. 1. és 2. kötetében.

Hogy Jézus isteni követ, nem csak az ő csudái, hanem jövendőlései által is kijeleltetett. Nevezetesb jövendőlései:

1) Hogy az ő vallását a' zsidók megvetik, a' pogányok pedig be fogják venni.

Luk. 13, 28-30. Ján. 10, 16. Ez nem volt hihető; mert ha már a' zsidók is, kik a' Jézus' tanítására előre készíttettek, megvetették többnyire ezt a' vallást, mit lehetett várni a' görögöktől, kiknek godolkozá'sok 's alapelveik a' keresztyén vallás' tanításaitól 's elveitől annyira külömböztek. Hogy lehetett várni, hogy az apostolok, kik mint tudatlanok, még csak a' pogányok nyelvét sem értették, meg fogják őket téríteni. Hogy lehetett reményleni minden éghajlat alatt lakó népeknek megtéréseket. És még is a' Jézus' kimondása határozott, másképen nem magyarázható, nem kívánat, nem fenyegetés, hanem bizonyos 's pontos előmondás; a' mi teljesedést ért.— Előre megmondotta

2) Hogy Jérusálem és a' templom földig rontatik, és a' zsidó nép általjában elszélesztetik. Máté XXIV. Márk XIII. részei Luk. 19, 42-44. 21, 6-27. Gyanítani lehetett ugyan, hogy a' zsidók, a' rómaiak eránt viseltetett gyűlölségek miatt, ezek ellen fognak támadni; de hogy a' dolog ennyire megy, mint ment, senki el nem láthatta előre. Hogy Jerusálem maga forma szerint ostrommal körűl záratik, rárohanással megvététetik, a' város és a' templom főldig rontatik, a' mint ezt Jézus határozottan megjövendőlte, felűlmúlt minden várást; különösen azért, mivel a' rómaiak a' nagy városokat és pompás templomokat gondosan kímélték, 's a' jerusálemi templom is a' rómaiak' czéljok ellen kapott tü-

zet. Nem vólt továbbá hihető, hogy az megtörténik az ekkor élő emberi nyom' idejében; mert még ekkor semmi jelenségei sem mutatkoztak egy olly lázzadásnak, és a' Héródesek, kik a' zsidókon uralkodtak, a' rómaiaknak meghitt baráti valának. Azt se lehetett gyanítani, hogy a' zsidó nép egészes elszélesztése által az evangyéliom az egész római birodalomban el fog terjedni; sőt inkább attól lehetett tartani, hogy a' keresztyének is ezen pusztításban vagy mind egy lábig kivágatnak, vagy pedig elszélednek 's meg ritkulnak annyira, hogy abból korán való kihalások következik. Mindazáltal teljesedést ért ebben is minden a' mit Jézus előre megmondott. De

3) Utolsó történeteit az egyes körűlállásokkal együtt Jézus szintúgy pontosan megjövendölte; t. i. hogy ő a' közelgető páskainnepén megfogatik, a' zsidó synedriumtól halálra ítéltetik, a' rómaiaknak kezekbe adattatik, kicsúfoltatik, megostoroztatik, pökdöstetik és végre keresztre feszíttetik, de harmadnapon halála után ismét megeleveníttetik Istentől, és a' halottak közzűl feltámad Maté 16, 21. 20, 18. 19. 27, 63. Márk 8, 31. 9, 31. 10, 33. 34. Luk. 18, 32-34. Ján. 2, 19-22. — A' mi először az ő életét és halálát illeti; előre lehetett ugyan látni, hogy ő elébb vagy később ellenségeinek leseit ki nem kerűlheti, 's erőszakos halállal fog meghalni. De senki sem tudhatta határozottan, hogy meg fog az történni a' bekövetkező páska

innepén; sőt ez az időpont a' Jézus' ellenségei' czéljának végrehajtására a' legalkalmatlanabb volt, mivel ekkor a' Jézus' barátai közzűl egész Júdeából 's Galileából olly sokan Jérusálembe gyülekeztek. Még kevésbé volt hihető, hogy törvényszék elibe állíttatik; inkább az, hogy orozva végeztetik ki; az sem, hogy a' synedrium a' dolog' elítélését a' római tisztartóra bízza, holott tudva van, hogy a' rómaiak senkit sem büntettek halállal a' vallás miatt. A' per' kimenetelét sem lehetett előre látni. Ki tudhatta előre, hogy Jézus kicsúfoltatik, pökdöstetik, megostoroztatik és végre keresztfára feszíttetik, holott a' keresztfa' büntetés nem volt gyakorlatban a' zsidók között; a' rómaiaknál is csak az útonálló tolvajokra 's pártütőkre nézve volt szokásban. Mind az tehát, a' mit Jézus utolsó történeteiről előre megjövendőlt, történetes és nem hihető történet volt, a' mi mindazáltal pontosan megtörtént.

Még fontosabb volt az ő feltámadásának megjövendőlése, valamint maga a' történet is. Jézus gyakran egész határozottsággal, még ellenségeinek hallattokra is megmondotta előre, hogy harmadnapon az ő megölettetése után feltámad, 's a' mit megjövendőlt teljesedésbe ment. Ember ezt a' történetet el nem láthatta, de még kevésbé határozhatta meg a' napot, mellyen annak meg kellett esnie; annyival kevésbé, mivel ez csuda volt, mellyet ember önereje által végre nem hajthatott. Ha Jézus vagy

ámító, vagy ábrándozó lett volna, úgy illyen történetet nem várhatott, annyival inkább olly innepélyesen nem hirdethetett volna; de a' hirdettetett dolgot maga az Isten sem hozhatta volna teljesedésbe, mivel külömben maga vezette volna hibába az embereket. Minthogy már az a' mit Jézus hirdetett, teljesedésbe ment, annak kellett lennie néki a' minek magát mondotta, ú. m. Isten' követének, és az ő feltámadása által el kellett oszlani. Csel. 3, 13—15. 17, 31. Róm. 1, 4. 1 Pét. 1, 21 minden az ő életének gyalázatos végéből eredhető kétségeknek Máté 27, 39—43. Luk. 24, 20—24. az ő Istentől lett küldettetésére nézve.

A' Jézus' jövendöléseiből már illyen következtetést húzhatunk: minthogy a' Jézus' jövendölései teljesedést értek, igaz jövendöléseknek kell esmérnünk azokat. A' jövendőket pedig csak Isten mondhatja meg előre, csak ő igazgathatja úgy a' doldok' folyását, hogy az előre megmondottak bé is teljesedjenek; úgy kell tehát tekintenünk a' Jézus' teljesedést ért jövendöléseit mint isteni bizonyságot arra, hogy ő Isten' követe; de maga Jézus is úgy kívánta nézetni azokat Ján. 13, 19. 14, 29.

§. 38.

c) Jézus halála után.

Isten a' Jézus' halála után is szembeötlő bizonyságát adá annak, hogy Jézus az ő követe,'s az általa felállított vallás isteni ere-

detű. Ide tartoznak: 1) a' Jézus' feltámasztása; 2) menybemenetele; 3) az apostoloknak elkészíttetések, hogy a' keresztyén vallás' terjesztésének alkalmatos eszközei lennének; 4) a' keresztyén vallásnak hirtelen lett elterjesztése a' legnagyobb akadályok mellett is. Ezek itt bátran elmellőztethetnek, minthogy a' három elsőnek helye van magában a' hittudomány' rendszerében; a' negyedikről pedig már feljebb volt szó. — De szoktak még erősséget venni a' keresztyén vallás' isteni eredetének bebizonyítására a' mártyrok' állhatatosságokból, 's a' keresztyén vallás' üldözőinek szerencsétlen végekből. Az első nem bír bizonyító erővel, mert a' históría' tanítása szerint találkoztak ollyanok is, kik a' hamis tudomány mellett készek voltak életeket feláldozni; a' második ellen fel lehet hozni, hogy a' keresztyének' üldözői közzűl, sokan mint Antoninus filozofus, Diocletiánus, Timur csendes halállal haltak meg.

§. 39.

Az apologetica' béfejezése.

A' keresztyén kijelentés' isteni eredetének bebizonyítására felhozott erősségek, ha szinte magokban ugyanazon erővel bírnának is, de másokra nézve ugyanazon meggyőződést nem eszközölhetik. Mert minden függ az egyes személyek' alapítéleteiktől, belátásoktól, érzéseiktől, charakterektől, sőt még ízlésektől is.

A' filozofust a' Krisztus' isteni tekintetéről, tudományának istenségéről leginkább meggyőzi az evangyéliomi tudomány' összeegyezése a' józanésszel; a' vallásos érzelműt az a' megelégűlés, mellyet nyújt neki erkölcsi inségeire nézve az evangyéliom; a' kormányzással foglalatoskodót az evangyéliom' politikai munkálatai, 's annak megalapíttatásának 's terjedésének históriája; a' komoly moralistát az evangyeliom' erkölcsi munkálatai; az emberi szív esmérőit a' Jézus' lelki nagysága, felséges charaktere, és felséges terve, a' szent írás' tisztelőjét, és azt, kinek az evangyélisták' hitelességekről erős alapon álló meggyőződése van, a' tsudák 's jövendőlések. Némelly személyekre nézve pedig több bizonyságoknak ugyanazon becsek 's erejek lesz.

Ójjuk tehát magunkat, hogy valamelly erősséget egyetlen-egynek tartanánk, 's azt a' többinek alacsonyításával magasztalnánk; sőt inkább egyesítsük egyiket a' másikkal. Mert ha szinte meg kell is vallanunk szemlélőleg, hogy csak a' tsudák 's jövendőlések szolgálhatnak szoros positiva erősségűl valamelly isteni kijelentésre nézve; de eléggé tudva van az is, hogy az életben (in praxi) minden erősségeknek, kivévén a' mathematicumokat, csak ráviteles erejek van, 's legtöbb függ a' személytől, a' kit meg akarunk győzni valamiről. Külömben hogy lehetne kimagyarázni, hogy az emberszorító okoskodások (argumenta ad ho-

minem) gyakran foganatosbak, mint az igazsági erősségek (argumenta ad veritatem).

Ezek az erősségek együtt vétetvén, meggyőzhetnek kit-kit, a' ki az igazság' szavára figyelmez, hogy Jézus Isten' követe, az emberiség' erkölcsi változásának eszközlője, 's az idvezítő intézet' megbízott alapítója, a' kiben hinni, reményleni, 's a' kit követni tartoznak mindenek, kik az Isten' akaratjára figyelmeznek.

B.) FORMÁS BEVEZETÉS A' HIT-TUDOMÁNYBA.

I. SZAKASZ.

A' THEOLOGIÁRÓL.

---

§. 40.

A' Theologia' meghatározása.

A' **Theologus** és a' **Theologia** (λογος περι τȣ θεȣ) nevezet, melly a' szent írásban sehol sem fordúl elő, vétetett a' pogányoktól, kik theologusoknak azokat nevezték, a' kik az istenekről, azoknak természetekről, származásokról, történeteikről, általjában a' vallásra tartozó dolgokról, ú. m. oráculumokról és a' vallásos szertartásokról tanítottak, 's tudós munkákat írtak.

Legelőször theologusnak neveztetett, a' mint írja Josephus (contra Apionem I. 2.) a' syrus szigetéből való Pherecydes, a' ki a' mennyei és isteni dolgokról bölcselkedvén

(περι των ϩρανιων και θειων φιλοσοφησας) a' maga munkájának theologia nevet adott. Theologusoknak neveztettek a' theogoniák' írója is Homerus, Hesiodus, Epimenides.

A' pogányok, a' mint Augustinus (de civitate Dei VI. 3.) írja, a' theologiának három nemét külömböztették meg, úgymint a) a' mythica theologiát, ebbe tartozott mind az, a' mit a' költők a' világ' és istenek' eredetekről tanították. b) a' politica theologiát, erre tartozott a' mi valamelly tartományban az Istenekről és az ő külső tiszteletekről köz értelemmel elhatároztatott; és c) physica theologiát, melly azt foglalta magában, a' mit a' vallásra tartozó dolgokról a' filozofusok tanították.

A' szent írás a' theologia helyett γνωσις és σοφια szókkal él, mellyek a' keresztyén vallásnak mélyebb, de azért nem rendszeres esméretét jelentik. 1 Kor. 8, 7. 12, 8. 13, 8. 2 Pét. 3, 15.

Az egyházi atyák közönségesen azokat nevezték theologusoknak, a' kik tudták a' vallásra tartozó dolgokat, p. o az ó és új testamentomi könyvek' íróit; 's különösen azokat, a' kik a' Jézus Krisztus' istenségét oltalmazták. Igy János apostol theologusnak neveztetett a' mennyei jelenések' könyvének czímjében, és a' naziánzumi Gergely, a' ki az áriánusok ellen a' Logos istenségét (τϩ λογϩ θειοτητα) védelmezte.

Az egyházi atyák a' theologiai nevet szélesb és szorosb értelemben vették.

Szélesb értelemben értették rajta az Istenről, és az ő tiszteletéről szóló tudományt: szorosb értelemben pedig a' szent Háromságról, 's különösen a' Krisztus' isteni természetéről szóló hitágazat' tudós előadását. Ezen utolsóbb értelemben a' theologia nevezet ellenébe tétetett az œconomiának, melly utolsó alatt a' Jézus' emberi természetéről tanító része szokott értetni a' hittudománynak.

Az Abälárd' ideje olta, (élt a' XII-dik században), ki a' maga munkájának Theologia christiana nevet adött, a' theologián értik a' keresztyén vallás' igazságainak tudós s rendszeres előadását; 's a' keresztyén theologiának ez a' meghatározása. — A' theologiára tehát philologiai, historiai és filozofiai esméretek szükségesek; 's ez az, a' mi a' theologiát, és a' vallás' tudományát (doctrina religionis) egymástól megkülömbözteti.

§. 41.

A' theologia' 's a' vallástudomány' külömbsége.

A' theologia a' vallástól (tárgyilag vétetődvén) vagy a' vallástudománytól, ha szinte mind a' kettőnek ugyanaz a' tárgya, külömbözik:

1) Kútfejére nézve. A' vallás a' józanokosságból és a' szent írásból meríttetik; a' theologiára pedig sokféle tudománynak, úgymint: filozofiának, historiának, régi nyelveknek, egyházi-atyák' írásaiknak, egyházi-gyűlések' végzéseiknek, külömbö-

ző vallásos felekezetek' hitvallásaiknak, és régiségeknek esmérete szükséges.

2) Czéljára nézve. A' vallás' czélja az, hogy a' közönséges és szükséges vallásesméretek által nemesítsen, boldogítson, 's mind e' földi, mind pedig jövendő életbeli állapotunkra nézve megnyugtasson; a' theologiáé ellenben, hogy tudományos esméretére vezéreljen a' vallás' igazságainak; előadja a' tudósok' külömböző nézeteiket a' vallás' igazságairól, azok közzűl a' helyest kiválassza, bebizonyítsa, 's az ellenvetések ellen megoltalmazza.

3) Foglalatjára nézve. A' vallás elő adja azt, a' mit hinnünk 's cselekednünk kell, hogy boldog életre juthassunk; ellenben a' theologiából ki nem maradhatnak a' tudós bebizonyítások, a' filozofiai elvek, a' külömböző vélekedések' históriája 's megbírálása.

4) Alakjára vagy előadására nézve. A' vallás együgyűen, mindeneknek megfoghatásokhoz képest terjeszti elő igazságait; a' theologia ellenben tudományos rendszer, mellyben helyén van a' meghatározás, elosztás, megmutatás, 's egyik igazságnak összeköttetése a' másikkal.

5) Idejére nézve. A' vallás egykorú az emberi nemzettel, a' keresztyén vallás a' keresztyén anyaszentegyházzal: de a' theologia lassanként több századok' lefolyta alatt alkottatott külömböző okok 's alkalmatosságok miatt.

6) Természeti mivoltára nézve.

A' vallás hit, érzés és cselekedet; ellenben a' theologia mindenkor pusztán tanítmány.

7) Méltóságára nézve. A' vallás önmagáért van; a' theologia pedig a' vallásért.

§. 42.

A' theologia' viszonya a' filozofiára.

A' theologia mind alakjára, mind tárgyára nézve szoros összeköttetésben van a' józan filozofiával.

Alakja a' theologiának az, hogy az a' keresztyén vallást tudományos rendszerben adja elő. De rendszer filozofia nélkűl nem lehet, mert a' rendszernek elvekből kell kiindulni; már pedig a' filozofia a' fő elvek' tudománya. De annyiban is mondhatjuk, hogy a' theologia' alakjára szükséges a' filozofia, a' mennyiben a' logicát a' filozofiához, vagy legalább a' filozofiára készítő tudományokhoz számláljuk. — A' rendszerben egységnek (a' tagok' összeillésének) kell lenni; azt pedig, hogy a' gondolatba mint kell egységet vinni — a' logica adja elő.

De a' theologia tárgyára nézve is összeköttetésben van a' filozófiával. Ugyan is a' theologiának épen azon fő észképek a' tárgyai, mellyek a' filozofiának, ú. m. Isten, szabadság, halhatatlanság. Azon criteriumokat, mellyek által az igaz kijelentést a' hamistól megkülömböztetjük, a' filozofia adja elő. Osztán a' természeti vallás' igazságai a' filozofia' körébe tartoznak: azokra pedig a' theológiai rend-

szernek szükségе van, részint hogy alap gyanánt szolgáljanak, részint hogy a' titkokat azokhoz kösse.

Ezen két tudományok közt lévő szoros összeköttetést mutatja a'história is, mert a' mint a' filozofia, úgy változott a' theologia is.

A' régi egyházi-atyák megesmérték a' filozofiának hasznát a' theologiában, mint Justinus mártyr 's az alexándriai Kelemen. Még Augustinus is, a' ki külömben gyakran kelletinél keményebben kel ki az emberi okosság ellen, így szól: philosophos platonicos, paucis mutatis verbis et sententiis, christianos fieri posse. (de vera relig. cap. 5.)

Igy Luther is Melanchthonhoz irt levelében: vehementer et toto coelo errare censeo, qui philosophiam et naturæ cognitionem inutilem putant theologiae. Ide tehetjük a' verulámi Baco' mondását is: Leviores haustus in philosophia a Deo avocare, pleniores ad Deum reducere (de augmentis scientiarum. 1, 5.) Ezen hasznára czélozott a' filozofiának a' theologiában Ambrosius egyházi-atya is, nevezvén a' theologiát Sárának (domina), a' filozofiát Hágárnak (ancilla theologiæ).

§. 43.

A' theologia' helye a' más tudományok között.

A' theologia első helyet érdemel a' más tudományok közt 1) tárgya méltósága miatt; mivel a' lelket felemeli a' legfőbb észképekre, mellyek az embert, az okta-

lan állatoktól megkülömböztetik. Ide tartoznak Senecának szavai: o quam contemta res est homo, nisi supra humana surrexerit, dignus qui in consortium Dei veniat (nat. quæst. l. I. præf.) 2) Kiterjedése miatt; midőn más tudományok csak a' földiekkel 's mulandókkal foglalatoskodnak, ez a' mennyeiekre 's megmaradandókra fordítja figyelmét; sőt ez egybefoglalja a' földet és az eget, a' látható és a' láthatatlan világot, mint Istennek bölcsen elrendelt örökkévaló országát. 3) Haszna miatt; mert a' theologia vizsgálja az igaznak és jónak utolsó fundamentomát, 's ez által az embert igaz kegyességre és szent életre vezeti; ennek pedig boldogság a' következése.

§. 44.

A' theologia' tanúlásának akadályai.

A' ki szembetűnő előmenetelt kíván tenni a' theologiában, nagy és csaknem meggyőzhetetlen akadályokkal való küzdéseknek teszi ki magát, akár a' theologiával foglalatoskodó személyt (subjectum theologiæ), akár a' theologiának tárgyát (objectum theologiæ) vegyük fontolóra.

1) A' theologiával foglalatoskodó személyben megkívántatik a' külömbféle esméretek' felfogására alkalmatos tehetség, nagy szorgalom, széles kiterjedésű tudományos esméretek, éles ítélő tehetség, hogy a' szent könyvek' gyakran kétséges helyei' igaz értelmeknek kitalálására és

megítélésére alkalmatos legyen; 's a' vallásra és kegyességre törekedő tiszta lélek. Helyesen mondja Augustinus: Nihil ad percipiendam veritatem magis impedit, quam vita libidinibus dedita (de vera relig. c. 3.) Tudva van, hogy a' stoicusok úgy nézték az indúlatokat, mint minden hibás vélekedéseknek kútfejét, és minden kor' tapasztalása szerint, mennél testibb valamelly ember, annál hajlandóbb a' hitetlenségre, vagy lelki tehetségeinek gyengesége, vagy a' kételkedésre való nagy készsége miatt.

2) Ha pedig a' theologiának tárgyát, azt a' véghetetlen és lelki valóságot az Istent tekintjük, látni való, hogy nékünk véges és testi valóságoknak magunkat a' babonától és anthropopathismustól megóvni felette nehéz. Ez mind annyiszor megtörténik rajtunk, valahányszor azt a' tökéletlent és testit, melly gondolatinktól és kifejezéseinktől még akkor is elválhatatlan, mikor Isten felől gondolkodunk és beszéllünk, a' legtökéletesb lelki valóságra, az Istenre által visszük.

Anthropomorphismusnak neveztetik közönségesen gondolkozásunknak 's kifejezésünknek az a' sajátsága, melly szerint az Istenre valami emberit 's tökéletlent általviszünk. Ha azt az emberit és tökéletlent, melly a' mi gondolkodásunktól 's kifejezéseinktől elválhatatlan úgy vesszük, mintha az megvolna az Istenben, neveztetik dogmaticus, vagy materialis Anthropomorphismusnak; ha pedig úgy vesszük, mint hasonlatossági 's jelbeli kifeje-

zéseket, úgymint a' mellyek csak a' mi gondolkozásinkban 's kifejezéseinkben vagynak és nem az Istenben, ez neveztetik symbolicus vagy formális Anthropomorphismusnak vagy Anthropopathismusnak. Ez az utolsó ránk emberekre nézve kikerűlhetetlen, de az elsőtől magunkat óvni tartozunk.

§. 45.

A' theologia' feloesztásai.

A' theologiát kútfejére, foglalatjára 's tanításmódjára nézve osztják fel.

1) Kútfejére nézve a' theologia, mint maga a' vallás vagy természeti vagy kijelentett (theolog. naturalis et revelata).

Természeti az, mellyet az okoskodó ész a' természet' vizsgálásából, úgymint a' látható természetből, és az ember' belső vagy erkölcsi természetéből merít.

A' theologia naturalis nevezettel élt legelőször Raymundus de Sabunde spanyol tudós, a' ki a' XV-dik század' kezdetével theologia naturalis sive liber creaturarum czímű könyvet írt, 's ez legelőször Daventriában 1487. fol. nyomtattatott ki.

Kijelentett az, melly isteni kijelentésből vétetik. A' kijelentett ismét vagy biblica, melly a' vallás' igazságait egyedűl csak a' szent írásból húzza le; vagy symbolica, másképen ecclesiastica, melly egy vagy több ekklésiai társaságoknak hitvallásit magyarázza, és az azokban találtató hitágazatokat világosítja.

2) Foglalatjára nézve (ratione argumenti), a' theologia vagy hittudomány

(dogmatica), ez azon vallásra tartozó igazságokat adja elő, mellyek a' hit' és reménység' tárgyai, vagy **erkölcsi** (moralis) melly tudományos előterjesztése annak, a' mit cselekednünk kell, vagy kötelességeinknek. Szokták nevezni a' dogmatica theologiát theoreticának, az erkölcsit practicának. De ez a' nevezet helytelen, mert az erkölcsi theologiának is van theoretica része.

Az erkölcsi theologiát a' hittudománytól elválasztva előadta elsőben Danaeus Lambert ref. theologus ezen czím alatt: Ethices christianae libri tres, melly 1577-ben jött világ' eleibe; az evangelicus theologusok között Calixtus György, mellyet a' szerzőnek fija Calixtus Friedrik Ulrik Helmstädtben 1662-ben a' munkának megkészülése után 28 esztendőkkel nyomtattatott ki némelly jobbításokkal 's hozzáadásokkal.

3) **Előadására** nézve (ratione methodi) vagy **rendszeres** (systematica, scholastica, acroamatica, ettől *ακροαομαι* hallgatok valakit, jelesen tudósan beszélőt 's tanítót), vagy az együgyűek' megfoghatásokhoz alkalmaztatott (popularis). — Az elsőbb mint a' tudósok', nevezetesen a' lelkipásztorok' számokra készíttetett, a' vallás' igazságait tudományos rendszerben adja elő. De itt jegyezzük meg, hogy a' popularis theologia nevezet magamagának mond ellent: mert a' theologián mindég tudományt értünk, mellynek mivoltára tartozik a' rendszeres előadás.

A' veszekedő (theologia polemica, eristica) vagy czáfoló (elenctica ettől *ελεγχω*: mégczáfolom, *αντιλεγοντας ελεγχειν*:

az ellenmondókat megczáfolni Tit. 1, 9.) theologiáról említés sem volt; úgymint a' melly a' theologiának különös részét nem teheti. Mert ellenkező vélekedések' felhozásának 's megczáfolásának helye van más tudományokban is, filozofiában, physicában; de azért kinek jött valaha eszébe polemica filozofiát vagy physicát külön választva írni, vagy tanítani. Szokott ez neveztetni antithetica theologiának is, ellenébe tétetvén a' thetica theologiának, melly utolsó egyet jelent a' dogmaticával. A' polemica theologia nevezettel legelsőben Bechmann Friedemann jénai, — az elencticával pedig Turretinus Ferencz genevai theologus élt.

Némellyek az újabb theologusok közzűl, mint Planck és Schmidt, értvén a' theologián mind azon tudományoknak foglalatját, mellyek a' vallásnak tudományos előadására megkívántatnak, a' theologiának négy nagy részeket tulajdonítanak, ú. m.

a) A' historica theologia, melly a' keresztyen vallás', és az azt valló társaság' történeteit adja elő.

b) Az exegetica theologia (ebből ἐξηγέομαι: elbeszélem, magyarázom) melly a' vallás' kútfejeinek, ú. m. a' szent könyveknek magyarázatjokkal foglalatoskodik.

c) A' systematica theologia, vagy a' szorosb értelemben vett theologia, melly magát a' vallástudományt tudományos rendszerben adja elő. Ennek része a'

hit- és az erkölcsi-tudomány (theologia dogmatica et moralis).

d) A' practica theologia, melly arról visgálodik, hogy kell a' lelkipásztornak munkálódni a' valódi vallásos élet' felébreesztésére. — Minthogy már a' lelkitanító a' vallásos élet' felébresztését eszközölheti, a' mennyiben α) felnevekedteket, β) gyermekeket oktat; γ) a' mennyiben vallásos szertartásokat szolgáltat ki, és δ) a' mennyinyiben halgatóival közelebbi érintésbe jön; a' theologia practicának négy része lesz, ú. m. a' homiletica, a' predikálás' mestersége (ettől ὁμιλος gyülekezet, és ὁμιλεω: a' gyülekezet előtt beszélek), a' catechetica, a' gyermekek' tanítása rövid kérdések és feleletek által, (ettől κατηχεω: hangot adok, a' hangot ismétlem); a' liturgica, melly a' vallásos szertartások' kiszolgáltatásakor mondatni szokott formulák czélos készítéséről tanít (ettől λειτεργια közönséges, különösen: szent szolgálat) és a' papi gond (cura pastoralis).

Szokásban volt a' régi theologusoknál az a' felosztása a' theologiának, melly a' theologia' subjectumának külömböző természetétől 's állapotjától vétetett. A' theologia' subjectumára nézve megkülömböztették archetypa és ectypa theologiára. Az archetypa theologia (αρχετυπος, πρωτοτυπος originalis, ettől αρχετυπον, πρωτοτυπον eredeti példány, exemplar primigenium, ad quod reliqua effinguntur,) az Isten' esmérete magáról. Ectypa theolo-

gia (εἰκτυπος originata, ettől εκτυπον expressum ex archetypo) a' véges lelkeknek, angyaloknak 's embereknek theologiájok. — Ez az utolsó, figyelem lévén az emberek' állapotjokra, vagy theologia viatorum, az emberek' theologiájok, míg ők e' földön élnek, vagy theologia patriae seu visionis, a' már megboldogultak' theologiájok.

§. 46.

A' dogmatica theologia 's összeköttetése az erkölcsi theologiával.

Dogmatica theologia, vagy keresztyén hittudomány az a' része a' theologiának, melly tudományos rendszerben adja elő azon igazságokat az Istenről, emberről, és a' kettő között lévő viszonyról, mellyeket a' keresztyén embernek hinni kell a' szent írás' tanítása szerint. Ez hát a' vallásnak egyik elementumáról a' hitre tartozókról tanít. De van a' vallásnak más elementuma is, ú. m. a' mit cselekednünk kell, kötelességek; ezekről tanít az erkölcsi theologia, a' Kánt' követőinek elnevezése szerint: doctrina moralis, minthogy ők a' moralis theologián értették az ember' erkölcsi természetéből következtetett vallástudományt.

A' dogmatica theologiának hajdan a' theologusoknál külömböző nevezeteit találjuk. Illyenek: loci theologici (Melanchthon), institutiones religionis christianae (Calvin), fides christiana (Burnet), corpus

doctrinæ christianæ (Heidegger), corpus fidei 's a' t. A' theologia dogmatica nevezet a' XVII-dik században jött fel, 's élt vele először Reinhard altorfi theologus ezen czímű munkájában: synopsis theologiæ dogmaticæ, melly 1659-ben jött ki; a' Buddéus (jénai theologus † 1729.) és a' Pfaff (elsőben tübingai, azután giesai professor és cancellarius † 1760.) idejektől fogva pedig közönséges lett.

De a' theologia dogmatica nevezet, könnyen szolgáltathatna alkalmatosságot hibás vélekedésre. Ugyan is ez a' szó d o g m a (δογμα) eredetiképen jelentvén véleményt, valamelly embernek vagy oskolának véleményét (decretum, scitum, placitum), úgy gondolkodhatnék valaki, hogy a' dogmatica theologiában pusztán csak a' theologusok' véleményeik foglaltatnak. Illyen értelemben vették már a' dogma szót a' massiliai Gennádius és Petávius, azon munkáiknak czímjeikben (Gennadii massiliensis liber de dogmatibus ecclesiasticis, Petavius de dogmatibus theologicis), mellyekben az egyházi-atyák' és theologusok' külömbböző vélekedéseik a' vallás' egyes czikkelyeiről foglaltatnak. De lehet a' dogmatica' nevezetét védelmezni a' dogma szó ezen értelmében is. Mert a' dogmatica theologiában helye lévén a' dogmák' históriájának is, elő kell adnunk azt is, micsoda véleményeik voltak a' theologusoknak az egyes vallás-czikkelyekről, a' keresztyén vallás' megalapításától fogva a' mi

időnkig. De még itt a' theologia dogmatica meg nem állapodik, hanem egyszersmind visgálat alá is veszi, mellyik vélemény egyezik meg a' szent írás' tanításával és a' józan okossággal.

De jelent *δογμα* nem csak véleményt, hanem parancsolatot, rendelést is, p. o. *δογμα παρα καισαρος* császár' parantsolatja Luk. 2, 1. *δογματα καισαρος* császár' parancsolatai Csel. 17, 7; különösen isteni kijelentésből származott rendelést; így neveztetik már a' Mózes' törvénye Kol. 2, 14. és Eféz. 2, 15; továbbá felsőbb vagy isteni befolyás alatt hozatott rendelést, p. o. az apostolok' rendeléseit. Igy mikor az apostolok a' Jérusálemi egyházi-gyűlés' végezéseit így kezdik: *εδοξε γαρ τω ἁγιῳ πνευματι και ἡμιν* *mert tetszék a' szent Léleknek és minékünk* Csel. 15, 28. — De nem csak közönségesen isteni kijelentésből eredő rendeléseket jelent a' *δογμα*, *δογματα* nevezet az egyházi-atyáknál, hanem hitágazatokat is különösen, a' mennyiben ezek az erkölcsi ágazatoktól megkülömböztetnek. Igy osztja fel a' nyssai Gergely (epist. 6.) a' keresztyén tudományt *εις το εθικον μερος και εις δογματων ακριβειαν* erkölcsi részre és hitágazatokra, figyelemmel lévén Máté 28. 19. a' hol *μαθητευσατε* a' hitágazatokra, *τηρειν* pedig az erkölcsiekre vitetődik. Igy a' jerusálemi Cyrillus (catech. IV. n. 2.) is: *ὁ γαρ ευσεβειας τροπος εκ δυο τουτων συνεστηκε, δογματων ευσεβων και πραξεων αγαθων.*

Ha már a' hittudomány, mint tudomány a' maga nevének meg akar felelni, megkivánhatni tőle:

1) Hogy a' keresztyén vallás' igazságait keresse fel a' szent írásban, mint ezen igazságoknak egyetlenegy kútfejekben. — Erre exegesis és philologia szükséges.

2) Hogy ezen igazságokat szedje tudományos systemába. — Ez filozofiai esméretek nélkűl meg nem eshetik.

3) Előadja azon változásokat, mellyeken a' hitágazatok a' keresztyén vallás' kezdete olta, a' mai időkig keresztűl mentek. Ezt a' dogmatum história cselekszi.

4) Hogy mutassa meg, melly viszonyban állanak a' keresztyén vallás' hitága zatai, a' természeti vallás' igazságaival, 's az embernek melly szükségeit elégítik ki. Ez arra szükséges, hogy mutattassék meg, hogy a' kijelentett vallás nem ellenkezik a' természetivel, és hogy a' bűnös embernek szükséges volt a' kijelentés.

Hogy pedig a' hittudomány' tanítása 's tanúlása annál hasznosb 's épületesb légyen, figyelmeznünk kell mindenkor annak előadásában az erkölcsi theológiára, ezt kívánván e' két tudomány' összeköttetése; mert a) minden hitágazatból bizonyos kötelességek 's erkölcsi szabályok folynak, mellyeket bővebben az erkölcsi theologia ád elő: b) mivel *a' hit cselekedetek nélkűl* hijába való, vagy a' mint Jakab apostol mondja (2, 26) *holt.*

§. 47.

A' hittudomány' összeköttetése a' symbolica theologiával.

A' keresztyén hittudomány' előadásában figyelemmel kell lennünk a' symbolica theologiára is, vagy azon vallásfelekezetnek, mellyhez tartozunk, symbolicus könyveire. Ugyan is minden theologusnak a' hittudomány' tanításában az lévén a' feladatja, hogy a' kijelentett hittudományt a' maga felekezetének alapelvei szerint kifejlett alakjában terjessze elő, czélja' sikerülését csak úgy reménylheti, ha azon hiteles kútfőket, mellyekben felekezetének alapelvei foglaltatnak, szeme elől el nem téveszti. És már ezen tekintetben a' symbolicus könyvek a' hittudomány' másodrendű kútfejeinek nézethetnek.

A' protestáns egyháznak kétféle symbolumai vagynak, ú. m. régiek, vagy úgy nevezett közönséges symbolumok (symbola œcumenica), ezeknek elfogadásával bebizonyította, hogy attól a' mi eleitől fogva úgy tartatott mint a' keresztyén valláshoz tartozó, eltávozni nem kíván; és újabbak vagy a' reformátio' után készültek, különböző czélra 's alkalmatossággal.

I) A' közönséges symbolumokról (symbola œcumenica).

Symbolum (συμβολον) jelent tulajdonképen valamelly jelt (indicium, signum, tessera, melly által a' katonák az ellenségtől megkülömböztettek. Altvitetvén annak-

ntánna a' vallásra, jelentett hitvallást, vallástételt (ὁμολογια της πιστεως confessio, expositio fidei) mellyel mint valamelly jellel az igaz keresztyének az eretnekektől megkülömböztettek.

Közönséges hitvallásnak (symbolum oecumenicum) neveztetett az a' vallástétel, melly keszíttetett közönséges egyházi gyűlésben, azaz: ollyan gyűlésben, mellyre a' birodalom' minden püspökjei meghívattak. Illyen egyházi gyűlések voltak a' nicéai, konstántinápolyi, efézusi 's chalcedoni. Minthogy már az illyen hitvallások szélesen kiterjedő kötelező erővel birtak, nagy becsben tartattak; szokássá lett közönséges hitvallásnak nevezni minden hitvallást, mellyet sokan bevettek, ha szinte az nem közönséges egyházi-gyűlésben készült is. Ebben az értelemben neveztethetik már az apostoli hitformája és az Athanásius' hitvallása is közönséges hitvallásnak.,

Oecumenicus, (οικυμενικος, οικυμενος ettől οικεω lakom) jelent a) az egész lakott földre tartozót; b) a' római vagy görög birodalomra tartozót. Mert ez a' szó οικυμενη t. i. χωρα vagy γη gyakran csak a' római vagy görög birodalmat jelenti.

A' közönséges hitvallások már a' reformátió előtt is szokásban voltak. A' keresztség' alkalmával elmondattak a' megkeresztelteténdőkkel, vagy ha ezek csecsemők voltak, a' bizonyságtevő személyekkel; alá

írattak az egyház' kebeléből kizáratott 's abba újra bevétetett elestekkel (lapsi).

Illyen közönséges hitvallások, mellyeket mi is reformátusok beveszünk, e' következendők:

1) Az apostoli hitformája (symbolum apostolicum), melly a' keresztségi formulának kiszélesítéséből állott elő, 's a' IV-dik századig sok változásokon ment keresztűl. A' hagyományok szerint készítették ezt az apostolok, minekelőtte Jerusálemből elszéledtek volna, még pedig kiki egyegy czikkelyt ejte ki közzűlök. De ez a' vélemény a' IV-dik században keletkezett; az előtt apostolinak tartatott, a' mennyiben az Apostolok' tanításainak velejét foglalja magában. Élt vele a' régi anyaszentegyház, mint a' catechumenusok által a' keresztség' alkalmával elmondandó formulával.

2) A' nicéai hitvallás (symbolum nicaenum), így neveztetett Bythiniának Nicéa nevezetű városától, a' hol tartatott 325-ben a' nagy Konstantin császár' egybehívására az első közönséges egyházi-gyűlés. Kárhoztatta ez az Árius' eretnekségét; 's az apostoli hitvallást némelly határozásokkal, különösen azokkal, mellyek a' fiú' istenségére tartoznak, megbővíté — 's ez jön már a' nicéai hitvallás' nevezete alatt.

3) A' konstántinápolyi hitvallás (symbolum constantinopolitanum); nevét vette Konstántinápoly városától, a' hol tartatott 381-ben nagy Theodosius csá-

szár alatt a' második közönséges egyházi-gyűlés. Kárhoztatta ez Macedóniust, a' ki a' Szent Lélek' személyességét tagadta; megerősítette a' nicéai hitvallást, 's némelly határozásokkal, különösen mellyek a' szent Lélek' személyességét 's itenségét tárgyazták, megpótolta. Innen ez a' nicéai és konstántinápolyi hitvallás egybe foglaltatva, egy hitvallásnak számláltatik.

4) Az efézusi vallástétel (symbolum ephesinum). Nevét vette Efézus városától, a' hol tartatott 431-ben a' 2-dik vagy ifjabb Theodosius' egybehívására a' harmadik közönséges egyházi-gyűlés Nesztórius ellen, a' ki, a' mint vádoltaték, a' Jézus Kristusban két személyt külömböztetett meg. Itt ugyan új vallástétel nem készült, hanem a' mi a' Nesztórius' eretnekségének meggátlására tartozott, elhatároztatott, —'s ez jöhet már az efésusi hitvallás' nevezete alatt.

5) A' chálcedoni vallástétel (symbolum chalcedonense). Nevét vette Bythiniának Chalcedon nevű városától, a' hol tartatott 451-ben Márcion császár alatt a' negyedik közönséges egyházi-gyűlés Eutyches ellen, a' ki a' Krisztusban csak egy természetet állított, a' két természetek' egyesűlések után. Itt meghatároztatott 's hitvallásba foglaltatott, hogy a' Jézus Krisztusban a' két természetek egy személyben egyesűltek, a' nélkűl mindazonáltal hogy a' valamellyik természet' tulajdonságai változást szenvedtek volna.

6) Az Athanásius' vallsátétele (symbolum athanasianum), vagy kezdő szavaitól: Quicunque. A' nicéai zsinatban nagy részt vett az áriánusokkal való veszekedésben, a' zsinat után pedig alexándriai püspökké neveztetett, egész életében nagy ostora az áriánusoknak. Ez a' hitvallás mindazáltal az Athanásius' munkája nem lehet. Mert a) az Athanásiussal egy idejű 's kevéssel utánna élt írók arról nem emlékeznek; b) maga mondja Athanásius, hogy neki nem czélja hitvallást készíteni, minthogy a' nicéai minden részben tökéletes; c) hallgat róla mind az efézusi, mind a' chálcédoni zsinat, holott pedig alkalmatosságok volt arra útalni a' Nesztórius és Eutyches eretnekségek' kárhoztatásában. d) A' nyugoti egyház vetélkedvén a' szent Lélek származásáról a' Fiútól is a' keletivel, ezen hitvallásra nem hivatkozik, holott pedig ebben a' szent Lélek' származása a' Fiútól is világosan taníttatik. Hihetőleg tehát azért neveztetik ez Athanásius' vallástételének, mivel az ő tudományát foglalja magában, különösen a' szent Háromságról. Eredete tehát bizonytalan, de nem is volt soha abban 'a' becsben, mellyben az apostoli hitformája és a' nicéai hitvallás.

A' helvétziai vallástétel a' XI. rész végén a' Jézus Krisztusról való tanítását ezzel rekeszti be: „Ut paucis multa hujus cau„sæ dicamus, quæcunque de incarnationis „Domini nostri Jesu Christi mysterio de„finita sunt ex scripturis sanctis, et com-

„prehensa symbolis ac sententiis quatuor „primarum et præstantissimarum synodo„rum, celebratarum Nicaeæ, Constantino„poli, Ephesi et Chalcedone, una cum be„ati Athanasii symbolo, et omnibus his si„milibus symbolis, credimus corde since„ro, et ore libero ingenue profitemur, con„demnantes omnia his contraria.

„Atque ad hunc modum retinemus in„violatam sive integram fidem christianam, „orthodoxam atque catholicam: scientes, „symbolis prædictis nihil contineri, quod „non sit conforme verbo Dei, et prorsus „faciat ad sinceram fidei explicationem."

II.) AZ ÚJABB SYMBOLUMOK.

A) A' Reformátusokéi.

A' reformátusok symbolicus könyveik között egy sem lévén ollyan, melly a' reformáta egyháztól közönségesen bevétetett volna, csaknem minden országnak másmás symbolicus könyvei' vagynak. Ezeket összeszedve találjuk azon könyvben, mellynek czímje ez: Corpus et syntagma confessionum fidei, quæ in diversis regnis et nationibus ecclesiarum nomine fuerunt authentice editæ 's a' t. Genevae, 1618. 4. Újabb kiadása ez: corpus librorum symbolicorum, qui in ecclesia Reformatorum auctoritatem publicam obtinuerunt. Novam collectionem instituit, dissertationem historicam et literariam subjunxit et indices rerum verborumque adjecit Jo. Christ. Guil. Augusti. 8-vo Elberfeldi, 1827. — Mi a'

symbolicus könyvek' előszámlálásában a' nemzetek szerint megyünk.

1) A' helvétusokéi.

a) A' bazileai vagy mülhusi vallástétel (confessio basiliensis vel mylhusiana). Mikor és kitől íratott, nem bizonyos. Stosch azt mondja, hogy ezt Oecolampadius János bazileai prédikátor irta 1530-ban, olly czéllal, hogy az azon esztendőben tartandó augsburgi gyűlés' eleibe terjesztetnék. Mások úgy vélekednek, hogy Myconius Osváldtól íratott 1532-ben német nyelven. Mások ismét mint Gerdes 1529-re teszik írattatásának idejét, 's ha ez igaz, úgy ez első minden protestáns vallástételek között. Ez igen rövid vallástétel, csak XI czikkelyből áll, de azért a' keresztyén vallás' főbb ágazatait magában foglalja.

b) A' helvétziai első, vagy rövidebb vallástétel (confessio helvetica prior vel brevior). Írták ezt Bazileában 1536-ban Bullinger Henrik, Myconius Osváld, és Grynæus Simon, olly czélból, hogy a' helvétziai gyülekezetek' nevében, azon egyházi-gyűlésben, mellynek összehívattatását a' vallásos vetélkedések' eligazítása végett V-dik Károly császár a' Pápánál sürgette, beadattathatnék. Ez a' vallástétel a' helvétziai reformálódott kántonoknak Arau (Arovia) városában 1536-dik esztendő Mártius havában tartatott gyűlésekben felolvastatott, 's közönséges megegyezéssel bevétetett. Áll XXVII czikkelyből, 's magában foglalja a' helvétziai reformátusok' tu-

demányát kiváltképen a' keresztségről és az úri vacsoráról.

c) A' helvétziai bővebb vagy második vallástétel (confessio plenior vel secunda), mellynek czímje ez: Confessio et expositio brevis et simplex sincerae religionis christianae. Irattatásának alkalmatossága ez volt: a' helvétziai reformáta gyülekezetek több hibás vélekedésekkel vádoltatván, a' német birodalom' rendei 1566-ban Január 15-dikén Augsburgba gyűlésre egybehívatván, mellyben a' vallásos czivódások' lecsendesítésekről, 's az eretnekségek' korlátoztatásokról kellett volna végezni, a' helvétus theologusok a' palatinátusiakkal hiteknek bővebb előadásáról kezdtek tanácskozni. III. Fridrik pfalczi választófejedelem' helybehagyását megnyervén az a' hitvallás, mellyet Bullinger Henrik 1562-ben csak magános haszonvételre készített, annak bővebb kidolgozása Gvalter Rudolfra, Béza Theodórra és Haller Jánosra bízatott. Bévették ezt a' helvétziai reformálódott kántonok 's városok, 's aláírták 1566-dik esztendőben. Áll XXX czikkelyekből. A' magyarországi reformátusok 1567-ben írták alá a' debreczeni zsinatban; mellytől vették a' törvénykönyvben is előforduló nevezeteket: evangelici helveticæ confessionis. Magyar nyelvre általtette ezt 1615-ben Szenczi Czene Péter érsekújvári predikátor.

d) Formula consensus helvetica. Ez a' legújabb minden hitvallások kö-

zött, ú. m. a' melly 1675-ben íratott. Részt vettek benne több nagy hírű helvétziai theologusok, Zvinger, Werenfels Péter, Turretinus Ferencz, Hottinger, Gernler Lukáts és Heidegger, a' ki a' formulát feltette. Intézve volt ez a' munka Amyraldus (Amyrault) Mózes saumuri ref. professor ellen, a' ki közönséges kegyelmet tanított; Placaeus (de la Place) Jósue ellen, a' ki az Ádám' bűnének közvetett tulajdonítását állította, Piscátor János herborni theologus ellen, a' ki a' Jézus' cselekvési engedelmességének tulajdonítását az embereknek tagadta, és Capellus (de la Chapelle) Lajos ellen, a' ki a' zsidó nyelvben a' vocálisoknak későbbi eredetét védelmezte. Ezt magok a' helvétusok is 1722-dik esztendő olta nem úgy nézték többé mint hitvallást, hanem mint tanítási formulát, ma pedig minden tekintetét elvesztette.

2) A' francziaországi reformátusok' vallástételeknek czímje ez: Gallicarum ecclesiarum confessio fidei Carolo IX. regi anno 1561. exhibita. Irta ezt 1559-ben Chandieu Antal párisi református prédikátor; a' királynak benyujtotta Béza Theodor, 1571-ben pedig a' la rochellei (Rupella) nemzeti zsinatban aláíratott. Az aláírók közt vagynak a' navarrai királyné Joanna, ennek fija, a' ki késöbben mint franczia és navarrai király IV-dik Henrik név alatt esméretes, herczeg Conde Henrik, Lajos nasszaui gróf és Coligni Gáspár admirális. Áll XL czikkelyből. —

3) A' belgák' vallástételét írta walloni nyelven 1561-ben de Bres Gvido, majd 1562-ben csakugyan ó általa és Saravia Adorján által francia nyelvre általtétetett; azután belga és deák nyelven is kiadattatott, és több zsinatokban megerősíttetett. Sok változásokon ment keresztül ez a' hitvallás a' dordrechti zsinatig, a' hol az 1619-ben megvisgáltatott 's megerősíttetett. Ehez járulnak az 1618, és 19-dik esztendőben tartatott dordrechti zsinat' végezései (canones dordraceni), mellyek 1619-ben Május' 16-dikán hirdettettek ki.

4) Az angl usok között az episcopálisok azon XXXIX czikkelyből álló vallástétellel (ecclesiæ anglicanæ articuli triginta et novem) és liturgiával (common prayerbook) élnek, melly a' londoni zsinatban 1562-ben megerősíttetett. Lett ez azon XLII czikkelyből álló hitvallásból, melly VIdik Edvárd alatt Cranmer és Ridley által 1552-ben íratott. Az úri vacsorára nézve egyezik a' Calvinus' értelmével, de az egyház' igazgatásában attól messze távozik.

5) A' skótziai reformátusok vallástételek 1560-ban az ország' rendeitől hagyatott helybe, 1581-ben pedig királyi parancsolat által aláírása minden predikátoroknak kötelességűl tétetett. Áll ez XXV czikkelyből.

6) Német országban a) a' reformátusok közönségesen bevették az augsburgi vallástételt, semmi sem lévén benne az ó tudományokkal ellenkező. Ugyan is az úri

vacsoráról csak annyit mond a' X-dik czikkelyben: „De cœna Domini docent, quod cum pane et vino vere exhibeantur corpus et sangvis christi vescentibus in cœna Domini", a' mi a' Calvinus' értelmével megegyez.

b) A' négy város' hitvallása (confessio tetrapolitana). Nevét onnan vette, mivel ez, négy birodalmi város ú. m. Strászburg' (Argentoratum et Argentina) Constántia', Memmingen' es Lindau' nevében, az egyházi vallástétellel egy időben adattatott be V-dik Károly császárnak és a' birodalom' rendeinek; de fel nem olvastatott. Irták ezt Bucerus Márton és Capito, 's az evangelico-lutheránusok' tudományától csak az úri vacsorára nézve távolyog, a' Luther' és Zvingli' értelme között közép értelmet követvén. És már ez az oka, hogy ez, a' reformátusok vallástételeihez számláltatik. Neveztetik ez straszburgi vallástételnek (confessio Argentinensis 's Argentoratensis) is, mivel a' négy város között hozzá leginkább straszburg ragaszkodott.

c) A' palatinátusi vagy heidelbergi catechesis (catechesis palatina seu heidelbergensis). Nevét onnan vette, mivel azt III-dik Fridrik palatinátusi (pfalzi) választófejedelem, a' ki sem nem a' papok' unszolásokra, sem nem világi tekintetből, hanem teljes meggyőződésből ment által a' helvétusok' értelmekre, íratta Heidelbergában 1562. esztendőben, csakugyan ott lakó ifjú tudósok Olevianus Gáspár és Ur-

sinus Zakariás által, hogy a' Luther' és a' Brentz' catechismusaik helyett lenne mit adni alattvalóinak kezekbe, és hogy a' hitre 's vallás' tanítására nézve közöttök az egyformaságot fenntarthatná. Megvisgáltatván 's helybe hagyattatván a' palatinátusi gyülekezetek' 's oskolák' felvígyázói által, a' választófejedelem' parancsolatjából, csakugyan Heidelbergában német és deák nyelven, eretiképen német nyelven íratott, deákra által tétetett Lagus Jónás és Pithopoeus Lambert Ludolftól) egysserre 1563-ban kinyomtattatott 's minden palatinátusi gyülekezetekbe 's oskolákba bevétetett. Esméretessé lett ez a' catechesis csakhamar Erdélyben, magok a' heidelbergai theologusok küldvén azt meg 1564-ben egy levéllel az evangelica ekklésiák' superintendensével Hekler Mátyással vetélkedésbe keveredett kolosvári református tudósoknak, kik közzűl egy volt Szikszai Fabricius Balázs is, az előtt sáros-pataki professor, a' ki csakugyan visszatért Patakra 's már 1567-ben Sáros-Patakon tanított. Ez megesmértethette ezt a' catechesist a' magyarországiakkal is, ha ugyan addig esméretlen maradt előttök. Magyarra álttették azt először Huszár Dávid pápai predikátor, 's 1577-ben Pápán ki is nyomtattatott; annakutánna Széraszi Ferencz még debreczeni theologus deák korában, 's majd 1604-ben debreczeni predikátor korában negyedrétben ki is nyomtattatott. Idővel Szenczi Molnár Albert által imitt-amott megjobbítatott; 's ez az, melly Magyaror-

szágban a' reformáta oskolákban mai napig is taníttatik 's a' déllyesti órákon a' templomokban magyaráztatik. Az elsőbb kiadásokban a' kérdések és feleletek nincsenek szám alá vive, valamint az Urnapok szerinti felosztás sem találtatik bennek az 1573-diki heidelbergai kiadásig, mellyet osztán minden más későbbi kiadások követnek. A' LXXX-dik kérdés sok veszekedésekre 's visszálkodásokra szolgáltatván alkalmat, a' magyar kiadásban némelly változások történtek, 's azok mellyek az eredeti deákban így vagynak: „Atque ita ipsum Missae fundamentum, „nihil aliud est, quam abnegatio unici „illius sacrificii et passionis Jesu Christi, „et execranda idololatria" mint botránkoztatók kihagyattak.

d) A' brandenburgi három vallástételek.

α) A' márki vallástétel, vagy János Zsigmond' brandenburgi választófejedelem' hitvallása (confessio marchica, s. confessio fidei Joannis Sigismundi elect. brandenb). János Zsigmond brandenburgi választófejedelem 1613-ban a' reformátusokhoz menvén által, 1613 és 14-ben a' maga nevében kiadta ezt a' hitvallást német nyelven, mellynek készítőjének Pelargus frankfurti theologus tartatik.

β) A' lipsiai együttbeszélgetés (colloquium lipsiacum), melly I. János György saxóniai, György Vilhelm brandenburgi választó-fejedelmek és Vilhelm has-

sziai landgróf indításokra 1631-ben tartatott, Heš, Leyser, Höpfner saxóniai, Bergius brandenburgi, Crocius és Neuberger hassziai theologusok között. Ezen beszélgetésben kijelentették egyezését mind a' két evangelicus felekezetnek az augsburgi vallástételre nézve; de egyszersmind a' tulajdonságok közléséről (communicatio idiomatum) az úri vacsoráról és az idvességre való elrendeltetésről szóló külömbséget is világosan előterjesztették. Készült ez német nyelven.

γ) A' thorni nyilatkozás (declaratio thorunensis), ez is egyezkedésre czélozó beszélgetés volt Thornban 1645-ben, IV-dik Ulászló lengyel király' rendeléséből a' római-catholicus, evangelico-lutheránus és református theologusok között. A' czél ugyan el nem éretett, de annyi sikere volt még is, hogy ezt a' nyilatkozást a' brandenburgi reformátusok új hitvallás gyanánt elfogadták. Ebben is valamint a' márki hitvallásban a' közönséges kegyelemhez hajlanak a' reformátusok.

δ) A' cseh hitvallás (confessio bohemica). A' kik a' Hus János' követői közzűl Cseh- és Morvaországban értelmek mellett megmaradtak, neveztettek Cseh és Morva atyafiaknak (fratres bohemici et moravici). De neveztettek Waldenseseknek 's Piccardusoknak is, minthogy Csehországban a' Wald Péter' követői közzűl sokan általmentek a' husszitákhoz. Magok inkább unitas fratrum vagy fratres unitatis név-

vel nevezték magokat. Ezek Waldensesnevezet alatt adták be első hitvallásokat Ulászló királynak 1504-dik esztendőben. Majd 1532-ben új hitvallást küldöttek György brandenburgi márkgrófhoz, a' ki is azt Luthernek, hogy világ' elibe botsátaná, általadta. A' czímje ez: Rechenschaft des Glaubens, der Dienst und Cerimonien der Brüder in Böhmen und Mähren, welche von etlichen Pikarden, und von etlichen Waldensen genannt werden. Wittemb. 1532. Három esztendő múlva ugyan Luther az atyafiáknak új hitvallásokat kiadta, mellyet 1532-ben Ferdinánd királynak is benyujtottak.

7) Lengyelországiak. A' lengyel reformátusok eleitől fogva a' helvétziai vallástétel mellett maradtak, 's egyetértésekért mindeneknek javalatját megnyerték. Ennek tanúja már az úgy nevezett sendomiri egyezés (consensus sendomiriensis) is. Ezen egyességet czélzó könyvnek az a' sajátsága, hogy az úri vacsorán kivűl más hitágazatot nem illet, 's előadásában azt az értelmet követi, mellyet Melanchthon Filep a' saxóniai hitvallásban 1551-dikben előadott. Megtörtént ez az egyezés Zsigmond Augustus Lengyel király javalásával Sendomir városában 1570-ben tartatott közönséges zsinatban, az evangelicusok, reformátusok és cseh atyafiak között; 's ha szinte nem lett is az a' sikere, mellyet attól minden jók reménylettek, mindazáltal mindenkor emlékezetre méltó

példája fog lenni az első összeegyezésnek. Ehez járulnak a' thorni zsinatban hozatott cánonok (canones thorunienses) mellyek 1595-ben tétettek közönségesekké, olly czéllal, hogy a' hittudományra tartozókhoz egyházi 's erkölcsi fenyítéket tárgyazók is ragasztatnának.

8) Magyarországiak. A' magyarországi reformátusok bevették symbolicus könyvnek a' teljesebb helvétziai vallástételt, a' heidelbergi catechesist a' mint feljebb említtetett. A' syntagma nevezetű gyűjteményében a' reformátusok' vallástételeiknek, valamint az Augusti corpus librorum symbolicorum czímű munkájában is elöjön a' csengeri zsinatban készült vallástételek a' magyarországi reformátusoknak, melly Debreczenben 1570-ben Lupinus (Komlós) András által nyomtattatott ki.

B) Az evangelicusok' vallástételeik.

Az evangelicusok vallástételeiket Liber concordiae nevű könyvökben találjuk. Ez magában foglalja:

1) A' három közönséges hitvallásokat, úgymint az apostoli hitformáját, a' nicéai és konstántinápolyi vallástételt és az Athanásius' nevét viselő hitvallást.

2) Az augsburgi vallástételt (confessio augustana). Nevét onnan vette, mivel ez az augsburgi gyűlésben 1530-dik esztendő' Június 25-dik napján V-dik Károly császárnak és a' német birodalom' rendjeinek beadattatott, olly czéllal, hogy az evangélicusok ez által határozott megfo-

gást közölnének vallásokról a' császárral, 's az ellenek felhozatni szokott hamis vádakat megczáfolnák. Részt vett bizonyos tekintetben Luther is ennek készítésében, a' mennyiben készült ez azon XVII czikkelyekből, mellyeket Luther írt, 1529-ben a' protestáns Fejedelmek' schwabachi gyűléseknek számokra, 1530-ban pedig kevés változtatással a' saxóniai választófejedelemnek is bemutatott, a' honnan ezen czikkelyek majd schwabachi, majd torgaui czikkelyeknek neveztetnek. Elkészűlvén a' munka Melánchthon által mostani alakjában, Luthertől, a' ki akkor Kóburgban mulatott, helybehagyatott. Áll az 28 czikkelyből, mellyek közzűl 21 a' hitágazatokat, 7 pedig a' visszaéléseket foglalja magában. Melánchthon ezen, mint saját múnkáján, 1540-ben némelly változtatásokat tett, 's innen már gyakran van szó a' megváltoztatott és meg nem változtatott augsburgi vallástételről (confessio augustana variata et non variata). Felolvastatásakor megczáfolták azt Faber János dominicánus szerzetes, majd későbben bécsi püspök, Eck és Cochlaeus. Ezen megczáfolás ellen jelent meg

3) Az augsburgi vallástétel mentsége (apologia augustanæ confessionis). Ezt is Melanchthon irta, 's a' symbolicus könyvekhez számláltatott. A' hittudomány-doktorok, valamint az egyházi hívatalra vágyakodók is köteleztettek 1533-tól fogva az

augsburgi vallástételnek 's annak apologiájának megtartására.

4) A' smalkaldi czikkelyek (articuli smalcaldici), mellyeket Luther 1536-ban készített. Igy neveztettek Thuringiának (Saxóniában) Schmalkalden nevű városától, hol a' németországi protestánsok' gyűlésében 1537-ben béadattattak, helyben hagyattak, 's 1538-ban nyomtatásban megjelentek, hogy azon közönséges egyházi gyűlésnek, mellynek csakhamar leendő egybehivattatásához nagy reménység volt, beadattathatnának. A' hitágazatokat Luther ezen czikkelyekben három osztályban adá elő. Az első osztályba tette azokat, mellyekre nézve a' római-catholicusok 's protestánsok között nincsen külömbség. Illyen a' többek között a' szent Háromság' hitágazatja. A' másodikban az ollyan hitágazatokat, mellyekben a' két felekezet általjában külömböző értelemben van. Ide számlálta a' Jézus' érdeméről, a' miseáldozatról, a' pápáról és szerzetesekről szóló czikkelyeket. A' harmadikban azokat, mellyek vitatás tárgyai lehetnek bizonyos tekintetben. Ide hozta a' keresztséget és a' pœnitentiát.

5) A' Luther' nagy és kis catechismusai 1529-ben. Luther 1527-ben másokkal együtt sorba jára a' saxóniai ekklésiákat, 's látta melly mély tudatlanságban él a' nép. Annak felvilágosítására készíté e' két munkáját. Magokban foglalják a' hit- 's erkölcstudományt kérdésekben 's feleletekben, 's három fő-részre osztatnak.

Az első az apostoli hitformájáról, a' második a' tíz parancsolatról, a' harmadik az úri imádságról tanít. Hozzá volt ragasztva hogy kell használniok a' predikátoroknak a' catechismust.

6) A' formula concordiae. Nevét onnan vette, mivel ez által az egyességnek kellett volna visszaállítatni az evangélicusok között. Már a' Luther' életében is, de kiváltképen halála után veszekedések támadtak közöttök 's egymást üldözték. Egy rész Lutherrel, a' ki csaknem altaljában Augustinust követte, a' másik Melanchthonnal tartott, a' ki Augustinustól sokakban eltávozott, az úri vacsorára nézve pedig Calvinushoz közelített. Újobban kiadván Melánchthon az augsburgi vallástételt, ennek apologiáját 's loci communes czímű munkáját, bennek sokat változtatott, 's változtatásai sokaknak javalását megnyerték, kiket ellenségeik az úri-vacsoráról való értelmek miatt Crypto-calviniánusoknak nevezték. Majd 1560-ban a' Melánchthon halála után, kiadtak az ő követői egy könyvet, illy czím alatt: corpus doctrinæ christianæ philippicum, 's ezt a' symbolicus könyvek' sorába kívánták iktatni. Megvoltak benne a' három közönséges hitvallások (symbola œcumenica), továbbá az augsburgi vallástétel, ennek apológiája és a' loci theologici czímű munka, mind a' három az újabb kiadás szerint. Wittemberg és Lipsia Melánchthonnal, Jéna pedig a' szoros Lutheristákkal tartott; ezekkel volt egy értelem-

ben a' saxóniai választófejedelem Augustus is, 's ezeknek tudományát akarta megalapítani a' maga tartományában. E' végre tett több próbák után a' választó egybehíva Torgauba 15 theologusokat, kik készítettek egy munkát Liber Torgensis nevezet alatt. Ezt németországnak minden részeire elküldözték, hogy a' theologusok' értelmeket felőle ki lehetne tudni. Némellyek egyátaljában megvetették, mások csak egy részét, mások pedig igen becsülték. A' theologusok' vélekedéseik a' torgaúi könyvről összeszedettetvén, a' választó egybe-híva ismét 6 theologusokat, név szerint Andreæ Jakabot, Chytræus Dávidot, Chemnitz Mártont, Musculus Andrást, Körner Kristófot és Selnecker Miklóst egy Bergen nevezetű klastromba Magdeburghoz közel 1576-ban, hogy a' torgaui könyvből készítenének egy symbolumot; 's ez már a' formula concordiæ, melly 1577-ben végezteték be. Ebben minden vetélkedés az eredendő bűnről, úri-vacsoráról 's a' t. a' Luther' értelme szerint döntetett el. Ekkor vett erőt a' kemény lutherismus a' szelídebb melanchthonianismuson, ekkor kiáltattak eretnekeknek a' reformátusok, 's a' két testvér között a' szakadás megalapítatott. Végre a' választó Augustus' parancsolatjából a' feljebb előszámlált 6 symbolumok összeszedettek egy könyvbe 's Drezdában deákúl és németűl 1580-ban kinyomtattattak Liber concordiæ és Concordienbuch czím alatt. Az egyházi taní-

tői hívatalra vágyódók e' szerint vizsgáltattak meg, külső 's belső hívatalokra csak azok vétettek fel, kik azt aláírták, a' predikátoroknak pedig kötelességűl tétetett, hogy a' tanításban attól el ne hajlanának. De ezen sok esztendőkig tartó fáradságos iparkodásnak, rá fordított tetemes költségnek, úgymint a' melly Augustus saxóniai választónak 80,000, Július braunschweigi herczegnek 40,000 tallérnál többe jött, nem lett reménylett sikere. Mert ez által sem állíttathaték vissza az óhajtott egyesség, sőt még élesztette a' visszálkodás' tüzét, úgyhogy sokan azt inkább discordiae, mint concordiae formulának kívánták neveztetni.

Jegyezzük meg a' symbolicus könyvekről végezetre, hogy a' reformátor theologusok soha sem akarták úgy tekintetni ezeket, mint egyetlenegy és változhatatlan sinórmértékét a' mi hitünknek 's cselekedeteinknek; sőt inkább a' szent írást állítják hitünk' egyetlenegy szabályának, vagy a' mint a' theologusok magokat kifejezik: *norma non primaria, sed secundaria*; vagy a' mint mások mondják: *non fidei, sed professionis fidei; non norma normans, sed normata.*

MÁSODIK SZAKASZ.

A' HITTUDOMÁNYI RENDSZER' KÉSZÍTÉSÉRŐL. (SYSTEMATICA).

§. 48.

Lehetséges e a' hittudományi rendszer és millyen értelemben?

Literatura.

Stäudlin (Carl Fridr.) Ideen zur Kritik des Systems der christlichen Religion. Götting. 1791. 8.

Morus (S. F. Nath.) dissertatio de formandis notionibus universis in theologia, és dissert. de utilitate notionum universalium in theol. In diss. theol.

Hogy a' keresztyén vallást, és így a' keresztyén vallás' igazságait is a' szent írásból kell merítenünk, ebben minden theologusok megegyeznek, de fenmarad az a' kérdés, ha a' keresztyén vallás' theoretica igazságait lehet e szedni tudományos rendszerbe? és ha van e principium? 's ha van, mellyik az, a' mellyre ezen systemát építeni kell? Ezen kérdések iránt a' theologusok háromféle értelemben vannak:

1) Némellyike nem tartja szükségesnek, hogy a' keresztyén vallás' igazságai tudományos rendszerbe szedessenek, mert azt Jézus sem adta systemába: sőt némellyek azt károsnak is tartják, azt állítván, hogy a' Jézus' tudománya így nézelődéssé (speculatio) változik, 's elveszti szívreható erejét. — De Jézus néptanító volt: mi val-

Hittanítókat akarunk képezni, kik a' vallás' igazságait alaposan értsék, 's ez a' czél csak úgy érethetik el, ha a' szent írásban elszórva álló egyes igazságok egymással összevettetnek; 's egyik a' másikból világosíttatik, melly annyit tesz, mint tudományos rendszerben adni elő a' vallás' igazságait. A' rendszerbe szedés által a' keresztyén vallás' tudománya nem veszti el szívreható erejét, sőt annak hathatósága a' szerint nevekedik, a' mint igazságai felől erősebben győződünk meg.

2) Némelly mások azt állították, hogy van olly közönséges világostétel (propositio), mellyből a' vallásnak egyes igazságai kihúzathatnak 's megmutathatnak tárgyhatározó talpállítás (principium materiale constitutivum): de mellyik az a' tétel, abban meg nem egyeznek.

Tieftrunk illyen talpállításnak mondja a' Jézus' parantsolatját: Szeressed a' te uradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből; szeressed felebarátodat mint te magadat. Máté 22, 37. 39. De ez legfeljebb is csak erkölcsi talpállítás; mert ebből nem folynak a' természeti vallás' minden igazságai, még kevésbé a' kijelentett vallás' hitágazatai Ez a' hibás állítás abból a' kútfőből eredett, hogy Tieftrunk a' keresztyén vallásban pusztán erkölcsi-tudományt keresett 's talált.

Henke a' hittudomány' talpállításának ezt tartá: ad majorem semper cum sum-

mo Numine similitudinem contendamus; vagy a' mi ezzel egyre megy: liberi Patre nostro supremo evadamus usque digniores. — De ez is inkább az erkölcsi- mint a' hittudomány' talpállítása.

Eckerman ezt vette fel principiumúl: Van Isten. — De ez csak a' természeti istentudomány' 's nem a' hittudomány' principiuma.

Ammon a' rationalis theologia' principiumáúl ezt tette: Van Isten; a' kijelentett theologiának pedig ezt a' tételt: Deus auctor et gubernator mundi, humanæ etiam felicitatis auctor et largitor est per Jesum Christum. Ez ugyan lehet fő-foglalatja a' keresztyén vallásnak; de a' dogmaticának nem principiuma, a' dogmaticának illy propositiója nem is lehet, minthogy annak czikkelyei külön nemüek, 's külömbőző kútfőkből meríttetnek; némellyek a' józanokosságból, mások a' kijelentésből, és ismét mások a' históriából 's a' t.

3) A' harmadik rendbeliek' értelmek, kikhez csatoljuk mi is magunkat ez: nincsen olly világos tétel, mellyből a' dogmaticának részszerint okossági, részszerint kijelentési czikkelyei következtetések által kihúzathatnának, és a' mellyre a' hittudománynak tökéletes rendszerét építeni lehetne, ellenkezvén ez a' szoros rendszeres, előadás a' hittudománynak, épen úgy, mint sok más tudományoknak, kivévén a' mathematicai és tisztán filozofiai tudományokat, természetekkel. Hogy tehát

a' rendszeres formához valamennyire kö-zelítsünk, szükséges, hogy a' vezéresméretek 's tételek, mellyek körűl forognak a' Jézus és az apostolok' tanításai, a' szent írásból kerestessenek ki, a' hittudománynak alapúl tétessenek, 's a' bonczoló 's összerakó mód (methodus analytica et synthetica) szerint fejtegettessenek 's visgáltassanak.

Az illy közönséges vezér-nótiókat 's propositiókat (notiones et propositiones universales directrices) következendő jegyek esmértetik;

a) Ha gyakran fordulnak elő a' szent írásban, és ha nagy fontosságúaknak esmértetnek.

b) Ha több fogatokat foglalnak magokban.

c) Ha azok bizonyosságoknál fogva a' tudományos rendszernek alapúl szolgálhatnak.

Illy közönséges megfogások a' keresztyén vallásban a' következők: Isten e' világnak teremtője, megtartója 's igazgatója, — az ember erkölcsi tökélletlensége, — az Isten' kegyelme Jézus által; — hit; — az ember' megjobbúlása; — halhatatlanság 's a' t.

Ha már ezen megfogásokhoz hozzájok illő mondatmányokat (prædicatum) kötünk, vallásra tartozó közönséges tételek állanak elő; ha pedig az illy tételeknek a' bennek foglaltakat alá rendeljük,

úgy a' tudományos rendszernek egyes fő-részei állanak elő, és ha ismét ezen egyes fő-részeket egymással kötjük össze; úgy a' keresztyén hittudományi rendszer áll elő.

Ha már ezen tételeket, mellyekben a' Jézus' és az apostolok tanításaiknak vezérnótióik foglaltatnak, egy fő-tételben összefogjuk ez fogja tenni a' hittudománynak fő-foglalatját (fidei summam, vel summum principium materiale).

Wegscheider a' hittudomány' rövid foglalatját a' következő fő-tételbe foglalta: Deus rerum omnium auctor et gubernator sanctissimus (1 Pét. 1, 15. 16.) et benignissimus (Ján. 3, 16. Tit. 2, 11.) omnibus hominibus per Jesum Christum viam et rationem patefecit, qua summo honestatis ad Deum conversæ studio Deo probati (Máté 4, 17. 5, 48. 7, 21. 25, 34. köv. Luk. 24, 47. Ján. 3, 5. 6. 4, 24. Róm. 12, 1. 2 Kor. 5, 17. 18. Tit. 2, 14.) salutem æternam adipisci possint. (Ján. 17, 3. 1 Tim. 2, 4).

Meg kell ettől külömböztetni a' formás talpállítást (principium formale), melly meghatározza azon szempontot, mellyből kell tekintenünk a' keresztyén vallást. Ez a' supranaturalisták' értelmek szerint ez a' tétel; a' keresztyén vallás közvetetlen isteni kijelentés, mellynek egyetlenegy kútfeje a' szent írás.

Figyelmezvén már formás talpállítására, 's fő-foglalatjára a' hittudománynak,

ezt a' következendő négy részekre oszthatjuk: a) Bibliologiára, melly tanít a' szent írásról, mint a' keresztyén vallás' kútfejéről. b) Szorosb értelemben vett Theologiára, melly szól Istenről és az ő munkájiról. c) Soteriologiára, melly előadja az Isten' végezéseit 's intézeteit, hogy Jézus által az embereket idvezítse. d) Eschatologiára, melly az örök boldogságról és ezzel összeköttetetett utolsó dolgokról tanít.

§. 49.

Bizonyító helyek. — Hitágazatok.

A' szent írásnak azon helyei, mellyek vallásra tartozó esméreteket és tételeket foglalnak magokban, bizonyító helyeknek neveztetnek (loca vagy dicta probantia). Ezek kétfélék: vagy ollyanok, mellyekben valamelly hitágazat világosan (explicite) foglaltatik (dicta probantia κατα το ῥητον); vagy ollyanok, a' mellyekből valamelly vallásra tartozó igazságot következtetés által lehet kihúzni (κατα την διανοιαν, scil. scriptoris). Mi protestánsok mind a' kétféle bizonyító helyekkel élünk, minthogy erre Jézus és az Apostolok példát mutattak, és minthogy a' logica azt tanítja, hogy egy közönséges tételből kihúzhatni az abban foglalt tételt, és hogy valamelly tétel' igazságából az ellenkezőnek hamis voltát helyesen következtethetni.

A' bizonyító helyek összeszedésében arra vígyázzunk:

1) Hogy olly helyeket ne hozzunk fel bizonyságúl, mellyek vagy critice gyanúsok, mint 1 Ján. 5, 7; vagy a' mellyeknek értelmek kétséges, mint Róm. 9, 5.

2) Figyelemmel kell lenni ugyan minden helyekre, mellyek valamelly hitágazatot foglalnak magokban; de alapúl a' legvilágosabbakat kell tenni, mellyek fő-helyeknek (loci classici, sedes doctrinarum) mondatnak. — A' régi theologusoknak azon munkáik, mellyekben az illy világos bizonyító szent írásbeli helyekről közönségesen tanítottak, topica nevezetet viselnek. Ide tartoznak: Hyperii (Andr.) topica theologica. Basiliea, 1573; és Telleri (Wilh. Abr.) topice scripturæ, curriculum I. II. Lipsiæ, 1761.

A' keresztyén vallás' egyes fő-igazságai a' mennyiben azok összeköttetésben állanak egymással, Hitágazatoknak neveztetnek; úgy gondoltatván a' vallás mint egy gyökeres fa, igazságai pedig mint annak elágazásai. A' deák és görög kifejezés szerint articuli fidei, αρθρα της πιστεως, a' hasonlóság az emberi testől vétetett: Mert minthogy a' keresztyén vallás' tudományos rendszerbe szedett minden igazságai, egyetemben corpus doctrinæ christianæ névvel neveztetnek, az egyes igazságokat ízeknek, és ízecskéknek lehete mondani. Tiszta deáksággal ezeket capita vagy partes fidei névvel nevezhetnénk, vagy a' mint azokat a' régi protestáns theologusok mon-

dották; **loci theologici**, 's innen ez a' név nálok dogmaticát is jelentett.

Ezen kifejezésben hitágazatok, és más hasonlókban a' **Hit** (deákúl fides, görögűl πιστις) annyit tész, mint hívés' tárgya, objectum fidei, azaz: vallástudomány; vagy a' mint magokat a' theologusok kifejezik, fides, quæ creditur, és nem fides qua creditur.

§. 50.

A' hitágazatoknak felosztások.

Literatura.

Hunnius (Nic.) διασκεψις de fundamentali dissensu doctrinæ Lutheranæ et Calvinianæ. Viteb. 1626. 8.

Pfaff (C. M.) diss. de fidei christ. articulis fundamentalibus. Tüb. 1718. 4.

Welches sind die Grundartikel der christl. Religion? in d. Beiträg. z. Bef. d. vern. Denk. 1 Heft.

Kupfer (Ch. G) diss. de ratione constituendi articulos fundamentales religionis chr. Viteb. 1802.

A' keresztyén vallás' hitágazatit el szokták osztani: a' **kútfőre** és az ő **foglalatjokra** vagy **fontosságokra** nézve.

1) A' kútfőre nézve (ratione fontis), mellyből meríttetnek a) **tisztákra** (articuli puri, vel positivi), mellyeket csak a' kijelentésből meríthetünk, p. o. az Atyáról, Fiúról, Szent Lelekről és a' Jézus' elégtételéről szóló hitágazat. — b) **egyvelgesekre** (articuli mixti, vagy rationales),

mellyeknek esméretekre nem csak a' kijelentett, hanem a' természeti vallás által is eljuthatunk; p. o. az isteni gondviselésről 's a' t. tanító hitágazat.

2) Foglalatjokra 's fontosságokra nézve (ratione argumenti, ponderis et momenti) alaposokra, és nem-alaposokra (articuli fundamentales, et non fundamentales).

Már a' régibb theologusok (így Calvinus) is megkülömböztették a' mivoltos és nem-mivoltos hitágazatokat (articuli essentiales, et non essentiales); de ez a' megkülömböztetés kivált a' XVII-dik században jött vala divatba, midőn szó lévén a' vallásos felekezetek' egyesítésekről, ez a' kérdés tétetek fel; mellyek azon hitágazatok, a' mik az idvességre általjában szükségesek, következésképen a' mellyekkel idvességünk' kára nélkűl a' más felekezet' kedvéért felhagyni nem lehetne? E' czélból jelent meg Hunniusnak feljebb felhozott διασκεψις czímű munkája, de fundamentali dissensu doctrinæ Lutheranæ et Calvinianæ. Ő minekutánna előadta, mit kell érteni az alapon közönségesen, mit a' hit' alapján, az alapos hitágazatokat is meghatározza. Az ő szavai ezek: „Fundamentum est, quod in unaquavis structura est primum, toti structuræ substat, nec ab alio sustentatur. Atque ita fundamentum fidei est id, quod fidei, et toti adeo christianismo, veluti domui ædificandæ et conservandæ substernitur. Et quia fundamen-

tum quandoque idem est, quod causa: hinc articulus fundamentalis est tale dogma, quod rationem habet causandi et fundandi fidem, ac æternam salutem, seu quod causam aliquam fidei, et salutis explicat." — Külömbséget tévén már az alapos, és nem-alapos hitágazatok között, így határozza meg azokat: Articuli fundamentales sunt, qui ignorari, vel negari salva fide, et salute nequeunt; non fundamentales, qui illaeso fidei fundamento ignorari, negarique possunt.

Az alapos hitágazatokat ismét elosztották első és másod-rendűekre. Első rendű alapos hitágazatok (articuli fundamentales primarii): sine quorum notitia nemo salutem æternam consequitur; vagy, qui salvo fidei fundamento, et sine dispendio salutis ne ignorari quidem possunt. — Másod-rendű alapos hitágazatok (articuli fundamentales secundarii) qui quidem illæso fidei fundamento ignorari, non tamen negari, multo minus impugnari possunt. — Ezen határozással éltek Hunnius után a' régibb theologusok, sőt az újabbak közzűl is Seiler és Reinhard; 's ezek az alapos hitágazatok' meghatározásokban azt nézték, hogy mi a' mivoltos (essentiale), mi szükséges a' keresztyén vallás' végczéljára, a' boldogságra. Illyeneknek tartották sokan azon hitágazatokat, mellyek az apostoli hit' formájában állanak. Ezeknek vélekedések szerint már az apostoli hit' formáját olly alapként kel-

lene tekinteni, mellyen a' külömbböző keresztyén felekezetek egyesülhetnének.

Mások a' hitágazatok' fontosságát a' tudományos rendszerre való tekintetben visgálván, alapos hitágazatoknak azon közönséges vallás-czikkelyeket tartották, mellyekből a' többi hitágazatok úgy folynak, mint az okból a' következés. Ezek tehát ezen kifejezéseket principium, és articulus fundamentalis egynek vették. De mellyik lesz már az a' principium, nem egyeznek meg benne a' theologusok (l. 48. §. 2.); nincs is olly talphitágazat, mellyből a' hittudománynak minden czikkelyeit következtetés által ki lehetne húzni. De ha volna is, azt inkább nevezhetnénk tárgyhatározó talpállításnak (principium materiale constitutivum) mint alapos hitágazatnak.

Mások végezetre a' keresztyén vallás' alapos hitágazatainak meghatározásokban azt tudakozván, hogy mellyek azon fő-ágazatok, mellyek által a' keresztyén vallás az egyéb vallásoktól megkülömbözteti, alapos hitágazatainak azokat nevezték; mellyek a' keresztyén vallás' belső mivoltára tartoznak, vagy a' mi a' keresztyén vallást keresztyén vallássá tészi. E' szempontból indultak ki az alapos hitágazatok' meghatározásokban Döderlein, Morus, Ammon és Wegscheider;

De minthogy a' keresztyén anyaszentegyház' kebelében külömbböző felekezetek vagynak, 's a' mit ezeknek egyike alapos

hitágazatnak tekint, azt a' másik annak nem nézi; az alapos hitágazatokat meg szokták különböztetni általánosan alapos, és viszonyosan alapos hitágazatokra.

Általánosan alapos hitágazatok (articuli fidei absolute fundamentales), a' mellyeket Jézus és tanítványai úgy adtak elő, mint a' keresztyén vallás' belső mivoltára tartozókat. Ezeket tehát a' szent írásból kell meghatározni.

Viszonyosan, vagy rávitelesen alapos hitágazatok, mellyeket egy vagy más vallásos felekezet ollyanoknak tart, és a' mellyek az ő vallástudományi rendszereknek belső mivoltokra tartoznak. Ezeket minden felekezetre nézve annak symbolicus könyveiből kell meghatározni.

Ha már most e' kérdés tétetik fel, mellyek a' keresztyén vallásban az általánosan alapos hitágazatok, erre közönségesen így felelhetünk: azok az igazságok, akár a' keresztyén vallás' belső mivoltára, akár a' vallástudomány' rendszeres előadására figyelmezzünk, mellyek körül mintegy középpont körül forognak a' Jézus' és az apostolok' tanításaik 's a' mellyeket magok az apostolok mint sarkalatosokat úgy jelelnek ki több helyeken, a' többek között 1 Kor. 3, 11. köv. 1 Thess. 1, 8—10. Zsid. 6, 1. köv. Illyeneknek tarthatjuk a' következendőket:

1) Egy az Isten (a' sok isteneket tartó pogányok ellen), 's ez az egyetlenegy Is-

ten, a' ki úgy jelentette ki magát mint Atya, Fiú és Szent Lélek, minden dolgok' teremtőjök, fentartójok és igazgatójok.

2) Jézust tárgyazó tanítása a' szent írásnak, hogy ő a) a' próféták által megjövendöltetett, 's csudák által meghitelesített Messiás, vagy Idvezítő (σωτηϱ), Isten' fija, legfőbb isteni követ, kihez senkit mást nem hasonlíthatunk. Ez a' keresztyén vallásnak saját, 's más vallásoktól megkülömböztető czikkelye, mind a' Jézus', mind az ő apostolai' tanítások szerint 1 Kor. 3, 11. Annak, a' ki a' Jézus' ezen tekintetét kétségbe hozza, oktatása keresztyén tanításnak nem neveztethetnék, bár melly igaz 's hasznos volna is az más tekintetben. Ez az alap Jézus a' Krisztus, mellyre építtetnek fel a' Pál apostol' szavai szerint a' keresztyén vallás' többi igazságai, nevezetesen b) hogy ő emberré lett, meghólt, 's ismét feltámadott, visszatért a' menybe, a' hol az őtet illető isteni dicsőségben részeltetett, 's majd egyszer visszajön az ítéletre; c) hogy néki köszönhetjük nem csak a' legtökéletesb oktatást kötelességeinkre, hanem azt is, hogy kegyelmet találunk Istennél, 's megszabadúlunk bűneink' büntetéseitől, még pedig az ő helyettünk való szenvedéseiért 's haláláért (ἁιμα), mellyeknek emlékezetét az úri vacsorában innepélyesen megújítjuk. Ezeket úgy adja elő a' Krisztus, mint fő és sarkalatos tanításait a' keresztyén vallásnak. — Mind ezek

3) Felteszik előre az emberi nemzet'

erkölcsi romlottságát, de a' szent írásban is világosan taníttatik.

4) Van egy felsőbb isteni oktatás, és vezérlés, melly az akkori keresztyének között munkás volt, külömbféle módon (majd közvetetlen, majd közvetve), és még ma is munkás (πνευμα ἁγιον, χαρισματα πνευματος).

5) Taníttatik a' lélek' halhatatlansága, 's jövendő jutalmazás, a' holtak' feltámadásokkal a' pogányok és sadduczéusok ellen.

6) Hogy a' szentség, vagy erkölcsi tökéletesedés az ehez irányzott boldogsággal az ember' rendeltetése, de a' keresztyéneket illető jótéteményekben 's boldogságban mind ezen, mind a' jövendő életben csak azok részesűlnek, a' kik megjobbúlnak, 's életeket a' Jézus' parancsolatai szerint rendelik.

7) Hogy a' törvény' megtartása (ide értvén nem csak a' Mózes' szertartásos és polgári törvényeit, hanem a' közönséges erkölcsi törvényt is) nem érdemlő oka az Isten' kegyelmének 's a' boldogságnak, hasznite az utolsó' teljesítése kinek-kinek múlhatatlan kötelessége. — Ezek kiváltképen Pál apostol által az ellenkező zsidó véleménynek tétettek ellenébe; a' hol azt is megmutatja egyszersmind, hogy a' Mózes' törvénye nem bír kötelező erővel a' keresztyénekre nézve.

8) Ide számlálhatjuk a' keresztséget is, melly által a' keresztyéni jótéteményekben leendő részesűlés felől, kiki, a' ki a' ke-

resztyének' társaságokba felavattatott, bizonyossá tétetik.

Az alapos hitágazat (articulus fundamentalis) kitétel vétetętt az új testamentomból, hol a' θεμελιος és θεμελιον szó, vagy azt jelenti, a' mi fő-czikkely a' keresztyén vallásban; — mint Pálnál 1 Kor. 3, 11. a' hol a' mondatik: a' keresztyén vallásban ez a' fundamentom: Jézus a' Krisztus, azaz: a' Messiás, vagy Szabadító; vagy a' keresztyén vallásra tartozó első oktatást — mint 1 Kor. 3, 10. és Róm. 15, 20 — vagy rajta a' keresztyen vallás' elementumai — könnyebb, és érthetőbb hitágazatai értetnek, mint Zsid. 6, 1.

§. 51.

A' hitnek, és a' szent írásnak megegyezése (analogia fidei et scripturæ sacræ).

A' keresztyén vallás' egyes igazságainak kikeresésękben szemünk előtt kell tartanunk annak világos és fő-hitágazatait. Ugyan is mint egyéb tudományokban, úgy a' vallásban is jőnek elő olly világos tételek, a' mik a' homályosokra világosságot vethetnek, 's azoknak helyességeknek megítélésében szabály gyanánt szolgálhatnak. Világos tétel ez a' vallásban: az Isten Lélek; midőn tehát a' Szent írásban Istennek emberi tagok tulajdoníttatnak, az első tétel szabályként szolgál arra, hogy az utolsó ne vétessék tulajdonképen való jelentésben. Illyen ez is: az Isten változhatat-

lan; innen következik, hogy midőn az Isten haragudni mondatik, azt nem kell venni tulajdonképen; mert az indúlat változással jár. A' mondatik a' szent írásban: azt akarja Isten, hogy mindenek idvezűljenek 1 Tim. 2, 1; nem akarja az Ur, hogy valakik elvesszenek 2 Pét. 3, 9: az Isten szeretet 1 Ján. 2, 2; innen láthatni, hogy némelly embert az ő szabad tetszéséből örök kárhozatra nem határozhatott. Többször említtetik, hogy Jézus a' mi bűneinkért holt meg; nem mondhatni tehát, hogy az ő halála csak mártyri halál volt.

Ezek szerint meghatározhatjuk, mi légyen a' hit' (vagy helyesebben a' hitágazatok) viszonya (analogia fidei), azaz: a' szent írásban világosan előadott fő hitágazatoknak, vagy alapos czikkelyeknek egymással való összeköttetések, 's megegyezések, melly a' többi nem annyira világos hitágazatok' helyes magyarázására szabály gyanánt szolgál; vagy a' mint Wegscheider meghatározza: „ea singulorum fidei articulorum, qui in libris SS. clare docentur, mutua ratio, qua remota quavis inter singulas doctrinas repugnantia, articuli ipsi se invicem illustrant, determinant, atque confirmant." Sok theologusoknak az analogia fidei a' keresztyén vallás' hitágazatainak a' legvilágosabb szent írásbeli helyekből egybeszedett összeségét jelenti, de ez helyesebben hitszabálynak neveztethetik. Ez tehát a' világos, és fő-hitágazatok'

összesége, amaz pedig azoknak viszonyok vagy vitetések egymásra. Mind a' kettőtől külömböznek az Irenéusnál gyakran előfordúló igazság' szabálya (regula veritatis, κανον αληθειας ακλινης) mellyen az apostoli hit' formáját érti; a' Tertulliánus hitszabálya (regula fidei) nem csak a' szent írásban foglaltatott fő-tudományai a' közönséges Anyaszentegyháznak, hanem még a hagyományok is; és az Augustinus' kegyesség' szabálya (regula pietatis), melly azt parancsolja, hogy a' szent írásban mindent Istenhez illőleg magyarázzunk.

A' keresztyén hitágazatok' viszonya 's összeegyezése függ a' szent írás viszonyától 's összeegyezésétől. Mert csak abban az esetben lehető az összeegyezés a fő-hitágazatok között, ha a' szent írás fő és világos helyei között, mellyekből a' hitágazatok meríttetnek, ellenkezés nincsen (analogia scripturae sacrae). A' szent írás' analogiája a' hit' analogiájától abban külömbözik, hogy amaz vitetődik a' szent írás' minden helyeire, akármi légyen a' foglalatjok, ez csupán a' hitágazatokra.

Jegyzés. Az analogia fidei (αναλογια της πιστεως) kifejezés vétetett a' Róm 12, 6; de ez ott más jelentésben vétetett, mint a' hittudományban. Ott a' hit nem tárgyilag (vallás) vétetett mint a' hittudományban, hanem személyleg (a' vallásnak hivése); az analogia pedig nem megegyezést, egybefüggést jelent, mint a' hit tudományban, hanem a' mit a' 3-dik versben a' με-

τρον πιστεως' kifejezés tesz: a' keresztyéni meggyőződés' mértékét. Pál azt akará mondani a' felhozott helyen, hogy a' kinek prófétai ajándék adatott, igyekezzék azzal használni másoknak az ő keresztyéni meggyőződésének mértéke szerint (juxta mensuram cognitionis et persvasionis suae). — Illy jelentésben jön elő az analogia szó a' régi görögöknél; p. o. a' mathematicusoknál jelent: similitudinem rationum, qua numeri, ipsaeque magnitudines inter se comparantur. Igy inti Demoszthenes az athenéi polgárokat, hogy segéljék a' hazát κατ' αναλογιαν της ουσιας, értékekhez képest. Jústinus mártyr azt mondja: az emberek megfognak büntettetni a' jövendő életben προς αναλογιαν, ὡν ελαβε δυναμεων.

§. 52.

A' kijelentést magában foglaló könyv' magyarázásáról.

A' szent írás' analogiája, vagy a' szent írás' helyeinek összeegyezések 's viszonyok egymásra, a' szent írás' magyarázása által esmértetnek meg.

Helyesen magyarázzuk a' szent írást, ha a' szent írás' szavaihoz épen azt az értelmet kötjük, mellyet az írók a' szók által előterjeszteni igyekeztek; vagy ha a' szókat épen abban az értelemben vesszük, mellyben vette azokat a' nyelvszokás, a' mikor a' szent könyvek írattak. Innen következik, hogy a' szent írók' szavaiknak csak egy értelmek lehet; mert ha azokhoz egy más, a' nyelvszokásból meg nem es-

mérhető titkos értelmet kötöttek volna a' szent írók, az az utókorra nézve elveszettnek tartathatnék, nem lévén semmi segédeszközök annak kitalálására. Hogy az utókor ezen titkos értelem' esméretére juthasson, vagy magoknak az íróknak kellett volna azt az esméretes nyelvszokás' szavaival előterjeszteni, de ekkor az első, a' kétértelműleg mondott szükségtelen lenne; vagy pedig annak kitalálását bízni kellett volna az emberi elmésségre 's képzelődésre, de ez által az ő írások' bátorságos használatok veszélyeztetnék, a' kijelentés' czélja eltévesztetnék, és az allegoriás magyarázat' kéjének szabad ösvény nyittatnék, vagy pedig végezetre, ezen titkos értelem' esmértetésére, magának az Istennek kellene közleni új kijelentést minden olvasóval; de akkor az illyen bévégzett kijelentés' közlése 's írásban foglalása lenne szükségtelen.

Minthogy az az egy értelem, mellyet az új testamentom' írója ki akartak fejezni, 's ezen értelem szók által, factum; következik, hogy ezen értelem' kitalálása, vagy az új testamentom' magyarázása valami históriai. A' magyarázó' foglalatossága tehát abban áll, hogy az új testamentomi íróktól használt szavak' jelentését, a' nyelvszokásból 's összefüggésből határozza meg, 's ez által, mit akartak az írók mondani, kieszközölje. Erre szükséges 1) a' közönséges grammatica, melly minden nyelvnek, mint az ész' mívének alapúl szolgál, kö-

vetkezésképen, a' logica is, vagy azon törvények, mellyek szerint a' fogatok, ítéletek, következtetések, 's észképek alakíttatnak, 's összeköttetnek; 2) különös grammaticája a' görög nyelvnek, a' zsidó nyelvnek és azzal rokon dialectusoknak esméretek, minthogy az új testamentom zsidós görögséggel (hellenismus) van írva, és 3) végezetre minden dolgoknak esméretek, mellyek az új testamentom' értésére megkívántatnak, ezekhez tartozik azoknak az embereknek gondolkozásmódjok is, a' kik között és a' kiknek számokra irtak az apostolok (zsidó theologia). Az új testamentom' magyarázásának foglalatossága a' 17. §. szerint, az ész' jusaihoz tartozik, mellyben épen azon alaptételeket kell követni, mellyeket követ az ész akármelly régi író' munkájának magyarázásában. Itt még nem kell néki arra figyelmezni, valyon a' kijelentés' kitalált értelme hozzá illik e a' kijelentéshez vagy sem. Mert mikor azt kell vizsgálat alá venni, isteni kijelentésből származott e a' keresztyén vallás; először a' magyarázat által kell kieszközölnünk magát a' subjectumot, a' keresztyén vallást, és így az új testamentomból a' magyarázat által kell előterjesztenünk azt, a' mi abban foglaltatik. Ha a' keresztyén vallásnak előre, minekelőtte vizsgálat alá vennénk, mi a' keresztyén vallás, isteni eredetet tulajdonítanánk, 's annakutánna az új testamentomot mint isteni kijelentést magában foglaló könyvet magyaráznánk; abba a' hibá-

ba esnénk, melly elvkoldúlásnak (petitio principii) neveztetik, 's az új testamentomnak valamit ollyant csúsztatnánk alája, a' minek cselekvésére még semmi jusunk sincs. Ekkor épen azt tennénk, a' mit cselekednék a' Plátó' magyarázója, a' ki az ő munkáját valamelly új filozofiai rendszerhez alkalmazva magyarázná. Még azon esetben is, ha az okosság a' keresztyén vallás' isteni eredetéről meggyőződik, az új testamentom' folytatott magyarázása mindenkor csak az ész' foglalatossága marad, mivel ez a' jusa az észnek állandó 's elidegeníthetetlen, 's nincs egyes személyre nézve olly időpont, a' mikor már ez a' vizsgálat annyira bevégeztetettnek gondoltathatnék, hogy ne adná magát elő olly eset, a' mikor az ész új kétségek' felfejtéséhez, és így a' kijelentés' foglalatjának új áttekintéséhez nyúlni ne kénteleníttetnék. Maga az egyház is a' maga nyilatkozását a' szent írás' foglalatjáról, kimondhatja ugyan, de mint örök időkig kelendőt meg nem erősítheti, hanem csak addig, míg oka van rá, hogy magyarázatját helyesnek tartsa, de mindenkor a' magyarázati jus' sérelme nélkűl.

Szintúgy nem szolgálhat alapúl a' magyarázatra nézve, a' szent írásból merített theologiai rendszer is, a' mi a' régibb theologusok' vélekedések volt. Ezt nevezték ők a' hit' analogiájának vagy regulájának, melly kifejezés a' szent írásból vétetett által, de ott más értelemben fordúl elő (l. az 51. §. jegyzését). Már a' régibb egyházi atyák is

kerestek valami szabályzót a' keresztyén hitágazatok' összehangzásokra nézve. Tertulliánus ollyannak vette a' hit' szabályát (regula fidei), azaz: az apostoli egyház' hagyományait. Irenéus az apostoli hitvallást, melly amazzal egyre megy. Origenes azon czélra nézve az allegóriás magyarázatot javallá; Augustinus a' kegyesség' szabályát (regula pietatis), melly ebből „a' mi Istenhez illik" indúl ki. A' reformátor theologusok és a' symbolicus könyvek' írói is gyakran hivatkoznak, mint magyarázási elvre, a' hitnek szabályára (regula fidei); értvén alatta a' szent írás' világos tanításait, mellyek a' homályos helyeknek magyarázásokban szabály gyanánt szolgálhatnak. Itt hát regula fidei annyi, mint legvilágosabb szent írásbeli helyek, (sedes doctrinarum), mások pedig értik rajta a' keresztyén theologia' sarkalatos vagy alapos hitágazatait; innen a' hit' analogiája a' hitágazatoknak egymásra való viszonyokra is áltvitetett. De ez a' regula fidei, helyesen értetvén, csak azt a' magyarázati tételt foglalja magában: helyesen feltehetjük, hogy valamelly író ugyan azon írásában ellenmondani magának nem akar, és hogy a' homályos 's több jelentésű helyek' értelmét az új testamentomi íróknak más világos, határozott 's már másunnan is esméretes jelentésű helyeikből kell meghatározni. Ennél tovább menni tilalmas. Ugyan is, minthogy a' magyarázó fel nem teheti előre, hogy az új testamentomban ellenmondás ne foglaltatnék; minthogy

altaljában arra, valyon a' mit a' magyarázatkor feltalálunk, a' kijelentésnek megfelel e, figyelemmel nem lehetünk; nyilván van, hogy a' hit' analógiájának alkalmaztatása az új testamentom' magyarázására, azon széles értelemben, mellyben azt a' régi theologusok vették, helytelen és elvkoldúlás.

A' historico-grammatica magyarázat, mellyek közzűl az elsőnek Semler, a' másodiknak Erneszti volt az attya az újabb időkben, elegendő a' szent írás' értelmének kitalálására. De van még ezen kivül más foglalatossága is a' magyarázónak, különösen a' theologusnak, melly függ kiváltképen a' magyarázó' és a' szent író' lelki rokonságoktól, t. i. az író' szellemébe hatás, azaz, az ő gondolkozásának 's érzésének felfogása, annak érzése, a' mit az író érzett, azon gondolatoknak kifürkészések, mellyek az író előtt lebegtek, mikor írt vagy beszélt. Lehetne ezt nevezni felsőbb, vagy szellemi magyarázatnak, a' historiait pedig alsóbbnak, vagy betűsnek. De az elsőnek az utolsón kell alapúlni, hogy önkénnyé ne váljék; 's valamint amaz ezt szükségtelenné nem teheti, úgy szinte azon tanításoknak mellyek a' szellemit és az ideálét tárgyazzák, tökéletes értésekre csak a' felsőbb magyarázat vezethet. Úgy látszik ez a' megfejtése azon vetélkedésnek a' szent könyveknek magyarázásokban, melly Stäudlin és Keil között fenforgott; amaz nem tartván elegendőnek a' puszta históriai magyarázatot, mellyet az utolsó védelmezett.

Ezeknek bővebb előadások a' Hermeneutica nevezetű tudományra tartozik; itt jegyezzük meg, hogy már az egyházi-atyák közzűl is sokan a' szent írásbeli helyeknek négyféle értelmet tulajdonítottak, ú. m. 1) grammáticai vagy betűs értelmet (sensus literalis seu grammaticus), 2) titkos értelmet (sensus mysticus), mellyet Hieronymussal együtt Alcuin és a' scholasticusok háromfélének állították, ú. m. a) sensus tropologicus seu moralis (másképen interpretatio contemplativa, theoria, pneumatica interpretatio), midőn a' magyarázó megállapodván valamelly helynél, az erkölcsről, szentségről elmélkedik (1 Kor, 9, 8 köv.) b) sensus allegoricus, midőn a' szent írás' értelmével azon hitre tartozó dolgok, mellyeket a' szent írás' szavai juttatnak eszünkbe, összehasonlíttatnak (Gal. 4, 21. köv.) c) anagogicus sensus, midőn a' magyarázó a' földi dolgokról a' jövendő élet' boldogságára emelkedik (ettől a' szótól ἀναγωγὴ magosra emelkedés). — Ezen négy értelmet a' következendő versbe foglalták a' scholasticusok:

Littera gesta docet; quid credas, allegoria;
Moralis (tropol.) quid agas; quid speres, anagogia.

A' romano-catholicusok ellen a' protestáns theologusok egy értelmét állították a' szent írásbeli helyeknek, melly a' nyelvszokásból 's összefüggésből megesmérhető.

A' négyféle értelem' gyámolítására Ti-

rinus Jakab jésuita felhozván 1 Móz. 1, 3. ezen szavakat: Fiat lux! így szól: „SS. Patres exponunt literaliter de luce corporali, tropologice de luce gratiae, allegorice de Christo, anagogice de lumine gloriae." Mellyre Maresius Sámuel ref. theologus Anti-Tirinus czímű munkájában így felel: Absit a nobis, ut Deum faciamus διγλωττον, aut multiplices sensus affingamus ipsius verbo, in quo potius tanquam in speculo limpidissimo sui auctoris simplicitatem contemplari debemus. Ps. 12, 7. 19, 9. Unicus ergo sensus scripturae, nempe grammaticus est admittendus, quibuscunque demum terminis vel propriis vel tropicis et figuratis exprimatur. Sed cum res illo sensu grammatico expressæ (sunt enim verba rerum imagines) saepe sint typicae, hinc fit, ut sensus ille unicus et simplex debeat extendi non solum ad typum, sed etiam ad prototypum, cui præfigurando typus ille a Deo destinatur: quo spectant pleraque exempla hic Tirino citata, et in quibus sensum hactenus mysticum agnoscimus, quatenus res ipsæ mysticam habuerunt significationem."

§. 53.

Az új testamentom' kitalált értelméből mi számláltathatik 's mi nem a' kijelentéshez?

Literatura.

Storr (Glob, Chrstn.) diss. de sensu historico. In opusc. acad. vol. I.

Eckermann über die Gründe, welche uns berechtigen, ja sogar verpflichten, das

kirchliche Lehrsystem ganz von der Lehre Jesu zu unterscheiden; und über die Regeln, nach welchen dieser Unterschied, u. was eigentlich Lehre Jesu sey, bestimmt werden musz. In s. theolog. Beitr. 2 B. 2. St.

Lang (Tob.) über die Principien a priori u. a posteriori, durch welche man das Locale u. Temporelle von der allgemein gültigen Lehre in der christl. Offenbarungsurkunde scheiden will. In Flatts Magaz. 7. 8. St.

Meyer (Joh. Andr. Georg.) Beitrag z. endlichen Entscheidung der Frage: in wiefern haben die Lehren u. Vorschriften des N. T. eine blos locale u. temporelle Bestimmung, u. in wiefern sind dieselben von einem allgemeinen stets gültigen Ansehen? (Preisschrift.) Hannov. 1806.

A' régi theologusok ezt a' szabályt tették fel: in scriptura sacra a veritate hermeneutica ad veritatem dogmaticam valet consequentia; de ezt elfogadni nem lehet. Mert a' hittudományra csak az tartozhatik, a' miről be lehet bizonyítani, hogy kijelentésből származott, már pedig sok jön elő az új testamentomban, a' mi a' kijelentéshez nem számláltathatik; és így nem kis nyomadékú kérdés ez a' hittudomány' rendszerének készítését előadó szakaszban, az új testamentom' kitalált értelméből mi számláltathatik mi nem a' kijelentéshez?

Nem tartoznak a' kijelentéshez 1) azok a' beszédek 's mondások, mellyek nem Jézusnak és az apostoloknak, hanem más

személyeknek szájokból jöttek, mint: a' népnek, farizéusoknak, papoknak, keresztelő Jánosnak és szűz Máriának mondásaik 's beszédeik, mert kijelentést csak Jézusnak és az apostoloknak tulajdonítunk. Sőt még az apostolok' nyilatkozásaik is, mellyeket az evangyélisták felhoznak a' Jézus' menybemeneteléig, nem számláltathatnak a' kijelentéshez, mert még ekkor tanítványok voltak csak, és nem tanítók; mind addig, mígnem magától Jézustól menybemenetele előtt a' tanításra megbízatást 's hatalmat nyertek. Máté 28, 19. 20. Márk 16, 15. — Az sem tartozik a' kijelentéshez, a' minek foglalatja nem tartozik a' valláshoz, vagy a' mi sem nem hitágazat, sem nem életszabály, p. o. a' Zakariás' és Erzsébet' történetei, a' Pál apostol' útazásait tárgyazó tudósítások az apostolok' cseledeteikről szóló könyvben, valamint az egyes gyülekezeteket és személyeket illető körülmények az apostoli levelekben.

A' kijelentéshez tartoznak ellenben azok, a' mellyeket Jézus és az apostolok magok mondanak, a' mellyeket úgy terjesztenek elő, mint tulajdon meggyőződéseket, ítéleteket Jézusnak mint világ' idvezítőjének természetéről 's rendeltetéséről, a' vallásos hitről, erkölcsről 's a' vallásos reménységről. — De minthogy gyakran megtörténik, hogy a' beszélő ollyakat is mond, a' miket nem kívánna úgy tekintetni mint a' maga meggyőződését, 's ennek helye van Jézusra és az apostolokra nézve is; az elébbeni té-

telt is még kell szorítanunk. Nem számláltathatnak a' kijelentéshez a' Jézus' és az apostolok' mondásaik közzűl:

a) Azok a' helyek, mellyekben Jézus és az apostolok másoknak értelmeket hozzák fel; így Pál a' római levélben, a' hol az ellenvetéseket a' maga nevében teszi fel. Ez néha nyilván kijelentetik 's akkor könnyű a' dologról ítélni. De igen sokszor nincs felőle jelentés, p. o. mikor azt mondja Jézus Máté 15, 24. hogy *ő csak az Izráel házának elveszett juhaihoz bocsáttatott*; mert ez csak az asszonyi-állatnak, a' ki Jézus előtt térdre esék, véleménye szerint van mondva, mellyet cselekedettel Jézus meg is czáfol; vagy midőn Máté 19, 28. azt ígéri tanítványainak, *hogy amaz újonnan való születéskor, mikor ülénd az embernek fija az ő dicsőséges székébe, ők is ülni fognak tizenkét székekben, és megítélik az Izráel tizenkét nemzetségeit*; mert ez csak annyit tesz, hogy a' tanítványok mások felett megjutalmaztatnak, mint meglátszik a' 30-dik versből, és a' 20, 26—29. a' hol Jézus ellene mond a' tanítványok' minden külső megkülömböztetési reményeknek.—Nem számláltathatnak a kijelentéshez

b) Az emberszorító okoskodások (argumenta κατ' ανθρωπον) vagy az ollyan tételek, mellyeket Jézus és az apostolok az ő hallgatóik' vagy olvasóik' véleményeikből fogtak fel, tanításaikat hozzájok csatolták, 's azokból halgatóik' s olvasóik' individuálitásokhoz képest következéseket húztak. Az

illy nemű megmutatásokkal élni az előítéletek' legyőzésekre, 's az igazság' ajánlására ott, a' hol az igazsági megmutatások (argumenta ad veritatem) vagy épen fel nem fogattathatnának, vagy méltó figyelemre nem vétethetnének, erkölcsileg szabados dolog minden tanítónak, 's Pál apostol is az illyenekre nyilván hivatkozik 1 Kor. 3, 1. 2. 9, 20. köv. — Megesmérhetjük pedig az emberszorító megmutatásokat abból *α*) hogy csak azoknak az embereknek különös véleményeiket, kiknek útba igazításokra hozatnak fel, foglalják magokban, 's másutt az új testamentomban elő nem fordúlnak, p. o. hogy a' Mózes' törvénye az angyalok által adatott ki Zsid. 2, 2. Gal. 3, 19. a' Júdás 9-dik versében, hogy Mihály árkangyal vetekedék az ördöggel a' Mózes' testéről, a' Zsid. 7, 5-10. foglaltatott megmutatása annak, hogy a' Krisztus' főpapsága nagyobb, mint a' Lévi' nemzetségéből való főpapoké, minthogy a' Krisztus Melkisédek' rendi szerint való fő pap, kinek Ábrahám az ő ágyékában lévő Lévivel együtt tizedet adott; *β*) hogy az illyen megmutatások az olvasók' ízlések szerint alakíttattak, az ő véleményeikből vétettek és csak mesterségesen vagy ábrázolva vitettethetnek által valamelly tanulmányra; ide tartoznak a' Gal. 4, 22—31. foglaltatott okoskodása Pálnak, annak megmutatására, hogy a' keresztyéneket a' Mózes' törvénye nem kötelezi. Mert a' zsidóknak példázatjok a' szolgáló Hágártól szü-

letett Ismáel, a' keresztyéneké pedig a' szabad Sárától született Izsák; a' szolgát kötelező törvény pedig a' szabadosra nézve kötelező erővel nem bírhat; és sok más az evangyéliomokban 's apostoli levelekben felidézett ó testamentomi helyek: γ) hogy ezen megmutatások ollyan tételeket foglalnának magokban, mellyek az isteni kijelentés' más határozott tételeinek ellenmondanának, p. o. J á n. 10, 34. köv. foglaltatott megmutatása Jézusnak, hogy ő nem szól istenkáromlást mikor magát Isten' fijának mondja; mert az ó testamentomban a' tisztviselők is neveztetnek E l o h i m o k n a k (θεοι) Ha már ezt igazságbizonyító megmutatásnak (argumentum ad veritatem) vennénk, következnék belőle, hogy az ó testamentomi személyek, προς ὃς ὁ λογος τȣ θεȣ εγενετο, isteni személyek, Istenek voltak. Általjában jegyezzük meg, hogy a' melly megmutatások nem vétettek magából a' keresztyén vallás' természetéből, a' kijelentett tanításhoz nem tartoznak. Mert ez: t é t e l 's b e b i z o n y í t á s (ha az utolsó, a' mint már mondatott, nem a' dolog' természetéből vétetett) két egészen külömböző dolog, 's az utolsó az elsőhöz sehol sem számláltatik. Hogy p. o. Jézus Isten' követe volt, ez az evangyéliomokban olly gyakran felhozatott 's Jézusra alkalmaztatott ó testamentomi helyektől egészen független tétel. Szintúgy a' halottak' feltámasztásokról szóló hitágazat, nem egy a' korintusi első levél 15-dik ré-

szében találtató bizonyításaival Pál apostolnak. Hogy Jézus Isten' fija, nincsen csatolva azon megmutatáshoz, hogy az ó testamentomban az emberek is neveztetnek isteneknek (θεοι); szintúgy a' Pál apostol' tétele: Jézus által a' pogányok is eljuthatnak az idvességre, az apostol' levezetéséhez, mellyet a' Gal. 4, 20. köv. és Róm. 4, 4. olvasunk. — Általjában a' kijelentési tételnek, magában hordozván az ó bizonyosságát, abban t. i. hogy kijelentésből származott, más megmutatásra szüksége nincs. Ha tehát az apostolok a' velek egy időben élő emberekre nézve még is hoznak fel megmutatásokat, követték ebben az ő vélekedéseket 's ízléseket. Mindazonáltal ezen megmutatások sem egészen hasztalanok, arra szolgálnak ugyan is, hogy az új testamentomi írók' előterjesztéseiket a' bebizonyíttatandó dologról közelebbről meghatározzák 's világosítják. — Nem számláltathatnak a' kijelentéshez

c) Azok a' tételek, mellyekről az apostolok magok mondják, hogy azokban nem isteni kijelentés, hanem az ő emberi véleményeik foglaltatnak. Nevezetes példát találunk erre 1 Kor. 7, 6. 25. köv. — Végezetre

d) Figyelemmel kell lennünk még a' részletes tételekre (propositiones particulares), mellyek nagy számmal jönnek elő az új testamentomban. Ezeken értetnek az ollyan tételek, mellyek csak azon személyre, a' kinek mondattak, határoztattak

's annak tulajdonságára 's körülményeire van vitetések. Ide tartoznak azok is, mellyek jóllehet többeknek, sokaknak mondattak, de azért az idő' és a' hely' körülményeire van vitetések (locale et temporale). Hogy foglaltatnak illyenek az új testamentomban, 's hogy azokat nem kell úgy tekinteni mint minden emberekre 's időkre nézve kötelezőket, 's ezen alakjokban a' vallástudományba fel nem vétethetnek, mind symbolicus könyveink, mind theologusaink megesmérik. Mert az illyen esetekben az, a' mit a' beszélő mond, különös körülmények által lévén meghatároztatva, csak azon körülmények között tartathatik helyesnek 's alkalmaztathatónak; sőt ha azt a' mi egy vagy több személyeknek, 's a' mi helyhez és időhöz alkalmaztatva mondatott, közönséges tétel gyanánt vennénk, fére értenénk a' beszélőt 's eránta igazságtalanok lennénk. Az illyen helyhez és időhöz alkalmaztatott tételeket megesmérjük: α) a' beszélő' tulajdon nyilatkoztatásából, hogy a' mit ő mond, csak némelly személyekre 's körülményekre tartozik; így mikor ezt mondja Pál 1 Kor. 7, 29. hogy az ő tanácslását a' nőtelen életről az idő' körülményei kívánják, β) hogy a' beszélő csak egy, vagy csak egynehány személyekhez intézi szavait. Ide tartoznak Jézusnak különösen az apostolokhoz intézett beszédei, midőn nékik vagy kötelességűl tesz vagy ígér valamit ollyant, mellynek csak az apostolokra és nem minden emberekre lehet vitetések,

p. o. Máté 21, 22. 28, 19. 20 's azok többnyire, mellyek Ján. 14, 15, 16-dik részeiben olvastatnak. Ide kell számlálnunk Jézusnak az ifjúhoz intézett szavait Máté 19, 21: *ha tökéletes akarsz lenni, eredj el, add el minden marhádat, és osztogasd a' szegényeknek, és kincsed lészen a' menyországban: és jere és kövess engemet.* Mert ez a' parancsolat nem tartozik mindenekre, hanem csak azokra, a' kik apostolok kívántak lenni a' Jézus' idejében; γ) kilátszik ez az alkalmatosságból, 's a' beszéd vitetéséből különös körülményekre. De megesik gyakran az is, hogy a' tétel közönségesen fejeztetik ki, és még is részletes. Igy Mát. 19, 23. 29. nem úgy adatik elő a' gazdagság, mint általános akadálya a' keresztyén vallásosságnak, hanem mint a' Krisztus' apostolainak társaságokba való befogadtatásnak, mint mutatja a' történet, melly ezen beszédre alkalmatosságot szolgáltatott. Mát. 10, 34. köv. *nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak a' földre; hanem hogy fegyvert,* nem a' keresztyén vallás' közönséges munkálatai adatnak elő, mellyek a' tapasztalás' bizonyítása szerint jótékonyok, hanem, a' mint az egész összefüggés mutatja, kell vinnünk az apostolok és az első keresztyének' idejekre: Mát. 12, 31. köv. hol az mondatik, hogy a' Szent Lélek ellen való bűn meg nem bocsáttatik az embereknek, azokról van szó, kik a' Jézus' csudáinak szemmellátott tanúi voltak. Gal. 3, 13. Pál csak a' zsidókból lett keresztyénekről

szól: Jak. 5, 14. a' maga idjebeli szokásról t. i. hogy a' beteget megkenték olajjal 's a' t. A' Csel. 15; 20. 29. foglaltatott rendelésnek, hogy a' keresztyének tartóztatnák meg magokat azoktól, a' mellyek a' bálványoknak áldoztattak, a' vérnek ételétől, a' fúlva holt állattól — az a' czélja, hogy a' pogányokból lett keresztyének a' zsidó keresztyéneknek bótránkozást ne okoznának. — Az illyen helyhez 's időhöz köttettekre figyelmeznünk kell kiváltképen az apostolok' leveleikben, mellyeknek készíttetéseknek alkalmatosságok helytől s időtől függvén, czéljoknak is illyeneknek kellett lenni. De az illyen részletes tételeket sem kell mind mellőzni, mert ezek gyakran felteszik előre a' közönséges tételeket, mellyek kétség kivűl a' vallástudományra tartoznak, 's ezek úgy vagynak a' részletes tételekre, mint a' következtetésben a' nagyobb mondat a' kissebbre (propositio major ad minorem), és így a' részletes által a' közönséges is megesmértetik 's kimondatik, p. o. a' nőtelen életről való tanácslásában az apostolnak 1 Kor. 7 része szerint, ez a' közönséges tétel foglaltatik: vigyázni kell a' keresztyénnek, hogy az ő külső körülményei az ő vallásosságának akadályúl ne szolgáljanak, és ha magán uralkodni nem tudna, kötelessége lemondani ezen körülményekről. A' Jézus' mondása Máté 10, 32. 33 *valaki vallást tészen én rólam az emberek előtt, én is vallást tészek arról az én mennyei atyám előtt*, közvetetlen az apostoloknak, 's tanít-

ványoknak volt mondva; de felteszi előre ezt az alaptételt: a' megesmért igazság' eltagadása mindenkor büntetésre méltó.

§. 54.

Jésusnak és az apostoloknak magok alkalmaztatásokról a' vallás' tanításában.

Literatura.

Reinhard (F. V.) progr. utrum et quando possint oratores divini in administrando suo munere demittere sese ad vanas hominum opiniones. Viteb. 1782. 4.

Carus (Fr. A.) diss. historia antiquior sententiarum ecclesiae græcæ de accommodatione Christo imprimis et apostolis tributa. Lips. 1793. 4.

Vogel (Joh. Paul. Sig.) über Accommodation. In s. Aufsätz. theol. Inhalts. 2 St.

Van Hemert (Paul) über Accommod. im N. T. oder Beantwortung der Frage: Hat Christus in s. Predigten, haben die Evangelisten u. Apostel sich bisweilen nach den, zu ihrer Zeit herrschenden Volksbegriffen bequemt? Und wenn sich dieses nicht läugnen läszt, in welchen Fällen u. in wiefern thaten sie es? u. was kann diese richtig verstandene Voraussetzung zur Erklärung des N. T. beitragen? Aus d. Holländ. von F. W. D.(ethmar) Dortm. u. Leipz. 1797.

(Hauff Karl Victor) Bemerkungen über die Lehrart Jesu mit Rücksicht auf jüdische Sprach- u. Denkungsart. Ein Bei-

trag zur richtigen Beurtheilung dessen, was Lehre Jesu ist. Offenb. 1788.

Heringa (Jod) über die Lehrart Jesu, u. seiner Apostel mit Hinsicht auf die religiösen Begriffe ihrer Zeitgenossen. A. d. Holländ. Offenb. 1792.

Gesz (Wolfg. Friedr.) Briefe über einige theolog. Zeitmaterien, besonders über den Accommodationsgrundsatz in Hinsicht auf einige positive Lehren d. christl. Religion. Stuttg. 1797.

Némelly újabb theologusok úgy hivén, hogy az új testamentomban világos szókkal sok olly dolog taníttatnék, a' mit a' keresztyén vallás' más tanításaival, 's alapos hitágazataival összegyeztetni nem lehetne, két nevezetes állítást sürgetnek, ú. m. először, hogy Jézus' és az ő apostolai tanításaikban magokat halgatóikhoz alkalmaztatták; másodszor, hogy a' keresztyén vallás tökéletesedhetik. Mind a' két állítás több jelentésű 's bizonyos tekintetben helyes lévén, megérdemli, hogy róla bővebben vizsgálódjunk.

Az egyházi-atyáknál a' *συγκαταβασις* condescensio s. demissjo szónak két értelme van; az Istenről mondatik, ha a' szent írásban foglaltatott beszédei, cselekedetei 's rendelései az emberek' tehetségeikhez alkalmaztattak, hogy azokat megérthessék 's teljesíthessék, 's ha tőlök kevesebbet kíván, mint kívánhatna; majd értik rajta azt a' nemét a' vítatásnak, mellyben az ember ollyant mond, ollyat cselekszik, a' mit ő maga sem

tart helyesnek, — ezt nevezik már disputare κατ' οικονομιαν.

A' tanítónak maga alkalmaztatásán tanítványaihoz, értik közönségesen azt a' magaviseletét, melly szerint tanításában, tetteiben, tanítványainak különös tulajdonságaihoz (felfogásokhoz, vélekedésekhez, szokásaikhoz) alkalmaztatja magát. Ez tehát vagy cselekedetekben mutatja ki magát, mellyeknek példájit láthatjuk Pál apostolban, nevezetesen Csel. 16, 3. mikor Timotheust a' zsidókért körűlmetszette, és Péterben Gal. 2, 11. köv. a' ki a' zsidóktól félvén, a' pogányokból lett keresztyéneknek társaságokat kerülte; vagy a' tanítás' módjában. — Az első tartozik az erkölcstudományra, itt csak az utolsóról van szó. Minthogy már a' tanításban kettőt különböztethetünk meg, ú. m. a' formát, vagy a' tanítás' módját, és a' tárgyat, vagy a' tanítás' foglalatját: ez a' maga alkalmaztatása a' tanítóknak vitethetik vagy a' tanítás' formájára, vagy annak tárgyára (accommodatio formalis et materialis).

A' tanítás' formájára nézve az alkalmaztatás abban áll, hogy a' tanító ollyan tanításmódot választ, melly magában ugyan nem a' legtökéletesb, hanem alkalmaztatva van a' tanítványok' különös tulajdonságaikhoz. Ez nem csak szabados, hanem szükséges is, mert e' nélkűl a' tanítás nem lehetne épűletes. Igy alkalmaztatták magokat mind Jézus, mind az ő apostolai. Ide tartozik 1) a' stylus és az előadás, mellyel

éltek Jézus és az apostolok, p. o. a' népszerű előterjesztés, az igazságnak felöltöztetése példázatokba, hasonlatosságokba, rövid mondatokba; 2) a' világosítások, mellyek a' zsidók' gondolkodásmódjoktól, 's életek' viszonyaiktól költcsönöztetvén, rájok nézve a' leg-megfoghatóbbak, p. o. a' keresztyén vallásban előjövőknek összevetések az ó testamentomi dolgokkal; 3) az ellenféltől igaznak esmért tételekből, ha szinte azok helytelenek lennének is, költcsönözött megmutatások (argumenta κατ' ανθρωπον) míg a' doleg' természetéből vétetett erősségek (argumenta κατ αληθειαν) foganat nélküliek (ezekről lásd a' megelőző czikkelyt.)

A' tanítás' tárgyára nézve az alkalmaztatás az a' neme a' tanításnak, melly által a' tanító tanítványainak előítéleteiket és hibáikat javalni látszik, vagy javalja is valósággal. Ez vagy tagadós (accommodatio materialis negativa, dissimulatio) ha a' tanító a' tanítvány' vélekedései ellen ki nem kel, azokat halgatással mellőzi, 's ez által javalni látszik; vagy állatós (accommodatio materialis positiva, simulatio) ha a' tanító a' hibásoknak esmert vélekedéseket, mint igaz tételeket felveszi tanításai közzé, 's az illyen hibákban tanítványait megerősíti.

A' tagadós alkalmaztatás szabados, 's megengedhető, de csak addig, míg szükségesnek 's ártalom nélkülinek mutatkozik, vagy az igazságnak elősegélése kívánja. Ez

nem csalás, mert nem czélja, hogy kárt tegyen; nem hazugság, mert nem ered rosz indúlatból; nem kétszínűség, mert nincsen önhasznú czéloknak elérésekre irányozva. Innen ezen alkalmaztatással mind Jézus, mind az ő apostolai éltek. Jézus így nem monda meg minden igazságokat egyszerre apostolainak, hanem sokakat halgatással mellőzött, nem találván még őket képeseknek azoknak megértésekre. Maga mondja Ján. 16, 12. *még sok dolgok vagynak, mellyeket néktek kellene mondanom; de most el nem hordozhatjátok.* Halgatással mellőzte először a' messiásban földi királyt váró nép előtt azt is, hogy ő a' messias, hogy a' zendűlésre alkalmatosságot ne szolgáltatna Ján. 6, 15 Tanítványainak hibás vélekedéseiket, mellyeket nem könnyen lehetett volna kiirtani, egy ideig meghagyta, a' nélkűl hogy egész erővel ellenek kelne, mint megtetszik Luk. 24, 21. Csel. 1, 6. 10, 10. köv. 28—34. Pál is élt illyen alkalmaztatással, 's ezt másoknak is ajánlotta 1 Kor. 3, 1. 2. 9, 20. köv. 8, 9. köv. Róm. 14, 1. köv. v. ö. Zsid. 5, 11—14.

Az állatós tárgyas alkalmaztatás abban állana, ha Jézus és az apostolok az ő idejebelieknek vallásos vélekedéseiket, jóllehet azoknak igazságtalanságokról meg voltak győződve, kímélésből elfogadták 's tanították volna, a' felvilágosodó utókortól várván azoknak kiszakasztatásokat az igaz vallástudományból, — 's ez már az tulajdonképen a' miről a' theologusok között

vetekedés van, mikor az a' kérdés tétetik fel: alkalmaztatták e Jézus és az apostolok magokat a' tanításban? De ennek állításának ellene mondanak e' következő okok:

1) Nincs rá okunk, hogy illyen alkalmaztatást állítsunk, nincs olly szent írásbeli hely, mellyből azt bátrán következtethetnénk. Mert a' mi a' Máté 11, 14. illeti, mellyből azt húzzák ki, hogy Jézus a' zsidók' hibás vélekedésekben az Illyés' eljöveteléről osztozott; az inkább ellene, mint mellette van az alkalmaztatásnak. Jézus nem mondja: El fog jönni Illyés, hanem már eljött Illyés, 's keresztelő Jánost esmérjétek ennek. Pál apostolról sem lehet ezen maga alkalmaztatását bebizonyítani. Mert sehol sem olvassuk, hogy tanítványainak hibás vélekedéseiket a' maga tanításaiba felvette volna; csak annyit állít, hogy a' tanítás' módjában 's magaviseletben alkalmaztatta magát azoknak körülményeikhez, a' kiket meg akart nyerni az evangyéliomnak, mellynek az apostoli munkákról írt könyvben sok példáit találjuk; nevezetesen, hogy Timótheust a' zsidókért körülmetélé Csel. 16, 3. A' tanítás' módjára kell vinni mikor azt mondja a' 1 Kor. 3, 1. 2. *Én atyámfiai! nem szólhattam néktek mint lelkieknek, hanem szóltam mint testieknek, azaz, mint gyermekeknek a' Krisztusban. Tejnek italával tápláltalak titeket, es nem kemény eledellel, mert azt még nem szenvedhetitek vala el; sőt még most is nem szenvedhetitek.* Szintúgy a' tanítás' módjá-

ra és magaviseletre tartozik, mikor a' 1 Kor. 9, 20—23. így szól: *a' zsidók között úgy viseltem magamat mint zsidó, hogy a' zsidókat megnyerném: azok között a' kik törvény alatt vagynak úgy viseltem magamat mintha törvény alatt volnék, hogy a' kik törvény alatt vagynak, azokat megnyerném: a' törvény nélkül valók közt mintha én is törvény nélkül való volnék; (noha nem vagyok Isten előtt törvény nélkül való, hanem a' Krisztus' törvényének alája vettettem), hogy megnyerném a' törvény nélkül valókat. Az erőtleneknek lettem úgy, mint erőtelen, hogy az erőtleneket megnyerném: mindeneknek minden lettem, hogy mindenestől fogva valakiket megnyerném. Ezt pedig mívelem az evangyéliomért.* De a' többi apostoloknak sem tulajdoníthatunk illyen alkalmaztatást. Mert abból, hogy a' pogányok később vétettek be a' keresztyének közzé, és hogy a' pogányokból lett keresztyének később mentettek fel a' Mózes' törvénye' megtartásától, az alkalmaztatást következtetni nem lehet. Mert az apostolok nem a' zsidókhoz való magok alkalmaztatásból nem tették ezt eleinte, hanem mivel magok sem voltak meggyőződve arról, hogy a' pogányok is tagjai lehetnek a' Messiás' országának, és hogy a' keresztyéneket a' Mózes' törvénye nem kötelezi. Felhozzák még azt is, és ez a' legnyomadékosabb, hogy a' keresztyén vallás' hitágazatait nagy részint feltaláljuk a' Zoroászter' rendszerében, a' zsidó theologiában a' fogság után, és az alexándriai vallás'

filosofiában, következésképen ez a' része a' keresztyén vallásnak meglévén már a' Jézus' ideje előtt is, isteni kijelentésből nem származhatott. Hogy tehát Jézus ezen hitágazatokat a' magáéi közzé felvette, nem azért történt, hogy azok igazak, hanem mivel a' nép' hitével összeütközésbe jönni nem kívánt. — Erre így felelhetünk: nagy része ezen vallásczikkelyeknek, p. o. az Isten' Lelkéről, a' bűnbocsánatról, a' Messiásról és az ő országáról, angyalokról előjön már az ó testamentomban is; — más tanításoknak, p. o. a' feltámadásról, ítéletről, a' világ' végéről, van valamelly hasonlatosságok a' chaldéusok' véleményeikkel, de az új testamentomban ezek is külömböző és saját alakban tűnnek fel. Miért ne gyaníthattak volna a' bölcsek előre valamit abból a' mit Isten mint kijelentést hirdettetett? Az isteni λογος nem munkálkodott e tanítólag eleitől fogva a' népek között? (Ján. 1, 4. 9 10.) Van e jusunk megvetni valamelly kijelentést csak azért, mivel annak igazságainak sajdítását más vallásokban is feltaláljuk? Nem annak bizonysága e ez inkább, hogy a' kijelentés az emberi lélek' homályosan esmért szükségeit valósággal kielégíti? De

2) A' kijelentést közlőnek illy nemű maga alkalmaztatása erkölcsiképen is tilalmas. A' kijelentett tudományt mind a' kijelentést közlővel egy időben élő, mind az utánna következő emberi nyom is csak a' közlő' szavaiból merítheti. Ebből kell tehát

megesmérnünk azt is, a' mit ő mint valóját ban igazat tanított, hogy a kijelentés' végczélját el ne téveszszük. Ha már Jézus és az apostolok az alkalmaztatás' ezen neméyel éltek volna, magoknak kellett volna előadni azon megesmértető jegyeket is, mellyek által az igazat a' nem-igaztól a' kijelentett tudományban megkülömböztethetnénk. De illyen esmértető jegyeket nálok nem találunk; a' filozofiában is hasztalan keresünk, mert ha az okosság a' kijelentésben valami nyilván nem-igazat találna, az nem alkalmaztatásra vezetne bennünket, hanem inkább arra, hogy a' kijelentés ál- és nem igaz kijelentés. — De

3) Ha Jézus magát így alkalmaztatta volna a' nélkül, hogy róla valamit jelentene, és még is ő az isteni kijelentés' tolmácsa, úgy maga volna az Isten és Jézus a' hibának legnagyobb terjesztője. Mert így az alkalmaztatás által nemcsak a' zsidó hibás vélekedések megörökíttetnének, hanem a' keresztyén vallás által ezen hibáknak terjedéseket sok más népek közzé, kik az Isten' Fijáról, szent Lélekről, feltámadásról 's a' t. eddig semmit sem tudtak, maga eszközölné.

4) A' keresztyén vallásban a' positivum belső összefüggésben van a' Jézus' személyével, különösen a' keresztyén vallás' fő-czikkelyével, a' Jézus által végrehajtott váltság' 's engesztelés' munkájával, feltámadással 's örök élettel. Jézus és az ő apostolai alkalmaztatván már ezekben magokat, nem

csak az, hogy a' Jézus' személyével mint a' világ' megváltójával egy megbocsáthatatlan ravaszságot űztek, hanem a' mellett még magokat is, a' kik ezen megváltóba vetett hitért szenvedtek 's meghaltak, kész akarva megcsalták volna, a' mi pedig lehetetlen. Továbbá

5) Nincs rá okunk, hogy egy illyen alkalmaztatást szükségesnek állítsunk. Mert a' zsidók között nem találjuk a' vallás' főczikkelyeiben azt a' nagy megegyezést, mellyet az alkalmaztatás' barátjai kénytelenek állítani. A' Szadduczéusok nem hittek sem angyalokat, sem gonosz lelkeket, sem feltámadást, sem utolsó ítéletet, sem szent Lelket, sem Messiást. A' Farizéusok lélek költözést (metempsychosis) tanítottak. Szintúgy nem volt közönséges vélekedés, hogy a' halál és a' bűnre való hajlandóság az eset által jött be a' világra A' Rabbinusok' vélekedéseik az Istenről, Messiásról és a' lelkekről a' nép' hitétől messze távolyogtak. Az alexándrinusok' és a' palesztinaiak' nagy része nem értett egyet mindenben a' néppel a' Messiásról, 's nem volt általjában esméretlen a' görög míveltséggel. Miért kellett volna tehát Jézusnak és az apostoloknak kímélni a' nép' hibás vélekedését, hogy javalást nyerjen? Szabadon kimondhatták volna értelmeket, a' mit Jézus is némelly egyes esetekben (Mát. 11, 14. Luk. 17, 20. köv.) illyenek a' szombat' megűlése, a' Mózes által rendelt tisztúlások 's a' t. cselekedett; de még inkább az apostolok,

kik magát a' körülmetélkedést, és a' Mózes' törvényének megtartását eltörölték. De még kevésbé látjuk az alkalmaztatás' szükségességét, mikor az apostoloknak' egy Kornéliussal, egy Félixel, 's más görögökkel és rómaiakkal, kiknek az evangyéliomot hirdették, volt ügyök. Itt a' zsidó vélemények' tanítások által inkább botránkoztattak, mint kedvességet nyertek az apostolok. Nem láthatjuk tehát az alkalmaztatás' szükségességét, és ha egyben alkalmaztatták magokat, miért nem egyebekben is? — De az apostolok

6) Azon tanításaikat is, mellyeket az alkalmaztatáshoz szoktak számlálni, egész komolysággal, gyakor ízben 's olly kiterjedésben adják elő, hogy ez maga meggyőzhet kitkit, hogy ők a' taníttatott dolgokat igazaknak tartották. Emlékezzünk itt, hogy beszél Jézus az Atyával való összeköttetéséről, a' Szent Lélek elküldéséről, a' feltámadásról, ítéletről, hogy beszél Pál ugyanazon tárgyakról és a' hit általi váltságról. — De továbbá

7) Mind Jézus, mind az ő apostolai ugyanazon tudományt, 's ugyanazon módon adják elő, ha szinte ollyanokkal volt is ügyök, kik a' zsidó véleményekkel kevéssé voltak esméretesek. Hol olvassuk, hogy Jézus a' szadduczéusokkal beszélvén, tagadta a' lelkek' lételét? a' farizéusokkal jővén össze, a' lélek' költözését javalta? hogy a' samariai asszonynak mást tanított, meghittjeinek más vallás' igazságokat ter-

jesztett elő, mint a' népnek? Egy 's ugyanazon tudományt tanította a' felső és alsó rendűeknek, a' tudósoknak 's tudatlanoknak. Ezt állíthatjuk az apostolokról is. Azon három-ezer személyek, kik az első pünköst napján megtértek, nem lehettek mindenekre nézve megegyező értelemben, és még is Péter mindnyájokhoz ugyanazon egy beszédet intézte. A' samariaiaknak épen azt hirdette Péter a' mit a' zsidóknak Csel. 8, 5—25; ugyan ezt Kornéliusnak is Csel. 10, 33. köv. Pál apostol, a' ki majd Júdeában, majd kis Ázsiában, majd Görögországban, majd Palæsztínában tanított, 's külömböző míveltségű zsidókat, görögöket és rómaiakat térített meg, a' ki királyok, tisztartók 's tisztviselők előtt tett vallást hitéről, alkalmaztatta e magát valahol? tanítása 's vallástétele nem ugyan az volt e mindenhol? Nem úgy beszélt e a' mi a' fő dolgot illeti a' Krisztusról az areopágusban, mint a' zsidó zsinagógában? Nem panaszolkodik e maga, hogy az ó tanítása a' megfeszíttetett Krisztusról szintúgy botránkozás a' zsidóknak, mint a' pogányoknak 1 Kor. 1, 20—31? mind ezek hogy egyeznek össze az alkalmaztatással. — Végezetre

8) Jézus és az apostolok állítják, hogy az ő vallástanítások bévégeztetett, és hogy abban többé változás nem tétethetik. Azt ígéri Jézus az apostoloknak (Ján. 16, 12. 13.) *hogy az igazságnak Lelke vezérleni fogja őket minden igazságra*; azt állítja Ján. 15,

2. 3. hogy már ők kiképeztettek, hogy az evangyéliomot tisztán és előmenetelesen taníthassák; és a' 15-dik versben, hogy nékiek az egész mennyei tudományt tanította. Ő tesz bizonyságot Máté 15, 13. hogy el fog enyészni minden, a' mi nem maradandó, v. ö. 1 Kor. 3, 12—14. Ki az, a' ki Pál apostolnak érzékenyítő állítását Csel. 20, 20—28. intését 29—32 versig, és átkát Gal. 1, 8. 9. figyelemmel olvasván, alkalmaztatást hihetne többé? Hogy lehet összeegyeztetni az alkalmaztatással azon reménységét az apostolnak az efézusi keresztyénekről (Eféz. 4, 13—21.) hogy ők felhagyván minden hibás vélekedésekkel, tökéletes esméretére fognak jutni az igazságnak. Ugyan ez taníttatik Zsid. 6, 1. 2. és 1 Ján. 2, 20 is. — Ha tehát azt, hogy Jézus és az apostolok alkalmaztatták magokat, semmivel sem lehet bebizonyítani, hanem az pusztán minden megmutatás nélkül tétetik fel; ha az alkalmaztatás a' kijelentésnek egy következetes nézletében sem foghat helyt, és ha végezetre eldöntő okok kezeskednek mellette, hogy Jézus és az apostolok nem alkalmaztatták magokat, kétségen kivűl van, hogy a' keresztyén kijelentést magokban foglaló könyvek' positivumait is úgy kell tekintenünk, mint a' kijelentéshez, 's a' keresztyén vallásnak mivoltához tartozókat.

§. 58.

Tökéletesedhetik e a' keresztyén vallás?

Literatura.

(Krug Wilh. Traug.) Briefe über die Perfectibilität der geoffenbarten Religion. Als Prolegomena zu einer jeden positiven Religionslehre, die künftig den sichern Gang einer festgegründeten Wissenschaft wird gehen können. Jena u. Lpz. 1795.

(Böhme Ch. F.) Neue Erklärung des höchst wichtigen paulinischen Gegensatzes: Buchstabe u. Geist. Zur endlichen Entscheidung der Frage: worin besteht das Wesen des Christenthums? Jena, 1799.

Rosenmüller (Joh. Georg.) über die Stufenfolgen der göttlichen Offenbarungen. Nebst einem Anhange über einige Gedanken in Lessings Erziehung des Menschengeschlechts. 2-te Auag. Hildburgh. 1784.

Die Recension der Krug'schen Schrift, in Eichorns allg. Biblioth. d. bibl. Lit. 6. B.

Tittmann (Jo. Aug. Henr.) prolus. num religio revelata omnibus omnium temporum hominibus accommodata esse possit? Lips. 1796.

Flatt (Carl Chstn.) Ideen über die Perfectibilität einer göttl. Offenbarung. In Stäudlins Beiträg. z. Gesch. u. Philos. d. Relig. 3 B.

Második állítás, mellyet az újabb theologúsok sürgetni kezdtek, még pedig mint újságot, ez: a' keresztyén vallás tökéletesedhetik; holott pedig már a' régi

egyházban is nyomát találjuk ezen vélekedésnek a' gnosticusoknál, manichéusoknál, és az alexándriai Kelemennél. Az újabbak közzűl védték ezt Lessing, Semler, Teller és kiváltképen Krug; de ellene mondottak Tittmann, Flatt, Stäudlin és mások.

Abból ugyan magából még, hogy a' keresztyén vallás isteni kijelentés által közöltetett az emberekkel, nem következtethetnénk, hogy az nem tökéletesedhetnék; mert a' Mózes' vallása is kijelentésből eredett, de azért tökéletesedett a' szent poéták 's a' próféták által; végre pedig a' minden részben tökéletes vallásnak béhozásával ennek helyt engedni kényteleníttetett; hanem inkább onnan mivel ez nem csak úgy nézetik mind Jézustól, mind az apostoloktól, mint isteni kijelentésből származott, hanem úgy is egyszersmind mint utolsó 's legtökéletesb vallás. Ezt adja tudtunkra Jézus, midőn a' maga vallását úgy adja elő, mint közönségest, mint minden népeknek és időknek számokra rendeltetett vallást, parancsolván, hogy minden népeknek hirdettessék Máté 28, 19. 20. Márk 16, 16. 's jelentvén, hogy az ő anyaszentegyházán a' pokolnak kapui sem vehetnek diadalmat Máté 16, 18. 's mikor azt jelesen igazságnak (αληθεια) nevezi. Igy értettek az apostolok is. Pál Apostol a' keresztyén vallást, a' Mózes által béhozottnak tévén ellenébe, ezt eltöröltetendőnek (το καταργȣμενον), amazt maradandónak (το μενον) nevezi 2 Kor. 2, 11: és a' keresztyén oe-

conomiának végét a' világ' végével együtt említi 1 Kor. 15, 24.

De nézhetjük is a' Krisztus által közöltetett kijelentést általjában a' legfőbbnek 's legtökéletesebbnek, akár a' kijelentést vett 's közlő személyt, akár pedig a' keresztyén kijelentés' foglalatját vesszük gondolóra.

a) A' kijelentést vevő 's közlő személyben a' Jézus Krisztusban feltaláljak egy részről az isteni tökéletes kijelentés' elfogadására, felfogására 's hibátlan 's tiszta kifejtésére alkalmatos tehetséget, a' mennyiben ő a' testben megjelent Isten' fija (υιος θεȣ σαρκωθεις), 's a' szent Lélek (πνευμα άγιον) a' legtökéletesb mértékben közöltetett vele; más részről pedig mint a' legalkalmatosabbat arra, hogy velünk emberekkel az isteni kijelentést közölje, úgymint a' ki hozzánk hasonló volt mindenekben, úgyhogy többé az ő Lelkén kivűl más magyarázóra nincs szükség.

b) Ha a' keresztyén kijelentés'foglalatját vesszük gondolóra, összevettetvén az először a' kifejtőzött vallás' észképével, másodszor a' zsidó vallással, úgy tűnik fel az első viszonyában, mint magának a' vallás' észképének valósítása, a' másodikában pedig mint a' Mózes' vallásának tökélye.

Mert a' keresztyén kijelentés tárgyilag véve, nem csak az, hogy magában foglalja a' vallás' észképének minden mivolti elemeit, hanem azokat ollyan összefüggésben, világosságban 's olly bizonyossággal 's

érthetőleg is adja elő, hogy még eddig nem jött fel ollyan vallásfilozofia, de nem is gondolható, melly a' vallásnak olly észképét tenné fel, mellyre olly viszonyban volna a' keresztyén vallás, mint egy alsóbb alak. Valljuk meg azt is, hogy az emberi ész a' vallás' észképe' egész kiterjedésének 's valódi természetének esméretére a' keresztyén vallás' factuma által jutott el. A' keresztyén vallás nem csak minden népeknek 's időknek számokra rendeltetett, hanem a' míveltségnek akármelly polczán állókra nézve is érthető, 's a' tudós' szintúgy mint a' tudatlan' vallásos szükségeinek kielégítésére alkalmatos.

A' Mózes' vallásával hasonlíttatván öszsze a' keresztyén kijelentés, a' Mózes' vallása úgy tűnik fel mint előkészület a' tökéletes vallásra, mint felébresztője a' vallásos szükségnek, mellyet a' keresztyén vallás elégít ki tökéletesen. A' Mózes' vallása a' Krisztusra vezérlő mester (παιδαγωγος εις χριστον) Gal. 3, 24. 's ennyiben histó-riai egybenfüggésben áll a' keresztyén vallással, de azért ez amannak nem puszta folytatása 's megújítása, hanem valódi új szövetség, melly az óban megjövendöltetett 's ábrázoltatott. Ha ez puszta megújítás, helyrehozás, nem lett volna szükség új kijelentésre.

A' mi már a' keresztyén kijelentés' tökéletesedését illeti: ha értjük rajta a' személyes tökéletesedhetést az egyesekben, nincs nála bizonyosabb és igazabb. A' ke-

resztyén vallás véghetetlen feladat, mellyet kiki a' hitben 's cselekedetben csak hozzá közelítőleg fejthet meg. Minden év még az apostoli is csak közelítette azt. Csak magának Jézusnak volt arról, a' mit tanított, tökéletes esmérete. De mikor mi előhaladunk 's tökéletesedünk a' keresztyén vallás' esméretében, nem következik abból magának a' keresztyén vallásnak tökéletesedése. Azt sem tagadja senki, hogy a' keresztyén vallás' tudományos előadása végetlen tökéletesedésre ne lenne alkalmatos. Mert ez a' kettő a' mitől függ a' hittudomány' rendszeres előadása, ú. m. a' szent írásmagyarázás és a' dialectica időről időre tökéletesednek.

De ha a' tökéletesedhetésen a' tárgyat értjük, vagy magának a' kijelentett vallásnak tökéletesedhetését mivoltára és sarkalatos hitágazataira nézve, tagadnunk kell azt, akármelly részletből indúljunk ki. Két nemét külömböztethetjük meg ezen tárgyas tökéletesedhetésnek; az elsőt supranaturalistai, a' másikat rationalistai nézetnek nevezhetjük. Amaz szükségesnek 's lehetőnek véli a' kijelentés' tökéletesedhetését felsőbb kijelentés által; a' második pedig az emberi okosság által. Az elsőt állították a' Montanus' követőji és némelly ábrándozó felekezetek, de ez az egyházban úgy tűnt fel mindenkor mint eltévelyedés. A' második a' rationalista theologusok' értelmek. Ez a' tökéletesedési rendszer külömbőző az alkalmaztatási rendszertől. Ez

különválasztja a' kijelentéstől, a' mit az okossággal meg nem férhetőnek vél, 's arra törekszik, hogy a' positivumot a' keresztyén vallásból kizárja, 's a' keresztyén vallás' foglalatját pusztán természeti theologiává változtassa. A' tökéletesedési rendszer pedig az okosság' előlépéseit a' keresztyén vallás' tanításaival 's történt dolgaival öszszehangzásba hozván, a' keresztyén vallás' positivumait is, mint a' vallásos észképeknek borítékjokat, felöltöztetéseket 's jelképeket, tiszteletben kívánja tartatni.

§. 56.

A' hittudomány' előadásának módszerei.

Azon módszerek (methodus) között, mellyekkel a' theologusok a' hittudomány' előadásában éltek, legrégibb volt az aristotelico-scholastica. Ez analytica vagy synthetica. Ugy vélekedvén a' scholasticusok, hogy az analytica methodus a' practica, a' synthetica pedig a' theoretica tudományok' előadásokra alkalmatos, a' theologiát, minthogy ezt a' practica tudományok közzé számlálták, az analytica methoduson adták elő.

Az analytica methodus' mivolta abban áll, hogy a' theologia' végczéljáról mentek által a' theologia' subjectumára, 's így az eszközökre, mellyek által a' végczélt elérhetni. Ezen analytica methodus szerint a' hittudomány e' három nagy részekre oszlik:

a) A' theologia' végczélja: α) objectivus czélja az Isten. Itt szólnak egyszersmind a' teremtésről, gondviselésről, az angyalokról. β) formális czélja a' boldogság vagy az örök élet. — Ez a' rész neveztetik szoros értelemben vett Theologiának.

b) A' theologia' subjectuma az ember, Itt szó van kiváltképen az ember' természeti állapotjáról 's erkölcsi romlottságáról. — Ez a' rész neveztetik theologica Anthropologiának.

c) A' boldogság eszközei, p. o. Krisztus, hit, egyház, sákramentomok. E' neveztetik Christologiának vagy Soterologiának.

Az analytica methoduson írtak a' scholasticusok a' lombárdiai Péter' ideje olta, 's ezek közt az aquinói Tamás vitte a' legnagyobb tökéletességre. Azután a' Melanchthon' rendszere lett uralkodóvá; de a' XVII-dik század' elején ismét fel jött az analytica methodus. Igy írtak Calixtus, Hülsemann, Musaeus, Calov és mások. Minekutánna ez, az úgy nevezett biblica methodus által becsét elvesztė, Holláz és mások azt ismét igyekeztek felemelni.

A' synthetica methodus a' principiumokról száll le az eszközökre, 's így annakutánna a' végczélra. Ezen methodus szerint a' hittudományi rendszer a' következő három nagy részekre oszlik:

a) Minden dolgoknak, úgy az emberek' boldogságoknak is principiuma az Isten α) magában; β) az emberre való viszonyban,

az ember az ő külömböző állapotjai szerint gondoltatván.

b) A' boldogság' eszközei: Krisztus, hit, kegyelem' munkáji, sákramentomok.

c) Az ember' végczélja: az örök boldogság.

Synthetica methoduson írtak Melanchthon, Chemnitz és tanítványaik. — Ezt jobbnak tarthatjuk az analytica methodusnál, mert a' legegyszerűbb (simplex) hitágazatokból indúl ki.

Nevezetes továbbá

2) A' szövetségi módszer (methodus fœderalis s. œconomica), melly abban állott, hogy a' hittudomány' előadásában 's felosztásában azon kettős szövetségre figyelmeztek, mellyet Isten kötött az emberekkel a' Coccéjus' vélekedése szerint. — Erről alább az 59-dik §-ben lesz szó. — A' szövetségi rendszerrel rokon

3) A' biblico-historica methodus, mellyben a' hittudománynak a' bibliai história tétetik alapúl, vagy az isteni kijelentés' históriája hittudományi jegyzésekkel adatik elő. Ez a' methodus, mellyet egy Liberius de Sancto Amore nevezet alatt lappangó tudós (hihetőleg Clericus) javala, kivált a' reformátusok közt talált kedvelőket, mint a' szövetségi módszer is. Ezt a' methodust követte a' folyó században Ewald is ezen czímű munkájában: Ewald (Joh. Ludw.) die Religionslehren der Bibel aus dem Standpuncte unsrer geistigen Bedürfnisse. 2 Bde. Stuttg. u. Tüb. 1812. Az első

rész az ó testamentomi, a' második az új testamentomi szent írók' vallásos tanításaikat foglalja magában.

4) A' comparativa methodus, melly szerint a' különböző felekezeteknek nézeteik a' hitágazatokról, összevettetnek egymással, vagy a' megczáfolás, vagy az egyeztetés eszközlése végett, vagy hogy legalább felőlök históriai esméretet szerezzünk magunknak. Es az egyes hitágazatokra vitetik, és így ennek az egész' előterjesztésére nézve mindenkor más methodussal kell egyesíttetni. — De más értelemben vette Garden Jakab aberdeeni prof. † 1726-ban a' theologia comparativa nevezetet. Ő azt mondja, a' rendszer' tárgyait magától a' rendszertől meg kell különböztetni. Más dolog meghatározni a' szent írásból, micsoda igazságokat 's kötelességeket jelentett ki Isten, — más ismét azon igazságoknak fontosságokat egymásra nézve fontolóra venni, összekötteteséseket, következéseket egymás után kiszabni, a' mivoltit a' nem-mivoltitól, a' fő-részeket az alárendeltektől, végre az eszközöket és czélokat egymástól megkülömböztetni. Az elsőt Garden absoluta, a' másodikat comparativa theologiának nevezte. Ő az egész vallás' természeti mivoltát az Isten eránt való szeretetben lelvén fel Máté 22, 37. szerint, ezt a' fogatot tette a' maga theologiai rendszerének alapúl.

5) A' Leydecker œconomica methodusa, melly szerint a' hitágazatok elrendelésében alapúl vététik az, a' mit az

Atya, a' Fiú és a' Szent Lélek cselekeszszenek az emberi nemzet' idvezítésére nézve (opera oeconomica).

De a' theologusok csakhamar észrevévén ezen szabadabb methodusok' alkalmatlan voltokat, visszatértek a' szorosabb methodusra. A' XVIII-dik század' elején feljött az úgy nevezett mathematico-demonstrativa és analytica szoros methodus a' theologia' előadásában is. Némellyeknek értelmek szerint ezt feltalálta a' Ryssel-ből való Alanus scholasticus (Alanus ab insulis † 1203-ban); élt vele a' híres avranchesi püspök Huet († 1721-ben) demonstratio evangelica czímű munkájában: de Wolf élt leginkább ezzel a' tudományok' előadásokra; Carpov pedig, Reinbeck, Canz és Baumgarten a' theologiára alkalmaztatták. — Az újabb theologusok is többire a' scholastica methodust követik, minthogy a' rendszeres előadásra ez legalkalmatosabb. (l. a' 48-dik §.)

A' theologusok a' czélra nézve, mellyet kitűztek magoknak munkáik' készítésekben, négy fő-osztályra vitettethetnek:

1) Symbolicus theologusok, kiknek czéljok a' symbolicus könyvekben foglalt tudománynak előadása, vagy egyszersmind megmutatása 's védelme is. Ez vagy puszta históriai előadás; illyent írtak:

Planck (G. J.) Abriss einer histor. u. vergleichenden Darstellung der dogmatischen Systeme unserer verschied. christl.

Hauptpartheien, nach ihren Grundbegriffen. 3-te Aufl. 1822.

Marheinecke (Phil.) Institutiones symbolicæ doctrinam Cathol. Protest. Socin. eccl. græcæ, minorumque societatum christ. summam et discrimen exhibentes. Ed. 3. Berol. 1830. Christl. Symbolik. 3 Bde. das System des Katholicismus enthaltend. Heidelb. 1810—13.

Winer (Geo. Benedict.) Comparative Darstellung des Lehrbegriffes der verschiedenen chr. Kirchenpartheien, nebst vollständigen Belegen aus den symbol. Schriften derselben in der Ursprache. Leipz. 1824. 4.

Vagy pedig criticával párosított, illyen a' Bretschneider Handbuch der Dogmatik czímű munkája.

2) Biblicus theologusok, kik a' szent írásban foglalt tudomány' előadását 's megmutatását teszik magoknak fő-czélúl. Ezek többfélék lehetnek, ú. m. a) tiszta biblicus theologusok. Illyenek Storr, és a' biblica theologiák' írói: Bauer, Ammon, de Wette, Cramer. b) biblicus dogmaticusok. Illyenek a' régibb theologusok, az újábbak közzűl Morus, Reinhard. c) biblico-historico-criticusok. Illyenek: Döderlein, Eckermann, Henke, Schott. d) biblico-symbolico-criticusok. Illyen Ammon summa theologiæ christianæ. Edit. 4. Lipsiæ, 1830. czímű munkájában, és Wegscheider.

3) Historicus theologusok, kik kivált a' dogmák' eredeteknek és kifejtőzé-

seknek előadásokra fordítják figyelmeket. Ezek vagy a) tisztán historicusok, ekkor a' hitágazatok' históriájának írójival egyet jelentenek (l. az 57. §. elején). Vagy b) historico-criticusok. Illyenek Beck (Christ. Dan.) Commentarii historici decretorum religionis christianæ et formulæ Lutheriæ. Lps. 1801. és Stäudlin.

4) Philosophicus theologusok, kik a' keresztyén vallás' igazságait a' magok philosophicum systemájikkal igyekeznek összehasonlítani, vagy apologeticai, vagy criticai tekintetben. Egyóberánt ezek külömböző systemák szerint mennek, némellyek a) a' Wolf' filozofiája szerint, és az ő szoros methodusát a' dogmaticába is béyitték. Illyenek voltak: Reinbeck, Canz, Carpov, Ribov, Reusch, Schubert, Büttner, Meier. b) Mások a' Baumgarten' oskolájából jöttek ki, az eklecticusok; Illyenek voltak Semler, Heilmann, Töllner, Basedow, Steinbart, Eberhard. c) Kántot követték: Tieftrunck, Ammon, J. W. Schmid, Nitzsch, Stäudlin. d) A' Fichte' filozofiai rendszerének nagy befolyása volt a' giesai Schmidt' dogmaticájára. e) Schellinget követték Daub és Schwarz heidelbergi református theologusok, Rust, Hase, Eschenmayer, Marheinecke. f) Jacobit követték Baumgarten-Crusius, Schleiermacher, Twesten. g) Fries után ment de Wette, h) Hegel után Kranz.

§. 57.
A' hittudományrendszer' históriája.

Literatura.

Semler Einleitung zu dem dritten Bande von Baumgartens Dogmatik.

Heinrichs (Ch. Gf.) Versuch einer Geschichte der verschiedenen Lehrarten d. christl. Glaubenswahrheiten und der merkwürdigsten Systeme und Compendien derselben von Christi Geb. an bis auf unsere Zeiten. Leipz. 1790.

1) Ó históriaj a' Jézus' idejétől a' reformátióig.

A' hittudomány' históriáját meg kell külömböztetni a' hitágazatok' históriájától.

A' hitágazatok' históriája (dogmatum historia) előadja a' theologusoknak külömböző vélekedéseiket az egyes hitágazatokról, a' keresztyén vallás' kezdetétől fogva, a' mi időnkig. Ezt különösen is lehet tanítani, de lehet összeköttetésben is a' hittudománnyal.

Nevezetesebb munkák a' hitágazatok' históriájára; Münscher (Wilh.) Handbuch der christl. Dogmengeschichte. 4 Bde. Marb. Ez csak a' 604-dik esztendőig megy. Ugyan attól Lehrb. der christl. Dogmengeschichte, zum Gebr. bei akad. Vorles. Marb. 1812. vagynak újabb kiadásai is.

Augusti (Joh. Chrstn.) Lehrbuch d. chr. Dogmengesch. Lpz. 1805. 4. Ausg. 1835. 8.

A' hittudomány' históriája pedig előadja a' hittudomány-rendszer' eredetét,

formálódását, változásait, a' keresztyén vallás' eredetétől fogva a' mi időnkig.

Ezt fel szokták osztani az ó és az új históriára. Az ó história megyen a' keresztyén vallás' kezdete olta a' reformátióig; az új a' reformátiótól a' mi időnkig.

Mások, így Ständlin, a' hittudomány' históriáját hét időszakaszokra osztják:

1) Magában foglalja a' Krisztus' és az Apostolok' idejét.

2) Az egyházi-atyákat, és így a' VII-dik század' elejéig megyen.

3) A' sententiarius theologusok' idejét, 's megyen a' VII-dik század' elejétől fogva a' XI-dik század' elejéig.

4) A' scholasticus theologusokat, ez megyen a' XI-dik századtól fogva a' reformátióig.

Az 5-dik a' XVIdik századot.

A' 6-dik a' XVII-dik századot.

A' 7-dik a' XVIII-dik századot, és a' XIX-dikből lefolyt időt.

ELSŐ IDŐSZAKASZ.

A' Jézus' és az apostolok' idejek.

Jézus nem tanított tudományos rendszerben, hanem a' nép' megfoghatóságához és az alkalmatossághoz képest, képekben és példabeszédekben adta elő a' maga tudományát, de az ő tanításaiban is meg voltak a' fő-igazságok, mellyekből a' tudományos rendszernek, mihelyt a' keresztyén vallás a' filozofiával összeköttetésbe jött, formáltatni kellett.

Az apostolok követék mesterek' előadása módját. Igaz ugyan, hogy az előadásban külömböztek egymástól személyes sajátságokhoz, lelki tehetségeik' külömböző kifejlésekhez képest, de a' közös bélyeget a' népszerűséget az előadásban mindenik megtartotta. Tanításaiknak veleje ez volt: a' megfeszíttetett és megholt, de harmadnapon feltámadott názáretbeli Jézus a' régen várt messiás; az ő érdemeiben és halálában vetett hít egyetlenegy eszköze az Isten' kegyelme' és az örök élet' boldogsága' megnyerésének. Már maga a' levél forma is, mellyben tanításaikat közlötték másokkal, nem engedé meg, hogy az előadásban valamelly szoros rendet tartsanak. János ugyan, de kivált Pál, egyik tételt a' másikból kihúzták, egyiket a' másikkal világosították, összekötötték, de azért ezt rendszeres előadásnak nem nevezhetjük. Ez is csak némelly hitágazatoknak előterjesztésekben történt, 's ott is kivált Pál apostol azoknak okoskodások' módjával éltek, a' kikkel ügyök volt. A' Pál' levelei azt mutatják, hogy az ó testamentomi könyveknek abban az időben szokott magyarázatjokat tudta. A' fő-czél, mellyre a' Pál' tanításai irányozva voltak ez: Isten, nem csak a' zsidóknak, hanem minden népeknek Istenek. A' keresztyént nem kötelezi a' Mózes' törvénye; de azért ez a' szabadság felmentetésünket az erkölcsi törvény' megtartásától nem vonja maga után.

MÁSODIK IDŐSZAKASZ.

Az egyházi-atyák' idejek az I — VII-dik századig.

A' tudományos rendszer, de a' melly még tökéletességre nem mehetett, ebben az időszakaszban kezdett fejtődzni. Okok rá ezek voltak:

1) Vetekedések tamadtak némelly hitágazatok felől, 's ez alkalmatosságot nyújta szorosabban meghatározni a' hitágazatokat; így a' keleti egyházban a' Jézus' személyet, és a' Szent Háromságot illető hitágazatok, a' nyugotiban pedig az ember' eredeti állapotja, és az eredendő bűn felől.

2) A' filozofiát bevitték a' theologiába, még pedig a' Plátóét, mert alexándriában ekkor a' Plátó filozofiája (neo-platonismus) taníttatott, 's a' keresztyén vallás ezzel némelly kifejezésekben megegyezett. Ezt a' filozofiát a' keresztyén vallással Origenes kötötte össze, περι αρχων (de principiis i. e. fidei christianæ) czímű munkájában. De ezen munka, a' mit sajnálni lehet, elveszett, és csak a' Rufinus' rossz és még a' mellett csonka deák fordításában maradt meg. Nevezetesek benne az Atyáról, a' Fiúról és a' szent Lélekről szóló hitágazat, minthogy Origenes ebben az egyházi-gyűlések' határozásaikkal nem egyezett, hogy az ember' lelke a' test' fogantatása előtt megvolt (præexistentianismus), hogy az elkárhoztak' büntetéseik nem tartanak örökké.

Más nevezetes munka a' görög egyházban a' theologiára nézve a' nyssai Gergelyé ezen czím alatt: λογος κατηχητικος ὁ με-

γαξ (institutio catechetica uberior). Iratott ez a' lelki tanítók' számokra, hogy a' zsidók' és pogányok' vallásos oktatásokra vezérfonal gyanánt szolgálna

A' deák egyházban az Augustinus' munkáji nevezetesek. Illyenek: Libri IV de doctrina christiana. —de fide et symbolo. — Enchiridion de fide, spe et caritate. — de symbolo ad catechumenos. — de civitate Dei libri XXII. Ő sok formulákat 's megkülömböztetéseket vitt be a' theologiába.

Majd idővel Origenes és az ő követőji sok hibás vélekedésekkel vádoltatván, mellyeket úgy hitték, hogy Origenes a' Plátó' filozofiájából vett által, a' Plátó' tekintete alább, az Aristotelesé pedig, kinek munkájában szorosb rend 's összefüggés van, fentebb szállott, 's az utolsó vitetett által a' theologiába is.

Ezen időszakasz' végén a' traditiók nagyobb tekintetet kaptak, 's így a' hittudomány szententziák' gyüjteményévé változott. A' szententziákon értették az egyházi-atyák' 's püspökök' mondásait, és az egyházi-gyűlések' végezéseit. Illyen munkát írt a' VI-dik század' végén Isidorus szevillai püspök ezen czím alatt: Isidori Hispalensis sententiarum libri III, melly van véve az Augustinus' és nagy Gergely' munkájiból, 's a' tárgyak szerint van elrendelve. Más illyen munka, de a' betűk' rendi szerint a' következendő: Gennadii Massiliensis liber de dogmatibus ecclesiasticis.

HARMADIK IDŐSZAKASZ.

A' VII-dik' század olta a' XI-dik' elejéig.

A' hittudomány most az egyházi-atyáknak 's a' püspököknek mondásaikat, és az egyházi-gyűléseknek végezéseiket szedte össze, a' mit már a' második időszakasz' vége felé elkezdett vala. Illyenek a' cyprusi Leontius' és a' szaragosszai Tajo' munkáji. De a' többi szententziák' összeszedései közt legnevezetesb az a' munka, mellyet a' damascusi János (Joannes Damascenus, ékesenszólásától Chrysorrhoas, elsőben jerusálemi presbyter, annakutánna szerzetes Jerusálem mellett egy Saba nevezezetű klastromban, † 754. táján) készített, ezen czím alatt: ἐκδοσις ἀκριβης της ὀρθοδοξυ πιστεως (expositio accurata orthodoxae fidei), melly az Aristoteles' filozofiája szerint készült, 's ez a' legelső hittudományi rendszer 's mind keleten, mind nyugoton nagy becse volt. A' rend ezen munkában ez: az első könyvben tanít az Istenről és az ő tulajdonságairól, az istenség' személyeiről, és a' teremtésről; a' második ban a' gondviselésről, isteni eleverendelésről, végzésről, az ember' eleséséről; a' harmadik magában foglalja a' Krisztusról szóló tudományt; a' negyedikben tanít a' hitről, sákramentomokról 's a' kegyelem' eszközeiről. Legbővebben van benne előadva a' Szent Háromságról, és a' Jézus' személyéről szóló tanítás.

Ebben az időszakaszban a' vallástudomány más tudományokkal együtt igen a-

lászállott napnyugoton, bár mint igyekezett is nagy Károly császár akadályoztatni.

NEGYEDIK IDŐSZAKASZ.

A' XI — XVI. századig.

Ez magában foglalja a' scholasticus theologusokat 's a' hittudomány ebben vett igazán magára tudományos rendszeres arczot.

Scholasticus theologusoknak neveztettek azok a' napnyugoti tudósok, kik a' keresztyén vallást az Aristoteles' filozofiájával egyesítették 's ennek tanításait az Aristoteles' dialecticájából 's metaphysicájából szedett erősségekkel támogatták.

Az európai nemzetek az arabs fordításból tették által deák nyelvre az Aristoteles' munkáit, 's a' rosz arabs fordításból készült még roszabb deák fordítás taníttatott a' püspöki és klastromi oskolákban. Illyen oskolák voltak olaszországban a' salernói, pisai, pádvai; francziaországban a' reimsi, montpellieri, párizsi; németországban a' mainczi, kölni, paderborni és braunschweigi oskolák. Későbben a' püspöki és klastromi oskolák közzűl némellyek a' fejedelmek' akaratjokból universitásokká lettek, mint a' párizsi, bonóniai, salernói a' XI-dik században; a' XII-dikben pedig különös kiváltságokat is nyertek; 's ezekben is az Aristoteles' dialecticájával 's metaphysicájával egyesített theologia taníttatott.

Nagy érdemek volt az a' scholasticusoknak, hogy a' tudatlanság' és babona' el-

terjedésének gátot vetettek; hogy a' szabad gondolkozás, mellyet az egyházi-atyák' tekintetek már régolta fogva tartott, ismét visszaállott; hogy a' vallás' hitágazatai szorosan megvizsgáltattak, tudományos rendszerbe szedettek.

De a' kár, mellyet tettek, felülhaladja érdemeiket, mert ők, felejtvén a' szent írást, minden vallásra tartozó kérdéseket Aristoteles szerint határoztak meg, 's rosz izlések szerint a' tudományos rendszerbe sok idegen 's rosszúl hangzó mesterszókat vittek be 's a' theologiát sok tekervényes megtévesztő kérdésekkel töltötték el.

A' scholasticus theologusok' időszakasza, három kissebb időszakokra osztathatik:

Az első megyen a' XI-dik század' kezdetétől a' XIII-dik' közepéig, vagy a' scholastica theologia' kezdetétől a' hálesi Alexánderig. Ekkor még egészen ugyan nem felejték a' szent írást, de a' theologiára tartozó kérdéseket az Aristoteles' filozofiája szerint határozták meg. Ezen időszakaszban nevezetesek voltak:

Lanfrancus, született 1005-ben Páviában, egy darabig Normandiában a' beci klastrom' priorja, a' hol Anselmust tanította, utoljára canterburyi érsek, † 1089-ben. Irt Berengárius ellen ezen czím alatt: liber de corpore et sangvine Domini.

Anselmus, Piemontnak Aosta nevű városában született 1034. táján; nagy filozofus, és nagy dialecticus, canterburyi érsek † 1109-ben. Munkáji közzül nevezete-

sek az ő monologium és proslogium czímű munkáji. Az Isten' lételét a' legtökéletesebb valóság' értemenyéből mutatta meg.

Hildebert (Hildebertus de Lavardino és Hildebertus Turonensis), született 1053 és 1057. között, egy a' legjelesebb scholasticusok közzűl, a' classicus írókban jártas 's jó előadású. Elsőben a' mansi oskolában tanító 's archidiaconus, annakutánna toursi érsek. Ő irta nyugoton a' legelső hittudományt, mellyben valamelly tudományos rendszer látszik, † 1134-ben.

Abälard Péter (Pierre Abaillard) született 1079-ben Palaisban Nanteshez közel, filozofiát és theologiát tanított Párizsban, azután kis Britanniában egy klastrom' apátja, † 1142-ben. Nevezetes nagy tudományáról, 's különös történeteiről. Munkája: theologiæ christianæ libri V.

Pulleyn vagy Pullus Robert, britanniai scholasticus, † 1150-ben, Abälárdnak buzgó követője. Nevezetes sententiarum de trinitate Libri VIII. czímű könyve.

A' lombárdiai Péter (Petrus Lombardus) nevét onnan vette, mivel Lombárdiának Novara nevű helységében született. Elsőben filozofiát 's theologiát tanított Párizsban, a' szent Genovéva nevezetű apátságban, azután pedig párizsi érsek. Minden előtte élt scholasticusokat meghomályosított sententiarum libri IV. czímű munkájával, a' honnan sententiarum magister nevet kapott, melly kézikönyv volt a' reformátióig. Munkája, mellyben Augusti-

nust követi, sok traditiókat foglal magában. † 1164-ben.

A' második kissebb időszakasz megyen a' XIII. század' közepétől a' XIV-dik század' közepéig, vagy a' hálesi Alexándertől Durándusig. Nagy és derék férjfiakat szűlt ez, de alattok a' kisdedségek' lelke mind inkább becsúszott a' theologiába, az Aristoteles tekintete pedig annyira nőtt, hogy őtet csalhatatlannak tartották, 's néki ellene mondani nem volt szabad. Ebben elhíresedtek:

A' hálesi Alexánder (Alexander Halesius v. Alesius, így neveztetett a' glocesteri grófságban lévő klastromtól, mellyben neveltetett) mint nagy disputáló doctor irrefragabilis nevet kapott. Írt a' Lombardus' sententiáira magyarázatot, ezen czím alatt: summa universae theologiae, mellyben a' hittudomány mellett az erkölcsi-tudományt is előadta. A' munkában jó rendszer van, csak az a' kár, hogy a' szerző sok új mesterszókkal 's haszontalan megkülömböztetésekkel töltötte el a' theologiát. † 1245-ben.

Albertus Magnus, sváb Dominicánus. Nagynak neveztetett, minthogy nagy theologusnak, filozofusnak, mathemáticusnak 's physicusnak tartatott. Meg is kell vallani, hogy nagy tudománnyal bírt, de a' mellett a' babonától sem volt ment. Nevezetes munkái a' theologiára: summa theologiæ, ez commentárius a' Lombardus' szententziáira, és compendium theologicæ veritatis; mind a' kettőből nagy tudomány

látszik ki, mellyet leginkább a' traditiók' öszeegyeztetésekben mutatott ki. † 1280.

Bonaventura, a' Ferencz' szerzetéből való, tulajdon neve Joannes Fidanza, amaz szerzetesi neve, Florentziának Bagnarea nevezetű városában 1221-ben született. Az ő előadása világosabb, mint a' többi scholasticusoké, 's a' theologiát inkább gyakorlati részéről adta elő, 's azt hitte, hogy a' mystica 's scholastica theologia egyeznek egymással. Nevezetesb theologiai munkáji: Commentarius in magistrum sententiarum, — Breviloquium, — Centiloquium. † 1274-ben. Neveztetett seraphicus doctornak 's IV-dik Sixtus által a' szentek közzé számláltatott.

Thomas Aquinas, született 1224-ben, nápolyországban az aquinói grófi nemzetségből; hogy egészen a' tudományoknak fekhessék, a' Domonkostól neveztetett szerzetesek közzé állott. A' lombárdiai Péter után ő a' legnevezetesebb scholasticus; feje azon felekezetnek, melly tőle Tamás' felekezetének (thomistæ) neveztetik, 's ehez tartoznak a' dominicánus szerzetesek. Nevezetesb theologiai munkái: a' Lombardus szententziáira írt commentáriusa, továbbá: summa catholicæ fidei adversus gentiles, de legnevezetesb summa theologiæ czímű munkája, mellyben együtt előadja a' hit- 's erkölcstudományt. Ez egy a' legjobb scholasticus munkák közzűl, melly mély belátásra és rendszeres szellemre mutat; az előadásban az analytica módszert köve-

ti. Augustinus után megy, mint minden thomisták. † 1274-ben. Neveztetett doctor angelicusnak, universálisnak és theologorum aquilának.

Joannes Duns scotus, születése' helye 's ideje bizonytalan, ámbár mások azt tartják, hogy Northumberlandnak Dunston nevű városában 1270-ben született. A' franciskánusok' szerzetekbe állott 's feje volt a' tőle neveztetett scotisták' felekezetének, mellyhez tartoztak a' franciskánusok. Először oxfordi, azután párizsi professor. Irt commentáriust in libros 4 sententiarum. Az ő munkájiban még nagyobb a' szőrszálhasogatás, mint a' többi scholásticusokéiban, a' honnan doctor subtilis nevet kapott, ő sok fületsértő mesterszókkal gazdagította a' theologiát. † 1308-ban. Ő, valamint más scotisták is távolygott Augustinustól 's a' pelágianusokhoz vagy inkább semipelágiánusokhoz közelített.

A' harmadik kissebb időszakasz megyen a' XIV-dik század' közepe, azaz, Durándus olta a' reformátióig. Ebben sok ízetlen kérdések 's haszontalan felosztások jöttek a' theologiába. Nagy mesterségnek tartatott a' feladott kérdést mind a' két részről védelmezni tudni, és a' hihetetlennek látszó állítást (paradoxum) hihetőnek látszóvá tenni. Ebben az időszakaszban nevezetesek voltak:

Durandus de sancto Porciano, születése helyéről neveztetett így. Irt ő is commentariust in Magistrum sententiarum,

mellyben szintúgy távolyog a' thomistáktól, mint a' scotistáktól. Minthogy a' legnehezebb kérdések' felfejtésére is kész volt, doctor resolutissimus nevet kapott.

Occam Wilhelm, születése' helyétől Occamtól a' surreyi grófságban, franciskánus szerzetes, mint nagy disputáló doktor invincibilis nevet kapott. Irt quaestiones super 4 libros sententiarum, és centiloquium theologicum czímű könyvet. Nevezetes arról is, hogy a' franczia egyház' szabadságát valamint a' baváriai Lajos német császár' jusait XXII. János pápa ellen oltalmazta.

Biel Gábor tübingai theologus, kinek nógatására fundálta Eberhárd würtembergi gróf a' tübingai akadémiát; egy a' maga idejebeli leghíresebb és legszabadabb gondolkodású scholasticusok közzűl. Collectornak neveztetett. † 1495-ben.

Lyra Miklós is ezen időszakaszban élt, de ő nevezetesebb a' szent írás' magyarázására, mint a' hittudományra nézve. † 1340.

A' scholasticusokat előadások' formájára nézve, három felekezetre lehet osztani;

1) Sententiarii, azaz, a' kik a' hitágazatokat az egyházi-atyák' írásaikból kiszedvén, és tudományos rendszerbe ütvén, rövid szententziákban adták elő. Ezek közt legnevezetesebb volt Petrus Lombardus.

2) Summistæ, a' kik a' vallás' czikkelyeit a' magok gondolkozások szerint készített értekezésekben adták elő, mint Hil-

debert, Albertus magnus, Alexander halesius, Thomas aquinas.

3) Quodlibetarii vagy Eclectici, kik a' theologiai tárgyakat, mind a' két részre vítatható kérdésekben tették fel, Illyeket (quaestiones quodlibetariae) írtak Thomas aquinas, és Joannes Duns scotus.

A' scholasticusokat az ő ellenségeik a' mysticusok azzal vádolták, hogy a' hit' dolgában az okosságnak kelletinél többet, a' szent írásnak kevesebbet tulajdonítottak, Nevezetesb mysticusok voltak Bernardus Claraevallensis, Hugo és Richardus de sancto Victore, Bonaventura, Thomas a Kempis, Gerson.

§. 58.

2) Új história, a' reformátiótól a' mi időnkig.

Literatura,

Stäudlin (Carl Fried.) Geschichte der theologischen Wissenschaften seit der Verbreitung der alten Literatur. 2 Thle. Götting. 1810.

Planck Geschichte der protest. Theologie v. d. Concordienformel an bis in d. Mitte des 18-ten Jahrhunderts. Götting. 1831.

A' XVI-dik század.

1) AZ EVANGELIKUSOK' DOGMATICÁJOK.

Luther nem írt ugyan hittudományt, de azért arra nézve is nagy érdeme van, a' mennyiben a' régi systemát nagyon megrázta, annak becsét leszállította 's alapot

vetett egy jobb hittudomány-rendszer' készületére. Ó a' hittudomány' középpontjává tette a' hitről szóló czikkelyt 's általjában Augustinus után ment. Ő előtte azt tanították, hogy az ember' idvességére szükségesek az elégtevő cselekedetek, ő azt tanította, hogy csak a' Jézus' érdeme által lehetünk boldogok. Ő előtte azt tanították, hogy a' hit virtus; ő állította, hogy a' hit a' Szent Lélek' munkája, vagy ajándéka. De ártott is Luther a' hittudomány-rendszer' tökéletesedésének, egészen kitiltván a' filozofiát a' theologiából, és tiszta biblicus theologus akarván lenni.

A' hittudomány' rendszerére nézve nevezetesebb ő nála Melanchthon (igazi nevével Schwartzerde) Filep, 's ő volt az első protestáns theologus, a' ki e' czím alatt: loci communes rerum theologicarum, seu hypotyposes theologicae, Wittembergában 1521. a' legelső hittudományt nyomtattatá, 's ez a' munka lett a' római levélre tanítványi előtt tartott magyarázatjaiból. Luther a' Melanchthon' munkáját igen nagyon becsülte 's nevezte azt librum invictum, non solum immortalitate, sed et canone ecclesiastico dignum. Melanchthon kihagyta ebből a' scholastica theologia' subtilitásait és a' titkokat, nevezetesen a' szent Háromságot, a' semmiből való teremtést, és a' Jézus' személyét tárgyazó czikkelyeket, azt adván okúl, hogy azok nem nézlődésre valók, hanem azokat hinni kell a' mint a' szent írásban állanak. Ezen mun-

kájában Melanchthon szorosan Augustinust követte, 's keményen fejezte ki magát az eredendő bűnről, eleve elrendelésről és a' szabad akarat' nem-létéről; de majd az újabb kiadásokban az említett hitágazatokra nézve, a' semipelagianismushoz közelíte, az úrvacsorája eránt pedig a' Calvinus' értelméhez. Az előadásra nézve a' Petrus Lombardus sententiájit követte, mesterszavaiból is sokat megtartott, de abban különbözött tőle, hogy a' szent írásból indult ki 's a' hagyományokat megvetette. A' Melanchthon' munkája kézikönyv lett az evangélicusok' nagyobb oskoláikban, 's a' többi theologusok' munkájik erre tartozó magyarázatoknak tekintethetnek. Az ő előadásmódját követték Chemnitz, Selneccer, Striegel és mások. De majd támadt későbben olly felekezet is, melly ellene támadt Melanchthonnak, őtet eretneknek kiáltotta, 's ez volt az oka, hogy az ő munkájának becse idővel alább szállott.

2) A' REFORMATUSOK' DOGMATICÁJOK.

A' reformátusok az evangélicusoktól elsőben az úrvacsorája, azután a' praedestinatio' dogmája, végre pedig a' concordiae formula miatt szakadtak el. Az ő tudományos rendszerrel készűlt munkáik között nevezetesek:

Zwingliusnak két munkáji, ú. m. Brevis et christiana in evangelicam doctrinam isagoge 1523-ban; és Commentarius de vera et falsa religione 1525. Nagy érdeme

ennek a' munkának, hogy érthetőleg van írva scholasticai terminologia nélkül és jó exegesissel. Egyébiránt is meg kell vallani Zwinglius felől, hogy összefogván minden jelességeit, neki egy reformátort sem tehetünk elibe. Calvinustól abban külömbözött, hogy a' kenyeret és bort az úrvacsorájában csak jegy 's jelkép gyanánt vette, hogy az eredendő bűnt lenni nem az Augustinus' értelme szerint állította, hanem az alatt csak velünk született hajlandóságot értett a' roszra, 's a' pogányok' idvességekről is szelídebben ítélt, mint az Augustinus értelmét követő theologusok. Továbbá nevezetes munkája van

Calvinus Jánosnak is, ki szorosan Augustinushoz ragaszkodott: Institutio christianae religionis czím alatt, melly először 1534-ben jött ki szerzője' neve nélkül. Az 1536-ban készült kiadásban ki van téve a' szerző' neve, valamint az a' remek ajánlás is, melly első Ferencz franczia királyhoz van intézve. A' könyv jó deáksággal 's tudományos rendszerrel van írva. Készítésében a' volt a' czélja, hogy a' reformáta vallást védelmezné a' római-catholicus tudósok' ellenvetéseik ellen. Ez a' munka gyakor ízben kinyomtattatott, és franczia, olasz, spanyol, ángoly, német, cseh, hollandus, görög és magyar (az utolsót készítette Molnár Albert illyen czím alatt: az keresztyén religiora és igaz hitre való tanítás. Hanoviában, 1624. van ajánlva Bethlen Gábor fejedelemnek) nyelvekre által-

fordíttatott. A' mi volt a' Melanchthon' munkája az evangélicusokra, épen az, sőt még több volt a' Calvinusé a' reformátusokra nézve. Említést érdemelnek még itt a' Béza', Bullinger', Musculus' munkáji, valamint az is, mellyet Hyperius elkezdett, de be nem végezhetett. A' munka' czímje ez: Hyperii methodus theologica, seu praecipuorum christianae religionis locorum communium libri tres. Basileae, 1568.

3) A' RÓMAI-CATHOLICUSOK' DOGMATICÁJOK.

Ez a' periodus onnan nevezetes, mivel ekkor tartatott a' trienti zsinat (concilium tridentinum) 1545 — 1563-ig. Az kárhoztatta a' protestánsok' tanításait, a' rómaicatholicusok' dogmájit meghatározta. Ekkor készült a) Canones et decreta SS. œcumenici et generalis concilii tridentini. Romæ. 1564. Ennek csaknem minden kiadása mellett áll: Professio fidei tridentinæ. b) Catechismus ex decreto concilii tridentini ad parochos Pii V. Pontificis Max. jussu editus. Romæ. 1566.

A' római-catholica egyház' tudósai is felhagytak a' régi scholastica methodussal, elébb mentek a' szent írás' magyarázásában, 's azt használták a' theologiában is. A' több systemák' számában nevezetes volt a' Luther' nagy ellenségének e' munkája: Joannis Eckii enchiridion locorum communium adversus lutheranos 1525. A munka rövid, de czélos, 's ezt a' római-catholicusok úgy nézték, mint a' Lutherról ne-

vezett felekezet a' Melanchthon' systemáját, a' reformátusok a' Calvinus' institutióját. Nevezetes továbbá egy spanyol dominicánus szerzetesnek, a' ki jelen volt a' trienti zsinatban, 's annakutánna canáriai püspök lett, Canus Menyhértnek munkája: Melchioris Cani locorum theologicorum libri 12. Salmanticæ. 1561. Ez ugyan nem hittudomány, hanem vizsgálódás a' hittudomány' előadása' módjáról, és a' hitágazatok' bizonyságairól.

4) A' SOCINIÁNUSOK.

Már a' reformátio' századjában voltak ollyanok, a' kik nem tarták elégnek a' mit Luther és Zwingli tanított 's cselekedett, hanem azt, a' mit ők elkezdettek, tovább kívánták vinni. Megegyeztek abban a' reformátorokkal, hogy a' szent írás hitünk' 's cselekedeteink' egyedűlvaló sinórmértéke, hogy a' keresztyén vallás közvetetlen isteni kijelentésből származott; azt sem tagadják, hogy a' kijelentés foglalhat magában ollyan tanításokat, mellyeket az ész a' maga ereje által fel nem találhatott volna; de azt hiszik, hogy a' szent írásból bebizonyíthatják, hogy a' keresztyén vallás' minden czikkelyei általjában az okossággal egyezők. Csak azon hitágazatokat vetik meg, mellyek az ő szent írási magyarázatjok' alaptételei szerint a' szent írásban nem találtatnak, 's az ésszel ellenkeznek. Illyenek a' Szent Háromság, az elégtétel, az eredendő bűn, a' kegyelem' munkáji felől

szóló hitágazatok. Nevezhetnénk őket röviden supranaturalis rationalistáknak.

Az ő theologusaiknak, kik a' XVI-dik században éltek, munkáik, inkább az exegesist, és az egyes hitágazatokat, mint az egész hittudományt tárgyazzák. Illyenek a' Socinus Faustus' munkáji.

A' Socinust követő unitáriusok' symbolicus könyveik közt legnevezetesebb a' rakaui kissebb és nagyobb catechismus (Catechismus racovensis major et minor), mellyek közzűl a' nagyobbat Schmalz és Moscorow készítették; Schmalz kiadta azt 1605-ben lengyel nyelven, 1612-ben német nyelven, Moscorow 1609-ben deák nyelven. A' német kiadás Wittemberg városának, a' deák I. Jakab ángoly királynak volt ajánlva; de a' parlament' végzéséből megégettetett.

§. 59.

b) A' XVII-dik század.

Ebben az időszakaszban felhagytak a' protestáns theologusok a' reformátorok által behozott biblica methodussal, 's a' scholastica methodus szerint írtak; mert ezt úgy tekínthetjük mint a' vetélkedéseknek századát, mellyben egyik felekezet a' másikkal, sőt ugyan azon felekezet' tudósai egymással is czivakodtak.

1) A' reformátusok közűl scholastica methoduson írtak Maccovius, (Makowsky) János, Maresius Sámuel, Hoornbeck János, Voetius Gisbert, a' kitől a' hollandiai univer-

sitásokban a' scholastica methodushoz ragaszkodók Voetianusoknak neveztettek. Ezeknek ellenekbe szegezték magokat a' Coccéjánusok, kik neveket vették Coccéjus Jánostól, a' szövetségi előadásmód' szerzőjétől. A' szövetségen Coccéjus bizonyos viszonyt érte Isten és ember közt, 's megkülömböztette a' cselekedetek', vagy természet' és a' kegyelem' vagy hit' szövetségét (fœdus operum sive naturæ, et fœdus gratiæ sive fidei). Feltaláljuk már ezt a' gondolatot Snecánusnál, Olevianusnál, kivált pedig Cloppenburgnál. Könnyen is rá lehetett menni, mert a' szent írásban, mind az ó, mind az új vallásos intézet neveztetik szövetségnek, de csakugyan senki sem fejtette ki ezt annyira mint Coccéjus.

A' természet' szövetségén értette azt a' viszonyt Istén és ember között, melly szerint Isten az embereknek törvényt adott, annak álthágójit megbüntette, betöltőjit megjutalmazta. Itt még nem vala szó kegyelemről. Ez a' szövetség felbomlott az eset és a' kegyelemnek szövetsége által. A' kegyelem' szövetsége szerint Isten a' bűnöket elengedi a' közbenjáróba vetett hit által. Coccéjus ezt három œconomia (bánás) szerint adta elő, vagy annak három időszakaszát külömböztette meg. Az első megyen az eséttől fogva a' Mózes' törvénye' kiadatásáig. Már itt is találtatik ígéret a' Messiásról. A' második oeconomia volt a' Mózes' törvénye alatt, mellyben nem csak jövendöléseket találunk az eljö-

vendő Messiástról, hanem az typusok által ki is ábrázoltatott. A' harmadik és legtökéletesebb œconomia vólt az evangyeliomi. Ezt a' methodust követték Momma, Burmann, Braun, Witsius 's az evangélicusok közzűl a' híres törvénytudó Pufendorf Sámuel, és Jäger ezen czímű munkájában: jus Dei fœderale.

Közép úton mentek a' Voetiánusok és Coccéjánusok között Heidegger és Mastricht reformátús theologusok.

A' Cartésius filozofiája is elterjedt ezen időszakaszban Hollandiában, 's befolyása volt a' theologiára, kivált Roell és Becker által, de ezek mint rationalisták üldöztettek.

Ebben az időszakaszban szakadtak el az arminiánusok vagy remonstránsok a' hollandiai reformátusoktól. A' két felekezet az itt következő arminiánusi czikkelyekben külömböztek egymástól:

1) Az Isten öröktől fogva meghatározta, hogy azokat a' kik hisznek és szentűl élnek, a' boldogságra elválassza, a' nem-hivőket és jóra térni nem akarókat megvesse (prædestinatio conditionata).

2) A' Krisztus meghólt mindenekért, de az ő halála' hasznaiban csak a' benne hivők részesülnek (gratia universalis).

3) A' hitre 's megjavúlásra szükséges az isteni kegyelem, de az ember ennek ellent álhat (gratia resistibilis).

4) Az ember a' maga hibája által kieshetik a' kegyelem' állapotjából. Ennek az

állításnak ellenébe volt téve a' reformátusok állítások, perseverantia sanctorum in fide.

Hozzá teszik némellyek az ötödik czikkelyt is, t. i. a' szabadakaratnak van annyi ereje, hogy az isteni kegyelmet megelőzheti.

A' nem-protestáns szellemű dordrechti zsinat 1618-ban az arminiánusok' tanításait kárhoztatta. Nevezetesebb írójik voltak Arminius, Episcopius, Curcælleus, Limborch 's a' t. Munkájik az exegeták előtt ma is becsesek.

Az arminiánusoknak nem kelle symbolicus könyv. Azonban azon vallástételeket, mellyet Episcopius írt 1621-ben, 's Confessio, sive declaratio sententiæ pastorum, qui in fœderato Belgio remonstrantes vocantur super præcipuis articulis religionis christianæ czím alatt 1622-ben kiadott, úgy tekinthetjük, mint ezen felekezet' symbolicus könyvét.

2) EVANGELICUS THEOLOGUSOK.

Ezek felhagytak a' Melanchthon biblica methodusával, részszerint mivel ő Luthertől némellyekben eltávozott, részszerint azért, mivel az evangélicus theologusok, mind egymással, mind a' reformátusokkal, mind a' római-catholicusokkal ellenkezvén, a' scholastica methodusnak a' sok felosztással, meghatározással ismét be kelle jőnni.

Az ezen században élt evangelicus theologusok közt említést érdemelnek Gerhárd János egy 9 darabból álló theologiai mun-

ka' szerzője, melly még ma is becsültetik, kivált minekutánna azt hozzáadásokkal Cotta újonnan kiadta 20 darabban, mellyhez még Müller által 2 részből álló mutató járult. Tübingában 1762—81. Egyesítve van benne a' hittudomány az erkölcstudománnyal, de találtatik benne hitágazatok' históriája 's polémica is. Továbbá Calixtus György helmstädti theologus, ki a' hittudományt az erkölcstudománytól elválasztotta, a' synthetica methodus helyett az analyticát ismét behozta, és a' három ellenkező keresztyén felekezetet összeegyeztetni igyekezett, miért őtet a' syncretismus' terjesztőjének tekintették. Végre Spener drezdai udvari-pap, azután berlini prépost † 1701-ben, a' scholastica előadásmódnak ellene költ, sőt a' theologiából a' filozofiát egészen ki akará tiltani.

Scholastica methoduson adák elő a' Luther' tudományát a' wittembergi Calovius, Luthernek buzgó tisztelője, Calixtusnak heves ellensége; úgy Scherzer és Quenstedt.

3) A' RÓMAI-CATHOLICUSOK.

Ezek most részszerint a' régibb egyházi-atyák' szententziáinak összeszedésekben, és a' hitágazatok' históriájának megvilágosításán igyekeztek; részszerint pedig azon, hogy a' hittudományt a' scholastica, kivált pedig az aquinói Tamás' methodusa szerint adnák elő, de a' scholastica theologiát régi szemetétől megtisztítván, és azt kedvesb alakba öltöztetvén. — Az elsőbb czél-

ra nézve említést érdemelnek a' tudós jesuita Petáviusnak († 1621) és Thomassinnak (pater Oratorii) dogmata theologica czímet viselő munkájik, az utóbbikra pedig du Hamel (ez is pater Oratorii), és Natalis Alexander (dominicánus) a' magok dogmaticum systemájik által.

4) A' KELETI VAGY GÖRÖG EGYHÁZ.

Symbolicus könyvévé tette azon catechismust, mellyet Mogilás Péter kióviai metropolita írt 1642-ben, és a' melly a' görög egyház négy pátriárcháitól és 1672-ben a' jerusálemi zsinattól helybehagyatott, A' munka czímje ez: ορθοδοξος ὁμολογια της καθολικης και αποστολικης εκκλησιας της ανατολικης (orthodoxa confessio catholicæ atque apostolicæ ecclesiæ orientalis). Görögből magyarra fordította Miskolczi István e' czím alatt: igaz vallástétele a' napkeleti közönséges és apostoli ekklésiának. Pesten, 1791.

5) AZ UNITÁRIUSOK.

Reájok nézve nevezetes ez az időszakasz, mert az ő theologusaiknak systemába szedett nagyobb munkájik jöttek világ' elébe. Ide lehet számlálni a' Volkelius' és Wissowatius' munkájit. Főbb tudósaiknak dolgozásaik e' czím alatt jelentek meg: Bibliotheca fratrum Polonorum, quos Unitarios vocant. Irenopoli, 1656. hat kötetben.

§. 60.

HETEDIK IDŐSZAKASZ.

c) A' XVIII. század és XIX-ből lefolyt idő.

Literatura.

Tittmann (J. A. H.) pragmat. Geschichte der Theol. u. Rel. der protest. Kirche während der 2-ten Hälfte des 18-ten Jahrh. Bresl. 1805.

(Fuhrmann) Die Aufhellungen d. neueren Gottesgelehrten in der christ. Glaubenslehre von 1760—1805. Leipz. 1807.

Manitius (A. B.) die Gestalt der Dogmatik in der luther. Kirche seit Morus. Wittenb. 1806.

Flügge (C. W.) Versuch einer histor. krit. Darstellung des bisherigen Einflusses der kantischen Philosophie auf alle Zweige der wissenschaftlichen u. praktisch. Theologie. 2 Thlr. Hannov. 1796.

Ezen időszakaszban minden keresztyén felekezetek közelítették egymáshoz, heves vetekedéseik megszelídültek 's megegyeztek nagy részint abban, hogy a' keresztyén vallás' főbb igazságai minden felekezetnél taníttatnak. Sokan, de kivált némotországon a' theologusok közzűl a' naturalismus és rationalismus felé hajolván, a' keresztyén vallást csak úgy akarták nézni, mint természeti vallást.

1) REFORMÁTUSOK.

Az ő hittudományrendszerek nem változott annyira mint az evangelicusoké, bár

közzűlök sokan a' Calvinus' értelmétől a' Zwingliéfelé tértek vissza.

a) A' belga theologusok mindnyájan megegyeztek abban, hogy a' szent írás a' kijelentett vallás' kútfeje. Igy az ő theologiájoknak alapja maradt az exegesis, 's arra a' filozofiának kevés befolyása volt. Nevezetes a' Vitringa Campegius doctrina christ. religionis per aphorismos descripta czímű munkája, mellynek a' jó rend, világosság, rövidség, 's más tulajdonságok olly nagy becset szereztek, hogy sok hollandiai oskolákban a' XVIII-dik századon keresztűl kézikönyv gyanánt szolgálna. Némelly belga theologusok elválasztták munkáikban egymástól a' kijelentett és a' természeti theologiát, a' kettőnek határát szorosan kijelelték, hogy így a' kettőnek öszszezavarodása, melly szűlte a' scholasticát, 's fel sem vételét a' szent írásnak, korlátoztatnék. Illyen methoduson írtak van Til, és van der Honert; Meyer és Andala a' Calvinus' alaptételeit követték, de Muntinghe, Heringa, Lotze gyengítették azokat.

b) Helyétzia a' Pictét' idejétől fogva, de a' ki inkább a' megelőző időszakaszhoz tartozik, csak egy tudományos rendszerrel készült dogmaticát sem mutathat. Mert a' bernai Stapfer és a' genevai Vernet munkájik nem annyira a' theologusok, mint a' pallérozott olvasók' számokra írattak. Ők is lágyítva adták elő a' symbolicus könyvekben foglaltatott tanításokat, sőt bátran nevezhetjük az utolsót keresztyén natu-

ralistának. De azért sok olly férfiakat szült és nevelt Helvétzia a' külföldnek, kiket a' világ tudós dogmaticusoknak esmér. Illyen volt Hottinger márburgi professor, a' tigurumi nagyhírű theologus' unokája, a' ki a' maga munkájában nagyrészint a' Coccéjus' előadását követte, de azért Calvinustól el nem távozott. A' bernai Wyttenbach, hasonlóképen marburgi professor mathematica methodo írta munkáját, abban a' Wolf' filozofiáját használta 's annak elvei szerint kívánta lágyítani, tisztogatni, és védni felekezetének tanításait.

c) Németországban wolfiánus theologus volt a' bergi herczegségből való Bernsau a' Wolf' tanítványa 's egy ideig franekeri professor. Az ő dogmaticája' eleibe Wolf írt előbeszédet, mellyben bizonyságot tesz, hogy a' szerző az ő munkájit szorgalmatosan olvasta, értette 's használta, de azért a' theologiát, 's filozofiát össze nem zavarta. Endemann hanaui professor dogmaticáját nagy részint Wyttenbach szerint írta. Mursinna hálai, és Stosch az odera mellletti frankfurti professorok sok jobbítást tettek a' hittudományon, de a' közép útat megtudták tartani, úgy adván elő a' keresztyén vallást mint természetfelétti positiva isteni kijelentést. Schulz Königsbergben a' természeti és kijelentett vallás' igazságait egy munkában egymástól elválasztva adta elő. De a' német reformátas theologusok között is találkoztak ollyanok, kiknek dogmaticájokra a' filosofiának nagy béfolyása

volt. Illyenek a' többek közt, Daub, Schwarz kik a' Schelling' filozofiáját alkalmaztatták a' dogmaticára. Egyetlenegy a' maga nemében a' berlini pap és professor Schleiermacher' munkája: Der christl. Glaube nach den Grundsätzen d. ev. Kirche im Zusammenh. dargestellt. Berlin, I. B. 1821. II. 1822. Zweyte Ausg. I. B. 1830. II. 1831. Ebben a' keresztyén hittudományt a' Plátó' ideáji, Schelling' philosophemái, mind a' két protestáns egyház' hitvallásainak határozásai, és az új testamentom' tanításai szerint ritka éles elmével, 's eredetiséggel önállású pantheistai rendszerbe alakítva találjuk.

d) Francziaország, hol az előbbi periodusokban sok dogmaticum systemák jöttek ki, ezen időszakaszban egyet sem mutathat.

e) Ángliában készültek ugyan sok ollyan munkák, mellyek a' régi symbolumokat, és a' 39 czikkelyeket magyarázták, valamint ollyak is, mellyek a' hitágazatokat a' míveltebb közönség' megfoghatásához képest adták elő, de a' szoros értelemben vett hittudomány igen ritka. Már a' XVIII-dik század' elején is érezték az ángolyok egy rendszeres hittudomány' hiányát, 's ennek kipótolására készítette Stackhouse Tamás a' maga munkáját. Készíttetett ez az ángoly theologusok' elmélkedéseikből, predikátziók' - gyűjteményéből, mellyekkel a' maga visgálódásait is egyesítette. Ez sok tekintetben becses munka, van benne a' hittudomány mellett hitága-

zatok' históriája is, csak az a' hibája, hogy nem rendszeresen van írva. Az általános eleverendelést csak historice adja elő, felhordja az erősségeket mind mellette, mind ellene, végre pedig megállapítja, hogy egy egyházi-atya sem tanította azt Augustinus előtt, hogy az ángoly püspöki-egyház arról semmit sem határozott, hogy a' szent írással és józanokossággal leginkább megegyez az evangélicusoknak erről való értelmek. Burnet Tamás teve első próbát arra nézve a' XVIII-dik században, hogy a' keresztyén vallást mint kellene érthetőbben előadni, és a' mivoltját (essentiale) attól a' mi nem az, különválasztani. Munkájának czímje ez: De fide et officiis Christianorum liber. Londini, 1727. Ezt prépost Teller jegyzésekkel eresztette ki Hálában 1786-ban. Burnet a' természeti vallásnak becsét feljebb emelte, mint az azon időben élő theologusoknál szokásban volt. Az ő értelme szerint a' filozofusok a' pogányok között azok voltak, a' mik a' proféták a' zsidók között. A' keresztyén vallás' sákramentomait úgy tekinti, mint az egyház' tagjainak egyesítésekre szükséges szertartásokat, tulajdonított azoknak tanúsággal teljes jelentést, de minden természetfelötti 's titkos erő nélkül. Alapos hitágazatoknak csak azokat tartotta, mellyek a' régi hitvallásokban találtatnak; az eredendő bűnről, elégtételről, megigazúlásról, 's eleverendelésről szóló hitágazatokat a' nem-alaposok közzé számlálja. Sőt a' hit általi megiga-

zűlásról szóló czikkelyt veszedelmes hitágazatnak (dogma perniciosum) nevezi. Az Isten' előtudását, 's a' cselekedetek' előmeghatározását állítja, valamint az emberi szabadságot is, de megvallja, hogy a' kettőt összeegyeztetni nem tudja. Említést érdemel, hogy a' híres költő Milton' theologiai munkája is kijött illyen czím alatt: Miltoni de doctrina christiana libri duo posthumi editi a Sumnero. Brunsvici, 1827.

f) A' magyarországi és erdélyi reformátusok minekutánna a' XVII és XVIII-dik századokon keresztűl a' külső országi nevezetesebb református theologusoknak, Amésiusnak, Vendelinusnak, Melchiornak, Pictetnek, Endemannak, Stoschnak munkájikkal kézikönyvek gyanánt éltek oskolájikban, 's ezek közzűl némellyeket le is fordítottak, és nyomtatásban kiadtak, a' XVIII. század' végin és a' XIX-ben eredeti munkákat is eresztettek világ elébe. Illyenek:

A' természeti és keresztyén vallás. Irta Szikszai György, debreczeni predikátor és esperest, több ízben kinyomtattatott.

Keresztyén Hittudomány, avagy Dogmatica Theologia. Írta Tóth Ferencz, a' pápai collégiumban akkor theologiát tanító professor, most superintendens. Győr, 1804.

Keresztyén Hittudomány. Irta Szathmáry Dániel, pataki professor. S. Patakon. 1815. II kötet.

Apafi Mihály erdélyi fejedelem a' Vendelinus' munkáját lefordította, 's kinyomtattatta illy czím

úlatt: a' keresztyéni isteni tudományról két könyvek. Kolosvárt, 1674. — Martonfalvi György, theologiæ doctor és professor a' debreczeni collégiumban, a' maga tanító és czáfoló theologiáját Vendélinus és Amesius után. Debreczen, 1679.

2) EVANGELICUSOK.

A' németországi evangélicusok közt a' hittudományi rendszer nagy változásokon ment által. Mert a' Calixtus' és Spener' törekedése, hogy a' vallás' igazságai adassanak elő együgyűen, és bibliai methoduson, és hogy a' mivoltos attól a' mi nem az, külömböztessék meg, nem maradt minden foganat nélkűl. Ebben a' szellemben írtak már Buddéus, Pfaff és Weismann. Sokat tett továbbá a' systema' megváltoztatására a' Leibnicz és Wolf által taníttatott filozofia, a' vallásos tárgyakról anyai nyelven írt munkák; a' nagy előmenetel az exegesisben, és critikában (Ernesti, Griesbach) a' keleti nyelvek' szorgalmasabb tanúlása (Michaëlis, Eichorn); az egyházi történeteknek, és a' hitágazatok' históriájának gondos visgálása és kidolgozása (Semler Schröckh); az ángoly és franczia nyelveknek elterjedések németországban; az arminiánus theologusok' munkáiknak olvasása; a' tanítási 's nyomtatási szabadság, melly Borussziából terjedt ki; a' Berlinben 1765. ólta folytatott közönséges német bibliotheca, czímű tudományos folyóírás; a' critica philosophiának, és annak leányinak befolyása valamint más tudomanyokra, úgy szinte a' theologiára is.

Ammon summa theologiæ christianæ czímű munkájában a' németországi protestáns theologusokat, kik Semler után éltek, a' következendő osztály szerint adja elő:

1) A' hitvallásokban foglaltatott hitágazatok' védőit, kiket munkáik czímjeivel együtt megemlítünk:

Seileri (G. F.) theologia dogmatico-polemica. Erlangæ, 1774. 4-ta edit. 1821.

Storrii (Gottl. Chr.) doctrinæ christianæ pars theoretica. Stuttg. 1793. németűl kiadta Flatt, ugyan ott 1803.

Reinhards (Franz Volkm.) Vorlesungen über die Dogmatik, herausgeg. von Berger, Sulzb. 1801. 4-te Aufl. mit Zusätzen von Schott, 1818.

Knapps (Georg. Christ.) Vorlesungen über die christliche Glaubenslehre, herausgeg. von Thilo. 2 B. Halle, 1827.

Hahns (Aug.) Lehrbuch des christ. Glaubens. Lpz. 1828.

2) A' szent írás' és symbolicus könyvek' criticus magyarázói:

Döderlini (Joan. Christoph.) institutio theologi christiani. Norimb. 1780. ed. VI. 1797. ugyan attól: christl. Religionsunterricht. Lpz. 1780—1808. 12 Bde.

Mori (Sam. Frid. Nath.) epitome theologiæ christ. Lipsiæ, 1789. edit. 4. 1799.

Stäudlins (C. Fr.) Lehrbuch der Dogmatik und Dogmengeschichte. Göttingen, 1798. 4-te Ausgabe. 1822.

Bretschneiders (Karl Gottlieb) Handbuch der Dogmatik der evangelisch-luthe-

rischen Kirche. 3-te Auflage. Leipz. 1828. 2 Bde.

— Systematische Entwickelung aller in der Dogmatik vorkommenden Begriffe. 3-te Auflage. Leipz. 1825.

De Wette (Wilh. Mart. Lebr.) Lehrbuch der christlichen Dogmatik. 2-te Auflage. Berlin, 1821.

Schottii (Herm. Aug.) epitome theol. christ. edit. secunda. Lipsiæ, 1822.

Cramers (Lud. Dankeg) Vorlesungen über die christ. Dogmatik. herausgeg. von Näbe. Leipz. 1829.

Twestens (Aug. Detl. Chr.) Vorlesungen über die Dogmatik. Ester Band. 2-te Aufl. Hamburg. 1829.

3) Rationálisták, kik a' józanokosságot felibe teszik a' szent írásnak.

Gruneri (Jo. Fridr.) institutionum theol. dogm. libr. III. Halæ, 1777.

Eckermanni (J. C. Rud.) compend. theol. christ. theoreticæ. Altonæ. ed. 2. 1792.

— Handbuch zum Studium der systematischen Glaubenslehre. 4 Bde. Altona. 1801.

Henkii (Heinr. Phil. Conr.) lineamenta institutionum fidei. Helms. 1791. repet. 1795.

Wegscheideri (Jul. Aug. Lud.) institutiones theologiæ christianæ dogmaticæ. ed. VII. Halæ, 1833.

Tzschirners (Heinr. Gottlieb.) Vorlesungen über die christl. Glaubenslehre, herausgeg. von Hase. Leipz. 1829.

4) Az idáelismusnak hódoló theologusok, melly a' dolgok' tárgyas lételét, az emberi ész' gondolatitól és érzeményeitől véli függeni, úgyhogy valamelly értelmi szemlélés, vagy valamelly felsőbb isteni tudás vagy közvetetlen érzés, vagy közvetetlen tudás volna az igaznak kútfeje. — Megtartják ezek 's használják a' régi theologiai szólásformákat, de azoknak más új és szokatlan értelmet tulajdonítanak. Ide tartoznak Marheineke, Sleiermacher és Hase.

Marheineke's (Phil.) Grundlehren d. christl. Dogmatik als Wissenschaft. 2-te Aufl. Berlin. 1827.

Hase's (Karl) Lehrbuch der christlichen Dogmatik. Stuttg. 1826.

— Gnosis, oder evangelische Glaubenslehre für die Gebildeten in der Gemeinde wissenschaftlich dargestellt. 3 Bde. Leipzig, 1827—29.

3.) RÓMAI-KATHOLICUSOK.

Ezen egyházban az utolsó időszakaszban sok dogmaticum systemák jöttek ki, kivált franczia- olasz- és németországban, még pedig egészen más ízléssel készültek, mint a' többi időszakaszokban. A' scholastica theologiával fel nem hagytak egészen, de azt megjobbították 's abból sok kérdéseket, külömböztetéseket, felosztásokat, terminologiát kihagytak. Systemájok' tökéletesedésekre sokat teve, hogy a' protestáns írók' munkájit szorgalmasan olvasták, 's nem csak hogy megczáfolják, hanem

hogy a' mi jó áltvegyék; hogy a' biblia' criticájával és az exegesissel inkább foglalatoskodtak mint elébb, és hogy a' szent írásból 's hagyományokból szedett erősségeket jobban megválogatták. Nevezetesb íróik Gazzaniga, Sattler, Schwarzhüber, Tamburinus, Klüpfel, Bauer, Wiest, Schwarz, Brenner, Schnappinger, Onymus, Dobmayer. Magyarországon: Fejér György és Rácz András. Az utolsónak magyar nyelven jelent meg a' következő czímű munkája: Ágazatos theologia, vagy a' keresztény katholica religionak hitügyelő igazságai, könnyen megérthető és istenes tanításokban előadva. III Rész. Pesten, 1832. Említést érdemel a' theologia' históriájában a Leibnitz' systema theologicum czímű munkájának megjelenése, melly a' Napoleon alatt Hannoverából Párizsba vitetett kézíratból franczia fordítással együtt Párizsban 1819-ben, 's azután németországon is kinyomtattatott ezen czím alatt: Leibnitzens System der Theologie nach dem Manuscript von Hannover ins Deutsche übers. von Andr. Räsz u Nik. Weis, Professoren am bischöfl. Seminar zu Mainz. Mainz, 1820. — Minthogy ebben az általlatozásról, pápáról, szerzetes életről, a' hét szentségről 's a' t. nem protestáns szellemben van szó, ezen még mind eddig vissza nem adatott kézírat' hűségesen történt lemásolását sokan kétséghe hozzák.

4) A' GÖRÖG EGYHÁZ.

Itt a' dogmaticára nézve a' következő

munkák érdemelnek említést: a' Procopowicz Theophanes christiana orthodoxa theologia czímű munkája. Regiom. 1773 — 75. 5 vol. Ebben a' szent írás úgy adatik elő, mint egyetlenegy kútfeje a' theologiának, az egyházi-atyák' és gyűlések' határozásaik pedig úgy nézetnek, mint a' szent írásban előfordúló hitágazatok' magyarázatjaik és alkalmaztatásaik. Platon idővel moszkaui érseknek munkája: rechtgläubige Lehre, oder kurzer Auszug der christl. Theologie zum Gebrauche Sr. kaiserl. Hoheit des Grossfürsten Paul Petrowitsch. Riga. 1770. Ebben a' görög orthodoxia hatalmasan védelmeztetik. Theophylactus moszkaúi professornak munkája: dogmata christianae orthodoxae religionis. Mosq. 1773. sokban megegyez a' protestánsok' dogmatikájokkal. Említést érdemel a' következő munka is: Betrachtungen über die Lehre und den Geist der orthodoxen Kirche, von Alexander von Stourdza, aus dem Franz. übersetzt von August v. Kotzebue. Leipz. 1817.

5.) AZ UNITÁRIUSOK.

Nevezetes azon systemájok, melly Kolosvárt 1787-ben e' czím alatt jöve ki: Summa universae theologiae christianae secundum Unitarios. Szerzője Lombardus Ábrahámi Mihály, 1737 — 1758-ig az erdélyi unitariusok' superintendensek, a' kinek kézíratjából halála után Markos György kolosvári professor adta ki.

* * *

A' reformátió' harmadik százados örömünnepével az 1817-dik esztendővel, a' mikor németországban a' két evangélicus felekezeteknek egyesűlése, most is felségesen uralkodó III-dik Fridrik Wilhelm burkus király' buzgó törekedése 's dicső példája által szerencsésen végrehajtatott, a' hittudomány' histórájának új időszakaszát nem minden ok nélkűl kezdik sok theologusok; az lévén feladatja 's törekedése a' mostani kornak, hogy a' keresztyén vallást úgy tekintse 's úgy térjessze elő, mint a' melly az emberi életet az ő legfőbb viszonyaiban a' lehető tökéletesség' fő-fokára emeli. Ha megfejtetik ez a' feladat, mellynek sikerűléséről szíves törekedésűnk mellett az isteni gondviselés' hivése kételkedni nem enged, akkor a' hittudomány is új, 's a' keresztyén vallás eredeti rendeltetéséhez alkalmazott szebb alakban tűnend fel.

A' HITTUDOMÁNYNAK ELSŐ RÉSZE.

A' BIBLIOLOGIA,

Vagy a' Szent Irásról, mint a' kijelentetett vallás' kútfejéről (principium cognoscendi), annak emberi 's isteni tekintetéről 's tulajdonságairól.

§. 81.

A' szent írásról közönségesen.

A' **szent írás**on értjük azon könyvek' gyűjteményét, mellyek a' zsidó és a' keresztyén vallás' tudományát, 's ezeknek hitelt érdemlő históriájokat foglalják magokban.

A' **szent írás'** nevezete vétetett az új testamentomból, hol a' zsidók' szent könyvei *írás'* (ἡ γραφη, κατ' εξοχην scriptura Ján. 2, 22. Gal. 3, 8. 4, 30.) *írások* αἱ γραφαι Mát. 21, 42.) és *szent írások* (γραφαι ἁγιαι Róm. 1, 2. és ἱερα γραμματα 2 Tim. 3, 15. (nevezetével említtetnek. — A' Biblia' (τα βιβλια) nevezet pedig kiváltképen a' Chrysostomus' javalására jött szokásba.

A' szent könyvek ó és új testamentomi vagy szövetségi könyvekre osztatnak.

A' szövetségi könyvek nevezetére maga a' szent írás szolgáltatott alkalmatosságot. Ugyan is ez a' szó szövetség (ברית frigy, διαθηκη, fœdus) jelentette a' Mózes által felállított vallást, annakutánna pedig a' keresztyén vallás' kifejezésére is általvitetett. Igy Máté 26, 28. Jézusnak ezen szavaiban: e' pohár új szövetség, az én véremben, azaz: e' pohárban lévő bor jelenti az én véremet, melly által az új vagy keresztyén vallás felavattatik. Metonymice jelenti a' zsidók' szent könyveit βιβλιον διαθηκης 1. Makk. 1, 57; ספר הברית 2 Móz. 24, 7. διαθηκη παλαια 2 Kor. 3, 14. — Az új szövetség (καινη διαθηκη, novum testamentum) a' III-dik század' közepe óta jött szokásba, ezek helyett το ευαγγελιον és ὁ αποςολος.

A' deák testamentum szó pedig, úgy látszik a' szent írás deák közönséges fordításából (vulgata versio), melly a' διαθηκη szót testamentummal adja. 1 Móz. 9, 9. 12. 13. 15. Máté 26, 28. vétetett által. Innen az is látható, hogy a' testamentum szó e' helyett áll: testatio, testimonium (עדות μαρτυρια), melly a' bibliai szólásmód szerint jelent (mint עוד 1) bizonyitani, bizonyságot tenni. 2) parancsolni, rendelni) rendelést, törvényt, rendelések' 's törvények' foglalatját, vallásos intézetet 's tudományt. Bizonyos egyébiránt az is, hogy az új szö-

vetségi vallás végrendeléthez hasonlíttatik. Zsid. 9, 16. köv.

Az ó testamentomi könyveket tészi azon könyvek' gyűjteménye, mellyeket a' zsidó nép, már a' Jézus' ideje előtt is szent könyveknek tartott. Ezen gyűjteményt a' zsidók három részre osztják; törvényre, prófétákra és szent írásokra.

Törvény (תורה) jelenti a' Mózes' öt könyveit; zsidóúl חמשה חומשי תורה (*khamissa khumsé thorá*, quinque quinquerniones legis) görögűl *πενταττευχος* hím és nő nemű (volumen quinquepartitum, ebből *πεντα* és *τευχος* vas, volumen, liber). A' zsidók kezdő szavaikról nevezik el ezen öt könyveket, a' deákok a' LXX fordítókat követvén, így: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri (*αριθμοι*) Deuteronomium; nevezetek mutatja jelentéseket.

Próféták (נביאים) a' prófétáktól írt könyvek. Prófétának neveztetik közönségesen a' ki elmelegűlve és szent buzgalommal beszél a' vallásos dolgokról, megjobbúlásról 's jövendőkről, 's azt hiszi magáról 's mások is úgy hiszik, hogy ő Isten' Lelkétől ihlettetett (איש הרוח Hós. 9, 7.) A' Prófétákat elosztják a' zsidók elsőkre (ראשונים), illyenek a' Jósué', Bírák', Sámuel' és Királyok' könyveik; és utolsókra (אחרנים) illy rendel: Ésaiás, Jerémiás, Ezékiel, Hóseás, Jóel, Amós, Abdiás, Jónás, Mikeás, Náhum, Habakuk, Sofóniás Haggéus, Zakariás, Malakiás.

Írások (כתובים scripta, *ἁγιογραφα*)

azon könyvek, mellyek sem a' törvényhez, sem a' prófétákhoz nem számláltathatnak. Illyenek a' zsoltárok, példabeszédek, Jób, énekek' éneke, Rúth, siralmak (Threni), prédikátor (ecclesiastes), Eszter, Dániel, Esdrás, Nehémiás és a' Krónikák.

Az ó testamentomi könyvek eloszlatnak: foglalatjokra nézve történeti, jövendőlési 's tudományos; az előadás' módjára nézve, kötetlen és mértékes könyvekre.

Új testamentomi könyvek azok, mellyeket az evangyéliíták 's apostolok írtak. Eloszlattatnak az első századokban evangyéliomra (το ευαγγελιον) és apostolokra (ὁ αποστολος) vagy το ευαγγελικον és το αποστολικον-ra, elmaradván mellőlök a' συνταγμα (compositio, liber, volumen) szó.

Az ó testamentom a' maga nevezetesb részétől Törvénynek, az új ugyan ezen okból Evangyéliomnak neveztetik.

Az a' felosztása részekre és versekre a' szent könyveknek, mellyel ma élünk, a' XIII-dik században jött fel. A' zsidók a' Mózes' öt könyvét úgy látszik mindjárt a' babylóniai fogság után 54 olvasási szakaszokra (Parasa) osztották, mellyek közzűl minden szombat-nap egy-egy szakaszt olvasván el, a' Mózes' öt könyvét esztendő által (mert egy szökő-esztendőben 54 szombat-nap van) elvégezhették. Eltiltatván Antiochus Epiphánes által a' Mózes' könyveinek olvasásától a' zsidók, a' prófétákból kiválogattak ugyanannyi olvasási szakaszo-

kat (Haphthara). De megmaradt a' profétáknak olvasása akkor is a' zsidók között, minekutánna a' Makkabéusok által szabadságokat kivívván, a' törvény' olvasását viszszaállították. De ezen feloszt ásaik a' Mózes' könyveinek és a' prófétáknak, különböző a' mi Bibliánknak részes osztásától. Ezt is általvették a' zsidók a' keresztyénektől a' XV-dik században. Ki osztotta részekre a' keresztyének közzűl a' szent könyveket, nem bizonyos: némellyek tulajdonítják azt Longton István canterburyi érseknek; mások pedig 's ez közönségesebb vélekedés, a' francziaországi Viennából való Hugo de sancto Caro († 1262.) cardinálisnak. Az új testamentom részekre osztva találtatik a' Robertus Stephanus' görög új testamentomának 1551-dik eszt. kiadásában.

§. 62.

A' szent könyvek hitelt érdemlő kútfejei a' kijelentett vallásnak.

A' szent könyvek a' kijelentett vallás' hitelt érdemlő kútfejeinek két oknál fogva nézethetnek, 1) authentiájok és épségek miatt, melly emberi hitelességet (fides humana) szül; 2) mivel azoknak írójik Isten' lelkétől vezéreltettek, hogy ne hibázhassanak (theopneustia, isteni ihletés, sugallás). Ez isteni hitelességet (fides divina) szül.

ELSŐ SZAKASZ.

A' SZENT KÖNYVEKNEK EMBERI HITELESSÉGEKRŐL.

Literatura.

Moldenhawer (J. H. D.) Introductio in omnes libros Canonicos, cum veteris, tum novi testamenti, ut et eos, qui apocryphi dicuntur. Regiom. 1736. edit. 2. 1744. 8.

Wahl (C. Abr.) historische Einleitung in die sämmtlichen Bücher der Bibel. Leipzig. 1802.

v. Zobel (J. K. H.) Populäre Einleitung in die sämmtlichen Bücher der Bibel. Leipz. 1806. 8.

Eichorn (Joh. Gottfr.) kritische Schriften. Leipzig, 7 Thle. 8.

Bertholdt (Leonh.) Historisch-krit. Einleitung in die sämmtliche kanonische und apocryphische Schriften des alten und neuen Testaments. 6 Thle. Erlangen. 1812—1819. 8.

Hugs (Joh. Leonh.) Einleitung in die Schriften des neuen Testaments. 3-te Ausgabe. Basel. 1827 8.

de Wette (Wilh. Lebr.) Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel alten u. neuen Testaments. I. u. II. Th. Berlin. 1817. 8.

Varga István' exegetica theologiája. Debreczen, I. Rész. 1807. II-dik Rész. 1 Dar. 1816.

§. 63.

Az ó testamentomi könyvek' authentiájok.

Ha úgy tekintenénk is a' szent könyveket mint puszta más írásokat, méltán tarthatnánk azokat a' kijelentett vallás' hiteles kútfejeinek authentiájok és épségek miatt.

De az **authentia** szó vétethetik **szorosb** és **szélesb** értelemben. Első értelemben azt jelenti, a' mit a' szó eredetiképen, azt t. i. hogy a' könyv attól íratott, a' kinek nevét viseli. Utolsó értelemben pedig annyit tesz, mint hitelesség (fidedignitas *αξιοπιστια*).

Authentia össze van téve ezekből *αυτος* ipse és *ένω*, vagy *ενω*, *ανω*, *ἀνυω* perficio. Innen *αυθεντης* vagy *αυτοεντης* az a' ki maga végez be valamit. — Passow lehúzza ebből *αυτος* és *εντεα*, *εντη* arma, quasi in se arma, auctoritatem habens.

Minden ó testamentomi könyvekről az első vagy a' szoros értelemben vett authentiát nem lehet megmutatni, minthogy írójik tudva nincsenek, hanem csak az utolsót vagy azoknak hitelességeket. Ezt bizonyítják már mind **külső**, mind **belső** erősségek.

1) **Külső** erősségek vagy históriai bizonyságok az ó testamentomi könyvek' szélesb értelemben vett authentiájokra.

a) Azoknak authentiájokat egy régi író sem hozta kétségbe.

b) Az Alexandriai görög fordításban (septuaginta viralis versio) épen azok a'

könyvek jönek elé, mellyek az eredeti zsidóban.

c) A' zsidó nép azokat nagy gondal őrzötte 's hitelességeken soha sem kételkedett.

d) Jézus és az apostolok azoknak hitelességekről bizonyságot tesznek.

e) Ugyan azt teszik Philo is, Josephus a' történet író és a' régi rabbinusok.

2) Belső erősségek az ó testamentomi könyvek' authentiájokra.

Azt mutatják azon könyveknek belső tulajdonságai is, hogy azon időben írattak, mellyben írattaknak lenni mondatnak. Illyenek

a) A' nagy régiségre mutató tiszteletes együgyűség.

b) Az írásmód is akkor írottaknak bizonyítja, mikor a' zsidó nyelv élő nyelv volt.

c) A' nagy megegyezés a' régi szokásokra, a' históriára, geográfiára és chronologiára nézve, melly ezen szent könyvek, és a' régi profánus írók' munkájik között van.

A' régi külső írók közzűl a' következendők emlékeznek a' zsidók' történeteikről.

1) A' sziczíliai Diodórus (élt mintegy 6 esztendővel Kr. u. szül. előtt) bibliotheca historica czímű munkájának 1 könyvében emlékezik Mózesről mint törvényadóról ezen szókkal: a' zsidóknál Mózes, azt az Istent, ki Jáónak (Jehova) mondatik, adá ki a' maga törvénye' szerzőjének,

2) Strábó (élt Kr. u. szül. után mintegy 19 esztendővel) geográphia czímű munkájának XVI-dik könyvében, sok jön elő palesztináról a' Mózes' írásival egyező.

3) Plutárchus (hihetőleg az 1-ső század közepén élt) a' vendégségről (περι συμποσιω irt munkájának IV-dik könyvében azt mondja: a' zsidók irtózván a' bélpoklosságtól, megtartóztatják magokat a' disznó- és nyúlhús' ételétől.

4) Luciánus (II-dik századbeli író) περι της Συριης θεω czímű munkája 12 §-ben a' Deucálion' özönvizének leírásában sokat beszél a' Noé' özönvizére tartozót.

5) Dionysius Cassius Longinus III-dik századbeli író, Zenobia' palmyrai királyné tanácsosa, a' fellengőről (περι ὑψυς) irt munkájában Mózesről azt mondja: hogy soha az Istenről felségesebben nem szólhatott volna, mint mikor az ő törvényének elején ezt mondja: monda Isten; légyen világosság, és lőn világosság; légyen föld és lőn föld.

6) Juvenális is első századbeli író sok dolgokat beszélvén a' zsidókról, a' többek közt azokat mondja XIV-dik satirájában:

Non distare putant humana carne suillam,
Judaicum ediscunt et servant ac metuunt jus,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

7) Trebellius Pollio (a' II. és III-dik századbeli császárok' életeknek VI írói közzűl egy, historiæ augustæ scriptores VI.) a' Klaudius császár' élete' leírásának első részében így szól: Moses Dei familiaris (ut Judæorum libri loquuntur) 125 annos vixit.

§. 64.

Az új testamentomi könyveknek authentiájok.

Ha szó van az új testamentomi könyvek' authentiájokról, szükség tudni ezen könyveknek Eusébiusnál található felosztását. Eusébius ezen könyveket homologumenákra és antilegomenákra osztotta fel.

Homologumenák (ὁμολογεω megegyezek, egy értelemben vagyok valakivel, ὁμα λεγω) azok, mellyeknek authentiájok felől soha sem volt kétség. Illyenek: a' négy evangyéliom, az apostolok' tselekedeteiről írt könyv, Pálnak tizenhárom levele, a' Péter első levele, és a' János' első levele.

Antilegomenák (αντιλεγομαι ellenemondok) mellyeknek authentiájok valaha kétségbe hozatott: Illyenek: a' zsidókhoz írt levél, a' Jakab' levele, a' Péter' második levele, a' János' második és harmadik levele, a' Júdás' levele, és a' mennyei jelenésekről írott könyv.

A' mi már az úgy nevezett homologumenákat illeti, ezeknek nem csak szélesb, hanem szorosb értelemben vett authentiájokat is, vagy azon tulajdonságokat, hogy épen azoktól írattak a' kiknek neveket hordozzák, meg lehet mutatni. Itt hasonlóképen kétféle, t. i. külső és belső erősségekkel szoktak élni.

1) Külső erősségek vagy históriai adatok:

a) Az egyházi-atyáknak bizonyságaik. — Egyházi-atyáknak neveztetnek a' régi anyaszentegyház' nevezetesebb tanítói. —

Ezeknek sorát a' görög egyház a' damascusi Jánossal († 754. eszt. táján), a' deák a' lombárdiai Péterrel († 1164-ben), a' protestáns pedig a' VI-dik századdal végzi. Közöttök leginkább a' régibbek érdemelnek figyelmet, illyenek: Polycárpus, Justinus mártyr, Theophilus, Irenéus, az Alexándriai Kelemen, Tertulliánus, Origenes, Eusébius.

b) A' régi eretnekeknek, p. o. marcionitáknak, gnosticusoknak, ebionitáknak.

c) A' keresztyén vallás' ellenségeinek, nevezetesen Celsusnak, Porphyriusnak bizonyságtételeik. Mind ezek, mind amazok megtámadták ugyan a' keresztyén vallást, de nem mondják, hogy a' Máté' vagy Pál' nevét viselő írások ál-munkák volnának. Az említett három fél bizonyságait összeszedte Lardner nevezetű ángoly tudós. Lardner Glaubwürdigkeit der evangel. Geschichte. Aus d. Engl. von D. Bruhn, mit einer Vorr. von Baumgarten. 2 Th. in 5 Bdd. Lpzg. 1750.

d) A' syriai és a' deák régi fordításokban épen ezen könyveket találjuk, mellyeket az eredeti görögben.

e) Az egyházi-atyák gondosan nyomozták ezen könyvek' eredeteket, 's ezeknek authentiájokat szoros megvizsgálás után állapították meg.

2) A' belső erősségek ezeknek az írásoknak természetekből vétetnek:

a) Ezen írások nem mutatnak nagyobb elmebeli kimíveltetésre, mint a' millyet

olly emberektől várhatni, mint az apostolok (nagy részint halászok, vámszedők) voltak.

b) Olly görögséggel éltek, a' miuémű akkor Palesztinában szokásban volt (zsidós görögséggel, hellenismus).

c) Azokat a' balítéleteket czáfolgatják, mellyek azon időkben a' zsidóknál megvoltak.

d) Pontosan megegyeznek az azon időbeli profánus írókkal a' geográfiára, históriára, chronológiára 's némelly egyes személyek' charaktereknek festésére nézve.

A' régi külső görög és római írók közzűl az új testamentomi írások' históriai igazságáról bizonyságot tesznek a' következendők:

1) Flávius Josephus első századbeli zsidó történetíró Vespásiánus, Titus és Domitiánus császárok alatt zsidó régiség' czímű munkája' XVIII, 3. 3-dik számja alatt a' Krisztusról igen szép tanúbizonyságot tesz, mikor azt mondja: „Ugyan azon időben élt Jézus, az a' bölcs férfiú, ha ugyan „lehet őtet embernek mondani. Mert volt „ő csuda dolgoknak cselekedője, és tanítója azoknak, kik az igazságot örömest „beveszik, és mind a' zsidók, mind a' pogányok közzűl sokakat magához hódított. „E' volt ama' Krisztus, a' kit, jóllehet Pilátus a' mi nemzetünk' fijainak vádjára „keresztfára ítéltetett, nem szűntek meg „szeretni azok, a' kik eleinten kezdették „szeretni. Mert harmadnap megjelent né-

„kik, a' mint ezt, és egyéb csuda dolgokat „óróla a' profétták isteni jelentésből előre „megmondottak, és mind e' mai napig megvagyon a' keresztyéneknek óróla neveztetett szerzetek." Vagynak mindazonáltal sokan, kik úgy vélekednek, hogy ezt valamelly keresztyén iktatta a' Josephus' írásaiba, mert nem hihető, hogy az, a' ki úgy vélekedik Jézus felől, a' zsidó vallás mellett állhatatosan mind végig megmaradott volna. Mások ellenben mind a' mellett is védelmezik ezen hely' valódiságát.

Ugyan ez a' Josephus említett könyvének 5-dik részében keresztelő Jánosról mint istenfélő emberről bizonyságot tesz; a' XX-dik könyv 9-dik részében pedig a' kisebb Jakabról az Alféus' fijáról, a' Krisztus' atyafijáról, kit az ifjabb Ananus főpap megköveztetett, emlékezik.

2) Tacitus római író (élt Vespásiánus, Titus, Domitiánus és Néró császárok alatt) évkönyvei' XV-dik könyvének 44-dik részében, említi a' Néró' üldöztetéseit, és a' Krisztus' halálra lett ítéltetését Pilátus által ezen szókkal: „Nero subdidit reos, et quæsitissimis pœnis affecit, quos per flagitia invisos vulgus christianos appellabat. Auctor nominis ejus Christus, Tiberio imperante, per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat."

3) Svetonius Tranquillus a' Claudius császár' élete' leírásának 25-dik czikkelyében említi a' zsidóknak Rómából lett kiűzettetéseket ezen szókkal: „Judæos im-

pulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit." A' Néró' élete' leírásának 16-dik czikkelyében pedig így szól: „Adflicti suppliciis christiani, genus hominum superstitionis novæ ac maleficæ; a' Vespásiánus' élete' leírása 4-dik czikkelyében pedig a' zsidók közzűl származandó királyról tétetik említés ezen szókkal: „Percrebuerat oriente toto vetus et constans opinio, esse in fatis, ut eo tempore Judæa profecti rerum potirentur. Id de imperatore romano quantum postea eventu patuit prædictum, Judæi ad se trahentes rebellarunt."

4) Plinius az ifjabb, élt Trajánus alatt, csakugyan Trajánushoz írt levelében x, 97. bizonyságot tesz a' keresztyének' jó erkölcseikről.

5) Luciánus περι της Περεγρινυ τελευτης a' 11-dik részben a' Krisztus' keresztre feszíttetését említi, a' 13-dik részben pedig azt mondja, a' Krisztus' követői hiszik a' lélek' halhatatlanságát, 's egymást atyafiaknak tekintik.

6) Aelius Lampridius az Alexánder Severus' élete' leírása' 43. és 51. §-ben említi Jézust, és ezen mondását: quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris.

7) Phlegon Tralliánus a' Hadriánus császár' szabadosa, említi a' Jézus' halálakor történt nap' megsetétűlését.

8) Macrobius pogány vallású Saturnalium nevű munkája II-dik könyvének 4-dik czikkelyében a' nagy Heródes' kegyetlenségéről emlékezik.

A' mi az antilegomenák' authentiájokat illeti, igaz ugyan, hogy ezeknek authentiájokról egy ideig kétség volt, de minekutánna eredetek iránt szoros visgálatok tétettek, authentiájok elesmértetett. Az antilegomenák' authentiájokat a' deák egyház hozta kétségbe, de engedett az okoknak, midőn azoknak authentiájokról a' keleti egyház, mellyhez voltak intézve azon említett írások, bizonyságot tett.

§. 65.

Az ó testamentomi könyvek' épségekről.

Mikor a' szent könyveknek épséget tulajdonítunk, az kettőt foglal magában, először, hogy az egész gyűjteményből egy könyv sem veszett el, ez egészes vagy tárgyas épség (integritas totalis, s. materialis); másodszor, hogy a' vallás' fő-ágazatait magokban foglaló helyek, sem csalárdságból, sem történetből meg nem vesztegettettek annyira, hogy a' hely' értelmét kitapogatni ne lehetne, ez részes vagy formás épség (partialis s. formalis integritas).

Az ó testamentomi könyvek' gyűjteményének épségét mutatják a' következő okok: 1) nincs reá históriai bizonyság, hogy valamelly könyv, melly a' cánonban volt, elveszett volna. 2) a' zsidó nép az ó testamentomi könyveket nagy gonddal őrizte, mivel azokban foglaltatott vallása, törvénye, és őseinek históriája. 3) a' melly könyvek az új testamentomban felhozatnak, megvan-

nak mai napig is. 4) a' régi fordítás kban is épen azok a' könyvek találtatnak.

Azt mondják ugyan az ellenkezők, hogy az ó testamentomban 'sok olly könyvek felől vagyon emlékezet, mellyek ma már nem találtatnak. De ezek vagy soha sem voltakmeg a' cánonban, vagy még ma is meg vagynak, mint más könyveknek részeik.

Az elsőbbekhez számláljuk:

a) Az úr hadainak könyvét (liber bellorum Domini, úr' hada, azaz, igen nagy had,) mellyről emlékezet van 4 Mós. 21, 14. De ez a' tudósok vélekedések szerint nem csak nem canonicus könyv, de nem is zsidó író' munkája. Mert a' mint megjegyzi Michaëlis, azt mutogatja itt Mózes a' moábiták ellen, hogy az ó határok nem terjed túl az Árnon vízén, ha már ezt Mózes zsidó író' munkájából felidézett hellyel bizonyítaná, ezen bizonyságnak alig ha lett volna győző ereje a' moábiták előtt. (Cicero pro domo sua).

b) Az igaznak könyvét (ספר הישר) mellyről emlékezet van Jós. 10, 13. és 2 Sám. 1, 18. 's ez hihetőleg a' zsidó nemzeti énekeknek virágait foglalta magában, vagy úgy nevezett anthologia volt, de a' szent könyvek' gyüjteményébe fel nem vétetett. Az első helyen az emoréusok' meggyőzettetésekről lévén szó, a' mondatik, hogy ezen könyvben jegyeztettek fel Jósuénak ama költői szellemben mondott szavai: *Nap! állj meg Gibeonban, és hold állj meg az Ajalon' völgyében.* A' második he-

lyeh az említtetik, hogy a' Saul' és Jonáthán' halálát sirató éneke Dávidnak meg van írva az igaz', vagy zsidóúl a' Jasár' könyvében.

c) A' Salamon' 3000 példabeszédeit és 1005 énekeit. Mert 1 Kir. 4, 32. csak annyi foglaltatik, hogy Salamon szerze 3000 példabeszédeket és 1005 énekeket, de mind ezek felvétettek e a' szent könyvek' gyüjteményébe, nem említtetik.

Egyébiránt onnan, hogy valamelly könyv citáltatik a' szent könyvekben, nem következik a' felidézett könyv' canonicitása; mert az új testamentomban görög profánus írók' versei is citáltatnak. Csel. 17, 28. citálja Pál apostol az Arátus' phænoménájiból e' verset: τυ γαρ και γενος εσμεν: „*mert* (az Istennek) *mi is nemzetei vagyunk.*" Igy 1 Kor. 15, 33. Menándernek Thais czímű vígjátékából ezt: φθειρουσιν ηθη χρηστ' ὁμιλιαι κακαι. „*A' jó erkölcsöket megvesztegetik a' rosz társaságok.*" és Tit. 1, 12. Epimenidesnek, vagy mások' vélekedések szerint Callimachusnak ezen versét: Κρητες αει ψευσται, κακα θηρια, γαστερες αργαι. „*A' krétaiak mindenkor hazugok, fene vadak, és rest hasak.*"

Azokhoz pedig, mellyek mai napig is megvagynak, számláljuk a' Náthán és Gád 1 Krón. 29, 29. az *Ahija* és *Jeddo* 2 Krón. 9, 29. a' Semaja próféta' és a' néző Iddó' 2 Krón. 12, 15. könyveit. — Ezek, a' zsidók' nem épen alaptalan vélekedések szerint, a' Sámuel' és a' Királyok'

könyveinek részét teszik. Úgy kell ugyan is azokat tekintenünk mint évkönyveket (annales); mert az évkönyvek' vivése a' prófétákra volt bízva a' zsidóknál, 's ezekből készültek osztán idővel a' Sámuel' és a' Királyok' neveket viselő históriás könyvek. — Ide számláljuk végezetre Jéhunak a' Hanáni fijának könyvét, mellyről nyilván olvassuk 2 Krón. 20, 24. hogy azt Jéhu maga beírta az Izráel' királyainak könyvökbe.

§. 66.

Az új testamentomi könyveknek épségek.

Az új testamentom' könyveinek materialis épségét bizonyítja az, hogy a' régi laistromokban és fordításokban azon könyveket találjuk fel, mellyek az új testamentomban ma is megvagynak.

Hogy az egyes helyek sincsenek megvesztegetve, kihozhatjuk onnan: 1) mert azon könyvre eleitől fogva nagy felvígyázás volt; 2) mert az egyházi-atyák' munkájiban felhozatott helyek egyeznek az új testamentom' helyeivel.

Collins egyébiránt ezen állítás' ellenére azt hozza fel, hogy Anastásius keleti császár, ki a' hatodik században élt a' mint ezt Victor tunnunumi püspök írva hagyta a' maga krónikájában, az evangyéliomokat megigazíttatta, minthogy azok együgyű emberek által írattattak. — De ezt egyedül Victor említi, mert a' sevillai Isidorus, a' ki még ezt felhozza, Victor után beszéli, Victor pedig Afrikában lakván, annak a' mi

Konstántinápolyban történt, végére nem járhatott. És ha talán ez keleten megtörtént volna is, nyugoton, hol Anastásius nem parancsolt, az evangyéliomok megtarthatták épségeket. Valljuk meg azt is, hogy már maga ez, hol volt Tunnunum Áfrikában, és hogy kell írni azt, bizonytalan. L. Petri Wésselingii dissértatio de evangeliis jussu imp. Anastasii non emendatis in Victorem Tunnunensem 8-vo Traj. ad Rhen. 1738.

§. 67.

A' szent könyvek' cánonja. a) az ó testamentomiaké.

Mit tegyen ez a' szó cánon (κανων), mikor a' canonicus könyvekről van szó, nem egyeznek meg benne a' tudósok.

Semler azt mondja, hogy cánon jelenti azon könyvek' laistromát, mellyeket a' gyülekezetben közönségesen olvastak, 's világosítására felhozza a' következendő szólásokat: c a n o n p a s c h a t u m, azaz, catalogus paschatum de anno in annum; c a n o n f e s t o r u m d i e r u m, azaz, index festorum dierum per integrum annum. De helyesebben abban az értelemben vétetik, mellyben vette Pál apostol G a l. 6, 16. szabály, sinórmérték, (norma, regula), hit' sinórmértéke, annakutánna metonymice κανων e' helyett τα βιβλια τȣ κανονος: ollyan könyvek, mellyek hitünk' és cselekedetink' sinórmértékét foglalják magokban. És így a' régi egyház azokat nevezte canonicus könyveknek, mellyeket mint a' hit' és az erkölcs' sinórmértékét, mind a' zsidók,

mind a' keresztyének a' gyülekezetben olvasni szoktak. Innen ezek az apocryphus könyveknek tétetnek ellenekbe.

Erre a' kérdésre már, mikor készült el az ó testamentomi könyvek' cánonja, egyenesen, hogy az, ez vagy amaz időben történt, nem felelhetünk; ugyan is azoknak összeszedések nem egy és ugyanazon időben történt, hanem a' szerint, a' hogy ezek a' könyvek készültek. A' zsidóknál ugyan is szokásban volt a' vallásra és a'köztársaságra tartozó írásokat köz-helyen tartani. Igy Mózes a' törvénykönyvet a' léviták által a' szövetség' ládájának oldalába helyhezteté 5 Móz. 31, 24—28. Józsué a' néppel kötött szövetséget az Isten' törvénye' könyvébe irta be Józs. 24, 26. Sámuel, királyá választatván Saul, a' királyi jusokat írásba foglalta 's könyvét letevé *az Úr előtt*, azaz, a' szent helyen 1 Sám. 10, 25.— Ezékiás júda' királyának emberei összeszedték a' Salamon' példabeszédeit Péld. 25, 1. — Esdrás és Nehémiás a' babyloniai fogságból lett visszaérkezés után, különös buzgósággal forgottak a' törvény' és az igaz vallás' visszaállítása körűl, nem lehet tehát feltennünk, hogy buzgóságokat a' szent könyvek' összeszedésekre is ki ne terjesztették volna, ha a' nagy zsinagógáról szóló zsidó hagyománynak hitelt nem adunk is. A' nagy zsinagógán (synagoga magna) értenek a' zsidók 120 férfiakból álló egyesűletet, mellyet Artaxerxes persiai király' engedelméből Esdrás alkota

egybe, úgyhogy első volna közöttök maga Esdrás, utolsó Simeon Justus főpap, a' többi tagok Haggéus, Zakariás, Malakiás, 's a' többi, 's ezen 120 férfiakból álló test állapította volna meg az ó testamentomi könyveknek cánonját. — De erről a' nagy zsinagógáról egyaránt halgatnak mind Esdrás, mind Nehémias, mind Philó, mind Josephus, azonban itt olly személyek' egyesületéről van szó, kik nem ugyan azon egy idóben éltek. Simeon Justus ugyan is a' nagy Sándor' uralkodása után 25 esztendőkkel viselvén a' főpapi hívatalt, az Artaxerxes' idejében élő és munkálkodó Esdrásnak társa nem lehetett.

A' Makkabéusok 2-dik könyvében tovább az mondatik, hogy Nehémiás a' jerusálemi templomban, könyvtárt állíta, mellyben a' zsidóknak szent könyveik tartattak, és talán épen ezen könyvtárból kerítheté kezére a' győzedelmeskedő Titus Vespásiánus Jerusálem' bévételekor a' Móses' törvényének könyvét, melly a' Rómába általszállított hadi prédának nem utolsó dísze volt. — Végre bizonyos az is, hogy már a' Sirák' ideje előtt, és így Jézusnak születése előtt 131 esztendővel, a' szent könyvek nem csak teljesen öszveszedve, hanem három részekre is felosztva voltak; úgymint törvényre, prófétákra, hagiographákra, (lásd a' Jézus-Sirák' könyve' prologusát); 's ez a' felosztás az új testamentomban is előfordúl; mint Philonál is és

Josephusnál, kik közzűl ez egyenként is említi a' zsidók' szent könyveit.

§. 68.

b) Az új testamentomiaké.

Az új testamentomi könyvek' összeszedését némellyek János apostolnak tulajdonítják, 's úgy hiszik, hogy ő ezeket a' mennyei jelenések végén álló átkával zárta bé. De így magának ennek a' Jánosnak három munkájit nem merték vólna a' canonicus könyvek' számokból kizárni, holott azokat Eusébius az antilegomenák közzé számlálja.

Az új testmentomi könyvek' összeszedése felől is azt kell tehát tartanunk, hogy valamint az ó testamentomiak, úgy ezek is nem egyszerre, hanem külömböző időkben gyüjtettek össze. Ehez már az apostolok' idejében hozzáfogtak, és csakhamar majd minden gyülekezetben volt olly gyüjteménye a' szent könyveknek, mellynek egyik felét az evangyéliomok (το ευαγγελιον) a' másikat az apostoli könyvek (ὁ αποστολος) tevék.

Hogy az apostolok' leveleiket, magoknak az apostoloknak parancsolatjokból, az egyik gyülekezet közleni tartozott a' többivel, megtetszik 2 Kor. 1, 2. hol Pál nem csak a' korintusiakat köszönti, hanem együtt minden Akhájában lakó keresztyéneket is. A' galacziai levél is nem egy gyülekezetnek van írva, hanem mind azon gyülekezeteknek, mellyek a' galacziai földön találtattak: 's a' Kolossé' lakosainak meg-

itt közönségesen, hogy a' zsidó nyelvet értő egyházi-atyák mint Melito, Cyrillus, a' naziánzumi Gergely az apocryphus könyveket a' canonicus könyvekhez nem számlálták, hanem csak az egyiptusi és a' zsidó nyelvben járatlan deák atyák. A' laodicaeai zsinat 364-dik eszt. kizárta az apocryphus könyveket a' canonicus könyvek' sorából; de a' kárthágói 397-ben felvette azokat.

4) Maga a' foglalatja ezen könyveknek megmutatja, hogy a' többi szent könyvekkel egy osztályba nem tartozhatnak. l. Szathmáry Dániel Hittudomány. I. D. 101 — 106. lapon.

Hasznos voltokat azonban az apocryphus könyveknek tagadni nem akarjuk; mert világosságúl szolgálnak sok helyeken az exegetáknak, kiváltképen a' zsidós görögségben, mellyet ezekből és az alexándriai görög fordításból kell tanulnunk; a' Sirák' könyve szép erkölcsi oktatásokat ád; a' Makkabéusok' könyvéből pedig a' zsidók' históriájának hézagjait pótolgatjuk.

Vagynak új testamentomi apocryphusok is, de a' mellyeket egyaránt megvetnek minden keresztyén felekezetek. Illyenek: a' Krisztus' levele Abgarushoz az edessai királyhoz, szent Pál' levele Senekához, szűz Máriának levele szent Ignáczhoz, Péternek és Jakabnak liturgiája, az apostoloknak cánonjaik és constitútiójik 's a' t. Ezeket együtt meg lehet látni a' következő czímű munkában: codex apocryphus novi Testamenti, collectus, castigatus, testi-

monitisque censuris et animadversionibus illustratus a Joh. Alberto Fabricio 8-vo edit. secund. Hamburgi 1719.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' SZENT ÍRÁS' ISTENI TEKINTETÉRŐL, 'S EBBŐL FOLYÓ TULAJDONSÁGAIRÓL.

§. 70.

Az isteni ihletésről közönségesen.

Literatura.

Töllner (Joh. Glieb) Die göttliche Eingebung der heiligen Schrift. Mietau u. Leipzig, 1772. 8.

Meyer (Laur.) comment. de inspiratione scripturæ sacræ. Ultraj. 1784. 8.

Griesbach (Jo. Jac.) stricturæ in locum de theopneustia librorum sacrorum. Jena, 1784—88. 4.

Sonntag (F. N.) comm. doctrina inspirationis ejusque ratio, historia, et usus popularis, Heidelb. 1810. 8.

(Planck) über den Inspirationsbegriff. In Flatts Magazin. 2 St.

A' keresztyén egyház nem csak úgy tekinti a' szent könyveket, mint hiteles, hanem még úgy is, mint isteni tekintettel bíró kútfejeit a' kijelentett vallásnak, 's ezt az utolsót két okoknál fogva, ú. m. 1) mert ollyan vallást foglalnak magokban, melly magától az Istentől származott. Ezt megmutattuk feljebb a' 34—38. §§-ben. 2) mivel Isten a' szent írókat, midőn a' kijelen-

tett vallás' igazságait és annak históriáját feljegyezték, úgy vezérlette, hogy mindent igazán írjanak meg, 's ezen munkájokban őket a' botlásoktól megoltalmazta; melly munkája Istennek a' theologusoknál isteni ihletésnek (θεοπνευστια, inspiratio) szokott neveztetni. Minthogy már ez az isteni ihletés nem egyéb, hanem az isteni kijelentésnek neme, ú. m. kijelentés az író' elméjében, kinek épen azért adunk szent író' nevezetét, nincs reá szükség többé, hogy az isteni ihletés' lehetőségéről, jegyeiről szóljunk; mert a' mellyek a' kijelentésről feljebb e' tekintetben mondattak, ide is illenek. Egyébiránt már magából a' kijelentés' foglalatjából is következtethetjük az isteni ihletés' hihető voltát. Ugyan is ha jónak látá Isten, hogy a' vallás' igazságait természetfeletti módon adja tudtokra az embereknek, gondoskodnia kellett néki arról is, hogy ezen igazságok írásba tétessenek. Mert szájról szájra adatván által a' kijelentés, könnyen megvesztegettethetett volna. Hogy pedig ez az írásbatétel hiba nélkűl essék, arra Istennek különös munkássága kívántatott meg. Arról pedig, hogy ezen isteni segítségben valósággal részesült valamelly író, minthogy ez megtörtént dolog, mellyről csak magának a' segítséget vett személynek van tudatja, csak az író' bizonyságtételéből győződhetünk meg.

§. 71.

Istentől lett ihlettetések 1) az új testamentomi íróknak.

a) A' Jézussal társalkodott apostoloknak.

Az új testamentomi írókat az isteni ihletés' tekintetiben, három osztályban gondolhatjuk. Az elsőben állhatnak azok, a' kik Jézussal társalkodtak húzomosan és ő tőle tanultak, a' szorosb értelemben vett apostolok, mint: Máté, János, Péter, Jakab és Júdás; a' másodikban az, a' ki Jézust földi életében talán soha sem látta, és csak az ő menybemenetele után hívattatott apostolságra, illyen volt Pál apostol; a' harmadikban, a' kik nem apostolok, hanem csak az apostolok' útitársaik és segélőik voltak: Márk és Lukács.

A' Jézussal társalkodott apostolok' ihlettetések. Ennek megbizonyítására némelly theologus felhozza Jézus' szavait Máté 10, 19. 20. *Mikoron tisztviselők elibe visznek, ne légyetek szorgalmatosok, mimódon és mit szóljatok. Mert nem ti vagytok a' kik szólani fogtok, hanem a' ti mennyei Atyátoknak lelke az, a' ki szólani fog ti általatok.* — De itt csak azon esetre ígértetik nékik a' segéd, mikor törvényszék előtt fognak állani, nem mikor tanítanak, vagy tanításaikat írásba foglalják.

De itt azt lehetne mondani: ha az apostolok a' törvényszék előtt az Isten' Lelke által taníttattak meg mind a' dologra, mind pedig a' szókra, még inkább kellett közöl-

tetni velek ezen isteni segítségnek, mikor az evangyéliomi tudományt írásba foglalták, mert az írás fő-eszköz volt a' keresztyén vallás' elterjedésére.—De ezen ellenvetésre így felelhetünk: az apostolok az írás alatt csendes állapotban voltak, de az ítélőszék előtt a' félelem foglalhatta el őket annyira, hogy nem találhattak szókat a' magok' védelmekre, következésképen szükségek volt a' szent Lélek' segítségére. Volna ezen következtetésnek ereje, ha más okból húzattatnék le, abból t. i. hogy a' szent Lélek' segítsége megígértetett az apostoloknak az ő egész hívataloknak folytatására.

Azon helyek, mellyekben Jézus a' szent Lélek' segítségét az apostoloknak az egész apostoli hívatalra és így mind a' tanításra, mind az írásra megígérte, előjőnek János Evangy. XIV, XV, XVI részeiben; 's ez még szükségesebb volt az írásra mint a' tanításra; mert a' hibás tanítás bővebb vagy más tanítás által megigazíttathatik, de az írásba csúszott hibák örökre fenmaradnak. Ezen ígérete Jézusnak abban állott, hogy majd midőn ő elhagyandja az apostolokat, elküldi hozzájok a' Paracletost, a' Szent Lelket, ki azt fogja velek tenni, a' mit maga Jézus tevo, míg velek együtt volt a' földön. — A' Szent Léleknek különösen következő munkásság tulajdoníttatik az apostolokra nézve: 1) hogy *az igazság' Lelke vezérli az apostolokat minden igazságra*; tudniillik a' keresztyén vallás' teljes esméretére, 's azoknak értésekre, a' miket addig nem értettek. Mert

igazság (αλήθεια) az új testamentomban jelenti gyakran a' kijelentett, jelesen a' keresztyén vallást; innen igazságnak Lelke a' keresztyén vallást tanító Lélek; 2) hogy *a' Lélek nem magától szól, hanem a' mellyeket halland, azokat fogja szólani*; azaz, valamint Jézus a' mennyei Atya' tudományát tanította az apostoloknak, úgy a' Szent Lélek is azt fogja nékiek tanítani: és így a' Szent Lélek' tudománya nem fog különbözni a' Jézus' tudományától; 3) hogy *a' Szent Lélek az apostoloknak meg fogja mondani a' jövendőket.*

Hogy Jézusnak ezen ígérete bételjesedett, megtetszik onnan, hogy a' Jerusálemben maradt apostolok az első pünköst napján megtelének szent Lélekkel, és azt szólák, a' mit nékik a' Szent Lélek ád vala szólaniok, a' Csel. II. r. szerint; sőt azt a' következés is megbizonyította. Mert az apostolok a' Jézus' eltávozása után nagyobb előmenetelt vevének a' vallásos esméretekben; tökéletesebben általlátták a' Jézus által kijelentett igazságokat, tisztább lett képzelések a' Jézus' messiási méltósága felől; 's megesmérték, hogy ő nem földi, hanem lelki és örökkétartó országot akart alkotni.

Jézusnak feljebb említett szavaiból kitetszik, hogy az isteni ihletés csak az apostoloknak, és csak az apostoli hívatal' viselésére ígértetett; mert Jézus az említett három részekben mindenütt apostolaihoz intézi szavait, és hogy így az isteni ihletésnek az apostolok' halálával meg kelle

szűnni, minthogy reá többé nem vala szükség. Hogy az apostolok az isteni ihletés által sem mindentudókká, sem hibázhatatlanokká nem lettek, sót azokra nézve a' mik a' vallásra nem tartoznak megcsalatkozhattak, Pál mondja, azt valván hogy nem tudja hányat keresztele meg. 1 Kor. 1, 16.

Az isteni ihletést ki kell terjesztenünk a' szent íróknak szavaikra is, midőn tudniillik az apostolok nem találhattak alkalmas szókat a' dolog' kifejezésére, melly hogy gyakor eset nem lehete, onnan tetszik meg, hogy az apostolok az írásba foglalt tudományt régóta tanították, és így érthették is a' dolgot, alkalmas szavaik is voltak a' dolog' kifejezésére. Nincsen tehát az isteni ihletésnek ellenére, hogy minden szent író a' magának saját szókkal él, és hogy írásmódjokban, gondolatjaik' összefűzésekben 's okoskodásaikban egymástól külömböznek.

§. 72.

b) Pál apostolnak.

Pál apostol nem volt a' Jézus' tanítványa abban az értelemben mint a' többi apostolok, hihetőleg nem is esmerte Jézust személy szerint, sót a' keresztyéneknek húzomos ideig a' legtüzesb üldözőjök volt; de az üldözés' alkalmával egy csudálatos jelenés által erősen meggyőződött a' keresztyén vallás' igazságáról 's isteni eredetéről.

Minthogy már Pál apostol, a' mint maga mondja, a' Jézus Krisztus által választatott az apostoli hívatalra, minthogy ő egyi-

ke volt a' keresztyén vallás' legbuzgóbb terjesztőinek; és minthogy az ő írásai az új testamentomnák fő-részét teszik: nem ok nélkül gondoljuk előre is, hogy az apostoloknak megígért segítségben ő is részesűle. De maga nyilván, mondja:

1) Hogy ő a' maga tudományát nem emberektől 's nem az apostoloktól, hanem Istennek 's különösen Jézusnak tanításából vette Gal. 1, 11 12. köv.

2) Nyilván állítja, hogy különös isteni kijelentést 's ihletést vett, hogy ő szintúgy Lélekkel bír, mint más apostolok; 's az Istentől vagy a' Krisztustól vett tudományt a' magáétól megkülömbözteti, 's az utolsót is isteni ihletésből húzza le. Megkülömbözteti nevezetesen az Úr' parancsolatját a' magáétól 1 Kor. 7, 10—12. ezekben: *Azoknak pedig, a' kik házasságban vagynak, hagyom nem én, hanem az Úr hagyja, hogy az asszonyiállat az ő férjét el ne hagyja. — (Hogyha pedig elhagyja, maradjon házasság nélkül, vagy az ő férjével békéljek meg), a' férjfiú is az ő feleségét el ne bocsássa. Egyebeknek pedig én mondom, nem az Úr, ha valamelly atyafinak hitetlen felesége vagyon, melly ővele együtt akar lakni, azt el ne bocsássa* 's a' t. A' 25-dik versben pedig azt mondja: *a' szűzek felől pedig nincs az Úrtól parancsolatom, de a' mit értek, veletek közlöm, úgymint ki az Urnak irgalmasságából vettem azt; hogy hív szolgája légyek*; azaz, Jézusnak semmi parancsolatja sincs előttem tudva azokra nézve, kik nem élnek

házasságban (παρθένοι), de tanácsot adok néktek én, kit Jézus választott apostolságra. A' 40-dik versben pedig így szól: *De boldogabb lészen, hogyha úgy marad, az én értelmem szerint, hiszem pedig hogy én bennem is az Istennek Lelke vagyon*; azaz, ez az én önvélekedésem, de én azt hiszem, hogy ihletett vagyok, abban tehát a' mit mondok, hitelt érdemlek.

3) Pál apostol több helyeken állítja, hogy ő mindent teljesített, semmit abból el nem mulasztott a' mit hoz magával az apostoli hívatal, sőt a' mennyire azt a' keresztyén vallás' terjesztésének históriájából tudhatjuk, más apostoloknál többet cselekedett. Ebből is kitetszik már, hogy Pál apostolt is az a' Lélek tanította 's igazgatta, melly vezérelte a' többi apostolokat.

§. 73.

c) Márknak és Lukácsnak.

A' Márk' és Lukács' írásaiknak hitelességek (fides humana vagy historica), minthogy abban a' mi fő-dolog, megegyeznek a' Máté és János apostolok által írt evangyéliomokkal, nem szenved kétséget: de innen még az ő írásaik' isteni tekintete (theopneüstiája) nem következik. E' részben megnyughatunk abban, a' mit az egyházi-atyák, nevezetesen Eusébius, Irenéus, Origenes mondanak, hogy Márk a' maga előadásait Pétertől, Lukács pedig Páltól, kiknek útitársaik voltak, vették, és hogy ezek az apostolok ezen magok útitársaiknak írásaikat

megtekintették, igazaknak találták 's helybehagyták. — E' szerint a' theologusok a' Márk' és Lukács' evangyéliomának consequens inspiratiót szoktak tulajdonítani.

§. 74.

2) Az ó testamentomi íróknak.

a) Önmagok bizonyítások szerint.

Az ó testamentomi könyvek' íróji állítják magok felől, hogy az Isten' lelkétől ihlettettek.

Mózes az általa kiadatott törvényről úgy szól, mint a' melly néki Isten által jelentetett ki. Ha már Mózes ezt hiba nélkül írá meg, épen annyi, mintha az vele az írás' alkalmával közöltetett volna; és így Mózes magának antecedens inspiratiót tulajdonít. De feltaláljuk 4 Móz. 12, 6—8. a' Mózes' és más proféták' ihlettetéseknek külömbségét is. Itt ugyan is azt mondja a' Jehova, hogy a' Mózessel közöltetett isteni ihletés másféle 's nagyobb volt, mint az, mellyben a' többi próféták részesültek. Mert Isten Mózessel közvetetlen szólott, *szájról szájra* (פה אל־פה) mint ez a' meghittek között történni szokott; de a' többi próféták magokon kivül (ecstasisban) voltak, mikor velek a' kijelentés látásban és álomban közöltetett.

A' zsidók az isteni ihletésnek három lépcsőit külömböztetik meg: Mózessel Isten szájról szájra szólott. A' prófétáknak tulajdonítanak jövendőlésekhek, látásoknak és álmoknak ajándékát (נבואה); a'

hagiographák' írójí pedig az isteni ihletés' legkisebb neméhen, melly szentség' lelkének, Szent Léleknek (רוח הקדש) neveztetik, részcsűltek.

A' szent poéták is tulajdonítanak magoknak isteni ihletést. Dávid így szól utolsó énekében: *az Úrnak Lelke szólott énbennem, és az ő beszéde származott az én nyelvem által.*

Még határozottabban fejezik ki magokat a' proféták, jövendőléseiket rendesen így kezdik: *ezt mondja az Úr—a' Jehova' beszéde volt hozzám — a' Jehova' Lelke volt rajtam.*

Nevezetesek a' Jerémiás' szavai, mellyekkel profétai hívatalára lett felszenteltetését írja le Jer. 1, 4 — 10. *Szólt az Úr nékem, mondván: Minekelőtte a' te anyádnak méhében formálnálak: esmértelek tégedet: és minekelőtte születnél, megszenteltelek tégedet, Profétának rendeltelek tégedet a' pogányok között. És mondék: ah! ah! Uram Isten! Imé nem tudok szólni, mert gyermek vagyok én. És monda az Úr nékem: ne mond: gyermek vagyok én, hanem valamire küldelek téged, elmenj, és valamiket parancsolok néked, megmondjad. Ne félj tőlök, mert veled vagyok én, hogy megoltalmazzalak téged, azt mondja az Úr! És kinyujtá az Úr az ő kezeit, és megilleté az én számat, és monda az Úr nékem: imé adom az én igémet a' te szádba. Imé én ma téged profétává teszlek a' pogányokon és országokon, hogy gyomlálj, ronts, veszessz, törj, építs és plántálj.* Ezen szókban a' következendők foglaltatnak: Is-

ten rendelte Jerémiást prófétának, de a' ki tehetetlenségét érezvén, attól magát vonogatta. De a' Jehova nógatá őt, szókat adván az ő szájába. Az isteni ihletés a' 10-dik versben adatik elő, mellynek értelme ez: én ma téged prófává teszlek, megmondom néked a jövendőket, hogy a' népek' elpusztúlásokat 's felemelkedéseket megjövendöld.

Azt is mondják a' próféták, hogy Isten parancsolta nékik a' jövendőknek feljegyzéseket. Így Ésa. 8, 1. — *Monda nékem az Úr: végy magadnak egy nagy levelet és írd arra közönséges betükkel: siess a' dúlásra, siess a' prédára.*

Ezekből kijő, hogy Mózes, Dávid és a' próféták magok felől azt írják, hogy ők Isten' Lelkétől ihlettettek. Hogy ezt puszta felöltöztetésnek, poésisnek, csalódásnak vagy ámításnak tartsuk, nincsen reá okunk. De azt egy sem állítja közzűlök, hogy a' dolgot Isten a' leírás alatt sugallá néki, 's e' szerint magoknak mindnyáján a' leírást megelőző ihlettetést (inspiratio antecedens) tulajdonítanak.

De minden ó testamentomi írók illy isteni ihletéssel sem dicsekednek. Nem a' Jósué', Bírák', Sámuel', Királyok', Krónikák' és a' Jób' könyveinek szerzői; 's ugyan ezt mondhatjuk a' Mózes' könyveinek históriás részéről is.

§. 75.

b) Jézus és az új testamentomi írók' bizonyításaik szerint.

Valamint minden más tárgyakra, úgy szinte az ó testamentomi írók' ihlettetésekre nézve is a' Jézus' bizonyságai érdemlik ugyan a' fő-tiszteletet; de az ő szavaiban sem találunk körűlállásos tudósítást az ó testamentomi könyvek' isteni eredetekre nézve. Az ó testamentomi könyveket írásnak (γϱαφη) nevezi, 's mikor azokra hivatkozik, úgy említi, mint Isten' beszédét, mint isteni tudományt magokban foglaló documentumokat. Nevezetesen Ján. 10, 35. így szól: ***ha azok is Isteneknek*** **(Elohimoknak, Θεοι)** ***neveztetnek*** **(Zsolt. 82, 6.)** ***a' kikhez intéztetett' az Isten' beszéde*** **(t. i. a' tisztviselők),** ***és az írás meg nem hamisíttathatik*** **[1]), itt előre feltétetik az írás' Istentől származása, 's azért mondatik az sérthetetlennek. Tulajdonít Jézus Dávidnak is ihlettetést Máté 22, 43. ezen szókban:** ***monda nékiek*** **(t. i. a' Farizéusoknak)** ***Jézus: mint vagyon tehát, hogy Dávid a' Szent Lélek által*** **(mint proféta)** ***urának mondja őtet*** **[2]), azaz, a' Messiást? Értelme ez: Dávid isteni ihletésből nevezte a' Messiást urának (Zsolt. 110, 1); tehát annak**

---

[1]) Ján. 10, 35: *ει εκεινυς ειπε Θευς, πϱος ὑς ὁ λογος τυ Θευ εγενετο, και υ δυναται λυθηναι ἡ γϱαφη.*

[2]) Máté 22, 43: *λεγει αυτοις: πως υν Δαυιδ εν πνευματι κυϱιυ αυτον καλει;*

igaznak kell lenni, hasszinte a' Messiás a' Dávid maradéka volt is.

Az apostolok bővebben és határozottabban fejezik ki magokat az ó testamentomi könyvek' írójinak ihlettetésekre nézve; kiknek tanításaik közzűl kiváltképen három hely érdemel figyelmet; úgymint: 2 Tim. 3, 14—17. 1 Pét. 1, 10—12 és 2 Pét. 1, 18—21.

Az első hely 2 Tim. 3, 14—17. nevezetes azért is, mivel a' θεοπνευστια szó ebből vétetett által a' tudományos rendszerbe, 's itt azt mondja Pál Timótheusnak: *De te maradj meg azokban, a' mellyeket tanultál és a' mellyek te reád bízattattak* (helyesebben: a' mellyekről erősen meg vagy győződve, mert πιστοω a' szenvedő formában ezt teszi: meggyőződöm), *tudván azt, kitől tanultad. És hogy gyermekségedtől fogva tudtad a' szent írásokat, mellyek téged bölcsé tehetnek az idvességre a' Krisztus Jézusban való hitnek általa. A' teljes írás Istentől ihletett, és hasznos a' tanításra, a' feddésre, a' megjobbításra, a' fenyítékre, melly igazságban vagyon. Hogy tökéletes légyen az Isten' embere, minden jó cselekedetre tökéletesen elkészíttetett.* [*]).

Pál apostol ezekben inti Timótheust,

---

*) 2 Tim. 3,14—17. Συ δε μενε εν ὁις εμαθες και επιστωθης, ειδως παρα τινος εμαθες, και ὁτι απο βρεφυς τα ἱερα γραμματα οιδας, τα δυναμενα σε σοφισαι εις σωτηριαν δια πιστεως της εν Χριστῳ Ιησου. Πασα

hogy állhatatosan maradjon meg az igaz vallás mellett, 's ennek két okát hozza fel: a) mert Timótheus azt a' tudományt ő tőle tanulta mint apostoltól, és így annak igaz tudománynak kell lenni; b) mivel ő már gyermekségétől fogva tudta a' szent írásokat, mellyek őtet a' boldogságra oktathatják. — Szent írások (ἱερα γραμματα) csak az ó testamentomi könyveket jelenthetik itt, minthogy a' Timótheus' gyermekségében az új testamentomi könyvek nem voltak megírva, vagy legalább nem voltak összeszedettetve, és így *szent írások* névvel az új testamentomi egyes könyvek' kifejezésére az apostol nem élhetett; azonban Timótheusnak, gyermekségében az ó testamentomi könyveket kellet olvasnia, minthogy az ő annya zsidó volt; ezek pedig a' messiási jövendőlések által oktathatták őtet az idvességre, mellyre eljutunk a' keresztyén vallás által.

Nevezetes itt ez a' kifejezés: *a' teljes írás Istentől ihlettetett* (πασα γραφη θεοπνευστος). *Írás* (γραφη) az itt, a' mi feljebb volt *szent írások* (τα ἱερα γραμματα) az az, ó testamentomi könyvek, mert az új testamentomban ezek neveztetnek *írásnak* (γραφη) és *írásoknak* (γραφαι). De mit tesz a' θεοπνευστος szó? Ez a' szó egy régi görög íróban

---

γραφη θεοπνευστος και ωφελιμος προς διδασκαλιαν, προς ελεγχον, προς επανορθωσιν, προς παιδειαν την εν δικαιοσυνη· ἱνα αρτιος η ὁ τυ θευ ανθρωπος, προς παν εργον αγαθον εξηρτισμενος.

sem fordúl elő, csak az egyházi-atyák élnek vele, kik ezt Pál apostoltól vették által. Pál apostol alkotta tehát a' θεοπνευστος szót, figyelmezvén a' hasonlóságra (analogia); 's annyit tesz mint ez: εν πνὲυματι, vagy teljesebben γραφη γεγραμμενη εν πνευματι θεȣ, azaz, ollyan írás, mellyben az Isten is részt vett 's isteni vezérlés alatt írattatott. Lehetne ugyan a' θεοπευστος szot így is fordítani: ollyan írás, melly mindent Istenre visz (scriptura Deum spirans, plena numine). Mert ha szinte a' szó' formájára nézve szenvedő, de lehet azért cselekvő jelentése is, mint απνευστος qui nihil spirat, és πυριπνευστος οιστος sagitta ignem spirans, Musaeusnál.

Ezt a' helyet már többféleképen lehet magyarázni, a' szerint a' mint a' θεοπνευστος szó, vagy a' prædicátumhoz, vagy a' subjectumhoz köttetik.

Ha praedicátumhoz kötjük, vagy így fordíthatjük, a) az egész szent írás, azaz, az egész ó testamentom Istentől ihletett; illyen értelemben fordúl elő γραφη nemszó (articulus) nélkül 2 Pét. 1, 20. — vagy így b) az ó testmentom' minden egyes részei Istentől ihlettek. Ugyan is, minthogy az új testamentom az ó testamentomi írásokat nem csak az egyes számban írásnak (γραφη), hanem a' többesben írásoknak (άιγραφαι) is nevezi, teheti γραφη az ó testamentomi egyes könyveket is, mint Ján. 19, 37. Ha a' θέαπνέυστος szó a' prædicátumhoz köttetik, elmarad az εστι szó.

Ha a' subjectumhoz kötjük a' θεοπνευστος szót, akkor a' helyet így kell magyaráznunk: minden Istentől ihletett írás hasznos a' tanításra, feddésre 's a' megjobbításra 's a' t. Ez a' Semler' magyarázatja. Az ő állítása szerint Pál apostol itt azt az esmértető jelt kívánta előadni, mellyből az ó testamentomi ihletett könyveket, azoktól, mellyek nem-ihlettek, meg lehet külömböztetni. Az ő véleménye szerint már azt akarta mondani Pál apostol: az ó testamentomi könyvek közzűl csak azok Istentől ihlettek, mellyek erkölcsiképen hasznosok, és nem a' többiek. — De nem hihető, hogy az apostol azt akarta volna mondani, ő, a' ki másutt is úgy tekinti az ó testamentomi könyveket, mint Istentől ihletteket, nem figyelmezvén azoknak erkölcsi hasznokra. Közönséges vélekedések volt ugyan is a' zsidóknak a' Jézus' idejében, hogy minden szent könyvek Istentől ihlettek, a' mint azt megjegyzi Flávius Josephus (contra Apionem 1, 8). — Egyébiránt az összefüggésből kihúzhatjuk

1) Hogy Pál apostol itt az ó testamentomi könyvekben foglaltatott messiási jövendöléseket tartá szemei előtt; mert ezekre nézve mondhatta azt, hogy az ó testamentomi könyvek oktathatják Timótheust az idvességre, 's vezethetik a' keresztyén vallásra.

2) Pál gondolkodott itt az ó testamentom' erkölcsi hasznáról, arról, mellyet ebből Timótheus meríthet, a' maga' gyüleke-

zetének építésére. Valósággal nincs is ollyan könyv az ó testamentomi gyüjteményben, mellynek erkölcsi haszna ne volna, 's belőle a' tanító a' gyülekezet' épületére tartozót ne vehetne.

A' második nevezetes hely az ó testamentomi írók' ihlettetésekre tartozó előfordúl 1 Pét. 1, 10—12: *Melly idvességről kérdezkedtek és tudakoztak a' proféták, kik az Istennek reátok következendő kegyelméről jövendőt mondottak. Tudakozván, az időnek micsoda és minemű czikkelyére jelentené a' Krisztusnak őbennek való jövendőmondó Szent Lelke, hogy következnének a' Krisztusra a' szenvedések és a' dicsőség a' szenvedés után. Kiknek megjelentetett, hogy nem magoknak, hanem minékünk szolgálnak azokban, mellyek most tinéktek hirdettettek azok által, kik néktek prédikállották az evangyéliomot a' mennyekből kibocsátott szent Lélek által, mellyekbe az angyalok is nagy kívánsággal kívánnak betekinteni* [4]). Péter

[4]) 1 Pét. 1, 10—12. Περι ἡς σωτηριας εξεζητησαν και εξηρευνησαν προφηται όι περι της εις ὑμας χαριτος προφητευσαντες, ερευνωντες, εις τινα η ποιον καιρον εδηλυ το εν αυτοις πνευμα Χριστυ, προμαρτυρομενον τα εις Χριστον παθηματα και τας μετα ταυτα δοξας· όις απεκαλυφθη, ότι υχ ἑαυτοις, ἡμιν δε διηκονυν αυτα, ἁ νυν ανηγγελη ὑμιν δια των ευαγγελισαμενων, ὑμας εν πνευματι, ἁγιῳ αποσταλεντι απ' υρανυ, εις ἁ επιθημυσιν αγγελοι παρακυψαι.

apostol leírja itt a' keresztyének' számokra rendeltetett boldogságnak nagyságát, 's azt mondja, hogy arról már a' zsidó próféták is jövendőltek. Ezek úgy adatnak elő:

a) Mint az Isten' lelkétől ihlettettek, kikben a' Krisztus' Lelke lakozott 's nékiek a' Messiás' idejét 's történeteit megjelentette, 's azt állítja, hogy a' próféták a' keresztyénekért jövendőltek. — De

b) Jön elő ollyan is ezen szent írásbeli helyben, melly által, a' mint első tekintettel látszik, a' zsidó próféták' ihletések csaknem egészen lerontatik. Azt mondja ugyan is a' 10-dik vers, hogy a' próféták gondolkodtak a' Messiás' megjelenésének idejéről és a' keresztyéneknek rendeltetettt jótéteményekről, mellyből azt húzhatnánk ki, hogy a' jövendőlés pusztán csak a' próféták' gondolkozásoknak szüleménye volt. — De ebből csak annyi következik, hogy az isteni ihletéssel a' próféták' tulajdon munkásságoknak is egyesűlnie kellett, 's a' prófétáknak is kellett gondolkodnia arról, a' mit a' Szent Lélek sugallott nékiek.

Harmadik nevezetes hely az apostolok' tanításai között az ó testamentomi írók ihlettetésekről 2 Pét. 1, 18—21: *Ezt a' szót mi ő felőle mennyből hallottuk, mikor ővele eggyütt volnánk a' szent hegyen. És vagyon igen erős bizonyságunk a' nélkül is a' prófétáknak beszédek, mellyet hogy követtek mint a' setétségben világoskodó lámpást, jól mívelitek, míg a' nap megvilágosodik, és a' hajnalcsillag feltámad a' ti szívetekben. Ha*

azt először megtanuljátok, hogy a' szent írásnak profétziái közzül egy is nem magyaráztatik kiváltképen való értelemmel. Mert nem emberek' akaratjából származott régen a' profétáknak profétálások, hanem a' Szent Lélektől indíttatván szóltak az Istennek szent emberei [s]). — Itt Péter apostol, hogy olvasóinak meggyőződéseket a' keresztyén' vallás' igazságáról erősítse, két okot hoz fel. Azt mondja a) hogy ő szemmel látó tanúja volt a' Jézus' különös történeteinek. — Előhozza b) a' régi próféták' jövendőléseiket a' Jézus' történeteiről, 's állítja, hogy a' próféták a' Szent Lélek' indításából jövendőltek. De a' jövendőlések nem voltak világosak, mikor kimondattak, hanem a' teljesedés által lettek világosak. Ezt az apostol ezen képben adja elő: a' jövendőlés, mint homályos lámpás világított a' setét éjszakában; de már feljött a' nap, azaz, a' keresztyén vallás' tiszta világánál jár-

---

[s]) 2 Pét. 1, 18—21: *και ταυτην την φωνην ἡμεις ηκȣσαμεν εξ ȣρανȣ ενεχθεισαν, συν αυτῳ οντες εν τῳ ορει τῳ ἁγιῳ· και εχομεν βεβαιοτερον τον προφητικον λογον, ῳ καλως ποιειτε προσεχοντες, ὡς λυχνῳ φαινοντι εν αυχμηρῳ τοπῳ, ἑως ȣ ἡμερα διαυγαση, και φωσφορος ανατειλη εν ταις καρδιαις ὑμων· τȣτο πρωτον γινωσκοντες, ὁτι πασα προφητεια γραφης, ιδιας επιλυσεως ȣ γινεται· ȣ γαρ θεληματι ανθρωπȣ ηνεχθη ποτε προφητεια, αλλ' ὑπο πνευματος ἁγιȣ φερομενοι ελαλησαν ἁγιοι θεȣ ανθρωποι.*

ván, nincs többé szükségünk a' jövendölésekre.

A' 20-dik versben elöjövő szókat *πασα προφητεια γραφης ιδιας επιλυσεως ȣ γινεται*, mellyet Károli így ád: *a' szent írásnak profétziáji közzűl, egy is nem magyaráztatik kiváltképen való magyarázattal*, sokféleképen lehetne magyarázni: de az összefüggéssel leginkább egyező magyarázat ez: a' szent írás' jövendölései közzűl maga-magát egy sem magyarázza meg (nullum vaticinium scripturæ sacræ se interpretatur, vagy nullum vaticinium sacræ scripturæ est propriæ vel suæ interpretationis), azaz, azokra nézve, a' kik a' jövendölés' teljesedését megérték, világosabbak a' proféták' jövendöléseik, mint azokra nézve voltak, a' kik a' jövendőt megmondották, mert a' 21-dik vers szerint egy jövendölés sem származott ember' tetszéséből, hanem a' proféták a' szent Lélektől hajtattak; azaz, ha a' proféták a' magok tetszéséből jövendöltek volna, úgy minden jövendölés világos lett volna előttök, de a' szent Lélektől vévén, az előttök világos nem volt.

Ezekből kitetszik, hogy Jézus és az apostolok a' proféták írásairól, sőt általjában az ó testamentomról úgy emlékeznek, mint Istentől ihletett gyüjteményről, kivált pedig a' messiási jövendölésekről 's ezen könyvek' erkölcsi részéről. Hogy Jézus mikor így beszélt, nem alkalmaztatta magát halgatójihoz, világos onnan, hogy czeket nem egyedül a' zsidók, hanem a'

maga apostolai előtt is mondotta Máté 26, 24. Luk. 21, 37. 24, 44. köv. és még feltámadása után 's mennyei Attyához intézett könyörgésében is Ján. 17, 12. melly esetekben nem vala helye a' maga-alkalmaztatásnak; mint akkor nem, midőn Pál így az ő meghitt és vele egy értelemben lévő (ἰσόψυχος Filip. 2, 20.) barátjához Timotheushoz szóla.

Ha már az eddig mondattakat összefogjuk, az ó testamentomi könyvek' gyüjteményének isteni ihletést több tekintetben tulajdoníthatunk, ú. m.

1) Felséges vallás- 's erkölcstudományt foglal magában, mellyhez hasonlót más illy forma gyüjteményben nem találunk; hasznos az a' tanításra, feddésre, a' jobbításra 's a' t. nincsen párja a' régi literaturában. Mellyik nemzetnél találunk olly fenjáró poésist, szívet és erkölcsöt képező tanításokat, példabeszédeket, a' millyenek a' Jób' könyvében, Dávid' énekeiben, és a' Salamon' munkáiban foglaltatnak.

2) Isteni ihletést tulajdoníthatunk a' szó' régi értelme szerint az ó testamentomi könyvek között a' históriai könyveknek is, ezek is vallásos szellemben vagynak írva. Az egész históriát az Istenre viszik, 's úgy terjesztik elő, mint lépcsős kifejlődését az Isten' végzéseinek, mind az Izráel' fijaira, mind az egész emberi nemzetre nézve.

3) Különös isteni gondviselés' munkájának kell tartanunk, hogy ezen könyveknek gyüjteménye, melly olly igen fontos

minden tekintetben, megírattathatott. Azoknak szerzőji nem mesterkézett oktatás által, nem is a' bölcsek' oskolájiban vették azt a' képességet, hogy azon könyveket megírhassák, hanem különös isteni vezérlés által, melly a' zsidó nép' történeteiben világosan szemünkbe ötlik. — De

4) Ezen könyvek' jótékony munkálatai is megérdemlik, hogy isteníeknek nézettessenek. Ugyan is emlékeztetünk általok egy felsőbb 's rendkivűli világigazgatásra. Ezen könyvek által terjedt el az igaz vallás; ezekben foglaltatott az egy Istenről szóló tiszta tudomány, melly' később időben más nemzetekre is jótékonyon munkálkodott. De találunk ezen könyvekben tiszta erkölcsi tudományt is, úgy adván elő kötelességinket, mint az Isten' parancsolatit. A' proféták' jövendőléseik készíték előre a' világot a' Messiás által eszközölteten-dő nagy változásra; 's minthogy azt a' nagy változást előre bizonyosan megmondották, bebizonyították, hogy az Isten' Lelke munkálkodott ő bennek.

§. 76.

A' szent írás' tulajdonságai közönségesen:

Az Isten' Lelkétől ihletett írók' munkájinak tulajdoníthatunk mind szabályos, mind pedig bírói tekintetet és tökéletességet. Az utolsó magában foglalja a' szent írás' elégséges, érthető és ható voltát.

§. 77.

A' szent írás' szabályos tekintete (auctoritas normativa s. canonica).

Literatura.

Dallaeus (Jo.) de usu Patrum, libri duo. Genevae, 1655. 4.

Whitby, diss. de sacr. scripturar. interpretatione secundum Patrum commentarios. Lond. 1714. 8.

Rosenmüller (Jo. Georg.) progr. de traditione hermeneutica. Lips. 1786. 4.

Marheinecke (Ph.) über dem wahren Sinn der Tradition im katholischen Lehrbegriffe und das rechte Verhältnisz derselben zur protestantischen Kirche. In den Studien von Daub und Creuzer 4ter B.

Orelli (Jo. C.) Selecta Patrum eccl. capita ad εξηγητικην sacram pertinentia. Turici, 1820.

A' szent írás' szabályos tekintetén értjük a' szent írásnak azon tulajdonságát, melly maga határozhatja meg, mit kell a' keresztyénnek a' kijelentés szerint hinni és cselekedni; és hogy a' kijelentett vallás' igazságait egyedűl a' szent írásból kell meríteni. — Ezt állítjuk mi protestánsok a' Spírában 1529-ben beadott protestatio szerint.

Ezen állításunkkal ellenkeznek:

1) A' fanaticusok, azt állítván, hogy Isten ma is közöl az emberekkel valamelly belső világosságot (lumen internum), kijelentést, mint hajdan a' proféták' és apos-

tolok' idejekben. — De erről az új testamentomban nem találunk ígéretet.

2) A' Traditionáriusok, kik úgy hiszik, hogy a' kijelentett vallás' tökéletes esméretére szájról szájra általjött tanítások 's magyarázatok kívántatnak. Igy pótolják a' zsidók az ó testamentom' könyveit a' Tálmuddal, a' római-catholicusok az új testamentom' könyveit a' hagyományokkal (traditio).

Tálmud jelent tulajdonképen tanítást, tudományt, ettől a' zsidó ígétől למד tanult, a' pielben, tanított. A' Tálmudnak két része van, ú. m. a' Misna, iteratio legis, ettől שנה iteravit, ebben foglaltatnak a' Sinai hegyen Mózessel közlött, de az ő írásaiban fel nem jegyeztetett, hanem szájról szájra adatott isteni tanítások, és a' Gemara, absolutio, perfectio legis, ettől גמר absolvit, perfecit, ez a' Misna' magyarázatja. — Mi a' Tálmudot el nem fogadjuk. Mert a) az a' tudomány, melly századokon keresztűl szájról szájra terjed, tisztán meg nem maradhat; b) foglalatja a' Mózes' és prophéták' tanításaikkal ellenkezik.

Traditio (παραδοσις) jelent szintúgy tanítást, tudományt ettől: παραδιδουαι általadni, tanítani. Ez vagy írásba foglalt (traditio scripta, παραδοσις εγγραφος), melly az apostolok' munkájikban találtatik, vagy írásba nem foglalt (traditio non scripta, παραδοσις αγραφος), melly egy ideig szájról szájra terjedt, most pedig az egyházi-atyák' munkájikban 's a' közönséges egyházi gyű-

lések' határozásaikban foglaltatik; 's ez az utolsó az, melly jelesen traditionak neveztetik, 's a' mellyről a' protestánsok és a' római-catholicusok között vetélkedés van.

A' hagyományokon (traditio) érti a' római Anyaszentegyház azon vallásra tartozó igazságok' foglalatját, mellyek az új testamentomi írásokban feljegyezve nincsenek, hanem a' mellyek szájról szájra adva terjedtek el az ekklésiában a' szent Lélek' vezérlése alatt az apostolok idejek olta, kik ezeket vagy magának Jézusnak szájából hallották, vagy a' szent Lélek' sugallásából vették. Vagy a' mint a' trienti zsinat meghatározta: est doctrina christiana ore a Christo vel a Spiritu Sancto dictata et continua successione in ecclesia conservata. (sess. 4. decr. 1.)

Mi Protestánsok a' hagyományokat elfogadnánk épen azon tisztelettel, mellyel viseltetünk az új testamentomi írásokban foglaltatott tudomány iránt, ha meg lehetne mutatni, hogy azok Jézustól és az apostoloktól származtak: mert megvalljuk, hogy a' Jézus' és az apostolok' tanításaik között, azért hogy írásba foglaltattak, vagy sem, külömbség nincsen. De azon erősségek, mellyek a' hagyományok' tekinteteknek bebizonyításokra felhozatnak, nem ellenemondhatatlanok. Az egyházi atyák' megegyezésekből vétetett erősség gyenge, minthogy azt megmutatni nem lehet, sőt az egyházi atyák' tanításaiknak külömbségek kétségen kivűl van. A' Szent Lélek' rendkivűli ajándékainak szakadatlan közölteté-

sek a' tanítókkal a' püspökök' kezeiknek reájok vetések által, 's fenmaradások az anyaszentegyházban, mellyből a' képviselő vagy tanító egyház' (ecclesia repræsentativa v. docens), másképen közönséges egyházi-gyűlés' (concilium œcumenicum) csalhatatlanságát következtetik, alaptalan állítás; mert a' Szent Lélek' rendkivűli ajándékai az apostolokkal együtt megszüntek. A' 1 Tim. 3,15 verséből vétetett erősségre a' képviselő egyház' csalhatatlanságának megmutatására, hol az anyaszentegyház az igazság oszlopának 's erősségének (στυλος και ἑδραιωμα της αληθειας) neveztetik, jegyezzük meg, hogy ott nincs szó a' képviselő egyházról, melly egybegyűl 's tanácskozik, hanem a' keresztyéneknek egész társaságokról (ecclesia collectiva s. synthetica) a' mennyiben az fennáll, 's fennállása által fentartja a' keresztyén hitet. Azonban a' nevezetesebb írásmagyarázók' értelmek szerint, a' megkülömböztetés' jegyét a' ζωντος szó után kell tenni, a' στυλος και ἑδραιωμα της αληθειας szókat pedig a' 16-dik versel kell összekötni, mert nem lehet új mondatot και foglalón kezdeni. De a' história is ellene mond az egyházi közönséges gyűlések' csalhatatlanságoknak, azt mutatván, hogy azoknak végzéseik gyakran ellenkeznek egymással.

Elosztják a' hagyományokat történeti, tudományi, szertartási és magyarázási hagyományokra.

a) Történeti hagyományokon (tra-

ditiones historicae) értetnek azon szájról szájra általadott történetek, mellyek a' kijelentés' történeteivel egybefüggésben vagynak, p. o. a' Péter apostol' elsősége a' többi apostolok felett.

b) Tudományi hagyományok (traditiones doctrinales), a' tudományt tárgyazók; ezek ismét kétfélék, vagy erkölcsiek (morales) a' keresztyéni virtus' tökéletességeit tárgyazók, p. o. a' szerzetesek' fogadásaik, a' test' sanyargatásai; vagy a' hittudományhoz tartozók (dogmaticae), p. o. a' miseáldozatról, tisztító túzról,

c) Szertartási hagyományok (traditiones rituales), az az állítása a' római anyaszentegyháznak, hogy Jézus és az apostolok sok vallásos szertartásokat rendeltek, mellyek a' vallás' mivoltára tartoznak, mint a' böjt, csecsemők' keresztsége, kereszt vetés, víz-búza-szentelés. De ez az állítás a' Jézus' és az apostolok' tanításoknak világos foglalatjával ellenkezik. Azt mondja Jézus, hogy az egyetlenegy 's Istenhez illő 's neki tetsző tisztelet a' lélekben és igazságban álló tisztelete Istennek Ján 4, 23. 24. — Pál abban találja az okos tiszteletet (λογικη λατρεια) ha megtartózkodunk minden rossztól 's egész erővel törekedünk a' jóra Róm. 12, 12. És ebben áll már a' keresztyén vallás' elsősége más vallások felett, hogy a' külső szertartásokat nem úgy tekinti, mint a' vallás' mivoltára tartozókat, hanem mint ollyan esz-

közöket, mellyek által az Istenhez illő tisztelet élesztetik 's előmozdíttatik.

d) Irás magyarázási hagyományok (traditiones hermeneüticæ), az az állítása a' római egyháznak, hogy az ó és új testamentomi könyveknek helyes magyarázások, a' mint tudniillik azokat Jézus és az apostolok magyarázák, szájról szájra adva jöttek által reánk. — De így a' hagyományoknak alá volna rendeltetve a' szent írás; mert ezen vélemény szerint az írás csak azt 's annyit taníthatna, a' mennyit az egyház 's az egyházi atyák akarnának, 's megengednének. Mire való akkor az új testamentomi írók' ihlettetések, úgy az szükségtelen 's haszontalan lenne.

Annyit ugyan megengedünk, hogy a' külső szertartásokról szóló hagyományoknak van hasznok a' históriára nézve. Mert a' régi keresztyén egyházban sok ollyan szertartások voltak szokásban, mellyekről az apostolok' írásaikban emlékezet nincsen. De ha a' hagyományok úgy nézetnek, mint esméretkútfők az egyházi szokásokra nézve, azokat mindenkor criticával kell használni.

3) Azok, a' kik a' józanokosságnak a' kijelentett vallás' igazságaira nézve kelletinél többet tulajdonítának.

Itt tehát az a' kérdés fordúl elő, hogy az észnek (józanokosságnak) a' kijelentett vallás' tanításai körűl melly tekintete van?— Némellyek az észnek többet tulajdonítanak mint illik: így a' rationalisták, kik azt hi-

szik, hogy a' vallásban semminek nem kell lenni, a' mit az ész a' kijelentés után meg nem foghat, 's azért a' vallásból minden titkot kirekesztenek: mások kevesebbet mint illik; így a' mysticusok, kik a' hitre tartozó dolgokban az ész' ítéleteit egészen el akarják némítani, 's azt hiszik, hogy egyedűl a' szent írás' szavaihoz kell ragaszkodnunk. A' mennoniták és jesuiták nem nézték szabadosnak következtetéseket húzni okoskodás által a' szent írásból.

A' mysticusok' értelmek ellenkezik a) az ész' eredetével, melly szintúgy Isten' ajándéka mint a' kijelentés, 's így az ennek 's ez annak ellene nem mondhat; b) az emberi természettel és méltósággal, melly úgy van alkotva, hogy ok nélkűl semmit sem hihet. Hiszen magát azt, hogy a' szent írás a' maga eredetét Istentől vette, azt is az ész tanítja hinnünk. A' nélkűl arról meg nem győződhetünk.

A' mennoniták' és jesuiták' értelmek ellenkezik a) a' logicával, melly azt tanítja, hogy igazságból nem következhetik egyéb mint igazság; b) a' Jézus' és az apostolok' példájokkal, kik a' hamis tudományt gyakran okoskodások és következtetések által czáfolták meg.

Mi a' középútat tartjuk, 's a' józanésznek tulajdonítunk bizonyos jusokat a' kijelentett vallásra nézve, mellyek a' 17-dik §-ben előadattak: de nem terjesztjük ki annyira azokat, hogy a' kijelentés ne taníthatná ollyanokat, mellyeket a' magának

hagyatott ész fel nem találhat 's a' maga okfejeiből meg nem mutathat.

De minthogy a' kijelentett vallás' igazságai két neműek, úgy az észt is két tekintetben kell gondolnunk;

1) Azon igazságokra nézve, mellyeket az ész a' maga ereje által feltalálhat, az ész (józanokosság) okfő, még pedig egy rendű a' kijelentéssel (principium revelationi coordinatum,)

2) Azon igazságokra nézve, mellyeket az ész a' maga erejével fel nem találhat, meg nem foghat, az ész nem okfő, vagy csak a' kijelentésnek alá rendelt okfő (principium revelationi subordinatum). Az ész visgálja meg, ha az Istentől eredettnek mondott kijelentés Istentől eredt e; de minekutánna Istentől eredettnek találja, a' kijelentést önkényt veszi bé, bár teljesen és tisztán meg nem foghatja is.

§. 78.

A' szent írás' bírói tekintete (auctoritas judicialis).

A' szent írás' bírái tekintetén értjük azt a' tekintetét a' szent írásnak, melly szerint a' kijelentett vallás' czikkelyei iránt támadható kérdéseket 's nehézségeket magából a' szent írásból kell eligazítani. — Hibázhatván minden ember, nincs senki, akár egyes személy légyen az, akár egész kissebb vagy nagyobb egyesűleti test, a' ki (a' szent írást nem tartván szemei előtt mint sinórmértéket) meghatározhatná, mi

légyen való és igaz a' kijelentett vallásban és mit kelljen hinni.

§. 79.

A' szent írás' tökéletessége (perfectio scripturæ sacræ).

A' szent írás' tökéletességén értjük azt a' tulajdonságát a' szent könyveknek, melly szerint azok a' kijelentés fő-czéljának megfelelnek. Ez következik magának a' kijelentésnek fogatjából. Ugyan is a' kijelentést magában foglaló könyvnek a' lévén czélja, hogy hűségesen általadja 's tolmácsolja a' kijelentést a' következő emberi nyomnak is, előre feltehetjük, hogy azon könyvnek, mellyben isteni kijelentés foglaltatik, alkalmatosnak is kell lennie azon czél' elérésére. Ezt kívánja az Isten' bölcsesége, melly szerint ő a' czél' elérésére mindenkor a' legalkalmatosb eszközöket választja. — Ezen tökéletessége a' szent írásnak magában foglalja;

1) A' szent írás' elégséges voltát (sufficientia scripturæ sacræ), azaz, azon tulajdonságát, melly szerint mind az egyes könyvek megfelelnek a' czélnak, melly végett írattak; mind az egész gyüjtemény mind azt magában foglalja az Istenről, az Istenhez illő tiszteletről, az ember' kötelességeiről, a' mire az embernek az ő megnyugtatására, az erkölcsiségben való tökéletesedésére 's örök boldogságára nézve szüksége van.

Az egyes könyvek' tökéletességét megmutatjuk azon nagy tiszteletből, mellyel azoktól fogadtattak, a' kiknek számokra írva voltak; az egész gyüjtemény' tökéletességét pedig annak foglalatjából.

2) A szent írás' **világos** vagy **érthető voltát** (perspicuitas scripturæ s.) vagy azt a' tulajdonságát, melly szerint az idvességre tartozó dolgokat olly világosan előadja, hogy azokat még a' tanúlatlan ember is megértheti, ha a' gondolkozáshoz valamennyire hozzá szokott. Ez a' világosság nem általános, azaz, nem terjed ki mindenre, hanem csak viszonyos, azaz, arra nézve a' mi a' kijelentés' czéljára, a' hitre, szent életre 's reménységre megkívántatik. Nem csak a' kijelentés' históriája, hanem a' hit- 's erkölcstudományra tartozót is világosan előadja még a' tanúlatlanokra nézve is. Illyen világos helyek Ján. 17, 3. mellyben ídvességünk' mivolti feltétele — az egy igaz Isten' esmérete 's tisztelete 's a' megváltó Jézusba vetett hit — adattatik elő: *ez az örök élet, hogy téged egyedül esmérjenek lenni igaz Istennek, és a' kit elbocsátottál, a' Jézus Krisztust;* a' Jézus' hegyen tartott beszédei Máté V. VI. VII. részeiben. Ján. 5, 24: *a' ki az én beszédemet hallgatja, és hiszen annak a' ki engemet elbocsátott, örök élete vagyon, és a' kárhozatra nem megyen, hanem általment a' halálról az életre.* Ján. 4, 23. 24: *Eljő az óra, és az most vagyon, mikor az igaz imádók imádják az Atyát lélekben és igazságban, mert az Atya illyene-*

ket keres, kik őtet imádják. Az Isten lélek, és a' kik őtet imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják.

A' szent írás' világossága ellen felhozatni szokott ellenvetések vétetnek:

a) A' theologusok' külömböző magyarázataikból. — De ezeken meg nem ütközhetünk, úgymint a' mellyek eléggé kimagyaráztathatnak a' következendőkből: a' szent írás' magyarázásának elvein sok ideig nem tudtak összeegyezni: hijával voltak a' magyarázat' segédeszközeinek; előítéletekből indúlván ki, nem annyira keresték a' szent írás' értelmét, mint inkább önvélekedéseiket vitték be a' szent írásba. Egyébiránt is hányszor nem történt meg, hogy a' legnagyobb logicai pontossággal készített munkák is, millyenek a' Kántéi, nem egyformán értettek 's magyaráztattak.

b) A' sok homályos 's két értelmű szent írásbeli helyekből. — Nem lehet ugyan tagadni, hogy sok homályos s két értelmű helyek találtatnak a' szent írásban. De nem is lehet kívánni, hogy a' kijelentést magokban foglaló könyvek' minden helyei tökéletes világosságúak légyenek, hanem csak azt, hogy a' kijelentett tudomány az egész gyűjteményben világosan adattassék elő. Azonban többnyire csak azok a' helyek homályosok, mellyekben sem nem kijelentési tudomány, sem nem annak históriája foglaltatik, hanem az akkori idő' 's kor' körűlményei, geográphia, régiségek, világosítások 's megmutatások.

c) A' közember' hibás vallásos vélekedéseiből. — Ennek oka leginkább azon fordításoknak homályosságok, mellyekkel élni szokott a' közember, az oktalan ragaszkodás a' fordítások' egyes szavaihoz, az az előítélet, hogy mind az, a' mi a' szent írásban, még az ó testamentomban is foglaltatik, Isten' beszéde; a' közember' alkalmatlan volta némelly kijelentési tanítások' felfogására, 's ügyetlensége általjában a' más' beszédeinek helyes értésére. Hányszor nem történt meg, hogy a' legvilágosabb törvényeket 's irományokat sem egyaránt értették magok a' tudósok is: hányszor nem tapasztalta szomorún a' lelki-tanító szavainak elcsafarását még akkor is, mikor halgatóinak megfogásaikhoz alkalmaztatta tanításait. — De mind ez nem ád okot a' szent írás' olvasásának eltiltására; — abusus non tollit usum — azonban épen ezen visszaélések' eltávoztatásokra állíttattak fel az egyházban a' kijelentést magokban foglaló' könyvek' magyarázói.

3) A' szent írás' **hathatóságát** (efficacia scripturæ sacræ), melly szerint a' szent írásban foglalt tudomány bennünk erkölcsi változást szerezhet: azaz, bennünket megvilágosíthat, jobbíthat és nyugtathat. Ez a' szent írás' tulajdonsága a' szent könyvekben bizonyos emblemák alatt szokott előadattatni; neveztetik világosságnak, mert az értelmet felvilágosítja; magnak, melly gyümölcsöt terem; tűznek és pörölynek, melly a' sziklákat meghatja 's

összetöri; kétélű fegyvernek, melly elhat a' tagoknak egybeköttetéseknek és a' velőknek oszlásokig; Szent Lélek' bizonyságának, minthogy az erkölcsi megjobbúlás a' Szent Lélek' munkájának tulajdoníttatik.

§. 80.

A' szent írás' olvasásáról.

A' szent írás' eddig előadott tulajdonságaiért, minthogy az magában foglalja hitünknek 's cselekedeteinknek sinórmértékét, minthogy az világos 's alkalmatos arra, hogy minket erkölcsiképen megváltoztasson, méltán állítjuk, hogy annak olvasása nem csak szabados, hanem arra köteleztetése is van minden keresztyénnek, legyen az egyházi-tanító vagy sem. Ugyan is

1) Az évangyeliom nem csak az egyházi-tanítók', hanem mindenek', még a' catechumenusok' számokra is való.

2) Az apostolok' leveleiket egész gyülekezetekhez (πασι τοις ουσιν εν Ῥωμῃ Róm. 1, 7) nem csak azoknak elöljáróikhoz intézték.

3) A' vallásos tanításra szüksége van minden keresztyénnek. A' mondatik a' gazdagról és Lázárról való példabeszédben: *vagynak Mózesek és profétáik, hallgassák azokat* Luk. 16, 29. Azt akarja Isten, hogy *minden emberek az igazságnak esméretére jussanak* 1 Tim. 2, 4: ez csak úgy lehető, ha a' szent írás' olvasása megengedtetik mindeneknek.

4) Minden keresztyénnek kötelessége számot vetni magával az ő hitéről; azért parancsolja már Pál apostol: *mindeneket megpróbáljatok: a' mi jó, azt megtartsátok* 1 Thess. 5: 21.

5) Dícsértetnek a' Beréa városbeliek a' szent írás' olvasásáért a' Thessalónika városbeliek felett Csel. 17, 11; valamint Jézustól a' zsidók Ján. 5, 29 ugyan azon okon.

6) Az egyházi atyák is nógatnak minden keresztyéneket a' szent írás' szorgalmatos olvasására; nem is tudott semmit az eredeti keresztyén egyház a' szent írás olvasásának tilalmáról.

VII-dik Gergely pápa tiltotta meg elsőben a' szent írás' olvasását fordításban a' láicusoknak, azon levelében, mellyet küldött Vratislav cseh herczegnek 1080-dik esztendőben. Azután III-dik Innocentius 1198—1216. esztendőkig; de kiváltképen francziaországnak Tolosa (Toulouse) városában 1229-ben IX-dik Gergely Pápa idejében összegyűlt zsinat, mellynek 13-dik cánonja így van: „prohibemus, ne libros V. T. aut N. laici permittantur habere, nisi forte psalterium vel brevarium pro divinis officiis, ac horas Beatae Virginis aliquis ex devotione habere velit; sed ne praemissos libros habeant *in vulgari translatione*, arctissime inhibemus.“ A' beziersi (Blitera, Biterra, Biterrae) zsinat, melly 1233-ban tartatott, ezt a' cánont megújította, sőt egymás ugyan ott 1246-ban tartatott zsinat azt

végezte, hogy theologiára tartozó könyveket deák nyelven a' láicusoknak tartani szabad ne légyen, született nyelveken sem nékik, sem a' clericusoknak. Wiklef János megfordítván a' bibliát ángoly nyelvre, eretneknek kiáltatott az oxfordi zsinatban 1358. esztendőben, az ugyan ott tartatott harmadik zsinatban 1408-dik eszt. ez végeztetett: „ne quis textum aliquem ex scriptura transferat in lingvam anglicanam, nisi a diœcesano vel concilio particulari translatio approbata sit.“ De mind ezek mellett is el nem fojtathatott a' hívekben az Isten' beszéde utánni vágyakodás, úgy annyira, hogy magában németországban már 1462-ben a' szent írásnak 14 nyomtatott német fordítása forogna kézen. Luther németre fordította 1517-ben az úgy nevezett pœnitentialis zsoltárokat, 1522-ben az egész új testamentomot, 1534-ben az egész szent írást. A' Luther' példáját követték sokan a' római-catholicus tudósok közzűl, a' többek közöt Emser Jerómós, Dietenberger, a' kik közzűl amaz 1527-ben, ez pedig 1533-ban fordíták meg az új testamentomot, Eck pedig és Uhlenberg az egész szent írást megfordították. A' trienti egyházi-gyűlés sem meré általjában megtiltani a' szent írás' olvasását, hanem csak megszorítá azt. Ugyan is ezt olvassuk in regula IV. indicis librorum prohibitorum auspiciis Pii IV-ti editi: „ut cum consilio parochi aut confessarii bibliórum a catholicis auctoribus versorum lectionem in vul-

gari lingva eis concedere possent, quos intellexerunt ex hujusmodi lectione non damnum, sed fidei atque pietatis incrementum capere posse.“ De ezen szabadságot VIII-dik Kelemen 's XV-dik Gergely pápák új törvények áltál ismét eltörlötték, sőt XI-dik Kelemen pápa 1713-ban az unigenitus nevű bullában Quesnellnek ezen mondását: lectio scripturae sacrae est pro omnibus, eretnek állításnak kiáltotta. A' Mária Therézia' és II-dik József' dicső uralkodásaik alatt nem sokat gondoltak a' pápák' ezen tilalmakkal, sőt a' bibliai társaságok a' római-catholica anyaszentegyházban is nagy részvételt találtak. De ellene mondottak ezeknek az újabb időkben VII-dik Pius azon két brevéjében, mellyek közzűl az első 1816-ban Június 29-kén a' gnéseni, a' második ugyan azon esztendőben September 32-dikén a' mohilowi érsekhez bocsáttatott, mellyekben tilalmaztatik a' biblia' azon lengyel fordítása, melly kijött Krakkóban 1599-dik esztendőben a' VIII-dik Kelemen' helybehagyásával. Egy értelemben volt ezekkel XII-dik Leó pápa is, mint megtetszik azon kerűlőleveléből (epistola encyclica), melly Rómában 1824-dik esztendőben Május 3-dikán költ.

§. 81.

A' szent írók' ihlettetését előadó vallásczikkely' históriája.

A' szent írók' ihlettetését előadó vallás-

czikkely' históriáját öt időszakaszokra lehet osztani.

Az első az egyházi-atyák' időszakaszában, fentjáró határozatlan 's még ki nem fejtett fogatok voltak uralkodók a' szent írók' ihlettetésekről.

Justinus mártyr azt állítja, a' mint a' verő a' cziterán vagy lanton hangot ejt, úgy élt Isten az írókkal mint eszközökkel, hogy általok nékünk a' vallás' igazságait tudtunkra adja. Athenágorás azt mondja, a' Szent Lélek a' proféták' szájokkal úgy élt mint valamelly fúvó-muzsikával (ὡς αυλητης αυλον εμπνευσαι). Az antiochiai Theophilus a' szent írókat Isten' műszereinek (οργανα Θεϋ) nevezi. — Ezek ugyan csak az ó testamentomi írókról mondattak; de az új testamentomi írókról is szinte illy kemény kifejezéseket találunk.

A' gnosticusok megvetették az ó testamentomi könyveket, azt állítván, hogy azok nem a' fő-valóságtól, hanem a' demiurgustól a' világ' alkotójától sugaltattak. Az új testamentomi könyvek íróját pedig részszerint a demiurgus, részszerint a' fő-valóság, részszerint egy közép-valóság sugallották; 's innen lehetne már kimagyarázni, hogy az új testamentomi írásokban találunk igazat 's nem-igazat, istenit 's nem-istenit, 's hogy benne a' keresztyén vallás a' zsidó vallással elegyítve van. Ezek ellen állítja már Irenéus, hogy mind az ó, mind pedig az új testamentomot ugyanazon lélek sugallotta, még pedig az a' fő-valóság, a' kit

a' zsidók és a' keresztyének tisztelték, 's azért égyez már a' kettő, 's még a' szókat is az Isten sugallotta. Ha hibát találunk a' szent könyvekben, annak oka a' mi erétlenségünk, mivelhogy mi az Isten' titkaiba nem nézhetünk be annyira, mint a' szent írók.

Tertulliánus a' szent írást Isten' szavának nevezi, a' szent írókról pedig azt mondja, hogy ők *spiritu Dei inundati* írtak.

Az egyházi-atyák között, kik a' szent írók' ihlettetését visgálták, első volt Origenes azon munkájában, mellynek czímje *περι αρχων* (de principiis), mellyben egy egész szakasz tanít az isteni ihletésről. Előadja benne először, hogy Jézus isteni követ volt, 's ezt a jövendőlések' teljesedésekből bizonyítja. — Ebből pedig, hogy Jézusban a' jövendőlések teljesedést értek, azt következteti, hogy a' jövendőlések bizonyosan Istentől származtak. Origenes sok helyeken beszél az Isten' felséges volta' teljességéről, a' Szent Lélek' segítségéről az evangyéliom' megírásában, 's innen húzza azt ki, hogy benne hiba nem találtatik. Ha több helyeit Origenesnek egymással összevetjük, úgy látszik, hogy ő az isteni ihletést abban helyheztette, hogy Isten a' szent írók' erejét nevelte.

Augustinus a' bibliát nevezi Isten' kézíratjának (Chirographus); Chrysostomus azt mondja, hogy a' szent írás Isten' szava, 's még a' pontokban is titkos jelentés rejtezkedik; de ő nála találjuk ezt is, hogy a'

szent írók, a' Szent Lélektől magoknak hagyattatván, hibába estek.

A' második időszakasz az egyházi-atyák' idejektől a' reformátióig megy. Ebben sok olly állítások jöttek fel, mellyek sokat ártottak a' szent írás' tekintetének, ha szinte az isteni ihletésről szintolly kemény kifejezéseket találunk ebben is, mint az első időszakaszban. Nevezetesen feljöttek a' hagyományok, az egyházi közönséges gyűléseknek ihletés, a' zsinatok' végzéseinek isteni tekintet tulajdoníttatott. Végezetre közönségessé lévén az a' vélekedés, hogy a' kijelentés nem elegedendő kútfő a' kijelentett vallás' esméretére, nem egyedűlvaló sinórmérték a' vallás' dolgában támadható vetélkedések' eligazításokra, azt állították, hogy a' szent íráshoz kell adni az egyházi-atyák', a' püspökök', legalább a' római püspök' határozásait. A' szent írás' olvasása hibába vezethetvén az embert, annak olvasását csak a' papoknak lehet megengedni. A' szent könyv homályos és sokfelé magyarázható lévén, kell lenni ollyan magyarázónak, a' ki annak jelentését meghatározhassa, 's ez a' csalhatatlan magyarázó a' római pápa. Ezek az állítások a biblia' tekintetének sokat ártottak, jóllehet nem volt czél az, hogy a' szent írók' ihletését tagadnák.

A' harmadik időszakasz a' reformátorok' idejeket foglalja magában. Ők azt állították, hogy mindennek szabad olvasni a' szent írást, mint egyetlenegy kútfejét a' kijelentett vallásnak, mint egyedűlva-

ló bírót a' vallás' dolgában támadható vetélkedéseknek eligazításokra. Megvetették a' hagyományokat, minthogy sokat foglalnak magokban a' szent írással ellenkezőt. Ezen állítások által a' szent könyvek' ihletésekről való képzet fentebb hágott ugyan, de azért a' reformátoroknál sem találunk mélyebben ható vizsgálódásokat az isteni ihletésről. Ők az ihletés' közönséges fogatja mellett maradtak, úgy tekintvén a' szent könyveket, mint az isteni kijelentést magokban foglaló documentomokat. Luther nagy befolyást engede a' szent írók tulajdonságaiknak az ő írásokra, sőt azt is állítá, hogy az írók' feledékenységek miatt hiba is csúszhatott a' szent könyvekbe.

A' negyedik időszakasz a' XVIIdik századot foglalja magában. E' volt a' heves vallásos vetélkedéseknek ideje, mellyeknek alkalmával a' protestánsok mindenkor a' szent írásra útalván, szükségessé lett, hogy a' szent könyvek' eredetekről szorosabban visgálódjanak. Nevezetesebb pontjai a' protestánsok' állításaiknak:

a) Az egész szent írás Istentől ihletett. Az ó testamentomi írók' ihletését megmutatták a' Jézus' és az apostolok' bizonyságtételeikből. Az új testamentomi könyvek' íróiét pedig, hogy vagy apostoloktól írattak, vagy pedig az apostoloktól helybehagyattak.

b) A' szent könyvek' iróját a' Szent Lélek hajtotta az írásra (impulsus divinus),

's az írás' alkalmával a' dolgot és a' szókat sugallá nékiek (suggestio divina).

c) Bírnak tehát a' szent könyvek mind bírói tekintettel a' theologusok' vetélkedéseiknek eldöntésére (auctoritas judicialis), mind pedig szabályzó tekintettel (auctoritas normativa seu canonica).

d) A' szent írás a' kijelentett vallás' igazságainak esméretére elegendő kútfő (sufficientia vel plenitudo et perfectio scripturæ sacræ).

e) A' szent írás világos (perspicuitas scripturæ sacræ). Nincs tehát szükség csalhatatlan magyarázóra, 's a' szent írást a' láicusok is olvashatják.

Az ötödik időszakaszban a' szent könyvek' ihletéséről való vélekedés lágyabb lett.

1) Némellyek minden könyvekre nézve állították, hogy a) a' Szent Lélek segélte az írókat 's a' hibáktól őket megoltalmazta (assistentia divina). b) igazgatta őket, hogy igazságot írjanak (directio vel gubernatio divina).

2) Mások az isteni ihletést a' szent írásnak csak némelly részeire terjesztik ki: de ezek ismét külömböznek egymástól. Némellyike úgy vélekedik a) csak az ihletett a' szent írásban, a' mit kijelentés nélkül nem tudhattak a' szent írók. Igy ítélt Simon Richárd és Semler; b) mások, névszerint Döderlein csak az igaz hitre 's kegyességre tartozókat húzták le isteni ihletésből; c) Zachariä és Ernesti a' szent írás'

históriás részére is kiterjesztik az isteni ihletést, a' mennyiben ezeknek is van vitetések a' hitre 's erkölcsiségre; csak a' közönséges história nem Istentől ihletett. d) Mások mint Clericus, csak a' jövendőléseket húzzák le isteni ihletésből, minthogy ezeknek eredeteket természet haladó ihletés nélkűl ki nem lehet magyarázni.

3) Mások végezetre tagadnak minden isteni ihletést, elegedendőnek tartván a' kijelentés' elterjedésére 's használására annyit, ha a' kijelentést magokban foglaló könyvek ollyan emberek' írásaik, a' kik isteni tanításban részesűltek, 's nincs rá semmi szükség, hogy maga a' könyv Istennek vagy az ő lelkének befolyása alatt írattassék meg. Ez a' Bretschneider' vélekedése is.

A'

HITTUDOMÁNYNAK

MÁSODIK RÉSZE.

A' SZOROSB ÉRTELEMBEN VETT THEOLÓGIA. ISTEN ÉS AZ Ő MUNKÁJI.

I. SZAKASZ.

AZ ISTEN' LÉTELE.

Literatura.

Mendelssohn (Mos.) Morgenstunden, oder Vorlesungen über das Daseyn Gottes. 2 Aufl. Berl. 1796.

Jacob (Ludw. Heinr.) Prüfung der mendelssohn. Morgenstunden, oder aller speculativer Beweise für das Daseyn Gottes in Vorlesungen. Nebst ein. Abhandl. von I. Kant. Halle. 1786.

Herder (Joh. Gottfr.) Gott, einige Gespräche. 2-te Aufl. Gotha. 1800.

Heidenreich (C. H.) Betrachtungen über die Philosophie der natürlichen Religion. Leipzig. 1790.

Garve (Chstn.) über das Daseyn Gottes. Breslau. 1802.

§. 82.

Lehet e embernek megfogása Istenről?

Mind a' régibb, mind az újabb időkben voltak ollyanok, kik tagadták, hogy nékünk embereknek lehetne megfogásunk Istenről, valamint azt is, hogy meg lehetne határozni mi az Isten. Az elsővel némellyek az Atheismust akarták megállapítani, azt vítatván, hogy a' mi megfogásunk Istenről üres és ellenmondó; mások pedig mint Fichte és Schelling azt akarták vele jelenteni, hogy az Istent nem megfogás, hanem értelmi szemlélés által esmérhetjük meg Ebben a' vetélkedésben ide megy ki a' dolog, mit értünk a' megfogáson. Ha a' megfogáson ollyan előterjesztését értjük a' dolognak, melly a' tárgyat tökéletesen kimeríti, úgy nincs megfogásunk Istenről, mert véges léleknek végetlen lélekről világos és teljes esmérete nem lehet. De ha a' megfogáson ollyan előterjesztés értetődik, melly a' tárgyból foglal magában valamit, a' nélkűl, hogy azt kimerítené, van megfogásunk Istenről, hiányos ugyan, de azért helyes, és vallásunknak alapúl szolgálhat.

Ez a' megfogás ez: legtökéletesb Való. Megvan ez minden ember' értelmében, 's erre törekszik minden vallás. De még eddig ez a' megfogás határozatlan reánk nézve. Ha azt közelebbről úgy akarjuk meghatározni, hogy az alapúl szolgál-

hasson a' vallásnak, úgy kell gondolnunk az Istent, mint hozzánk bizonyos tekintetben hasonló Valót, tulajdonítani kell neki mindent, a' mi teszi a mi méltóságunkat, el kell hárítani tőle minden határozottságot 's végességet, 's meg kell győződnünk, hogy haszinte nem felel is meg a' mi megfogásunk Istenről a' tárgy' méltóságának, van benne mindazonáltal igazság, hogy az Istent magunkból, okos és erkölcsi természetünkből, melly által vele atyafiasok vagyunk, megesmérhetjük. Fő segédszer kiváltképen azon megfogás' meghatározására, ha azt az erkölcsi megfogások által határozzuk meg. Ha úgy gondoljuk az Istent, mint erkölcsi tökéletes valót, mint az erkölcsi törvény' adóját 's végrehajtóját, de elmeügyelőleg (theoretice) is tulajdonítjuk neki mind azt, a mi szükséges arra, hogy az erkölcsi törvény' adója és végrehajtója lehessen. Igy olly megfogásunk lesz Istenről, melly egyezni fog az erkölcsiséggel, alapúl szolgálhat a' vallásnak, melly utolsót erkölcsiség nélkűl gondolni sem lehet.

A' mi azokat illeti, kik az ember' megfogását Istenről üresnek 's maga-magának ellenmondónak állítják, így okoskodnak: 1) üres az, mivel a) az Isten' valóját (substantia) elő nem terjeszthetjük; b) mivel az Isten' tulajdonságai csupa tagadást foglalnak magokban, a' tagadásokból álló megfogás pedig üres. Az' elsőre azt mondjuk: az Isten nem lehet tárgya a' mi előterjesz-

tésünknek, mivel ő időben és térben meg nem jelenhet, 's elő sem terjesztethetik, hanem reánk nézve észkép marad, de a' mellynek legfőbb belső és külső valósága van. A' másodikra azt feleljük: igaz ugyan, hogy azok a' tulajdonságok, mellyek az Isten' megfoghatatlan substantiájára vitetnek, tagadók, p. o. örökkévalóság, egyszerűség (simplicitas); amaz az idő', ez pedig a' tér' tagadása. De ezen tagadásnak az ellenébe tétetett állatós, de a' mellyet mi csak tagadással fejezhetünk ki, szolgál fundamentomúl. Azonban azon tulajdonságok, mellyek vitetnek az isteni értelemre 's akaratra, mint fő bölcseség, mindenhatóság 's a' t. valójában állatók.

A' kik 2) az ész' megfogását Istenről maga-magának ellenmondónak vélik, így okoskodnak: minden tulajdonságok nem egyesülhetnek a' legfőbb mértékben valamelly valóban, úgymint a' mellyek egymást felforgatnák, p. o. a' fő jóság nem állhat meg a' fő igazsággal, a' fő szabadság a' fő bölcseséggel 's erkölcsiséggel. — Erre ezt mondjuk: az állatós tulajdonságok, mellyeket az emberi tulajdonságoknak hasonlatosságok szerint tulajdonítunk Istennek, nem tulajdoníthatnak neki a' l e g f ő b b m é r t é k b e n (absolute) kiterjedésekre nézve; hanem a' legtökéletesebb mértékben (relative, azaz, a' legtökéletesebb valóság' egész észképe' viszonyában); 's nem kell azokat magokban 's egymástól elválva gondolni, hanem mintegy egészet az egy-

mására való vitetésben. Mert az Istenben minden tökéletesség csak egy, 's a' véges értelem csak azért osztja azt részekre, hogy magának az egészről világosabb esméretet szerézhessen. Innen az Istenben egybeköttetésben kell gondolni a' szabadságot a' szentséggel, a' jóságot az igazsággal, 's nem kell felejtenünk, hogy a' mi megfogásunkban Istenről sok emberi (anthropopathicum) jön elő.

A' mi pedig a' Fichte és Schelling állítását illeti, t. i. hogy az Istent nem megfogás, hanem értelmi szemlélés által esmérhetjük meg, ezen értelmi szemlélésre (die intellectuelle Anschauung) nézve, egyik sem magyarázta ki magát eléggé.

Épen úgy kell felelnünk a' második kérdésre is: meglehet e határozni mi az Isten? Ha meghatározni annyit tesz: leírni mi az Isten' természete és mivolta (definitio realis et adæquata), úgy lehetetlen ez a' meghatározás, minthogy az Isten' természetét és mivoltát nem esmérhetjük, 's minden tulajdonság, melly az ő lételére tartozik, tagadó. De ha ez a' kifejezés, meghatározni, annyit tesz: előadni azon jegyeket, mellyeket valamelly előterjesztéssel összekötünk, minthogy az Istenről való megfogásunk nem egyszerű (simplex), hanem több jegyekből álló, nem lesz az lehetetlen, 's általa az Istent minden más dolgoktól megkülömböztethetjük.

Azon megkülömböztető jegyek (notae diagnosticae seu distinctivae) pedig, mellyeknek az Isten' meghatározásában elő kell jönni, e' három következendők:

1) Hogy ő legtökéletesebb Lélek, azaz, legfőbb mértékben bír minden tökéletességekkel, mellyek egy lelki valóban meglehetnek.

2) Hogy az ő lételének oka önmagában van (ens independens, necessarium).

3) Hogy ő minden dolgoknak egyedül való oka.

Ezek szerint már így határozhatnánk meg az Istent: hogy ő legtökéletesebb Lélek, a' ki mind a' maga, mind a' kivülötte lévő dolgok' lételének okát magában foglalja. Ez már az a' megfogás, mellyre talál a' józanokosság, midőn az Általánosra vagy Teljesre (absolutum) emelkedik, 's a' fő tökéletesség' megfogását részekre osztja. De ez a' megfogás jön elő mind az ó, mind az új testamentomban is.

Az ó testamentom úgy írja le az Istent, mint az égnek és földnek, azaz, az egész világnak teremtőjét, megtartóját és igazgatóját, mint ollyan valót, a' ki felette van mindeneknek. Az új testamentomban is ez a' megfogás jön elő az Istenről, azzal a' külömbséggel, hogy Jézus és az apostolok az Isten' erkölcsi tökéletességeire figyelmeztetik kiváltképen hallgatóikat 's olvasóikat, azokra nevezetesen, hogy az Isten Atya, azaz, mind azoknak, mellyeket teremtett, jelesen az embereknek jóltévőjök

's boldogítójok, hogy ő szent, igazságos, hogy ő lélek, következésképen őtet nem külső szertartásokban, hanem lélekben és igazságban álló tisztelet illeti.

§. 83.

Az Isten' nevei az ó és új testamentomban.

Az ó testamentomban előjövő nevei Istennek háromfélék; ú. m. 1) köz-nevek (apellativum), 2) tulajdon (proprium) nevek, 3) tulajdonság-nevek (epithetum).

a) Köznevek Elóah, a' többes számban Elohim tiszteletre méltót (numen tremendum, colendum) jelent. Innen 2 Móz. 21, 6. Zsolt. 82, 6 a' tisztviselőknek is adatik. Él, azaz, erős, hatalmas (ισχυρος); Adonaj, azaz, fő Úr.

b) Tulajdon neve Istennek: Jehova, azaz, örök, és a' ki teljesíti a' mit ígér. A Jehova név 2 Móz 3, 14. ezzel magyaráztatik: אהיה אשר אהיה azaz, lészek t. i. mind örökké az maradok, a' ki vagyok. De ezt mutatja Jel. 1, 4. 8. hol a' Jehova' neve ezekkel íratik le: *a' ki vagyon, vala és eljövendő* (ὁ ων, και ὁ ην και ὁ ερχομενος) vagy a' mint Béza a' kéziratokban találta ὁ εσομενως *leendő*; és το Α και το Ω. A' Jehova név tehát jelent örököt, változhatatlant, és így ollyat is a' ki a' mit ígért megteszi.

c) Tulajdonság-nevek: Saddaj igen erős, a' LXX fordítóknál: θεος παντοκρατωρ. — Eljon (ὑψιςος) legmagasb, felséges, és élő Isten, hogy az élet nélkűli bálványoktól megkülömböztettessék.

Az új testamentomban nevezi Jézus az Istent e' következendő nevekkel: 1) ὁ θεος, többire mikor zsidókkal beszél, 's ezen formulában βασιλεια τȣ θεȣ, és az ó testamentomi felídézett helyekben. E' nevet θεος Plátó cratylus nevű dialogusában ezen ígétől θεειν (futni) vonja le, melly az égitestek' mozgásokról mondatik. Mások ettől: θεαομαι látok, majd ettől δει kell, tartozik, és δεος félelem; de helyesebben ettől húzatik le τιθημι teszem, felállítom, mert ő a' világ' természeti és erkölcsi rendjének felállítója és fentartója. 2) ὁ κυριος vagy csak κυριος, ez is ritka 's közönségesen az ó testamentomi felhozott helyekben fordúl elő, 's áll e' helyett: κυριος τȣ ȣρανȣ, και της γης. 3) Leggyakoribb ez a' nevezete πατηρ, kivált midőn Jézus meghitt tanítványinak körökben beszél, gyakran ezen hozzátétellel: ὁ ȣρανιος, vagy ὁ εν τοις ȣρανοις, melly az Isten' felséges és láthatatlan voltát, méltóságát 's boldogságát fejezi ki. Az új testamentomi írókban is ezen kifejezések fordúlnak elő, 's ezeken kivűl ὁ δεσποτης, παντοκρατωρ, ὁ κτιστης παντων, ὑψιςος.

§. 84.

Az Isten' lételének megmutatásáról közönségesen.

Megmutatni az Isten' lételét annyit tesz, mint előadni azon okokat, mellyek által okos meggyőződésünk származik a' felől, hogy van kivűlöttünk olly valóság, melly a' mi gondolatunkban lévő legtökéletesb va-

lő' észképének megfelel (esse Deum extra mentem seu cogitationem nostram).

Voltak ugyan a' theologusok és filozofusok közt ollyanok, kik azt állították, hogy az Isten' lételét megmutatni nem lehet, de nem is szükséges. Az elsőt azért a) mivel létel Istennek helytelenűl tulajdoníttatik; b) a' megmutatásnak csak a' mathesis' tárgyaiban és az érzéki dolgokban van helye, így Kánt, Heidenreich, Fichte; a' másodikat, mivel az Isten' létele' hivésének valamelly belső érzés, nem pedig megmutatás a' fundamentoma. Igy Daub, Clodius, Jacobi, Köppen. Mások harmadszor úgy vélekednek, hogy legalább a' hittudományban nincs helyén az Isten' létélének mutogatása. Mert a' kijelentés, melly egyetlen-egy kútfeje a' hittudománynak, ezt az igazságot nem mutogatja, hanem előre felteszi.

Az elsőre így lehet felelni: ha a' létel szó a' Kánt értelmében vétetődik: észrevétetni a' tapasztalásban, azaz, az érzékek által, úgy nem lehet szó az Isten' létéléről, még kevésbé az illyen létel' megmutatásáról. Mert illyen lételt nem tulajdoníthatunk Istennek, az ő létele tapasztalás-haladó (transcendentalis), hízak- és időnélküli létel. De ha az Isten' létélén önállású munkásságot, 's tudatos életet értünk, létel Istennek épen úgy tulajdoníttathatik, mint a' mi Énünknek, melly szintúgy nem tárgya az érzékiségnek, mindazáltal van, minthogy munkálkodik. Sőt a' szó' legfőbb értelmében csak az Istennek tulajdonítha-

tunk létélt, ú. m. a' melly nem függ mástól, 's mellynek oka magában az Istenben van. A' mi pedig azt az állítást illeti: hogy a' megmutatásnak (demonstratio) csak a' mathesis' és az érzékek' tárgyaiban van helye, az szintollyigaz bizonyos értelmében a' szónak, mint a' millyen hamis más tekintetben. Ha ez a' kifejezés: valamelly tételt megmutatni, azt teszi, annak igazságát egy vagy több más tételekből következtetni, a' mennyiben az ezekben foglaltatik, vagy ezeknek alárendeltetett, úgy az Isten' létele meg nem mutattathatik. Mert az Isten' megfogása nem véges, hanem végetlen, és így semmi más megfogásban nem foglaltathatik, semmi másnak alá nem rendeltethetik. De ha a' megmutatás tágabb értelemben, ollyanban, mint feljebb mondatott, vétetődik, azaz, okokat hozni fel, mellyékből okosan meggyőződhetünk valaminek tárgyas valósága felől (objectiva realitas), mondhatjuk, hogy az Isten' létele nek megmutatásá nem lehetetlen. Egyébiránt nem kívánunk patvarkodni azokkal, kik az illyen bizonyításokat inkább kimutatásoknak, kihúzásoknak, kifejtéseknek kívánják nevezni. Illyen okok már mellyeken alapíthatjuk meggyőződésünket az Isten' létélére nézve, okos és erkölcsi természetünk, a' világi dolgok' czélirányos és bölcs elrendeltetések. Ezek reánk nézve megfejthetetlen adatok maradnak, ellenkezésbe jönnénk mind magunk magunkal, mind az egész világgal, ha a' legtökéletesebb valónak tár-

gyas lételt nem tulajdonítanánk. Mert ha van tökéletlen, tökéletesnek; ha van függő, függetlennek is kell lenni: 's ez már az a' tétel, melly alapúl szolgál az Isten' lételét mutató minden erősségeknek.

A' másodikra: Az érzés magában homályos és határozatlan, 's a' tudományos meggyőződésre vágyakodó értelmet ki nem elégítheti; csak az okosság adhat az okok' felhozásokkal az érzésnek világosságot 's határozottságot.

A' harmadikra: Igaz ugyan, hogy a' kijelentés az Isten' lételét oskolai módra nem mutogatja, hanem előre felteszi azt; mert helyes ez a' következtetés; ha van isteni kijelentés, kell lenni Istennek is; de minthogy a' kijelentés is figyelmeztet minket a' világ' alkotmányára Zsolt. VIII. 19, 2—5. CIV. Róm. 1, 19. 20. Csel. 14, 15 — 17. 17, 24—28. sőt erkölcsi természetünkre is Róm. 2, 14. 15; minthogy int, hogy keressük az Istent Csel. 17, 27. minthogy továbbá a' természeti theologiának helye van a' kijelentett theologiában, nem czél ellen való, ha azok, mellyeket az első bővebben előád, az utolsóban is érintetnek, 's rövideden megemlítetnek.

Azok az erősségek, mellyek a' természeti theologiában az Isten' lételének megmutatására fel szoktak hozatni, kétfélék, vagy históriaiak, vagy philosophiaiak, az utolsók ismét vagy ollyanok, mellyek a' szemlélődő okosság (ratio theoretica) vagy pedig a' cselekvő okosság (ratio

practica) által húzatnak le. A' szemlélődő okosság következteti az Isten' lételét vagy a' legtökéletesb való' érteményéből, 's ez ontologiai erősség; vagy a' világ' történetes lételéből, ez cosmologiai erősség: vagy a' világ' szép és bölcs rendjéből, és a' dolgok' czélirányos összeköttetésekből, ez physico-theologiai és teleologiai erősség. A' cselekvő okosság pedig az ember' erkölcsi természetéből húzza le az Isten' lételét, innen ez erkölcsi erősségnek neveztetik.

§. 85.

A' históriából vett erősség az Isten' lételének megmutatására.

Históriai erősség az Isten' lételének megmutatására vétetik azon történeti adatból, hogy minden népek megegyeznek valami isteninek hivésében. Ezen erősségnek nyomát találjuk a' profánus íróknál is; Plátónál (de legib. x.), Aristotelesnél (de cœlo I, 3.), Cicerónál (de legibus I, 8. de nat. deor. I. 16. quæst. tuscul. I, 13), Senekánál (epist. 117.) a' ki így szól: Veritatis argumentum est aliquod omnibus videri, tamquam Deos esse. — Igaz ugyan, hogy minden népeknek ezen összeegyezések nem megmutatható, hogy továbbá a' népeknek megegyezések az igazság' próbaköve nem lehet, minthogy a' hibás vélekedésekben is lehetséges, még pedig húzomos ideig ez az összeegyezés; így a' nap' forgására nézve a' föld körül, a' Copernicus' idejéig; annyi

mindazáltal következik belőle, hogy az embert, mihelyest a' baromi vadságból kivergkedik, 's eszmélni kezd, okoskodó esze unszolja, hogy hidje az Isten' lételét.

2) A' kijelentésnek 's ezt bizonyító csudáknak 's jövendőléseknek létéből. Ha Isten nem volna, sem akaratját ki nem jelenthette, sem a' kijelentés' igazságát csudák 's jövendőlések által bé nem bizonyíthatta volna. Úgyde mind isteni kijelentés van, mind csudák 's jövendőlések történtek annak bebizonyítására, és így Istennek is kell lenni. Ezzel az erősséggel éltek a' régi theologusok, az újabbak közt Storr, Bretschneider. — Ezen okoskodásnak, minthogy a' kijelentés' hivése előre felteszi az Isten' létele' hivését, az a' hibája a' mit a' logicusok bizonyítatlan előre tételnek, elvkoldúlásnak (petitio principii) neveznek.

§. 86.

A' filozofiából vett 1) szemlélődési erősségek (argumenta theoretica).

a) Ontologiai erősség.

Az ontologiai erősség (argumentum ontologicum), melly nevét a' metaphysicának első részétől az ontologiától vette, a' legtökéletesb Valóság' ideájából húzatik le következőképen: A' legtökéletesb valóságnak minden tökéletességekkel kell bírni. Úgyde a' létel tökéletesség; és így a' legtökéletesb valóságnak lételének is kell lenni.

Ezen erősséget, mellyel a' régiek közzűl, már a' stoicus Zénó' tanítványa Cle-

anthes, Plátó, Diogenes Laërtius, az egyházi-atyák közzűl Augustinus éltek, tudományos alakban Anselmus, Cartésius és Mendelssohn adták elő. A' honnan ez Anselmus 's Cartésius erősségének is (argumentum Anselmianum, Cartesianum alterum) neveztetik.

Való ugyan, hogy ez a' syllogismus, hibás lévén mind formájára, a' mennyiben ez a' szó lé tel majd ideális, majd reális értelemben vételődik, mind pedig matériájára nézve, a' mennyiben a' létel tulajdonságnak vétetik, holott pedig ez nem tulajdonság, melly a' megfogást bővítené, hanem inkább minden tulajdonságoknak feltételek, bizonyító erővel nem bírhat, a' mint ennek hiányait Gaunilo Anselmussal egy időben élt szerzetes, az aquinói Tamás, Clarke, Verenfels és Kánt világosan kimutatták. De csudálkozhatunk e rajta, midőn mások ezen okosságunkban gyökerező erősségnek lealacsonyítására amazokkal kezet fogni nem akarnak. Okosságunk' belső természete hozza magával, hogy a' függőről a' függetlenre, a' tökéletlenről a' tökéletesre, végre pedig a' minden tökéletesség' észképére, az általánosan tökéletesre emelkedjünk. Ebből ugyan, hogy okosságunk ellene állhatatlanúl hajtatik a' legtökéletesebb lélek' ideájára, nem következik észkényszerítő bizonyossággal annak tárgyas valósága, vagy hogy az az idea valósítva van; de annyi csakugyan kijön 1) hogy az Isten' észképe bennünk van, velünk szüle-

tett 's kikerülhetetlen. Ki merné képtelennek állítani annak véleményét, a' ki nem tudván kimagyarázni ezen észkép' eredetét, azt mondja, maga a' legtökéletesb való nyomta ezt, mint a' maga bélyegét a' mi okosságunkba; 2) hogy épen azon okokból tartozunk hinni ezen észképnek tárgyas valóságát, mellyekből hisszük más okossági esméreteket is. — De maga a' természet is erre vezet minket. Szemünkbe ötlik itt a' valóknak végtelen lépcsőzetek, kezdődik ez a' legtökéletlenebbel, utánna jönnek a' tökéletesebbek. A' látható világ ugyan ezen lépcsőzetnek csak egy részét tünteti előnkbe, de okosságunk felviheti azt a' legtökéletesb valóság' észképeig. Minthogy már ezen fokozatnak egy nagy részét, jóllehet a' kissebbet valósítva látjuk, több mint hihető, sőt erkölcsiképen bizonyos, hogy annak többi része is valósítva van, hogy vagynak angyalok, van Isten, a' legtökéletesb való, a' kivel ezen lajtorja végződik. Mert a' tökéletlen létel felteszi a' tökéletest, ha van függő, kell lenni függetlennek is,

§. 87.

Cosmologiai erősség,

Literatura.

Wolf (C.) de methodo existentiam Dei ex ordine naturæ demonstrandi. In horis subsecivis. Marb. 1730.

Kant (Imm.) Einzig möglicher Beweisgrund zu einer Demonstration für das Daseyn Gottes. 2-te Aufl. Königsb. 1779.

Flatt (Joh. Friedr.) Fragmentarische Beiträge zur Bestimmung u. Deduction des Begriffs u. Grundsatzes der Causalität u. zur Grundlegung der natürlich. Theologie in Beziehung auf die kantische Philosophie. Lpz. 1788.

Ancillon (Lud. Frid.) Judicium de judiciis circa argumentum Cartesianum pro exist. Dei ad nostra usque tempora latis. Berol. 1792.

Második erősség mellyel él a' szemlélő okosság az Isten' lételének bebizonyítására, a' cosmologiai erősség. Ez az ok' és okozat' összeköttetésének törvénye (principium causalitatis) szerint, a' világ' történetességéből (ex contingentia mundi,) mellyről a' rationalis cosmológiában szoktak tanítani, 's innen van a' neve is, a' következő módon húzatik le:

Van valami ollyan, a' mi minthogy változik, de nem is lehetne, lételének okát magában nem foglalja (ens contingens), illyen már a' világ, de illyen vagyok én magam is; kell hát lenni ollyan valónak, mellynek lételének okáról többé nem tudakozódhatom, vagy a' mi az ő lételének okát magában hordozza: mert az okosság mind addig ki nem elégíttethetik, míg fel nem emelkedik ollyan okra, mellytől függnek mindenek, maga pedig semmitől sem függ; ezt nevezzük szükséges valóságnak (ens necessarium): ez a' szükséges való egyszersmind legtökéletesb, vagy Isten. Vagy rövidebben:

A' történetes dolog' okának szükséges valóban kell lenni. A' világ' történetes, És így annak okának szükséges valóságban kell lenni; = Isten. Más szókkal: ha van mástól függő, kell lenni függetlennek is. Ezen okoskodás szerint az Istent így határozhatnánk meg: ens a se vel natura necessaria.

Ez az erősség, (melly dynamico-cosmologicum, cosmo-theologicum nevet is visel), a' legrégibb, 's előjön mind a' szent írásban, mind a' pogány filozofusoknál, mind pedig az egyházi-atyáknak írásaikban, p. o. Aristotelesnél (περι κοσμȣ 2), a' Naziánzumi Gergelynél 's a' damaskusi Jánosnál. A' scholasticusok között Richardus de sancto Victore, az újabb időkben Leibnitz, Wolf, Reimarus, Crusius és Mendelssohn fejtegették 's pártolák.

Kánt után a' ki az Isten' létélének megmutatására a' szemlélő okosságból vett minden erősségeket megrázott, a' következendő kifogásokat szoktak ezen okoskodás ellen felhozni:

1) A' világ előttünk esméretes részeiről azt kell ugyan ítélnünk, hogy azok történetesek; de ebből az egésznek, melly előttünk esméretlen, történetessége nem következik.

2) Ezt az erősséget, hogy próbáló erővel bírjon, össze kell kötni az ontologiaival.

3) Ezen okoskodás által igen terméketlen megfogást nyerünk Istenről, csak annyit esmérhetünk meg róla, hogy ő szük-

séges való, de tökéletességeinek esméretére nem vezérel.

Ezekre a' nehézségekre így lehet felelni:

1) Igaz ugyan, hogy a' tapasztalás a' világnak csak igen kis részét tünteti elönkbe, mellyből következést az egészre bátorsággal nem húzhatunk. De hogy a' tapasztalás' egész körét történetesnek kell szükségesképen tartanunk, azt mi nem is a' tapasztalásra alapítjuk, hanem inkább arra, hogy nékünk mindent a' mit tapasztalhatunk, a' tér' és idő' szükséges formája alatt kell felfognunk.

2) Erre a' nehézségre, a' cosmologiai erősséget össze kell kötni az ontologiaival, hogy próbáló erővel bírjon, ezt mondjuk, ezen két megfogás: szükséges valóság, legtökéletesb valóság, igen összeillik, a' szükséges való lehet legtökéletesebb, és csak ez maga, nem a' történetes is, mert a' történetes létel tökéletlenség.

3) Ha a' cosmologiai erősség nem vezetne, a' mint mondják, az Isten' tökéletességeinek esméretére, kössük azt össze a' következendő vagy a' physico-theologiaival. De nem látjuk ezen ellenvetést eléggé alapultnak. Mi okos és erkölcsi természetünket úgy esmérjük, mint a' melly időben állott elő, innen tehát következtethetjük, hogy azon szükséges valónák, a' kire visszük okos és erkölcsi természetünk' eredetét értelemmel bíró 's erkölcsi valóságnak is kell lenni.

§. 88.

c) A' physico-theologiai és teleologiai erősség.

Literatura.

Wolf (Chstn.) Vernünftige Gedanken von den Absichten natürlicher Dinge. 1723.

Derham (Wilh.) Physico-theologie. Aus dem Engl. Hamburg, 1730. magyarúl kiadta Segesvári István. Bécsben, 1793.

Sander (Heinr.) Von der Güte und Weisheit Gottes in der Natur, Leip. 1799; magyarúl kijött illyen czím alatt: Az Istennek jósága és bölcsesége a' természetben N. S. által, Posonyban és Komáromban 1794.

— Ueber Natur u. Religion. Leipsig. 1779.

— Ueber das Grosze u. Schöne in d. Natur, Leips. 1781.

Bonnet (Karl) Betrachtungen über die Natur. Herausgegeben von Titius, Leips. 1803.

Dahlenburg (J. F.) Philosophie und Religion der Natur. 3 Bde, Berlin, 1797—98.

Meyer (Rud.) die Geister der Natur. Constanz. 1820.

Walther (Bh. Gfr.) Betrachtungen üb. die Natur für Verstand u. Herz u. insbesond. zur Beförderung relig. Ueberzeugungen u. Gefühle. 4 Bde. Weimar 1800. u. 1802.

A' harmadik erősség, melly az Isten' lételének megmutatására a' szemlélő okosság által húzatik le, physico-theologiai és teleologiai erősségnek (argumentum physico-

theologicum és teleologicum neveztetik. Nevét az első onnan vette, mivel a' természetben (φυσις, rerum natura) játszó rendből következteti az Isten' lételét; a' második pedig mivel itt a' világi dolgok' bizonyos czélok' (τελος) elérésekhez alkalmaztatott összeköttetéseiből (e nexu rerum finali eademque sapientissimo, melly mint tudomány Teleologiának neveztetik) indúlunk ki. Ezen erősségnek fő tételei im ezek:

1) Elnézvén a' világon, különféle számlálhatatlan dolgok túnnek szemeink elibe, mellyekben rendet, még pedig bölcs, szép és állandó rendet és czélokra törekedést veszünk észre.

2) Ennek okát vagy magokban a' dolgokban kell keresnünk, vagy a' történetben, vagy valamelly értelemmel bíró valóságban. Magokban a' dolgokban, mellyek nagy részint értelem híjával vagynak, nem találhatjuk. A' történet nem rendet szűl, hanem rendetlenséget. Kell tehát lenni

3) Egy végetlen értelemmel bíró fő valóságnak, a' ki ezt a' szép, állandó rendet szerzette, a' dolgokat ezen bölcs czélok' elérésekhez alkalmaztatott összeköttetésben előállította, és a' ki bír mind azon tulajdonságokkal, mellyek ezeknek előállításokra megkívántatnak 's ezt nevezzük mi Istennek. — Ha van mástól függő, kell lenni függetlennek is. Ezen okoskodás szerint így határozhatjuk meg az Istent: e' világnak mindenható és fő bölcseségű alkotója.

Ez az erősség, melly magát megfogha-

tóságánál fogva különösen ajánlja, igen régi. Éltek vele a' szent írók, a' pogány filozofusok, mint Socrates (Xenoph. memor. I, 4. IV, 3.), Cicero (de natura deor. II, 38. quæst. tuscul. I, 29.), Cleanthes, Seneca, Antoninus és mások. A' keresztyének közzűl az egyházi atyák, Athanásius, Boëthius, a' scholasticusok, az újabb időkben kiváltképen Móre Henrich († 1687.) a' tudományos physico-theologia első alapítója, Cudwörth, Clarke († 1729.) Derham († 1735.), Nieuwentyt, Bonnet, Reimarus, Sander, Sulzer, Jerusalem, és más sokak.

Kánt ugyan megesméri, hogy ez az okoskodás megérdemli, hogy mindenkor tisztelettel említtessék, hogy eleitől fogva nagy meggyőző erővel bírt, felhoz mindazonáltal némelly nehézségeket annak bizonyító ereje ellen.

1) Ebben az erősségben a' világ' egyes részeinek tökéletlen esméretekből hibásan következtetjük az egész világban lévő rendet és hármóniát; 2) ez az erősség csak világ' alkotójára, nem pedig teremtőjére vezet; 3) ebből az erősségből az Isten erkölcsi tökéletességei nem következnek.

Az első kifogásra így lehet felelni: a' világ' előttünk esméretlen részei az esméretesekkel összeköttetésben vagynak, nem lész tehát alaptalan ez az állítás, hogy a' világ' esméretlen részeiben azon szép és bölcs rend uralkodik, melly az esméretesekben; a' másodikra, ha a' physico-theologia erősséget összekötjük a' cosmologiai-

val, világ' teremtőjére fog vezetni; a' harmadikra: vagynak e' világban erkölcsi valóságok, 's ezekre is figyelmezvén okoskodásunkban, következtethetjük belőlök az Isten' erkölcsi tökéletességeit. A' mi ezeken felűl azon kifogását illeti Kántnak, melly egyaránt nyomná mind a' cosmologiai, mind a' physico-theologiai erősséget, hogy az ok' és az okozat' összeköttetésének törvénye csak a' látható világban alkalmaztatható, a' láthatatlan világben pedig nincs helye, ez nem egyéb szabad kéjes állításnál, mellyet Kánt meg nem mutatott. És vajjon nem czáfolja e meg magát Kánt, midőn a' szabadság' viszonyát az emberi cselekedetekre, holott a' szabadság sem tartozik az érzéki világhoz, az okság (caussalitas) formája alatt gondolja.

§. 89.

2) Erkölcsi erősségek.

Literatura.

Jacob (Ludw. Heinr.) Ueber den moralischen Beweis für das Daseyn Gottes. Lieb. 1791. 2-te Ausg. 1798.

Sintenis (K. H.) Theophron, oder es musz durchaus ein Gott seyn! und zwar was für einer? Zerbst, 1800. 2-te verbesserte Ausg. 1803.

Flatt (Joh. Fried.) Briefe über den moralischen Erkenntniszgrund der Religion in Beziehung auf d. kant. Philosophie. Tüb. 1789.

Eckermann, über das Daseyn Gottes,

als ein Postulat der prakt. Vernunft betrachtet. In s. theol. Beiträg. 3 Bde 1. St. 5 Bd. 2. St.

Ammon (Chph. Fr.) progr. I. II. recognitio argumenti ethonomici, quo numen esse sumitur. Erl. 1806. sq.

Az erkölcsi erősségeken az Isten' lételének megmutatására ollyanok értetnek, mellyek az erkölcsi törvényből húzatnak le.

De az ember' erkölcsi természetéből kétféleképen okoskodhatunk, ú. m. vagy a' szemlélő okosság által, 's ez az erősség l e l k i e s m é r e t b ő l vettnek neveztethetik; vagy pedig a' cselekvő okosság által a' feltétetlenűl parancsoló erkölcsi törvényből, melly a' Kánté, 's azt ő a' c s e l e k v ő é s z' k í v á n a t j á n a k (postulatum rationis practicæ) nevezi.

Az első imez: mindnyájan érzünk keblünkben olly szent és változhatatlan törvényeket, mellyek szerint cselekedeteinket alkalmaztatni tartozunk. Ezen törvények magunktól nem származhattak, mert úgy vagy lágyabb törvényeket szabtunk volna magunk elébe, vagy pedig azt a' keményt kéjünk szerint változtatnánk meg, kivűlöttünk kell tehát lenni a' törvényadónak. Minthogy pedig ezek az ő szívünkbe nyomott törvényei erkölcsiek, szentek; szükség, hogy ő maga is erkölcsi, jó és szent légyen. — Ez a' törvényadó az Isten.

A' második erkölcsi erősség az Isten' létele' megmutatására, az, a' mellyet königsbergi profes. Kánt Immánuel, a' feltétetlen

parancsoló (categorischer Imperativ — az a' KELL; németűl: du SOLLST) erkölcsi törvényből húzott le, imez:

Az ember kettőben leli fel fő javát: a' reá nézve lehető erkölcsiségben (morálitásban) és a' boldogságban (kedve' teljesítésében). Hogy azt tegye a' mi erkölcsi tekintetben szép és jó, ezt okos természete (lelke) parancsolja; hogy azt kívánja, a' mi néki boldog lételt látszik ígérni, a' mi kedve szerint van, arra érzékisége ösztönözi. De az embertől csak az elsőbb függ, nem a' második is; — (mert ha az erkölcsi jót igazán akarja, meg is teheti, 's illyenkor elég erőt talál magában az erkölcsiségnek, a' categoricus Imperativusnak a' szívből felkiáltó KELL-nek még azt is áldozatúl hozni, a' mit vele érzékisége kívántat; — így a' mártyrok, kik készebbek voltak halni, mint keblek' sugallatit megtagadni.) Kell tehát lenni valamelly fő-valóságnak, ki a' dolgok' folyamatját a' szerint igazgassa, hogy az ember erénye (virtusa) és boldogsága harmóniában álljanak; külömben a' lelkiesméret' szava, melly feltétetlen parancsolja a' kötelességet, igazságtalan és képtelen. — Az alternativának utóbbi czikkelye erkölcsiképen lehetetlen (moraliter impossibile), és így az elsóbbet igaznak kell esmérnünk; vagy a' mint Kánt fejezi ki magát — postulálom, hogy kell lenni olly végetlen valóságnak, a' ki kötelességem' teljesítését és boldogságomat összehangzásba tudja hozni, 's boldogságomat megadhatja. — Ezen o-

koskodás által ez a' megfogásunk lesz Istenről: erkölcsi világigazgató.

Ammon az erkölcsi erősségnek három nemét külömböztette meg; az elsőt, melly a' feltétetlenűl parancsoló erkölcsi törvényből a' törvényt teljesítőnek megjutalmaztatójára húz következést, nevezi ethonomicum argumentum-nák. Ez a' Kánté; a' másodikat, mellyben azon törvényből, egy ollyan isteni bírónak létełét húzzuk le, a' ki a' bűnöst megbünteti, és a' világ' megzavart erkölcsi rendjét visszaállítja, ez Ammonnál argumentum juridicum, a' jónak győzedelme. — De nyilván van, hogy együvé tartozik ez a' kettő; amaz a' megjutalmaztatásra, ez pedig a' büntetésre vitetik; a' harmadik az, melly már Augustinusnál is találtatik, nevezi Ammon argumentum religiosumnak. Itt az embernek vele született vágyakodásából a' fő jóra, de a' melly soha sem elégíttetik ki, felemelkedünk a' fő jónak kútfejére az Istenre.

Tagadhatatlan ugyan, hogy az erkölcsi erősségeknek hathatós voltok, kivált ha a' cosmologiai és physico-theologiai erősségekkel egyesíttetnek, kétséget nem szenved; de hogy ez abban az alakban, mellyben Kánttól az erkölcsi erősség előadattatott, a' többi erősségek' kizárásokkal egyetlen egy bátorságos és bizonyos mód volna, hogy az Isten' lételéről kielégítő meggyőződést szerezzen, egyet vele nem érthetünk. Mert ha elhalgatnánk is az ő

okoskodását terhelő nehézségeket; illyenek a) hogy a' fő jónak ideáját, együtt meg nem férhető elemekből alkotta össze, millyen a' szentség és a' boldogság. Az első csak ollyan valóságban lehetséges, kinek akaratja, minthogy kívánó tehetségére a' kellemes és kellemetlen állati érzések behatás nélkűl maradnak, magától és mindenkor összehangzik az erkölcsi törvénnyel. A' boldogság ellenben, megszakadatlan kielégítésében állván, minden hajlandóságoknak, előre felteszi a' kellemetesnek érzését; ott pedig a' hol ennek helye van, az akarat nem határozhatja el magát magától, és mindenkor arra, hogy az erkölcsi törvénnyel összeegyezzék és így szent légyen; b) hogy ez az erősség tulajdonképen csak az ember' érzéki természetének és nem a' cselekvő okosságnak, mint a' Kánt' oskolája akarná, kívánata; c) hogy a' boldogság és jó lét utáni törekedés' kielégítése lenne itt létünknek fő feladatja — elég lenne annyit említeni, hogy a' fő szentség' ideája, mellyre erkölcsi természetünk visgálása vezet, az Isten' észképét ki nem meríti. Össze kell hát kötnünk minden erősségeket. Erkölcsi természetünkből 's a' törvényből, melly szívünkbe íratott, megesmérjük, hogy az Isten szent és igazságos törvényadó; a' természet' míveiből kisúgárzó szép rendből, 's a' dolgoknak czélirányos összeköttetésekből, hogy ő értelmes és bölcs alkotó; a' változásnak alája vettetett dolgok' létre szólításokból, hogy ő

mindenható teremtő; okosságunkba nyomatott fő tökéletesség' észképéből, hogy ő a' legtökéletesebb való. — Igy egyik erősség a' másiknak hiányát pótolja.

§. 90.

A' szent írás' tanítása az Isten' lételéről.

A' szent írás, mellyben isteni kijelentés foglaltatik, előre felteszi az Isten' lételét, 's ezt tudományosan oskolai módra sehol sem mutogatja. Ennek okát abban találhatjuk, mivel sem a' zsidók, sem a' pogányok nem hozták kétségbe az Isten' lételét. Jönnek elő mindazonáltal ollyan helyek mind az ó, mind pedig az új testamentomban, mellyekben az ember a' külső világ' alkotmányára, életének körűlményeire és erkölcsi természetére tétetvén figyelmetessé, az Isten' lételének hivésére 's tökéletességeinek esméretére vezéreltetik. Igy a' VIII-dik Zsoltárban világos és érdekes megmutatása foglaltatik az Isten' lételének. Mindjárt kezdetében az éneknek a' leghathatósabb kifejezésekkel hirdeti a' szent költő az Isten' dícséretét. 2. v. — A' kezdő beszéd után felhozza fő tételét; az Isten' lételét mutató bizonyságok olly érthetők 's világosok, hogy a' kisded gyermek is felfoghatja azokat, 's azokkal az istentagadót megczáfolhatja, 3. v. Ezentúl az égre emelvén szemeit, álmélkodással telik el, az égi testek' visgálásokban, 4. v; eljárván ezeket elméjével, magára tekint, 's illy gondolatok ébrednek benne: ez a' mih-

den csudák' összesége az ember, kicsinynek látszik ugyan, de azért nyilvánvaló tanúsága egy olly hatalomnak, bölcseségnek 's jóságnak, mellyel nem bír más, hanem egyedűl az Isten, 5—9. v. — A' XIXdik Zsoltárban szintúgy a' természetre tétetnek figyelmetesekké az emberek. A' teremtett dolgok magasztalják a' teremtőt az egész világra kiható dicsérettel, 2—5. v. Melly felségesek az ő munkáji, melly felséges az ég' királya a' nap 6. 7. v.

Az új testamentomban is nyomait találjuk ezen okoskodásnak. A' Róm. 1, 19. 20. azt tanítja az apostol: még a' pogányok is, kikkel természetfeletti kijelentés nem közöltetett, megesmérhetik az Isten' lételét; mert a' pogányoknak kijelentette magát a' természet által. Ő ugyan láthatatlan, mindazonáltal létele 's tökéletességei megesmérhetők a' természet' munkájiból. Az apostol' szavai ezek: *A' mit az Isten felől tudhatnak az emberek, nyilván vagyon ő bennek, mert az Isten megjelentette nékiek. Mert a' mi ő benne láthatatlan, tudniillik az ő örökkévaló hatalmassága és istensége, e' világnak alkotmányából és a' teremtett állatokból megértetvén megláttatnak, a' végre, hogy légyenek ők magok-menthetetlenek.* — Ezekben a' cosmologiai és physicotheologiai erősségek összefoglaltatnak.

Lelkiesméretünk 's erkölcsi természetünk által is vezérel az új testamentom az Isten' esméretére. Róm. 2, 14. 15. *Mivelhogy a' pogányok, kiknek írott törvények*

nincsen, természet szerint a' törvényhez illendő cselekedeteket cselekesznek, azok noha nekik törvények nincsen, mindazonáltal ő magok magoknak törvények. Úgymint kik megjelentik, hogy a' törvénynek cselekedete az ő szívekbe íratott, bizonyságot tévén a' lelkiesméretek is, midőn az ő érzéseik őket vádolják vagy mentik egymás között. Ebben a' szent írásbeli helyben a' következendő tételek foglaltatnak: a) az ember megesmérheti az erkölcsi törvényt, mivel az az ő szívébe van írva, külső kijelentés nélkűl is; b) hogy van a' szívben illyen természeti erkölcsi törvény, bizonyítja a' lelkiesméret, melly megítél bennünket, vádol vagy megigazít, a' szerint a' mint a' törvényt vagy általhágtuk, vagy betöltöttük; c) a' törvény törvényadó nélkűl nem lehet, kell hát lenni egy törvényadónak a' ki azt szívünkbe írta; d) a' lelkiesméret tehát, melly egy külső bírótól mint belső bíró felvígyázóúl adatott belénk, vezet minket egy erkölcsi törvényadónak hivésére, kit Istennek nevezünk.

§. 91.

Különféle vélemények az Isten' létele' tekintetében. Theismus, Hylozoismus, Materialismus, Idealismus és Pantheismus.

Az a' nézet, melly az Istenről a' szent írásban is előjön, tudniillik, hogy ő ollyan valóság, kinek önállású élete van, 's mivoltára nézve külömbözik a' világtól, szokott neveztetni T h e i s m u s n a k. Ez a'

theismus vagy istenhivés Dualismus, a' mennyiben mindenben a' mi van, kétfélét külömböztet meg, ú. m. az Istent, vagy az általános lételt, a' ki által van minden más függő létel; és a' világot vagy a' függő lételt, mellynek fenállási oka az Istenben van. Minden ennek ellenébe tétetett vélekedéseknek abban tehát egymással meg kell egyezni, hogy a' létel' kétféleségét tagadják 's egyféleségét állítják. Illyenek a' Hylozoismus, Materialismus, Idealismus és a' Pántheismus.

1) Hylozoismus az a' nézet, melly az ideálét és reálét, vagy az Istent és a' világot egy egymástól kölcsönösen függő lételben fogja össze, úgy nézvén a' materiális világot (την ὑλην) mint az Isten' végetlen substantiáját, mellyet az Isten' lelke mint képező és elevenítő erő meghat és mozgat. Itt hát az Isten úgy tűnik elő mint a' világ' lelke, a' világ pedig mint az Isten' anyagos teste.

2) A' Materialismus, melly tagadja, hogy volna e' világnak lelki természetű, 's a' világtól külömböző oka. A' ki így vélekedik, csak az érzékek által tapasztalhatót tartja valóságosnak; minden származást 's alakot a' világban úgy tekint, mint a' természeti erő' szüleményét.

3) Az Idealismus, melly a' külső tárgyaknak csak annyiban tulajdonít valóságot, a' mennyiben azok az elme' képzeletében vagynak; itt hát az Istennek, mint általános életű individuumnak megfogása

puszta képzeleti erkölcsi világrend' fogatjává lesz. Illyen a' Fichte' ideálismusa. E' szerint az Isten az erkölcsi világrend, a' jó ügynek végdiadalma.

4) A' **Pantheismus** (universalismus), melly a' létel' és származás', Isten' és a' világ' egynemüségét állítja, a' legszorosb értelemben, midőn vagy a' világot viszi áldozatúl az istenség' ideájának, vagy az Istent áldozza fel a' világnak.

Amaz, melly **idealisticus** Pantheismusnak neveztethetik, a' Spinozáé. Az ő értelme szerint csak egy önálló 's változhatatlan (substantia) van, tudniillik az Isten. Ez az egy substantia, két végetlen tulajdonsággal bír, gondolkozással 's kiterjedéssel; melly két tulajdonságból származván minden határozott dolgok, nem egyebek azok az isteni substantia módosításainál.

A' Pantheismus második neme, melly az Istent, a' természetbe helyheztetvén azt, megfosztja individuális lételétől, neveztethetik **materiálisticus** Pantheismusnak. Illyen a' Schelling tudománya az **Általánosról** (Absolutum), melly a' személyt és tárgyat (subjectivum et objectivum) a' természeti és lelki erőket, a' végest és végetlent, a' reálét és ideálét, egy szóval minden képzelhető külömbséget és ellentételt, absoluta Indifferentiában (általános Ugyanazonságában a subjectivumnak és objectivumnak) magában egyesíti. Ez az Általános (Absolutum) az, a' mit Schel-

ling Istennek nevez. Csak ez az általános Ugyanazonság van (existit), másnak semminek sincs valódi létele. Minden más, a' mit világnak neveztünk, csak az Absolutum, kifejlése 's kinyilatkozása, a' mennyiben az ellentételek, mint az Absolutum' „kinyomásai, pólusai," belőle jőnek ki. Innen minden különféleség' különbsége, csak mennyiséges, nem millyenséges különbség (quantitativum tantum, non qualitativum), 's magában egyetlenegy dolog sem létez. Minden dolog, akármi legyen is az, csak az absolutum' kinyilatkozása bizonyos alakban. De ez a' kijövés az Absolutumból nem csak úgy tekintetik, mint az Absolutum revelátiója, hanem úgy is mint elválás, elszakadás az Absolutumtól (alkalmaztatva az egyházi dogmára: bűn, eset). A' lelkek szintúgy mint az érzéki világ nem valami létezők, hanem előállottak az elszakadás által az Absolutumtól, mellyel ismét egyesűlnek. E' szerint a' mindenség az Absolutum' létele és élete. Az okosság az Általános' előterjesztésére, a' Schelling' véleménye szerint, az értelmi szemlélés (die intellectuelle Anschauung) által jut el. De az hogy eshetnék meg, mind eddig meg nem mondatott; valamint az sem mutattatott meg, hogy volna lehetséges az általános élet megfogása az emberi okosságra nézve, melly maga is úgy gondoltatik csak, mint az általános élet' elmúló alakja. Maga az Általános is úgy látszik nem egyéb üres szónál előterjesztés nélkűl. Ez a' Pantheis-

mus nyilvános ellenkezésben van azzal, a' mit a' keresztyén vallás tanít az Istenről és az ő lételéről, jóllehet azt a' Pantheismus' baráti az egyház' szokott szólás formuláiba tudák öltöztetni. Mert a' véges' és végetlen' ugyanazonsága, nem csak az hogy ellent mond a' keresztyén előterjesztésnek Istenről, mint a' ki e' világtól külömböző való, hanem le is ront minden külömbséget Isten és ember között; valamint az erkölcsiség', szabadság', halhatatlanság' észképeinek sem adhat helyt, úgy tekintvén az emberi, 's az individuális élet' minden jeleneteit, mint az Absolutum' mindenkor megújúló, de szünetlenűl ismét elmúló életének kimutatódásait, mint buborékokat a' közönséges élet-oceánon', mint az universum' (melly itt egy mindent magában foglaló állat' alakja alatt gondoltatik) munkásságának és életének lökődéseit (vibratio).

Sokan hibásan úgy akarták nézni a' szent írókat is, mint a' Pantheismus' barátit, felhozván vélekedéseknek támogatására Pál apostolnak ezen szavait Csel. 17, 28: *εν αυτῳ γαρ ζωμεν, και κινυμεθα, και εσμεν ő benne élünk mozgunk és vagyunk.* De hogy itt Pantheismus nem taníttatik, mutatja a' 24-dik vers, a' hol Isten és világ megkülömböztetnek egymástól, 's ez a' kifejezés *εν αυτῳ* annyit tesz: *δι' αυτυ* ő általa. Itt hát nem arról van szó, millyen viszonyban kell gondolni az Isten' substántiáját, hanem inkább az ő erejét e' világra nézve; azaz,

ták' megfogások; hanem csak azokat, kik materiálismust tanítottak; mert a' materiálismus következetesen fejtegettetvén, mindenkor atheismuson végződik. A' régi história, az atheusok közzé számlálta Leucippust, a' mélosi Diágorást, az abderai Protágorást, az áthénaei tyrannust Critiást, Theodórust, a' ki innen atheus nevet kapott, és a' rómaiak közzűl Lucrétiust. Az újabb időkből az athéusok közzé lehet számlálni azokat, kik a' múlt század' felén francziaországban a' materiálismust terjesztették. Mert az atheismus a' materiálismussal szokott egyesülve lenni, vagy azzal az állatással, hogy nincs egyéb testnél vagy matériánál, melly minden dolgok' lételeknek kielégítő okát magában foglalja. Illyenek voltak la Mettrie, Helvétius, a' franczia nagy encyclopaedia' alapítóji Diderót 's d'Alembert. De az atheismus öszszeköttetésben a' materiálismussal nyilván 's a' legnagyobb elmésséggel abban a' munkában adattatott elő, melly ezen czím alatt: a' természet' rendszere (Systéme de la nature) London'ban 1770-ben a' Mirabaud' neve alatt jött ki. Ezen könyvnek szerzője (hihetőleg báró Holbach la Grange udvari tanítójával együtt) azt kívánta volna elhitetni olvasóival, hogy az emberi nemzet' boldogságának fő akadálya az Isten' lételének hívése volna, 's ennek egyetlenegy szűlőannyának tekinthetnénk esmeretlenségünket azon természeti törvényekkel, mellyeknek minden alájok vettetett.

De ha a' materiálismust közelebbről megvizsgáljuk, nem lesz nehéz annak gyenge oldalát felfedni. Mi a matériáról csak annyit tudhatunk, a' mennyit arról érzékeink vagy a' tapasztalás tanítanak; a' mi ezeken kivűl a' matériáról mondatik, nem egyéb puszta költeménynél. Ebből pedig a' mit tanít a' tapasztolás a' materiáról, tudniillik hogy az kiterjedett, összeférkezhetetlen, részekre osztható, mozogható, vonszó és visszataszító erővel bír 's a' t. a' világnak 's az abban találtató dolgoknak előállások ki nem magyaráztathatik.

Ez a' szó *αθεος* előfordúl az új testamentomban is, de nem jelenti azt, a' kinek az Istenről nincs esmérete, vagy a' ki az Isten' lételét tagadja, hanem részszerint arról mondatik, a' ki nem tiszteli az igaz Istent, hanem bálványt imád, részszerint a' ki vétkes életet él. Talán mind a' két értelem együtt van Eféz. 2, 12. hol a' pogányok neveztetnek *αθεοι εν τῳ κοσμῳ* azaz, bálványok' tisztelőji, az istenteleneknek társaságokban.

§. 93.

Az Isten' egysége.

A' theologusok, Gerhárdot, Dőderleint, Eckermannt, Wegscheidert és Bretschneidert kivévén, az egységet Istenben az ő tulajdonságai közzé számlálták. De szorosan vévén, nem tulajdonság az, minthogy általa az Isten' fogatja új jegyet nem nyer, hanem inkább az a' feltétel, melly alatt gon-

dolhatja az ész a' legtökéletesb való' ideáját.

Ez a' kifejezés: egy az Isten, azt teszi, hogy a' legtökéletesebb való' ideája csak egy individuumban van valósítva; ez tehát szám — nem pedig faj egység (unitas numeri, non speciei).

A' magának hagyattatott ész a' história' bizonyítása szerint, ezen vallás' igazságnak: egy az Isten, esméretére el nem juthatott; s már a' Genesis is úgy adja elő azt, mint a' melly az emberi nemzet' törzsök szüléjivel kijelentés által közöltetett. De az isteni oktatás által megvilágosíttatván az ész, nem csak annak elfogadására kész, úgymint a' melly őtet kielégíti, az emberi szívet megnyugtatja, sőt magában is talál okokat, mellyekre ezen hitét építheti, épen azokat, mellyek által az Isten' hivésére vezéreltetik.

Az okosság egynél több valóságot nem gondolhat, mellyben minden tökéletességek feltaláltatnának (ontologiai erősség); — egy szükséges ok elegendő a' világ' előállásának 's fenmaradásának kimagyarázására, (cosmologiai erősség): — a' világban tapasztalható rend és hármónia, a' dolgok' czélarányos összeköttetések, az erkölcsi törvény, a' világ' erkölcsi rendje, az értelemmel felruházott valóságok' egy vég czéljok — (a' virtus, és az ehez mérséklett boldogság) — egy bölcs alkotónál, törvényadónál 's világkormányozónál többet nem

kívánnak (physico-theologiai és erkölcsi e-rősségek).

A' Genesis' bizonyítása szerint az első emberek egy Istent hittek, de az ő maradékaik az elszéledés után bálványozásra tévedvén, ez a' vallásczikkely, melly az igaz vallás' szegeletköve, csak a' Semtől származó zsidók között maradt fenn; kik között nevezetes volt Ábrahám, az egy Istennek legbuzgóbb tisztelője és a' törvényadó Mózes, a' ki az Izráel' népének polgári, de egyszersmind vallásos és erkölcsi intézetét ezen főtörvényre alapította: *halljad Izráel: a' mi Urunk Istenünk egy Isten.* 5 Móz. 6, 4. Ezen vallás igazság mellett buzogtak a' proféták is, Illyés, Ésaiás. Az utolsónál nevezetes hely az, a' hol így szól a' Jehova: *én vagyok a' Jehova, és nincsen több, énnálamnál több Isten nincsen.* Ésa. 45, 5—7. Elhajlottak ugyan a' zsidók gyakorta az egy igaz Isten' tiszteletétől, de a' proféták' intéseiknek volt legalább annyi foganatjok, hogy közöttök mindenkor maradtak ollyanok, kik térdeiket nem hajták meg az idegen isteneknek. A' babilóniai fogság olta pedig, mellyet a' proféták úgy adták elő, mint a' Jehovától lett elszakadás' büntetését, állhatatosan megmaradtak a' zsidók az egy igaz Isten' tisztelete mellett.

Hogy Mózes, a' proféták és az okosabb zsidók az ő Jehovájok alatt nem valami nemzeti Istent gondoltak, a' millyenek voltak más nemzeteknek isteneik, hanem ér-

tették alatta az egyetlen egy Istent, a' ki mindeneknek teremtőjök, megtartójok és igazgatójok, az ó testamentomi szent könyvekből világos; az uj testamentomban foglaltatott tanításaikból Jézusnak és az apostoloknak kitetszik, hogy ez a' tudomány a' keresztyén vallásnak sarkalatos hitágazatja. Maga mondja a' Jézus, hogy ez feltétele az örök élet' megnyerésének: *ez az örök élet, hogy megesmérjenek tégedet, egyedülvaló igaz Istennek, és a' kit elbocsátottál Jézust Messiásnak* Ján. 17, 3. Pál apostol határozottan állítja, hogy csak egy Isten van, a' ki e' világ' teremtője 's megtartója Csel. 14, 15. Eféz. 4, 6: *egy az Isten, a' ki mindeneknek attya, ki mindenek felett vagyon, és mindeneknek általa, és tibennetek mindenitekben*; — gyakran figyelmeztet a' pogány népek' bálványaiknak hijábavalóságokra: *tudjuk, hogy a' bálvány semmi e' világon, és hogy ninçsen más Isten, hanem csak egy. Noha sokan akár az égben, akár a' földön isteneknek neveztetnek (a' minthogy sok isteneket és urakat imádnak az emberek) mindazáltal nékünk csak egy Istenünk vagyon, az Atya, kitől vagynak mindenek, 's mi is ő érette vagyunk. Urunk is egy vagyon, a' Jézus Krisztus, a' ki által vagynak mindenek és mi is ő általa.* 1 Kor. 8, 4—6. — A' Jézus' és az apostolok' tanításaikból még nyilvánosabban kitetszik a' közönséges monotheismus mint az ó testamentomból.

Az egy Istenhivés (monotheismus) nagy fontosságú: 1) Szemlélőleg (theoretice), ellenébe tétetvén a) a' sok istentartásnak (politheismus), mellyet az egyházi atyák Tertulliánus, Athenágorás, Athanásius, a' nyssai Gergely, Boëthius és más apologéták mind a' szent írásból, mind a' józanokosságból vett erősségekkel igyekeztek megczáfolni. b) a' két istentartásnak (dualismus), mellyet a' keresztyének között a' manichéusok követtek. c) A' háromistenhivésnek (tritheismus), mellyel a' keresztyének között - a' monophysita Ascusnages (a' 6-dik században), Philoponus (a' 7-dik század' elején), Godeschalcus (a' 9-dik), Roscellinus (a' 11-dik), Abälárd (a' 12-dik) és Sherlock (a' 17-dik században) vádoltattak. Ők ugyan soha sem állították azt világosan, hogy három istenek vagynak, sőt ezen vádat hamisnak kiáltották; hanem mások azt az ő szavaikból, mellyekkel, a' Szent Háromság' titkát magyarázták, következtették. Voltak ollyanok is d) kik ezen titok' fejtegetésébe ereszkedvén, azzal vádoltattak, hogy négy isteneket tartanának. Illyen volt Damiánus (a' 7-dik században), a' ki azt sürgetvén Philoponus ellen, hogy az istenséget nem úgy kellene tekinteni mint nemi megfogást, hanem mint magában létezőt, mellynek a' három személyek részesei volnának, követőjivel együtt Tetraditának neveztetett. Hasonló hibába estek, de más tekintetben, (a' 4-dik században) némelly gnosticusok

az úgy nevezett Hypsistariusok, kik magát az istenséget (τον ὑψιστον), a' szükséges isteni valótól megkülömböztetvén, a' szerint a' mint az egyház' tanítását a' Szent Háromságról vagy megvetették, vagy elfogadták, vagy a' dualistáknak vagy a' tetraditáknak osztályokhoz számláltattak. — Ma már igen ritka jelenet, hogy valaki a' monotheismust megtámadná, 's a' kik ezt az újabb időkben vagy könyelműségből, vagy pajkosságból cselekedték, mint Parny († 1814.) ezen czímű munkájában: az isteneknek harczok (la guérre des Dieux) és Maréchal († 1805.) a' ki inkább átheistának mint theistának, inkább politheistának mint monotheistának kívánt tartatni, csak kevés figyelmet ébresztettek.

2) Cselekvői tekintetben (practice) is fontos ez a' tudomány; alkalmatos ugyan is a' nyomorúságoktól szorongattatott szív' megnyugtatására, 's a' felebaráti szeretet' felgerjesztésére. Mert ha egy az Isten, szenvedésink attól származván, a' ki örömeinknek is adója, úgy bizonyosan javunkra czéloznak; 's egy atya' gyermekei lévén, kölcsönös szeretetre 's egymás felsegélésére köteleztetünk.

II. SZAKASZ.

AZ ISTEN' TULAJDONSÁGAIRÓL.

§. 94.

Megfogás az Isten' tulajdonságairól, 's azoknak esméretekre vezető útak.

Az emberi véges értelem kényteleníttetvén minden dolgot, mellyről magának világos esméretet kíván szerezni, részenként venni gondolóra, a' fő valóság' tökéletességeit is, hasonlóképpen azok egymással elválhatatlan összeköttetésben vagynak, részenként veszi gondolóra, és már a' fő tökéletesség' részei egyenként gondoltatván, isteni tulajdonságoknak (attributa divina, ἀξιώματα, νοήματα) neveztetnek.

A' régibb dogmaticusok a' tökéletességeket elvonva (in abstracto), mellyek az Istennek szükségesképen tulajdoníttatnak (attributa divina), p. o. szentség, bölcseség, megkülömböztették először azon tulajdonságoktól egybefoglalólag (in concreto), mellyek jelentik az Isten' viszonyát e' világra, (prædicata Dei relativa), p. o. teremtő, megtartó; másodszor az egy isteni állatban lévő három isteni személyek' megkülömböztető jegyeiktól (proprietates divinæ).

Az isteni tulajdonságok' esméretekre két út vezet: 1) a' természetnek, különösen pedig erkölcsi természetünknek figyelmetes vizsgálása; 2) a' szent írás.

Az elsőbb úton Istennek tulajdonítunk a) ollyan tökéletességeket, mellyeket a' teremtett dolgokban, különösen magunkban találunk, mint azon tökéletességek' okának. Illyen okoskodás ez a' szent írásban: *a' ki a' fület plántálta avagy nem hall e? és a' ki a' szemet teremtette nem lát e?* Zsolt. 94, 9. A' scholasticusok ezt nevezték: Via causalitatis (κατα φυσιν); b) a' teremtett dolgokban találtató tökéletlenségeket elhárítjük Istenről, a' mint szól Sámuel próféta: *az Izráelnek erős Istene nem hazud, és meg nem változik, mert nem ember, hogy valamiben megváltozzék* 1 Sám. 15, 29. (Via negationis, κατ' αφαιρεσιν); — c) a' teremtett dolgokról az Istenre általvitt tökéletességeket véghetetleneknek gondoljuk. *Nem ollyanok az én gondolataim mint a' ti gondolataitok, sem az én útaim mint a' ti útaitok, azt mondja az Úr!* Ésa. 55, 8. (via eminentiæ, κατα ὀχησιν).

Ezen az úton jutván el az Isten' tulajdonságainak esméretekre, nyilván következik innen, hogy a' mi előterjesztésünk Istenről hasonlati (analogica), képes (symbolica), 's hogy mi az anthropopathismust és anthropomorphismust egészen soha ki nem kerülhetjük. Hasonlatossági először, a' mennyiben az a' magunk saját tökéletességeitől vétetett. Ugyan is minthogy magunknál tökéletesebb valóságot nem esmérünk, az ész a' legtökéletesebb valóság' ideáját csak úgy formálhatja, ha azt, a' mi az emberben tökély, tulajdonítja Istennek

a' legfelsőbb mértékben, a' tökéletlenségeket pedig tőle elhárítja. — Képes másodszor, mivel az, az Isten' mivoltának meg nem felel, hanem azon megfogások és képek által, mellyek a' véges valóságoktól vétettek, azt valamennyire ábrázolja. Innen következik, hogy a' mi előterjesztésünk Istenről, mindenkor valami emberit foglal magában, 's az ő tökéletességei az emberi tulajdonságoktól vétetett kifejezésekkel írattathatnak le, (anthropopathismus). Illyen a' szent írásban igen sok találtatik. De itt soha se felejtsük, hogy az az emberi és tökéletlen, melly a' mi gondolkodásunktól és kifejezésünktől elválhatatlan, nincsen meg az Istenben, különben abba a' hibába esnénk, melly anthropomorphismusnak neveztetik.

A' mi azt az ellenvetést illeti, hogy a' mi esméretünk az Istenről tökéletlen, azt mondhatjuk: a) mi véges valóságok nem várhatjuk, minthogy reá alkalmatosok sem vagyunk, hogy az Isten' mivoltát kiesmérjük. Ezt jelentik az apostolnak ezen szavai: *az Istent senki sem láthatja* 1 Tim. 6, 16. b) azon esméretünk Istenről, mellyre eljuthatunk ebben az életben, elegendő világosságot nyújt minékünk azon viszonyról, mellyben van Isten reánk nézve, és rendeltetésünkről.

Arra a' kérdésre pedig, mellyről az eunomiánusok a' IV-dik, a' scholasticusok pedig a' XIV. és XV-dik századokban vetélkedtek, t. i. valyon az isteni tulajdonságok no-

minaliter vagy realiter, (innen volt a' nevek is: nominalistæ et realistæ) külömböznek e? megfelelhetünk, ha az objectivumot és subjectivumot megkülömböztetjük. Magában az isteni természetben (objective) nem gondolható az isteni tulajdonságok' külömbségek, mert így az Istennek részekből kellene állani; de a' mi képzeletünkben (subjective), az isteni tökéletesség' egyes részei valójában külömböznek egymástól, a' mennyiben mi más jegyeket kötünk az örökkévalósághoz, mint a' bölcseséghez. Objective tehát a' külömbség az isteni tökéletességek között nominalis csak, de subjective realis.

A' szent írás pedig kétféleképen vezet el az isteni tökéletességek' esméretekre, ú. m. a' nevek által, mellyeket tulajdonít Istennek, és az ő tökéletességeinek előadások által.

§. 95.

Az isteni tulajdonságoknak felosztások.

A' scholasticusok' nyomdokain menvén a' theologusok, az isteni tulajdonságokat külömböző osztályok szerint adták elő: jóllehet egy sincs ollyan ezek között, melly minden tekintetben tökéletesnek neveztethetnék. — Megkülömböztették;

1) Foglalatjokra figyelmezvén, a' tagadó tulajdonságokat (attributa negativa, ἰδιώματα, ἀποφατικά, ἀφαιρετικά), mellyekkel Istentől tökéletlenségek háríttatnak el, az állító tulajdonságoktól (attributa po-

sitiva, *id. καταφατικα*) mellyek által némi tö-kéletességeket tulajdonítunk. — De ez a' felosztás hibás, a' mennyiben a' tagadás csak a' kifejezésben van. Ezek által is tökéletességet adunk Istennek, csakhogy azokat pusztán tagadással fejezhetjük ki.

2) Az Isten' viszonyát e' világra vévén gondolóra, megkülömböztették a) az általános vagy belső tulajdonságokat (attr. absoluta s. interna), mellyek Istennek a' teremtett dolgok' viszonya' tekintete nélkül is tulajdoníttathatnak; a' rávitelesektől vagy külsőktől (attr. relativa s. externa), mellyeket csak a' teremtett dolgok' viszonyokban gondolhatunk. — Ez a' felosztás egyre megy azzal, melly szerint az isteni tulajdonságok b) nyugvókra vagy benmaradókra (attr. quiescentia seu immanentia *id. ανενεργητα*), mellyekben semmi munkásságot sem gondolunk, és munkásokra vagy kihatókra (attr. operativa s. transeuntia, *id. ενεργητικα*) osztatnak. — Az isteni tulajdonságok felosztatásokat nyugvókra és munkásokra azzal terhelik, hogy az Istenben semmi sincs nyugvó. Igaz ugyan ez tárgyügyelőleg (objective), de nem valóügyelőleg (subjective). Mert a' mi előterjesztésünkben, és épen ez az a' mit felosztunk, jőnek elő némelly tulajdonságok a' munkásság' jegye nélkül. — Ide tartozik az is, melly szerint c) a' közölhető tulajdonságok (attr. communicabilia) ezek a' teremtésekben is meglehetnek, mint jóság, bölcseség; a' közöl-

hetetlenektől (attr. incommunicabilia), — mellyek csak Istenben gondolhatók, mint: örökkévalóság, végtelenség, megkülömböztetnek. — De ez a' felosztás is hibás és hasztalan; mert teremtésekben nem lehet isteni tulajdonság, hanem csak valamely az isteni tulajdonságokkal analogum.

3) A' tulajdonságok' belső viszonyokra nézve, felosztották az isteni tulajdonságokat eredetiekre (attr. primitiva), mellyekből mások folynak, és másokból folyókra (attr. derivata). — Albertus Magnus lehúzott minden isteni tulajdonságokat az Istennek mint eredeti és szükséges eknak (causa primitiva et necessaria) eléterjesztéséből. Henke pedig a' végetlen szeretetet veszi eredeti tulajdonságnak. De helyesebben tarthatnánk eredeti tulajdonságnak Istenben a' végetlenséget, vagy általános tökéletességet. — Ugyan ez szolgál alapúl azon felosztásnak is, melly szerint az isteni tulajdonságok közönségesekre és különösökre osztatnak. Amazok az Isten' lételére, értelmére és akaratjára vitetnek egyszersmind; ezek pedig vagy csak a' lételre, vagy csak az értelemre, vagy csak az akaratra.

4) Az emberi tulajdonságoknak hasonlóságok szerint szokták osztani az isteni tulajdonságokat physicumokra és morálékra. Amazok az Istenre mint legtökéletesb létű valóra, ezek pedig mint lelki valóságra vitetnek.

Mi az isteni tulajdonságoknak előadásokban követjük a' következendő rendet:

Szólunk először azokról, mellyek a' legtökéletesebb lételre tartoznak; annakutánna az emberi lélek' hasonlósága szerint, előadjuk az isteni értelem', akarat' és érzés' tulajdonságait. — Ezek szerint a' legtökéletesebb valónak tulajdonítunk:

1) Lételére nézve a) elhárítván attól az idő határozottságát: önállást vagy általános függetlenséget, örökkévalóságot és változhatatlanságot.

b) Elhárítván a' tér' határozottságát: anyagtalanságot, megmérhetetlenséget, és mindenütt jelenvalóságot.

2) Mint lelkivalóságnak:

a) Az értelemre nézve: mindentudóságot és főbölcseséget.

b) Az akaratra nézve: főszabadságot, mindenhatóságot, állhatatosságot, igazmondóságot, szentséget, igazságot és jóságot.

c) Az érzésre nézve főboldogságot és dicsőséget.

§. 96.

I) Az Isten' lételének tulajdonságai, a' mennyiben nem határoztatik meg,

a) Az idő által.

Az Istennek lételére nézve, a' mennyiben meg nem határoztatik az idő által, tulajdonítunk

1) Önállást vagy általános függetlenséget (independentia absoluta, libertas metaphysica), melly szerint az ő léte-

lének oka' önmagában lévén, senkitől semmit sem vett, senkinek semmivel sem tartozik Csel. 17, 24. 25. *Az Isten a' ki teremtette e' világot, és mindeneket a' mellyek e' világban vagynak, mivelhogy menynek, földnek Ura, kézzel csinált templomokban nem lakik. Embereknek kezeiktől is nem tiszteltetik, mintha valami nélkül szükölködnék; holott ő ád mindeneknek életet, lehelletet és mindeneket.* A' scholasticusok ezen tulajdonságát Istennek aeternitas a parte ante és aseitas nevezték, a' mennyiben az ő lételének és fenmaradásának oka magában van. — Ezzel összeköttetésben van

2) Az örökkévalóság (aeternitas), az a' tulajdonság, melly szerint Istennek kezdete nem lévén, vége sem léssen. Ezt nevezték a' scholasticusok, aeternitas a parte post = immortalitas. A' szent írók ezt az elsőbb tulajdonsággal, mint együve tartozót összefogják. Az ó testamentomban felségesen íratik le az Isten' örökkévalósága. Erre esküszik a' Jehova 5 Móz. 32, 4, *felemeltem kezemet az égre és azt mondottam: Élek én örökké.* Neveztetik *elsőnek és utolsónak.* Ésa. 41, 4. 44, 6. Mózes a' XC-dik Zsoltárban így írja le az Isten' örökkévalóságát: *Minekelőtte a' hegyek lennének és formáltatnék a' föld és a' világ; öröktől fogva mind örökké te vagy erős Isten.* 2 v. *Mert ezer esztendő te előtted mint a' tegnapi nap, melly elmúlt, és az éjszaka' negyedrésze.* 4 v. — Az új testamentomban neveztetik Isten *örökkévalónak* (αιωνιος), ro-

molhatatlannak (αφθαρτος), *örökkévaló királynak* (βασιλευς των αιωνων) 1 Tim. 1, 17. *egyedül halhatatlannak* (μονος εχων αθανασιαν) 1 Tim. 6, 16. — Az örökkévalóságból következik.

3) *Változhatatlanság* (immutabilitas), mellyel minden állapotváltozás, erő- 's életfogyás vagy nevekedés Istenről elháríttatik. Ez a' tulajdonság íratik le Zsolt. 102, 25—28.. *Én erős Istenem — mind örökkön örökké vagynak a' te esztendeid. Minekelőtte a' földet fundáltad volna, és a' te kezeidnek munkája az egek volnának. — Ezek elvesznek, de te megmaradsz; mind ezek mint a' ruha megavúlnak, mint az öltözetet elváltoztatod azokat, és elváltoznak. Te pedig ugyanazon vagy, és a' te esztendeid el nem fogynak.* Jak. 1, 17: *Minden jó adomány és minden tökélletes ajándék onnét felül vagyon, melly leszáll a' világosságoknak Attyától, kinél nincsen változás, vagy változásnak árnyéka.*

§. 97.

b) A' hízak által.

Az Istennek lételére nézve a' mennyiben a' hízak által meg nem határoztatik, tulajdonítunk:

1) Anyagtalanságot (immaterialitas), vagy egyszerűséget (simplicitas), melly szerint Isten nem áll anyagból (materia) és nincs részekből összerakva. (Ezen tulajdonságot meg kell külömböztetni a' maga szellemiségétől (spirituali-

tas), mellyről a' 98-dik §-ben lészen szó.) Hogy Isten nincs összetéve részekből, tanítja a' szent írás, midőn ezt mondja, hogy őtet képekkel kiábrázolni, vagy hasonlítani valamihez nem szabad, hogy 'ő láthatatlan, hogy őtet csak az ő munkájiból lehet megesmerni, hogy ő lélek, és a' kik őtet imádják, szükség hogy lélekben és igazságban imádják. Innen megtetszik, hogy azt, midőn a' szent írásban Istennek emberi tagok, p. o. karok, szemek 's a' t. tulajdoníttatnak, nem kell venni tulajdonképen, hanem azok csak isteni tulajdonságokat, hatalmat, tudást jelentenek. Tulajdonképen értették ezen szent írásbeli helyeket az audiánusok vagy anthropomorphiták a' IV-dik században, kik neveket Audiustól vették. A' régi rabbinusok is úgy látszik tulajdonították Istennek emberi alakot, melly vékony világossági matériából szövetett, kiknek nyomdokain mentek a' II-dik században az ebioniták vagy palæsztinai zsidó-keresztyének. Az újabb időben Hobbes és Priestley védték azt a' véleményt, hogy Istennek vékony testet kellene tulajdonítani. Tertulliánus is az anthropomorphiták közzé számláltatott a' következő szavaiért némellyektől: Quis negabit Deum corpus esse, etsi Deus spiritus est? spiritus enim corpus sui generis in sua effigie (adv. Prax. c. 7.); de helytelenűl; mert ő nála corpus annyi mint substantia.

2) Megmérhetetlenséget (immensitas), vagy végtelenséget a' térre nézve; melly szerint az isteni essentia a tér által be nem fogatván, meg nem mérethetik, bé nem zárathatik, hanem essentiájának kiterjedése és megoszlása nélkül minden helyeket meghat. Ezen tulajdonsága Istennek essentialis vagy substantialis mindenütt jelenvalóságnak (ἀδιαστασια) szokott neveztetni. Mások, hogy az isteni substántiának megoszlásáról való hibás értelmet kikerüljék, az Isten' megmérhetetlenségén értették közönségesen a' végtelenséget (infinitas), azaz, azon tuladonságot, melly szerint minden az, a' mi az isteni természetben van, fő, egyetlenegy és határtalan. Mások ismét értették alatta a' megfoghatatlanságot (incomprehensibilitas), melly szerint az emberi véges elme az isteni természetet meg nem foghatja.

3) Mindenüttjelenvalóságot (omnipræsentia), melly szerint Isten minden helyeken egyszerre munkálkodhatik. Ezt a' tulajdonságot, hogy megkülömböztetődnék a' megmérhetetlenségtől, vagy a' mivolti mindenüttjelenvalóságtól, nevezik munkás mindenüttjelenvalóságnak (omnipræsentia operativa), sőt az újabb theologusok a' mindenüttjelenvalóságon többire csak ezt a' munkást szokták érteni. De ez a' szempont nem látszik egészen helyesnek; a' mivolti és munkás mindenüttjelenvalóságot együtt kell gondolni

mindenkor. Az első azt teszi, az isteni substántia a' teremtett dolgoktól a' hízak által el nem választathatik, mellyből magában foly a' második, hogy ő közvetetlen munkálkodhatik mindenekre.

Az ó testamentomnak némelly helyei ellenkezni látszanak az Isten' végetlenségével, mindenüttjelenvalóságával, p. o. hogy az Isten fel 's alá jár az Édenben, leszáll a' Sinai hegyre. Hágár a' pusztába fut, 's csudálkozik, hogy az Istent ott találja. Felébredvén Jákób, mikor néki az Isten álmában megjelenék. így szól: *Bizony itt vagyon e' helyben az Úr, de én nem tudtam* 1 Móz. 28, 16. A' zsidó nép Kanaánban megtelepedvén 's Jehovának ott oltárt 's templomot építvén, azt hitte, hogy Isten csak abban a' templomban van jelen; de ezen helyek csak azt jelentik, hogy ott az Isten különös jelét adta a' maga jelenlétének. — De jönnek elő ollyan szent írásbeli helyek is, mellyek az Isten' végetlenségét 's mindenüttjelenvalóságát felségesen adják elő. Nevezetesen Zsolt. 139, 7—10. *Hová mennék a' te lelked elött, és a' te orczád elött hová futnék? Ha a' mennybe mégyek ott vagy; ha a' koporsóba vetem az én ágyamat, ott is jelen vagy. Ha ollyan szárnyaim volnának is mint a' hajnalnak, és a' tengernek utolsó határánál laknám is, oda is a' te kezed vinne engemet, és a' te jobb-kezed megfogna engemet.* Salamon így könyörög a' templomszenteléskor: *Igaz e hogy az Isten lakozzék e' földön? Imé az ég és az egeknek egei bé nem foghatnak té-*

gedet, mennyivel kevésbé e' ház, mellyet én építettem? 1 Kir. 8. 27. — Ésa. 66, 1. így szól a' Jehova: *a' menny nékem ülőszékem, és e' föld az én lábaimnak nyugotója! Hol vagyon a' ház, mellyet építenétek nékem, és hol vagyon az én nyugalmamnak helye?* Jerém. 23, 23. 24. az Isten' mindenüttjelenvalósága és mindentudósága összefoglaltatnak: *Nemde nem közelvaló Isten vagyok e én? azt mondja az Ur, és nem messze való Isten e? Valyon elrejtezhetik e valaki a' rejtekhelyeken, hogy én ne lássam ötet, azt mondja az Úr. Én valyon nem töltöm e be a' mennyet és a' földet? azt mondja az Úr?*

Jézus is igen tökéletlen megfogást talált a' zsidók között az Isten' mindenütt jelenvalóságáról. A' samaritánusok azt hitték, hogy az Istent csak a' Garizim, a' zsidók pedig hogy csak a' Sion hegyén a' jerusálemi templomban lehetne tisztelni. De azt mondja Jézus a' samáriai asszonynak: *eljő az óra, mellyben sem a' hegyen, sem Jerusálemben nem imádjátok az Atyát,* Ján. 4, 21. azaz, nem lesz tekintet a' helyre az isteni tiszteletben, *mikor az igaz imádók imádják az Atyát lélekben és igazságban* 23. v. 's ez az idő a' tökéletes vagy keresztyén vallás' ideje. Pál pedig azt mondja: *az Isten nem lakozik kézzel csinált templomokban, — ő nem messze van senkitől is közzűlünk, őbenne élünk, mozgunk és vagyunk* Csel. 17, 24—28.

Az Isten' végetlenségének és mindenütt-jelenvalóságának előadásában két hibától őjjuk magunkat: 1) ne adjuk azokat úgy elő, mintha az Isten hízakban volna. Mert az Isten egyszerű való, hízakot pedig csak anyag foglalhat el; továbbá a' mi hízakban van, az véges, minthogy meg van határoztatva a' hízak által, az Isten pedig végetlen; 2) hogy az Isten' ezen tulajdonságainak előadások pantheismusra ne vezessen. Nem messze lehettek ezen hibás vélekedéstől még az egyházi orthodoxus atyák is, midőn az Istent a mindenség' helyének (τοπον των ὁλων) nevezték.

§. 98.

II) Az Istennek mint legtökéletesebb lelki valóságnak tulajdonságai.

a) Az isteni értelem' tulajdonságai.

1) Mindentudóság.

Ha a' végetlen isteni valóságot úgy nézzük, mint e' világ' Teremtőjét és Igazgatóját, úgy kell azt gondolnunk, mint legtökéletesb lelki valóságot, azaz, a' ki legtökéletesb értelemmel, akarattal, és érzéssel bír, 's ez neveztetik Spiritualitásnak. — A' szent könyvekben ez a' szó Lélek (πνευμα, רוח) nem jelenti ugyan mindenkor azt, a' mit azon a' filozofusok értenek; de a' szent írásban jőnnek elő mind ollyan helyek, mellyekben Istennek lelki tökéletességek, ú. m. bölcsesség, tanács, értelem Jób 12, 13. Péld. 8, 22. láthatat-

lasság, Róm. 1, 20. 23. 1 Tim. 1, 17. mindenütt jelenvalóság Zsolt. 139, 7—10. tulajdoníttatnak; mind pedig a' hol ez a' szó lélek, egyet jelent a' spiritualitással, nevezetesen mikor azt mondja Jézus: *Lélek az Isten* Ján. 4, 24.

Az isteni értelem' tulajdonságai között

1) A' mindentudóság (omniscienția). Ezen értetik a' legtökéletesb és végetlen értelem, akár az esméret' tárgyait, akár a' tudás' mértékét tekintjük.

A' theologusok, hogy az Isten' mindentudóságát valamennyire megfoghatóvá tegyék, tárgyára nézve megkülömböztetik azt:

a) Szükséges vagy természeti tudásra (scientia necessaria, seu naturalis). Ennek tárgya maga az Istén. Szükségesnek neveztetik részszerint azért, hogy a' szabad tudástól megkülömböztessék; részszerint azért, hogy általa emlékeztessünk, hogy azon tudás' tárgya szükséges, nem pedig történetes valóság. — Természetinek azért, mivel azon tudás' tárgya az Isten' természete.

b) Puszta értelmi tudásra (scientia simplicis intelligentiæ). Ezen értetik az isteni értelem' esmérete, az akarat' munkássága nélkül. Ennek tárgyai a' lehetséges dolgok, vagy a' mellyeket Isten lehetségeseknek, de nem legjobbaknak esmért, következésképen hogy lételre jöjjenek, nem akarta. — Hogy az isteni esméretet a' lehetséges dolgokra is ki kell terjeszteni, ezt kívánja már maga a' mindentudóság'

fogatja is. Csak így választhatá Isten továbbá minden lehetséges világok közzűl a' legjobbat, mint minden lehetséges eszközök közzűl a' világi dolgok' igazgatásokra nézve a' legczélosabbakat.

c) Közép tudásra (scientia media, vel conditionata, vel de futuro conditionato, vagy futuribili, a' mint a' scholasticusok magokat kifejezék). Ezen értik annak tudását, a' mi bizonyos feltételek alatt eshetett volna meg, de meg nem esik, mert Isten e' feltételeket nem a' legjobbaknak esmérte.

Közép tudásnak neveztetett, mert középben áll a' puszta értelmi esméret, és a' szabad esméret közt; azaz, itt olly dolgokról van szó, mellyek sem nem valóságosok, sem nem pusztán lehetségesek, hanem csak bizonyos feltételek alatt lehettek volna meg.

A' scientia media nevezettel legelébb Fonseca Péter jesuita élt a' XVI. század' közepén, magát pedig ezt a' tudományt bővebben előadta Molina Lajos, jesuita ez is, e' czímű munkájában: de concordia providentiae et gratiae divinae, cum libero arbitrio hominis. Olyssipone 1588, hogy az általános eleverendelést (absoluta praedestinatio), mellyet a' dominicánusok oltalmaztak, megczáfolja.

A' dologról, melly a' scientia media nevezet által fejeztetik ki, van emlékezet 1 Sám. 23, 9 — 12. *Ha Dávid Kehilában megmarad, bizonyosan kézbe kerül.* — Máté

11, 23. *Ha 'Sodomában azok az isteni erők lettek volna, mellyek te benned* (Kapernaum) *lettek, mind e' mai napig megmaradt volna.* De ha úgy vesszük, mint az Isten' tudása' tárgyát, nem külömbözik a' puszta értelmi tudástól, mert az Isten azt nem fúturum conditionatum gyanánt nézi, hanem csalhatatlan bizonyossággal tudja, hogy soha meg nem lesz A' megkülömböztetés' egész oka tehát csak az emberek' képzeletekben van, kik valamelly dolgot, majd mint csupa lehetőt, majd mint bizonyos feltételek alatt lehetőt gondolhatnak. Ezért sok theologusok a' puszta értelmi tudást meg sem külömböztetik a' közép tudástól.

d) S z a b a d t u d á s r a (scientia libera). Ennek tárgyai minden dolgok, mellyeknek lételek van az Istenen kivűl. Onnan neveztetik így, hogy emlékeztessünk, hogy egyedűl az Isten' létele szükséges, a' világi dolgok' lételek' pedig Isten' akaratjától függ.

A' szabad tudás neveztetik az elmultakra nézve e m l é k e z é s n e k (reminiscentia, זכר), a' jövendőkre e l ő r e t u d á s n a k, l á t á s n a k, (præscientia, az új testamentomban προγνωσις, προγινωσκειν, προειδεναι, προβλεπειν); a' jelenvalókra l á t á s n á k (visio, a' zsidó nyelvben ראה, נבט). De ezek az Istenben nem külömböznek, a' ki egyaránt, és egyszermind tudja 's látja a' múltat, a' a' jelent, a' jövendőt.

A' mi a' tudás' m ó d j á t illeti: Isten tudja a' dolgok' belső természeteket (scien-

tia intuitiva s. immediata, non symbolica s. analogica, non discursiva)—egyszerre tud mindeneket (simultanea, non successiva) — az ő tudásában nincs semmi homály (distinctissima) — 's az ő tudása legtökéletesebb bizonyosság (certissima).

Az Isten' mindentudóságát bizonyítja a' világ' teremtése, a' világ' természeti és erkölcsi rendje, melly kizárja a' vak történetet, és a' szent írás' tanítása. Azt mondja Ésaiás 40, 28. *hogy az isteni értelem végéremehetetlen*, ugyan azt Jób is 11, 7—9. ezen szókkal: *az egek' magasságai azok! mit cselekedhetsz tehát? Mélyebb az alvilágnál! miképen mehetsz végére? Hosszabb a' földnél annak mértéke, és szélesebb a' tengernél.* A' Zsolt. 139, 1—18. summásan azt tanítja: a' mindentudó és mindenüttjelenlévő Jehováról, a' ki ellátja még az emberek' gondolatait is, semmi sincs titokban, 's tőle semmi el nem rejtezkedhetik. Ő formálta az embert, 's történeteit még születése előtt meghatározta. — Jerém. 17, 9. 10. így szól a' Jehova: *Én vagyok a' Jehova, ki megvizsgálom a' szívet, 's megpróbálom a' veséket. Hogy megfizessek kinek-kinek az ő útai szerint, és az ő cselekedeteinek gyümölcse szerint.* Az új testamentom' tanítása szerint Isten tud mindeneket. *Néktek fejeteknek hajszálai is mind számon vagynak*, azt mondja Jézus Máté 10, 30. — *Nincsen semmi teremtett állat, melly nyilvánvaló nem volna ő előtte; sőt*

mindenek meztelenek, és megnyilatkoztattak az ő szemei előtt Zsid. 4, 13.

§. 99.

Az Isten' mindentudósága összeegyeztetve az emberi szabadsággal.

Hogy a' végetlen isteni értelem az embereknek még szabad cselekedeteiket is előre tudja, mind a' szent írás tanítja, mind a' józanokosság. — Mert ha azokat előre nem látná, úgy

1) Tökélletlenebb volna az embereknél, kik bár nem mindég, általátják a' mások cselekedeteiket.

2) Úgy Isten az embereket olly tehetséggel ruházta volna fel, mellyeknek következéseiket nem láthatná.

3) A' feltétel ellenkeznék az Isten' változhatatlanságával; mert valahányszor az ember' cselekedetei megtörténnének, mind annyiszor az Isten' esméretének öregbedni kellene.

De mint állhat meg az emberi cselekedet' előre tudásával az ember' szabadsága? Erre még az emberi véges értelem nem ada kielégítő feleletet. Innen Cicero és a' sociniánusok az ember' történetes (contingens) cselekedeteinek előrelátását tagadják, a' deterministák pedig az emberi cselekedetek' szabadságát nem engedik meg, mert az Istenre nézve ezek: előretudás (præscientia), és előremeghatározás (præfinitio) egyet tesznek.

A' theologusok e' nehézséget az itt következő magyarázatokkal akarják eloszlatni:

1) Origenes és Augustinus után azt mondják: az előretudás benmarad az isteni értelemben, és nem hat ki mint ok az emberi szabad cselekedetek' meghatározásokra. Vagy más szókkal: Isten előre ellátja ugyan az emberek' szabad cselekedeteiket, minthogy tudja, melly okok határozzák őket valamelly cselekedetre; de ők azért ezen előre ellátás által nem határoztatnak azon cselekedetek' megtételekre.

2) Mások Boëthius után az Istennek nem előre tudást, hanem csak tudást tulajdonítanak; mert az idő nem egyéb, mint az emberi esmérkedés' feltétele, de a' mellyet Istenre alkalmaztatni nem lehet.

3) A' Bretschneider értelme szerint a' szabadság' fogatja fő dolog ebben a' kérdésben. Ha a' szabadságon kéjes elhatározódás, akarás vagy nem akarás értetődik, úgy az előre tudás' ellenkezése a' szabadsággal el nem háríttathatik kielégítőleg, 's vagy ezzel, vagy amazzal kell felhagynunk. De ha a' szabadságon értjük azt a' tehetségét az embernek, melly szerint a' cselekvésre az ész' előterjesztései által határoztatik el, úgy nincs ellenkezés a' kettő között.

De hasznite nem értjük is, a' kettő mint állhat együtt, de azért nem tagadhatjuk, mert mind a' kettőt a' szent írás is az okosság is tanítja, 's a' dolog' módja' nem tu-

dásából nem lehet következtetni a' dolog' nem létét.

§. 100.

2) Bölcseség.

Az isteni végetlen értelemnek tulajdonítani kell a' mindentudóság mellett bölcseséget (sapientia, omnisapientia) is, melly szerint Isten a' maga legjobb czéljainak végrehajtásokban, a' legtökéletesebb, 's a' czél' elérésére a' legalkalmasb eszközökkel él. Megtetszik ez a' dolgok' természeti és erkölcsi rendjekből, mellynek minden nap szemlélőji vagyunk, és a' szent írás' tanításából, *ő nála vagyon a' bölcseség és a' hatalom, övé a' tanács és az értelem*, azt mondja Jób 12, 13. Felhozza különösen az ó testamentom ennek bizonyítására a' teremtés' munkáját: *melly nagyok a' te cselekedeteid Uram! mindeneket bölcsen teremtettél, betölt a' föld a' te gazdagságoddal* Zsolt. 104, 24. Az új testamentom pedig a' Krisztusnak a' világ' Idvezítőjének elküldettetését, és az ő evangyéliomának hirdettetését 1 Kor. 1, 20. köv. 3. 19. köv. Efé z. 1, 8. köv. mellyből a' bölcseség egyiránt kitündöklik a' szeretettel.

§. 101.

b) Az isteni akarat' tulajdonságai.

Az isteni akaratról közönségesen.

A' legtökéletesebb lelki valóság, a' ki a' világot teremtette, fentartja és igazgatja, a' legtökéletesebb akarat nélkül nem gon-

doltathatik, de a' szent írásban is Isten némellyeket akarni, némellyeket pedig nemakarni mondatik.

A' theologusok az isteni akaratnak külömböző nemeit szokták megkülömböztetni:

1) A' szükséges akaratot (voluntas necessaria) a' szabad akarattól (vol. libera). Amazon, melly származik a' szükséges tudásból, értik azon szeretetet, vagy megnyugovást, mellyet Isten mint legtökéletesebb valóság maga eránt érez, (amor sui); ezen, melly származik a' szabad tudásból, értik az Isten' szeretetét a' teremtett dolgok iránt. — Itt az akarat szó annyit tesz, mint gyönyörködés, megnyugovás, mint az új testamentomban φιλειν (szeretni) helyett vétetik θελειν (akarni) Máté 27, 43. Márk 12, 38. — Fontosabb ennél, melly szerint

2) A' végrehájtó akaratot (voluntas efficiens) a' megengedőtől (vol. permittens) külömböztették meg. Az utolsóbb az erkölcsi szabad valóságokra vitetik. Ezek józanokossággal, és a' magok elhatározásokra szükséges tehetséggel bírnak, és így velek az Isten nem bánhat úgy, mint az értelem nélkűl hagyott valóságokkal. Az utolsókra nézve az Isten' akaratja szükségesképen meghatározó, azaz, nem csak czélt írt elejekbe, hanem a' czélra vezető minden egyes lépéseket is, úgyhogy ezekre nézve csak egyetlenegy út lehetséges. De az okos valóságokra nézve nem lehet az Isten' akaratja szükségesképen határozó, ha-

nem csak megengedő. Másként nem lenne külömbség a' jó és rossz cselekedetek között. Ezen valóságokra nézve is igaz ugyan az, hogy az ő cselekedeteik' minden következéseiknek kifejlését az Isten határozta meg, ő tűzte elejekbe a' czélt, mellyre földi pályájokon törekedni tartoznak, megmutatta az útat, mellyen járván a' czélt el nem tévesztenék; de azért az ő mindenható ereje által sem nem kényszeríti őket, hogy a' törvény szerint járjanak, sem nem akadályoztatja, hogy a' törvény' ellenére ne cselekedjenek, hanem megengedi, hogy a' jót vagy rosszat szabad választás szerint cselekedjék.

Az isteni akarat' viszonya az emberi akaratra nézve szolgál alapúl, midőn az Isten'

3) Általános akaratját (vol. absoluta) feltételes akaratjától (vol. conditionata) külömböztetik meg. Amaz nincs kötve feltételhez, p. o. az Isten' akaratja, hogy a' világot teremtse és fentartsa; ez feltételtől függ, p. o. az emberek' idvezítések, ha Jézusban hisznek.

Az általános eleveelrendelés' (absoluta prædestinatio) vallóji ugyan azt állították, hogy az Istennek feltételes akarat és végzés nem tulajdoníttathatik, mert úgy benne két akarat volna; egyik, melly bételjesedné, a' másik melly nem; az egyik ez, hogy teljesíttetvén a' feltétel, jutalmazzon; a' másik, hogy a' feltételnek elég nem tétetvén, büntessen; — és hogy a' feltétel által az is-

teni akarat megszoríttatnék, a' mi ellenkezésben volna az ő szabadságával és függetlenségével. De a' feltételes akaratban is csak egy akarat, csak egy isteni végzés van, ez t. i. hogy úgy bánjék az emberekkel, a' mint az ő erkölcsi magokviseletek érdemli, vagy hogy kinek-kinek megfizessen az ő cselekedetei szerint. Minthogy már az emberi magaviseletnek két oldala van, ú. m. engedelmesség, vagy engedetlenség az Isten' törvénye iránt, úgy szinte a' végzés' végrehajtásának is, ez t. i. hogy azokat, a' kik teljesítik a' mit ő parancsolt, megjutalmazza, a' kik pedig az ő törvénye ellen vétenek, megbüntesse. Továbbá nem állíthatjuk, hogy az isteni akarat a' feltétel által megszoríttatnék, mivel a' feltétel magáé az Istené; hogy pedig feltételt kellett kötni Istennek az ő akaratjához, onnan látni, mivel másképen nem lehetne erkölcsi világ, nem lehetnének olly valók, kiknek az ő cselekedeteik tulajdoníttathatnának. — Az általános akaratot nevezik némellyek m e g e l ő z ő akaratnak (vol. antecedens, θελημα πρωτον s. προηγουμενον), a' feltételest k ö v e t k e z ő nek (vol. conseqnens, θελ. δευτερον s. ἑπομενον). De Istenben nincs a' végezéseknek egymás után következése és megváltozása. — Vagynak még más felosztásai is az isteni akaratnak, de a' mellyek nem annyira fontosok, ú. m.

4) T i t k o s és k i j e l e n t e t t akarat (vol. arcana, s. abscondita et revelata, s. manifesta) csak ez az utolsó szolgálhat cse-

lekedetinknek sinórmértékűl; törvényi és evangyéliomi akarat (vol. legalis et evangelica), minthogy a' szent írás törvényre és evangyéliomra osztatik; rendes és rendkivűli vagy csudás akaratra (vol. ordinaria et extraordinaria, s. miraculosa). Nevek mutatja jelentéseket. Van még egy megkülömböztetése az isteni akaratnak, valós és valótlan akarat (vol. seria s. beneplaciti, et non seria, vagy vol. signi), az utolsó az, midőn Isten csak tetteti, mintha akarna valamit cselekedni. Ennek nyomát keresték az Izsák' megáldoztatásáról szóló parancsolatban, Ésa. 38, 1 köv. és Luk. 24, 28. De az utolsó helyen nincs szó az Istenről, hanem a' mondatik, hogy Jézus tetteté az Emmausba menő tanítványok előtt, hogy Emmausnál tovább kívánna menni. Ésaiásnál a' felhozott helyen az Ezékiás könyörgésétől függő isteni végzés foglaltatik; az Izsák' megáldoztatásáról szóló parancsolat nem volt Isten' akaratja, és így az isteni akarat' felosztásának alapúl nem szolgálhat.

Az isteni akarat' munkásságai neveztetnek isteni végezésnek (decreta divina); a' szent írásban Isten' ítéleteinek, (κρίματα τοῦ θεοῦ), útjainak (ὁδοί), *gondolatainak*, *parantsolatainak*, *tanácsának*.

Az isteni végzések' tulajdonságai: örökkévalók Eféz. 1, 4. mert az Istenben a' gondolatok nem egymás után következnek; változhatatlanság, Csel. 5, 38. 39. mivel az Isten mindentudó, és mindenha-

tó; reánk véges valókra nézve megfoghatatlanok Róm. 11, 33.

Elosztatnak épen úgy, mint az Isten' akaratja 1) általánosokra, és feltételesekre (decreta absoluta, és conditionata, s. hypothetica); 2) bennmaradókra (immanentia) a' még meg nem történtekről, 's kihatókra (transeuntia) a' már megtörténtekről.

§. 102.

1) Fő-Szabadság.

Az isteni akaratnak tulajdonítani kell a' legfőbb és tökéletesebb szabadságot (libertas summa), vagy azt a' tulajdonságot, melly szerint Isten semmi külső kényszerítésnek nem lévén alávetve (libertas externa, s. cosmica), azt választja a' mi az ő tökéletességeivel megegyezik (libertas interna s. moralis). Minthogy Isten csak azt választhatja, a' mi az ő felséges tökéletességeivel egyezésben van, az Isten' szabadságát feltételes szükségnek (hypothetica necessitas) nevezhetjük. De ez nem ellenkezik a' szabadság' fogatjával, mert az ember is akkor cselekszik szabadon, mikor őtet a' cselekedetre a' kötelesség' érzése és az Isten' törvénye eránt való engedelmesség határozzák.

A' theologusok a' scholásticusok után az Isten' szabadságában e' kettőt külömböztetik meg: a) az ellenmondás' szabadságát (libertas contradictionis), mellyel azt végzi, ha kell e tenni, vagy nem;

b) az ellentevés' szabadságát (libertas contrarietatis), mellyel azt végzi, ha így kell e tenni, vagy másképen. De Istenben nem lehet helye a' cselekvés, és nem cselekvés, a' jobb és rosszabb közt való válasstásnak; mert Istenben minden szükségesképen való, és Istennek csak annyiban tulajdoníthatni szabadságot, a' mennyiben saját tökéletességei, nem pedig a' külső dolgok által határoztatik meg.

§. 103.

2) Mindenhatóság.

Tulajdonítunk továbbá az isteni akaratnak mindenhatóságot (omnipotentia), vagy azt a' tulajdonságot, melly szerint Isten az ő végetlen ereje és akaratja által megteheti a' mit jónak esmér; úgyhogy ő reá nézve semmi sincs lehetetlen, azon kivűl, a' mi vagy maga-magával, vagy az ő tökéletességeivel ellenkezik.

Az Isten' mindenhatóságát bizonyítja e' világ' előállása, és a' szent írás' tanítása. Az ó testamentomban felségesen íratik le több helyeken. Jóbnál 25, 2. 26, 5—14. 38, 4—13. Zsolt. 33, 6—9. 104, 31—34. Ésa. 40, 12—26. a' hol így kezd az Isten' mindenhatóságának leírásához: *Kitsoda mérte meg markával a' vizeket, és arasszal kicsoda mérte meg az egeket, vagy kicsoda foglalhatja három ujja közzé a' földnek porát, és kicsoda mérte meg fonttal a' hegyeket, és serpenyőben a' halmokat?* Az új testamentomban taníttatik, hogy *Isten-*

nél semmi sincs lehetetlen Luk. 1, 37. hogy ő egyedülvaló úr, minden uraknak ura, királyoknak királya.

Munkálkodik az Isten' mindenhatósága vagy eszközök nélkűl, vagy eszközök által. Az elsőt nevezik általános mindenhatóságnak (omnipotentia absoluta); ennek helye volt a' világ' teremtésében, és a' csudák' tételében; a' másodikat eszközösnek (omnipotentia ordinata); 's ez ismét vagy általánosan, vagy feltételesen munkálkodó (omnipotentia absolute operans, vagy hypothetice operans); amaz, ha a' végbevivés nincs feltételhez kötve; ez pedig mikor ahoz van. Illyen az Isten' munkássága az emberek' idvezítésekben.

§. 104.

3) Állhatatosság. 4) Igazmondóság.

A' legtökéletesebb isteni akaratnak tulajdonítunk 3) állhatatosságot (constantia), vagy azt a' tökéletességet, melly szerint Isten, ethice vévén, mindég ugyan az, 's az ő akaratjának tulajdonságai nem változhatnak — ez az Isten' akaratjának változhatatlansága.

Ezen tökéletességből foly a' negyedik isteni tulajdonság, t. i. az igazmondóság (veracitas), vagy az a' tökéletesség, melly szerint az, a' mit a' csalni nem tudó Isten a' maga czéljairól 's akaratjáról az embereknek kijelentett, az ő változhatatlan akaratjával általjában egyezik. Megtet-

szik ez a' tökéletessége Istennek az ő leg-tökéletesebb értelméből, az ő akaratjának szentségéből, és a' szent írásból. *Nem ollyan az Isten, mint az ember, hogy hazudjon, és nem embernek fija, hogy elváltoztassa igéretét: ő mondotta, 's hát nem mívelné e meg azt? szólott, és nem teljesítené e meg azt?* 4 Mósz. 23, 19. Ezen tulajdonság reánk nézve igen fontos, mert csak ebből lehetünk bizonyosok, hogy Isten nem akart minket megcsalni, midőn nékünk a' maga akaratját kijelentette. Ezen tulajdonság' nevei a' szent írásban: אמונה, אמת, *πιςις*, *αληθεια*, az Isten pedig אל אמונה, *θεος αληθινος*, *αληθης*, *πιςος*.

§. 105.

5) Szentség.

Azon akarati tulajdonságok között, mellyek Istennek, mint az erkölcsi törvény' adójának tulajdoníttathatnak, legfőbb a' szentség (sanctitas, justitia Dei *κατ' εσω*, interna), melly tökéletes egybehangzása az akaratnak a' legtökéletesebb értelemmel; vagy érthetőbben: az a' tulajdonság Istenben, melly szerint csak az igazat, helyest és jót kedvelli 's akarja, a' nem-igazat, helytelent és rosszat útálja, mellyre nézve minden okos valóságoktól azt kívánja, hogy a' szentségre törekedjenek. — Ez a' tökéletessége Istennek megtetszik:

1) A' legtökéletesb isteni értelemből, melly legjobban tudja, mi egyez meg az erkölcsiséggel; 2) a' legtökéletesb isteni a-

karatból, melly az érzékek' csábításainak nincs kitétetve; 3) az erkölcsi törvény' eredetéből, mellyet csak az Istentől húzhatunk le.

Ide járúl a' szent írás' tanítása is. Ez a' szó ugyan קדוש és ἅγιος tulajdonképen jelenti azt, a' mi különös végekre választatott, tiszteletre méltó. De vétetődik az erkölcsi értelemben is, 's jelent belső tisztaságot, p. o. 3 Móz. 19, 2: *Szentek légyetek; mert én szent vagyok.* 1 Pét. 1, 15. 16. *Miképen hogy szent az, a' ki titeket elhívott, ti is szentek légyetek teljes életetekben. Annakokáért írattatott meg:* (3 Móz. 11, 44,) *szentek légyetek, mert én szent vagyok.* — Ugyan az taníttatik, mikor a' mondatik Istenről: *Nem olly Isten vagy te, ki gyönyörködjél a' hitetlenségben: nem lakik te nálad a' gonosz,* Zsolt. 5, 5 — 7. Ez az értelme a' Jakab' szavainak is: *Senki mikor kisértetik ne mondja: az Istentől kisértetem; mert az Isten gonoszságoktól nem kisértethetik; és senkit nem kisért,* azaz, senkit nem csábít a' vétekre, Jak. 1, 3; vagy midőn Isten, *világosság*nak neveztetvén 1 Ján. 1, 5. általa értelmi és erkölcsi tisztaság jelentetik.

§. 106.

6) Igazság.

Az isteni akarat' szentsége magában foglalja annak igazságát (justitia κατ' ἐξω, externa) is, vagy azt a' tulajdonságot, melly szerint Isten az értelemmel bíró valóságoknak az ő szentségével megegyező törvénye-

ket ád (justitia legislatoria, vagy dispositiva, vagy antecedens), és azoknak tekintetét az által oltalmazza, hogy a' törvény' teljesítőjit jutalmazza, általhágójit pedig bünteti, a' legtökéletesb hozzá mérsékléssel (justitia distributiva, vagy judiciaria, vagy consequens).

Az Isten' törvénytévő igazsága abban áll, hogy az okos valóságoknak törvényeket ád. Az Isten' törvényén értjük az Istentől az okos valóságok eleibe írattatott erkölcsi élet' szabályait. Ezek természetiek (leges naturales), mellyeket erkölcsi természetünkből és a' teremtett dolgokból esmérhetünk; vagy tételményes törvények (leges positivæ), mellyeknek esméretekre nem vezet erkölcsi természetünk, vagy a' teremtett dolgok' okos visgálások, hanem csak a' kijelentés. Ezeket szabad kéjűeknek (leges arbitrariæ) is szokták nevezni; de hibásan, mert az Isten szabad kéje szerint semmit sem tesz, hanem mindent bölcs okoknál fogva, de a' mellyek előttünk véges valók előtt tudva nincsenek.

Hogy az Isten adhat positiva törvényeket az ő teremtéseinek, ha azokat hasznosoknak és szükségeseknek látja, következik az ő jóságából és bölcseségéből; 's ezt kétségbe hozni épen annyi lenne, mint tagadni a' kijelentés' lehetőségét, mellyben a' positiva törvények foglaltatnak. De nagy hasznok is lehet az illyen törvényeknek, kivált a' vallásos szokások' és szertartások' te-

kintetekben, mellyek nélkűl vallásos érzéseinket ki nem mutathatnánk. Ugyan is a' história tanítja, melly könnyen tévedhet a' magának hagyatott ember olly vallásos szokások' és szertartások' behozásokra, mellyek az Isten' tökéletességeivel, az erkölcsiséggel és boldogságunkkal ellenkeznek.

Az Isten' végrehajtó igazsága pedig abban áll, hogy a' törvény szerint cselekvőket jutalmazza, a' törvény ellen járókat pedig bünteti. A' jutalmak és büntetések, a' jó vagy rossz tettekkel vagy belső, vagy külsőképen összeköttetvén, természetesekre, és positivákra osztatnak. Természeteseknek azokat nevezik, mellyek magából a' cselekedetből származnak. De a' büntetések más értelemben is neveztethetnek positiváknak, t. i. olly büntetések, mellyekben a' bűnöst valamelly szerencsétlenség érdekli. Ezeknek ellenekben tétetnek azok a' büntetések, mellyek által a' bűnösök valamelly jótól vagynak megfosztva (pœnæ privativæ).

Az okok, mellyekért az Isten büntet, vagy való-, vagy tárgyügyelő okok (causæ subjectivæ, vel objectivæ). Való-ügyelő ok az Isten' szentsége, vagy az eránt vonszó szükséges szeretete, a' mi az ő törvényével egyezik. A' tárgyügyelő okok ismét vagy közönségesek, vagy individuálisok. Az elsőbbek vitetnek minden okos teremtésekre, az utolsóbbak az individuumokra. A' büntetés' oka, midőn az minden okos teremtésekre vitetik az,

hogy az Isten' törvényének, mint az ő változhatatlan akaratjának sérthetetlensége nyilván kitündököljön, és az okos teremtések' egész országok ezen törvénytől való függésben megtartassék; az utolsó esetben pedig, hogy a' bűnös individuum megjavúljon. De a tárgyügyelő ok fundamentoma ismét a' valóügyelő ok, vagy az Isten' gyönyörködése abban, a' mi az ő törvényével megegyezik. Hibás tehát az az állítás, hogy a' büntetések' egyedűlvaló czéljok a' megjavúlás.

Azt állítják némellyek, hogy positiva büntetésekre nincs szükség, mert a' természeti büntetések által el van érve a' czél. De a' természeti büntetések, és a' vétség közt nincs mindég egyarányúság, azok néha igen lágyak, néha igen kemények, de a' körűlállások is módosíthatják azokat. Ha ki magában elfojtotta a' lelkiesméret szavát, a' legkeményebb természeti büntetéseket sem fogja érzeni; ellenben a' vétkes, de meg nem romlott embert, a' kiben a' lelkiesméret ébren van, olly hathatósan érdeklik a' természeti büntetések, hogy földi életét egészen elkeserítheti k.

Az Isten' büntető igazságát kétségbe hozták Epicurus (Cic. de nat. deor. 1, 17), Colluthus a' IV-dik században 's az újabb időkben több ánglus 's franczia deisták, 's nem kevés német tudósok. De meggyőződünk felőle 1) a' keblünkben lévő erkölcsi törvényre figyelmezvén, melly azt bizonyítja, hogy ha van törvényadó, van az is,

a' ki azt végrehajtja, és általhágására figyelmez; 2) meggondolván, hogy az Isten' szentsége azt kívánja, hogy más sorsa légyen a' jóra törekedő, és más a' vétekben gonoszúl megátalkodott embernek (ez a' törvény a' görög nyelvben: ισονομια, Cicerónál: lex æquilibritatis, törvényegyenlőség); 3) az isteni bölcseség és jóság a' büntetések által előmozdítja az emberek' köz és személyes boldogságokat.

De a' szent írás is bizonyítja az Isten' igazságát. Gyakran *igaznak* (צדיק δικαιος) neveztetik Zsolt. 145, 17: *igaz az Úr minden útaiban*; tulajdoníttatik neki *igazság* (צדקה δικαιοσυνη) Zsolt. 36, 7: *a' te igazságod mint az Isten' hegyei:* azaz, állandóúl megmarad, mint a' hegyek, mellyek a' földdel egyszerre lettek; ezt bizonyítja az is, *hogy Isten megfizet kinek-kinek az ő cselekedetei szerint*, hogy ő részre nem hajló 's igazságos bírája minden embereknek Jób 34; 10—12. 19. 21. 22: 35, 5—8. a' jót jutalmazza, a' gonoszt bünteti 5 Móz. 28,63. Ez az új testamentom' tanítása is; sőt az engesztelő intézet az Isten' igazságának megbizonyítására állíttatott fel. Fő hely az új testamentomban Róm. 2, 6—11. *Az Isten megfizet mindennek az ő cselekedetei szerint. Azoknak, a' kik a' jó cselekedetben való állhatatossággal dicsőséget, tisztességet és halhatatlanságot keresnek, megfizet örök élettel, azoknak pedig, a' kik versenyések, és a' kik nem engednek az igazságnak, hanem engednek a' hamisságnak, megfizet hirtelen*

búsúlással és haraggal. Nyomorúság és szorongató. veszedelem lészen minden gonoszt cselekedő ember' lelkének, zsidónak először, azután görögnek. Dicsőség pedig, tisztesség és békesség minden jót cselekedőnek, zsidónak először, azután görögnek. Mert nincsen Isten előtt személyválogatás.

Az új testamentom' tanítása szerint az Isten' szoros igazsága csak a' jövendő életben lesz nyilvánvalóvá. Az emberek' világi szerencséjekből vagy szerencsétlenségekből tehát az ő feddhetetlen vagy vétkes életekre nem vonhatni következést.

§. 107.

7) Az Isten' szeretete és jósága.

Az isteni akaratnak, a' mennyiben Isten a' maga élő teremtéseit annnyi boldogságban akarja részeltetni, a' mennyinek felfogásokra, természeteknez, czéljokhoz 's erkölcsi méltóságokhoz képest alkalmatosok, tulajdonítunk **jóságot** (benignitas, amor, bonitas), 's ezt nyilván nevezhetjük a) **végetlennek**, tárgyára, nagyságára 's tartósságára; b) **kegyelemből valónak**, és c) az **Isten' szentségével 's igazságával szorosan egyesültnek**, minthogy az Isten' tökéletességeit egymástól elválasztani nem lehet.

Istennek ezen tökéletessége kitetszik:

1) A' fő tökéletesség' fogatjából, melly meg nem állhatna, ha Isten az érző valókat boldogtalanságra teremtette volna.

2) A' természet' vizsgálásából, mellyben minden örül lételének és életének Zsolt. CIV.

3) Azon tehetségekből, mellyeket vettünk Istentől, hogy erkölcsi 's tökéletes valóságok légyünk.

4) Azon intézetekből, mellyek által a' tökéletességre 's ez által a' boldogságra vezéreltetünk. Különösen

5) A' Jézus' elküldetéséből Tit. 2, 11. Ján. 3, 16. Róm. 5. 8. — De tanítja ezt a' szent írás, mikor az Istent *szeretetnek* nevezi 1 Ján. 4, 16.

A' természetben és az emberi életben sok olly természeti és erkölcsi rosszak (mala physica et moralia) fordúlnak ugyan elő, mellyek ellenkezni látszanak az Isten' jóságával; de eltűnik ez az ellenkezés, ha meggondoljuk, hogy gyakran magok az emberek okaik azoknak, visszaélvén szabadságokkal; hogy azok származnak nagy részint a' teremtések' határozottságokból; hogy azokban az Istennek tőlünk ugyan el nem látható, mindazonáltal bölcs czéljai lehetnek, és hogy végezetre sok, a' mi rossznak tartatik, valósággal nem az. Igy panaszolkodván némellyek a' világi jók' egyenetlen kiosztásokon, nem gondolják meg, hogy attól a' kinek több adatott, több is kívántatik vissza Máté 25, 14. köv. hogy azok által, mint a' nem érdemlett szeretet' bizonyságai által, Isten őket a' megtérésre, és belsőbb kölcsönös szeretetre kívánja serkenteni Róm. 2, 4. köv. 1 Ján.

4, 19. 20. Vagy felhozván ellenvetésűl a' kegyesek' szenvedéseiket, felejtik hogy gyakorta azok nagy örömeknek forrásaik, mint a' József' történetei mutatják; hogy lelki 's erkölcsi erejét az embernek, a' ki a' világ' hiú gondjai 's örömei közt az Istenről 's felséges rendeltetéséről megfelejtkezik, munkásságra ébresztik, 's mint megpróbáltatások, elősegítik a' vallásos életet. — A' mi azon nyomorúságokat illeti, mellyeknek hasznos 's czélos voltok most nem ötlik szemünkbe, hidjük el, hogy szintúgy hasznos következésűek lesznek reánk nézve ebben az életben, vagy ha itt elmaradnának, azon jövendő boldogság által, melly az Isten' fijainak rendeltetett, bőven ki fog pótoltatni. Hogy pedig erkölcsi rossz vagy bűn van, annak nem az Isten az oka, hanem magok az emberek. Isten azokat megengedte, mert nem akarta az emberek' szabadságokat elrontani, és hogy adott eszközöket, mellyek által megmenekedhetünk mind a' bűntől, mind pedig annak büntetéseitől.

Az Isten' jósága kimutatódása' külömböző módjához képest különféle nevezetekkel szokott neveztetni Zsolt. 103, 8—18. Neveztetik szeretetnek szorosb értelemben (amor, αγαπη), a' mennyiben erkölcsi és szabad valóságokra vitetik; ennek neme az emberek' szeretések (humanitas, φιλανθρωπια); kegyelemnek (gratia, χαρις, חסד, חן), a' mennyiben Isten a' méltatlanokat is részelteti jótéteményeiben; könyörűletességnek (misericordia,

ἔλεος, οἰκτιρμος, σπλαγχνα τȣ ἐλεȣς רחמים), a' mennyiben Isten a' nyomorúltak eránt mutatja ki szeretét; **hosszútűrésnek** (longanimitas, s. clementia, μακροθυμια, ארך אפים), a' mennyiben a' büntetéseket elhalasztja, hogy a' bűnösöknek időt engedjen a' javúlásra; **békességestűrésnek** (patientia, ανοχη), mellyen értetik az emberek' bűneiknek elszenvedésekből kitündöklő jósága Istennek; **kegyelmességnek** (lenitas, χρηστοτης), a' bűnök' büntetéseinek enyhítésekben kimutatott jósága Istennek.

Ezen isteni tökéletességek' előadásokban arra kell figyelmeznünk, hogy Istennek emberi erőtlenségeket ne tulajdonítsunk, és hogy hibás képzeteket terjesztvén el az Isten' jóságáról, az embereknek útat ne nyissunk a' szabados bűnhödésre.

§. 108.

c) Az isteni érzés' általános tökéletessége. **Boldogság és dicsőség.**

A' legtökéletesb valóságnak magára nézve (subjective) **boldogságot**, a' világra való vitetésben pedig **méltóságot** vagy **dicsőséget** kell tulajdonítani.

Az Isten' **boldogságán** értjük azt az állapotját az Istennek, melly szerint az ő fő tökéletességeinek birtokában és tudásában semminek híjával nincsen, 's maga-magának mindenekre elégséges; vagy rövidebben, a' fő tökéletesség' birtokának és tudásának érzését. — Ezen állapotról ugyan kielé-

gító fogatot magunknak nem formálhatunk, mert ezt a' szent írás sem magyarázza bővebben, megelégedvén azzal, hogy az Istent boldognak (μακαριος) nevezi 1 Tim. 1, 4. 6, 15. Annyi bizonyos, hogy ezen boldogságot úgy kell nézni, mint nem öregbedhetőt, változhatatlant, legfőbbet és legtisztábbbat; innen az írás is bizonyítja, hogy az Isten semminek sincs híjával, maga-magának mindenekre elégséges, 's minden ő teremtései' boldogságoknak kútfeje Zsolt. 50, 8—14. Csel. 17, 24—28.

De tulajdonítunk az Istennek felséges voltot (majestas, δοξα, כבוד) is, vagy az Isten' fő tökéletességeinek viszonyát e' világra, a' mennyiben annak teremtője, megtartója 's fő igazgatója. A' mennyiben pedig ezen viszonyban őtet az értelmes valók megesmérik és tisztelik, az írás tulajdonít néki dicsőséget (δοξα, επαινος, δυναμις, עוז, כבוד, הדר, תהלה). Innen az Isten tiszteletre méltónak (קדוש, venerandus) neveztetik, a' ki a' maga tökéletességeit az embereknek kijelenti (ἑαυτον δοξαζει), valamint ezek viszontag az ő felséges voltát dicsőíteni tartoznak (δοξαζειν τον θεον).

Ezeknek végig gondolások arra indít bennünket, hogy ezen felséges és legtökéletesb valóság eránt viseltessünk a' legmélyebb tisztelettel, csak ő benne bízzunk, tőle várjunk minden jókat, szemünk előtt tartván a' kegyes Asáf' szavait. *Én mindenkor te melletted voltam, mert az en jobb-kezemet tartottad. A' te tanácsoddal igazgatsz enger*

met, hogy azután a' dicsőségbe fogadj be engemet. Kicsoda volna nekem mennyekben te náladnál több? és te náladnál egyébben nem gyönyörködöm e' földön. Elfogyatkozott az én testem, és az én szívem; az én szívemnek kősziklája, és az én örökségem te vagy óh Isten mind örökké. Zsolt. 73, 23—26.

III. SZAKASZ.

AZ ATYA, A' FIÚ, ÉS A' SZENT LÉLEK ISTENRŐL.

§. 109.

A' Szent Háromság' Titka.

Sok lévén megfoghatatlan az emberi véges értelemre nézve, mind a' külső, mind a' belső természetben, de kivált az ollyan tárgyak körűl, a' mellyek az érzékeknek alájok nem esvén, csak hit által értethetnek; a' maga határozottságát esmerő értelem meg nem ütközhetik abban, ha a' kijelentett vallás' némelly czikkelyeit össze nem egyeztetheti egymással. Mind a' természeti, mind a' kijelentett vallás azt tanítja: Egy az Isten; mindazonáltal a' keresztyén vallás megkülömbözteti az Atyát, a' Fiút és a' Szent Lelket, 's mindenikének isteni tökéletességeket tulajdonít.

Ez a' hitágazat, minthogy az nékünk a' kijelentés után is megfoghatatlan, Szent Háromság' Titkának (mysterium Trinitatis) neveztetik.

A' Trinitas szóval, úgy látszik először Tertulliánus élt, a' Praxeas ellen írott

könyvében; a' τριας szó előfordúl a' Justinus mártyr könyvének czímjében: εκθεσις πιςεως περι της ορθης ὁμολογιας, ητοι περι της ἁγιας και ὁμουσιυ τριαδος, az ántiochiai Theophilusnál (ad Autol. II, 51.), és az alexándriai Kelemennél több helyeken.

§. 110.

Az Egyház' tanítása a' Szent Háromságról.

Symbolicus könyveink a' Szent Háromságról szóló hitágazatot, minthogy a' protestánsok abban a' római anyaszentegyházzal egyezőleg értettek, bővebben nem fejtegetik, 's elegendőnek tartották az apostoli, niczéai, konstántinápolyi, 's az Athanásius' nevét viselő hitvallásokra hívatkozni.

A' niczéai, konstántinápolyi hitvallás ezt határozta a' Fiúról: a' Fiú az Atyának minden időknek előtte született egyszülött Fija — Isten Istenből, világosság világosságból, igaz Isten igaz Istenből — született nem teremtetett — ugyanazon állatú (ὁμουσιος) az Atyával — ki által mindenek teremtettek. A' Szent Lélekről: a' Lélek úr, elevenítő, az Atyától származik, az Atyával és a' Fiúval együtt tiszteltetendő és imádandó, a' ki szólott a' próféták által.

Az úgy nevezett Athanásius' hitvallása, vagy első szavaitól úgynevezett Quicunque, bővebben előadja a' Szent Háromság' tudományát, ezen hitvallás' első részében:

„Quicunque vult salvus esse, ante omnia opus habet, ut teneat catholicam fidem. Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in æternum peribit.

Fides autem catholica hæc est, ut unum Deum in Trinitate, et Trinitatem in unitate veneremur.

Neque confundentes personas, neque substantiam separantes.

Alia enim est persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti.

Sed Patris et Filii et Spiritus Sancti una est Divinitas, æqualis gloria, coæterna majestas.

Qualis Pater, talis Filius, talis Spiritus Sanctus.

Increatus Pater, increatus Filius, increatus Spiritus S.

Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus S.

Æternus Pater, æternus Filius, æternus Spiritus S.

Et tamen non tres æterni, sed unus æternus;

Sicut non tres increati, non tres immensi, sed unus increatus et unus immensus.

Similiter omnipotens Pater, omnipotens Filius, et omnipotens Spiritus S.

Et tamen non tres omnipotentes, sed unus omnipotens.

Ita Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus S.

Et tamen non tres Dii, sed unus est Deus.

Ita Dominus Pater, Dominus Filius, Dominus Spiritus S.

Et tamen non tres Domini, sed unus est Dominus.

Quia, sicut singulatim unamquamque personam Deum et Dominum confiteri christiana veritate compellimur; ita tres Deos aut tres Dominos dicere catholica religione prohibemur.

Pater a nullo est factus, nec creatus, nec genitus,

Filius a *Patre solo* est, non factus, nec creatus, sed *genitus*.

Spiritus S. à Patre et Filio non factus, nec creatus, nec genitus, *sed procedens*.

Unus ergo Pater, non tres Patres; unus Filius non tres Filii, unus Spiritus S. non tres Spiritus Sancti.

Et in hac Trinitate nihil prius aut posterius, nihil majus aut minus,

Sed totae tres personae *coaeternae* sibi sunt et *coaequales*, ita, ut per omnia, sicut jam supra dictum est, et Trinitas in unitate, et unitas in Trinitate veneranda sit.

Qui vult ergo salvus esse, ita de Trinitate sentiat!"

Theologusaink pedig értik a' szent Háromságon azon tulajdonságát, mások viszonyát, vagy még közönségesebben titkát az isteni természetnek, melly szerint az egy megoszolhatatlan isteni állatban, három ugyan azon állatú isteni személyek vagynak. Atya, Fiú és Sz. Lélek.

Az isteni *állaton* (essentia, natura, divinitas, substantia, *φυσις*, *εσια*, az egyházi atyáknál néha *ὑποστασις* is) értetődik minden isteni tökélletességeknek összeségek, mellyekkel Isten, mint a' világ' teremtője 's gondviselője bír. A' *személyen* (persona, *προσωπον*, *ὑφισταμενον*, néha *ὑποστασις*, *εσια* is) nem értetik a' mi másnak része, vagy minémüsége, hanem a' mi magában fenáll vagy létez (non pars aut qualitas in alio; sed quod proprie subsistit).

A' mi már ezen három személyeknek külömbségeket illeti, az a' külömbség nem

mivolti (non est essentialis), azaz, nincs három egymáson kivűl létező, vagy egymásnak alárendelt Isten. Ez a' tritheiták és a' subordinatiánusok ellen. Nem is puszta névbeli (nominalis), mintha a' három személyek egy ugyanazon személy' külömböző neveik volnának, p. o. az Atya nevezet jelentene teremtőt, a' Fiú megváltót, a' Szent Lélek megszentelőt. Ez Sabellius ellen. Hanem az a' külömbség valódi (realis), a' mennyiben egyik személy a' másiktól bizonyos jegyek által megkülömböztetik, mellyek együtt véve személyes jegynek (character personalis s. hypostaticus) neveztetnek. Ezen személyes jegyek már vagy belsők, vagy külsők (notae internae et externæ, vagy opera ad intra et ad extra).

A' belső megkülömböztető jegyeknek vitetések van azon belső, örök, szükséges viszonyokra, mellyekben vagynak kölcsönösen a' három személyek egymásra nézve; 's ezek tehát a' három személyeknek, mint személyeknek, fennállásokat tárgyazzák (rationes trium personarum aeternae, quibus definitur earum subsistentia).

De ezen belső viszonyok, mellyek által a' három személyeknek, mint személyeknek fenállások (subsistentia) meghatároztatik, vagy úgy nézettethetnek, mint munkák (actus), vagy mint tulajdonságok (proprietates), vagy mint elvont fogatok.

1) Személyes munkák (actus personales s. hypostatici).

a) Az Atyát illetők: Pater filium ab aeterno (non fecit, non creavit, sed) genuit et spiravit Spiritum.

b) A' Fiút illetők: Filius spirat cum Patre Spiritum sanctum.

c) A' Szent Lelket illetők: Spiritus S. (spiratur seu) procedit a Patre et Filio: Melly kifejezéseknek értelmek ez: az Atyában van az oka, nem a' Fiú' lételének, mert mindenik személy Isten, hanem hogy az Istenség' második személye, mint Fiú, az Atyától való születésnél fogva részese az isteni természetnek; és így generatio: ea patris ad filium relatio aeterna, qua in patre est ratio subsistentiae filii. — Processio pedig: ea Spiritus Sancti ad patrem et filium relatio, qua in his est ratio, cur Spiritui divinae virtutes ab aeterno competant.

2) Személyes tulajdonságok (proprietates personales, τροπος ὑπαρξες azaz, peculiaris subsistendi modus):

a) Az Atya αγεννητυς (αναρχος, αυτοθεος) et απνευςος; adeoque subsistit αγεννητῶς.

b) A' Fiú γεννητος, épen azért az Atyával ugyanazon állatú (ὁμουσιος); απνευςος, adeoque subsistit γεννητῶς.

c) A' Szent Lélek: πνευστος, εκπορευομενος, és így az Atyával és a' Fiúval ὁμουσιος: subsistit εκπορευτῶς.

8) Személyes elvont fogatok (notiones personales, i. e. relationes personales in abstracto consideratæ):

a) Az Atyát illetők: αγεννησια, αναρχια, paternitas, generatio activa, spiratio activa.

b) A' Fiút illetők: γεννησια, generatio passiva, filiatio, spiratio activa.

c) A' Sz. Lelket illetők: εκπορευσις, processio, spiratio passiva.

Külső megkülömböztető jegyek (notæ externæ), mellyek külső 's kiható munkáknak is (opera ad extra seu transeuntia) neveztetnek, azok, mellyeknek a' teremtett dolgokra van vitetések. — Ezek ismét kétfélék:

Vagy ollyanok, mellyek az emberi nemzet' idvességének megszereztetésére (a' Krisztus által) tartoznak (opera œconomica, melly nevezet az Efez. 1, 10. vétetett) p. o. az Atya elküldötte a' Fiút az emberi nemzet' váltságára; a' Fiú testben megjelent, szenvedett, meghalt; a' Szent Lélek formálta a' Krisztus' emberi természetét, 's közlötte azzal az isteni ajándékokat (formavit et unxit humanam Christi naturam), az emberek' szívekbe küldetik, 's őket a' Jézus által megszerzett idvességben részelteti.

Vagy ollyanok, mellyek közök (communes) ugyan mind a' három személlyel, mindazáltal a' szent írásban leginkább egy személynek tulajdoníttatnak, honnan *opera attributivák*nak is neveztetnek, vagy szorosb értelemben vett külső munkáknak. Ezekre tartozik már ez a' Cánon: *opera ad extra*

sunt tribus personis communia, p. o. az Atyának tulajdoníttatik minden dolgok' teremtések 's igazgatások, 's az emberek' idvességeknek 's elkárhozásoknak meghatározása; a' Fiúnak részvétel a' teremtésben, a' halottak' feltámasztások 's megítélések; a' Szent Léleknek a' proféták' 's apostolok' ihletések, 's az emberek' felvilágosítások 's javítások az Isten' ígéje és a Sákramentomok által.

Az egyház' értelme a' szent Háromságról apródonként fejlődött ki, 's csak a' IVdik század' végével vette fel mostani alakját. A' formulákat, mellyek a' Fiú' és a' Szent Lélek' istenségének összeegyeztetésére a' monotheismussal jöttek szokásba, vagy az egyházi atyák gondolták ki, vagy pedig a' már esméretes nyelvszokástól és a' szent írástól kölcsönözték. De maga a' dolog ezen formulák által nem lett világosabb, úgy szinte ki nem kerülődött, hogy azok, kik ezen titkot magyarázni akarták, vagy a' tritheismusra, vagy pedig az áriánismusra ne tévelyedjenek. Érzettte ezt Melanchthon is, innen az ő loci theologici czímű munkájának első kiadásában a' Szent Háromság' hitágazatját egészen mellőzi; más theologusok pedig a' szent írás' tanítása 's kifejezései mellett kívántak maradni.

§. 111.

Igyekezetek a' Szent Háromság' hitágazatját a' természetben találtató dolgokból világosítani 's a' józanokosságból megmutatni.

Jóllehet a' keresztyén anyaszentegyház,

a' legrégibb idők olta úgy tekinti a' Szent Háromsag' hitágazatját, mint végéremehetetlen titkot az emberi értelemre nézve, találkoztak mindazonáltal ollyan tudósok, kik ezt vagy a' természetben találtató dolgokkal világosítani, vagy a' józanokosságból megmutatni igyekeztek.

Világosításúl felhozza az egyházi atyák közzűl Cassiodorus a' tüzet, megkülömböztetvén „speciem ignis, splendorem et calorem; splendor ab igne nascitur, calor ab igne et spendore generatur. Splendor est de igne, et tamen sunt coæva. Sic tria in sole occurrunt; ipsa solis substantia, radius et lumen, et tamen in his tribus est eadem lux. Ut radius de sole nascitur, sic Filius de Patre generatur, calor ab utroque progreditur, sic Spiritus S. ab utroque spiratur". Basilius figyelmeztet a' szivárványi színekre; Luther a' többek között a' virágokra, mellyeknek formájok, szagok 's erejek van. Mások a' grammaticában előfordúló három nemre és számra, az ítélet' három részeire subjectumra, prædicatumra és copulára; a' syllogismus három tételeire; a' muzsikában a' hármas hangra; a' de tri regulára; a' hízak' három dimensiójára, magosság, szélesség és hosszúság; az idő' hármas mérésére, elmult, jelen és jövendő; 's az emberi lélek' hármas esmérkedési, akarati és érzési tehetségére.

De voltak ollyanok is, kik a' józanokosságból igyekeztek következtetni 's megmutatni a' Szent Háromság' titkát. Jönnek

elő illyen okoskodások már a' scholasticusoknál is, de még nagyobb számmal a' reformátio' századjában, az akkor keletkező antitrinitáriusok ellen.

Külömbözők lévén azon tételek, mellyekből kiindultak, külömbözőleg is okoskodnak. Igy:

1) Némellyek ezen alaptételből menvén ki: az isteni értelem' gondolatai valósítva vannak, így fűzik okoskodásokat: mikor Isten maga-magát gondolá, közlötte ezen gondolatképpel a' maga állatját (a' Fiú' születése); de az ő akaratjának, mellyet szintúgy munkásnak kell gondolnunk, szeretnie kelle az ő állatjának ezen tökéletes képét, és már a' kettőből kiható ezen szeretet a' Szent Lélek. — Ezen okoskodást feltaláljuk a' scholasticusoknál, Melanchthonnál loci theologici czímű munkájának későbbi kiadásaiban, de legbővebben Keckermannál (syst. theol. lib. I. c. 3). — Ide megy ki a' Lessing' deductiója is: Isten öröktől fogva csak a' legtökéletesebbet, csak magát gondolhatá. Gondolni, akarni, teremteni, Istenben egy. Isten az ő tökéletességeit egyszerre gondolá öröktől fogva, azaz: öröktől fogva teremtett magának ollyan valóságot, a' ki semmi tökéletességnek nincs híjával, a' Fiút. Az Isten és ezen Fiú között a' legtökéletesb harmonia van, melly magában foglalja mind azt, a' mi az Atyában és a' Fiúban van; ez a' Lélek, melly e' szerint mind a' kettőtől származik. — De ezen előter-

jesztésnél méltán tudakozhatnánk, valyon a' Fiú nem ád e szintúgy valóságot hasonló joggal a' gondolatképnek, 's a' szülemények' végetlen sorára nem húzhatnánk e következést.

2) Mások pedig, ezek között több scholasticusok a' szent Háromságot az Isten' végetlen jóságából (ab infinita bonitate) húzván le, így okoskodtak: a' végetlen jóságnak végetlenűl kell magát közleni; úgyde a' világ' teremtése nem végetlen, hanem korlátozott közlése az ő jóságának; és így más módon 's isteni személyekkel kellett azt közleni. — De ebből is igen sok, sőt végetleni közlését következtethetnénk az isteni jóságnak.

3) Duns Scotus ebből indúl ki: *magával egyenlőt nemzeni tökéletesség*; következésképen Istennek, mint fő tökéletességnek ezen tökélyt tulajdonítani kell. — De ebből is a' nemzés' végetlen sorára húzhatnánk következést.

4) Raymundus de Sabunde alapúl tévén az Isten' fő boldogságát, azt állítá, hogy fő boldogság neki csak abban az esetben tulajdoníttathatik, ha ő isteni valóságokat, kiket végetlenűl szerethet, és kiktől viszont végetlenűl szerettetik, hozott lételre.

5) Mások végezetre az *Isten' mindenhatóságából* menvén ki, úgy vélekednek, hogy Isten a' maga örök munkásságát csak végetlen valók' létre hozásokban elégítheti ki teljes kiterjedésében.

De mind ezen okoskodások, hasSinte megengednénk felső tételeket, mellyekből kiindulnak, nem vezetnek az isteni állatban lévő isteni személyeknek egyházi fogatjokra, hanem egymástól általjában külömböző isteni valóságok' többségekre: nem háromságra, hanem az isteneknek végetlen sorokra; mellynek mind a' szent írás, mind a' józanokosság, mind az egyház' megállapított értelme ellene kiált.

§. 112.

Taníttatik e az ó testamentomban a' Szent Háromságról szóló hitágazat?

A' Szent Háromságról szóló hitágazatot, minthogy az tiszta hitágazat (articulus fidei purus), csak a' szent írásból lehet megmutatni. Az egyházi atyák és csaknem minden theologusok az újabb időkig azt hitték, de nem Calvinus János, Calixtus György és az árminiánus theologusok, hogy ez a' tudomány az ó testamentomi írásokban is előjön. A' kik azt az ó testamentomból is mutogatták, fel szokták hozni;

1) Istennek a' többes számban mondott zsidó neveit, mint *Elohim*, *Saddaj*, *Adonaj*, és más többes számban lévő Istent jelentő kifejezéseket Jób 35, 10. Zsolt. 149, 2. Ésa. 54, 5. — De az újabb magyarázók szerint, ezek méltóságot jelentő többes számok (plurales majestatici). A' zsidó a' maga királyát így mondta *Adonaj*-nak, nem *Uram*-nak, hanem *Uraim*-nak.

2) Azon ó testamentomi helyeket, hol

Isten maga felől a' többes számban szól. *Mondá Isten: teremtsünk embert a' mi ábrázatunkra és hasonlatosságunkra* 1 Móz. 1, 26. — *Imé az ember ollyanná lett mint mi közzülünk egy* 1 Móz. 3, 22. — *Nosza azért szálljunk alá, és zavarjuk meg az ő nyelveket*, 1 Móz. 11, 7. — Az exegeták erre azt felelik, hogy a' napkeletieknél a' királyok a' többes számban szólottak magokról. Igy a' nyugotiaknál is a' diplomákban.

3) Azon helyeket, hol Jehova megkülömböztetik Jehovától; *a' Jehova bocsátott 'Sodomára és Gomorára kénköves tüzet a' Jehovától az égből* 1 Móz. 19, 24. — De az exegeták szerint *tűz a' Jehovától*, annyi mint *mennyei* tűz; vagy a' második helyen a' Jehova szó visszatérő névmássa helyett vétetik, 's így *a' Jehova Jehovától* annyi, mint *Jehova magától.*

4) Azon helyeket, mellyek az istenségben valami hármast említenek:

a) *Áldjon meg tégedet Jehova, és őrizzen meg tégedet, világosítsa meg a' Jehova az ő arczát terajtad, és könyörüljön terajtad. Fordítsa Jehova az ő arczát tereád, és adjon békességet tenéked.* 4 Móz. 6, 24—26. —De a' tudósok ezt emphasisból és parallelismusból magyarázzák; vagy azt mondják, hogy ez hármas formulája az egyetlen Jehovától származó áldásnak.

b) *Szent! Szent! Szent! a' seregek' ura; teljes mind a' széles föld az ő dicsőségével*, Ésa. 6, 3. — De az exegeták a' szent' hármazását (trisagium) az antiphoniából ma-

gyarázzák, minthogy a' Serafimosztályok egymást váltogatva énekelnek; — vagy a' hármas szám' szentségéből. Azt is mondják, hogy a' szent szó ezen hármaztatásban csak a' szentség' fő grádicsát fejezi ki, mint *Trismegistus* (*termaximus*); *Jupiter ter optimus maximus*; *ter quaterque beatus*; mellyek superlativusi formák.

c) *A' Jehova' beszéde által lettenek az egek, és az ő szájának lelkével minden ő seregei*, Zsolt. 33, 6. — De itt az exegeták szerint a' Jehova' *beszéde*, *lelke* (inkább lehellete) egyet jelentenek: Istennek *akaratját* és *parancsolatját*.

Hogy pedig a' Szent Háromság' tudománya az ó testamentomi írásokban nem tanítatott világosan, annak azt az okát gondolják a' theologusok, hogy ez a' polytheismusra nyithatott volna útat a' zsidóknak, kiknél a' monotheismus még akkor nem volt erősen meggyökerezve. Azonban inkább elfogadható azoknak vélekedések, kik azt állítják, hogy az Atya, a' Fiú és a' szent Lélek felől szóló tudomány az ó testamentomban azért nem jelentetett ki világosan, mert az elválhatatlan összeköttetésben áll az idvesség' megszerzésének Jézus által kijelentett 's végrehajtott módjával. Annyi egyébiránt tagadhatatlan, hogy az ó testamentom' könyveiben a' Messiás' isteni eredete és természete taníttatik Ésa. 9, 6. a' Messiás *erős Istennek* és *örökkévalóság' atyjának*; és Mikeás 5, 2. *örökkévalónak* neveztetik. 'S ollykor az Isten' *lelke* úgy adatik elő, mint személy.

§. 113.

Új testamentomi helyek, mellyekben a' három személy együtt említtetik.

Az Atyáról, a' Fiúról és a' szent Lélekről az új testamentomi írásokban, mellyekből ezen hitágazatot meríthetjük, kétféle helyek fordulnak elő, ú. m. vagy ollyanok, mellyekben a' három együtt említtetik, vagy a' mellyekben csak egy személyről van különösen szó.

Együtt említtetnek az Atya, a' Fiú, és a' szent Lélek a' keresztség' formulájában Máté 28, 19. — azon helyeken, mellyekben a' keresztyén vallás' terjedése 1 Kor. 12, 4—6. részesűlés annak jótéteményeiben 2 Kor. 13, 13. — sőt az is, hogy valaki igaz keresztyén legyen 1 Pét. 1, 2. a' háromnak egyiránt tulajdoníttatnak; továbbá, Jézus' azon búcsúzó szavaiban, mellyekben vígasztalja tanítványait, hogy Ő elhagyván őket, más vígasztalót, t. i. a' szent Lelket küldi nekik az Atyától Ján. XIV. XV. XVI. — és végre a' Jézus' bémeríttetésének előadásában Máté 3, 16.

Fő hely ezek között a' keresztség' formulája, melly előfordúl Máté 28, 19. a' hol Jézus azt parancsolja, minekutánna halálából feltámadott, a' maga tanítványainak: *Elmenvén, tanítványokká tégyetek minden népeket, megkeresztelvén őket az Atyának, a' Fiúnak és a' Szent Léleknek nevébe.* [1])

---

[1]) Máté 28, 19. *πορευθεντες μαθητευσατε παντα τα εθνη, βαπτιζοντες αυτους εις το ονομα*

Itt kettő jöhet kérdésbe: a' hely' valódisága (genuinitas) és annak értelme.

A' mi az elsőt illeti: kétségbe hozták ezen hely' valódiságát Blandrata és Teller a' következő okok miatt:

1) A' parallelus helyen Márk 16, 16. nem említtetik, hogy minden népeket különbség nélkül az Atyának, a' Fiúnak és a' Szent Léleknek nevébe kell megkeresztelni. — De erre azt felelhetjük: Márk itt igen röviden ír, nem is lévén jelen a' parancsolat' kiadattatásán, inkább Mátéhoz kell ragaszkodnunk, ha nem említjük is, hogy a' Márk' evangyéliomának XVI-dik része a' 9. verstől fogva gyanús.

2) Ha megparancsolta Jézus, hogy minden pogányokat be kell venni a' keresztyének' társaságokba, hogy történt, hogy az apostolok egy darabig vonakodtak megkeresztelni a' pogányokat? Péter, Cornéliust megkeresztelvén, látásra hívatkozik, nem pedig a' Jézus' világos parancsolatjára. — De erre azt mondhatjuk: az előítéletek annyira gyökeret verhettek a' tanítványokban, hogy a' Jézus' legvilágosabb tánításai sem lehettek elegendők azoknak kiirtásokra. Gyakran megjövendőlte Jézus a' maga halálát és feltámadását tanítványainak, még sem mondottak le azon előítéletről, hogy ő földi országot állít fel. Nem csak a' keresztség' szavaiban jelenti Jézus, hogy a'

τȣ πατρος, και τȣ υιȣ, και τȣ αγιȣ πνευματος.

pogányok is tagjai lehetnek a' keresztyének' társaságoknak, hanem több más helyeken is mint Máté 8, 11. 12. Ján. 10, 16; valyon azért, hogy Péter a' pogányokat nem akarta megkeresztelni, azt fogjuk e állítani, hogy ezek is később szúrattattak az evangyéliomokba?

3) Ha parancsolta Jézus, hogy az Atyának, a' Fiúnak és a' Szent Léleknek nevébe kell keresztelni, hogy történt, hogy az apostolok csak a' Krisztus' nevébe kereszteltek? Róm. 6, 3. Csel. 8, 16. 2, 38. 10, 48. — Erre azt feleljük: igaz ugyan, hogy nem olvassuk az új testamentomban, hogy az apostolok kereszteltek volna az Atyának, a' Fiúnak és a' Szent Léleknek nevébe, hanem csak a' Jézus Krisztusnak, vagy az Urnak nevébe; de az utolsó helyeken nem is a' keresztség' formulája határoztatik meg, hanem az a' viszony adattatik elő, mellybe léptek az új tanítványok a' keresztség által, t. i. hogy ők hiszik, hogy Jézus a' Messiás, és az ő tanításait béveszik. A' ki a' Jézus' tanításait béveszi, az kötelezi magát az Atyáról, a' Fiúról és a' Szent Lélekről szóló czikkely' elfogadására is, mert ez fő részét teszi a' Jézus' tanításainak.

A' mi a' második kérdést illeti: mi az értelme ennek a' helynek?

A' szóknak értelmek ez: μαθητευσατε azt teszi: tanítványokká tegyetek, ettől μαθητευω tanítvány vagyok Máté 27, 57. annakutánna: tanítvánnyá teszem, mint הלמיד a' zsidóban; nem pedig *tanítsatok*, mert μα-

θητευειν és *διδασκειν* a' 20-dik versben egymástól megkülömböztetnek. — Hogy kell bevenni a' keresztyének' társaságokba, előadják a' következendők: *βαπτιζοντες αυτȣς εις το ονομα τȣ πατρος και τȣ ὑιȣ και τȣ ἁγιȣ πνευματος.* — *βαπτιζειν* bemártani, bemeríteni a' vízbe. *εις το ονομα τȣ πατρος* 's a' t. tehetne annyit: *εις τον πατερα*, mint a' zsidó nyelvben Isten' neve, e. h. Isten; de lehet ennek emphatica jelentése is, melly szerint az méltóságot fejez ki. Illyen értelemben jön elő a' zsidó nyelvben a' שם szó, mikor az a' Jehova szóval köttetik össze; de az új testamentomi írók is csak akkor éltek ezen összeköttetésben az *ονομα* szóval, mikor a' személynek felséges és tiszteletre méltó voltát akarták kifejezni.

A' kifejezés: *bémeríteni valakit valakinek nevébe* annyit tesz: valakit valaki iránt kötelezni, mint megtetszik ez a' parallelus helyekből. Az mondatik 1 Kor. 10, 2. hogy a' zsidók, áltmenvén a' veres tengeren, *Mózesben keresztelkedtek meg a' ködben és a' tengerben*, — melly azt teszi: lekötelezték magokat iránta, mint törvényadó és vezér iránt. — Igy Pál, szakadások támadván a' korintusi hívek közt, és némellyike magát Pálénak, némellyek Apollósénak, mások pedig a' Krisztuséinak mondván, ezt tudakozza: 1 Kor. 1, 13. *Valyon részre osztatott e a' Krisztus? valyon Pál feszíttetett e meg érettetek? avagy a' Pál' nevére keresztelkedtetek e meg?* — azaz, a' Pál által alapított új vallás' bevételére köteleztétek

e magatokat a' keresztség által? — A' keresztelő János' keresztsége neveztetik Csel. 19, 4. *megtérés' keresztségének* (βαπτισμα μετανοιας), azaz, olly keresztségnek, melly által magokat a' zsidók megtérésre, jobbúlásra kötelezték.

Minthogy pedig a' bémerített személy' maga lekötelezése nem egynemű lehet; a' proselytusok' keresztségekből és a' körűlmetélkedés' czéljából látszik meg, mit tégyen ez: kötelezni magát az Atya, a' Fiú és a' Szent Lélek iránt? — A' proselytusok a' bémerítés átal az igaz Isten' tiszteletére kötelezték magokat; az volt a' czélja a' kürűlmetélkedésnek is, melly által a' zsidók az új szövetségbe beavattattak; és így a' bémerítésnek is, melly a' körűlmetélkedés' helyébe állíttatott fel az új szövetségben, az a' czélja, hogy a' megkeresztelkedtek magokat az Atya', a' Fiú' és a' Szent Lélek' tiszteletére kötelezzék. De ezt mutatja az ονομα szó' jelentése is, a' mint az feljebb előadattatott.

Második hely, mellyben a' három személyek együtt említtetnek, előjön 1 Kor. 12, 4—6. Itt inti az apostol a' korintusi híveket, hogy jóllehet külömböző ajándékokkal birjanak, egymást le ne nézzék; mert azoknak adójok ugyan az. *Az ajándékokban külömbség vagyon, de ugyan azon Lélek. — Az egyházi szolgálatokban is külömbségek vagynak; de ugyan azon Úr. — És külömbségek vagynak az isteni erőknek ajándékaiban is; de ugyan azon egy Istén,*

ki mind azokat mindenekben cselekszi. — Ez helyt három különböztetik meg: *Lélek* (πνευμα), *Úr* (κυριος), *Isten* (θεος); 's mind a' háromnak más munkásság tulajdoníttatik. A' *Léleknek* (Szent Léleknek) mint a' lelki jók' adójának tulajdoníttatnak a' keresztyén vallás' elterjesztését segítő rendkivűli ajándékok (χαρισματα), mellyekben részesűltek a' keresztyén anyaszentegyház' kezdetében a' bémerítés által béavattak az apostolok kezeiknek fejekre vetések által, péld. betegségeket gyógyítani, a' szent írást magyarázni, nem tanult nyelveken beszélni. Az *Úrnak* (a' Krisztusnak) mint az anyaszentegyház' fejének az egyházi szolgálatok' (διακονιαι), — presbyterség', diaconusság' felállítása. Az *Istenre* (az Atyára) mint a' természet' urára vitetnek a' csudák a' látható természetben (ενεργηματα).

Harmadik hely, 2 Kor. 13, 13. *Az Úr Jézus Krisztusnak kegyelme, az Istennek szerelme és a' Szent Léleknek veletek való közösűlése légyen mindnyájan tiveletek.* — Itt az apostol áldást kíván a' korintusi hívekre az együtt említett három személyektől, mint minden jók' adójától.

Negyedik hely, 1 Pét. 1, 2. a' hol az apostol lelki áldásokat kívánván a' keresztyéneknek, azt mondja: hogy ők keresztyénekké lettek κατα προγνωσιν θεȣ πατρος azaz, *az Atya Isten' kegyelmes végzése szerint*, 's hozzá teszi: εν ἁγιασμῳ πνευματος, εις ὑπακοην και ῥαντισμον αἱματος Ιησȣ Χριστȣ, *megszenteltetvén* (megjobbíttatván) *a'*

Lélek által, hogy engedelmeskednének a' Jézus Krisztusnak, és az ő vérével meghintetnének, azaz, az ő haláláért kegyelmet nyernének. — Itt figyelmes az apostol azon köteleztetésekre, mellyeket a' keresztségben a' Jézus' parancsolatja szerint magunkra veszünk.

Ötödik hely, hol a' három együtt említtetik, Ján. XIV. XV. és XVI-dik részeiben foglaltatik. Itt tanítványitól búcsúzván Jézus, vígasztalásokra ígéri nékiek, hogy Ő elhagyván őket, más vígasztalót, t. i. a' Szent Lelket küldi nékiek az Atyától.

Hatodik hely előjön Máté 3, 16. 17: a' hol a' Jézus' megkereszteltetésekor az ő reá alászállott Szent Lélek, 's az égből az Atyától adatott szó: *Ez amaz én szerelmes fiam, kiben én megnyugodtam*, említtetik. Fő helynek tartatott ez a' Szent Háromság' tudományára nézve, mint mutatja az egyházi atyáknak azon esméretes mondások: i ad Jordanum et videbis Trinitatem, 's maga ezen szent írásbeli helynek θεοφανεια nevezete. — De ezen helyből, valamint a' megelőzőkből is csak annyi jön ki, hogy a' három együtt említtetik; de hogy mind a' három isteni természettel bír, és hogy az egy isteni állathoz tartozik, ezekből nem, hanem a' bizonyító helyeknek második osztályokból lehet bátorsággal következtetni.

A' régibb theologusok felhozták ezeken felűl 1 Ján. 5, 7. *Hárman vagynak kik bizonyságot tésznek a' mennyben; az Atya, az Ige és a' Szent Lélek, és ez három egy.*

De Semler, Griesbach és más criticusok, mind belső, mind külső erősségekkel igyekeztek megmutatni, hogy ez a' hely később időben szúratott a' János apostol' levelébe, úgyhogy ezzel már ma orthodoxus theologusaink sem élnek. — De ha valódi volna is ez a' hely, csak a' bizonyságbeli megegyezést, nem pedig a' három személy' egységét mutatná, mert ez a' kifejezés *ἑν ειναι* annyit tesz: megegyezni (consentire).

Belső erősség ezen hely' valódisága ellen vétetik a' beszédkötésből (contextus sermonis.) Itt az apostol azt mutogatja, hogy a' Jézus' tisztelőinek könnyű lesz megtartani az ő parancsolatait, ha hiszik, hogy Jézns a' Krisztus, Messiás vagy Isten' Fija. Arra pedig, hogy Jézus a' Krisztus három isteni erősséget hoz fel, ú. m. a' *vizet, vért* és *lelket*. A' *víz* (*ὑδωρ*) jelenti a' Jézus' bémeríttetését, a' mikor a' mennyei szózat: *ez az én szerelmes fiam, kiben én megnyugodtam*, őtet Isten' fijának lenni nyilván kijelentette; a' *vér* (*αἱμα*) a' Jézus' halálát körűlállásaival 's feltámadásával együtt, a' mint a' Róm. 1, 4. mondatik: *megbizonyíttatott hatalmason Isten' Fijának lenni, a' halálból való feltámadásnak általa*; a' *lélek* (*πνευμα*) az apostolokra kitöltetett Szent Lelket, és egyre megy ezen kifejezéssel *εδικαιωθη εν πνευματι* 1 Tim. 3, 16. — Teljes lesz itt az értelem, ha szinte a' kérdés alatt lévő szók: *εν τῳ ȣρανῳ, ὁ πατηρ, ὁ λογος, και το ἁγιον πνευμα· και ȣτοι οἱ τρεις ἑν εισι. Και*

τρεις εισιν οἱ μαρτυρουντες εν τῃ γῃ kihagyattatnak is.

Külső erősségek vétetnek részszerint onnan, hogy az egyházi atyáknak írásaikban ez a' hely fel nem idéztetik, se nem magyaráztatik, jóllehet többszöri alkalmatosságok lett volna, czáfolgatván a' szent Háromság' ellenségeit; részszerint pedig hogy az sem a' kéziratokban, sem a' régi fordításokban (mert a' syrus fordításba Tremellius szúrta bé) nem találtatik. — Felhozzák ugyan Tertulliánust, Cypriánust és Hieronymust, mint a' kiknek munkáikban ezen hely emĺíttetnék. De Tertulliánusnál (contra Praxeam cap. 25.) csak annyi van: qui tres unum sunt, ennyi pedig a' valódi helyben is előfordúl. A' Cypriánus' munkájiban is csak a' valódi hely említtetik, de ő ezt a' Szent Háromságra magyarázza. Hieronymusnál pedig csak ezen czímű munkájában van említve az egész hely: prologus galeatus in epistolas catholicas; de hogy ez a' munka a' Hieronymus tollából nem folyt, abban a' bírálók már ma megegyeznek.

A' mi a' kéziratokat illeti; felhozzák a' brittanniai és a' Rau' nevét viselő kéziratokat, mint a' mellyekben előjön a' kérdéses hely. — Erásmus az új testamentomot kinyomtattatván elsőben 1516-ban, másodszor 1519-ben, mind a' két kiadásból kihagyta ezt a' helyet, melly nagy lármára szolgáltata alkalmatosságot. Ennek lecsilapítására, a' harmadik kiadásba, melly 1522-ben jött

ki, felvette azt, 's az említett két kéziratra hivatkozik. De az első, melly brittanniainak, dublininak 's Montfonténak is hívattatik, 's ma a' dublini könyvtárban tartatik, a' könyvnyomtatás feltalálása után a' XV. vagy XVI-dik században íratatott. A' második a' Rau' kézíratja (codex Ravianus), melly a' berlini királyi könyvtárban van, a' complutumi polyglotta bibliából, mellyet Ximenes cárdinális 's toledói érsek 1514-ben nyomtattatott, másoltatott le.

Ha már azt kérdezné valaki, hogy jött hát ez a' hely az új testamentomba? így gondolkodhatunk: a' 8-dik verset mystice a' Sz. Háromságra magyarázták; nyoma van ezen magyarázatnak már Cypriánusban is; a' thapsusi Vigilius emlékezik a' három mennyei tanúkról (de tribus testibus cœlestibus), annakutánna ezt a' magyarázatot a' könyv' szélire írták, 's mind addig módosították, míg ez a' glossema előállott, végtére pedig a' textusba is becsúszott. Luther sem tartván ezt a' helyet János apostoltól származottnak, kihagyta ezt az általa készített német fordításból, meghagyta, hogy halála után se csusztassák bele, de a' mi még is megtörtént. 1574-ben a' frankfurti, 1596-ban pedig a' vittembergi kiadásba felvétetett.

§. 114.

Valyon ezen kifejezések: λογος, ὑιος τȣ θεȣ és πνευμα ἁγιον nem ugyanazon egy subjectumot jelentik e?

Fontos kérdés, valyon a' János' evangyéliomában elójövő λογος és a' zsidókhoz küldött levélben található ὑιος τȣ θεȣ nevezetek, nem egy és ugyanazon subjectumot jegyzik e azzal, melly más helyeken πνευμα ἁγιον-nak neveztetik? Mert ha mind a' két nevezet egy és ugyanazon subjectumot jegyez, úgy a' szent írás (hogy az egyházzal szóljunk) csak két isteni személyeket ismér, 's az Isten' Fija lesz az ember Jézus, a' mennyiben ő benne lakozott a' πνευμα, 's ő benne emberré lett. Ugy a' keresztség' formulájának értelme e' lenne: keresztelni az Atyára, és a' Pneümával eltelt, 's a' Pneümát közlő Isten' Fijára a' Krisztusra.

Nem új vélemény ez, sőt Grotius, Schöttgen, Ziegler, Lange és Schmidt azt védék, hogy az első egyházi atyák is, jelesen Justinus mártyr a' λογοςt és a' Szent Lelket egynek vették, vagy legalább úgy fejezték ki magokat, hogy azon két nevezet egy subjectumot jegyezne. — De Münscher, Keil és más tudósok ezen véleménynek fontos okoknál fogva ellene mondottak. — Ezen vetekedés' bővebb vítatása messze vezetne bennünket; elég lesz annyit megjegyezni közönségesen, hogy az egyházi atyák' előterjesztéseik a' Szent Lélekről a' III-dik század közepéig igen határozatlanok voltak,

hogy ők a' λογος-t nem csak πνευμα-nak, hanem πνευμα τυ θευ-nak is nevezték, de azért a' πνευμα τυ θευ-t és πνευμα ἁγιον-t egymástól szorosan megkülömböztették, következésképen az ő előterjésztéseikből az újabb theologusok' azon véleményeket, hogy a' Jánosnál előjövő λογος a' más helyeken előfordúló πνευμα ἁγιον szóval egyet jelentene, megmutatni nem lehet.—Felhozzák az újabb theologusok vélemények' bizonyításokra a' következendő okokat:

1) Ján. I, 1. verse a' 32-dikig szoros egybefüggésben van, 's a' czélja az, hogy a' Jézus' isteni méltóságát abból mutatná meg, hogy vele magát a' λογος egyesítette, τον λογον σαρκα γενεσθαι. A' 32. 's köv. versekben ugyan az a' czélja a' keresztelő János' bizonyságának is, a' ki arról tesz bizonyságot, hogy a' πνευμα maradólag leszállott Jézusra, és így ez nem egyéb, mint az elsőbb kifejezésnek: a' λογος testté lett, leírása. Ebből lehet már azt mondják kimagyarázni, miért nem él többé János a λογος szóval, hanem vagy a' πνευμα, vagy a' υἱος τυ θευ kifejezéssel. Amaz ugyan is néki a' λογος ασαρκος, az Isten' Fija pedig a' λογος ενσαρκος, 's nem lehetne okát találni, miért nem él többé János az első, hanem csak a' második kifejezéssel, ha ugyan külömbség volna a' λογος és πνευμα között. —

De ennek ellenére a' következendőket lehet mondani:

a) A' keresztelő János' bizonysága, melly tulajdonképen hármas, nem vitetődhetik

csupán csak ezen tételre τον λογον σαρκα γενεσθαι 14. v; következésképen nem lehet abból kihúzni, hogy πνευμα a' 32-dik versben, a' 14-dikben elöjövő λογος szóval egyet jelentene. A' keresztelő János' bizonysága Jézusról kettős; először tagadó: ő (t. i. keresztelő János) nem a' Messiás 19—28. v. másodszor állató: Jézus, a' kit ő bemerített, az Istentől rendeltetett szabadító a' bűnöktől, 's ez már azon tétel, mellyet más kettős bizonyságtétel által bővebben előterjeszt α) hogy Jézus ő előtte régolta (vagy a' 2-dik v. szerint a' világ előtt) volt 30. v. és β) hogy Isten láthatólag közlötte Jézussal a' profétai lelket, a' πνευμα άγιον-t, még pedig maradólag, azaz, a' Lélek az ő ajándékaival egészen ő vele volt, a' nélkül, hogy más embereket tanítana az alatt, míg Jézussal volt. Ezért mondja János 7, 39. míg Jézus élt, *nem vala a' Szent Lélek* (valamelly más emberben), 's Jézus csak az ő feltámadása után közlötte a' Szent Lelket az apostolokkal (20. 22). — De

b) Ha a' λογος és πνευμα άγιον egyet jelentene, 's a' λογος Jézussal, nem a' születés, hanem a' bémerítéskor egyesült volna, nem lehetne kimagyarázni, hogy mondhatta keresztelő Janos a' 27. és 30-dik versekben: *Jézus ő elötte volt.* Sőt inkább ezt csak a' 9—12. versekre, és így a' λογος-ra kell vinni, a' ki már az előtt is, mint az emberek' tanítójok' munkálkodott, most pedig Jézusban jelent meg. — Továbbá

e) Ezen kifejezéseknek: σαρξ εγενετο 14. v. és καταβαινειν και μενειν επ' αυτον nehezen lehet ugyanazon jelentések, a' mit állítanak, de kénytelenek is állítani ama' vélekedés' oltalmazóji; mert ha ez: σαρξ εγενετο a' Krisztus' születésére vitetik, a' λογος mint πνευμα vele a' bémerítéskor nem egyesűlhetett. Azt lehetne ugyan mondani, hogy a' 14-dik versben nincs világosan szó a' Krisztus' születéséről: az igaz; de ez a' kifejezés: σαρξ εγενετο nem jelenthet mást mint: emberré lenni, emberi alakban megjelenni; a' Szent Lélek' leszállása pedig valamelly profétára, csak az ő munkálkodását, nem pedig emberré létellét jelenti. De János maga is az I. levél 4, 2. 3. és II. levél 6. 7. verseiben ezt a' kifejezést: σαρξ εγενετο, a' λογος-nak emberi alakban lett megjelenésére magyarázza. Ezt javallja a' zsidókhoz küldött levél is, határozottan mondván az Isten' teremtő és megtartó Fijáról 1, 2. 2, 10. hogy ő a' testnek és vérnek részese lett 2, 14. A' János' leveléből nyilván kilátszik az is 1 Ján. 4, 2. 3. 6. 5, 5—9. hogy a' Lélek' leszállását Jézusra úgy kell tekinteni, mint annak bizonyságát, hogy ő benne van a' λογος, vagy hogy ő az Isten' Fija, következésképen a' keresztelő János' bizonyságának ereje (Ján. 1, 32.) nem az ő állításában, hanem az ő előadása' foglalatjában van, t. i. abban, hogy a' Lélek' látható közlése a' bémerítéskor magának Istennek bizonysága (1 Ján. 5, 9.) arról, hogy Jézusban a' λογος

lakozik. És így Jézusban a' λογος-nak másnak kellett lenni, mint a' mi volt a' róla bizonyító Lélek. Továbbá nem látjuk

d) Semmi okát, miért nem él János a' λογος szóval a' 32. versben, csak annyit akarván kifejezni, hogy a' λογος a' bemerítés' alkalmával Jézusra szállott. Hiszen a' 14. versben, a' σαρξ εγενετο kifejezésnél ismétli az 1. és 2-dik versből a' λογος subjectumot, miért nem ismétli a' 32-dik és köv. versekben, ha csak azt kívánta volna mondani, a' mit már mondott a' 14-dik versben? — Végezetre

e) A' 14. és 18. versekben neveztetik a' λογος az Atya *egyszülött fijának* (μονογενης υἱος), melly czím a' Szent Léleknek az új testamentomban sehol sem tulajdoníttatik.

Hogy pedig János a' σαρξ εγενετο kifejezés után nem él többé a' λογος szóval, abban meg nem ütközhetünk. A' subjectum, mellyről már most beszél, nem maga a' λογος többé, hanem a' Krisztusban emberré lett λογος, a' ki mint már ollyan (14. v.) Isten' Fijának neveztetik. Hogy pedig a' πνευμα még mindég említtetik, bizonysága annak, hogy az evangyélista azt, az Isten' Fijától vagy a' λογος-tól külömbözőnek gondolta.

2) Felhozzák vélekedényeknek oltalmaásokra az újabb theologusok azt, hogy ugyanazok, mellyeket János 1, 1—13-kig a' λογος-ról mond, tulajdoníttatnak nem csak az ó testamentomban az Isten' lelkének és bölcseségének, hanem az ú testa-

mentomi apocryphusokban a' σοφια-nak, melly a' πνευμα ἁγιον-nal egyet tesz, sőt az új testamentomban is legalább részszerint a' Szent Léleknek. Nevezetesen

a) Azt mondja János, hogy a' λογος *kezdetben az Istennél volt, 's minden ő általa teremtetett*; épen ezek mondatnak Bölcs. 7, 22. köv. 9, 1. 2. és Péld. 8, 21. köv. a' σοφια-ról; Zsolt. 139, 7. (legalább a' későbbi zsidók' magyarázatjok szerint), a' Szent Lélekről és az Igéről; de az Isten' lelkének lebegésén is a' vizeken 1 Móz. 1, 2. későbben az alakítás értetett, mert רחף nem csak azt teszi: lebegni, reszketni, hanem az arab és syrus szerint: madár módjára ülni, melengetni valamit.

b) A' mit mond János a' λογος-ról t. i. *hogy ő volt a' világ' világossága* Ján. 1, 4. 8. 9.) az embereket tanította, hogy ő a' zsidó népbez (τα ιδια, 11. v. ellenébe tétetvén a' κοσμος-nak 9. 10. v.) jött, tudniillik a' törvény által, és hogy azokat, a' kik ötet bevesszik, Isten' fijaivá 's barátivá teszi — épen azt olvassuk a' σοφια-ról Bölcs. 7, 14. 27. 28. az egész 10-dik részben. 11, 10. 11. és a' Sirák 24. részében. Jánosnál pedig 3, 5—8. az ember' újjászületése a' Szent Lélektől húzatik le.

De bár melly hihetőnek láttassék is az első tekintettel, nem elegendők azon hasonlatosságok annak bebizonyítására, hogy a' λογος azón János a' πνευμα ἁγιον-t értette. Mert

α) Ha az újtestamentomi írók a' πνευμα άγιον kifejezésen nem a' profétai lelket értették, hanem az nékik teremtő principiumot is jegyzett volna, azt is várhatnánk, hogy valahol néki a' teremtést tulajdonítsák, de a' mire példát nem találunk; sőt inkább az Jánosnál a' λογος-nak, 's ugyan az a' megtartással együtt Zsid. 1, 2 10. az Isten' első szülött fijának (υίῳ τε θεε τῳ πρωτοτοκῳ) tulajdoníttatik. Ezt pedig mint Isten' Fiját, mint világteremtőt a' zsidókhoz küldött levél 3, 6. 7. összevetvén 9, 8. 10, 20. megkülömbözteti a' Szent Lélektől.

β) Nem lehetne kimagyarázni, miért él János a' λογος, a' zsidókhoz küldött levél a' υιος szóval, ha azt a' πνευμα άγιον-tól meg nem külömböztették, holott ez a' kifejezés olly közönséges és esméretes volt.

γ) Szükséges lenne a' λογος és σοφια szók' jelentéseiknek rokonságokat bebizonyítani. Mert ha szinte λογος a' görög nyelvben okosságot, értelmet jelent is, de ez a' jelentése sem az alexándriai fordításban, sem az apocryphus könyvekben, sem az új testamentomban elő nem jön. Azt hozzák ugyan fel, hogy a' cháldei paraphrasisokban מימרא די יהוה (memra di Jehova) Isten' ígéje e' helyett áll, mens, sensus Dei; de ezen jelentését: Isten' értelme, bölcsessége, nem lehet egész bizonyossággal bebizonyítani, mivel a' paraphrásták ezen kifejezést gyakran csak úgy használják, mint puszta körűlírását a' subjectumnak.

b) A' Jel. 19, 13. a' λογος épen más mint a' Szent Lélek.

3) Felhozzák az újabb theologusok vélemények' bebizonyítására azt is, hogy a' Jézussal egyesült λογος vagy Isten' fija némelly helyeken πνευμα-nak neveztetik. Igy 1 Pét, 3, 18. 19. szó van a' πνευμα-ról, mint a' Jézust újra megelevenítő isteni principiumról, és Zsid. 9, 14. hol a' πνευμα αιωνιου a' Krisztusban említtetik.

De erre azt lehet mondani; igaz ugyan, hogy itt a' πνευμα szón azt kell érteni a' mit János λογος-nak nevez, de ez a' valóság nem neveztetik πνευμα άγιον-nak, hanem csak πνευμα-nak, léleknek, lelkivalóságnak általjában, nyilván azért, mivel természetire nézve lelki valóságnak tartatott. Hogy nevezetesen a' zsidókhoz küldött levél ezt a' πνευμα-t, mellyet Isten' fijának is nevez, megkülömböztette a' Szent Lélektől, mutatja az, a' mit a' 2-dik versben az ő emberré létéről mond. A' Péter' első levele 1, 11-ben a' πνευμα a' szent — az úgy nevezett profétai Lélek, melly Krisztus' Lelkének (πνευμα χριστυ) is neveztetik, mivel az a' Fiútól is küldetik Ján. 16, 7. vagy az Atyától a' Fiú' nevében Ján. 14, 26.

Ezek szerint nem lehet elfogadni, hogy λογος, υιος τυ θευ és πνευμα άγιον egy subjectumot jelentenének. Való ugyan, hogy a' λογος is πνευμα, lelki valóság, de nem az a' mi a' Sz. Lélek. Amaz világ teremtő: ez nem; amaz Isten' Fija, első szülött a' világ' teremtetése előtt: ez nem; amaz em-

berré lett Jézusban, 's a' Krisztusnak isteni méltóságot és hatalmat adott; ez közlötte vele minden azon ajándékait, mellyekkel ő az Isten' profétáit fel szokta készíteni.

§. 115.

A' szent írás tanítása az isteni Személyekről, egyenként.

A) Az Atyáról.

Isten Atyának neveztetik mind az ó, mind az új testamentom' könyveiben, még pedig külömböző tekintetekben.

1) Az ó testamentomban:

Izráeliták' attyoknak 5 Móz. 32, 6. Ésa. 63, 16. Malak. 1, 6. mint a' ki az Ábrahám' maradékit megsokasította, 's különös kegyelmére méltóztatta; a' zsidó-nép' királyai' atyjoknak, mint királyok' királya, különösen pedig Dávid' és Salamon' atyja 2 Sám. 7, 14.

2) Az új testamentomban:

Minden emberek' atyjok Máté 6, 9. Ján. 4, 21—23. hogy ezen nevezet által szeretete jelentetnék, 's az emberek mint ugyanazon atyának fijai a' költsönös szeretetre ébresztetnének; keresztyének' atyjok 1 Kor. 8, 6. Eféz. 4, 6. 1 Pét. 1, 17. kiket az ő követe Jézus által mint gyermekeit tanított, képezett, 's a' tökéletes boldogságra vezérelt.

Különösebb értelemben atyja Jézusnak, a' mennyiben ennek a' maga akaratját kijelentette, 's őtet a' maga országának királyává (Messiás) tette. Legkülönösebb érte-

lemben pedig az Isten' Fijával való szoros és egyetlen egy összeköttetésnél fogva. (Lásd a' követk. §. végét.)

Az Atya' istenségét, senki kérdésbe nem hozván azt, bebizonyítani nem szükséges.

§. 116.

B) Az Isten' Fijáról.

א) Közönségesen.

Ennek a' kifejezésnek: Isten' fija, Isten' fijai, mind az ó, mind az új testmentomi könyvekben többféle jelentése van. — Igy neveztetnek azok:

1) A' kik az Istentől közvetetlen teremtettek, mint Ádám Luk. 3, 38. (Ez Ammonnál sensus physicus).

2) A' tisztviselők és királyok mint az Isten' helytartóji Zsolt. 82, 6. 2 Sám. 7, 14. (Ez Ammonnál sensus politicus).

3) Az Istennek tetsző kegyes emberek 1 Móz. 6, 2; különösen az izráeliták 2 Móz. 4, 22. 3 Móz. 16. 1; keresztyének Máté 5, 45. Ján. 1, 12. 1 Ján. 3, 1. 2. (Ez Ammonnál sensus ethicus).

4) Az értelemmel bíró embereknél felsőbb valóságok, mint az Angyalok Jób 1, 6. 2, 1. (Ez Ammonnál sensus idealis).

Mind ezen értelmekben a' Messiás is neveztethetik Isten' fijának. Első értelemben, a' mennyiben nem ember-atyától származott, hanem a' Szent Lélek' ereje által formáltatott az ő annyának méhében Luk. 1, 35: a' másodikban mint felkent, király, a' mi a' zsidó Messiás, és görög Krisztus

szó' jelentése is. Innen ezek: Messiás, Krisztus, Izráel' királya, ember' fija, gyakran felcserélődnek egymással, Ján. 1, 50 —52. Máté 26, 63. 64. A' harmadikban, a' mennyiben Isten őbenne különösen gyönyörködött, vele hatalmas dolgokat cselekedett. Ide tartozik az ő megkereszteltetésekor hallatott mennyei szózat: *Ez amaz én szerelmes fiam, kiben én gyönyörködöm* Mát. 3, 17. Ezért mondja Pál: *megbizonyíttatott hatalmasan Isten' Fijának lenni a' szentelő lélek szerint, a' halálból való feltámadásnak általa* Róm. 1, 4. A' negyedikben: a' mennyiben az isteni felséges természet, (λογος) magát az ember Jézussal egyesítette a' János' evangyéliomának kezdete szerint. Hogy az új testamentomi írásban ez a' kifejezés Isten' fija, Jézusról mondatván, nem csak az ő messiási méltóságát jelenti, hanem a' feljebb előadott felségesebb értelemben is vétetődik (nomen naturæ) mutatja az 1) hogy Jézust nyilván Istennek nevezi (argumentum ονομαστικον); Tulajdoníttatnak néki 2) az isteni tökéletességeknek teljességek (arg. ιδιωματικα); 3) isteni munkák (arg. ενεργητικα) 4) és isteni tisztelet (arg. λατρευτικα).

§. 117.

ב) Különösen a) a' Máté', Márk' és Lukács' evangyélioma szerint.

A' három első evangyéliomokban kevés fordúl elő, a' miből a' Jézus Krisztus' istenségét lehetne következtetni, 's az Isten'

fija nevezet ezekben többnyire csak Messiást jelent. Való ugyan, hogy ezen szókat Máté 11, 25—27. Luk. 10, 21. 22. *Senki nem esméri a' Fiút, hanem csak az Atya, az Atyát is senki nem esméri, hanem a' Fiú, és a' kinek a' Fiú, meg akarja jelenteni*, magyarázhatnánk azon szorosabb összeköttetésből, melly vagyon az Atya és a' Fiú között; de a' Fiú (υιος) nevezet jelenthet itt Messiást 's nagy profétát, úgyhogy e' lesz az értelem: csak ő közölhet helyes esméretet az Atyáról, mivel néki az Atya magát kijelentette, és őt elküldötte. — Luk. 1, 35. és Máté 28, 19. magyarázatját már feljebb a' 116. és 113. §§-ben láttuk. Isteni tökéletességek sem tulajdoníttatnak a' Fiúnak a' három első evangyélistáknál. Mert ezen szókból Máté 28, 18. (vesd öszsze Máté 11, 27. Luk. 10, 22.) *teljes hatalom adatott nékem mennyen és földön*, az ő mindenhatósága épen azért nem következik, mivel azon hatalmat mástól vette (εδοθη), a' mi a' mindenhatóság' fogatjával ellenkezik. A' halottak' feltámasztásokból, 's az utolsó ítéletből, mellyek a' Krisztusnak a' három első evangyéliomokban tulajdoníttatnak, nem következik vagy a' mindenhatóság, vagy a' mindentudóság. Ezek messiási munkák, mellyeket a' zsidók is tulajdonították a' Messiásnak; a' nélkűl mindazonáltal, hogy azokból mindenhatóságra és mindentudóságra húztak volna következést.

De csak ugyan jön elő Luk. 1, 16. 17. egy hely, mellyben Jésus Úr Istennek (κυριος ὁ θεος, יהוה אלהים) neveztetik. Azt mondja az angyal keresztelő János felől: *Az Izráel fijai közzűl sokakat megtérít az ő Urokhoz Istenekhez. Mert ez ő előtte fog járni az Illyés' lelkével és erejével, hogy az atyáknak szíveket a' fiakhoz fordítsa, és az engedetleneket az igazaknak bölcseségekre, hogy az Úrnak készítsen tökéletes népet.* [1])

Kérdés, kit kell érteni e' kifejezés alatt: *az ő Urok Istenek*, kihez János sokakat meg fog az Izráel' fijai közzűl téríteni? Mi úgy hisszük Jésust: mert

1) A' zsidókat nem vala szükség az Atyához téríteni, kit ők eddig is tisztelték, hanem Jésushoz mint Messiáshoz.

2) János mint második Illyés nem az Istennek, hanem a' Messiásnak volt elöljáró postája.

Ezen magyarázat ellen ugyan a' következendő kifogásokat szokták tenni:

1) A' zsidó nép Krisztus' népének sehol sem neveztetik. — De ellenkezőt mutat Máté 1, 21.

---

[1]) Luk. 1, 16. 17. *πολυς των υἱων Ισραηλ επιστρεψει επι κυριον τον θεον αυτων. Και αυτος προελευσεται ενωπιον αυτȣ εν πνεύματι και δυναμει Ηλιȣ, επιστρεψαι καρδιας πατερων επι τεκνα, και απειθεις εν φρονησει δικαιων, ἑτοιμασαι κυριῳ λαον κατεσκευασμενον.*

2) Nem lehet mondani, hogy kereszte-lő János az Iráel' népét *újra* a' Messiáshoz fogja téríteni, kik ő tőle soha sem szakadtak el, dé kellett azt, hogy az Isten' igaz tiszteletére térítse vissza.— De *επιστρεφειν* nem jelenti szükségesképen, visszavezetni valakit ahoz, a' kit elhagyott, a' kitől elpártolt; hanem csak vezetni általjában, elvonni valamitől 's vezetni ahoz, a' kihez az előtt nem tartozott. Igy C s e l. 26, 16. és *επιστροφη* C s e l. 15, 3.

3) Ez a' kifejezés *ενωπιον αυτυ* nem vitethetik a' *προελευσεται* szóra, mivel *ενωπιον* időről sehol sem mondatik; hanem az értelem ez: az I s t e n' a k a r a t j a 's t e t s z é s e szerint mint a' 15. és 6-dik versekben.— De nem is vitetik az *ενωπιον* szó az időre, hanem a' helyre, 's az a' jelentése a' mi a' לפני szónak a' zsidóban ő e l ő t t e, az ő s z e m e i e l ő t t (mint 1 S á m. 12, 2. a' hol e' van: *a' király a' nép előtt jár*, és sok más helyeken); de továbbá az első magyarázat szerint a' *προ* előljárónak a' *προελευσεται* szóban nem volna tárgya, a' mire vitethetnék; végezetre kijön az *ενωπιον* jelentése, ez, t. i. ő előtte, a' parallelus helyekből is M á r k 1, 2. J á n. 3, 38. mellyekben *εμπροσθεν* áll az *ενωπιον* helyett.

§. 118.

2) A' János' evangyélista' és apostol' munkájiban foglaltatott tanítás szerint

a) Az Isten' fija (ὑιος τε θεε) nevezetet millyen értelemben veszi János, millyenben vették a' zsidók, midőn előttök Jézus magát Isten' Fijának nevezé.

A' János evangyélista' és apostol' munkájiban több foglaltatik az Isten' Fijáról, mint a' három első evangyéliomokban. Úgy íratik le, mint ollyan valóság, a' ki, minthogy isteni természetű, kirekesztőleg neveztethetik Isten' Fijának, a' ki mennyből szálván alá, emberi testben megjelent, de már testben lett megjelenése, sőt a' világ' teremtetése előtt az Istennél volt, 's a' világot teremtette, mind azt megcselekedheti, a' mit az Isten, óvele a' legbelsőbb összeköttetésben van, úgy kell tisztelni, miképen az Atyát, isteni természetű és Isten. Hogy jobban felfoghassuk azt, a' mi a' János' írásaiban az Isten' Fijáról foglaltatik, visgáljuk a) millyen értelemben veszi ő az Isten' Fija (ὑιος τε θεε) nevezetet, millyenben vették a' zsidók, midőn előttök magát Jézus Isten' Fijának nevezi: b) a' Jézus' tanításait az ő isteni természetéről; c) a' János evangyéliomában, leveleiben és a' mennyei jelenések' könyvében mit találunk az Isten' Fijáról.

Ez a' kifejezés Isten' Fija Jánosnál azon helyeken a' hol zsidók beszélnek, Messiást jelent, de a' hol János maga vagy Jézus beszél, felségesebb értelemben véte-

tik, 's természetét jegyző név (nomen naturæ). Mert 1) Jánosnál az a' kifejezés υἱος θεȢ vagy υἱοι θεȢ emberekről, vagy erkölcsi értelemben sehol sem fordúl elő, hanem ez τεκνα θεȢ; a' υἱος θεȢ kirekesztőleg csak magának Jézusnak neve. Illyen értelemben veszi János a' υἱος θεȢ nevezetet a' mennyei Jelenések' könyvében is, 's csak egyszer fordúl elő emberről a' υἱος nevezet Jel. 21, 7. *a' ki diadalmas lészen, mindenekkel bírni fog, és lészek annak Istene, és ő nékem fiam lészen* (εσται μοι ὁ υἱος), melly itt nyilvan e' helyett ὡς υἱος áll. Innen következik, hogy Jánosnal a' υἱος θεȢ nevezet, dogmaticus értelemben vétetik, 's azért adja ezt kizárólag csak magának Jézusnak. De mellyik az az értelem, kitetszik az 2) a' μονογενης epithetumból, mellyet János a' υἱος nevezethez szokott ragasztani és más némelly helyekből. A' μονογενης szó, nem az, a' mi az αγαπητος, mert ezzel más szent írók is élnek, amazzal csak János. Lesz hát μονογενης annyi, mint μονος γεννωμενος *egyszülött*, a' ki csak maga született Istentől a' világ' teremtetése előtt (εν αρχῃ Ján. 1, 1.) 's főbb értelemben Isten' Fijának csak maga neveztethetik.

De illyen különös értelemben vették a' zsidók is ezt a' kifejezést Ján. 10, 30. 33—36. 5, 18. midőn Jézus magát Isten' Fijának nevezi. *Isten' káromlásnak* kiálták azt, mivel azzal *magát Istennel egyenlővé tészi*. Ők tehát az Isten' fija' nevezetet nyilván természeti értelemben vették; Jé-

zus sem mondott ellene az ő magyarázatjoknak, hanem a' megütközés' kövét azzal hárítja el az első helyen: ha az ó testamentomban az angyalok, tisztviselők is Elohimoknak neveztetnek, mennyivel inkább viselheti ő, mint isteni Logos ezen nevezetet. A' második helyen sem tagadja a' maga egyenlőségét Istennel, sőt szavait bővebben magyarázza, 's erősségeket hoz fel, hogy megmutassa egyenlőségét Istennel. Azt mondja a) a' 19-dik versben, hogy az ő akaratja megegyez mindenkor az Isten' akaratjával, 's néki erkölcsileg lehetetlen más valamit cselekedni: *Bizony bizony mondom néktek: nem cselekedhetik a' Fiú ő-magától, hanemha látándja az Atyát cselekedni, mert valamiket az cselekszik, ugyanazokat hasonlatosképen a' Fiú is cselekszi;* b) a' 21—23-dik versekben: hogy néki épen az a' hatalma van, a' mi az Atyának, következésképen őtet épen úgy kell tisztelni, mint az Atyát. *Mert miképen az Atya támaszt halottakat, és megelevenít, azonképen a' Fiú is, a' kiket akar megelevenít. Mert az Atya nem ítél senkit, hanem a' teljes ítéletet a' Fiúnak adta, hogy mindenek tiszteljék a' Fiút, miképen tisztelik az Atyát.* Jézus ezt a' tiszteletet nem úgy kívánhatta mint Isten' követe, mert illy tiszteletet nem egy követ, nem egy próféta, de még a' Messiás sem kívánhata, hanem isteni természeténél fogva. Az Isten' Fija nevezete tehát a' János' evangyéliomában Jézusnak is-

teni természetét, 's az Atyával való szoros egyességét jelenti.

§. 119.

b) Jézus' szavai Jánosnál az ő isteni természetéről.

Jézusnak ollyan szavai jönnek elő a' János' evangyéliomában, mellyekben lételt tulajdonít magának, minekelőtte emberi testben e' földön megjelent volna. Nevezetesen azt mondja:

1) Hogy ő volt minekelőtte Ábrahám született, Ján. 8, 58. *Bizony bizony mondom néktek, minekelőtte Ábrahám volna, én vagyok.* [1]) Itt az *én vagyok* (εγω ειμι) e' helyett áll: *én voltam*; mert jelen idővel elmúlt idő helyett a' zsidók gyakran élnek, így János is, nevezetesen 1 Ján. 3, 7. Ez akkor esik meg a' Bengel' jegyzése szerint, a' mikor olly személy vagy dolog felől van szó, a' ki, vagy a' melly meg nem szünt lenni; és így a' jelent és múltat magában összekapcsolja. Az Én vagyok tehát itt kettőt jelent: voltam-ot és vagyok-ot.

A' szent írásnak ezt a' helyét sokan sokképen kívánták megerőtleníteni.

a) Faustus Socinus ezt így veszi: antequam ABRAM fiat ARRAHAM (idest, pater multarum gentium, sensu phraseos mystico) ego jam sum vel fui scil. Messias.— Czéloz ő arra, hogy a' pátriárka' neve elébb

---

[1]) Ján. 8, 58: Αμην αμην λεγω ὑμιν· πριν Αβρααμ γενεσθαι, εγω ειμι.

Ábrám, (pater excelsus) volt, de ígéretet vévén Istentől, hogy az ő maradékai igen nagy számra megszaporodnak, neve Abrahámnak (pater numerosæ multitudinis) vala elváltoztatva. 1 Móz. 17, 5.

b) Mások, így Eckermann is Jézusnak szavait ígypótolják ki: εγό ειμί ό χριστος, vagy ό ερχομενός, mint Ján. 4, 26. Én vagyok tudniillik a' Messiás, a' felkent, vagy a' ki felől meg volt ígérve, hogy eljövendő lesz.

De ezen magyarázatok közzűl egyik sem állhat meg; mert

a) Nem illik a' kérdéshez. A' zsidók azt kérdék Jézustól, ha ő látta e Ábrahámot? Jézus felel, és a' szóban forgó válasznak azt kelle tennie; láttam, mert nékem lételem volt (mert én voltam) még minekelőtte Ábrahám született. De a' zsidók is így értették a' Jézus' szavait, 's köveket ragadozának, hogy őt agyon verjék. A' Socinus' magyarázatjaként, a' Jézus' szavában nem volna káromlás, még ha Jézus puszta ember volt volna is; sőt ha azt úgy vevék vala, mint Socinus, az nékik különösnek sem tetszhetett volna. Mert nyilván van az, hogy Jézusnak elébb kelle viselni a' messiási hívatalt, mint Ábrahám, elterjedvén már a' keresztyén vallás, az azt valló sok nemzetségeknek lelki atyjokká lehetett.

b) Ezen pótlás εγω ειμι ό χριστος vagy ό ερχομενος elfogadható lenne azon esetben, ha a' *Messiás*, vagy az *eljövendő* pótlék a' megelőzőkben már előjött volna, mint a'

felidézett parallelus helyen előjött; de Ján. 8, 58. versét megelőzőkben annak nincsen nyoma.

2) Más nevezetes szavai Jézusnak, mellyekben magának lételt tulajdonít a' világ' megteremtetése, és így emberi testben lett megjelenése előtt, előjőnek az ő mennyei Atyjához intézett' könyörgésében Ján. 17, 5: *Mostan annakokáért dicsőíts meg engemet te Atyám te magadnál, azzal a' dicsőséggel, melly dicsőségem volt nékem tenálad minekelőtte e' világ lenne* [*]). A' kinek dicsősége a' világ' megteremtetése előtt már volt, annak már az előtt kelle lenni lételének is.

Némelly újabb magyarázók itt azt a' dicsőséget akarják érteni, mellynek a' keresztyén tudomány' elterjesztéséből Jézusra kelle háramlani, és a' melly néki rendeltetve volt örök idők előtt. — Ez a' magyarázat meg nem álhat; mert már a' 4-dik versben szó vala a' keresztyén vallás' elterjesztéséért Jézusra háramló dicsőség felől: *Én megdicsőítettelek tégedet e' földön: elvégeztem a' dolgot, mellyet én reám bíztál volt, hogy elvégezzem.* Itt ugyan csak az Atyára háramló' dicsőség említtetik: de a' keresztyén vallás' elterjedése által egyaránt háramlik az mind az Atyára, mind pe-

---

[*]) Ján. 17, 5. *και νυν δοξασον με, συ πατερ, παρα σεαυτῳ τῃ δοξῃ, ῃ ειχον, προ τουτον κοσμον ειναι, παρα σοι.*

dig az ő követére a' Jézus Krisztusra; és így megkülömböztetvén egymástól a' 4-dik és 5-dik versben a' két dicsőség, az a' melly az 5-dik versben fordúl elő, nem tehet egyet azzal, mellyről már a' 4-dik versben volt szó. — 'S ezen kifejezések *παρα σεαυτῳ temagadnál*, és *παρα σοι tenálad* nem teszik ezt, *mellyet te nékem rendeltél.*

3) Lételt tulajdonít magának Jézus minekelőtte e' földön emberi testben megjelent, azt mondván, hogy *ő az égből jött le.* Mert hogy ő itt nem azt értette, hogy a' melly tudományt ő tanít, isteni eredetű, vagy hogy követe az Atyának, mert azt egy próféta sem mondotta magáról, hogy ő mennyből szállott alá; hanem hogy ő mint Isten a' maga égi lakozásából szállott földre, világos mind az ellentételből: *leszállani menyből és felmenni menybe* Ján. 3, 13. *visszamenni az égbe a' hol volt az előtt* Ján. 6, 62. 8, 14. 16. 28. mind az ezen állításból húzott következésekből: *a' ki onnét felyűl van, mindenek felett vagyon --- a' ki menyből jött, mindeneknek felette vagyon,* Ján. 3, 31

§. 120.

c) Nevezetesb helyek a' János' írásaiban a' Jézus' istenségéről.

A' János' írásaiban a' Jézus' istenségére nézve figyelmet érdemel

1) Az ő evangyéliomának kezdete Ján.

1, 1—14 [1]) hol az ember Jézussal egyesült *λογος*-nak tulajdoníttatik.

1) Létel a' világ' teremtetése előtt, e' szókkal: *Kezdetben vala amaz Ige (λογος).*

Ez ellen azt mondja Artemonius (azaz, Crell Sámuel), hogy kezdet (*αρχη*) itt annyit tesz, mint a' keresztyén vallás' kezdete (*αρχη'τȣ ευαγγελιȣ*) Márk 1, 1. v. ö. Csel. 11, 15. Ján. 15, 27. 1 Ján. 2, 7.) De annak ellene mond a' 3-dik vers, hol az mondatik: *mindenek az Ige által teremtettek*; és a' parallellűs hely: *Kezdetben teremté Isten a' mennyet és a' földet* 1 Móz. 1, 1. mellyre János a' maga evangyéliomának elején figyelemmel volt.

2) Azt mondja János, hogy az Ige az Istennel szoros összeköttetésben volt: *és az Ige vala az Istennél.*

3) János az Igét Istennek nevezi: *és Isten vala az Ige* (*και θεος ην ὁ λογος*) ez inversa propositio, *λογος* subjectum, *θεος* prædicatum, ezt mutatja az articulus elmaradása a' *θεος* előtt. — Van illy inversa propositio a' szent írásban Ján. 4, 24: *Lélek az Isten* (*πνευμα ὁ θεος*).

---

[1] Ján. 1, 1—14. Εν αρχῃ ην ὁ λογος, και ὁ λογος ην προς τον θεον, και θεος ην ὁ λογος (²) ὁυτος ην εν αρχῃ προς τον θεον (³) Παντα δι αυτȣ εγενετο, και χωρις αυτȣ εγενετο ȣδε ἑν ὁ γεγονεν (⁴) Εν αυτῳ ζωη ην, και ἡ ζωη ην το φως των ανθρωπων. (⁵) και το φως εν τῃ σκοτια φαινει και ἡ σκοτια αυτο ȣ κατελαβεν 's a' t.

Crell és Bahrdt megváltoztatták itt a' textust, amaz így: θεȣ ην ό λογος; ez így: θεος ην και ό λογος, de ezek szabad kéjes változtatások, mellyeket criticai anctoritásokkal nem gyámolíthattak. — Photinus pedig az ην szó után pontot tévén, 's ezt λογος a' második versel kötvén össze, így fordítja: et Deus exstitit. — De a' λογος szó nem köttethetik a' következendőkhöz, részszerint azért, mivel így ez a' mondás, és az Isten volt szükségtelen 's gyermekes, részszerint mivel a' görög soha sem szól így: ό λογος ὑτος, hanem ὑτος ό λογος.

Arra a' kifogásra pedig, hogy János a' θεος szó előtt kihagyván az árticulust, nem érti rajta az igaz Istent, hanem csak valami istenit, az igaz Istennél kissebb valóságot, (illy külömbséget láttatik már tenni Philo is a' ό θεος és θεος között), azt mondhatjuk: ez a' külömböztetés a' zsidóknál nem volt állandó nyelvszokás, de nem is lehetett, úgymint a' kik a' ה demonstrativumot a' Jehova szó előtt mindenkor, de az Elohim előtt is gyakran kihagyták. Jánosnál is találunk helyeket, mellyekben az igaz Istenről lévén szó, a' θεος elől elmarad az articulus, mint Ján. 1, 18. 1 Ján. 4, 12. 2 Ján. 9. v-ben. Annyi azonban csakugyan kijön a' János' szavaiból, hogy a' λογος isteni természetű valóság (θειον τι), a' contextus pedig azt mutatja, hogy örökkévaló és a' világ' teremtője.

4) A' 3-dik versben az Igének tulajdoníttatik a' mindenek' teremtések is, és így

az egész universumé. *Mindenek ez által teremtettek, és ônála nélkül semmi nem teremtetett, valami teremtetett.*

Itt némellyek erkölcsi teremtést, azaz, az ember megjobbúlását értik. — De az erkölcsi teremtésről a' 4-dik versben van szó, hol ez mondatik: *Ő benne vala az élet, és az élet vala az embereknek ama' világosságok.* — 'S a' 10-dik vers ellene van az erkölcsi teremtésről való magyarázatnak, hol ez mondatik; *e' világ ő általa teremtetett, de a' világ ôtet meg nem esmeré.* Esmérni kellett Jézust annak, a' ki az ő tanításai által megjavult.

5) Hogy világosabb légyen, mit kell érteni az Igén a' 6—9. versekben felhozatik a' keresztelő János' bizonyságtétele; ez pedig Jézus felől teve bizonyságot.

6) Az Ige, kinek isteni név és isteni tökéletességek tulajdoníttattak a' 14-dik vers szerint emberi testben megjelent, *az Ige testé lett, és lakozott mi közöttünk* (ό λογος σαρξ εγενετο, και εσκηνωσεν εν ήμιν).

Hogy az Ige az ember Jézussal egyesült isteni természetet jelenti, abban megegyeznek nagy részint a' theologusok; de miért élt János ezen kifejezéssel, és honnan vette e' kifejezést, abban egymástól külömböznek.

1) Némellyek azt állítják, hogy a' gnosticusoktól vette, kik az ő æonjaik közzűl egyet λογος-nak neveztek, és hogy János ezek ellen irta a' maga evangyéliomát.

2) Mások azt mondják, hogy János ezt Plátótól vette, ki a' bölcseséget (λογος) második istenné (δευτερος θεος) személyesítette.

3) Ismét mások úgy hiszik, hogy azt a' persáknak, vagy Zoroasternek philosophiájából hozta által, mert a' Zenda-Vestában a' mondatik: Ormuzd a' világot az Ige (Honover) által teremtette. De mind ezek igen távol fekvő kútfők, vagynak közelébbiek, mellyekből János meríthetett.

4) Mások a' λογος szó alatt a' Jézus' tudományát értik. — Ennek ellene van a' contextus, nevezetesen a' 14-dik vers képtelen értelme: — mint lehetett testé a' Jézus' tudománya?

5) Sokan mint Laurentius Valla, Béza és Crámer úgy vélekednek, hogy az abstractum λογος a' concretum λεγομενος helyett vétetődik, ebben az értelemben: megígértetett, 's épen annyit tenne, mint az inkább szokásban lévő ερχομενος kifejezés, a' következendő okoknál fogva:

a) A' Messiás abban az időben κατ' εξοχην neveztetett *jövendőnek* (ερχομενος) Máté 11, 3, ígértetettnek.

b) A' szent írásban az abstractumok gyakran vétetnek concretumok helyett, σωτηρια e' helyett σωτηρ Csel. 13, 47.

c) Ez a' zsidó szó דבר melly a' görög λογος-nak felel meg, gyakran jelent ígéretet, a' LXX fordítok is ezen szókkal magyarázzák αγγελια és επαγγελια (Péld. 12, 25); e' szerint tehát λεγομενος annyi, mint, επαγγελλομενος.

d) Ez a' magyarázat egyezik a' János' czéljaival is: mert ő azt akarja megmutatni, hogy Jézus a' megígért és várt Messiás, maga a' Krisztus is gyakran nevezi magát az ő beszédeiben az Atya' küldöttjének, az Atyát pedig küldőnek.

Tittman Witsius után indulván, úgy vélekedik, hogy ezen szólásnak, melly szerint íge, szó, beszéd (λογος) annyit tesz, mint megígértetett, eljövendő, Messiás, két ó testamentomi hely szolgálna alapúl, tudniillik 2 Sám. 7, 21. és 1 Krón. 17, 19. Az első helyen ez a' szólás jön elő בעבור דברך a' te beszédedért vagy ígéretedért: a' másodikon בעבור עבדך a' te szolgádért; melly helyeken דבר és עבד egy értelemben vétetnek, sőt a' LXX fordítók a' דבר szót Sámuelnél ezzel teszik ki: δουλος megígértetett szolga, azonban a' Messiás κατ' ἐξοχην szokott neveztetni Jehova' szolgájának (עבד יהוה). János is tehát a' maga evangyéliomának elején alkalmatosan élhetett a' λογος szóval az ó testamentomban megígért Isten' szolgájának vagy a' Messiásnak kifejezésére.

De ezekre így felelhetünk: a) a' Sámuel' és a' Krónikák' könyveikből felhozott helyeken nem a' Messiásról van szó, b) hogy az alexándriai fordítók a' Sámuel' helyén előfordúló דבר szót δουλος szóval tették ki, ki lehet magyarázni a' krónikás könyvben előjövő parallellus helyből. c) hogy az abstractum λογος a' concretum he-

lyett vétetődnék, 's jelentene megígértet, nem adták kielégítő okát, miért nevezte János a' Krisztust ezen szokatlan névvel; miért nem nevezte inkább a' ὁ ἐρχομενος vagy ὁ επαγγελομενος nevezettel? Esméretesnek kellett lenni a' λογος szónak a' János' olvasóji előtt, minthogy annak magyaráratjára semmit sem hoz fel.

Épen azért nem fogadhatjuk el a' Storr ettől csak kevéssé külömböző vélekedését. Ő az abstractum λογος-t ezen concretum helyett veszi: λεγων, tudniillik λεγων τα τȣ θεȣ Isten' tudományát beszélő. Ezen értelemben van Lotze belga reform. theologusunk is: adsentior iis, quibus videtur apostolum denominationem illam primum invenisse eamque adhibuisse, ut significaret filium Dei λογον dici, quia per eum Deus loquitur.

6) Az újabb szent írásmagyarázók' nagy része a' λογος szón érti a' személyesített isteni bölcseséget és hatalmat a' következendő okoknál fogva:

a) A' Zsolt. 33, 6. a' mondatik, *az Isten' igéje* (דבר יהוה) azaz, hatalma *által teremtettek az egek.*

b) Péld. 8, 27—30. magasztaltatik a' bölcseség (חכמה) mint az Isten' segítője a' világ' egyes' részeinek teremtésében.

c) A' Bölcseség' könyve 9, 1. szintúgy a' mondatik, hogy a' bölcseség segítette Istent e' világ' alkotásában, tudta az Isten' tanácsait; sőt ezek λογος és σοφια

mint ugyanazon értelmű szók egyesíttetnek egymással.

d) Végezetre azt mondják, hogy János az ő evangyéliomának elején figyelemmel volt a' palesztinaiak előtt is esméretes **kifolyási tudományra** (systema emanationis), mellyet a' zsidók a' babyloniai fogságban tanultak el a' keletiektől, kiknek bölcseik, hogy a' teremtést és a' világ' eredetét kimagyaráznák, azt tanították, hogy az isteni erők (*δυναμεις*) mint egy kútfőből kifolytak az Istenből. — Ezen magyarázóknak értelmek szerint már az emanatisták' és kabbalisták' filozofiáját szeme előtt tartó János, ezen kifejezéssel: *ὁ λογος σαρξ εγενετο* azt akarta mondani, az isteni erő és bölcseség az Istenből kifolyt, 's Jézussal egyesült.

Ezen magyarázat ellenére ezt lehet mondani:

a) *λογος* nem jelenthet személyesített bölcseséget, mert nem találtatik ollyan hely sem az ó, sem az új testamentomban, sem az apocryphus könyvekben, a' hol az okosságot (ratio) jelentene, vagy a' *σοφια*-val egy értelme volna.

b) Ha ezen kifejezésnek *ὁ λογος σαρξ εγενετο* ez lesz az értelme: az isteni bölcseség az ember Jézusban magát különösen munkásnak mutatta — úgy ez olly kemény prosopopæa lesz, a' mellyre az egész szent írás nem mutathat példát. 'S így az első versen kezdve a' 3-dikig szenvedhetetlen taütologia foglaltatnék.

6) Nem lehet bébizonyítani, hogy a' János' idejében esméretesek lettek volna mindenek előtt a' kabbalisták' bölcselkedéseik, különösen az a' vélekedés, hogy az Istenből kifolyt isteni erők (zsidóúl sephirótok ספירות előszámlálások, a' ספר gyökértől, vagy pedig fények, világosságok ettől ספיר zafirkő; a' kabbalisták előadták az isteni essentiát a' három legfőbb sephirótok: korona bölcseség és értelem alatt) a' Messiással egyesűlni fognak. Ha illyen értelemben voltak is némellyek, az együgyűbbek előtt legalább esméretlen volt, és így János a' maga evangyéliomának elején arra figyelemmel nem lehetett.

7) Mások értenek rajta nem isteni tulajdonságot, hanem személyt (concretum intelligens), 's ez a' helyes vélekedés, mivel az összefüggés Jánosnál személyt kíván. De hol vette János a' λογος szót? Azt mondják némellyek, az ó testamentomi apocryphus, ú. m. a' Sirák', és Bölcseség' könyvéből, hol az Isten' bölcsesége, mint a' világot teremtő 's igazgató személy úgy tekintetik. De a' parallelus helyekből, az összefüggésből, és a' melly helyeken a' dolog nem poétai képekkel, hanem tulajdon szavakkal fejeztetik ki, nyilván van, hogy az nem egyéb személyesítésnél (personificatio). Mások az ó testamentomi könyveknek chaldei paraphrasisaikat hozzák fel, azt vitatván, hogy ezekben, a' zsidó יהוה, אלהים, vagy אדני szók helyett mindenütt ez áll מימרא די יהוה (*memra*

dă Jehova), verbum Jehovæ, melly az Istenből kihatott substantiát jelent. — De sokan a' chaldei paraphrasisokban előjövő מימרא szót, inkább vissza térő névmása (pronomen reciprocum) helyett veszik, mint a' zsidóban שם, לב, נפש, a' rabbiknál עצם; vagy azt mondják, hogy az puszta magyarázati erővel bír, 's jelent parancsoló, akaró Istent, Isten' parancsolatját.

Inkább kölcsönözhette János a' λογος szót az alexandriai zsidó filozofusoktól, jelesen Philótól, kik az azon időben divatozó eclectica görög filozofia' tanításait egyesítvén a' palesztinai zsidók' cháldei véleményekkel, értették a' λογος-on Istenből a' világ' teremtetése előtt kijött minden teremtéseknél felségesebb, 's az Istenhez legközelebb járó értelmes valóságot, a' ki az isteni természet' teljességével bír, az Isten' legtökéletesb képe, 's a' ki által Isten e' világot teremtette. Közel járt ehez az értelemhez a' zsidóknak vélekedések a' Messiásról a' Jézus' idejében. Azt hitték ugyan is, hogy nagyobb lesz a' Messiás nem csak minden embereknél, hanem még az angyaloknál is, lakhelye az ég, létele volt a' világ' teremtetése előtt, részt vett valamint a' világ' teremtésében, úgy annak igazgatásában is, sőt még azok is, mellyeket Jézus magának a' János' írásaiban tulajdonít, t. i. hogy ő volt e' világ' teremtetése előtt Ján. 8, 58. 17, 5. Istennel a' legszorosb összeköttetésben állott Ján. 3, 13. 8, 14. 42. 16, 28. 10, 30. nem sokban különböz-

nek azoktól, mellyeket az alexándrinusok és Philó a' λογος-ról, a' zsidók pedig a' Messiásról tanították. János evangyélista már, a'ki Efézusban húzomos ideig tartózkodván, az alexándriai zsidó bölcsek' nézetekkel a' λογος-ról megesmérkedhetett, hogy a' Jézus' szavait Istennel való összeköttetéséről megvilágosíthatná valamennyire, a' palesztinai zsidóknak, kiknek értelmek a' Messiásról közel járt az alexándriai zsidóknak vélekedésekhez az isteni λογος-ról, felvette az alexándrinusoknak, különösen Philónak tanításaiból a' λογος szót, azt a' Krisztusra áltvitte, értvén rajta az Istennel legbelsőbb összeköttetésben álló, már a' világ' teremtetése előtt létező, minden teremtéseknél 's lelkeknél felsőbb értelmes valóságot, 's népszerűleg tanította, hogy ez a' λογος egyesítette magát az ember Jézussal.

A' λογος szónak ezen magyarázatját sok okok javalják, a) nagyon illik a' János' írása' egyszerűségéhez; b) evangyéliomának kezdete egyezni fog evangyélioma' egész folyamatjával, 's azon kifejezésekkel, mellyekben Jézus a' maga mennyei eredetét előadja; de egyezni fog c) a' János' előterjesztése a' Pál apostol' tanításaival is a' Krisztus' felségesb természetéről 1 Kor. 15, 47. Filip. 2, 6. 2 Kor. 4, 4. Zsid. 1, 3. Eféz. 4, 9. köv.

2) Figyelmet érdemel továbbá, a' János' írásaiban a' Jézus' isteni természetéről szóló helyek között a' Tamás' vallástétele, Ján. 20,—28: *Felele Tamás, és mon-*

da nékie (Jézusnak): *Én Uram, és én Istenem.* [*]) Tamás Jézust Urának és Istenének nevezi, 's Jézus javalja Tamásnak ezen vallástételét. — Vannak a' kik ezt álmélkodást jelentő felkiáltásnak veszik, mintha Tamás ezt mondotta volna, látván a' megholtnak gondolt Jézusnak tenyerén és oldalában a' sebhelyeket: Uram Isten, ki hitte volna ezt! De nincs pelda a' szent írásban, hogy a zsidók az álmélkodás' pillantatában így éltek volna az Isten' nevével. Ez tehát a' Tamás' szájában azt teszi: Jézus te nékem Uram és Istenem vagy!

3) Nevezetes végtére a' Janos' írásaiban a' Jézus' isteni természetéről szóló helyek között 1 Ján. 5, 20: *Mi tudjuk, hogy az Isten Fija eljött. és adott minekünk értelmet, hogy megesmérjük azt, a' ki igaz: és vagyunk abban az Igazban, az ő Fijában a' Jézus Krisztusban. Ez az igaz Isten, és az örök élet.* [*])

Kit jelentenek e' szók: *ez az igaz Isten, és az örök élet?* az ezen szók előtt álló Jézust e, vagy a' távolabb álló Igazt, tudniillik igaz Istent? Mi úgy hisszük, hogy Jézust. Mert a' zsidó nyelvben a' mutató

---

[*]) Ján. 20, 28: *Απεκριθη Θωμας και ειπεν αυτῳ· ὁ κυριος μου, και ὁ θεος μου.*

[*]) Ján. 5, 20. *Οιδαμεν, ὁτι ὁ ὑιος του θεου ηκει, και δεδωκεν ἡμιν διανοιαν, ἱνα γινωσκομεν τον αληθινον· και εσμεν εν τῳ αληθινῳ, εν τῳ ὑιῳ αυτου Ιησου Χριστῳ. ὁυτος εστιν ὁ αληθινος θεος, και ἡ ζωη αιωνιος.*

névmása: *ez* (*ὑτος*) a' visszamutató *a' ki* (*ὁς*) helyett szokott állani, ez pedig mindég a' legközelebbi subjectumra vitetik.

A' Jelenések' könyvében is a' *ὑιος Θεϛ* nevezet csak Jézusnak adatik. — Neveztetik *az Isten' Igéjének* (*λογος τϛ θεϛ*) 19, 13. *szivek' és vesék' visgálójoknak* 2, 23. *amaz elsőnek, és az utólsónak* (*ὁ πρωτος και ὁ εσχατος* 1, 17. *ἡ αρχη και το τελος, το Α και το Ω* 22, 13.), melly görög kifejezések az örökkévalóság' körûlírásai; továbbá *αρχη της κτισεως* 3, 14. azaz, vagy passive, qui primus omnium creatus est, vagy active, qui auctor est omnium, illyen értelemben jön elő *αρχη* az apocryphus könyvekben Bölcs. 12, 14. 16, 24. Sirák 10, 12. és Josephusnál, de ezt is tehetné: dominus naturæ, mint *αρχη* 1 Kor. 15, 24. Efész. 6, 12. Kolos. 2, 15. Jud. 6. v.

Isteni tisztelet is tulajdoníttatik neki: mert a' menny, és a' mi a' földön van, imádja a' Messiást 5, 8—13. Végezetre ez: bárány, vagy az Isten' Igéje ezzel cseréltetik fel, Isten, midőn a' Messiás' országa 19, 7. *a' bárány' menyegzőjének* (*ὁ γαμος τϛ αρνιϛ*) a' 17-dik versben pedig *a' nagy Isten' vacsorájának* (*το δειπνον τϛ μεγαλϛ θεϛ*, vagy a' helyesebb olvasás szerint *δειπνον το μεγα τϛ θεϛ*) neveztetik.

§. 121.

A' Fiú' istensége 3) a' Pál apostol' tanítása szerint.

a) Tulajdonít neki isteni tökéletességeket, munkákat, és tiszteletet.

A' Pál apostol' tanítása az Isten' Fijáról mindenben összehangzik a' Jánoséval. Az elsőnél ugyan a' *υἱος θεȣ* nevezet erkölcsi értelemben emberről is mondatik, de azért Pál, midőn Jézust Isten' Fijának nevezi, a' mint több helyek mutatják, az ő isteni természetére volt figyelemmel. Igy a' Kolos. 1, 14. versében *Isten' szerelmes fija* (*υἱος της αγαπης* az, a' mi *αγαπητος*) ollyan valóságot jelent, a' ki természetére nézve *a' láthatatlan Isten' képe*, *első szülött* (*πρωτοτοκος*) 's mindeneket teremtett. A' *πρωτοτοκος* kifejezés és *μονογενης* Jánosnál egymást világosítják. A' Fiú ugyan is az Atyától született, tőle vette az isteni természetet minekelőtte lett volna valami az Istenen kivűl, azaz, öröktől fogva. — A' Róm. 8, 3. az Isten' Fija az embernek *σαρκι ανθρωπινη* tétetik ellenébe, 's az állíttatik, hogy a' Fiú emberi testben *εν ὁμοιωματι σαρκος ἁμαρτιας* megjelent (*σαρξ εγενετο* Jánosnál 1, 14. *μορφην δȣλȣ λαβων* Filip. 2, 6, 7.) következésképen az Isten' fijának valami felsőbbnek, isteninek kell lenni.

És csak ezen feltétel az, melly alatt kívánhat Pál jókat a' hivőknek a' Jézustól, valamint az Atyától 1 Kor. 1, 3. 1 Thess. 1, 1; állíthatja, hogy minden a' mennyben, a' földön és a' föld alatt az ő tiszteletére

tartozik meghajolni Filip. 2, 10. melly tiszteletet csak az Istent illeti (Róm. 14, 11. Ésa. 45, 23) és hogy a' keresztyének őtet tartoznak segítségűl hívni. l. 1 Kor. 1, 2.

Pál apostol több helyeken mondja, hogy Jézus mint Isten' Fija bír isteni tökéletességekkel, Istennel egy természetű, Isten' képe, e' világot teremtette, öröktől fogva van, fentart mindeneket, és minden teremtetet lelkek őtet térdhajtással (προσκυνεσις) tisztelni kötelesek. Ez a' summája a' Pál apostol' tanításának az Isten' fijáról, a' mint mutatják a' következendő helyek:

a) 1 Kor. 8, 6. *Nékünk egy Istenünk vagyon, amaz Atya, a' kitől mindenek, mi is abban vagyunk: és egy Urunk, a' Jézus Krisztus, ki által mindenek vagynak, mi is ő általa.* — Itt az apostol a' pogányok azon véleményeknek, hogy sok Istenek és Urak vagynak, ezen hitágazatot, csak egy Isten van, a' minden dolgok' teremtőjök, csak egy Úr, a' Krisztus, a' ki által mindenek előállottak, tévén ellenébe, annyit nyilván tanít, hogy a' Krisztus isteni valóság, a' ki által teremtett Isten mindeneket. — Őtet ugyan is az Atyával mindentől a' mi nem Isten megkülömbözteti. De fontosabb

b) Filip. 2, 5—11. a' hol a' filippibeliek a' Jézus' példájának elejekbe terjesztése által nógattatnak az alázatosságra, 's a' mások' javának elősegéllésére a' következendő szókkal: *Az az indúlat légyen bennetek, melly volt a' Krisztus Jézusban is, ki*

mikoron Istennek formájában volna, nem állítá ragadománynak lenni az ő Istennel való egyenlőségét, hanem ő magát megüresíté, szolgai formát vévén magára, hasonlatossá lett az emberekhez; és emberi ábrázatban találtatott mint ember, megalázta magát, engedelmes lett mind halálig, még pedig a' keresztfának haláláig. — Annakokáért az Isten ötet felmagasztalá, és ajándékoza néki olly méltóságot, melly minden méltóságnak felette való méltóság: hogy a' Jézusnak nevére minden térd meghajoljon, mennyeieknek, földieknek, és földalatt valóknak térdek, és minden nyelv vallja, hogy a' Jézus Krisztus Úr, az Atya Isten dicsőségére.

Az apostol' szavainak értelmek ez: egy isteni természetű, 's Istennel egyenlő valóság, megalázta magát, lemondott az ő isteni méltóságáról mikor magát az ember Jézussal egyesítette, 's emberi alakban megjelent; sőt ez az ő maga megalázása a' legfelsőbb fokra hágott, midőn a' magával egyesült ember Jézust keresztre feszíttetni engedte, hogy az Isten' végezését a' messiás' haláláról teljesítené. — Ezért az Isten ötet, a' Messiást az Isten-embert felmagasztalta, és ada nékie olly méltóságot (ονομα), hogy minden teremtett lelkek térd hajtva imádnák ötet.

Ezen hely' bizonyító ereje attól függ, mit jelent ez a' kifejezés: εν μορφῃ θεȣ ὑπαρχων, és a' mi ezzel egyet tesz: το ειναι ισα θεῳ. Μορφη jelent először külső alakot, képet (externus habitus, imago), de metony-

miee jelenti annakutánna magát a' dolog' valóságát (natura, essentia rei). Igy Josephusnal contra Apionem 2, 22. — Το ειναι ισα θεω (ισα többes köznemű, az ισως igehatározó helyett, 's megfelel a' zsidóban az úgy nevezett hasonlatossági כ-nak) jelent, szintúgy hasonlatosságot, mint egyenlőséget. De minthogy ezen kifejezések a' következőknek ellenekbe tétetnek: μορφη δουλου *szolgai forma*, σχημα ανθρωπου *emberi ábrázat* 's ezek nem hasonlatosságot jelentenek emberhez, hanem egyenlőséget: amaz elsőbb kifejezésekben is Istennel való egyenlőséget kell érteni.— Itt hát épen azt mondja Pál, a' mit 1 Tim. 3, 16 ezzel mond: θεος εφανερωθη εν σαρκι, vagy János 1, 14. ezzel: ὁ λογος σαρξ εγενετο. Az az imádási tisztelet, mellyet az apostol a' 10. 11. versekben említ, vitetik az egész Krisztusra, a' kiben az isteni és emberi egyesítve van, és jóllehet az csak azon természetre illik tulajdonképen, melly Istennek formájában volt, mindazonáltal részt vétetett abban az emberi természettel is, mint a' keresztfán való halál' engedelmességének jutalmában Καμπτειν γονατα ollyan tisztelet, melly csak az Istent illeti, Róm. 14, 11. 11, 4. Ésa. 45, 23.

c) Kolos. 1, 13—19: *Ki* (azaz, *az Atya*) *megszabadított minket a' setétség' hatalmasságából, és az ő szerelmes Fijának országába általvitt. Kiben vagyon váltságunk az ő vére által, azaz, büneinknek bocsánatja. Ki a' láthatatlan Istennek ábrázatja, min-*

den teremtett állatnak előtte született. Mert ő általa teremtettek mindenek, mellyek az égben vagynak, és a' mellyek a' földön, láthatók és láthatatlanok, akár királyi székek, akár uraságok, akár birodalmak, akár hatalmasságok, mindenek ő általa, és ő reá nézve teremtettek. És ő mindeneknek előtte vagyon, és mindenek ő általa állanak. És ő az anyaszentegyház' testének feje, és a' kezdet, és a' halottak közzűl első szülött, hogy mindenek között ő legyen fő. Mert tetszett az Atyának, hogy minden teljesség ő benne laknék.

Itt azt mondja az apostol az *Isten' szerelmes Fijáról* (υιος της αγαπης)

1) Hogy Ő a' *láthatatlan Istennek képe*, azaz, vele ugyan azon természetű.

2) *Minden teremtett állatnak előtte született* (πρωτοτοκος πασης κτισεως) azaz, minden dolgok' teremtések előtt, vagy öröktől fogva született. Vagy pedig a' zsidók' szólásából indulván ki, kik az első szülöttet a' familia' fejének és urának szokták volt mondani, *feje és ura minden teremtéseknek*, mivel mindenek ő általa teremtettek a' 16-dik vers szerint. — Hibázott tehát Arius, midőn ebből a' helyből azt akará megmutatni, hogy a' Fiú semmiből van teremtve (κτισμα θεȣ εξ ȣκ οντων) az Atya által a' világ' teremtetése előtt. — Arra sincs szükségünk, hogy a' pelusiumi Isidorussal és Erásmussal a' szó' hangjelót más helyre tegyük által, 's e' helyett

πρωτότοκος (primogenitus) olvassuk πρωτοτό·ος (primus genitor).

3) Okát adja, miért ura a' Fiú minden teremtéseknek; — *azért mert általa teremtettek mindenek.* Itt a' mindenség bővebben előadatik: *a' mellyek az égben és földön vagynak. láthatók és láthatatlanok, akár királyi székek, akár uraságok, akár birodalmak akár hatalmasságok.* Az utolsó kifejezéseken a theologusok az angyaloknak különböző rendeiket értik. *Mindenek ő általa, és ő reá nézve* (azaz, 'az ő tiszteletere) teremtettek. — *Ő mindeneknek előtte vagyon* (*αυτος εςι προ παντων*) az, a' mi feljebb az első szülött (*πρωτοτοκος*).

4) A' világ' fentartása tulajdoníttatik a' Fiúnak ezekben: *mindenek ő általa állanak.*

Némellyek úgy hiszik, hogy itt nem a' világ' teremtéséről, hanem az úgy nevezett új teremtésről, a' Jézus' tudománya által eszközlött nagy erkölcsi változásról vagyon szó; és hogy itt a' föld és ég 's a' láthatók 's a láthatatlanok a' pogányokat és zsidókat jegyzik. — De

a) Teremteni (*κτιζειν*) magában soha sem jelent erkölcsi megjobbúlást; —

b Hogy a' föld és ég, 's a' láthatók és láthatatlanok a' pogányokat és zsidókat jelentik, alaptalan vélekedés; ha pedig ezek alatt, a' mellyek az égben vagynak, 's láthatatlanok, az ég' lakosait 's az angyalokat értjük, a' mi igen is hihető; nem mondhatjuk, hogy ezek a' Jézus' tudománya által megjobbíttattak.

§. 122.

Nevezi e Pál apostol Jézust Istennek?

a) Kétséges értelmű helyek.

Nagy, és gyakori volt a' vetélkedés ezen kérdésre nézve, nevezi e Pál apostol Jésust Istennek? minthogy mind ezen helyek vagy értelmekre nézve kétségeseknek, vagy olvasásokra nézve gyanúsoknak tartattak. A' hittudomány' előadásából az illyen helyek sem maradhatnak ki, hogy a' grammatico-historiai magyarázat által a' hely' értelme, a' józan critica által pedig a' valódi olvasás részre hajlás nélkűl meghatároztathassék.

a) Kétséges értelmű helyek.

1) Róm. 9, 5.

Kikéi az Atyák, kik közzűl való a' Krisztus is test szerint, ki mindeneknek felette örökké áldandó Isten. [1])

Ezt a' verset a' nem egyforma megkülömböztetés szerint többféleképen lehet érteni:

1) A' közönséges, és a' grammaticával legjobban megegyező magyarázat szerint e' szók: *ki mindeneknek felette örökké áldandó Isten*, az azt megelőző szókkal köttetnek össze; 's ekkor értelmek ez: a' ki (tudn.

---

[1]) Róm. 9, 5: ὡν ὁι πατερες, και εξ ὡν ὁ χριστος το κατα σαρκα* ὁ ων επι παντων* θεος* ευλογητος εις τυς αιωνας.

Kristus) **mindenek felett való örökké áldandó Isten.**

2) Origenes, Eusébius, Wettstein, Semler a' megkülömböztetés' jegyét ezek után teszik: *test szerint*; a' mi pedig következik, mint dicséret' formáját (doxologia) az Atyára viszik. Az ő értelmek szerint a' hely ezt tenné: **ezen Izráeliták közzűl származott a' Krisztus is, mint ember; 's Istent, ezen Izráellel közlött kegyelmiért, örök áldás illeti.**

3) Erásmus, Grotius, Justi, Oertel, Löffler a' megkülömböztetés' jegyét teszik a' *παντων* (t. i. *πατερων*) után, 's így magyarázzák: **a' ki nagyobb minden atyáknál** (pátriárkáknál). **Áldassék Isten mind örökké.**

4) Schlichting elmésen, de criticai auctoritás nélkűl, így olvassa: *ών* (tudn. *Iσραηλιτων*) *ὁ επι παντων θεος*, **quorum etjam est summus Deus.**

Az első szám alatt álló magyarázat leginkább elfogadtathatik; mert

a) A' doxologiának itt helye nincs. Azt csak az örvendetes dolgok után vetik az apostolok (mint a' mai **hála Istennek!**) pedig itt keserűség szól Pálból.

b) A' doxologiákban a' prædioátum **áldandó**, mind a' zsidó, mind a' hellénista íróknál elől szokott állani így ברוך יהוה לעולם *ευλογητος ὁ θεος εις τȣς αιωνας.* Állandó nyelvszokás ez mind a' zsidó, mind a' görög ó testamentomban, valamint az új

testamentomban is, úgy hogy a' LXX fordításban csak egy helyen a' Zsolt. 68, 19. van kivétel, a' hol a' szók így vagynak elrendelve: κυριος ὁ θεος ευλογητος. De az ευλογητος-nak megfelelő zsidó szó nem fordúlván elő az eredeti textusban, gyanúságot támaszthat bennünk a' felől, nincs e ez a' hely megvesztegetve. — Azoknak pedig, kik a' θεος szónak állását az ευλογητος előtt az emphasisból akarnák kimagyarázni, így felelhetünk: állhatott volna első helyen a' θεος szó, de akkor a' θεος, és ευλογητος szók közzé kellett volna szúrni a' lételes igének vagy jelentőjét εστι, vagy kívánóját ειη (mint a' LXX Zsolt. 119, 12); hogy általa megintettek volna az olvasók a' felől, hogy az ευλογητος szót a' θεος-sal együtt nem kell összekötni a' megelőzőkkel.

c) Ez a' kifejezés test szerint ellentételt kíván; 's az ellentétel itt ez, hogy a' Krisztus örökké áldandó Isten.

d) A' ὁ ων annyi mint ὁς εστι; 's ennek a' legközelebbi subjectumra χριστος kell vitetni.

A' mi pedig ezt a' nehézséget illeti, hogy az apostol itt a' Fiút mindenek felettt való Istennek (θεος επι παντων) nevezi; jegyezzük meg, hogy παντα csak teremtett dolgokat jelent, különben másutt is úgy írja le a' Fiút az apostol, mint felette valót minden teremtett dolgoknak Eféz. 1, 21. köv. Csel. 10, 36. Filip. 2, 10. 11.

2) Tit. 2, 13.

Várván ama boldog reménységet, és ama nagy Istennek, és mi Megtartónknak, Jézus Krisztusnak dicsőséges megjelenését.[2])

Ki neveztetik itt *nagy Istennek?* — Minthogy a' *Megtartónk* (σωτηρος ἡμον) előtt a' névtárs elmaradt, a' *nagy Isten* előtt álló névtársa a' *Megtartóra* is vitetik, 's itt appositio figurának van helye; annál világosabban, mivel nem az Atya', hanem a' Fiú' *επιφανεια*-ja váratott az első keresztyénektól.

Megvalljuk egyébiránt, hogy ezen hely' próbáló ereje nem olly bizonyos, mint a' megelőzőjé. Van reá példa az új testamentomban, hogy a' második elől, a' hol két subjectum van, elmaradt a' névtárs, mint 1 Tim. 6, 13. Tit. 1, 4. 1 Kor. 1, 3; az is való, hogy a' Fiú' visszajövetele által az Atya is dicsőíttetik. lásd 2 Pét. 3, 12.

§. 123.

b) Az olvasásra nézve gyanúba vett helyek.

1) Csel. 20, 28.

Viseljetek gondot magatokról, és az egész nyájról, mellyben a' Szent Lélek titeket vigyázókká tett az Isten' anyaszentegyházá-

---

[2]) Tit. 2, 13. *προσδεχομενοι την μακαριαν ελπιδα, και επιφανειαν της δοξης τυ μεγαλυ θευ και σωτηρος ἡμων Ιησυ Χριστυ.*

nak legeltetésére, mellyet tulajdon vérével keresett. [1])

Itt kérdés van, mellyik olvasás igazi, 1) az Isten' anyaszentegyháza e? (την εκκλησιαν τȣ θεȣ) vagy à' jobb kéziratok szerint az Úr' (τȣ κυριȣ) anyaszentegyháza? — Sok újabb kéziratokban így is áll: θεȣ και κυριȣ, vagy κυριȣ και θεȣ. — 2) δια τȣ ιδιȣ ἁιματος, vagy δια τȣ αἱματος τȣ ιδιȣ (ὑιȣ); azaz, tulajdon vérével e? vagy tulajdon Fija' vérével.

Ha ebben a' szent írásbeli helyben az olvasás kérdés alatt nem volna, úgy ez igen erős hely lenne a' Fiú' istenségének bebizonyítására, a' mennyiben itt az foglaltatnék, hogy Isten az ő vérével szerzette meg az anyaszentegyházat, a' mi csupán csak a' Fiúra vitethetik. De ha a' másik olvasáshoz állunk az Úrnak anyaszentegyházát (την εκκλησιαν τȣ κυριȣ), melly mellett több auctoritások vagynak, ebből a helyből a' Fiú' istensége nem következik; sőt még akkor sem, ha ez az olvasás, Istennek anyaszentegyházát (την εκκλησιαν τȣ θεȣ), megmaradna, hanem az utolsó szókat így

[1]) Csel. 20, 28. προσεχετε ȣν ἑαυτοις και παντι τῳ ποιμνιῳ, εν ᾡ ὑμας το πνευμα το αγιον εθετο επισκοπȣς, ποιμαινειν την εκκλησιαν {τȣ θεȣ / τȣ κυριȣ}, ἡν περιεποιησατο δια τȣ {ιδιȣ ἁιματος / αἱματος τȣ ιδιȣ}

olvasnánk: *δια τυ ἁιματος τυ ιδιυ* tudn. *ὑιυ*; mert akkor az egész versnek e' lenne az értelme: *Viseljetek gondot magatokról, és az egész nyájról, mellyben a' Szent Lélek titeket vigyázókká tett az Isten' anyaszentegyházának legeltetésére, mellyet az ő tulajdon Fijának vére által szerzett meg.*

2) 1 Tim. 3, 14—16.

Ezeket írom tenéked, reménylvén, hogy hamar hozzád megyek. Hogyha pedig későn menendek, hogy megtudhasd ezekből, mi módon kelljen az Isten' házában forgolódni, melly az élő Istennek anyaszentegyháza. Oszlopa és erőssége az igazságnak, és minden versengés nélkül a' kegyességnek nagy titka ez: Isten jelent meg testben, megigazíttatott lélekben, megláttatott az angyaloktól, predikáltatott a' pogányoknak, hittek őbenne e' világon, felvitetett a' dicsőségbe. *)

---

*) 1 Tim. 3, 14—16. Ταυτα σοι γραφω, ελπιζων ελθειν προς σε ταχιον· (15) εαν δε βραδυνω, ἱνα ειδης, πως δει εν οικῳ θευ αναστρεφεσθαι, ἡτις εστιν εκκλήσια θευ ζωντος. (16) Στυλος και ἑδραιωμα της αληθειας και ὁμολογυμενως μεγα εστι το της ευσεβειας μυστεριον. { θεος / ὁς / ὁ } εφανερωθη εν σαρκι, εδικαιωθη εν πνευματι, ωφθη αγγελοις, εκηρυχθη εν εθνεσιν, επιστευθη εν κοσμῳ, ανεληφθη εν δοξῃ. —

Kérdés, ha helyesen van e olvasva: *Isten jelent meg testben* (θεος εφανερωθη εν σαρκι).

Griesbach, kinek az új testamentom' criticájára nézve igen nagy érdeme van, azt mondja:

1) Ez az olvasás: θεος εφανερωθη εν σαρκι igen sok újabb kéziratokban találtatik. Ezt tette ki a' polyglotta bibliába felvétetett arabs fordítás, és hét görög egyházi atyáknál fordúl elő.

2) Ez az olvasás: ὁς εφανερωθη εν σαρκι találtatik a' legrégibb kéziratokban. Illyenek az A (codex Alexandrinus) és C (codex Ephrem Syri rescriptus), 's ezt követik sok fordítások, és öt görög egyházi atyák.

3) Ez az olvasás: ὁ εφανερωθη εν σαρκι a' nyugoti familiának igen nevezetes kéziratában az úgy nevezett claromontanusban (mellyet Wettstein és Griesbach D betűvel neveznek) áll, 's ezt követik az itala és a' vulgata fordítások, és a' Hilárius után élt deák egyhazi atyák. — Ezek így fordítják az említett görög textust: mysterium seu sacramentum, quod manifestatum est in carne, 's a' szót a' Krisztusra magyarázzák.

Griesbachnak a' ὁς εφανερωθη εν σαρκι az eredeti olvasás; mert 1) legnehezebb; 2) a' legrégibb kéziratokban ez találtatik; 3) a' másolók' hibájok a' ΟΣ-ból könyen csinálhatott mind O-t mind ΘΣ-t, azaz, Θεος-t.

Erre mások azt felelik, és méltán, hogy külső okokból nem lehet meghatározni,

mellyik olvasás volt az eredeti, mert 1) az A és C kéziratok' olvasások bizonytalan, kikopván a' kérdés alatt lévő helyeken a' betűk; sőt sokan, azok között Woide is, ki az A codexet szorosan megvisgálta, s új testamentomi részét a' betűk' utánozásokkal kinyomatta, hihetőbbnek találták a' θεος olvasást; 2) mert a' θεος-ból könnyen lehetett ός, eltűnvén a' Θ-ból a' kissebb, és a' ΘΣ felett a' horizontális nagyobb vonás, de a' ός-ból nem lehetett Θεος akart változtatás nélkűl; már pedig mindég hihetőbb a' mint Michaelis is mondja, hogy az originálttól külömböző olvasás, a' charactereknek kikopások, mint sem önkéntes változtatás által történt. Ezen kéjes változtatásnak más megállható okát nem gondolhatnánk, hanem hogy ezen hellyel is szaporodjék a' Fiú' istenségét bizonyító helyeknek számok. Ebben az esetben pedig bizonyosan szemekre lobbantották volna az áriánusok és más eretnekek az egyházi atyáknak a' szent írás' textusának szabad kéjes megváltoztatását.

És így csupán csak belső okokból határozhatjuk meg, mellyik a' helyesebb olvasás, ez e: θεος εφανερωθη εν σαρκι, vagy pedig ός εφανερωθη εν σαρκι. — A' belső okok pedig a θεος olvasást javasolják. Mert

1) A' ός visszamutató, ha vitethetnék is a' μυστηριον szóra, a' szón a' Jézus személyét értvén; de személyt nevezni titoknak kemény kifejezés volna.

2) Az összefüggés is a' θεος olvasást ja-

vasolja. Pál Timotheust inti, hogy óvja magát a' hamis tudománytól, 's elmondja neki mi az igaz tudomány. Illyen ez: *oszlopa és erőssége az igazságnak* (*στυλος και ἑδραιωμα της αληθειας*) azaz, fő czikkelye a' keresztyén vallásnak; melly czikkelyek között ez is van: *Isten jelent meg testben*: 's ez neveztetik titoknak, mert annak esméretére az emberek kijelentés nélkűl soha el nem jutottak volna. — Subjectum' nevezése nélkűl a' vallástételt nem lehetett volna a' *ὁς* visszamutatón kezdeni. De a' kifejezés világos, ha nem *ὁς*-t, hanem *θεος*-t olvasunk.

3) A' *θεος*-t kívánja ez is: *megjelent testben*. Ezek a' szók olly valóságra mutatnak, a' ki természetére nézve nem volt ember, hanem csak emberi alakban jelent meg.

4) Az a' kifejezés: *ki* (*ὁς*) *megjelent testben* 's a' t. csak ennyit tenne: Jézus megjelent, élt, feltámadott, Istenhez felvitetett. De ez a' tétel már előjött az 1 rész' 15-dik versében. — Azt mondja végtére Pál, hogy ez: *testben jelent meg*, nagy titok. Hogy ember jelent meg testben, azaz, hogy szűletett, titok e? igen az, és nagy, 's végére mehetetlen, hogy a' Messiás Isten és hogy ő Isten lévén, még is testben jelent meg, azaz, emberi testet veve magára.

Megállapíttatván a' *θεος* olvasás, ez a' helye a' szent írásnak egyike a' Fiú' istenségét legerősebben bizonyítható helyeknek; 's az egész hely' értelme e' lesz:

14. v. Ezeket írom néked (röviddeden) reménylvén hogy hamar hozzád megyek.

15. v. Hogyha pedig késő menendek, hogy megtudhasd ezekből, mimódon kelljen az Isten' házában forgolódni, melly az élő Istennek anyaszentegyháza.

Itten az anyaszentegyház neveztetik *Isten' házának*, a mint maga az apostol megmagyarázza, vételvén a' hasonlatosság a' jerusálemi templomtól, melly אל בית-nek neveztetik.

Itt már új mondás, sőt rész következik, mert hogy kezdené az apostol *και* összekötőn a mondást? következésképen ez: *στυλος και ἑδραιωμα της αληθειας* nem vitethetik az egyházra, a' mint azt a' római-catholicus tudósok kívánnák magyarázni; azonban ha az ekklésia ház, hogy lehet az egyszersmind a' házat fenntartó oszlop, és alap.

16. v. Fő és alapos czikkelye az igaz vallásnak, 's versengés nélkül a' vallásnak nagy titka ez:

στυλος και ἑδραιωμα oszlop és alap, azaz, fő hitágazat (doctrina primaria). Ezen metaphorára alkalmatosságot szolgáltatott az anyaszentegyháznak házhoz hasonlítása.

αληθεια mint אמת, *κατ' εξοχην* igaz vallás.

ευσεβεια szintúgy vallás, mert *ευσεβης* vallásos ember.

Most következnek már a' keresztyén vallásnak fő és titkos ágazatai.

θεος εφανερωθη εν σαρκι Isten jelent meg testben, azaz, a' Messiás nem puszta em-

ber, hanem az emberi természettel egyesült az isteni természet. — Hogy történt ez, nem tudjuk, méltán nevezi tehát az apostol ezt a' hitágazatot t i t o k n a k.

εδικαιωθη εν πνευματι. — *δικαιειν* igazolni, igazolni hogy valaki az, a' minek magát lenni mondotta. — *πνευμα* lehet 1) isteni erő, 2) az apostolokra kiöntetett Szent Lélek. — És így ennek a' kifejezésnek is *εδικαιωθη εν πνευματι* több értelme lehet. Teheti ezt: igazoltatott, hogy ő az, a' minek magát lenni mondotta, t. i. hogy ő Messiás, a' Lélek által, azaz, azon isteni erő által, melly őt a' halálból feltámasztotta, vagy a' melly őtet az ő tanításaiban és cselekedeteiben segítette; vagy a' megígért Szent Léleknek az apostolokra az első pünkösd' napján lett kitöltése által.

ωφθη αγγελοις látták az angyalok, a' mennyiben az ő születésekor, feltámadásakor és mennybemenetelekor angyalok jelentek meg, a' mi az ő felséges voltának bizonysága volt. — Mások, minthogy *αγγελος* követet jelent, értik itt az apostolokat, kiknek Jézus megjelent az ő feltámadása után.

εκηρυχθη εν εθνεσιν hirdettetett a' pogányok között, tudn. az ő felséges volta és tudománya. — De nem csak hirdettetett, hanem el is fogadták azt a' tudományt, a' mint következik:

επιστευθη εν κοσμῳ annyi, mint *εν εθνεσι* a' pogányok közzűl sokan bevették az ő tudományát, hittek őbenne.

ανεληφθη εν δοξῃ vagy e' helyett *εν δοξως*

felvitetett, tudn. az égbe dicsőségesen; vagy εις δοξην a' dicsőségbe.

§. 124.

A' Fiú' istensége 4) a' zsidókhoz küldött levél', a' Péter', Júdás' és Jakab apostolok' tanításaik szerint.

A' zsidókhoz küldött levél' írója, mutogatván a' keresztyén vallás' becsét a' zsidó vallásé felett, összehasonlítja Mózest és az ó testamentomi főpapokat a' Krisztussal, mint tanítóval 's engesztelővel, 's róla felsőbb természetére nézve a' következendőket állítja:

1) Ő nem puszta ember volt; azért lett emberré, hogy az emberekért meghalhasson, 2, 14; nagyobb Mózesnél 3, 3—6. mert Mózes szolga volt az Isten' házában, ő pedig fiú; felségesebb minden angyaloknál, kik az ó testamentomban fiaknak sehol sem neveztetnek, sőt inkább a' Fiút ők is imádni tartoznak, 1, 4. 8. Nagyobb az ó testamentomi főpapoknál, kik puszta emberek voltak, de az Istèn' fija menyből szállott alá, 's hogy a' váltság' munkáját végrehajthatná, felvette az emberi természetet, 2, 14. 4, 14. 7, 26. Az új szövetség' fő papja tehát örökkévaló, kezdet és vég nélküli főpap; áldozatja örök áldozat, mivel ő örökkévaló élő Lélek, 7, 16. 24. 25. különösen 9, 4. a' hol πνευμα αιωνιον egyebet nem jelenthet azon felséges természeten kivűl, melly az ember Jézussal magát egye-

sítette, és a' melly az ő áldozatjának örök becset szerzett. Úgy íratik le a' Fiú

2) Mint a' ki által Isten e' világot teremtette, 's a' ki e' világot igazgatja. Az utolsót ezekben: *hordoz mindeneket amaz ő hatalmas beszédével* (φερων τα παντα τω ῥηματι της δυναμεως ἀυτȣ) 1, 3. Itt φερειν annyi: igazgatni, mint a' zsidó נשא 4 Móz. 11, 14. ῥημα της δυναμεως e' helyett: ῥημα δυνατον, mindenható akarat. A' teremtést ezekben: δι' ȣ και τȣς αιωνας εποιησεν. 1, 2. Itt αιωνες szintúgy mint 11, 3. és a' rabbiknál עולם jelenthet világot, a' többes szám pedig onnan eredhetett, mivel a' világot a' zsidók felső és alsó világra szokták osztani. De ha nem sürgetnénk is az αιωνες szó' ezen jelentését 's rajta némelly újabb magyarázókkal időszakaszokat értenénk, úgyhogy e' lenne az értelem; Isten az ő Fija által külömböztette meg az időszakaszokat, ú. m. a' Messiás előtti és utáni időt, bizonyos, hogy a' zsidó levél' írója tulajdonítja az Isten' Fijának a' világ' teremtését. Ugyan is azokat, mellyek a' Zsolt. 102, 26. a' Jehováról mondattak: *Te kezdetben Uram fundáltad a' földet, és a' te kezednek míves az egek* 's a' t. a' zsidókhoz küldött levél' írója az 1, 10—12. az Isten' Fijára alkalmaztatja, vagy inkább a' κυριος alatt (a' LXX fordítás szerint) az Isten' Fiját érti.

3) A' Fiú az Atyától született, 's csak ő neveztetlietik Isten' Fijának ezen születésénél fogva. Itt a' Fiú nevezet nem vé-

tettethetik erkölcsi értelemben, mert ezen jelentésben a' keresztyének is Isten' Fijai (υἱοι θεȣ) 12, 7. köv. hanem metaphysicai értelemben mint a' Fiú' többi mondatmányaiból nyilván van. Ha hát csak a' Fiúról magáról lehet mondani, hogy ő az Atyától született, 's ha ő ezen az okon elsőszülöttnek (πρωτοτοκος 6. v.) neveztetik, a' szülés alatt teremtést érteni nem lehet, nem teheti lételt adni az időben, hanem minden időknek előtte isteni mivoltot adni. Ezen az okon a' Fiú is

4) Isteni természetű, az isteni állat' kisúgárzása (απαυγασμα της δοξης) az isteni természet' legtökéletesb képe (και χαρακτηρ της ὑποςτασεως τȣ θεȣ) 1, 3. Itt απαυγασμα, χαρακτηρ az, a' mi Pál apostolnál εικων τȣ θεȣ τȣ αορατȣ. Innen a' Fiú is örökkévaló, 's természetére nézve változhatatlan 1, 12. — Úgy adatván már elő a' Fiú, mint örökkévaló, mint változhatatlan, nem lehet különös, hogy a' zsidókhoz küldött levél' írója

5) Nem csak sok ó testamentomi helyeket, mellyekben a' Jehováról van szó, az Isten' Fijára visz által, hanem még ollyat is felhoz ezek között, mellyben a' Fiú Istennek (θεος) neveztetik 1, 8—12. Itt nem kérdés ez, valyon az ó testamentomi írók ezen helyekben a' messiásról szólnak e? elég az, hogy a' zsidókhoz küldött levél' írója az Isten' Fijára magyarázza azokat.

A' Péter', Jakab' és Júdás' leveleikben csak igen kevés fordúl elő a' Jézus' felségesb természetére tartozó. Sehol sem ne-

veztetik ezen levelekben Jézus Isten' Fijának, kivévén 2 Pét. 1, 17. hol a' ködből adatott szózat Máté 17, 5. mint az Isten' jótetszésének bizonysága hozatik fel. A' Jézus' neve ezekben mindenütt ez: ὁ κυριος ἡμων Ιησυς Χριστος. Két helyen pedig, ú. m. 1 Pét. 1, 3. 2 Pét. 1, 17. az Isten a' Jézus Krisztus' Attyának neveztetik, de millyen értelemben, nem lehet meghatározni.

Mint bizonyságai a' Jézussal egyesült isteni természetnek 's az ő lételének a' világ' teremtése előtt, csak e' következendő helyek jöhetnek visgálat alá; először 2 Pét. 3, 18. mellyben a' Jézust tárgyazó dícséretmondás (doxologia) foglaltatik, de az inkább a' váltság' munkájára, mint a' Krisztus' természetére vitetik; — továbbá 1 Pét. 3, 22. itt tulajdoníttatik neki uralkodás az égi lelkeken, de az adatott néki mint Messiásnak, nem pedig eredeti. Végre 1 Pét. 1, 11. a' hol a' profétákat ihlető Lélek a' Krisztus' Lelkének (πνευμα Χριστυ) neveztetik. Ezen sok magyarázók a' Krisztus' isteni természetét (a' vele egyesült λογος-t) értették, 's épen azért ezt a' Szent Lélekkel, kinek tulajdoníttatik másutt mindenütt a' proféták' ihletések, ugyanazonnak tartották. — De itt πνευμα a' szent, a' tulajdonképen úgy nevezett profétai lélek, melly Krisztus' Lelkének is neveztetik, minthogy a' Fiútól is küldetik Ján. 16, 7. vagy az Atyától a' Fiúnak nevében Ján. 14, 26. Végezetre Júdás 4. versében ὁ

μονον δεσποτης και κυριος-nak neveztetik, (a' *θεος* nem valódi olvasás, innen Griesbachtól ki is hagyatott), de ez is vitethetik itt az ő messiási méltóságára, jóllehet a' *μονον δεσποτης* kifejezés csak az Istenről mondatik, és épen innen lehet kimagyarázni, hogy a' könyv szélén álló *θεος* glossa némelly kéziratokba becsúszott.

§. 125.

A' Szent írás' tanításának összefogása az Isten' Fijáról 's ennek függése az Atyától.

Az eddig mondottakból kitetszik, hogy Mátéban, a keresztség' formuláját kivévén, valamint a' Márk' evangyéliomában, a' Péter', Jakab, és Júdás' leveleiben is a' Krisztusnak mint Isten' Fijának isteni természetéről semmi határozott sem foglaltatik. Ellenben a' Pál apostol' leveleiben, a' zsidókhoz küldött levélben, és a' János' írásaiban úgy íratik le az Isten' Fija mint isteni, minden dolgoknak előtte az Atyától, a' ki epen azért neveztetetik Atyának, született valóság, mint Isten, a' ki az isteni tökéletesség' teljességének birtokában van, a' ki az Atya' akaratja szerint e' világot teremtette, fentartja és igazgatja, 's a' kit mint Istent minden teremtett dolgoknak tisztelni kell.

Innen kijőn, hogy az új testamentomban az Isten' Fija úgy terjesztetik elő, mint isteni személy, tulajdoníttatik néki isteni név, isteni munkásság, és isteni tisztelet. De nagy kérdés az itt, valyon a' sub-

ordinátiánusok' értelmeknek gyámolítására nem találunk e okot a' szent írásban, vagy az új testamentom nem úgy terjeszti e elő a' Fiút mint természeténél fogva az Atyánál kissebb valóságot, 's mint mivoltára 's erejére nézve tökéletlen Istent (subordinatio naturae). De ezen állításnak ellene kiáltanak már ezen kifejezések is: szülni, Atya, Fiú, mellyekkel a' természet' külömbsége nem fér össze. De az új testamentomban sem olvassuk, hogy az Atyától a' világ' teremtetése előtt született Fiú állatjára vagy természetére nézve kevésbé isteni, vagy az Atyánál kissebb, ha szinte ollyan helyek jönnek elő, mellyekben a' Fiú úgy terjesztetik elő, mint az Atyának alája rendeltetett. De ezen helyeken nincs szó a' Jézus Krisztus' isteni természetéről, hanem a' Jézus Krisztus által végrehajtott váltság' munkájáról, vagy az ő messiási hívataláról. Ugyan is a' szent írásban szó lévén a' Jézus Krisztusról, jelenti az vagy az Isten' Fiját, azaz, az ember Jézussal egyesült λογος-t, vagy pedig a' Messiást, az Isten' követét. Az is való, hogy a' váltság' munkájában úgy tekintetnek a' Fiú és a' Szent Lélek, mint a' kik az Atya' végzését hajtják végre. A' váltság' munkájára és a' közbenjárói hívatalra kell már vinnünk azon szent írásbeli helyeket, mellyekben a' Jézus Krisztus úgy adatik elő, mint alárendeltetett az Atyának, nem pedig a' Fiú' isteni természetére. Igy mikor azt mondja Jézus Ján. 14, 28. *az Atya nagyobb én ná-*

lamnál, ezt teszi: a' küldő nagyobb a' küldöttnél, vagy követnél. Vagy mikor így szól az apostol 1 Kor. 3, 23. *ti a' Krisztuséi vagytok*, a' *Krisztus pedig az Istené* (Χριστος δε θεου); a' hely' értelme ez: valamint én (t. i. Pál) és mások szolgáji és követei vagyunk a' Krisztusnak (22. v.) úgy a' Messiás is követe Istennek. A' Jel. 3, 14. előfordúló nevezete a' Jézus Krisztusnak ἡ αρχη της κτισεως του κοσμου sem vezethet illyen alárendeltetésre; mert azt, a' mint feljebb láttuk a' 120. §-ben, magyarázhatjuk így: a' ki lételt adott mindeneknek, vagy ura mindeneknek. Szintúgy nem következtethetünk alárendeltetést abból, mikor a' 1 Kor. 11, 3. az Isten' és a' Krisztus' viszonya a' férj' és feleség' viszonyával világosíttatik ezekben: *akarom pedig hogy ezt tudjátok, hogy a' Krisztus minden férfiúnak feje, az asszonyiállatnak pedig feje a' férfiú: a' Krisztusnak pedig feje az Isten.* Mert az asszonyi-állat a' férfiúval egy állatú vagy természetű; itt hát nem lehet szó a' természeti vagy állatos alárendeltetésről (subordinatio naturæ), a' mit az áriánusok, árminiánusok 's a' t. állítottak, hanem inkább a' tekinteti alárendeltetésről a' váltság' munkájában. A' messiási hívatalra kell vinnünk a' 1 Kor. 15, 27. 28. a' hol ezt olvassuk: *mindeneket vetett Isten az ő lábai alá. Mikor pedig azt mondja az írás, hogy mindenek az ő birodalmába vettettek, nyilvánvaló dolog, hogy a' kivül mondja, a' ki neki mindeneket birodalmába adott. Minekutánna pe-*

dig mindenek az ő birodalmába vettettek, akkor ő maga a' Fiú is annak alája vettetik, a' ki neki mindeneket birodalmába adott, hogy az Isten mindenekben minden légyen. Mert ezen helynek értelme ez: bévégezvén a' Megváltó az Atyától rábízott közbenjárói hívatalát az időknek végén, vége lész az ő országának, leteszi az ő közbenjárói hívatalát 's a' Krisztus' országa egyé lessz az Isten' országával. — Ján. 17, 3. a' Krisztus az Istent *egyetlenegy igaz Istennek* (μονον αληθινον θεον) nevezi ugyan, 's azért magát tőle megkülömbözteti; de Jézus nem úgy tekinti itt magát mint az Isten' örökkévaló Fiját, hanem mint Messiást, mint megtetszik abból: *a' kit elbocsátottál a' Jézus Krisztust* (ὃν απεστειλας Ιησουν Χριστον). A' 1 Kor. 8, 6. mondván Pál: *nékünk egy Istenünk vagyon, amaz Atya, a' kitől mindenek, mi is abban vagyunk*, a' Fiú és Szent Lélek ki nem záratnak, hanem a' pogányok' bálványaik, 's az Isten itt Atyának nem is a' Fiú', hanem a' világ' viszonyában neveztetik, úgyhogy az atya' nevezet itt teremtőt jelent, mint mutatja az εξ ού τα παντα kifejezés. Hogy a' Fiú ki nem záratik, mutatja az, a' mi mindjárt következik és *egy Úr a' Jézus Krisztus, ki által mindenek vagynak, mi is ő általa.* Mert ha amott az Istenségből a' Fiú kizáratnék, következnék az utolsóból az Atyának kirekesztetése az uraságból.

§. 126.

C) A' Szent Lélekről.

1) Külömböző jelentései a' szent írásban e' kifejezéseknek: Istennek Lelke, Szent Lélek.

Ez a' kifejezés: Istennek Lelke, Szent Lélek (πνευμα θεϐ, πνευμα ἁγιον) mind az ó, mind az új testamentomban többféle értelemben vétetik.

Az ó testamentomban jelent Istennek Lelke 1) életerőt (principium vitale), mellyet Isten az élőkbe lehell. Zsolt. 104, 29. Jób 33, 4. 2) isteni erőt 's munkásságot 's minden különös jeles tulajdonság az Isten' Lelkétől húzatik le. Az Isten' Lelke hatja meg a' művészt, a' ki remekdarabot készít 2 Móz. 31, 3. 35, 31; a' vitézt, a' ki hazája' védelmére nagy dolgokat cselekszik. Bir. 3, 10. 6, 34. 1 Sám. 11, 6. 1 Kron. 12, 18: a' fejedelmet, felruházván azt az uralkodásra szükséges tulajdonságokkal, bölcseséggel, tanáccsal, és igazsággal. Ésa. 11, 1 köv. a' profétát, mikor éneket készít, vagy jövendőt mond 4 Móz. 24, 2. 1 Sám. 16, 6. 10. 2 Sám. 23, 2.

Az új testamentomban a' Szent Lélek jelent 1) gyakran hasonlóképen isteni erőt Máté 12, 28: *Hogyha pedig én az Isten' lelke által* (εν πνευματι θεϐ) *űzöm ki az ördögöket, tehát elérkezett hozzátok az Isten' országa*; ez a' parallelus helyen, Luk. 11, 20. ezzel cseréltetik fel: *ha pedig Istennek ujjával* (εν δακτυλῳ θεϐ) azaz, ereje által *űzöm ki* az ördögöket 's a' t. De 2) gyakran úgy

adatik elő a' Szent Lélek, Istennek Lelke, mint értelemmel, akarattal bíró személy, ki az Atyától és a' Fiútól különbözik Mát. 28, 19. 1 Kor 12, 4—6. 2 Kor. 13, 13. Ján. XIV, XV, XVI-dik részeiben (113. §.); nevezetesen Ján. 16, 7: *Jobb néktek hogy elmenjek, mert ha el nem menendek, ama vigasztaló* (παρακλητος) *nem jő ti hozzátok, de ha elmenendek, elküldöm azt ti hozzátok.* 13—15-dik vers: *Mikoron pedig eljő amaz az igazság' lelke* (πνευμα της αληθειας) *minden igazságra vezérel titeket. Mert nem szól ő magától, hanem a' mellyeket halland, azokat szólja, és a' mellyek következendők, azokat jelenti meg néktek. Az engemet dicsőíteni fog, mert az enyimből vészi a' mit néktek jelent. Mindenek, valamellyek az Atyáéi, enyimek, azért mondám, hogy az enyimből vészi, a' mit néktek megjelent.* Itt a' Szent Léleknek személyes munkák tulajdoníttatnak.

Itt némellyek mint Eichorn is, a' Szent Lelken, Vigasztalón, nem személyt értenek, hanem a' keresztyén vallás' tökéletesebb 's teljesebb esméretét, úgyhogy a' tanítványokhoz intézett szavaknak e' volna értelmek: ti az én tanításaim' tökéletes esméretére csak úgy juthattok, ha ti tőletek való elválásom után elmélkedni fogtok az én tanításaimról. De ha így, miért mutogatná Jézus az apostoloknak és hosszasan, hogy az a' tudomány, mellyet a' Szent Lélek tanítand, nem fog különbözni az ő tudományától, hiszen az magaban fogna értetni, mert valamelly tudománynak vagy tanításnak

kezdetei annak tökéletesb felfogásától mivoltilag nem külömbözhetnek.

A' παρακλητος görög szó lejön a' παρακαλεω igétől, melly jelent 1) segítségül hívni, 2) inteni, 3) vígasztalni, 4) tanítani. Innen παρακλητος jelenthet segédet, ügyvédet, továbbá intőt, harmadszor vígasztalót; így fordítja Károli Gáspár is, de jelenthet utoljára tanítót is. Fordíthatnánk ezt segédnek a' παραλειν szó' első jelentésétől, a' nélkül mindazonáltal, hogy a' szó' többi jelentéseit kizárnánk. Mert a' Szent Lélek az volt az apostolokra nézve, a' mi volt Jézus, a' mint megtetszik ezen szavakból: *más vígasztalót ád néktek* (αλλον παρακλητον δωσει υμιν), és így a' Szent Lélek' elküldetéséig is volt az apostoloknak Paraclétosok, t. i. Jézus; ő pedig nem csak segéllette, hanem intette, vígasztalta, 's tanította is az apostolokat.

§. 127.

2) A' Szent Lélek igaz Isten.

A' Szent Lélek' istenségét a' theologusok épen úgy szokták megbizonyítani, mint a' Fiú' istenségét, abból nevezetesen, hogy a' Szent Léleknek a' szent írásban isteni név, isteni tulajdonságok és isteni tisztelet tulajdoníttatnak.

1) Isteni név tulajdoníttatik a' Szent Léleknek Csel. 5, 3. 4. *Monda Péter: Anánia, miért foglalta el a' sátán a' te szívedet, hogy hazudnál a' Szent Lélek ellen, és a' mezőnek árrában megtartanál? Nemde ha*

megtartottad volna a' mezőt, nem tiéd volt volna e, és minekutánna eladtad, nem a' te hatalmadban volt e az árra? miért gondoltad ezt a' te szívedben? Nem embereknek hazudtál, hanem Istennek. [1]) Itt a' Szent Lélek úgy tekintetik, mint minden jóknak szerzőjök a' keresztyén első anyaszentegyházban, és így azon intézetnek is, mellyet az apostolok a' szegények' segéllésekre felállítottak. Ez az intézet abban állott, hogy a' tehetősebbek' jószágoknak egy részét pénzé tették, 's ez a' szegények' táplálásokra fordíttatott. Mikor már Ananiás és az ő felesége Saffira ezen jótékony intézetet akarták csalárdúl megkárosítani, magát a' Szent Lelket ezen intézet' alapítóját kívánták megcsalni. A' Péter Apostol' szavainak értelmek tehát ez: nem csak a' szegények, nem csak a' keresztyén gyülekezet illettetett gyalázattal az Ananiás' és felesége' csalárdságok által, hanem a' Szent Lélek is, a' keresztyén gyülekezet' oltalmazója 's' felvigyázója, a' ki a' 4-dik versben Istennek neveztetik.

Hogy a' Szent Lélek Istennek neveztetik az új testamentomban, kijön a' 1 Kor. 3, 16. 6, 19. és 2 Kor. 6, 16. összevetésekből. Az első helyen azt mondja Pál a' korintusi híveknek: *Avagy nem tudjátok e,*

---

[1]) Csel. 5, 3. 4: Ανανια, διατι επληρωσεν ὁ σατανας την καρδιαν σε, ψευσασθαι σε το πνευμα το άγιον; — εκ εψευσω ανθρωποις, αλλα τω θεω.

hogy ti az Isten' temploma vagytok, és az Isten' Lelke lakozik ti bennetek? — A' második heyen: *Avagy nem tudjátok e, hogy a' ti testetek a' bennetek lakozó Szent Léleknek temploma, mellyet vettetek az Istentől és hogy nem ti magatokéi vagytok.* A' harmadikon: *ti az élő Istennek templomai vagytok.* A' hívek az élő Isten' templomai, mert a' Szent Lélek lakozik ő bennek: itt hát a' Szent Lélek neveztetik élő Istennek.

2) Isteni tulajdonság vagy tökéletesség is tulajdoníttatik a' Szent Léleknek

a) Az isteni végezéseknek tudások 1 Kor. 2, 10. 11: *Minékünk az Isten megjelentette azokat az ő Lelke által: mert a' Lélek mindeneket visgál, még az Istennek mélységeit is. Mert kicsoda tudhatja az emberek közzűl azt, a' mi az emberben vagyon, hanem csak az embernek lelke? azonképen azt is, a' mi Istenben vagyon, senki nem tudja, hanem az Isten' Lelke.* — Itt *Istennek mélységei* (τα βαθη τε θεε) annyi, mint az Isten' végéremehetetlen tanácsai 's végezései.

b) A' profétáknak ihletések, vagy a' jövendő dolgoknak megmondások 2 Pét. 1, 21. *Nem ember' akaratjából származot régen a' profétáknak profétálások, hanem a' Szent Lélektől indíttatván szóltak az Istennek szent emberei.*

3) Isteni tisztelet is tulajdoníttatik a' Szent Léleknek. Igy mikor Máté 28, 19. a' Krisztus' parancsolatja szerint, kötelezik magokat azok, kik a' keresztyének-

nek társaságokba beállanak, az Atyának, a' Fiúnak és a' Szent Léleknek tiszteletére; és mikor Pál apostol a' Krisztusra és a' Szent Lélekre esküszik Róm. 9, 1: *Igazságot mondok a' Krisztus által, nem hazudok, az én lelkemesmérete is énvelem együtt bizonyságot tészen a' Szent Lélek által* *) Ezek a' kifejezések: *εν χριστῳ*, *εν πνευματι ἁγιῳ* magyaráztathatnak így: *esküszöm a' Krisztusra*, *esküszöm a' Szent Lélekre*; az *εν* (Mát. 5, 34.35.) megfelel a' zsidó ב-nek, melly az esküvésben elől tétetik 1 Sám. 20, 42. 24, 22. A' Szent Lélekhez ugyan nem intéznek könyörgést az apostolok, mint az Atyához és a' Krisztushoz, mellyet Lampe onnan magyaráz, mivel a' Szent Lélek a' könyörgés' Lelke (spiritus precum) Róm. 8, 15. 26.

Meg kell egyébiránt vallanunk, hogy a' Szent Lélek' istenségének megbizonyítására olly nagy számú helyek fel nem hozattathatnak a' szent írásból, mint a' Fiú' istenségének bebizonyítására: azt sem tagadhatjuk, hogy azok a' helyek, mellyekben a' Szent Léleknek isteni név, 's isteni tisztelet tulajdoníttatik, másképen is magyaráztathatnak, és így kiváltképen azokból a' helyekből kell kiindúlnunk, mellyekben a' Szent Léleknek isteni tökélletességek tulaldoníttatnak. Minthogy már az isteni tökéletességek egymástól el nem vá-

*) Róm. 9, 1: *αληθειαν λεγω εν χριστῳ, ου ψευδομαι, συμμαρτυρουσης μοι της συνειδεσεως μου εν πνευματι ἁγιῳ.*

lásztathatnak, 's egynek bírása felteszi a' többinek bírását, egy 's két isteni tökéletességből, melly a' Szent írásban világosan tulajdoníttatik a' Szent Léleknek, az ő isteni természetére bátorságosan húzhatunk következést.

Micsoda viszonyban gondolja a' Szent Írás a' Szent Lelket az Atyára 's Fiúra nézve, azon szólásokból, mellyekben a' Szent Lélek az Isten' vagy az Atya' Lelkének (πνευμα θεȣ, τȣ πατρος) neveztetik, mellyekben az Atya a' Lelket magáénak mondja Csel. 2, 17. és a' mellyekben arról van szó, hogy az Atya adja a' Szent Lelket Máté 12, 18. Ján. 3, 34. Csel. 5, 32. 15, 8. kiönti Csel. 2, 17. v. ö. Jóel 3, 1. vagy küldi azt Ján. 14, 16. 26. 15, 26. Gal. 4, 6. kijön a' Szent Léleknek szoros összeköttetése az Atyával; sőt minthogy a' küldő tekintetére nézve nagyobb a' küldöttnél, a' Szent Léleknek alárendeltetését az Atyának nem természetére, hanem tekintetére nézve tagadnunk nem lehet. Épen ezen szoros összeköttetését a' Szent Léleknek a' Fiúval tanítja a' szent írás azon helyekben, a' hol vagy a' Krisztus' Lelkének (πνευμα χριστȣ) neveztetik, vagy azt mondja, hogy a' Krisztus küldi az Atyától a' Szent Lelket, vagy hogy az Atya az ő kérésére adja a' Szent Lelket. A' mi ezen kifejezéseket illeti: az Atya lehelli a' Szent Lelket a' Fiúval, és a' Szent Lélek származik az Atyától és a' Fiútól (Pater spirat Spiritum Sanctum cum

Filio, et Spiritus sanctus procedit a Patre Filioque), ezek így a' szent írásban elő nem fordúlnak. Az Atyáról ezt olvassuk: *a' Szent Lélek az Atyától származik* (*παϱα τȣ πατϱος εκποϱευεται*); a' Fiúról: hogy ő *küldi a' Szent Lelket az Atyától* (*ὁ παϱακλητος ὁν εγω πεμψω ὑμιν παϱα τȣ πατϱος*); de ez a' származás az Atyától nem teszi ezt: communicavit essentiam, hanem küldetik az emberekhez bizonyos foglalatosságoknak végrehajtásokra, vagy az égből az ő lakhelyéből leküldetik. Nem volt tehát oka a' deák és görög egyháznak, hogy egy ollyan szóláson, mellynek a' szent írásban nyoma sincs, olly tartós és heves veszekedésbe bonyolódjék, melly a' két egyház' elszakadását és a' keleti birodalomnak végső romlását húzta maga után.

§. 128.

A' Szent Háromságról szóló hitágazat' históriája.

Első időszakasz.

Az apostoli egyházi atyák' idejektől a' niczéai zsinatig.

A' Szent Háromságról szóló hitágazat' históriáját alkalmatosan három időszakaszokra oszthatjuk. Az első magában foglalja a' három elsőbb századot 's megyen a' niczéai zsinatig; itt még az egyház semmit sem határozott a' Szent Háromságról. A' második megyen a' niczéai zsinat' idejétől fogva a' reformátio' idejéig. Ebben az egyház' tanítása meghatároztatott 's meg-

erősíttetett. A' harmadik a' reformátiótól a' mi időnkig: Ebben a' megállapíttatott egyház' tanítása több oldalokról megtámadtatott históriai és filozofiai okokkal.

Első időszakasz.

Az apostoli egyházi atyák' idejektől a' niczéai zsinatig:

Ebben az időszakaszban az első keresztyének hittek ugyan a' szent írás' tanítása szerint az Atya, a' Fiú és a' Szent Lélek Istenben, a' keresztségi formula is alkalmatosságot szolgáltatott, hogy ezen három subjectumok a' nép' tanításában és a' megkeresztelteténdők hitvallásökban mint a' keresztyének' hiteknek 's tiszteleteknek fő tárgyai megemlíttessenek; de azért még a' Szent Háromság' hitágazatja, a' mint az az egyházban későbben kifejlett 's meghatároztatott, — különösen az Athanásius' nevét viselő vallástételben, — a' három első század' íróinál nem találtatik, sőt még a' niczéai - konstántinápolyi hitvallásban sem. Csak apródonként fejtődött ez ki, a' mint az eretnekségek keletkezvén, alkalmatosságot szolgáltattak a' három személy' természetéről 's viszonyáról való mélyebben ható nézelgésre. Általjában az Isten' Fijáról szóló előterjesztés volt ezen nézelgés' tárgya, a' Szent Lélekről pedig, a' mi igen szembe ötlő, csak igen ritkán vizsgálódtak.

A' mi az Isten' Fija kifejezést illeti, alkalmaztatódván ezen kifejezés a' Jézus' személyére, három előterjesztést találunk,

melly hármas felfogásra vezethetett 's vezetett is valósággal: ú. m. a' közönséges zsidó előterjesztést a' Messiásról: a' gnostico-rabbini kifolyási rendszert (systema emanationis) és az alexándriai-plátói rendszert az isteni λογος-ról.

A' közönséges zsidó előterjesztés szerint a' Messiásban ember' fiját, Dán. 7, 13. Dávid' maradékát várták, de ki a' Szent Léleknek különös ajándékaival less felruházva, És a. 11, 1. köv. versei szerint. E' volt már a' palesztinai zsidó keresztyényeknek az úgy nevezett ebionitáknak, nazaréusoknak megfogások a' Messiásról; Jézust puszta embernek tartották, 's ezt a' kifejezést Isten' Fija theocrátiai értelemben yévén, Messiásnak, felkentnek, királynak magyarázták. Lehetett ezt védelmezni a' Máté' és Márk' evangyéliomával, melly kettőben a' Jézus' felségesebb természetéről igen kevés fordúl elő. — De ez a' vélemény a' nézlődésben igen előhaladott sokaságától a' görög keresztyén egyháznak eretnekségnek kiáltatott.

A' gnosticus-rabbini kifolyási rendszer, az érzék feletti személyeknek (hypostasis) sokaságát, határozott rendekben és körökben az Istentől húzza le, azt állítván, hogy az isteni erők a' világ' teremtésekor az Istenből kifolytak 's önnállásúakká lettek. Ezen Istenből kifolyt valóságok (æonok) között voltak a' σοφια, λογος, πνευμα ἁγιον æonok is. Ez a' kabba-

listák rendszerek is, 's hihető, hogy ez már az apostolok' idejekben is megvolt, minthogy annyira el volt keleten terjedve. Innen a' rabbik a' Messiást æonnak, az angyalok' Fejedelmeknek tartották. Ez a' rendszer, mellyet az ó testamentom némelly helyeihez (p. o. Ésa. 11, 1. köv.) 's a' Pál' írásaihoz is, és a' zsidókhoz küldött levélhez lehetne csatolni, Jézusban is æont talált, az első szülöttet (μονογενης, πρωτοτοκος); de a' ki nem volt valóságos ember, hanem csak valami testnek látszó alakban jelent meg. — De a' keresztyén egyházban mindjárt a' II-dik században hevesen megtámadák 's végre el is nyomák ezt a' véleményt; részszerint azért, mivel a' gnosticusoknak több familiáik, nézelődéseknél fogva a' rosszak eredetéről, az anyagos világot, és az ó testamentomot nem a' fő (jó) Isten' mívének, hanem egy korlátozott alisten' (demiurgus) csinálmányának tartván, összeütközésbe jöttek mind a' keresztyén theologiával, mind pedig az ó testamentommal; részszerint azért, mivel ezen állításnál fogva, hogy a' Krisztusnak csak tündér teste volt, az új testamentomi egész história és christologia mesévé alacsonyíttatnék.

Annál inkább javalást nyert, a' görög filozofia által képezett egyházi atyáktól igen ápolt alexándriai-plátói rendszer, mellynek fő vonásait, a' mint az az egyházi atyákra általment, az alexándriai Philó munkájiban találjuk. Az ó véleménye

szerint az Istenben lakozó eredeti értelem (λογος ενδιαθετος) Istenből a' teremtés előtt kilökődés (προβολη) által kijött ὑποστασις-sá lett (λογος προφορικος), a' világot teremtette, az ó testamentomban említett minden Isten-jeleneteket eszközlött, 's minden bölcseket és profétákat ihletett. Neveztetik Philónál θεος-nak, az Isten egyszülött Fijának, árkangyalnak, a' ki közép helyet foglalt a' teremtett dolgok és a' teremtő között, fő papnak 's a' t. Alkalmaztatódván ez a' keresztyén tudományra, ez az isteni λογος, a' Krisztusban emberré lett, egyesült az ember Krisztussal; innen ez nem egyszerű ember, hanem isteni ember volt. Ezen rendszert gyámolítani lehetett sok ó testamentomi helyekkel, mellyekben szó volt az Isten' megjelenéseiről, a' (Siráknál legalább önnállású) bölcseségről, vagy az Isten' teremtő igéjéről (λογος az okosság és ige kettős értelmében); de kiváltképen a' János' evangyéliomában előjövő λογος-sal. Ez volt a' görög keresztyén tanítók' rendszerek, 's eredeti előállásánál fogva nem volt szó benne a' Szent Lélekről, 's innen lehet már kimagyarázni, hogy a' Szent Lélek' természetéről ez egyházi atyák sokáig semmit se határoztak. Ez volt az uralkodó rendszer az Isten' fijáról, de a' melly attól, melly később fejlett ki, t. i. hogy az Isten' fija második személye az istenségnek, különböző volt. Ezt követték kiváltképen Justinus mártyr, az alexándriai

Kelemen, Origenes, Athenágoras, Tatianus és mások.

Ezt az időszakaszt, melly az apostolok' idejektől fogva megyen a' niczéai zsinatig, ismét három kissebb időszakaszokra oszthatjuk: az első az apostoli atyák' idejek, ez tehát Justinus mártyrig megyen; a' második Justinustól Origenesig terjed; a' harmadik Origenestől a' niczéai zsinatig.

Az első kissebb időszakasz az apostoli atyák' idejek, megelégedvén azzal, hogy hidjen Jézusban mint az Isten' fijában, 's kit-kit serkentsen az ő tanításainak elfogadására, parancsolatainak teljesítésére, nem ereszkedett az Atya' és a' Fiú' viszonyának tudós fejtegetésébe, vagy ha említett is valamit felőle, azt mindenkor példázatban (allegoria) adta elő. És így ennek az időszakasznak bélyege a' határozatlanság és az allegoria. — De majd görög míveltségű férfiak vévén be a' keresztyén vallást, az Atya' és a' Fiú' viszonyáról kezdtek visgálódni — a'

Második időszakaszban, melly Justinus mártyrral kezdődik, 's Origenesig terjed.

Justinus mártyr nevezi ugyan a' logos-t Istennek (τον θεον λογον), de az igaz Istentől (a' kit τον οντως θεον nevez), megkülömbözteti, 's a' λογος-nak az Isten után az első helyet adja, de a' profétai Lelket sehol sem nevezi Istennek, 's úgy látszik, hogy azt angyalnak tartja. Athenágorás és Tatianus Justinussal együtt azt tanitják,

hogy a' λογος mint tulajdonság öröktől fogva megvolt az Istenben, 's kijővén belőle a' világ' teremtése előtt, külömböztetett léték kezdett lenni; 's ennek világosítására a' szó' és a' tűz' példájával élnek, alárendelik az Istennek 's tőle függőnek mondják. Irenéus ott, a' hol a' keresztyének' közös hiteket ellenébe teszi a' gnosticusok' véleményeknek, említi, hogy a' keresztyének hisznek az Istenben, az Isten' Fijában a' Jézus Krisztusban, és a' Szent Lélekben, a' ki a' jövendőket a' Messiásról megmondotta; de az utolsót nem nevezi Istennek. A' Fiút nevezi Istennek, Úrnak, tulajdonít néki örökkévalóságot, 's úgy tekinti, mint a' ki az Atyától született, de érzi, melly nehéz eltávozni a' kifolyási rendszertől, 's képtelenségnek, vakmerőségnek tartja a' Fiú' eredetéről az Atyától bővebben akarni nészelegni; kilátszik mindazonáltal, hogy az Atyánál a' Fiút kissebbnek tartotta.

A' deák atyák között Tertulliánus közelít az említett görög atyákhoz, és az ő vélekedéseket, ellene tanítván Praxeásnak, még bővebben kifejti. Ő Háromságot tanít, mellyben a' személyek ugyan azon substántiájúak, de azokat egymásnak alá rendeli, úgyhogy a' következők a' megelőzőktől függnek. — A' Fiú, ha csak magáról van szó, neveztethetik Istennek, de ha együtt említtetik az Atyával, Úr nevet adhatunk néki. Arra az ellenvetésre pedig, hogy ez a' Szent Háromság' tanítás ellenkezik az Isten' egységével, azt feleli, hogy az Atya

valamint minden dolgoknak, úgy a' Fiúnak és a' Szent Léleknek is eredeti oka. Lactantius határozottan kimondja, hogy a' Fiú az Istentől született halhatatlan lélek, Istenhez leginkább közelítő, az angyaloknál felségesebb, adatott néki isteni név 's azt megérdemlette. Cypriánusnál előjönnek ugyan ezen kifejezések: tres unum sunt, baptizari in plena et adunata Trinitate: de azért a' Szent Lélek' substántiáját, valamint az angyalokat is égi tűznek tartja. — Ebben az időszakaszban már a' közönségesb vélekedés a' volt, hogy a' Fiú nem tulajdonság, hanem személy (ὑποστασις), de az Atyának alá van rendelve. Az antiochiai egyházi gyűlés is 269-ben, melly a' samosatai püspök Pál' véleményét megvetette, úgy fejezé ki magát, hogy kilátszanék, hogy a' Fiút ugyan Istennek, de az egy és legfőbb Istennel nem egyenlő valóságnak kívánja tartani.

A' harmadik kissebb időszakasz Origenessel kezdődik 's a' niczéai zsinatig megyen.

Az alexándriai Kelemen az Origenes tanítója, úgy írja le a' Fiút, mint a' ki közelít az atyához tökéletességeire nézve, mint az Isten' tökéletes képét, mint a'ki nem határozott, hanem mindenüttjelenvaló. Az Origenes' valódi véleményét nem lenne tanácsos a' Rufinus' deák fordításában fenmaradt munkái szerint határozni meg, mert Rufinus az ő munkájit hitel felett megvesztegette, kiváltképen a' Szent Háromságról

szóló részében, valamint az egyházi atyák' catenáikban fentartatott exegeticus töredék darabok szerint sem, mellyekben néki sok minden ok nélkül tulajdoníttatik, hanem inkább a' görög textusban fennmaradott valódi munkáji szerint. Ezekre figyelmezvén, az Origenes' tanítása szerint az Isten' Fija vagy isteni λογος Isten (θεος), de nem ὁ θεος, azaz, nem a' mindenek' felette való Isten. Felvette a' Fiú' örök születését az Atyától, de azért a' Fiút ő is alárendelte az Atyának, mint megtetszik a' θεος és ὁ θεος különböző nevezetből, a' teremtésben való különböző részvételből (δια és ὑπο), a' tisztelet' különböző módjából (δια és προς). A' Szent Lélek pedig a' Fiú által jött létre, 's hatalmára és tökéletességeire nézve a' Fiúnál is kissebb.

Az Origenes' tanítványai hűségesek maradtak tanítójok' értelmekhez, kivévén az örök születést. Egy közzűlök Dionysius az alexándriai püspök, Sabellius ellen kikelvén, 's az Atya és a' Fiú közötti külömbséget akarván kiemelni, a' nélkűl hogy a' régi egyházi atyáktól eltávozna, úgy adta elő a' Fiút, mint teremtést, a' kinek nem az a' substántiája, melly az Atyának, 's lételének kezdete van. De most már ez a' kifejezés figyelmet ébresztett 's botránkozást okozott. Dionysius római püspök kötelességének ismeré ellene mondani ezen véleménynek, azt sürgetvén, hogy a' Fiú nem teremtetett, hanem született, hogy lételének kezdete nem volt 's egy az Atyá-

val. Ez által az alexándriai püspök kényteleníttetett magát közelebbről kimagyarázni, hogy ő a' Fiút az Atyától meg akarta különböztetni, de nem elválasztani, hogy a' Fiú volt mindenkor, hogy a' ὁμοούσιος szóval, minthogy nem találtatik a' szent írásban, nem élt, de az értelmét elfogadja. A' római Dionysius értelme már leginkább közelített a' niczéai zsinat' határozásához.— Ebben az időszakaszban elfogadtatott közönségesen, hogy a' Fiú állatjára egyenlő az Atyával.

De az uralkodó előterjesztés mellett jöttek fel ollyan vélemények is, mellyeknek nyilván a' volt czéljok, hogy az uralkodó nézetet, mellyhez minden fél ragaszkodott, az Isten' egységével (μοναρχία) összeegyeztetnék. Mert azoknak, kik a' Fiút Istennek tartották, hogy a' két Isten' hivés' gyanúját elhárítsák, feleletek, hogy az Atyának és Fiúnak akaratjok mindenben egyez, vagy hogy a' Fiú' istensége az Atyától van 's a' Fiú azt cselekszi a' mit akar az Atya, ki nem elégített. Némellyek tehát ezen kifejezéseket Atya, Fiú, Szent Lélek, csak az isteni erő' és hatások' különböző neveiknek akartak tartani. Mások az egy és ugyanazon Isten' különböző neveinek. Igy Noëtus, Praxeas, Sabellius, a' samosatai Pál, kiknek véleményeknek közelebbi vizsgálásokra itt ki nem ereszkedhetünk. — De ez az egyeztetési út ellenkezvén mind a' szent írással, mind az uralkodó nézlettel, el nem fogadtatott. Az orthodoxus egyházi atyák

ebből azt következtették, hogy ezen vélemény szerint a' Fiú' személyében az Atya is szenvedett, a' honnan eredt a' Patripassiani nevezet.

De az uralkodó rendszer is magában hordá a' meghasonlás' csiráját, mellynek kifejlésre kelle vezetni; 's minthogy ez a' meghasonlás a' közönséges hitből jött ki, az egész egyházat mozgásba hozta. Az alexándriai-plátói rendszerből indúlván ki, a' Fiú mint isteni bölcseség, épen úgy örökkévaló mint maga az Isten, és születése csak a' mennyiben hypostasis, történhetett a' világ teremtetése előtt; nem volna tehát értelme, ha mondatnék, a' Fiú nem volt mindég, mert Isten soha sem lehete bölcseség nélkűl. Itt a' Fiú' létele úgy tűnik fel, mint altaljában szükséges, nem mintha ez az Isten különös akaratjától függene, 's állatja mint az Atyáétól nem külömböző. Mert az okosság Istenben isteni, mint az Isten. Úgy tekintetett mindazáltal a' *λογος* mint az Atyának alája vettetett, minthogy az az Atyától született. A' gnosticus-rabbii kifolyási rendszer szerint, nem volt örökkévaló a' Fiú, valamint más az Istenből kifolyt lelkek (*προβολαι*) sem, és így volt idő a' mikor még nem volt a' Fiú. Az ő születése tehát kiömlés, kilökődés, a' mi ugyan a' teremtés előtt történt, de nem volt magában szükséges, hanem az Atya' szabad akaratjától függő. A' Fiú' állatja e' szerint más az Istenből kifolyt lelki valóságok' állatjával egy vonalon állott, a' Fiú a' legközelebbi

lélek volt az Atyához, a' ki Istennek neveztetik tisztelt névvel, de az Atyánál kissebb 's annak alája vettetett. Ez már most a' kérdés, mellyik nézletet kellett alapúl tenni ezen czikkely' további fejtődzésében, 's a' kérdést eldönté az áriusi czivakodás, mellyet előád a' következendő időszakasz.

§. 129.

Második időszakasz.

Áriustól a' reformátióig.

Árius alexándriai presbyter' a' gnosticusok' kifolyási rendszerekből indúlt ki; Alexánder, Athanásius és mások az alexándriai-plátói rendszer mellett állottak, melly a' görög egyházban inkább el volt terjedve, 's magát az által is ajánlotta, hogy inkább távolyga a' gnosticusok' kifolyási álmaiktól. — Árius a' Fiú' születését közelebbről kívánván meghatározni, úgy vélekedett, hogy itt szülni annyit tesz, mint teremteni, minthogy a' Fiú szintúgy, mint más lelkek az Atya προβολη-ja. A' Fiú is tehát a' világ' kezdete előtt (προ χρονων αιωνιων), de nem öröktől fogva létezett, és így volt ollyan idő, a' mikor még ő nem volt (ην ποτε ότε ουκ ην); ő pusztán az akarat által, valamint minden a' mi van az Istenen kivűl, semmiből (εξ ουκ οντων) teremtetett, és így nem ugyan azon állatú (όμουσιος) az Atyával, hanem nálánál kissebb, az Atya után első lélek. Az Árius' követőji, külömbözőleg módosítván ezen

véleményt, attól külömböző neveket kaptak. Némellyek azt tanítván, hogy a' Fiú κατα παντα ανομοιος τῳ πατρι vagy ἑτερουσιος, vagy egészen más állatú, neveztettek Anomœusoknak, Heterusiánusoknak és Eunomiánusoknak, Eunomius nevezetű fejektől; mások azt tanítván, hogy hasonló állatú (ὁμοιουσιος), neveztettek Homoiusiánusoknak vagy Semiáriánusoknak. Az Árius' véleménye kárhoztattatott a' niczéai egyházi gyűlésben 325-ben, 's ellenben meghatároztatott, hogy a' Fiú γεννηθεις ου ποιηθεις, még pedig γεννηθεις εκ της ουσιας του πατρος; ὁ θεος εκ θεου, φως εκ φωτος, θεος αληθινος εκ θεου αληθινου, ὁμοουσιος (consubstantialis) τῳ πατρι. De még ezen zsinatban a' ὁμοουσιος szót az orthodoxia' sibbóletjét nem abban az értelemben vették, mellyben az később vétetett. Itt jelentett az nemi egyenlőséget, vagy az Atya' és a' Fiú substántiájának egy nemű-ségét, későbben pedig értették rajta a' kettő' substántiájának számi egységét.

A' Szent Lélekről a' niczéai zsinat semmit sem határozott, nem lévén reá alkalmatosság, minthogy az Áriánusokkal való veszekedés kiindúlt az alexándriai-plátói előterjesztésből a' λογος felől, és így a' Szent Lélek felől még akkor határozatlan maradt az előterjesztés. De minthogy a' Szent Lelket is a' Szent Háromsághoz számlálták (trinitas), végezetre erről is kellett határozni valamit. Eusébius még, mint Origenes is, a' Szent Lelket a' Fiú által előállott felséges léleknek tartotta, 's

a' naziánzumi Gergely megvallotta, hogy az ő idejében a' Szent Lelket némelly egyházi atyák erőnek, mások teremtésnek, mások Istennek vélék, mások nem akarták meghatározni, neveztethetik e Istennek, mások pedig úgy gondolkodtak, hogy az Atya határtalan hatalmára 's állatjára nézve, a' Fiú határtalan hatalmára, de nem állatjára, a' Szent Lélek pedig sem hatalmára, sem állatjára nézve. De majd a' IV. század' közepe felé Photinus syrmiumi püspök azt tanítván, hogy Jézus puszta ember volt, hogy születése előtt nem volt valósággal, hanem csak *κατα πρoγνωσιν τυ θευ* (az Isten' előtudásában, vagy előelhatározásában), de a' kivel az isteni bölcseség (*λογος*) egyesült, úgyhogy őtet csak ezen egyesülésért lehetne nevezni Istennek; továbbá Macedónius és mások, kiket a' Pneumastomachusok' nevezetek alatt foglalnak össze, a' Szent Lelket majd Isten' teremtésének (*κτισμα*) és szolgájának (*διακονος και ὑπερητης*), majd puszta isteni erőnek nevezvén, kezdék védelmezni Athanásius, a' naziánzumi Gergely, nagy Basilius, Ambrósius a' szent Háromság' harmadik tagjának istenségét, haszinte még ekkor is féltek a' Sz. Lelket Istennek nevezni; és végre a' konstántinápolyi egyházi gyülésben 381-ben a' Szent Lélekről szóló czikkely a' következő kifejezésekkel pótoltatott meg: *το πνευμα το ἁγιον, το κυριον, το ζωοποιυν, το εκ τυ πατρος εκπορευμενον* (azaz: a' ki az Atyától vette az ő állatját = *εκ της*

ουσιας τυ πατρος) τῳ συν πατρι και ὑιῳ συμπροσκυνομενον και συνδοξαζομενον. — A' konstantinápolyi zsinat' végzése szerint már a' Szént Lélek az Atyától származik, 's erősen ragaszkodtak ehez némelly görög egyházi atyák, jelesen a' mopvestiai Theodor és Theodoretus, 's megtámadták mint hibás véleményt, midőn sok deák egyházi atyák, mint Hilárius, Ambrósius, Augusztinus a' Szent Lélek' származását az Atyától és a' Fiától tanítanák; 's még nagyobb lett a' távolygás a' két egyház között, midőn a' deák egyház a' konstántinápolyi zsinat' ezen határozását; qui ex patre procedit, a' patre szó után ezen kifejezéssel: et filio, vagy filioque megpótolná, melly elsőben spanyolországban a' toledói zsinatban 589-ben történt meg, sőt 796-ban ez is hozzá tétetett; elválhatatlanúl; 's ez volt a' fő oka a' két egyház' egymástól való elszakadásának.

Hogy a' niczéai-konstántinápolyi hitvallásban foglaltatott tanítás a' Szent Háromságról külömböző attól, mellyet minden orthodoxus keresztyén felekezetek vallanak, t. i. három egyenlő isteni személyeket az egy isteni állatban, hosszas mutogatást nem kíván. Az első értelmet a' trinitas, a' másodikat a' triunitas szó fejezi ki. Es az utolsó Athanásius, a' naziánzumi Gergely és Basilius után Augusztinus által fejtetett ki de trinitate czímű munkájában, 's az Athanasius' nevét viselő vallástételben is bizonyosan az Augusztinus' értelme foglalta-

tik, l. a' 110-dik §-ban. Megállapíttatván már az Augusztinus' értelme mint helyes tudomány, vég vettetett minden czivakodásoknak a' Szent Háromság' hitágazatjára nézve, 's nem nagy mozgást okozott, midőn a' VI-dik század' végén és a' VII-dik elején a' syriából való monophysita Ascusnages, és az ő tanítványa Philoponus tritheismussal vádoltattak, azt tanítván ők, hogy a' Szent Háromság' mindenik személye külön-külön, egy-egy különös individualis substantia (μερικη ουσια, ιδια θεοτης); vagy midőn a' XI-dik században Roscellinus nominalista scholasticus így okoskodott: vagy azt kell állítanunk, hogy a' Fiúval az Atya és a' Szent Lélek is emberi testben megjelent, szenvedett és meghalt; vagy hogy a' három isteni személyek három különböző substántiák, vagy pedig hogy a' három személyek az egy isteni állat' három különböző nevezetei. Bizonytalan marad, valyon Abälárd 1122-ben nem puszta irígységből vádoltatott e, hogy az egyház' megállapított tudományától eltávozott. A' porréei Gilbert (Gilbertus Porretanus, Porrée van Gascogneban) is igaz ok nélkül kárhoztattatott 1147. és 1148-ban, azt állítván hogy ezek a' istenség és Isten, nem ugyanazon egyet jelentenek, és hogy a' három isteni személy' megkülömböztető jegyei, magoktól a' személyektől külömböznek. Nagyobb igaza volt az egyháznak arra, hogy a' lateránumi zsinatban 1215-ben kárhoztassa a' florai Joachimot (†1201-ben), a' ki ezen állítása

mellett, ha az isteni állat a' három személytől megkülömböztetik, az valami négyféleségre vezetne, úgy magyarázta ki magát, hogy a' személyeknek az Istenben csak erkölcsi egységek marada fen. Mind ezen vitatások nem nagy lármát okoztak 's a' csendesség tartott egészen a' reformátióig, a' mikor az egyház által megállapítatott szent Háromság' hitágazatjának ellenségei, kik antitrinitáriusoknak, unitáriusoknak neveztettek, nagy számmal felköltek, jóllehet mind a' két protestáns felekezet hűséges maradt a' megállapíttatott tudományhoz, azt symbolicus könyveiben is kijelentette, 's az antitrinitáriusok' értelmeket tüzesen megtámadta.

§. 130.

Harmadik időszakasz.

A' reformátiótól fogva a' mi időnkig.

Az antitrinitáriusok, kik a' reformátió után feltámadtak, eleinte csak egyes személyek voltak, többnyire keresztség ismétlők (anabaptistæ) és olasz tudósok. A' spanyol Servede Mihály. (Mich. Servetus) volt' az első azok között, kik a' Szent Háromság' tudományát megtámadták; 's arról ollyan formán gondolkodott mint Sabellius. Mi volt az értelme, pontosan meg nem határozhatjuk, mert írásai igen homályosak, előterjesztései zavartak, azonban maga sem egyezik mindenkor magával. Hihető a' mit Junge a' Döderlein' német munkájának folytatásában mond, hogy Servetus nem

annyira ellensége, mint inkább szerencsétlen magyarázója volt a' Szent Háromságról szóló hitágazatnak; tanítván, hogy érteni kell az Atyán az Isten' valóságát, a' mennyiben ki nem jelentetett soha, de ki sem jelentethetik; a' Fiún a' teremtésben, a' Szent Lelken a' megszentelésben magát kijelentett Istent. Megégettetett Genevában 1553-ban. — Az áriánusok' vélekedéseket ébresztették fel Hetzer Lajos anabaptista, (1529-ben feje vétetett Constantiában), Gentilis Bálint, Consenzából nápoly-országban (lenyakaztatott Bernában 1566-ban), Campanus János († 1574-ben Clevében az örök tömlöczben, mellyre volt büntetve); ezt tanították a' XVII-dik században a' két Sande Kristóf az attya és a' fija, Seebach, Fende és Dippel; a' XVIII-dik század' elején nagyobb tudománnyal védelmezték azt az ángoly Whiston és Clarke Sámuel. Az elsőbb' értelme szerint a' Fiú az Isten' teremtése, 's nem ugyan azon állatú az Atyával. Az utolsó pedig azt tanította, hogy a' Fiú és Lélek megvoltak kezdettől fogva, a' Fiúval közlött Isten minden közölhető tulajdonságokat, kivévén a' függetlenséget, innen ő az Atyának subordinálva van, Istennek neveztetik, nem természetére, hanem az Atyához való viszonyára nézve; a' Szent Lélek Istennek sehol sem neveztetik, subordinálva van az Atyának és a' Fiúnak, az utolsónak az Atya akaratja által, 's innen van már a' Subordinatianismus' nevezete. De a' Fiú'

és Lélek' állatjáról magát ki nem magyarázta. Ezen vélemény mellett állottak Vernet Jakab (de deitate Christi Genevæ 1777.) Pürgold és az újabb időben Oertel. Ezt az értelmet követték nagy részben az árminiánusok is. — De legnagyobb lármát okoztak a' sociniánusok, melly felekezetnek alapítóji voltak az olasz Laelius és ennek unokaöcse Faustus, mind a' kettő Sozzini, a' XVI-dik században, 's elterjedt az Lengyel és Erdélyországokban. Ezek egy Istent állítottak a' legszorosabb értelemben, 's csak egy isteni személyt. A' Szent Lélek nem személy, hanem csak isteni erő. Jézus pedig puszta ember, a' ki az ő születése előtt nem volt valósággal, hanem csak κατα πρoγνωσιν, és az Isten ezen előlátásában vagy elörendelésében birta a' néki adattatandó dicsőséget (destinatione habuisse την δοξαν). Minthogy pedig Szent Lélektől fogantaték, (Luk. 1, 35.), neveztetik Isten' Fijának, ő Istentől megszenteltetett, isteni erővel és bölcseséggel felkészíttetett, és feltámadása után a' legfőbb hatalomra 's méltóságra emeltetett; mind ezekért őtet bálványozás nélkül isteni módra (vagy tulajdonképen az Istent ő benne) imádni lehet. — Mikor pedig a' mondatik róla, hogy mennyből jött alá, kell érteni rajta az ő mennybe ragadtatását (raptus in cœlum), a' hol ő tanítói hívatalának kezdete előtt tökéletes esmérettel felkészíttetett. A' németek közt védék ezt a' rendszert Soner, Damm, Bahrdt, és az ango-

lyek közt Bidell, Emlyn és Priestley tudósok.

De valamint az áriánusok', úgy szinte a' sociniánusok' tanításokat sem lehet öszszeegyeztetni a' szent írással. Mert ha Árius úgy nézi a' Fiút mint Isten' teremtését, mint első lelket Isten után, ellenkezik azzal nem csak a' János' tanítása θεος ην ὁ λογος, hanem a' Pálnál elójövő istenség' teljessége is (πληρωμα της θεοτητος Kol. 2, 9.); de a' szűlés' fogatja sem lehet egy a' teremtéssel, mert a' mi születik, egy állatú a' szűlővel; a' mi teremtetett, külömböző állatú az ő teremtőjétől. Az okosság is nehezen fogadhatná el, hogy a' mi teremtetett, világ' teremtője 's megtartója lehetne, és ha az áriánismus magát ajánlani látszik azon gondolattal, hogy így a' valóságoknak az embertől az Istenig bizonyos lépcsőzetek vétetik fel, és így az Istenhez közelítő lélek, nem valami hihetetlen; de tartani lehet, hogy ez az előterjesztés ne vezessen a' gnosticusoknak tudományokra az aeonokról. De a' Fiú' tiszteletét ebben az értelemben a' szent írással sem lehetne öszszeegyeztetni, mert ez csak az Isten' tiszteletét engedi meg.

Még inkább távolyog a' szent írás' tanításától a' Socinus' követőjinek értelmek, mellynek védelmére az egész új testamentomból csak a' Luk. 1, 35. lehet felhozni; de ellene van Jánosnak, Pálnak és a' zsidókhoz küldött levélnek világos tanítása, és az az el nem hárítható nehézség, hogy

így a' szent írás' többi tanításaival ellenkezőleg, isteni tisztelet puszta embernek tulajdoníttatnék.

A' régi protestáns theologusok, ezen okoknál fogva az áriánismus' és sociánismus' rendszerétől idegenkedtek, 's különböző utakon indultak ki, hogy az egyházi rendszert a' Szent Háromságról az okosságból is megmutassák, vagy legalább azt az okosságnak megfoghatová tegyék (l. a' 111-dik §.) Az újabb theologusok pedig főképen hármas útra tértek. a) vagy úgy tekintették az új testamentom' tanítását az Isten' Fijáról és Lelkéről mint személyekről, mint az akkori idő' előterjesztését, melly csak történetesen köttetett a' keresztyén valláshoz, innen azt mint nem mivoltos részt a' keresztyén vallástól el kellene választani; így vélekedtek Souverain, Löffler, Jerusálem, Henke, Eckermann, Cannabich, Wegscheider. b) Mások megelégedvén azzal, a' mi a' szent írásban foglaltatik, az egyházi rendszer' bővebb magyarázásával felhagytak. Igy Mórus, Döderlein, Storr. c) Mások végezetre az egyház' tanítását ollyan értelemben vették, melly annak mivoltát, tudniillik az isteni személyeknek háromságát elenyészteti, a' mennyiben Istenben három erőt vagy három munkásságot, vagy az Istennek három viszonyát különböztették meg.

Igy Meier (hálai prof.) az istenségben három erőt állíta, az előterjesztési erőt általjában, a' világos előterjesztési erőt és a'

kívánó erét, mellyeknek minden végetlen tökéletességek mint accidensek tulajdonaik voltak. Seiler ezt a' vélekedést szükségesnek tartá oda határozni, hogy állítana Istenben három örök, értelmes és szabad hízak 's idő nélküli, de egymás mellett megálló 's úgy egyesült erét, hogy egyik a' másik által munkálkodnék; 's e' szerint tehát a' három erő ugyanazon egy substántiának 's istenségnek ereje — Mások Istenben felvettek három örök egymástól külömböző munkásságokat, ú. m. a' physicai munkálkodást, az előterjesztést, és a' kívánást, mellyeknek három eredeti erő szolgál alapúl; ú. m. az erő, az értelem és az akarat, vagy a' physica, intellectualis és moralis realitás. Hasonlít ehez a' Schlegel' vélekedése, melly szerint Istenben az eredeti erőben három munkásság van; a' teremtő, megtartó és igazgató munkásság, az Atya; a' világot felvilágosító munkásság, a Fiú; a' világot megjobbító munkásság, a' Szent Lélek; — ez ugyan mind a' három Istenből foly ki, de azért egymástól külömböző, 's különösen munkás; innen a' szent írás úgy szól felölök mint személyekről. — Épen erre mennek ki a' Kánt' oskolájában formálódott theologusok' magyarázatjaik is. Ugyan is a' három személyt vagy úgy tekintik mint három viszonyt, vagy pedig mint három munkásságot. Első esetben jelenti az Atya mondatmány az Isten' jó kedvének és szeretetének, a' Fiú mondatmány az Isten' bölcseségének 's ennek munkásságának, a'

Lélek mondatmány az Isten' szentségének viszonyát a' világra. Második értelemben az Atyán érteni kell az Isten mindenhatóságát különös vitetésben az érzéki, a' Fiún az Isten' bölcseségét különös vitetésben az értelmi, a' Szent Lelken az Isten' szentségét ugyan ollyan vitetésben az erkölcsi világra.

De valamint ezen felfogások az egyházi vagy bibliai tanítás' magyarázatjának, minthogy a' Fiú' és a' Szent Lélek' személyességének bibliai és egyházi fogatját megsemmisítik, nem tartathatnak; épen azt lehet mondani azokról a' magyarázatokról, mellyeket a' Schelling' oskolájában képezett theologusoknál találunk. Maga Schelling úgy tekinti a' Fiút mint a' végetlenre visszavezetett véget. Daub a' Háromság' fogatját úgy nézi, mint az általános létel' általános formáját: Isten az ő természeténél fogva egyszersmind magától, magában és magáért van, az aseitas, æternitas és sufficientia ideája szerint, mellyek az Istenség' (divinitas) mivoltát teszik: valamint a' teremtés, megtartás, megengesztelés a' személyességnek, az pedig, hogy ő az okosság' principiuma, az ő szellemiségének fogatját adja. Isten már a' mennyiben ő magától van, Atya: a' mennyiben az Istentől van, Fiú: a' mennyiben ő az Istenben van, Lélek. Feszler az Atyán érti a' legtisztább, legszentebb akaratot, mellyben az okosság' törekedése az alak' 's a' valóság' a' szabadság' és a' szükségesség' ugyan-

szentságára, czélhoz jut; a' Fiún a' szellemi világ' örök törvényét, melly által a' szent akarat az universumban kinyilatkozik; a' Lelken azon erőt, melly ezen kimondatott törvényt az universumban hirdeti 's végrehajtja. De Wette az egyház' tanításában az Isten' hármas nézetét találja fel, mint legfőbb valóságnak (Atya), mint a' világban kijelentettnek (Fiú), mint a' természetben munkálkodónak (Lélek). Schleiermacher az egyházi rendszert csak összeeresztő tételnek tartja, hogy előterjeszsze a' szent írásban előjövő tanítást az Isten' hármas lételérŏl, ú. m. az ő lételéről magában (Atya), az Isten' lételéről a' Krisztusban (Fiú), az Isten' lételéről a' keresztyén anyaszentegyházban (Lélek).

Mind ezen filozófiai előterjesztésekben rá lehet ismerni az önkényre, melly szerint a' kettőségre, négységre Istenben, épen úgy rá mehetnénk mint a' haromságra; 's a' mi a szent írás' tanításában mivolti, a' Fiú' és a' Szent Lélek' személyessége, ezek által lerontatik.

§. 131.

A' szent írásban foglaltatott tanítás az Atyáról, a' Fiúról és a' Szent Lélekről fontos czikkelye a' keresztyén vallásnak.

A' szent írás' tanítása szerint, az Isten Fiat szűlt a' világ' teremtése előtt, a' ki az isteni tökéletességeknek részese 's a' legtökéletesebb Atyának mindenben egyező képe, ki által az Atya e' világot teremtette,

és a' ki az emberi nemzetnek boldogítására a' Jézusban emberi testben megjelent. Van továbbá egy isteni Lélek (Szent Lélek, Istennek Lelke) is, a' ki az erkölcsi teremtések' országokat vezérli és igazgatja. Az Atyát, a' Fiút és a' Szent Lelket mint isteni természetű személyeket tisztelni kell a' keresztyénnek, a' mennyiben különös viszonyban van mindenik az emberrel, 's vele különös jótéteményeket közöl. De hogy állhat meg az Atyának, a' Fiúnak és a' Szent Léleknek isteni természete az Isten' egységével, mellyet a' józanokosság szintúgy mint a' kijelentés úgy tekint, mint az igaz vallás' szegletkövét, azt a' szent írás sehol sem magyarázza, 's minden próbák, mellyek e' végett vagy az egyházi atyák, vagy más tudósok által tétettek vagy tritheismuson vagy sabelliánismuson, vagy legalább subordinatianismuson végződtek, melly véleményeket az orthodoxiához ragaszkodó egyház mint eretnekségeket kárhoztatott. Azon bevett szólásformák is, mellyekkel él az egyház ezen hitágazat' előterjesztésében, nem arra valók, hogy általok ez a' czikkely megfoghatóvá tétessék, mert ezt az egyház úgy kívánta mindenkor mint kimagyarázhatatlan titkot tekinteni, hanem hogy ezen szólásformák által a' szent írás' tanításaival össze nem férhető vélekedéseket az Atyáról, a' Fiúról és a' Szent Lélekről megigazítaná. Igy midőn az állíttatnék, hogy a' keresztyének három Istent hisznek, az Atyát, a' Fiút és a' Szent Lel-

kat, így feleltek: egy az isteni állat vagy természet (una essentia, natura vel divinitas, μια ουσια, φυσις); azoknak kik az Atya, Fiú és Szent Lélek nevezeten pusztán isteni erőket, munkásságokat vagy csak különböző viszonyokat értettek, azt mondották: három az isteni személy (tres personæ, τρια προσωπα, ὑφισταμενα) az Atya, a' Fiú és a' Szent Lélek. Azoknak, kik a' Fiút az Atyával hasonló, vagy épen más természetűnek (similis vel plane alterius naturæ ὁμοιουσιος vagy ἑτερουσιος) mondák, így feleltek: a' Fiú az Atyától született öröktől fogva; már pedig a' született a' szülővel egy 's ugyanazon állatú vagy természetű (consubstantialis, ejusdem essentiæ vel naturæ, ὁμουσιος) szokott lenni. Midőn némelly áriánusok Spanyolországban annak megmutatására, hogy a' Fiú kissebb az Atyánál, a' konstántinápolyi zsinat' azon határozásából vettek volna erősséget, hogy a' Szent Lélek csak az Atyától származik, azt állították: a' Szent Lélek származik az Atyától és a' Fiútól. — Ezen bevett szólásformulákkal élhetünk már a' tudós vetekedésekben, a' rendszeres tanításban, de a' népszerű oktatásban a' szent írás' szavaihoz kell ragaszkodnunk, ahoz a' mi a' szent írásban világosan taníttatik; a' mi nem a' puszta nézelgésre, hanem inkább az életre tartozó. Ugyan is az Atyáról, a' Fiúról és a' Szent Lélekről az új testamentomban foglaltatott tanításnak practice is nagy fontos-

sága van a' keresztyénekre nézve, a' mint ezt mutatják a' következendők:

1) Kötelesztetésünknek, hogy az Atyát, a' Fiút és a' Szent Lelket tiszteljük, mellyet a' keresztyéneknek társaságokba lett beavattatásunk' alkalmával magunkra vettünk, csak úgy tehetünk eleget, ha az Atyát, a' Fiút és a' Szent Lelket, és a' tőlök veendő jótéteményeket megesmérjük; csak akkor folyamodhatunk könyörgésünkel hozzájok a' lelki jótéteményekért, ha isteni méltóságokról 's tökéletességekről erősen meggyőződünk.

2) Ebből, hogy az Isten' Fija emberi alakban megjelent a' mi boldogságunk' eszközlésére, hogy a' Szent Lélek a' mi megjobbításunkra 's megvilágosításunkra szünetlen munkás, kitündöklik nem csak az ember' nagy becse, az örökkévalóságra kiható felséges rendeltetése (Zsid. 2, 14—16), hanem az Isten' hozzánk való nagy szeretete (Ján. 3, 16. 1 Ján. 4, 9.) is. Mind a' kettő pedig méltóságunk' 's háladatosságunk' érzésének felébresztése által arra serkent, hogy éljünk rendeltetésünkhöz képest, 's az a' gondolat pedig, hogy Isten illy szeretettel gondoskodik javunkról, hogy ő az örökkévalóságra hívott minket, a' leghathatósabb vígasztalást nyújtja nékünk a' jövendő' homályában és a' földi szenvedésekben (Róm. 8, 1. 9, 11. 16. köv.)

3) A' Jézus' istensége felsőbb fogatot ád nékünk a' keresztyén vallásról 's anyaszentegyházról, a' mennyiben mind a' kettőnek

az emberi alakban megjelent Isten' Fija lé-
vén alapítója, jótékonyságokról 's nagy be-
csekről nem kételkedhetünk (1 Kor. 12,
27. köv. Efés. 1, 18—23. 4, 11—16.) A'
külső cultus is, különösen a' mennyiben az,
mint a' keresztség és az úri szent vacsora
magától Jézustól szereztetett, vagy az ő
tiszteletére rendeltetett, különös fontossá-
got és szentséget nyer előttünk, mellyet
Pál apostol megemlít az úri vacsorára néz-
ve (1 Kor. 10, 16. köv.)

4) A' Jézus' tanítása 's mind az, a' mit
ő végrehajtott, a' mi váltságunkra fontosabb,
ígéretei bizonyosabbak lésznek, ha őbenne
az Isten' Fiját megesmérjük, 's ebből ismét
bennünk készebb 's állandóbb engedelmes-
ség, bizodalom és hűség keletkezik. (Ján.
11, 23. köv. 10, 28—30. 8, 31—36. Filip.
3, 8. köv. Zsid. 3, 6.)

5) Az istemi a' Szent Lélek' munkássá-
gában nagy fontosságú bizonyosságot nyújt
nekünk a' felől, hogy minden ő munkássá-
gai igazak, jók és szentek, hogy a' mi ja-
vúlásunk előhalad az ő segedelme által, hogy
mi mindenkor részülhetünk az ő vígaszta-
lásaiban: olly bizonyosság ez, melly job-
búlási kedvünket, melly az akadályok közt
hamar ingadozóvá lehet, lehetetlen hogy
ne erősítse (1 Kor. 3, 16, 6, 19. 2 Kor.
6, 16. Efféz. 4, 30. Róm. 8, 14—20).

Ez a' practicus haszna lehet az egyház'
tanításának is a' Szent Háromságról, a'
mennyiben a' mivoltira nézve a' szent írás'
tanítása szolgál ennek is alapúl. Ha pedig

ezen egyházi rendszerről, a' mint már az egyházi atyák is (p. o. Athanásius, Basilius) megjegyezték, magasztalólag állítaná valaki, hogy ez, mint közép útat tartó a' zsidóknak monotheismusok és a' pogányoknak polytheismusok között, nagyon előmozdította a' keresztyénség terjedését; vagy hogy, a mint Ammon említi, akadályozta egy részről hogy a' keresztyén vallás deismussá 's naturálismussá ne fajuljon, más részről pedig lehetővé tette az érzéki emberre nézve, hogy Jézus 's az ő felsőbb méltósága által, az Örökkévalónak erkölcsi ésméretére 's tiszteletére emelkedjék, azt nem annyira az egyházi rendszerről, mint inkább a' szent írásban foglaltatott tanításról állíthatjuk.

IV. SZAKASZ.

AZ ISTENRŐL, MINT TEREMTŐRŐL.

1.) AZ ISTENRŐL, MINT AZ EGÉSZ VILÁG' TEREMTŐJÉRŐL.

§. 132.

A' következőknek összeköttetések az előbbeniekkel.

Az Isten' láthatatlan tökéletességei az ő munkájiból tündökölvén ki Róm. 1, 19. 20. gondolóra kell vennünk az ő munkájit, vagy az Isten' közönséges viszonyát a' világra. Előadja ezt e' következendő tétel: valami az Istenen kivűl van (világ), létetlét Istentől vette (teremtés); általa marad meg a' maga létetelében (megtartás); és általa vezéreltetik (igazgatás). — A'

megtartás és igazgatás együtt gondviseléznek szokott neveztetni.

§. 133.

Megfogás a' világ' teremtéséről.

A' világon (κοσμος, το παν, τα παντα, ἡ κτισις, πασα ἡ κτισις) érthetjük mind azon dolgokat, mellyek az Istenen kivűl vagynak, vagy minthogy mind ezek végesek, a' véges dolgok' foglalatjokat, 's ebben az értelemben a' világ csak egy. Ha pedig a' világon a' teremtett dolgoknak összeségeket, a' mennyiben azok egy egésszé összeköttetnek (compages rerum finitarum, συστημα) értjük; gondolhatunk több világokat is; mert alkothatta Isten a' véges dolgokat több rendszerekben, melly rendszerek egymással összeköttetésben nincsenek.

A' világban kettőt külömböztethetünk meg, ú. m. az anyagot (materia), azaz, az állomány' (substantia) mindenségét, és az alakot (forma), azaz, az állományok' czélirányos összeköttetéseket, 's úgy látszik, ez az a' mit a' római mundus, és a' görög κοσμος szó jelent. — A' teremtést már, melly mind a' kettőre vitetik, így lehetne meghatározni: az isteni akaratnak azon munkássága, melly által a' világnak mind anyagja, mind alakja lenni kezdett. Minthogy pedig az állományok' létrejövéseket elébb szoktuk gondolni, mint azoknak czélirányos összeköttetéseket, az állományoknak teremtéseket első teremtésnek (creatio prima), az állományok' czélirányos

összeköttetéseket pedig második teremtésnek (cr. secunda) nevezik. De helyesebbnek látszik, melly szerint az első, eredeti, eszköz nélküli teremtést (cr. prima, primitiva, immediata) megkülömbözteti a' folytatott, második, eszközzös teremtéstől (cr. continuata, secunda, mediata). Az elsőn értették az Isten' parancsolatjából véghez ment teremtést; a' másodikon azt, melly még ma is folytattatik. Amaz csuda, vagy általános mindenhatóság által történt, ez eszközök vagy eszközös mindenhatóság által ma is folytattatik.

§. 134.

Isten e' világ' teremtője.

Hogy az Isten' akaratja utolsó és egyetlen egy oka a' világ' előállásának, tanítja a' józanokosság, és a szent írás. Az első arra vezet a' physico-theologiából, de kivált a' cosmologiából és az ember' erkölcsi természetéből vétetett erősségekkel, mellyek feljebb az Isten' lételének bebizonyítására felhozattak (87 — 89. §§.) — A' szent írás ugyan azt tanítja csaknem minden lapon; maga a' legrégibbb könyv is ezzel kezdődik: *Kezdetben teremté Isten a' mennyet és a' földet* 1 Mós. 1, 1. Ez az a' főfogat Istenről, melly a' szent könyvben előfordúl: menynek és földnek, azaz, a' mindenségnek teremtője. Mert ez a' kifejezés: menny és föld a' szent írásban a' világ' összeségét jelenti. Néha ugyan hozzá tétetik ez is: tenger és mind a-

zokban lévő állatok Zsolt. 146, 6; vagy minthogy a' föld vízből (tenger) és szárazból áll, a' föld helyett a' tenger említtetik, mint Csel. 14, 15. ὃς ἐποίησε τον ȣρανον, και την γην, και την θαλασσαν, και παντα τα εν αυτοις.

A' theologusok, a' későbbi egyházi atyák' (Augustinus, Basilius) és a' symbolicus könyvek' írójik' nyomdokain menvén, a' teremtést a' Szent Háromság' három személyének tulajdonítják, minthogy ez a' külső munkákhoz, mellyek a' három személyekkel közök, tartozik. De a' szent írásból bajos volna világos helyet előhozni, mellyben a' tulajdonképen vett teremtés a' Szent Léleknek tulajdoníttatik; mert 1 Móz. 1, 2. Zsolt. 33, 6. Jób 33, 4. a' *Jehovà' Lelke* nem személyt, hanem isteni erőt jelent.— Hogy a' Fiúnak a' teremtést az új testamentom tulajdonítja, bizonyos azokból, mellyek a' 120—124. §-ben mondattak. A' mi pedig azt a' kifogást illeti, hogy a' Fiú úgy adatik elő mint puszta eszköz a' teremtésben, a' mit a' δι' αυτȣ kifejezésből következtetnek, és hogy a' Fiú az Istentől vett hatalom által teremtett csak, az nem látszik alaposnak. Mert δι' αυτȣ az Atyáról is mondatik Róm. 11, 36. Hát az Atya is puszta eszköz lessz e a' teremtésben? azonban εν αυτῳ kifejezés is fordúl elő a' Fiúról Kol. 1, 16. 17. Midőn tehát a' szent írás azt mondja: az Istén e' világot a' Fiú által teremtette, az azt teszi: az Atyának akaratjából és rendeléséből, a' maga ereje által. Mert hogy a'

Fiú az Atya' akaratját hajtja végre, az az új testamentom' világos tanítása (l. a' 125. §.)

§. 135.

Külömböző vélekedések a' világ' előállása felől.

A' világi bölcsek nem foghatván meg, hogy állíthatna elő hízaknélküli ollyant, a' mi hízakban van, hogy hozhatna létre szellemi való anyagot, külömbféle vélekedéseket gondoltak ki, mellyek közzűl a' hylozoismus, emanatismus, pantheismus, megérdemlik figyelmetességünket.

1) A' hylozoismus. Már a' régi görög filozofusok, Pláto, Aristoteles, a' stoicusok, továbbá a' gnosticusok, különösen a' valentiniánusok, Hermogenes, a' ki innen materiárius nevet kapott, a' világnak örökkévalóságot tulajdonítottak. Némellyek, kiknek számok kissebb, az örökkévalóságot e' világnak mind anyagjára, mind alakjára kiterjesztették. Másoknak vélemények szerint a' világnak csak anyagja örök, de nem az alakja; a' holt alaktalan és láthatatlan anyagnak (*χαος*, *ὑλη αμοϱφος και αοϱατος*) Isten elevenséget adott és azt kiformálta. Innen ez a' vélekedés hylozoismusnak neveztetik. — Leucippus, Democritus és Epicurus pedig azt mondották, hogy a' világ előállott az atomusoknak mechánicai és chémiai egyesűlések által. De a' matéria' örökkévalósága mind a' teremtés', mind a' legtökéletesebb valóság' fogatjával ellenkezik. Mert ha örökkévaló a' matéria, úgy annak szükségesképenvalónak és változha-

tatlannak kell lenni, 's így ennek formát adni nem lehetett; a' legtökéletesb valóság' észképével is ellenkezik a' matéria' örökkévalósága, mert a' legtökéletesb való nem lehet egyéb mint független. Ha Isten örökkévaló matériából formálta volna ki a' világot, úgy a' matéria' tulajdonságai által meg volt volna szorítva.

Második vélemények a' bölcseknek a' teremtés felől az úgy nevezett kifolyási rendszer (systema emanationis). Eredetét vette a' Zoroáster' tudományából, elterjedett a' kabbalistáknak 's a' gnosticusok' nagyobb részének iparkodások által, az újabb időkben Weigel Bálint és Böhme Jakab rajoskodók pártolák. E' szerint az a' mi van, az Isten' substántiájából, mellyben öröktől fogva megvolt, egy bizonyos időben folya ki. Valami tehát van, volt, az kisúgárzása az örök világosságnak, az Isten' lelkének és életének. Az új testamentom' tanításából ezt a' rendszert gyámolítni nem lehet. Mert 1 Kor. 8, 6. és Róm. 11, 36. találtató *ex theu* kifejezés, nem teszi szükségesképen: az Istenből folyt ki, hanem *ex* gyakran csak előállító okot jelent, a' kifolyás' mellékes értelme nélkül, mint Máté 1, 5. 18. 21, 25. Ján. 1, 13. 6, 65. Az emanatismusból foly a'

Harmadik vélemény, a' pantheismus, melly a' maga következetes alakjában különösen Spinóza által fejtetett ki. E' szerint csak egy állomány (substantia) van, az az Isten; 's a' mit világnak neve-

günk, az csak tulajdonsága 's módosítása az egyetlenegy, végetlen állománynak. — Igy az embernek nincs szabadsága, nincs erkölcsiség (l. 91. §.). Azon felül a' két utolsó vélemény szerint az általános valóság az anyaggal elegyíttetik össze, 's ezt vagy belőle folyatják ki, vagy mivoltára nézve egynek állítják vele.

Csak a' kijelentés ád a' világ' eredete után visgálódónak kielégítő feleletet, azt tanítván, hogy az egyedűli örök Isten' mindenható akaratja által állott elő mind a' világ' anyagja (semmiből való teremtés, creatio ex nihilo, *εξ ουκ οντων*) mind pedig annak czélirányos összeköttetése.

A' szent könyvekben ugyan ez a' kifejezés: semmiből teremtette, elő nem fordúl, ha szinte maga a' dolog taníttatik. Vétetett ez a' 2 Makk. 7, 28. a' hol a' vulgata deák fordítás ezen kifejezést: *εποιησεν εξ ουκ οντων* így adja: creavit ex nihilo, holott így kellett volna adni: fecit quæ nondum erant, ut essent. — Hasonló kifejezést találunk Róm. 4, 17. a' hol az Isten' mindenhatósága ezekkel íratik le, hogy ő a' *holtakat megelevenítí*, *και καλων τα μη οντα ὡς οντα*, 's azt a' mi nem volt, lételre hívja (*ὡς οντα*). Itt ὡς mint a' כ a' zsidóban שום és נתן igék után a' ל jelentésében vétetik e' helyett; *εις το ειναι* hogy légyenek.

De ez a' szólás: *μη οντα* semmit jelent a' filozofusok' értelmekben, kétségbe hoz-

ták sokan, minthogy a) Philónál, Platónál és Plotinusnál jelenti az alaktalan eredeti anyagot, a' homályos chaost, 's épen ezért kapta a' *μη ον* nevet, minthogy alaktalan és homályos lévén, úgy tartathatott, mintha nem volna. Azt mondják b) a' chaosról való vélekedés esméretes volt a' zsidók előtt. Mert a' Bölcseség' könyve 11, 17. előjön ez a' kitétel: *κτισας τον κοσμον εξ αμορφυ ὑλης*, melly egyet tesz az Ovidius' (metam. I. 7.) rudis indigestaque moles kifejezésével. A' LXX fordítók továbbá ezen szókat תהו ובהו 1 Móz. 1, 2. így teték által: *αορατον και ακατασκευαστον*. — De minthogy nincs nyoma a' Pál' írásaiban a' platonismusnak, 's a' tulajdonképeni teremtés inkább bizonyítja az Isten' mindenhatóságát mint az anyag' alakítása, nincs okunk, hogy a' szó' tulajdon értelmétől eltávozzunk. Jézus is azt állítván, hogy *néki dicsősége volt az Atyánál, minekelőtte a' világ lenne (πρό τε τον κοσμον ειναι)* Ján. 17, 5. a' világ' kezdetén nem az alaktalan anyag' alakítását, hanem az állományok létrehozásokat érti. A' régi theologusok a' világ' teremtését semmiből, a' ברא (*κτιζειν*) és עשה (*ποιειν*) zsidó szókból akarták bebizonyítani, holott pedig első jelentések ezeknek ez: kigyalulni, alakítani, 's gyakran a' következőkkel כון (*ετοιμαζειν, κατασκευαζειν*), יסד (*θεμελιοω*) és יצר (*πλαττω, καταρτιζω*), mellyeknek értelmek nem a' semmiből való teremtés, cseréltetnek fel. — De nincs rá szükség, hogy egyes szócskákból induljunk ki, mert a'

régi nyelvben ezen kifejezéseknek: *Isten e' világot az ő igéje, vagy szájának lehellete által teremtette* Zsolt. 33, 6. vagy 1 Móz. 1, 9. *ő mondotta és lett, ő parancsolta és előállott*, értelmek nem lehet más: akarta az Isten, hogy létre jöjjön a' mi az előtt nem volt, vagy Isten e' világot semmiből teremtette. Ez az értelme a' következő kifejezésnek is: *Hit által értjük*, (azaz, ha hiszünk annak a' mi a' szent könyvekben taníttatik), *hogy teremtetett a' világ* (αιωνες) *Istennek beszéde* (akaratja) *által, hogy a' láthatatlanokból láthatók lennének* Zsid. 11, 3. [1]) Itt εκ μη των φαινομενων annyi, mint a' Makkabéusok' könyvökben εξ ουκ οντων· e' helyett εκ των μη φαινομενων. De megmaradhat μη a' maga helyén 's akkor is csak a' lesz az értelem: hit által értjük, hogy teremtetett a' világ Istennek beszéde által, hogy ne lennének a' láthatókból láthatók.

§. 136.

Az Isten' czélja a' teremtésben.

Megegyeztek mindenek, hogy a' világ' előállásának okát abban, mintha az Istennek arra szüksége lett volna, keresni nem lehet, de külömböznek a' világ' teremtetése' végczéljának előadásában.

Czélnak neveztetik az az előterjesztés, mellyet valósítani törekszünk, vagy

---

[1]) Zsid. 11, 3. πιστει νοουμεν κατηρτισθαι τους αιωνας ῥηματι θεου, εις το μη εκ φαινομενων τα βλεπομενα γεγονεναι.

hogy annak a' gondolaton kivül is valósága legyen. Az, a' mi által azt valósítani törekszünk, neveztetik eszköznek, a' mi pedig azon czél utánni törekedésre indít, neveztetik indító oknak. Gyakran az indító ok a' czél' becsében van, 's ekkor a kettő összeüt. De ha a' czélt nem magában kívánjuk, hanem mint eszközt egy felsőbb 's közönségesebb czélra nézve, nevezzük azt közép czélnak (finis intermedius), a' főbbet pedig végczélnak (finis summus, primarius). A' világ' teremtésének végczélja tehát az utolsó czél, vagy az az előterjesztés, mellyet Isten a' teremtés által magán kivül is valósítani akart.

1) Némellyek ezt a' kérdést félre vetik vagy mint hozzánk illetlent, vagy mint ránk nézve megfejthetetlent. Igy Augusstinus, Mórus. Az utolsó azért, mivel mi legfeljebb is csak azt tudhatjuk, mi volt az Isten' czélja a' világ' teremtésében az emberre nézve, de még abból nem következik, hogy az egész' világ' teremtésében micsoda czélja volt.

2) Mások, mint a' prædestinatianusok, nem értvén Augusztinust, azt állítják, hogy a' világ' teremtésében fő czélja volt Istennek az ő határtalan szabad akaratjának kinyilatkoztatása. Ebből mások azt következtették, ez vétetvén a' világ' teremtése' fő czéljának: Isten sok okos valókat csak azért hozott volna létre, hogy azok örökre boldogtalanok legyenek. Mások azt mondják, hogy Isten semmit sem cselek-

szik szabad tetszésből, hanem mindent bölcs okoknál fogva, 's az ő mindenhatósága meghatároztatik az ő szentsége és jósága, vagy legtökéletesb értelme által. Egyébiránt Augusztinus azzal csak azt akarta jelenteni, a' mit a' józan filozofia is kész elfogadni: ha valamelly dolognak okáról vizsgálódunk, az Isten' akaratjánál felsőbb okról nem tudakozódhatunk; mint megtetszik az Augusztinus szavaiból: „Qui quæ„rit, quare voluerit Deus facere mundum, „causam quærit voluntatis divinæ. Nihil au„tem majus voluntate Dei. Non ergo ejus „causa quaerenda". De diversis quaestiones qu. 28.

3) Lactantius, a' nysszai Gergely, Melanchthon, Gerhárd, 's többnyire minden régi evangelicus theologusok és Crusius az Isten' dicsőségének kinyilatkoztatását mondák a' világ' teremtetése' fő czéljának. Ezen vélekedést hevesen megtámadta King Péter dublini érsek, de origine mali czímű munkájában, azt adván okúl, hogy ez az Isten' teljes boldogságával ellenkeznék, mellyben vele Bayle Péter is kezet fogott. Azt is mondák, hogy így az Isten hasonló lenne a dicsőségen kapkodó emberhez, kinek egyedűli rúgója a' dicsőség' kívánása, és hogy ezen czél csak az értelemmel felruházott valóságokban érettetnék el.

4) Sok egyházi atyák, mint Justinus mártyr, Origenes, Tertulliánus, különösen Chrysostomus, Theodoretus és a' damascusi János az érző teremtések', jelesen az

emberek' boldogságokat nézték fő czélnak, az Isten' szeretetét pedig indító oknak a' világ' teremtésében (eudæmonismus).

5) A' Kánt' oskolájából való theologusok pedig az Istenhez hasonló vagy erkölcsi valóságok' erkölcsi tökéletességeket tarták a' világ' teremtetése' vég czéljának vagy magában, vagy pedig összeköttetésben az annak megfelelő boldogsággal (fő Jó: a' virtus' és a' boldogság' harmóniája.)

A' mi pedig azt az ellenvetést illeti, a' mi a' 3-dik, 4-dik, 5-dik vélekedést nyomja, hogy az a' czél csak az értelemmel bíró valóságokban érettetik el, 's mi csak az ember' czélját tudhatjuk, azt mondhatjuk: az élet és értelem nélküli valóságokról mint a' teremtés' czéljáról szó sem lehet. — A' mi sem okossággal, sem szabadsággal nem bír, nem lehet czél, hanem csak eszköz a' czél' elérésére. Az is bizonyos, hogy minden okos valóságoknak ugyan azon czéljoknak kell lenni; a' mi az ember' valódi rendeltetése, a' többi okos valóságoknak is az lesz rendeltetések.

De a' három utolsó vélekedéseket egyesíteni is lehet. Mert az okos teremtések' boldogságok csak az erkölcsi, vagy Istennek tetsző élet által lehetséges, az utolsó által pedig az Isten dicsőíttetik; és így állíthatjuk, hogy a' világ' teremtésében az Isten' czélja volt az ő dicsősége, melly az okos és erkölcsi életre törekedő teremtések' boldogításokból nyilván kitündöklik.

Bretschneider szerencsétlen gondolatnak állítja, a' természet' visgálásából (a posteriori) akarni meghatározni, mi volt a' teremtés' végczélja, minthogy mi véges valóságok a' mindenséget és a' dolgok' természeteket csak igen tökéletlenűl, a' világ' kifejtőzése' folyamatját pedig általjában nem esmerjük. Ő tehát az Isten' fogatjából (a priori) jelesen az ő függetlenségéből indúlván ki, így okoskodik: valamint mind annak, a' mit Isten végez és cselekszik, úgy a' világ' teremtésének is utolsó okát és így végczélját őbenne, azaz, az ő tökéletességeiben kell keresni, s a' világnak, mint a' melly Istentől hozatott lételre, meg kell felelni az ő tökéletességeinek. A' világ innen mint isteni kijelentés az Isten' tökéletességeinek tűköre, kisúgározása, 's ennek visgálásából megesmérhetjük az Isten' tökéletességeit. A' teremtések' megszámlálhatatlan nemeik nekünk az ő mindenhatóságát hirdetik; a' dolgok' czélos összeköttetések az ő bölcseségét; az az öröm, mellyben minden élő teremtése vehet részt, az ő jóságát; az értelemmel bíró valóságok' lételek pedig az ő szentségét és igazságát. Egyébiránt megvallja Bretschneider, hogy nékünk nincs annak tudására szükségünk, mi volt az isten' végczélja a' világ' teremtésében. Elég ha tudjuk azt, mi emberek mi végre teremtettünk, mi a' mi rendeltetésünk, mellyet az ember' erejiből 's tehetségeiből következtethetünk (155. §.) De a'

kijelentés is halgat a' világ' teremtése' végczéljáról. Mondja ugyan, hogy Isten a' teremtések' boldogságokra (Zsolt. CIV. 8, 5—9. 119, 64. Csel. 14, 17. 17, 24. köv.) és a' maga dicsőségére (Zsolt, 19, 1. köv. 138, 5.) figyelemmel volt, de nem állítja, hogy ez végczélja a' világ' teremtetésének, hanem hogy ez egy a' földi dolgok' teremtetésekből megesmérhető középczélok közzűl.

§. 137.

Ez a' Világ a' legjobb.

Ez a' kifejezés: ez a' világ a' legjobb, azt teszi: legalkalmatosb eszköz a' világ az Isten' czéljainak elérésére. Ez az a' mit Mózes így fejez ki: *megtekinte Isten mindent valamit teremtett, és ímé igen jó vala* 1 Móz. 1, 31. Nem is lehet másképen, minekutánna Isten mint fő bölcseség a' legalkalmatosb eszközt választhatá, mint mindenhatónak pedig minden eszközök hatalmában voltanak.

§. 138.

A' teremtés' módja.

Mint teremtette Isten e' világot, valamint akármelly más eszköz nélküli munkája, a' véges értelemnek megfoghatatlan. Hogy ahoz nem vala szüksége eszközökre, erőlködésre, és hogy arra elég volt az ő akaratja, azt azonban érthetjük. Ez az a' mit jelent a' szent írás a' következendő kifejezésekkel: *monda Isten: légyen világos-*

ság, *és lett világosság* 1 Móz. 1, 3. *az Úr-nak beszéde által lettenek az egek*, *és az ő szájának lelkével minden ő seregei* Zsolt. 33, 6. a' beszéd lévén a' legalkalmatosb kép az akarat' kifejezésére, a' mennyiben az ember az ő akaratját beszéd 's parancsolat által jelenti ki. A' teremtés' módját az új testamentom sehol sem magyarázza, de a' Mózes' első könyvének I. és II-dik része bő tudósítást foglal, melly megérdemli a' szorosabb visgálódást.

§. 139.

A' teremtés' históriája Mózes szerint.

Literatura.

Herder (J. G.) älteste Urkunde des Menschengeschlechts. Riga. 1774. u. v. Joh. G. Müller. Tübing. 1806.

Eichorn (J. G.) Urgeschichte, mit ausführ. Einleit. und Anmerkk. herausgeg. von Gabler. Altorf. u. Nürnb. 1790.

Gabler neuer Vers. über die mos. Schöpfungsgeschichte aus der höhern Kritik. Alt. u. Nürn. 1795.

Paulus über die Anlage und den Zweck des ersten und zweiten Fragm. der ältesten mos. Menschengeschichte. In s. neu. Repertor. f. bibl. u. morgenl. Lit. 2. B. S. 209.

Pott (Jul. Dav.) Moses und David keine Geologen. Ein Gegenstück zu Herrn Kirwans geolog. Untersuch. In Briefen. Berl. u. Stett. 1799.

Hasse (J. G.) Entdeckungen der ältest. Erd- und Menschengeschichte, aus näherer

Beleuchtung ihrer Quellen. Nebst Materialien zu einer neuen Erklärung des 1 Buch Moses. Lpzg. 2 Thl. 1801. u. 1805.

Teller (Wilh. Abr.) die älteste Theodicee, oder Erklär. der drei ersten Kapp. im. 1. B. der vormosaischen Geschichte. Jena 1803.

A' Mózes első könyve' I. és II-dik részében foglaltatott teremtés' rendjére nézve két egymásnak ellenébe tétetett fő vélemények vagynak.

Első vélemény, melly azt a' mit Mózes 1-ső könyve' I. és II-dik részében mond, és a' mint Mózes mondja, megtörténtnek veszi. Közönséges vélemény volt ez az újabb időkig, sőt Mórus, Reinhard, Storr is ezt védék azzal a' módosítással, hogy az 1, 1. a' mindenség' előállítása, a' következő versekben pedig a' mi földünk' kiformáltatása adattatnék elő.

Második vélemény, melly azt a' mit Mózes ír a' teremtésről, megtörtént dolognak nem veszi. Ez volt az újabb theologusok' nagyobb reszének nézete; Döderlein, Ammon, Henke, Wegscheider, Schleiermacher, Hase is azt oltalmazák. De ezek ismét külömbözőleg vélekednek ezen teremtési documentum' szerzőjére, czéljára, foglalatjára 's előadási mivoltára nézve. Mert

a) A' mi ezen documentum' szerzőjét illeti, némellyek Mózest tartják szerzőjének, mások úgy vélekednek, hogy ő csak az előtte megvolt szájról szájra adott

hagyományokat foglalta írásba; mások ismét, hogy ő a' teremtésről szóló régibb íratokat eleibe bocsátotta a' maga munkájának; mások végezetre, hogy a' Mózes' neve alatt esméretes öt könyv, és így az első könyv' első része is későbbi eredetű.

b) A' mi ezen documentum czélját illeti: némellyeknek vélemények szerint, azért bocsátá eleibe a' teremtés' históriáját Mózes a' maga munkájának, hogy általa a' hatodik nap' (szombat) megülését ajánlaná az Izráelitáknak, 's annnak bebizonyítására 1 Móz. 2, 3. 2 Móz. 20, 11. 31, 16. 17. hozzák fel: — mások, mint Döderlein, a' Mózes' czéljának azt mondják, hogy az egy Istennek, mint a' menny és föld' teremtőjének tiszteletét általa a' maga népénél erősebb alapra állíthatná; mások, mint Henke, mind a' két czélt egyesítik; Hugh végre azt vélé, hogy Mózes az Izráelitákat az egyiptusiak' azon babonájoktól: — „a' hét minden napjainak egy-egy bolygócsillag (planeta) igazgatója van" kívánná megőrizni.

c) A' mi a' documentum' foglalatját illeti: azt hiszik sokan, hogy itt az egész világ' teremtése, mások pedig, hogy a' 2-dik verstől kezdve, csak a' mi földünk' alakítása, vagy pedig valamelly rendkívüli jelenet által pusztává 's kietlenné lett földtestünk' szebb ábrázatra változása, iratik le.

d) Az előadás' mivoltára nézve végre, úgy tekinték azt, vagy mint históriai mythust (megtörtént dolog, költészettel együtt), majd mint philosophémát (vala-

melly régi bölcsnek nézetét arról, hogy állott elő a' világ), majd mint valamelly hieroglyphának magyarázatját.

Fóbb erósségeik azoknak, kik a' Mózes' eléadását a' teremtésről megtörtént dolognak nem tartják, a' következendők:

1) Más régi, kivált pedig keleti nemzeteknek a' Mózeséhez hasonló 's ugyanazon korú regéjik 's mythusaik a' teremtésről azt mutatják, hogy azoknak egy és ugyanazon mythus szolgált alapúl, 's következésképen Mózes sem vette isteni kijelentésből a' teremtés' históriáját. — Ellenben a' régibb theologusok, a' legrégibb egyházi atyákkal a' nemzetek' azon mythusaikat az emberi nemzet' törzsök szüléjivel közöltetett 's Mózes által írásba foglaltatott isteni kijelentésből húzzák le.

2) A' Mózes' első könyve csaknem általjában históriai töredékekből áll, mellyeknek Mózes nem szerzőjök, hanem csak összeszedőjök; így jelesen a' teremtésről külömböző szerzőktől készített két documentum fordúl elő; az első a' Mózes' első könyve' első részében, és a' második rész' első versétől a harmadik versig foglaltatik; — a' második pedig, a' második rész' negyedik versén kezdődik; külömböző szerzőjiket más többek közt az is bizonyítja, hogy az elsőben Elohim, a' másodikban pedig Jehova Elohim az Isten' neve.

3) A' teremtésről szóló ezen két documentumok' ellenkezésekből vagy legalább külömbözésekből nyilván kitetszik, hogy

bennek külömböző szerzők' philosophémájik foglaltatnak a' teremtés' rendjéről. Az első documentum' nézete felségesebb mint a' masodiké. Amaz szerint a' férfiú és az asszony egyszerre teremtettek; e' szerint Éva Ádám után jött létre. Amaz azt mondja, fák, fűvek emelkednek egyszerre a' földből az Isten' parancsolatjára; ez pedig, nincs még fa 's fű, mivel nem volt még eső, nem volt ember a' ki mívelné a' földet, elősször tehát felhőnek kelle felemelkedni a' föld' megnedvesítésére. A' második documentumban nincs nyoma a' hat napi teremtésnek, sőt az ember előbb teremtetik mint a' kert a' benne lévő fákkal.

4) Hogy Isten hat napokon munkálkodjék, pusztán emberi 's Istenre nem alkalmaztatható nézet.

5) Hogy Isten hat napokat fordítson a' teremtésre, csak azért, hogy a' szombat' megűlését ajánlja a' zsidó népnek, már magában sem fontos czél, még kevésbé lesz fontos, ha hozzá vesszük, hogy a' szombat' megülésének csak a' zsidó népre v... vitetése.

6) A' Mózes' előadása összeütközik a' Jóbéval 38, 7. a' csillagok' teremtetésekre nézve. Amaz azt mondja, hogy előbb teremtetett a' föld mint a' csillagok, ez pedig a' csillagok' teremtését állítja előbbnek. De erre azt lehet mondani 1 Mózes 1, 1. szerint is az ég' teremtetése a' földét megelőzte.

7) Az új testamentomi írásokban nin-

csen nyomá a' hat napi teremtésnek, sőt úgy látszik, hogy a' szombat' megülésének a' Jézus' szavai Ján. 5, 17. Máté 12, 8. ellene vagynak.

8) A' Mózes' előadását magában véve sem lehetne igaz históriának tartani. Mert a) e' szerint három nappal elébb volt a' világosság mint a' nap; b) nappal és éj váltják fel egymást, minekelőtte a' nap, hold és csillagok teremtettek; c) plánták nevekednek nap nélkűl; d) a' negyedik nap' és a' többi napok' munkáji közt szembeötlő egyaránytalanság, az Isten' bölcseségével meg nem egyeztethető. Szintúgy az a' rendeltetések a' csillagoknak, hogy csupán csak a' mi földünket világosítsák, 's az időket jegyezzék.

A' régibb theologusok, kiknek állítások szerint a' Mózes' előadása isteni kijelentést foglal magában, nem lehettek figyelemmel ezen nehézségekre, mint a' mellyek az ő idejekben fel sem hozattak.

Reinhárd azzal kívánt elhárítani minden nehézséget, hogy 1 Móz. 1, 1. a' világnak teremtésére, a' következendőket pedig a' mi föld-testünk' alakítására magyarázza.

Mórus vele egy értelemben van, 's azt állítja, hogy a' Mózes' előadásában kettőt kell megkülömböztetni, azt, a' mi úgy adatik elő, mint hitágazat, 's azt a' mi úgy beszéltetik mint megtörtént dolog. Hitágazat ez, hogy az Isten teremtője e' világnak, ő rendelt el bizonyos czélok szerint mindeneket. Úgy beszéltetik el mint história,

hogy a' föld nem egyszerre, hanem successione quadam, eaque celeriori vevé fel mostani alakját. Az előadás' hitelességét pedig a' következendő okokkal támogatja: a) az egész szent írás megtörtént dolognak veszi a' Mózes' előadását, sőt Zsid. 4, 4. a' teremtés' hat napjairól is emlékezet van; b) az egész pentateuchusban megtörtént dolog foglaltatván (totus est liber historicus), a' genesis' első részében is annak kell foglaltatni; megengedi ugyan, hogy vannak benne poémák (carmina inserta) is, de ezek is megtörtént dolgot adnak elő; c) onnan, hogy 1 Móz. 1, 1. megtörtént dologról van szó, a' mit senki sem hoz kétségbe, következik, hogy a' következő versekben is ugyan ollyan megtörtént dologról kell lenni szónak; megengedi egyébaránt, hogy némelly szólásokat itt is figurate kell venni, mint: *mondá Isten*, némellyeket pedig a' reánk való vitetésben, vagy a' mint ezek szemeinkbe ötlenek (κατ' οψιν), mint a' csillagoknak rendeltetéseket. Azt pedig a' mi a' 14-dik verstól kezdve a' 18-dik versig a' napról mondatik, nem kell érteni a' nap' teremtetéséről, hanem a' nap' viszonyáról a' mi földünkre, hogy t. i. ezt világosítaná (non de sole producto, sed de sole redacto, ut jam tellurem posset illustrare). Mert נתן következvén utánna ל azt teszi, valamire rendelni. Hogy a' Mózes' előadása mythus volna, nem lehet megmutatni, históriai igazságát pedig bizonyítják 2 Móz. 20, 11. 31, 17. mellyek úgy hozat-

nak fel, mint az Isten' szavai. De minthogy itt az előadás igen együgyű, 's a' nép' megfogásához alkalmaztatott, a' physicai és mathematicai tudós nézlődéseknek alapúl nem szolgálhat. —

Storr pedig azt jegyzi meg, ha a' Mózes előadása a' teremtésről csak költemény, hogy általa a' szombat' megülését ajánlja az izráelitáknak, azt egy meghitelezett isteni követ' tekintetével megegyeztetni nem lehet. Hogy pedig Isten nem egyszerre, hanem bizonyos idő alatt alakítá a' földet, azért cselekedte, hogy az angyalok, kik a' mi földünk' alkotásának szemlélőji voltak Jób 38, 4—7, inkább megfoghatnák a' Teremtő hatalmát és bölcseségét, és hogy nékünk embereknek a' mi megfogásunkhoz alkalmaztatott, mindazáltal igaz előadásban az Isten' czéljai világosan szemeinkbe tüntetnének. Azt is mondja továbbá, hogy az a' világosság, melly a' nappalt és az éjt okozta, nem jelentené szükségesképen a' nap világosságát, 's hogy a Mindenhatónak nem volna szüksége a' nap' melegére, hogy plánták nevekedjenek.

Voltak ollyanok is, kik a' hat napokon nem tulajdonképeni napokat, míg a' mi földünk sarka körűl megfordúl, hanem hosszab időszakaszokat (mint ימים a' prófétáknál) akartak érteni. De ez a' vélemény meg nem állhat, mert Mózes világosan mondja, hogy a' napok az estve és reggel által állottak elő.

Egyébiránt az az állítás is, hogy a' teremtés' históriáját nem kell venni tulajdonképen, hanem az vagy philosophema, vagy theologumenon, nem veszedelmezteti annyira a' vallást, mint talán első tekintettel látszik. Mert akármint magyaráztassék is a' teremtés' históriája, magában foglalja mindég ezen örök igazságokat a) az egy Isten teremtette az egész világot, annak minden részeit, a' legkissebbet szintúgy mint a' legnagyobbat; b) a' világ előállott az Isten mindenható akaratja által. Ezek tartoznak a' vallásra. A' teremtés' rendje, 's a' teremtett dolgoknak alakítások a' physica' és a' geologia' körébe valók, mellyekre az isteni ihletést egy józan eszű sem terjeszti ki. Épen így felelhetünk azon ellenvetésre is, a' mi földünk régibb 6000 esztendőknél, a' mit a' föld' gyomrában találtató kővé vált testekből 's más egyéb okokból szoktak mutogatni. Mert ez az állítás sem nyomja azt, a' mi a' teremtés históriájából vallásra tartozó, hanem csak a' Mózes' időszámlálását (chronologia), mellynek a' vallással nincsen közelebbi összeköttetése.

II) AZ ISTENRŐL, MINT AZ ÉRTELEMMEL BÍRÓ VALÓSÁGOK' TEREMTŐJÉRŐL.

A) Angyalok 's rossz Lelkek.

§. 140.

Bévezetés.

A' theologusok nem tudták, hol van legillőbb helye tudományos rendszerekben

az Angyalok és rosz Lelkek felől szólani. — Némellyike úgy hitte, hogy a' teremtés' szakaszában, a' hol szó van a' teremtések' külömböző nemeikről; mások úgy nézik azt mint az isteni gondviselésről szóló rész' függelékét, minthogy Isten az angyalokkal él mint eszközökkel a' világi történetek' igazságokban. Mások a' szükségest az alkalmatossághoz képest a' tudományos rendszer' külömböző helyeibe iktatták. De voltak, a' kik czélarányosnak vélék nem is említni, mint olly dolgot, a' mi az ő vélemények szerint vallásra nem tartozik.

1) Az Angyalok.

Literatura.

Ode (Jac.) tractatus de angelis. Traj. 1739.

Cotta (I. F.) diss. II. historiam succinctam dogmatis de angelis exhibentes Tub. 1765.

Keilii opuscula ed. Goldhorn. Commenta. III-VIII.

Versuch über die Engelerscheinungen in der Apostelgeschichte. In Eichorns Biblioth. 3. B. 3. St.

Stahl, über die Erscheinungen Jehova's und seiner Engel. Ebendas. 7. Bd.

Kritik über die Lehre von den Engeln. In Henke's Mag. 3. B. 2. St.

Zur Kritik und Aufklär. der Lehre von den Engeln. Ebendas. 6. B. 1. St.

§. 141.

a) A' józanokosság szerint.

Csaknem minden nemzetek úgy hitték, hogy vannak az Istennél alsóbb, az embereknél felsőbb lelkek, kiket a' rómaiak géniusoknak, a' görögök daemonoknak (δαιμονες, δαιμονια) mondottak. Kivált pedig a' persák több halhatatlan 's a' világosság' országához tartozó valóságokat (Ized = könyörgők, esenkedők) hittek, kik között elsőknek tartattak a' világosság' hét fejedelmei. — Ezen közönséges elterjedett hiedelmet „vagynak az embereknél felsőbb lelkek" igazolja a' józanokosság' sugalta is, okoskodván:

1) A' látható dolgok' analogiájok szerint. Számlálhatatlan nemei lévén az érzéki dolgoknak, nem hihető, hogy a' lelkiek' országok egyedűl az emberből álljon. A' millyen a' különféleség a' látható, épen ollyan lesz az a' láthatatlan teremtések között is.

2) Az Isten tökéletességeiből. — Az Isten mint fő Jóság életet ád a' lelkek' minden lehető nemeiknek; mint tiszta Szentség minden lehető módon valósítja azt, a' minek legnagyobb becse van, ú. m. az okosságot és virtust az erkölcsi teremtésekben.

3) A' természetben nincs ugrás; fokonként következnek a' valóságok. A' legfelsőn áll az ember; ő köti össze a' láthatatlan világgal a' láthatót. — Mint lehetne hinni, hogy az a' végetlen üreg, mellyet az ész Isten és az ember között felfedez, be-

töltetlenűl maradt volna? Ha a' lajtorja' alantabb része, melly alatta van az embernek, be van töltve, be kell töltve lenni annak is, melly az embereknek felettek van.

4) A' mi földünknél több és sokkal nagyobb világtestek vagynak, oktalan kevélység volna azt hinnünk, hogy csak ez a' mi világunk, ez a' kicsiny, bír értelmes valóságokkal, 's azoknak legértelmesb nemével.

5) Ha a' lélek halhatatlan, ha munkálkodik és tökéletesedik: azoknak lelkeik, a' kik előttünk voltak, tökéletesebbek lesznek mint mi vagyunk most.

6) Hogy pedig az értelemmel bíró valóságok' láthatatlan országok erkölcsi összeköttetésben áll, de a' mellyről csak a' síron túl lehet teljesebb esméretünk, következtethetjük azon szoros természeti összeköttetésből, mellyben van a' mi földünk a' bolygó csillagokkal és nappal, a' mi naprendszerünk a' többi világtestekkel.

Megesmerjük egyébiránt, hogy a' felhozott okok nem szoros erősségek; de anért olly erkölcsi hihetőséget szereznek, melly a' vallás' tárgyaiban csaknem egy erejű a' bizonyossággal.

§. 142.

b) Az új testamentom' tanításai az Angyalokról.

α) Neveik és lételek.

A' szent írásban ez a' szó Angyal (αγγελος, מלאך ettől a' gyökértől לאך küldötte, bocsátotta), melly tulajdonképen szolgát, követet jelent (nomen officii non

naturae), szélesebb és szorosabb értelemben vétetik.

Széles értelemben Isten' Angyalának neveztetik minden eszköz, melly által Isten munkálkodik, 's minden természeti munkásság, kivált ha az nagy, szokatlan 's hirtelenvaló. Igy a' csapások 's nyomorúságok Zsolt. 78, 49. menydörgés 's villámlás 104, 4: a' papok mint az Isten' akaratjának tolmácsai Malak. 2, 7; a' Messiás, a' szövetség' angyala, azaz, ollyan követ, a' ki felállítja az új szövetséget 3, 1; a' proféták közönségesen Hag. 1, 13. sőt az emberek' követeik is 4 Móz. 20, 14. Jós. 6, 17. Luk. 9. 52.

Innen mindazonáltal nem következik, hogy a' szent írásban említett angyal' megjelenésén mindenkor természeti tüneményt, mellyet a' régi világ úgy tekintet mint az Isten' és az ő követei' jelenlétének symbolumát, kellene érteni; mert ezen kifejezésnek: Isten' angyala, a' szent írásban

Szorosabb értelme is van, úgyhogy jelentsen felsőbb lelkeket, önállású valóságokat, a' mint az ó, de kivált az új testamentom' számtalan helyeinek összefüggések bizonyítja.

Ezen felsőbb lelkek az ó testamentomban neveztetnek *Isten' fijainak* (בני אלהים) Jób. 1, 6. 2, 1, 38, 7. *Isten' szolgájinak* (עבדי אלהים) Jób 4, 18; *szenteknek* (קדשים) Dán. 4, 14. Jób 5, 1. 15, 15. *Jehova' seregeinek* (צבא יי vagy צבאות) Zsolt. 103, 21. és *mennyei seregeknek* 1

Kir. 22, 19. Sok magyarázók az אלהים szón is 1 Móz. 1, 27. 3, 22. Zsolt. 8, 6. az angyalokat akarják érteni. A' későbbi עיר (őr, vígyázó) név, mellynek a' görög εγρηγορος szó felel meg, csak Dán. 4, 10. 14. 20. fordúl elő.

Azoknak, kik azt állították, hogy a' Jézus' és az apostolok' beszédek az angyalokról, csak a' Zsidók' hibás képzeletekhez ereszkedés (accommodatio), azt feleljük:

1) Az új testamentom mindenütt úgy szól az angyalokról, mint a' kiknek lételek van, a' nélkűl, hogy valahol ellene mondana, hogy lehet hát állítani, hogy Jézus és az apostolok nem hitték az angyalok' lételeket. 2) Sok szent írásbeli helyek ellene kiáltanak azon leereszkedésnek. Jézus a' feltámadásról beszélvén a' Szadducéusokkal, kik az angyalok lételeket tagadták, azt mondja Máté 22, 30. az emberek a' feltámadás után hasonlók lésznek az angyalokhoz, 's itt nem volt helye a' leereszkedésnek. — Épen úgy nem tartathatik maga alkalmaztatásnak, midőn Pál apostol erősen kéri Timótheust az *Istenre, a' Krisztusra és a' választott angyalokra.* 1 Tim. 5, 24. Együtt említtetnek itt az angyalok az Istennel és a' Krisztussal, kiknek lételekről bizonyosan meg volt győződve az apostol. A' keresztyén zsidókhoz küldött levél' első részében az Isten' Fija' felséges voltának megmutatására a' többek közt az is felhozatik, hogy ő felettek van az angyaloknak, uralkodik a' világon, az angyalok

pedig az Isten' szolgáji. Ezen megmutatásnak nem lenne ereje, ha az író az angyalokat a' képzelet' szüleményeinek tartotta, vagy az ő lételekről kételkedett volna.

§. 143.

β) Természetek 's eredetek.

Az angyalok természetekről az tanítja az új testamentom:

1) Hogy az Angyalok lelkek, azaz, ollyan valóságok, a' kik okossággal, szabad akarattal, és a' munkálkodásra szükséges erővel bírnak. Nyilván lelkeknek (πνευματα λειτυργικα) neveztetnek Zsid. 1, 14; a' Kol. 1, 16. hihetőleg a' láthatatlanokhoz (αοϱατα) számláltatnak, a' honnan nékiek mikor láthatókká lésznek, megjelenés (οπτασια) Luk. 1, 22. 24, 23. tulajdoníttatik. De ez a' kifejezés „az angyalok lelkek" azt jelenti e hogy ők általjában anyagtalan (immaterialis) valóságok, vagy pedig hogy az ő testek az emberitől külömböző, véknyabb 's a' külső érzékekbe nem ötlő test, arra nézve külömböző volt mindenkor a' theologusok' vélekedések. Az egyházi atyáknak nagy részek testet tulajdonított az angyaloknak, némellyike durvábbat, mások véknyabbat. Az utolsó vélekedést láttatnak pártolni az újabb theologusok is. Reinhard hihetőnek véli, hogy az angyaloknak vékony testek van, részszerint mivel a' szent írásban az anyagtalanság' elvont fogatját sehol fel nem találjuk, részszerint azért, mivel mindenkor testben jelennek meg az

angyalok; hogy pedig az csak felvett test (corpus parastaticum) lenne, semmivel sem lehetne védelmezni. Döderlein sem tartja hitel felett valónak, hogy az angyaloknak testek ne álhatna valami véknyabb, ú. m. ætheri, tűzi, világossági 's electricai matériából. Ammon is hajlandó annak hivésére, minthogy az okosság csak egyetlenegy minden anyagtól tiszta lelket esmér, melly végetlen 's nem teremtetett; a' teremtett lelkektől pedig a' végességet, a' végességtől az idő és tér általi meghatároztatást, a' határozottságtól a' testiséget, bár melly vékony 's a' miénktől külömböző legyen is, el nem lehet választani. Hogy az angyaloknak testek valami világossági matéria, bizonyítják azon szent írásbeli helyekből Máté 28, 3. Lük. 2, 9. Márk 16, 5. Csel. 1, 10. mellyekben azt olvassuk, hogy az emberektől láttatott angyaloknak testeik tiszta világfényben mutatkoztak; innen sokan ezt a' kifejezést is „*világosság' angyala*" 2 Kor. 11, 14. testi és nem erkölcsi értelemben veszik. A' Jézus' szavaiból Luk. 24, 39. nem következik hogy a' lélek (πνευμα) szón anyagtalan valót kellene érteni, hanem az csak, hogy rajta nem értett az emberi testhez hasonló durva anyagot. — De ha szinte tulajdoníttatnék is az új testamentomban az angyaloknak valami vékony test, taníttatik mindazonáltal, hogy az általjában külömböző az emberi testtől. Mert

2) Nincsenek testi szükségeik, nincs köztök hím és nő 's meg nem halnak Máté

22, 30. Luk. 20, 36. Van e valami különös nyelvek 1 Kor. 13, 1. hasztalan kérdés; jóllehet sok vítatásokra szolgáltatott alkalmatosságot.

3) Erejekre nézve haladják az embert, innen *hatalmas angyaloknak* (*αγγελοι δυναμεως*) 2 Thess. 1, 7. neveztetnek. Végbe vihetnek ugyan ollyan munkákat, mellyek meghaladják az emberi erőt, 's ezek nékünk csudáknak látszhatnak; de azért az új testamentomban sehol sem tulajdoníttatik nékik ollyan munkásság, mellyre teremtői erő kívántatnék; Máté 28, 2. nem mondja, hogy az angyal mívelte a' földindúlást. Az embereket meghaladó jelességeikre nézve *választottaknak*, azaz jeleseknek (*εκλεκτοι*) 1 Tim. 5, 21, *szentejknek* = tiszteletre méltóknak (*άγιοι*) Luk. 9, 26. neveztetnek.

4) Értelemmel bírnak, 's az Isten' titkos végzései tárgyok az ő visgálódásaiknak 1 Pét. 1, 21. Eféz. 3, 10. ezen oknál erkölcsi valóságok 's örvendnek az erkölcsiség' országának öregbedésén Luk. 15, 10. Ha vétkezhetnek e az angyalok, hasztalan kérdés ugyan, reá mindazonáltal állatólag kell felelnünk; mert csak a' minden tökéletességekkel bíró való van felette a' hibázhatóságnak, de erre mutatnak a' Jób' szavai is: *Imé az ő szolgáinak is nem adott változhatatlan erősséget, és az ő angyalaiban is talált bűnt* 4, 18. De azért vétkeznek e, vagy pedig annyira megerősödtek e már a' jóban, hogy reájok nézve erkölcsiképen lehetet-

len a' vétkezés, nem tudjuk, halgatván róla az új testamentom.

5) Lakhelyek az ég; azaz, belsőbb öszszeköttetésben vagynak Istennel, mint az emberek.

6) De mind ezen jelességeik mellett is határdzött valóságok, nem tudják az ítélet' napját Márk 13, 32. 's alája vettettek Istennek, innen *szolgáló lelkeknek* Zsid. 1, 14. neveztetnek. — Innen következik

7) Hogy ők is Isten' teremtései, ha szinte az írás teremtetések' idejékről sehol sem emlékezik. Mert mind a' szent írás, mind a' józanokosság úgy tekintvén az Istent, mint mindeneknek teremtőjőket, a' mindenségben az angyalok is befoglaltatnak. A' Kolos. 1, 16. szerint a' láthatatlanok (angyalok) az ő rendjeik szerint, szintúgy mint a' láthatók a' Fiú által az Istentől teremtettek. — De teremtetések' idejekről a' szent írásban világos tanítást nem találunk. Némellyek ugyan Jób 38, 4—7. előjövő szavakból: *Hol voltál mikoron a' földet fundálnám?*-- *Mikoron a' fényes csillagok egyenlőképen dicsérnének engem, és az Istennek minden fijai örvendeznének*; az Isten' fijain az angyalokat értvén, azt következtették, hogy az angyaloknak teremtetések a' világét megelőzte. Igy vélekedtek Origenes, Chrysostomus, Hieronymus, az árminiánusok' és sociniánusok' nagyobb része; ez azért hogy a' Krisztus' istenségének megmutatására az ő világteremtetése előtti létéből vétetett erősséget megerőtleníthet-

né. De nagy kérdés, valyon Jóbnál „Isten fijai“ nem a' csillagokat jelentik e, mellyek poétice a' föld' teremtetésén örvendezni mondatnak. Sokan az angyalokat mondják a' mi földünk' első lakosainak azon nagy változás előtt, melly ezt a' Mózes' előadása szerint érdekelte. Mások pedig úgy hitték, hogy az angyalok létre hozattak a' teremtés' első napján, az egyszerű dolgokkal (res simplices) együtt; így a' mopsvestiai Theodorus, Augusztinus, a' lombárdiai Péter, csaknem minden protestáns theologusok, és az újabb írásmagyarázók, kik az Elohim szón I Móz. 1, 26. az angyalokat értették. Voltak ollyanok is, kik az angyalok' teremtetését a' 2-dik, mások a' 3-dik, 6-dik, sőt 8-dik napra is tették.

§. 144.

ζ) Foglalatosságok.

Minden teremtés' munkássági körének hatósága viszonyban lévén az ő tehetségeivel 's tökéletességeivel, előre is gondolhatjuk, hogy az angyalok nem csak az Isten' szemlélésével foglalatoskodnak, hanem a' mint neveztetek is „Isten' követei, szolgáló lelkek“ mutatja, foglalatoskodnak az isteni végzések' végrehajtásokban. Az új testamentom az angyaloknak tulajdonítja a' következendő foglalatosságokat:

1) Isten körül: közel vagynak Istenhez, azaz, vele szorosb összeköttetésben vagynak mint az emberek, magasztalják 's imádják az ő méltóságát. Mert *az Isten'*

arczát szemlélni a' keleti kifejezés szerint annyit tesz: vele szorosb összeköttetésben, 's néki gyakori szolgálatjára lenni. Az Isten' Fiját is imádják az angyalok. Zsid. 1, 6. Filip. 2, 9—11.

2) Az emberekre nézve. — Nem csak azt tanítja az új testamentom, hogy az angyalok örvendeznek mikor az emberek az erkölcsiségben előmennek, hanem különös munkássággal elő segítették azon rendkivüli intézeteket, mellyeket Isten az emberek' boldogításokra 's erkölcsi tökéletesedésekre felállított. Jelen voltak a' Mózes' törvénye' kiadattatásán Csel. 7, 53. Gal. 3, 19. Zsid. 2, 2; a' keresztyén vallás' felállításában is részt vettek Luk. 1, 11. 26. 2, 9—14. Máté 4, 11. Luk. 22, 43. Máté 28, 2. Csel. 1, 10. 's az ő munkásságok kiterjedt az apostolok' oltalmazásokra 's a' keresztyén vallás' terjesztésére Csel. 5, 19. 20. 12, 7. köv. 23. 10, 3. köv. 27, 23. köv. Végezetre, mikor a' Messiás végrehajtandja a' reá bízott munkát, 's általadandja az országot az Atyának, megjelennek az ítélet' napján is, 's a' tisztákat 's méltókat a' tisztátalanoktól 's méltatlanoktól elválasztják. Máté 13, 41. 49. 24, 31. 25, 31. 16, 27. Márk 8, 38. 2 Thess. 1, 7. Az angyaloknak ezen részvételek az Isten' országának felállításában 's terjesztésében az, a' mi a' Zsid. 1, 14. előadatik közönségesen ezekkel: *avagy nem szolgáló lelkek e mind azok, kik szolgálatra kiküldetnek azokért, a' kik az idvességnek örö-*

kösi lesznek [1]), nem pedig a' mint Mórus akarja, az angyaloknak gondoskodások az emberek' földi javokról 's testi szükségeikről. Mert ha szinte a' σωτηρια szó vétethetnék is ezen értelemben, de a' μελλοντες κληρονομειν kifejezés nyilván a' Messiás' idejére mutat. Innen igen hihető lesz, hogy Luk. 15, 10: *örömök vagyon az Istennek angyalinak egy bűnös embernek megtérésén*, [2]) a' μετανοειν szón nem csak az erkölcsi megjobbúlást, hánem a' mi annak következése az Isten' országába való befogadtatást is kell érteni. Igy Luk. 16, 22. ez a' kifejezés: *a' koldús viteték az angyaloktól az Ábrahám' kebelébe*, ezt a' közönséges gondolatot foglalja magában: a' Jézus' tisztelőji, a' kegyesek, befogadtatnak a' tökéletesség' és boldogság' országába, vagy a' Zsid. 12, 22—24. szerint az Isten' és a' Krisztus' városába. — A' Messiás' országába leendő befogadtatásra magyaráztathatnak azon szavak is, a' mellyek Máté 18, 10. olvastatnak: *Meglássátok, hogy valamellyet e' kicsinyek közzül meg ne útáljatok: mert mondom néktek, hogy ezeknek angyalai mennyországban mindenkor látják az én mennyei Atyámnak orczáját.* — Mert hogy arról van szó, mutatja az egybe-

[1]) Zsid. 1, 14: Ουχι παντες εισι λειτεργικα πνευματα, εις διακονιαν αποςελλομενα δια τες μελλοντας κληρονομειν σωτηριαν;

[2]) Luk. 15, 10: χαρα γινεται ενωπιον των αγγελων τε Θεε επι ένι άμαρτολῳ μετανοεντι.

ntolsók ezeket πνευματα παρεδρα, επιστατης, προστατης; genii præstites, tutelares nevezték. Az egyházi atyák is illyen értelemben voltak, ezektől bevették a' római-catholicusok; de hitték ezt sok reformátns theologusok is, Vossius, Rivetus, némelly socinianusok, árminiánusok, jelesen Grótius, az evangélicusok közzűl Luther és Gerhárd. Későbben az is az angyalok' foglalatosságaikhoz számláltatott, hogy az emberek' könyörgéseiket Isten' elibe viszik; sőt azt is hitték, hogy Istent a' bűnös ember iránt megengesztelik. Fenmaradt a' római-catholica egyházban ez a' vélekedés, sőt ettől némelly reformátor theologusok sem valának idegenek. De az új testamentom erről semmit sem tud, sót ez nyilvános anthropopathismus.

§. 145.

δ) Számok, rendjeik, tisztelések.

Hogy az angyalok' számok nagy, megtetszik onnan, hogy a' többes számban van felőlök szó a' szent írásban; Jézus is több mint 12 légio angyalokat említ Máté 26, 53. a' zsidókhoz küldött levél 12, 22. sok ezer angyalokról szól; Lukácsnál 2, 12. pedig nagy számok sereghez hasonlíttatik. Külömbségeket már előre gyaníthatjuk; de miben áll külömbségek, természeti, értelmi vagy erkölcsi minémüségekben, vagy pedig a' rájok bízott foglalatosságokban, meg nem határozhatjuk. Emlékezet van 1 Thess. 4, 16. az angyalok' fejedelmek-

ről (αρχαγγελος), sőt két angyal különös névvel neveztetik, Gábriel (vir Dei) Luk. 1, 19. 26. és Mihály (Michael, quis sicut Deus?) Jud. 9. v. de ez a' két név nem személyes, hanem foglalatosságot jelentő név (nomina muneris symbolica). Pál apostol is ezen kifejezésekkel: αρχαι, εξυσιαι, (domini), δυναμεις (potentes), θρονοι (reges), κυριοτητες (imperatores), az angyalok' különböző rendjeiket akarja jelenteni. Mert ha szinte lehetne is ezeken földi méltóságokat 's tisztviselőket érteni némelly helyekben, mint Róm. 8, 38. Eféz. 1, 21. Kol. 2, 10. de másutt az összefüggés az angyalok mellett szól. Igy az Eféz. 3, 10. a' τα εν τοις επυρανιοις hozzátétel angyalokra mutat; Kol. 1, 16 a' Fiú' isteni méltósága abból bizonyíttatik, hogy ő elébb volt mint a' láthatatlanok 's a' legfőbb lelkek; és 1 Pét. 3, 22. a' πορευθεις εις υρανον és a' követő αγγελος szó nem engedi, hogy az εξυσιαι és δυναμεις szókon földi méltóságokat értsünk.

Kérdésbe teszik az ó testamentomi írásokban van e emlékezet az angyalok' rendjeikről? Állatólag felelnek a' kérdésre azok, a' kik a' több helyen előfordúló Kérubokon és a' Seráfokon Ésa. 6, 2, 6. angyalokat értenek. (שרפים a' Jehova' székét körül fogó angyalok, magnates, egy eredetű az arab Serif szóval). De mások ezeken valami állat alakokat akarnak érteni, mellyek csak a' képzelődés' szüleményei. Igy a' Serafimon kígyó forma alakot értenek

ettől שרף κεραστης, szarvas kígyó. A' Kérubimokon érti Michaëlis a' Jehova' dörgő szekerébe fogott lovakat; כרובים az arab szerint annyi, mint: loro alligati scil. ad currum Jehovæ. Mások Ezékiel I része szerint a' Jehova' székét hordozó alakot, melly összetétetett emberből, sasból, ökörből és oroszlánból, az isteni természet' kifejezésére, az ember szelídségét, a' sas éles elméjét, az ökör erőt, az oroszlán nagy lelkűséget jelentvén.

A' babyloni fogság után az angyalok' külömböző rendjekről sokat beszéltek a' zsidók. Említetnek Tób. 12, 15. az Isten' királyi székét körűlfogó angyalok, kik közzé tartoznak Gábriel, Micháel, Úriel és Rafáel. A' rabbinusok 10 rendekre osztották az angyalokat. Az áreopági Dionysius' álmunkájában de hierarchia cœlesti az angyaloknak három hierarchiájok és ezeknek három-három, összeséggel 9 classisaik következnek illy renddel 1) θρονοι, χερυβιμ, σεραφιμ. 2) εξυσιαι, κυριοτητες, δυναμεις. 3) αγγελοι, αρχαγγελοι, αρχαι.

Hogy az angyalokat vallásos tisztelettel kellene illetni (adoratio), vagy pedig mint közbenjáróinkat Istennél segítségűl hivni (invocatio), sehol sem tanítja az új testamentom. De nincs is reá szükségünk. Tudja Isten a' mi gondolatinkat, 's az ő szeretete közbenjárás nélkűl is kész minket segíteni. De nem is olvassuk az új testamentomban, hogy valami különös befolyások volna az angyaloknak, a' mi törté-

neteinkre, vagy könyörgéseinket Istenhez felvinnék. Nékünk csak egy közbenjárónk van; *egy a' közbenjáró Isten között és ember között, az ember Krisztus Jézus* 1 Tim. 2, 5. Az angyalok' tiszteleteket Pál apostol kárhoztatja Kol. 2, 18: *Senki titőletek a' pálmát el ne csalja, a' tettetes alázatosság és angyaloknak tisztelетek által, ő magát ollyanokba avatván, a' mellyeket nem látott.* [1]). — Hogy ez a' kifejezés: *θρησκεια των αγγελων* angyalok iránt kimutatott tiszteletet jelent, 's nem azt, mellyel viseltetnek az angyalok Isten eránt (*θρησκεια αγγελικη*) megtetszik abból, hogy *θρησκεια* sehol sem tesz vallásos belső érzéseket, hanem ezeknek külső kimutatásokat. De ezen szók is, *a' mellyeket nem látott,* angyalokra mutatnak. A' tettetes alázatosság (*ταπεινοφροσυνη*) abban áll, hogy az illyen emberek az Istent felségesbnek, magokat csekélyebbeknek tartják, hogy közbejövő nélkül könyörgéseikkel Istenhez folyamodhatnának.

János apostol is szükségesnek látta megemlíteni, hogy az angyalok' imádások tilalmas. Jel. 19, 10. 22, 9. azt mondja az angyal az ő lábaihoz borúlt Jánosnak: *meglásd azt ne míveld, a' te szolgatársad vagyok, az Istent imádjad.* Ebből valamint Irenéusból (adv. haer. I, 23.) is kitetszik, hogy az angyalok' tiszteletek jókor becsú-

---

[1]) Kolos. 2, 18: *Μηδεις ὑμας καταβραβευετω θελων εν ταπεινοφροσυνῃ και θρησκειᾳ των αγγελων, ἁ μη ἑωρακεν εμβατευων.*

szott a' keresztyének közzé, valamint az is, hogy annak jókor ellene szegültek. A' laodiczéai zsinat (363-dik esztendőben a' 35-dik cánonban), tilalmazta az angyaloknak tiszteleteket; de sokan itt rossz angyalokat vagy ördögöket akarnak érteni. Aprónkénként csakugyan erőt vett a' szentek' tiszteletekkel együtt az angyalok' tiszteletek, mind a' görög, mind a' deák egyházban, 's a' második niczéai zsinatban (787-dik eszt.) meg is erősíttetett, azzal a' kéjes külömbséggel, hogy azt, melly az Istent illeti tiszteletnek (latria, λατρεια), melly az angyalokra és szentekre vitetik szolgálatnak (dulia, δουλεια, τιμητικη προσκυνησις) nevezték; holott pedig az új testamentom egyvelgest mind a' λατρευω, mind a' δουλευω szóval az Istent illető tiszteletet fejezi ki.

§. 146.

c) Erkölcsi fontossága az angyalokról szóló hitágazatnak.

Nem lehet tagadni, hogy az angyalokról való képzetek az embereknek, a' babonát 's ábrándozást elősegíti, de nem az a', mi taníttatik felőlök az új testamentomban, hanem a' mivel a' képzelődés a' szent írás' tanítását megtoldotta. Sőt az új testamentom' tanítása az angyalokról erkölcsi tekintetben is igen fontos reánk nézve; mert

1) Szélesedik általa képzetünk az Isten' országának terjedéséről, megesmerjük azon szoros összeköttetést, mellyben vagynak egymással minden erkölcsi teremtések, va-

lamint amaz erkölcsi intézetnek a' keresztyén vallásnak egybefüggését az egész erkölcsi világgal.

2) Ezen meggyőződés által nagyobb fontosságúvá lesz előttünk a' keresztyén vallás, és az a' hit, hogy az angyalok erkölcsi tökéletesedésünkön örvendeznek, hogy velek jövendőben mi is összeköttetésbe jövünk, éleszti törekedésünket a' kegyességre, 's meggyőz, hogy csak az erkölcsi élet által lehetünk boldogok.

3) Az angyaloknak hivések végezetre halhatatlanságunk' 's a' kegyességben határnélküli előhaladhatásunk' vigasztaló reménységét élesztvén, megnyugtatásunkra 's megjobbúlásunkra jótékonyan munkálkodik. — Egyszóval ez a' hitágazat, a' mi az embernek is czélja, az erkölcsi szabadságnak ideálját valósítva terjeszti a' keresztyén eleibe.

2) A' rossz Lelkek vagy Dæmonok.

Literatura.

Mayer (I. G.) Historia diaboli s. commentatio de diaboli malorumque spirituum existentia, statibus, judiciis, consiliis, potestate. ed. 2. Tub. 1780.

Winzer (Jul. Frid.) commentat. I. II. de dæmonologia in sacris Novi Testam. libris proposita. Viteb. 1812. sq. et comment. III—V. Lips. 1821. sq.

(Corrodi) etwas über die Existenz und die Wirkungen des Satans. In s. freimüthigen Versuchen 3. Abhandlg. Berlin. 1783.

Erhard, Apologie des Teufels. In d. philos. Journ. v. Fichte u. Niethammer 2-tes Heft.

Kant, vom Kampfe des guten Princips mit dem Bösen. In s. Religion innerhalb d. Gränzen der blossen Vern.

§. 147.

a) A' józan okosság szerint.

Az embereknél felsőbb rendű, de erkölcsiképen megromlott lelkek' lételeknek hivése közönségesen el lévén terjedve minden nemzetek között, annak gyanítására vezet, hogy kell lenni ollyan okoknak az emberi természetben 's okosságban, mellyek által kijelentés nélkül is következtetheti, ha vannak az embernél felsőbb rendű jó lelkek, kell lenni rossz lelkeknek is. Illyenek:

1) A' természet' minden munkájiban összeállítá az ellenkezőket; ha van vonszó erő, van távoztató erő is.

2) Az ember mindenkor magából indúl ki, már pedig az emberek között nem csak jók, hanem rosszak is találtatnak, 's a' melly külömbséget talál az erkölcstelen emberekben, általviszi azt a' rossz lelkekre is. Sőt végre felemelkedik az erkölcstelenség' valósított ideáljára is, 's ez a' Sátán, a' ki az erkölcsi törvény' megrontását tűzi czélúl magának.

§. 148.

b) Az új testamentom' tanítása szerint.

α) N e v e k.

Az új testamentomi írásokben a' rossz lelkek közönségesen *dæmonoknak* (δαιμονες δαιμονια) neveztetnek, melly eredetileg t u d ó t, s o k a t t u d ó t (δαιμων = δαημων ettől δαημι tudom) jelent. Előfordúl ez a' pogány íróknál is, de más értelemben. Jelent nálok isteneket, alsóbb rendű isteneket, géniusokat; s minthogy ezek vagy jók, vagy rosszak lehetnek, szó van az ő írásaikban a' jó és rossz dæmonokról (αγαθοδαιμονες, κακοδαιμονες; genii boni, gen. mali). Az új testamentomban is vétetik a' δαιμονιον szó illyen értelemben C s e l. 17, 18, talán 1 K o r. 10, 20. 21. — Neveztetnek továbbá a' rossz lelkek az új testamentomban ollyan nevezetekkel, mellyeknek vagy az ő belső mivoltokra, vagy állapotjokra, vagy czéljokra van vitetések; ú. m. *tisztátalan lelkeknek* (πνευματα ακαθαρτα) M á t é 10, 1. 12, 43. vagy azért, minthogy a' zsidók' vélemények szerint a' rossz lelkek a' sírokban tartózkodnak, vagy pedig erkölcsi romlottságok miatt; *gonosz lelkeknek* (πνευματα πονηρα) M á t é 12, 45. L u k. 7, 21. E f é z. 6, 12; *setétség' vezéreinek* (κοσμοκρατορες τȣ σκοτȣς) E f é z. 6, 12. azaz, a' fel nem világosíttatott pogányok' uraiknak.

A' gonosz lelkeknek fejek közönségesen neveztetik *sátánnak* (σατανας שטן), *ördögnek* (διαβολος), melly mind kettő tulajdonké-

pen ellenséget, rágalmazót 's vádolót jelent. Előjön az új testamentomban a' sátánnak *Belzebúl* Máté 14, 25. 10, 25. 's *Béliál* 2 Kor. 6, 15. nevezete is, 's mind a' kettő elvettetett állapotját bélyegzi. De a' Belzebúl szó' kimondására nézve nem egyeznek meg a' tudósok. Sok kézíratokban a' Belzebúb olvasás találtatik, melly legyek' urát (dominus muscarum) jelent, 's neve volt az ekronbeliek' bálványoknak, mellyről azt hitték, hogy elűzi a' tartományt ostorozó legyeket. Mások, mint Döderlein a' זבוב szót a' chaldei és syrus szerint vádlás' (criminatio) jelentésben veszik, 's így Belzebub vádlás' ura (dominus criminationis) 's értelmére nézve egyez a' διαβολος szóval. De critikai tekintetekből a' Belzebul olvasás helyesbnek látszik. — Értelmére nézve szintúgy többfelé mennek a' magyarázók. Michaelis pártfogolja ezen jelentését: *az égi lak' ura* (dominus domus cœlestis); Döderlein a' זבול szón sírt értvén, így adja: a' sírnak vagy alvilágnak ura (dominus sepulchri, h. e. inferorum). Mások a' זבל szótól ganéj, ganéj' urának, fő tisztátalanságnak (dominus stercoris, h. e. spiritus immundissimus, *πνευμα ακαθαρτον*) magyarázzák. — Béliál a' zsidó szerint ezt teszi: elvettetett, alávaló, istentelen, ebből בלי nem és יעל magas volt. — De a' sátán a' felőle való különbféle képzetekhez képest több nevezetekkel is neveztetik az új testamentomban; p. o. *rossz lelkek' fejedelmeknek*

(ὁ αρχων των δαιμονιων) Máté 9, 34. *ama' gonosznak* (ὁ πονηρος) Máté 6, 13. Ján, 17, 15. 1 Ján. 2, 13. köv. 2 Thess. 3, 3; *amaz ellenségnek* (ὁ εχθρος) Máté 13, 25. (ὁ αντιδικος tulajd. adversarius in lite) 1 Pét. 5, 8; *ama kisértőnek* (ὁ πειραζων) Máté 4, 3. 1 Thess. 3, 5; *e' világ' fejedelmének* (ὁ τε κοσμε αρχων) Ján. 12, 31. 14, 30. 16, 11. mellyet Pál apostol hasonló 's ugyan azon értelmű kifejezésekkel szokott felcserélni; illyenek: *e' világnak istene* (θεος τε αιωνος τετε) 2 Kor. 4, 4. *fejedelem, kinek hatalma van a' levegőegen* (ὁ αρχων της εξεσιας τε αερος) Eféz. 2, 2. A' Jelenések' könyvében a' sátánnak következendő nevei jőnnek elő: *ama' vádoló* (ὁ κατηγορος), *a' világ' elcsábítója* (ὁ πλανων την οικεμενην), *ama' sárkány* (ὁ δρακων), *ama régi kígyó* (ὁ οφις ὁ αρχαιος) czélozással az eset' históriájára. — A' többi rossz lelkek, dæmonok alá vannak vettetve az ő fejeknek a' sátánnak, 's innen *az ő angyalainak* (οἱ αγγελοι αυτε) Máté 25, 41. azaz, az ő szolgájinak neveztetnek. — A' sátán nevezet csak magának a' rossz lelkek' fejeknek neve. Mert ez a' mondás: *ha a' sátán a' sátánt kihajtja* (ει ὁ σατανας τον σαταναν εκβαλλει) Máté 12, 26. ezt teszi: ha a' sátán maga-magát kihajtja (ει ὁ σατανας έαυτον εκβαλλει), mint megtetszik a' parallelus helyekből Márk 3, 26. Luk. 11, 18. 19. 's a' zsidó nyelv' természetéből, mellyben a' név gyakran áll visszatérő névmása helyett. — Hogy a' rossz lelkeknek külömbö-

zó rendjeik 's osztályaik légyenek, mutatják az Eféz. 6, 12. előjövő kifejezések: *birodalmak* (ἀρχαι), *hatalmasságok* (ἐξουσιαι), mellyek itt rossz lelkekre vitetnek.

§. 149.

β) Természetek.

A' daemonokat az új testamentom nevezi lelkeknek (πνευματα), tulajdonít nékiek értelmet, értelmi isméretet Jak. 2, 19. 3, 15; akaratot, de a' melly erkölcsileg megvesztegettetett Ján. 8, 44. 2 Kor. 2, 11. 's nagy tehetséget a' munkásságra Eféz. 6, 12. 2 Thess. 2, 9. Valyon ők is mint az angyalok Istentől teremtettek e, a' szent írás világosan nem tanítja, de következtetésképen ki lehet húzni. Mert a' Zsid. 12, 9. Isten a' lelkek' teremtőjöknek neveztetik, már pedig ők is a' lelkek közzé számláltatnak; de következik ez onnan is, hogy alája vettettek az Isten' hatalmának. Innen nyilvános, hogy a' Zoroáster' dualismusa, melly szerint a' rossz principium szintúgy eredeti 's kezdet nélküli mint a' jó, vagy az Isten, az új testamentomban nem taníttatik. Hogy pedig a' rosz lelkek is jóknak teremtettek eredetiképen, következik az új testamentom azon tanításából, hogy bűneikért meg fognak büntettetni; mert megbüntettetések csak abban az esetben lesz igazságos, ha ők jókká teremtettek, 's elegendő erőt nyertek a' jónak követésére.

Kérdésbe teszik, ha a' gonosz lelkek neveztethetnek e angyaloknak? Ha az angyal szó jelent ollyan lelki valóságot, a' ki közép lépcsőn áll Isten és ember között, mondhatjuk, hogy a' rosz lelkek angyalok voltak, 's most is azok. Mert metaphysicai mivoltok, ha szinte erkölcsi állapotjok változott is, változás nélkül maradt. De ha a' szó bibliai értelemben, hogy jelentsen Istennek szolgáló lelkeket, vétetik, megromlott állapotjokban angyaloknak nem neveztethetnek. Innen sok theologusok az angyalok' megkülömböztetéseket jókra 's gonoszokra el nem fogadhatónak vélik; midőn pedig 2 Pét. 2, 4. és Júd. 6. v-ben a' dæmonok angyaloknak neveztetnek, történt az eredeti 's ártatlansági, nem pedig mostani állapotjok' tekintetéből. — Mikor hajlottak bűnre a' rossz lelkek, nem mondja az új testamentom; de Ján. 8, 44. és 1 Ján. 3, 8. összevetéséből kiteteszik, hogy legalább a' gonosz lelkek' fejek kezde vétkezni mindjárt az ember' teremtése után. Szintúgy nem határozhatjuk meg az új testamentomból, mi volt a' dæmonok első vétkek, valyon egyszerre 's egy bűn által, vagy pedig apródonként lettek e gonoszok. Jön ugyan elő két hely az új testamentomban 1 Pét. 2, 4. és Júd. 6-dik v. ide magyarázható, de mind kettőnek értelme bizonytalan. Az első helyen emlékezet van a' vétkező, 's Istentől megbüntetett angyalokról, de vétkek (ἁμαρτια) mi volt, arról itt szó nincs. A' Júdás' helye szinte homályos, de sokat is lehetne fel-

hozni ezen rövid levél' apostoli tekintete ellen. Ezt a' verset hihetőleg a' későbbi zsidók' theologiájokból kell magyarázni. Az ő vélekedések szerint az angyalok, kiknek lakhelyűl az ég vala rendeltetve, segédei voltak Istennek a' világ' igazgatásában, 's meghatároztatott minden angyalra nézve a' nép és tartomány, melly oltalma alá bízatott. Némelly angyalok felejtvén hívatalos kötelességeket (ἀρχήν) 's elhagyván kimutatott lakhelyeket (ἴδιον οἰκητήριον), az emberek' szép leányaikba szerettek, 's ezekkel nemzették az óriásokat. Büntetésűl az égből a' pokol' setétségébe vettettek 's itt tartatnak az ítélet' napjáig örök bilincsekben, de más értelem szerint szabadon munkálkodhatnak a' földön. Ez az, az úgy nevezett *esetek* a' rossz angyaloknak, mellyre a' 1 *Mós.* 6, 2. szolgáltatott alkalmat, az Isten' fijain az angyalok értetődvén, 's vélekedések volt ez nem csak a' Jézus' idejében élt zsidóknak, hanem többnyire minden régibb egyházi atyáknak is, mint Justinus mártyr, Athanásius, Irenéus, az alexándriai Kelemen, Tertulliánus, Cypriánus. Majd a' későbbi időben ezen véleménnyel, mellyet a' lelki valóságok' természetekkel összeegyeztetni nem lehetne, felhagyván, azt állították, hogy kevélységből nem akarván engedelmeskedni némelly angyalok Istennek, ő ellene támadtak a' sátán vezérlése alatt. Ebben az értelemben voltak az egyházi atyák közzűl Hieronymus 's Augustinus, az újabb theologusok közzűl Luther,

Buddéus és Mósheim, felhozván vélekedések' gyámolításokra 1 Tim. 3, 6; de ez a' hely nem bír bizonyító erővel kétes értelménél fogva; mert a' κρίμα διαβόλε kifejezés jelentheti mind az ördög büntetését (pœna diaboli), mind pedig a' rágalmazó' vádját (calumniatoris criminatio.)

Ezek szerint semmi bizonyost sem határozhatván az új testamentomból a' módjáról, hogy lettek gonoszokká a' dæmonok, de az emberi lelkek' hasonlatosságok szerint sem lévén hihető, hogy az erkölcsi valóságok egyetlen egy hibás lépés által lettek volna erkölcstelenekké; nem jövünk összeütközésbe az új testamentommal, azt állítván, hogy apródonként merültek a' dæmonok a' gonoszságba, 's hogy minden rossz lelkek nem léptek fel ugyan azon fokára az erkölcstelenségnek.

§. 150.

γ) A' sátán' munkássága az emberekre erkölcsi tekintetben.

A' sátánról 's az ő munkásságáról az emberekre erkölcsi tekintetben az új testamentom tanítja a' következendőket:

1) A' sátán erkölcsileg megromlott a' legrégibb időktől fogva, ellensége az igazságnak 's a' jó erkölcsnek. Ezen tulajdonságát fejezi ki Jézus a' sátánnak, nevezvén őt *ember öldöklőnek eleitől fogva* (*ἀνθρωποκτόνος ἀπ' ἀρχῆς*) Ján. 8, 44. Némellyek ezt a' Kain' gyilkosságára akarják vinni, minthogy a' zsidók azt hitték, hogy a' sá-

tán unszolta Kaint a' gyilkosságra, sőt felhozzák annak bizonyítására 1 Ján. 3, 12. hol a' mondatik: Kain *az ördögtől volt* (*εκ τȣ πονηρȣ ην*); holott pedig ez csak azt teszi: Kain hasonló volt az ördöghöz. De nem is történt a' Kain' gyilkossága eleitől fogva, azaz, mindjárt a' teremtés után; nem is az ördög, hanem az irígység említtetik mint indító oka azon gyilkosságnak. Az első ember' esetére czéloz azon szavakkal édes Idvezítőnk, a' mennyiben a' sátán volt oka törzsök' szülőink első bűnének, 's ez ismét az egész emberi nemzet' halálának. — Ezen tulajdonságánál fogva

2) Terjesztője a' sátán minden hibának és véteknek, különösen a' babonának 's bálványimádásnak, következésképen a' bálványozó nemzeteken gyakorolja kiváltképen a' maga hatalmát. Azt mondja az apostol Eféz. 2, 2. *a' sátán munkálkodik még most is a' hitetlenség' fijaiban* (*εν τοις ὑιοις της απειθειας*) azaz, a' bálványozó nemzetekben, hogy a' test' kívánságinak engedjenek (3. vers) és vétkezzenek (1. v.) Innen lehet már kimagyarázni a' következendő helyeket: *megfordúlni a' setétségből a' világosságra, és a' sátánnak hatalmától az Istenhez* Csel. 26, 18; *általvitetni a' setétség' hatalmasságából* (*εξȣσια τȣ σκοτȣς*) *az Isten' Fijának országába* Kolos. 1, 13; *megszabadúlni az ördögnek töréből* (*παγις*) 2 Tim. 2, 26. melly hatalom 's ravaszság' symboluma; azaz, a' pogány vallásról a' keresztyén vallásra térni. Ezért nevezi Pál a' sá-

tánt *e' világnak Istenének* (ὁ θεος τȣ αιωνος τȣτȣ) 2 Kor. 4, 4. azaz, a' bálványimádók' urának, kik őt Isten gyanánt tisztelik. A' keresztyénség' győzedelme neveztetik, a' világon (κοσμος) 's annak fején vett győzedelemnek Ján. 12, 31.

Mit kell érteni a' sátán' hatalmán (εξȣσια), mellyet a' bálványozókon 's istentelenekeu gyakorol, kitetszik 2 Kor. 4, 4. és 2 Tim. 2, 26. Az első helyen a' mondatik: a' sátán *megvakítja* a' hitetlenek' *elméjeket, hogy az evangyéliom' világossága ne fényljék nékik*; a' másodikban: *az ördögtől fogva tartatnak az ő akaratjának cselekedésére*. Kétségen kivűl van tehát az, hogy az új testamentom' tanítása szerint a' sátán a' bálványimádó népek között kártékony befolyással van a' hibának 's véteknek terjesztésére, de azért távol van attól, hogy a' sátánnak valódi országot, rendes uralkodást tulajdonítana minden nem-keresztyéneken és nem-zsidókon, annyira, hogy őket kéje szerint vezethetné, 's minden rosszra kényszeríthetné. Mert való ugyan, hogy a' sátán hatalma (εξȣσια), vagy a' világ, setétség ellenébe tétetik az Isten' országának, 's úgy tekintetik a' sátán mint az Isten' országának nyilvános ellensége, de ország neki sehol sem tulajdoníttatik, 's az ő országáról (βασιλεια) sehol sincs emlékezet, kivévén Mát. 12, 26. összevetve Luk. 11, 18. De ezzel nem élhetünk mint bizonyító hellyel, mert itt Jézus a' zsidókkal vetélkedvén, tulajdon vélekedésekből vesz erősséget az ő megczá-

folásokra. A' sátán' országa tehát, ha ki e- zen kifejezéssel kíván élni, jelenti a' tudatlan 's erkölcstelen emberek' országát, kikre a' sátánnak épen azért van befolyása, mivel tudatlanok 's erkölcstelenek. Azt tanítja továbbá az új testamentom

3) Hogy a' sátán mint Isten' 's virtus' ellensége törekedett akadályoztatni a' keresztyén vallásnak, melly által az emberek megvilágosíttattak, megjobbíttattak, s' a' sátán' hatalmától felmentettek, — felállítását. Ezért mondja Jésus, hogy az ő czélja ellen dolgozik a' sátán a' gonosz emberek által Máté 13. 28. 's az ő tanításának befolyását az emberi szívre akarja akadályoztatni. Luk. 8, 12. Ide tartozik az is, hogy a' sátán Jézust mindjárt hívatalának kezdetében megkísértette, hogy feltett czéljától elvonná 's a' váltság' munkájának gátat vethetne, Máté 4, 1—11. 's ezen feltételében megcsalatkozván, azon mesterkedett, hogy Jézust a' legkínosb 's leggyalázatosb halállal ölné el Ján. 14, 30. 's Júdás által dühös ellenségei' kezekbe juttatá Ján. 13, 2. 27. Luk. 22, 3. Igyekezett továbbá a' többi tanítványait is elvonni Jézustól Luk. 21, 31. 's az apostolok' munkásságokat akadályoztatni, Csel. 5, 3: a' keresztyéneket a' pogányok' üldözéseik által vallásoktól elszakasztani, hogy így az Isten' országának vagy a' keresztyén anyaszentegyháznak felállítását megakadályoztatná. Ezen külső nyomorúságokat és szenvedéseket kell már érteni sokszor a' szent írásban em-

ljtett sátán' kísértésein 2 Kor. 2, 9—11. 1 Thes. 3, 5. Efé z. 6, 10—19. 1 Pét. 5, 8. 9. Ez volt czélja a' sátánnak, mikor hamis apostolokat 's tanítókát támasztott, hogy így a' keresztyén vallást az egyenetlenség által mindjárt csirájában elfojtsa 2 Kor. 11, 13—15. 1 Tim. 4, 1. Róm. 16, 17—20. Sőt csalóka csudák 's jelek (τεϱατα ψευδης) által is igyekezett a' keresztyén vallás' terjedését akadályoztatni, 2 Thes. 2, 9. De

4) A' keresztyén vallás' felállítása által lerontatott a' sátán' uralkodása az embereken. Azt mondja 1 Ján. 3, 8. *Azért jelent meg az Istennek Fija, hogy az ördögnek cselekedeit elrontsa.* Azt mondja Jézus Ján. 12, 31. *mostan kirekesztetik a' világnak fejedelme* (εκβληθησεται εξω scil. τȣ κοσμȣ) azaz, vég vettetik az ő hatalmának a' tudatlanokon 's istentelenekep a' keresztyén vallás' elterjedése által. — Következésképen

5) Nincs hatalma a' sátánnak a' keresztyéneken, nem csábíthatja őket vétekre, rajtok nem uralkodhatik, hanemha magok is hajlanak a' bűnre. 's csábításainak megnyitják füleiket. Azt mondja János apostol 1 Ján. 5, 18. *tudjuk, hogy valaki Istentől születetett, nem vétkezik, hanem hogy a' ki Istentől született, megtartja magát, és ama gonosz nem illeti azt.* Azt tanítja Jakab apostol is 4, 7: *engedjetek Istennek, álljatok ellene az ördögnek és elfut tőletek.* Itt *ellene állani az ördögnek* annyi, mint alávetni magát Istennek 's ragaszkodni hozzá a' hit és szent élet által. Világos tanítása Jakabnak;

hogy a' keresztyének' tulajdon kívánságaik is nem a' sátán által vonattatnak vétekre 1, 4.

De ezt lehetne itt felhozni ellenvetésűl, hogy az új testamentom' világos tanítása az, hogy a' sátán a' megjobbúlt lelkekben is támaszthat rosz gondolatokat. Igy 1 J á n. 3, 8. *a' ki bűnt cselekeszik, az ördögtől vagyon.* v. ö. 9. 10. v. Pál is állítja 1 K o r. 7, 5. a' keresztyén házasokról, megtartóztatván magokat, buja kívánságok ébrednek bennek, 's a' sátán' kísértésének teszik ki magokat. De ezen helyekből inkább az ellenkező értelem jön ki. Mert Jánosnál *bűnt cselekedni* (ἁμαρτιαν ποιειν) megelőzi ezt, *az ördögtől lenni* (εκ τε διαβολε ειναι); Pálnál is elsőbb a' buja kívánság' felébredése a' sátán munkásságánál. De több szent írásbeli helyek, mint J a k. 1, 14. Róm. 1, 21—32. G a l. 5, 19—21. a' bűn' forrását nyilván az emberben keresik.

Ha szinte tehát taníttatik az új testamentomban, hogy egy Júdást, Anániást a' a' sátán a' vétekre csábított, nem következik onnan, hogy a' kegyes keresztyéneket még ma is bűnre csábíthatná, sőt inkább úgy látszik, hogy nekie szintúgy mint az angyaloknak, Jézus' idejében olly munkássági hatóság engedtetett, melly a' keresztyén vallás' felállításával 's megalapításával elenyészett. És ha szinte következtethetjük is E f é z. 2, 2. (νυν ενεργυντες) 's más helyekből, hogy a' sátán most is minden időben bizonyos hatalmat gyakorol a' bálvá-

nyok' tisztelőjin 's istentelen embereken, világosan taníttatik, hogy a' keresztyéneken 's kegyeseken ezen hatalmokat többé nem gyakorolhatja. Sót még a' bálványozó nemzetekre csak annyiban terjed hatalma az új testamentom' tanítása szerint, ha, a' rossz kívánságok által sugallásainak szíveket megnyitják; nem is találtatik példa az új testamentomban, kivévén a' Júdás' esetét, a' hol a' sátánnak közvetetlen munkássága taníttatnék az emberi lelkekre. Sőt inkább ezen kísértés és csábítás bizonyos eszközök által történik, mellyek bizonyos gondolatokat ébreszthetnek, illyenek a' fösvénység, bújaság, kevélység, harag. — Jegyezzük meg azt is, hogy ezen erkölcsi munkásság sehol sem tulajdoníttatik minden gonosz lelkeknek, hanem csak azoknak fejedelmeknek a' sátánnak.

Minthogy már a' sátán' munkássága a' tudatlanokra 's erkölcstelenekre nézve nem ellene állhatatlan, sőt hihetőleg nem is eszköz nélkűli, mintha általa az értelmet alkalmatlanná tehetné az igaznak és jónak esmérésére, az akaratot tehetetlenné annak cselekvésére a' mit jónak esmert, 's minthogy továbbá a' megjobbult keresztyéneken hatalmát nem gyakorolhatja, következik, hogy a' maga bűnét senki a' sátánra nem tolhatja, rossz tettét a' sátánnal nem mentheti.

§. 151.

δ) A' sátán munkássága az emberi testre.

Az új testamentom a' sátán' erkölcsi munkásságán kivűl tulajdonít a' sátánnak és minden más dæmonoknak physicai tekintetben is munkásságot az emberre nézve, azt állítván, hogy a' gonosz lelkek a' Krisztus' idejében az emberek' testeiket elfoglalták, 's azokat nagy nyavalyákkal gyötrötték. A' gonosz lelkektől elfoglalt illyen betegek *daemoniacusoknak* (δαιμονιζόμενοι) neveztetnek.

De ezen daemoniacusokon vagy ördöngösökön mit kell érteni, hevesen vetekednek a' szent írás magyarázók. Sokan rajtok természetes betegeket, melancholicusokat, nehéznyavalyásokat, 's más nehezen gyógyítható betegségeket értenek, mások ismét a' szót tulajdon értelmében veszik.

Amazok, kik rajtok terhes betegeket értenek, a' következendő erősségekkel élnek:

1) A' görög profánus íróknál, Xenophonnál, Aristophanesnél ez a' szó δαιμονᾶν, κακοδαιμονᾶν dühösökről mondatik, Hippocrates is a' dæmoniacusokat (δαιμονιζομένοι) nyilván a' betegek közzé számlálja 's orvosságot is rendel számokra. De

2) Az evangyélisták' írásaikból is kitetszik, hogy a' daemoniacusokon betegeket, melancholicusokat kell érteni. Ugyan is Ján. 10, 20. ezen két kifejezések: *ördög van benne 's bolondoskodik* (δαιμόνιον ἔχει és μαίνεται) egy értelműeknek vétetnek.

A' daemoniacusok a' rendes betegekkel együtt említtetnek sok helyeken Máté 4, 24. Luk. 13, 11. Némelly helyeken a' mondatik: Jézus a' daemoniacusokat meggyógyította, a' kinek pedig gyógyításra van szüksége, az beteg. Márk 5, 15. nyilván említi, a' dæmoniacus eszéhez jött a' gyógyítás után (θεωρεσι τον δαιμονιζομενον σωφρονουντα). Jézus' ellenségei azt mondák felőle: eszétől eltávozott (ότι εξεστι) Márk 3, 21; a' 30-dik versben pedig: tisztátalan lélek van benne (πνευμα ακαθαρτον εχει).

3) Flávius Josephus, és a' régi orvosok azt mondják, használt a' dæmoniacusoknak bizonyos gyökerekből, kövekből 's fűvekből készült orvosszer. Flávius Josephus jelesen említ valami Baara nevezetű gyökeret, mellynek erejéről azt mondja, hogy a' beteghez értetvén, azonnal elűzte a' dæmont.

4) A' zsidók mindent, a' mit nem tudtak kimagyarázni, láthatatlan okoktól 's géniusoktól húztak le, így a' nehezen gyógyítható betegségeket a' betegek' testeket elfoglaló rossz géniusoktól.

5) Az evangyélisták említvén ezen betegeket 's gyógyításokat, úgy adják elő a' dolgot, mint történetírók, élnek a' közönséges szokásba vett kifejezésekkel, a' nélkűl, hogy vagy magyaráznák magát a' betegséget, vagy felőle a' magok' vagy a' Jézus' ítéletét felhoznák.

6) Nem volt a' Jézus' czélja, hogy a' vele egy időben élőket physicára vagy metaphysicára tanítsa, hanem hogy az erkölcsöt

jobbítsa. Mikor tehát a' dæmoniacusokról beszél, használja a' zidóknál szokásban lévő kifejezéseket, a' nélkűl hogy azt a' balvélekedést vagy maga hitte, vagy másokat abban megerősíteni igyekezett volna. — Itt épen úgy kell, azt mondják, gondolkodnunk, mint mikor beszélünk a' köznéppel a' holdkorságosokról, a' nap' felkeléséről 's leszállásáról, a' nélkűl hogy ezek közzűl valamellyiket hinnénk.

Azok pedig, kik a' szent írás' tanítása után hiszik, hogy a' Jézus' idejében a' gonosz lelkek némelly emberek' testeiket elfoglalták, a' következendő erősségekkel élnek:

1) A' dæmoniacusok magok bizonyítják, hogy őket gonosz lélek foglalta el. — De illyen emberek' bizonyítására alapíthatni e hitágazatot?

2) Az evangyélisták mondják, hogy a' betegekben a' dæmonok beszéltek, belőlök kimentek; innen hát következik, hogy a' dæmonok valósággal elfoglalták a' betegeket. — De erre ezt mondják: az evangyélisták azt adják elő, a' mit láttak, hallottak, a' nélkűl hogy a' történet' bírálásába ereszkedtek volna.

A' mi vélekedésünk szerint a' dolog ezen sark körűl forog: hitte e Jézus, hitték e az apostolok, hogy a' gonosz lelkek nyavalyákat okozhatnak az emberek' testeiben. Tagadhatatlan az új testamentom' tanítása szerint, hogy maga Jézus is ezen nyavalyákat a' gonosz lelkek' munkásságok-

nak tartotta, sehol sem mond ellen, még akkor sem, mikor meghitt tanítványival beszél, vagy mikor alkalmatossága lett volna is annak megczáfolására Máté 8, 28—32. 17, 19. 21. Luk. 10, 17—21. Máté 12, 28. 29. Az ő értelmét követték az apostolok is. A' ki már Jézust csalhatatlan mennyei tanítónak béveszi az új testamentom' tanítása szerint, tartozik valamint mindenben, úgy ebben is követni az ő értelmét, 's azt elfogadni, hasonlóképpen minden nehézségeket nem tudna is felfejteni.

A' mi már a dæmonok által a' Jézus' idejében megtörtént ezen elfoglaltatást, annak megengedését és czélját illeti, azokról az új testamentom után azt mondhatjuk:

1) A' sátán és a' többi rossz lelkek ellenséges indúlattal viseltetnek az emberek eránt, mellyet sokféleképen mutatnak ki.

2) Ki kellett ennek mutatódni különösen a' Jézus' idejében, a' mikor új időszak kezdődött, mellynek mindjárt kezdetében minden más időszakok felett ki kelle tüntetni rendkivűli módon. Hatalom adatott tehát ekkor (mellyel ezelőtt nem birtak, azután sem maradának birtokában) a' gonosz lelkeknek, hogy némelly emberek' testeiket elfoglalnák, 's nagy nyavalyákkal kínoznák.

3) Jézusnak és az ő tanítványinak, mint az ő biztosainak hatalom adatott, hogy ezen betegek' gyógyításokkal nyilván és szembe ötlőleg kimutatnák, hogy a' Krisztus' küldetésének czélja az, hogy *a' gonosz*

lelkek' hatalmát elrontsa. Hogy tehát Isten a' Jézus' idejében megengedte a' gonosz lelkeknek, hogy az emberek' testeiket elfoglalják, fontos és erkölcsi czél volt.

4) A' Jézus' küldettetésének nagy czélja semmi által sem érettethetik el bizonyosabban, mint illyen mindeneknek szemekbe ütlő rendkivűli megtörtént dolog által. Mert a' megtörtént dolog inkább hat az emberre, mint akármelly okoskodás.

§. 152.

c) A' dæmonologia' bírálatja.

Az újabb theologusok, kik a' sátán' lételét 's munkásságát kétségbe hozzák, háromféle, ú. m. a' philologiából, a' historiából és a' philosophiából vett erősségekkel szoktak élni.

1) A' philologiából vett a' leggyengébb kétség kivűl. Ennek alapja ez: hogy az új testamentomban a' rosz, vagy roszszat súgalló ember is neveztetik ördögnek (διαβολος), sátánnak mint Máté 16, 13. hol azt mondja Jézus Péternek: *távozzál el tőlem sátán.* Innen már azt következtetik, minden helyeket, mellyekben az ördögről, rosz lelkekről van emlékezet, magyarázni kell rosz emberekre, 's a' bennünk lévő bűnre 's a' bűnnek okaira. — Ez a' vélemény kevés kedvellőket talált, minthogy erőszakot tesz a' nyelven, 's a' helyes magyarázat' szabályainak ellene van. — Nagyobb része az újabb theologusoknak a' dæmonologiát inkább

2) A' historiából vett erősségekkel ostromolja, 's azt mint puszta leereszkedését Jézusnak és az ő tanítványainak a' zsidók' hibás vélekedésekhez, a' keresztyén vallásból is ki akarja küszöbölni. Ez az erősség ide megyen ki: a' fogság előtt készült ó testamentomi írásokban nincs emlékezet a' dæmonokról, hanem csak azokban, mellyek a' fogság után írattak. Ez arra vezet, azt mondják, hogy a' zsidók a' dæmonokról szólló tudományt nem isteni kijelentésből vették, hanem a' persáktól, egyiptusiaktól tanulták, kikkel a' fogságban összeköttetésben voltak. Innen egyszersmind következtetik azt is, hogy az új testamentomi dæmonologia nem számláltathatik a' kijelentésből vett tudományokhoz, hanem inkább azon hibás vélekedéseikhez a' zsidóknak, mellyeket Jézus és az ő apostolai pusztán magok' alkalmaztatásából hagytak meg.

Igaz ugyan, hogy az ó testamentomi írásokban rosz angyalokról emlékezet nincs, mivel még azon lelkek is, kik az embereket döghalállal, éhséggel 's más csapásokkal büntetik bűneikért, jó angyalok, vagy az Isten' követei Zsolt. 78, 49; de csakugyan nyomát találjuk a' babylóniai fogság előtt késsűlt munkákban is annak, hogy a' zsidók már a' fogság előtt is hittek rosz lelkeket. A' Jób' könyve' első részében említett sátánból ki nem indúlhatunk, mivel kétséges, valyon az a' sátán, a' kiről itt emlékezet van, nem a' jó angyalokhoz

tartozik e? Zak. 3, 1—9. 13, 2. és 1 Krón. 21, 1. összevettetvén ezzel a' mi van 2 Sám. 24, 1. szintúgy nem hozattathatik fel annak megmutatására, mivel úgy vélekednek sokan, hogy a' megnevezett könyvek vagy a' fogság alatt, vagy kevéssel azután írattak. De azért kétségen kivül van, hogy a' fogság előtt irt könyvekben is emlékezet van a' rossz lelkekről, nevezetesen ez a' szó *Azazél* (עזאזל) 3 Móz. 16, 8. 10. 26. nyilván rossz lelket (*κακοδαιμων*) jelent. Voltak ugyan ollyanok, kik az *Azazél* szót így akarták magyarázni: elmenő, elküldetett bak (hircus abiens, LXX *αποπομπαιος*, Vulg. emissarius. Symm. *απερχομενος* és *απολελυμενος*) ebből עז capra és אזל elment. De ellene van ezen magyarázatnak a) hogy a' megáldoztatandó barmok itt nem עזים hanem שעירים szóval tétetnek ki, azonban עז kecske (capra), nem pedig kecskebak (caper); b) Azazél és Jehova a' 8. v-ben egymásnak ellenekbe tétetnek mint két subjectumok, mellyeknek a' két bakok áldozatúl adatnak; c) a' 10. és 26. v-sekben a' bak, melly a' pusztába küldetik, nyilván megkülömbözteti a' pusztában lakó Azazéltól, kinek a' bak küldetik. Hihetőbb tehát ez a' magyarázatja az Azazél szónak: apostata mendax az arab szerint, vagy a' mint Spencer magyarázza: fortis abiens, ebből עזז erős volt, és אזל elment. Az első jelentvén, hogy erejére nézve, mint minden dæmon, meghaladja az embert; a' második, hogy Istentől elpár-

tolt. Mert ha az ő ártatlansági állapotjokban megmaradt angyalok neveztethettek עומדים עוים fortes stantes, az elestek neveztethetnek אולים עוים fortes abeuntes, vagy mint Júdás a' 6. v-ben szóll απολειποντες το ιδιον οικητηριον. De akármint magyaráztassék az Azazél szó, érteni kell rajta minden esetre rossz lelket, kinek a' nép bűnével megterhelt bak áldozatúl küldetett a' pusztába. Szintúgy שדים mellyről 5 Móz. 32, 17. emlékezet van, dæmonokat jelent, az összefüggés szerint, akár az arabból magyarázzuk: uralkodók (domini), akár a' zsidóból pusztítók (vastatores, απολυων Jel. 9, 11.) A' Saul' melancholiája 1 Sám. 16, 14. az Istentől küldetett gyötrő léleknek tulajdoníttatik. Hihetőleg 1 Kir. 22, 18—23. rossz lelket kell érteni azon lelken, a' ki kész volt hamis jövendőket mondani.

Minthogy tehát a' fogság előtt készűlt könyvekben is van szó a' rossz lelkekről, nincs okunk annak állítására, a' mit a' leereszkedés' (accommodatio) baráti védenek, hogy a' zsidók a' dæmonologiát az egyiptusiaktól 's chaldéusoktól vették által, annyival kevésbé, mivel nagy a' különbség a' Zoroászter' tudománya, a' görögök' 's egyiptusaik' véleményeik és az új testamentom' tanításai között a' gonosz lelkekről. De másképen is ezen állításnak „Jézus a' dæmonologiában a' zsidók' hibás vélekedéseikhez alkalmaztatta magát" ellene szólnak a' következendő okok:

a) Abból, hogy a' rosss lelkek' hivése megvolt a' zsidókon kivül más nemzeteknél is, épen nem következik, hogy azt mint babonát meg kellene vetni, mert a' keresztyén vallásnak sok más igazságait is feltaláljuk más nemzeteknél, 's még sem tartjuk azokat babonának.

b) Sehol sem olvassuk, hogy Jézus a' sátán' 's a' rossz lelkek' lételét kétségbe hozta volna, honnan tudhatjuk tehát, hogy puszta leereszkedés az, mikor a' sátánról 's a' rossz lelkekről beszélt.

c) Senki sem adta kielégítő okát mind eddig annak, miért kímélte Jézus a' zsidók' ezen tévelygéseket, miért nem mondott annak nyilván ellene, ha nem volt meggyőződve a' gonosz lelkek' lételekről. Hiszem sokan a' zsidók között, mint a' szadducéusok, sem jó, sem rossz lelkeket nem hittek, meggyőződéseket nyilván vallották világi szerencséjek' veszélyeztetése nélkül. De nem is figyelmezett arra Jézus, mi kedves, mi nem a' zsidóknak, mikor az igazságról volt kérdés. Mihez ragaszkodtak a' hatalmas fariséusok inkább mint az ő ősi hagyományaikhoz, még is hevesen ellentmonda azoknak Jézus, épen úgy, mint a' szadducéusok Máté 15, 1—14.

d) Az apostolok gyakran beszélnek a' sátánról, nem csak azon leveleikben, mellyeket zsidó-keresztyénekhez írtak, hanem azokban is, mellyeket a' pogány vallásról a' keresztyén vallásra általtértekhez intézték, még pedig olly komolysággal, olly

határozottan, hogy meggyőződéseket nem hozhatjuk kétségbe. Pál apostol az efézusiakhoz írt levelében, kiket ördögi mesterségekért megtámadott, kiknek bűbájos könyveiket elégette, Csel. 19, 19. másként fejezte volna ki magát a' sátánról, ha lételéről kéteskedett volna. De nem is az exegesisből és históriából, hanem inkább

3) A filozofiából vétetett okoknál fogva folyamodnak az újabb theologusok a' leereszkedési véleményhez, azt hivén, hogy megmutathatják hogy egy ollyan valóságnak létele, a' millyennek tartatik a' sátán, meg nem állhat sem physice, sem erkölcsileg. Okaik ezek:

a) Nem lehet feltenni, hogy Isten, a' fő szentség teremtett volna ollyan valóságokat, kik ellenállhatatlanúl a' rosszra hajtatnak, következésképen soha meg nem javúlhatnak. De az új testametom' tanítása szerint a' dæmonok eredetiképen jóknak teremtettek, van tehetségek a' jóra, következésképen meg is javúlhatnak.

b) A' sátán' munkássága az emberre, elrontaná az ember' szabadságát. — De ez az erősség kelletinél többet bizonyít, mert ebből következnék, hogy akármelly kivűlről reánk ható munkásság szabadságunkat veszedelmeztetné.

c) Ellenkeznék az Isten' bölcsességével egy ollyan általjában gonosz valóságnak létele, mert annak teremtésében bölcs czéljai Istennek nem lehettek. — Úgy lenne ereje ezen okoskodásnak, ha a' sátán' gonoszsá-

ga szükséges és kikerülhetetlen volna, 's a' vétek az ő rendeltetése. De a' szent írás' tanítása szerint van tehetsége a' sátánnak a' jóra, és így az ő rendeltetése, valamint azon embereké, kik tehetségekkel visszaélnek a' rosszra, a' jó, nem pedig a' vétek. De miért engedi meg Isten, hogy az erkölcsi valóságok között légyenek ollyanok is, kik rendeltetésektől elhajolván csupán csak gonoszt cselekesznek, nem tudjuk. Talán azért, hogy ez által az erkölcsi valóságok eleibe tüntettessék a' vétek' rútsága, 's az ebből rájok háramló nyomorúság.

d) Nem lehetne megegyeztetni az Isten' jóságával, hogy egy ollyan hatalmas rosz indulatú léleknek megengedné, hogy az embert a' bűnre elcsábítsa, 's olly számtalan erkölcsi 's természeti rosszaknak oka légyen. — De az úgy nevezett eset sátán nélkül is megtörténhetett volna, különben is ezen ellenvetés a' sátán' csábításáról 's munkásságáról kelletinél feljebb tekert hibás képzet, melly az új testamentomban elő nem fordúl. 'S ha megengedjük is, hogy a' sátán bűnre ingerli az embereket, ezen csábítások, mivel olly sok emberek' virtusgyakorlók, nem meggyőzhetetlenek, 's egyesülteknek kell lenni azoknak minthogy a' sátánnak eszköz nélküli munkája sehol sem taníttatik, a' bűnre hajtó közönséges természeti ingerekkel.

e) A' gonosz lelkekről 's a' sátánról szóló tudomány tulajdonképen keleti dualismus, melly az Isten' helyes fogatjával

nem fér össze. — De a' mit az új testamentom tanít a' daemonokról 's a' sátánról, távol van a' dualismustól. Mert az úgy adja elő a' sátánt és a' gonosz lelkeket, mint Isten' teremtéseit, kik ótóle függnek, reszketnek, 's ha szinte tulajdonít is nekik a' szent írás hatalmat, azt mondja, hogy az keskeny határok közzé van szorítva. Azonban a' dualismus épen úgy nem teheti gyanússá előttünk a' rosss lelkek lételeket, mint a' jó Istenét, mert ez származott az ok' és okozat' törvényének, mellyből az Isten' lételét is szoktuk mutogatni, helytelen alkalmaztatásából.

f) A' sátán úgy adatik elő egy részről mint nagy hatalmú lélek, más részről mint a' kit puszta szóval, bűbájos formulákkal, füstöléssel el lehet kergetni. — Ez az ellenvetés nem nyomja az új testamentomban előjövő tanítást a' gonosz lelkekről.

g) A' rossz lelkekről szóló tudomány sok babonának, ú. m. boszorkányságnak, ördögi czimboráskodásnak 's a' t. szülő annya. De azon hamis képzetek, mellyekből származik a' babona, nem találtatnak az új testamentomban, azonban a' legjobb, leghelyesebb is ki van tétetve a' visszaéléseknek. Az Isten' ideája szülte a' bálványimádást, az astronomia az astrologiát. Csendes pihenés azon nagy férfiak' hamvainak, ha bár néhányszor buzgóságoktól a' határon túl ragadtattak is, kik (Spee, Cartésius, Becker hollandus nyelven ezen czímű könyv: a' megbájolt világ' (mundus

fascinatus) írója, Thomasius a' XVII. Farmer, Semler, és mások a' XVIII-dik században) tudós írásaikkal, hálátlansággal jutalmazott törekedéseikkel, a' babonának setét fellegeit eloszlatni, 's a' természetet a' jó és bölcs Isten' mívét, eddig a' boszorkányokkal frigyben álló gonosz lelkek' dühöngéseiknek csatapiaczát, az Isten' malasztjának helyévé változtatni igyekeztek.

h) Ez a' gondolat: „egy olly igen hatalmas 's ravasz ellenség mint a' sátán szűnetlenűl ólálkodik a' virtus után" a' jobbúlási kedvet és szándékot megcsökkenti, az istentelennek pedig megnyugtató mentségűl szolgálhat. — De ezen ellenvetésnek alapja az a' hamis 's kelletinél keményebb képzet a' sátán' erkölcsi munkásságáról, mellyet az új testamentomból bebizonyítani nem lehet. 'S ha szinte megengednénk is hogy elcsüggeszt némellyeket az a' gondolat: „a' sátán szüntelen lest hány a' jóra törekedő embernek" ellenben ez másokat kettőztetett vígyázásra ébreszthet, hogy magokat az úgy nevezett erőtlenségi búnöktől is megtartóztassák.

i) A' sátán úgy adattatik elő mint lélek, a' kinek nincs érzéki teste 's még is rabja az indúlatoknak 's kívánságoknak. Az indúlatoknak 's kívánságoknak fészkek az emberben a' test, és így az indúlatokat 's kívánságokat a' sátánban gondolni sem lehet. — Az új testamentom nem is állítja, hogy volnának a' sátánban a' testből származó indúlatok, hanem csak emberek e-

ránti gyűlölség, vágy az uralkodásra, 's törekvés a' rossz' előmozdítására. — Hogy a' lelkekben nem volna helyek ezeknek, nincs megmutatva. Más eset volna ha tanítaná az új testamentom, hogy a' sátán haboz a' jó és rossz között mint az ember, mellynek oka az, hogy a' test a' lélek ellen törekedik. De a' szent írás ezt nem állítja, hanem azt hogy a' sátán a' rosszat tette egyedűli tárgyává törekedésének. — De

k) Legnagyobb fontosságú ez az ellenvetés, a' sátán fogatja logicai ellenmondást foglal magában, és így az még csak nem is gondolható. Illyen ellenkezések: A' sátán esmeri az Istent és az ő hatalmát, törekedésének jó végét nem reménylheti, még is Istennek szűnet nélkűl ellensége. Nagyobb bélátással bír mint az emberek, még sem esmeri gonoszságának nevetséges és veszedelmes voltát, vagy ha megesmeri is, megjobbúlni nem akar. És így a' sátánban az esméret és akarat ellenkezésben vagynak egymással. — De az új testamentom sehol sem állítja, hogy a' sátán törekedésének hijábavalóságát nem esmérné Jak. 2, 19. 's hogy ő törekedésében örökre megmaradna. De ha tanítaná is azt, az által lenne megfoghatóvá, hogy a' sátán lépcsőnként hága az erkölcstelenség' felsőbb fokára, 's tudván hogy nem mentheti magát, mint az ember a' testiség' ingereivel, az Isten' változhatatlan szentségétől bocsánatot nem reménylhet, kétségbeeséséből Isten eránti ellenségeskedését tovább is foly-

tatja, bár tudja is, hogy végtére csakugyan meg fog bukni. Azt se lehet mondani, hogy a' nagyobb értelmi tehetséget, a' millyennel bír a' sátán, és az erkölcsiképen megromlott akaratot nem lehetne összeegyeztetni. Mert bár melly nagy légyen is a' véges valóságokban az értelmi tehetség, nincs felette a' hibázhatóságnak, és így az erkölcsi hibának is vagy véteknek. De nem az történik e meg gyakorta az emberekben is, hogy a' kik másokat felülmulnak értelmi tehetségekre nézve, meghaladnak másokat az erkölcstelenségben is, 's hogy ne lehetne ez meg a' sátánra nézve is.

Ezen okoknál fogva, jóllehet nem olly ellenmondhatatlanok, mint első tekintettel látszanak, tagadják sokan a' gonosz lelkek' és a' sátán' physicai lételét. Mások pedig, kivált a' Kánt' elveit követő theologusok külömbséget tévén a' sátán physicai és erkölcsi létele közt, úgy tekintik a' sátánt, mint az emberi okosságból származó ideát, melly előadja az erkölcstelenség' fő mértékét, vagy legnagyobb távolygásunkat erkölcsi rendeltetésünktől, 's ellenébe teszik azt az Isten' Fija,' vagy az Istennek általjában tetsző emberiség' ideájának. Ammon úgy vélekedik, hogy a' dæmonologiából csak az a' két fő igazság tartozik a' vallásra: a) a' sátán esmérte az igazságot, de attól eltávozott 's bűnbe esett, Ján. 8, 44. 1 Ján. 3, 8. b) Jézus a' keresztyén vallás által megszabadította az embereket a' sátán' hatalmától Ján. 12, 31. 1 Ján. 3, 8.

B) Az első pár ember' teremtetéséről.

§. 153.
Az ember' állató részei.

Az Istentől létre hozott értelmes valóságok' legalsó lépcsőjén áll az ember, a' ki mind a' józanokosság', mind a' szent írás' tanítása szerint két különböző részekből, ú. m. testből és lélekből áll.

A' szent írás az emberben az érzékek' alá eső testet (*σαρξ*, בשר; *σωμα*, *σκηνος*, עפר גויה,) a' lélektől (רוח *πνευμα*; נפש, spiraculum, *ψυχη*) mint az erő' és munkásság' két különböző principiumait megkülömbözteti. Azt mondja a' Predikátor: *a' por földé lész, a' mint az előtt volt, a' lélek pedig megtér Istenhez, a' ki adta volt azt*, 12, 9. Jézus pedig így szól: *Ne féljetek azoktól, kik a' testet megölik, a' lelket pedig nem ölhetik meg; hanem inkább féljetek attól, ki mind a' lelket, mind a' testet elvesztheti a' gyehennába*, Máté 10, 28.

Pál apostol némelly filozofusokkal együtt, ha egyébiránt ez nem puszta beszédbővítés (amplificatio sermonis, pleonasmus), az emberben hármat külömböztet meg, ú. m. a' testet (*σωμα*), a' lelket, melly az élet' principiuma (*ψυχη*, anima), és az okoskodó lelket (*πνευμα*, animus), 1 Thes. 5, 23. és Zsid. 4, 12. A' test az éltető lélekkel együtt teszi a' külső embert (*ὁ εξω ανθρωπος*). Az éltető lélek' fő ereji: az értelem, a' kívánó- és az érző-tehetség, mellyek

más alsóbb teremtésekkel is közök kissebb vagy nagyobb mértékben. Az okoskodó lélek, melly a' látható teremtések között csak magának az embernek sajátja, teszi a' belső embert (ὁ ἐσω ανθρωπος); ennek fő ereji, az okosság, az akarat, és lelkiesméret.

Hogy az emberi test a' nemzés által származik, közönséges vélekedés; de a' lélek' eredetére nézve a' vélemények eleitól fogva külömbözők voltak. Ezek közt megérdemli az említést a' præexistentianismus, creatianismus és traducianismus.

1) A' præexistentiánusok azt állították, hogy Isten a' teremtéskor az első vagy hatodik napon egyszerre teremtette meg a' minden azután leendő emberek' lelkeiket. Nevek onnan van, mivel a' léleknek a' test' származása előtt tulajdonítottak lételt (præexistentia, προυπαρξις). Illyen értelemben voltak a' rabbinusok, hozá tévén, hogy ezen lelkek egy mennyei tárban (אוצר), mellynek neve Guf, tartózkodnak, a' honnan Istentől küldetnek alá a' testekbe azoknak foganzásokkor. Nyomát keresték ezen véleménynek Ésa. 42, 5. 57, 16. Jób 12, 10; holott pedig ezen helyekben csak az a' közönséges gondolat foglaltatik: Isten a' lelkek' teremtőjök, és az élet' adója. Bizonytalan az is, taníttatik e Jób 1, 21. és Zsolt. 139, 14. 15. hogy a' gyermekek' lelkeik születések előtt a' föld alatti Hadésban együtt tartózkodtak; mert mind a' két helyen nem annyira a' lélekről mint a' testről van szó.

Más præexistentiánusok, mint Plátó, Philo 's ő utánnok Justinus mártyr, Theodorétus, Origenes úgy hitték, hogy a' lelkek az æ-therben, az égben tartózkodnak, a' honnan vagy szabad tetszés szerint jőnek alá az emberi testekbe, vagy pedig kénytelenségből, hogy azokban bűneikért lakoljanak. De ez a' vélekedés szintúgy bizonytalan, mert születés előtti létünkre nem emlekezünk, 's az emberi lélek' fejlése a' testével együtt aprónként történik. Azonban ha szabad tetszés szerint jőnek alá a' lelkek az emberi testekbe, szabadságunk' ezen munkájáról tudnunk kellene valamit; ha pedig büntetésűl, emlékeznünk kellene születésünk előtt elkövetett bűneinkről.

2) A' creátiánusok úgy hiszik, hogy Isten a' test' foganzásakor teremti hozzá a' lelket. Igy Aristoteles, Ambrosius, Hieronymus, a' XVII-dik században Calixtus, és Musæus; 's némellyek meg akarták határozni azt is, hogy a' lélek' egyesűlése a' testtel a' foganzás után 40 napok múlva történik. Pelágius is ezen véleményt pártolá, hogy általa az eredendő bűn' terjedését a' maradékra megczáfolná: De ezen állítás szerint az Isten' teremtő ereje az emberi indúlatoktól 's ösztönöktől függene; de még nehezebb lesz védeni ezt a' véleményt, gondolóra vévén, hogy sok emberekben alig találtatik valami szikrája a' lelki tehetségeknek. — Többen találkoztak ollyanok

3) Kik azt állították, hogy a' gyermek a' nemzéskor szülőjitől veszi mind testét,

mind lelkét, mert ez alapja az eredendő bűn' áltszállásáról szóló hitágazatnak. De nem tudtak azon megegyezni, a' lélektől származik e a' lélek, vagy a' testtől, 's micsoda része van benne külön-külön minden szülének. Mivel már ezen vélemény' kinyomására ezzel a' kifejezéssel éltek: a' lélek származik per traducem (tradux=általhúzó, subst. homlító vessző) ezen vélemény baráti Traduciánusoknak neveztettek. Ezt a' vélekedést erősíti minden földi teremtéseknek hasonlóságok, az eszmélet' 's lelki erőknek lassanként történő fejlések, 's az a' tapasztalat, hogy a' szülék' lelki tehetségeik gyermekeikre is gyakran áltmentek. Ezen vélekedés' közönséges elterjedésének akadályúl szolgált leginkább, hogy általa a' lélek anyaggá alacsonyíttatik. A' Zsid. 7, 10. is ezt a' véleményt bizonyítaná, ha ez nem a' mások' véleményéből húzott okoskodás (argumentum ad hominem, κατ' ανθρωπον) volna.

§. 154.

Az Isten csak egy pár embert teremte.

Literatura l. a' 139-dik §.

Hogy az embert is Isten teremtette, meggyőződik róla az okosság azon okoknál fogva, mellyek által vezéreltetik annak hivésére: Isten e' világnak teremtője. Istent gondolni az ember' teremtőjének sokkal könnyebb, mint az ő előállását természeti okokból magyarázni. Ugyan is, ha a' mi földtestünk embereket hozott elő hajdan,

a' mint sokan vélekedtek, azt tudakozhatjuk, hogy és mikor vesztette el a' mi földünk ezen jeles erejét? A' józanokosság ugyan erről, valyon Isten eredetiképen egy pár embert vagy többeket teremtett e, semmi bizonyost nem határozhat; mindazáltal hajlandóbb az elsőnek elfogadására. Mert értelmünk' törvénye szerint az okokat nem kell szükség nélkűl sokasítani; már pedig egy pár ember az emberi nemzet' elszaporodásának kimagyarázására elégséges. Minden emberek csak egy fajt (species) tesznek, jóllehet színekre, külső alakjokra nézve egymástól külömböznek. De ugyanazon csira vehetett fel különféle módosítást; azonban ezen különféleséget a' más meg más égaljból külömböző élet' módjából is kimagyarázhatjuk. Hogy mehettek által Ázsiából az emberi nemzet' bölcsőjéből Amerikába és a' déli Szigetekbe az emberek? határozottan a' kérdésre nem felelhetünk; de ezek egymással a' hajdan korban egyesűlve lehettek.

Az egész emberi nemzet' származása azon egy pár embertől nagy fontosságú a' hittudományban, az eredendő bűn és a' váltság' munkáját előadó hitágazatok miatt. Ezen alapúl az emberek' költsönös szeretetek, vagy a' cosmopolitismus, minden emberek' egyenlőségek Isten előtt, és minden embereknek ugyanazon egy rendeltetések.

Hogy a' régi zsidók egy pár embertől húzták le az egész emberi nemzet' erede-

tét, világos az ó testamentomi apocryphus könyvekből Tób. 8, 6. Bölcs. 7, 1. 10, 1. de tanítja ezt mind az ó, mind az új testamentom. Bruns ugyan egy értekezésében, melly a' Paulus új Repertoriumának II-dik részében foglal helyt, be akarta bizonyítani, hogy a' Mózes' első könyvében minden embereknek származások egy pár embertől nem taníttatik, azt hozván fel erősségűl, hogy 1 Móz. 1, 26. 27. az Ádám szó közös név (nomen appellativum vagy collectivum) 's embert jelent közönségesen.— De nem is onnan kell ezt megmutatni, hanem 1 Móz. 2, 21—25; hol nyilván taníttatik, hogy Isten eredetiképen egy pár embert teremtett; először Ádám teremtetett, azután nyert magához hasonló társat. De még világosabb ennél 1 Móz. 5, 1—3. Az első és második versben csak annyi foglaltatik, hogy Isten teremte embert, férfiat és asszonyiállatot, a' harmadikban mondatik, hogy Ádám 130 esztendős volt mikor Sethet nemzette, a' következő versekben maradékai is előszámláltatnak; itt hát az Ádám szó tulajdon név (nomen proprium). Megtetszik ez továbbá 1 Móz. 3, 20. a' hol Éva minden élők' anyjának (אם כל־חי) neveztetik. Az új testamentomban is ez taníttatik Máté 19, 4. Róm. 5, 12. köv. 1 Tim. 2, 13, Pál apostol világosan mondja: *Isten az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette.* Csel. 17, 26.

Nincs szükségünk ezek szerint a' Peyrere Izsák' véleményére, a' ki ezt akarván

bebizonyítani, hogy már Ádám előtt is voltak emberek a' 1 Móz. 1, 27. versét magyarázza az Ádám előtt teremtetett törzsök szüléjikre a' pogány nemzeteknek, a' 1 Móz. 2, 7. versét pedig Ádámnak a' zsidó nép' törzsök attyának teremtetésére. Hogy pedig kellett lenni a' világ' minden részeiben embereknek az Ádám' idejéig, a' Róm. 5, 13. akarja megmutatni, értvén ezen kifejezésen: *a' törvényig* (μεχρι νομs) az Ádámnak adatott törvényt, és nem a' Mózes' törvényét. Szintollyan alaptalan az Irwing' véleménye is, melly szerint csak annyiban lehetne az emberi nem' törzsökattyának tartani Ádámot, a' mennyiben csak maga menekedett ki azon nagy vízözönből, mellyben minden más emberek bele vesztek.

Az első pár ember' teremtetése módjáról az új testamentomban semmit sem találunk; de azon kifejezésekből, mellyek ott az első ember' teremtetéséről előfordúlnak, mint πλασσειν, κτιζειν, ποιειν annyi következik, hogy az első ember Istentől csudálatosan, nem a' természeti erőknek munkásságok által teremtetett. Pontosabb tudósítást találunk arról a' Mózes első könyvének első és második részeiben: de a' mellyet az újabb theologusok nem megtörtént dolognak, hanem az ember' eredetéről költött philosophemának kívánnak tartatni, a' következő okoknál fogva: 1) hasonló anthropogoniákat találunk más régi nemzeteknél, és így azon hagyományoknak ere-

detek emberi, nem pedig kijelentési. b) a' paradicsom az első ember' lakhelye nem egyéb mythusnál. c) az asszony' alkottatása a' férfi oldalcsontjából poétai költemény, melly tulajdonképen vétetvén, Istenhez illetlen, de az Adám' teste' természeti alkatjával sem fér össze. d) végezetre Mózes két egymással ellenkező documentumokat használt a' mint már feljebb a' 139. §-ben említtetett. Mert 1 Móz. 1, 11. 12. elébb volt fű, plánta, mint ember; a' 2-dik rész 5-dik verse szerint elébb volt az ember mint a' paradicsom fájival együtt. Továbbá az I. rész 26. és 27-dik versei szerint a' férjfi és az asszonyiállat egyszerre teremtettek, a' II. rész' 7. 's következő versei szerint az asszonyiállat a' férfi után hozatott létre. De elhárúl ez az ellenkezés, melly az 1, 11. 12. és a' 2, 5. versei között látszik lenni, ha a' 2-dik rész' 5-dik versét így magyarázzuk: így állottak elő az ég és föld, midőn azokat Isten teremtette. Igy állottak elő a' föld' és mező' minden plántáji, a' mellyek (pótold ki אשר) az előtt még nem voltak, az előtt még nem csiráztak; ezek előállottak, jóllehet (כי quamquam, mint 1 Móz. 8, 21. 2 Móz. 13, 17.) nem esett még eső a' földre, 's nem volt ember a' ki a' földet mívelné. Az értelem tehát ez: plánták és fák, mellyek az előtt nem voltak, kezdtek nevekedni, nevekedéseknek mostani közönséges feltételek ú. m. eső és mívelés nélkűl. Mindazonáltal további nevekedésekre szükséges volt az eső, 's bizonyos tekintet-

ben az ember, mellyre való nézve a' 6-dik v. eső lett csak hamar a' teremtés után, 's ember is teremtetett a' ki a' földet mívelné, 7-dik v. A' mi pedig az I. rész' 26. 27. verseinek ellenkezését a' II. rész 7. 's köv. verseivel illeti; itt se lesz ellenkezés, ha meggondoljuk hogy az első részben közönségesen van szó az ember' teremtetéséről, a' második részben az is, melly renddel ment ez végbe, előadattatik.

Egyébiránt az ember' teremtetése' históriájából a' Mózes' előadása szerint ezen két czikkely tartozik a' vallásra: 1) az ember Isten' teremtése, látható része a' test, földi eredetű; láthatatlan része pedig a' lélek, isteni eredetű; 2) a' férfi és asszonyiállat között a' legszorosb összeköttetés van, melly által kölcsönös szeretetre 's egymás' felsegéllésére köteleztetnek. Eféz. 5, 13. 30—33.

§. 155.

Az Isten' képéről, mellyre az első emberek teremtettek 's azoknak eredeti vagy ártatlansági állapotjokról.

Literatura.

Körner (J. Gottfr.) diss. historico-theol. de imagine divina. Viteb. 1768.

Cotta (I. Fr.) diss. de rectitudine hominis primæva. Tüb. 1753.

Junge in s. theol. u. philos. Aufsätzen. 2 St. 1. Abh.

Schott (Heinr. Aug.) comment. qua na-

tio cognationis Dei hominumque in libro Genes. expressa indagatur. Jena 1813.

Azt mondja az írás; Isten az embert az ő képére teremtette. Ugyan is így szól Isten, midőn az ember' teremtéséhez fogna: Teremtsünk embert a' mi ábrázatunkra 's hasonlatosságunkra 1 Móz. 1, 26; a' 27-dik versben pedig e' mondatik: *Teremte azért Isten embert az ő képére, az Istennek képére teremté azt.* Ezen két szó: *kép* (צלם εικων, imago) 's *hasonlatosság* (דמות, ὁμοιωσις, similitudo) nem különböző, hanem ugyanazon egy dolgot jelenti, még pedig a' leghasonlatosb képet (imaginem simillimam). — De miben állott az Isten' képe, mellyre az első pár ember teremtetett, a' tudósok nem egyformán értik.

Voltak ollyanok, kik azt keresték az emberi test' deli méltóságában, és a' főnek az ég felé emelkedett állásában, mellyet így tesz ki Ovid. Metam. I, 84—86.

Pronaque cum spectent animalia cætera terram;
Os homini sublime dedit, cœlumque tueri
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Illyen értelemben voltak a' IV-dik században az audiánusok vagy anthropomorphiták (97. §.) és sok újabb theologusok. De Istennek teste nincsen, és így ebben nem állhatott az Isten' képe.

Mások, mint a' sociniánusok és árminiánusok helyzik azt az állatokon és más teremtett dolgokon való uralkodásban, 's

azoknak haszonra fordításokban; minthogy ez a' kifejezés: *teremtsünk embert a' mi ábrázatunkra 's hasonlatosságunkra*, a' következőkkel magyaráztatik: *és uralkodjék a' tengernek halain, az égen repeső madarakon, a' barmokon és mind az egész földön, és a' földön csúszó mászó minden állatokon.* — Igaz ugyan, hogy a' genesis' írója ezen uralkodást az állatokon az Isten' képéhez számlálja, de minthogy az ember csak annyiban alkalmatos ezen uralkodásra, a' mennyiben józanokossággal bír, 's minthogy a' szent írás az Isten' képét más értelemben is veszi, az Isten' képén érteni kell:

Az ember' méltóságát a' több földi teremtések felett. Ez már az ember ölés' tilalmának oka 1 Móz. 9, 6: *a' ki az embernek vérét kiontja, ember által ontassék ki viszont annak vére, mert az ő ábrázatjára teremtette Isten az embert*, melly szent irásbeli helynek értelme, a' mint az összefüggés mutatja, ez: az emberek az oktalan állatokat ölhetik, hasznokra fordíthatják, de az embert megölni nem szabad, mert ő azoknál méltóságosb teremtés.

Ez az Isten' képe, vagy pedig az ember' méltósága a' többi teremtések' felett magában foglalja már:

1) Az értelmet vagy okosságot, mivel ez az a' mi az embert a' földi teremtések' urokká 's Istenhez hasonlóvá teszi.

2) Az uralkodást a' földi teremtéseken, 's ezeknek használásokat, mivel az Isten' képe a' genesisben ezzel magyaráztatik.

3) A' feddhetetlen és szent életet.—Hogy ez is az Isten' képéhez tartozzék, megtetszik 2 P é t. 1, 4: *az isteni természetnek részesei lészünk, kimenekedvén a' romlottságból, melly a' kívánság által vagyon e' világon*; azaz, az Isten' képét akkor hordozzuk válóban, ha lemondunk a' vétkes kívánságokról, vagy a' mi ezzel egyre megy: ha szent életet élünk. — 'S ezeket foglalja már magában az Isten' képe, s z é l e s b é r t e l e m b e n vétetvén az.

De ezt a' kifejezést: *Isten' képe*, szorosb értelemben is szokták venni a' theologusok, úgyhogy jelentse azon tökéletességeket, mellyekkel az első pár ember az é p s é g' vagy á r t a t l a n s á g á l l a p o t j á b a n (status integritatis, seu innocentiæ) bírt, de a' mellyeket az eset által elvesztett.

Az emberi nemzet' törzsök szüléjinek eredeti, épségi vagy ártatlansági állapotjokról azt tanítják a' theologusok:

1) T e s t e k r e n é z v e: testek nem csak tökéletes egésséggel bírt, 's annak tulajdonságai olly tökéletes egyarányúságban voltak, hogy azokon az okosság uralkodhatott (æquale temperamentum qualitatum corporis), hanem még ezen részekre nézve is halhatatlanok voltak (possibilitas non moriendi).

2) L e l k i t e h e t s é g e i k r e n é z v e: Helyesen esmérték az Istent, 's az ő akaratját vagy kötelességeket (ratio recta, sapientia concreata, sapientia in spiritualibus), az Istent tulajdon tehetségekből min-

denek felett szerették, 's ezen szeretetből az Isten' parancsolatait (kötelességeiket) teljesítették (liberum arbitrium, justitia vel sanctitas concreata), mellyet a' heidelbergi catechismus a' VI-dik kérdésre felelvén, így ad elő: „Isten az embert jóvá és az ő hasonlatosságára teremtette; azaz, felékesítette őtet igazsággal és szentséggel, hogy az ő teremtő Istenét igazán megesmérné, szíve szerint szeretné.“

A' mit a' theologusok az emberi nemzet' törzsök szüléjinek épségi vagy ártatlansági állapotjokról 's tökéletességeikről tanítanak, az új testamentom' tanításával egyezik, a' józanokosság pedig hihetőnek találja.

Azt mondja Pál apostol Róm. 5, 12. *egy ember által jött bé a' világra a' bűn, és a' bűn által a' halál.* Innen tehát következik:

a) Hogy az ember míg nem vétkezett, testére nézve halhatatlan volt; mert a' halál a' bűn' büntetése. De ezzel nem akarja mondani a' szent írás, hogy a' halhatatlanság az emberi testnek természetére tartozott, vagy hogy az részekre nem oszolhatott (impossibilitas moriendi); hanem az Isten' szabados kegyelmességéből az ember' élete, megmaradván ő az ártatlanság' állapotjában, félbe nem szakasztatott volna (possibilitas non moriendi). De ez sem következik az apostol' tanításából, hogy az ember nem vétkezvén, mindenkor ezen föld' lakosa maradt volna. Mert történhetett, sőt valósággal is történt volna ugyanazon apostol' tanítása szerint 1 Kor. 15, 50. 51.

valamelly változás az emberi testen áltköltözésekor egy boldogabb életre, de különböző azon borzasztó változástól, melly most mindnyájunkat érdekel a' bűnért, 's halálnak neveztetik. De a' Pál apostol' feljebb felhozott szavaiból az is követik:

b) Hogy az első ember egy ideig magát a' bűntől eltartóztathatta. De ez csak úgy történhetett meg, ha Istent, 's a' maga kötelességeit helyesen esmérte, 's bírt tehetséggel annak teljesítésére, a' mit jónak 's helyesnek esmért.

De más tanításaiból is kilátszik Pál apostolnak, hogy az Isten' képe az Isten' esméretében es a' szent életben állott. Azt tanítja az új testamentom, a' keresztyén vallás által az Isten' képére újíttatunk meg, melly áll az Isten' esméretében és a' valóságos szent életben. Úgyde az Isten' képe, mellyre a' keresztyén vallás által megújíttatunk, nem lehet különböző az Isten' azon képétől, mellyre teremtettünk, és a' mellyet az eset által elvesztettünk; és így ennek is az Isten' esméretében és a' feddhetetlen életben kellett állani.

Hogy az Isten' képe, mellyre megújíttatunk a' keresztyén vallás által, az Isten' esméretében áll, tanítttatik Kol. 3, 10: [1]) *Öltözzétek fel amaz új embert, melly megújíttatik az esméretre, annak ábrázatjára a'*

---

[1]) Kolos. 3, 10: *ενδυσαμενοι τον νεον (= ανθρωπον), τον ανακαινυμενον εις επιγνωσιν, κατ' εικονα τυ κτισαντος αυτον.*

Ki teremtette azt. Hogy pedig az az Isten' képe áll a' szent életben taníttatik Eféz. 4, 24: [2]) *Öltözzétek fel amaz új embert, melly Isten szerint teremtetett az igazságra és a' valóságos szent életre. Igazság* (צדקה, δικαιοσυνη) tesz: kegyességet.

A' mit Pál apostol az eddig mondattak szerint az első pár ember' tökéletességeiről tanít, a' józanokosság nem csak lehetőnek, hanem hihetőnek is találja. Mert ha-szinte nem engedheti is meg azt, hogy a' halhatatlanság az emberi test' tulajdonsága lehetne, de nem talál abban semmi képtelenséget, hogy Isten az embert kegyességének jutalmáúl, nem azon fájdalmas és bódító megoszlatási úton vezetné által az örök boldogságra, mellyet halálnak nevezünk. — Hogy pedig a' józanokosság ezen általmenetel' módját elő nem adhatja, nem következik annak lehetetlensége, mert azt sem tudjuk, hogy megy által a' testtől a' halálban elvált lélek az örökkévalóságba.

Szintúgy lehetetlennek esméri az okosság, hogy az első emberek mindjárt teremtetésekkor természetté vált bölcseséggel és szentséggel bírtak, vagy hogy ezen tulajdonságok nem csupán tehetségek, hanem készségek lettek volna, mert készséget gyakorlás nélkül gondolni sem lehet. De ellene semmit sem hozhat fel azon ál-

---

[2]) Eféz. 4, 24: *ενδυσασθαι τον καινον ανθρωπον τον κατα θεον κτισθεντα εν δικαιοσυνη και οσιοτητι της αληθειας.*

litásnak: az első pár ember legtökéletesb volt a' maga nemében, 's a' legfőbb mértékben bírt mind azon tehetségekkel, mellyekkel csak ember bírhat. Sőt hihetőnek is találja azt Mert hogyne várhatnánk az Isten' jóságától 's bölcseségétól, hogy azt a' pár embert, ki egyenesen az ő kezéből jött ki, 's a' kinek az egész emberi nemzet' attyának 's anyjának kelle lenni, úgy teremtse, hogy hijjával semminek se légyen. Alkalmatosnak kelle tehát lenni értelmeknek Isten' 's kötelességeik' helyes esméretére, szíveknek mind kettőnek szeretetére, akaratjoknak késznek annak teljesítésére, a' mit jónak és helyesnek esmertek (sapientia in spiritualibus et liberum arbitrium). Minthogy pedig minden teremtés' rendeltetése az, hogy erejét 's tehetségeit kifejtse, az embernek sem lehet más eredeti rendeltetése, hanem hogy az igaznak és jónak esméretében előhaladjon, 's azt teljes tehetsége szerint teljesítni törekedjék. A' feljebb előszámlált tökéletességekkel bíró léleknek, az előadott okoknál fogva, ollyan testtel kelle egyesíttetni, melly nem csak tökéletes épséggel bírt, hanem mellynek minémüségei olly rendességben voltak, hogy az okosság azokon uralkodhatott (æquale temperamentum qualitatum corporis).

Általmentek volna e az első emberek' tökéletességeik, megmaradván ők ártatlansági állapotjokban, maradékaikra, az okosság valamint meg nem mutathatja, úgy nem

is tagadhatja. De hihető, hogy általmentek volna; mivel úgy látszik, hogy az ember nem csak testére, hanem lelkére nézve is származik a' nemzés által. A' tapasztalás is azt mutatja, hogy a' szülék' jelességeik gyermekeikre gyakran általszállanak. Nagy fontosságú lett volna tehát a' maradékra nézve, ha az első pár ember rendeltetésére figyelmezvén, eredeti tökéletességeit megtartotta volna, mert ez jótékony befolyással hatott volna a' maradék' értelmi és erkölcsi tökéletesedésére. Az első pár ember' azon állapotját, mellyben ő a' Teremtőtől eleibe írt rendeltetésének megfelelni igyekezett, nevezhetjük ártatlanság' állapotjának (ἁπλοτης, status integritatis), de alatta nem csak valami tagadót, a' bűn nem létét, hanem állatót is, valamelly erőt, vagy tehetséget kell érteni.

Hahn a' Krisztus' személyében, a' ki szintúgy mint az első pár ember közvetetlen Istentől teremtetett, és innen második embernek 's utolsó Ádámnak is neveztetik, a' kiben az emberi tökéletességek' ideálját valósítva látjuk, keresi fel az Isten' képének vonásait, mellyre az első pár ember teremtetett. A' Krisztusban az erők tiszta összehangzásban állottak, az alsóbbak csak annyiban határozák őt a' cselekedetekre, a' mennyiben kívánta földi élete és fenállása, egyébiránt követte mindenkor az isteni lélek' sugallatit, melly által az ő mennyei Attyával közösülésben volt, jóllehet ő is mint akármelly más ember meg-

kisértetett, nem cselekedett bűnt, uralkodott a' természeten mindenható hatalommal, és az ő teste, mellyen bűn nem uralkodhatott, nem láta rothadást, hanem a' halál után, mellyet hogy munkáját bevégezné, önként elszenvedett az emberiség' javára, megdicsőűlve a' mennyeknek országába fogadtatott.

A' szorosabb vagy dogmatikai értelemben vett Isten' képét, melly egyet tesz az ártatlanság' állapotjával, szokták nevezni a' theologusok eredeti igazságnak (justitia originalis) is. Igazság annyi, mint kegyesség; eredeti azért, mivel azon tökéletességgel teremtetésekkor ékesíttettek fel az első emberek.

A' régi theologusok az Isten' képéről a' következőket tanítják:

1) Természeti tulajdona volt az első pár embernek 's egyesíttetett a' teremtéskor az emberi természettel (perfectio naturalis seu concreata). Ellenébe van ez téve a' semipelagiánusok' és némelly scholasticusok' állításának, kik az Isten' képét természetfeletti 's az első ember' természeti erejéhez járúlt rendkivűli ajándéknak tartották (donum supernaturale seu superadditum). Ennek értelmére tudnunk kell, hogy a' scholasticusok megkülömböztették az embert ártatlansági 's puszta természeti állapotjában (homo in statu innocentiæ és homo in statu purorum naturalium), amaz az Isten' képének birtoka, ez az ember' állapot-

ja az Isten' képe nélkűl. Ezen puszta természetieket (pura naturalia) teszik: a' test és az érzékiség, a' lélek és az erkölcsiség, ezek egymás ellen törekedtek. Hogy ezen belső tusakodás elháríttatnék, hozzá járult ehez az Isten' természetfeletti ajándéka, az Isten képe vagy az eredeti igazság, úgymint az értelem' bölcsesége az akarat' szentsége, és a' test halhatatlansága, melly által a' lélek a' testen uralkodást gyakorolhatott. Elvesztvén már az ember az Isten' képét, csak ezen természeti ajándékoktól fosztatott meg, de az emberben magában semmi változás sem történt. — A' protestáns theologusok, kivévén Calixtust, és némelly másokat, ezen pusztą természetiek' állapotját (status purorum naturalium) költeménynek mondják, minthogy az ember az Isten' képével felékesítve jött ki a' Teremtő' kezéből.

2) Minéműségi 's nem állati tulajdonság (accidentalis non essentialis), mert a' mi a' dolog' állatjára tartozik, tőle el nem vétethetik, a' dolognak épen más dologgá leendő változása nélkűl. Ez kiváltképen Flacius és Amsdorf ellenére mondatott.

3) Általszállhatott volna a' maradékra (propagabilis) ha az első pár ember ártatlansági állapotjában megmaradott volna.

Hogy Éva is az Isten' képére teremtetett, tagadták a' régiek között az encratiták és severiánusok, kik a' házasságról és az asszonyi nemről alacsonyan értettek; az újabb időkben a' sociniánusok és ármini-

ánusok, minthogy az Isten' képét helyzék az állatokon való uralkodásban, mellyre inkább a' férfiakban találtató erő kívántatik. — De 1 Mós. 1, 16. megkülömböztetés nélkül állíttatik, hogy Isten az embert a' maga képére teremtette.

V. SZAKASZ.

AZ ISTENRŐL MINT GONDVISELŐRŐL.

Literatura.

Jacobi (Joh. Friedr.) Betrachtungen über die weisen Absichten Gottes bey den Dingen, die wir in der menschl. Gesellschaft und der Offenbarung antreffen. 1—4. Thl. Hannover 1766.

Scherlock (G.) von der Vorsehung Aus dem Engl. Hamb. 1755.

Sander (H.) über die Vorsehung. 3 Thle. Lpzg. 1780.

Jacob (Ludw. Heinr.) Aristäus, ein philos. Gespräch üb. die Vorsehung. In. s. vermischten Abhandlungen. Halle 1797.

Jerusalem, in s. Betrachtungen über die vorn. Wahrheiten u. s. w. 1-ter Thl. 4-te Betracht.

§. 156.

Az isteni gondviselés' fogatja.

Az isteni gondviselésen értjük az isteni akarat' azon munkásságát, mellyel a' világot lételében megtartja, 's a' világi történeteket bölcs czélokra igazgatja. E' sze-

rint az isteni gondviselés (providentia divina) kettőt foglal magában, ú. m. a' megtartást (conservatio), és az igazgatást (gubernatio). — Némellyek, mint Baumgarten, de Wette és Ammon a' megtartást a' teremtéshez számlálván, csak az igazgatást értik a' gondviselésen. Mások pedig a' harmadikat is a' concursust hozzá teszik.

A' canonicus könyvekben nincs ollyan szó, melly a' gondviselés' fogatját kimerítené, jóllehet maga a' dolog számtalan helyeken taníttatik. Mert visio 1 Móz. 22, 8. Ezék. 20, 6. — ordinatio Zsolt. 119, 91. — servatio Zsolt. 36, 7. mellyekkel a' régibb theologusok élnek, csak részeit fejezik ki a' gondviselésnek. De az apocryphus könyvekben több illyen szók találtatnak, mint: *προνοια* Bölcses. 14, 3; *εποπτης παντων* 3 Makk. 2, 21. — *ὁ παντα εφορων* 2 Makk. 15, 2. — *διακυβερνων πασαν κτισιν* 3 Makk. 6, 2. — A' *προνοια* és providentia tulajdon jelentések: előrelátás, gondoskodás a' jövendőre, okosság.

§. 157.

a) A' világ' megtartása.

A' világ' megtartásán értjük azt a' munkásságát az isteni akaratnak, melly által a' világ' létele nem szűnik meg, míg annak fenmaradása tetszik Istennek. Minthogy már a' világban kettőt külömböztetünk meg, az anyagot és alakot, a' megtartásnak mind a' kettőre van vitetése. Megtartja tehát Isten

1) Az állományokat (substantiæ, res sim-

plices), mellyekből áll ez a' világ, azaz, ő cselekszi, hogy a' világ' állományai nem szűnnek meg létezni. Ezen megtartással, melly a' semmisítésnek (annihilatio) tétetik ellenébe, nem ellenkezik, hogy a' külső alak, melly alatt az állományok szemeinkbe ötlenek, 's összeköttetések egymással megváltoznak néhánykor, hogy a' plánták, állatok elhalnak, a' kövek elmállanak 's a' t. mert ezen esetekben az állomány semmivé nem lesz, hanem csak alakját 's összeköttetéset változtatja. — De megtartja Isten

2) A' világ' alakját (nexum cosmicum) is, azaz, az állományok' összeköttetéseket egy egésszé. Ugyan is másként a' világ többé nem az lenne, a' minek teremtetett, 's nem lenne alkalmatos azon czél' elérésére, a' mellyért teremtetett. Az alak megtartásához tartozik már, hogy Isten a) a' teremtett dolgok' mind azon nemeit és fajait, a' mellyeket szükségeseknek lát, megtartja, a' mennyiben új egyes dolgokat állít elő a' nemzés és szaporodás által. Megtartja e' végre az erőket, mellyek által az egyes dolgok sokasodnak, 's minden faj' élelméről gondoskodik; b) megtartja a' teremtett dolgok' egyarányúságát is egymásra.

Hogy Isten tartja fel e' világot, következik szükségesképen abból, hogy azt teremtette. Ugyan is minthogy csak magának az Istennek létele szükséges, a' világ pedig a' véges dolgok' rendszere, ezeknek fenmaradásoknak alapjok nem lehet magokban, hanem Istenben, mint egyetlenegy szüksé-

ges és független valóságban. A' megtartás e' szerint nem egyéb, mint a' teremtett dolgok' függések a' Teremtőtől, a' mennyiben az idő' egyes pillanataira vitetik. Hogy tehát Isten tartja fel e' világot, az nem a' tapasztalásból, vagy a' világ' szemléléséből, hanem metaphysicai elvekből származott megfogás. Mert ha megengednénk is a' tapasztalás szerint a) hogy a' teremtett dolgok' minden nemei 's fajai fenmaradnak minden viszontagságok mellett, mellyeknek ki vagynak tétetve; b) hogy az égi testek egyszer elejekbe írt pályájokról el nem távoznak; c) hogy bölcs egyarányúságot lehet észrevenni a' teremtett dolgok, p. o. a' férfi és asszonyi nem között, hogy a' mérges fűvek 's kártékony állatok soha sem szaporodnak el annyira, mint a' hasznos növevények 's állatok, — ezékből mindazonáltal semmi bizonyost sem következtethetünk. Mert α) a' mi tapasztalatunk nem hat ki a' földi teremtett dolgok' minden nemeikre 's fajaikra; de a' physica, természeti história 's astronomia is csak a' mi időnkben kezdtek valamennyire előhaladni; β) a' tapasztalatból nem lehet megmutatni, hogy a' teremtés' óta minden úgy volt a' mint most van, még kevésbé, hogy szüntelen úgy fog maradni, hanem legfeljebb is csak annyit, hogy a' mennyire az emberek' emlékezetek terjed, semmi nagyobb változás sem érdeklette a' teremtett dolgokat. — Végezetre γ) maga a' tapasztalat ollyan történeteket mutat, mellyek a' világ' megmaradásának bebizonyítására a' tapasztalat-

ból vétetett erősségeket megerőtlenítik. Ugyan is az újabb tapasztalatok' szerint az állatok' némelly fajai mint a' Mammouth és sok csigafajok, mellyek már ma csak kővé vált állapotban találtatnak, kivesztek, a' föld és a' hold nagy változásokat szenvedtek. — Külömben is a' tapasztalat közönségesen csak azon törvények állandóságokat mutatja, mellyek szerint a' természeti erők munkalkodnak, de nem bizonyítja azt, hogy ez az állandóság az Istentől van. De azt sem lehetne megmutatni filozofiai elvekből, hogy Isten meg nem engedhette, hogy a' világ mind anyagjára, mind alakjára változott a' teremtés' óta, vagy jövendőben változzék; sőt hihetőnek találja az okosság azt, hogy némelly állományok, mellyeknek csak bizonyos ideig elérendő czéljok van; illyenek a' testi állományok, eléretvén általok a' czél, Istentól megsemmisíttessenek, vagy legalább általjában megváltoztassanak. Mert az egyes állományok' fentartatásoknak alapját keresni kell azoknak viszonyában az Isten' czéljaira. Ha már a' czélok elérettek, az állományok' fentartására többé ok nincsen. Épen úgy nem hihetetlen, hogy megváltoztatja Isten a' dolgok' összeköttetéseket (nexum cosmicum), ha ez megegyez az ő czéljaival. Lehető tehát, hogy Isten azokat a' teremtett dolgok közzűl, mellyeknek rendeltetések nem örökkévaló, illyenek a' nem erkölcsi valóságok nem tartja meg örökké, hanem azokat, czéljai teljesíttetvén,

vagy általjában megsemmisíti, vagy pedig tulajdonságaikat mivoltilag megváltoztatja.

De miben álljon a' természete azon isteni munkásságnak, mellyel Isten e' világot fentartja, ki nem magyarázhatjuk, minthogy az isteni munkák felfejthetetlenek reánk nézve. Nevezetesen a' tudósok nem tudnak megegyezni, valyon a' megtartás soha félbe nem szakadó eszköz nélküli munkássága e az isteni akaratnak, vagy pedig beléjek adatott e a' teremtett dolgokba Istentől az erő arra, hogy meg ne szűnjenek, úgy hogy Isten többé nem munkálkodik eszköz nélkűl, hanem a' világ a' beleadatott erő által áll fenn. A' szent írásban kétség kivűl meg nem szakadó eszköznélküli munkássága értetődik Istennek, midőn a' mondatik: *az Isten hordoz mindeneket*, azaz, az Isten tart fel mindeneket, hogy semmivé ne légyenek, mindenható akaratja által. Ezt a' képzetet nagyon ajánlja az, mivel kétségesnek látszik, közöltethetett e a' teremtett dolgokkal az ő fen maradásokra szükséges erő. — De ha megengednénk is, hogy az egyes dolgoknak, fajoknak, és nemeknek fentartások, a' velek közöltetett nemző- vagy a' földdel közöltetett élet-erő által esik meg, úgy is ezen' erők' fentartások függne mindenkor az isteni akarattól, 's végre is oda térünk vissza, az Isten mindenható ereje a' természeti erőkkel együtt munkálkodik, 's ő ád mindeneknek életet 's erőt a' munkásságra.

A' megtartás, a' mint feljebb láttuk, kiterjed az egyes dolgoknak nem csak állományokra, hanem erejekre is; azaz, valamint Isten adta az erőket az állományokba, úgy ő is tartja fel azokat, hogy általok az egyes dolgok munkálkodhassanak. És már az egyes dolgok' erejeknek fentartások az a' mit a' scholasticusok neveztek: concursus Dei, melly annyit tesz, mint: együtt munkálkodás, segítség (cooperatio seu auxilium). Itt arra kell figyelmeznünk, hogy a' teremtések puszta gépelyekké ne változtassanak, és hogy Isten a' bűn' okának ne tartassék. Ezt kikerűlhetjük, gondolóra vévén, hogy Isten adta ugyan az erőket, ő is tartja fel azokat, de velek a' szabad valóságok szabad tetszések szerint vagy jó, vagy rossz végre élhetnek. Ezt a' theologusok a' következendő cánonnal fejezik ki: Deus concurrit ad materiale, non vero ad formale actionis. A' cselekedet' matériáján értik az erőt a' cselekvésre, a' formáján pedig az erővel élést vagy magát a' cselekedetet. De nincs reá szükség, hogy a' concursus, mint különös neme az isteni gondviselésnek, a' megtartástól megkülömböztettessék.

§. 158.

b) A' világ' igazgatásának fogatja.

Bizonyos czélja lévén Istennek a' világ' teremtésében, arról is gondoskodik, hogy minden világi történetek 's változások elősegítsék azon czél' elérését, vagy

röviden szólván: Isten igazgatja a' világot. Innen a' világ' igazgatásán értjük azt a' munkásságát Istennek, mellyel minden világi változásokat a' maga czéljai szerint vezérel. És így a' világ' igazgatásának tárgyai a' világi változások 's történetek; a' megtartásnak pedig a' dolgok' állományaik és erejik.

De minthogy a' feljebb (136. §.) előadott okoknál fogva meg nem határozhatjuk, mi volt az Isten' utolsó czélja a' világ' teremtésében, azt se mondhatjuk meg, mi az ő fő czélja a' világ' igazgatásában. A' tapasztalásból legkevésbé tudhatjuk meg azt a' czélt, mivel a' mi tapasztalatunk csak töredék, 's az egészre nézve semminek tartathatik. De ha hihető az, hogy Isten e' világot tökéletességeinek kinyilatkoztatására teremtette, állíthatjuk azt is, hogy a' világ' igazgatásának fő czélja az, hogy a' világ a' benne megeső változások által az Isten' tökéletességeinek megfeleljen, 's azokat kitüntetni meg ne szűnjék. Igy tűnteti ki a' világ' nagysága a' teremtő hatalmát, harmoniája bölcseségét, az élő teremtéseknek boldogságok jóságát, az erkölcsi teremtéseknek meg nem állapodó tökéletességek szentségét. Mások a' világ' teremtésének más fő czélját mondották. — Igy Döderlein és Henke: az egésznek javát az egyesek' lehetséges boldogságoknak összeköttetésével; Ammon: a' fő jónak virtusnak és boldogságnak valósítását; Reinhard pedig a' teremtett dolgok' bölcs igazgatásából kitű-

nő Isten' dicsőségét. De mi leginkább csak arról tudakozódhatunk, a' mi legérdekesb is ránk nézve: mi az Isten' czélja a' világ' teremtésében 's igazgatásában az emberre nézve? 's erre bátran feleljük: az emberbe oltatott minden erők' kifejlések, 's képeztetések általa egy tökéletesb állapotra.

A' világ' igazgatása' módjáról (modus gubernationis), valyon Isten e' világot eszközösen vagy eszköztelen igazgatja e; azaz, eszközösen a' természeti törvények és erők által esik e meg minden szükségesképen mint valamelly mestermívben, úgyhogy Isten pusztán csak a' törvényeket tartja fenn; vagy pedig eszköztelen, azaz, hogy az ő élete és munkássága a mindent mozgató és rendelő erő; külömbözők a' vélekedések:

1) Némellyek a' világot valami gépelynek (machina) állítván, tagadták hogy Isten eszköztelen munkálkodhatnék a' világra; mert ezt a' munkát vagy úgy kellene tekintenünk mint Istenhez nem illő későbbi segedelmet, vagy mint a' természeti törvényeknek zavarba hozásokat; innen ezen vélemény szerint a' csuda vagy nem történhető, vagy ha megesnék, ismét egy más a' természet' rendjét visszaállító csudára (miraculum restitutionis) volna szükség.

2) Az alkamatossági okok' rendszerénél fogva (systema causarum occasionalium) Isten eszköztelen oka minden cselekedeteknek, a' közép okok pusztán csak alkalmatosságok (occasiones) a' cselekedet-

re. Igy vélekedtek des Cartes, Malebranche és Bayle. — De ezen véleménnyel nem fér össze az erkölcsi szabadság.

3) Mások 's a' theologusok is azt vették fel, hogy Isten a' közép okokkal együtt munkálkodik, úgy mindazonáltal, hogy Isten a' közép okok' munkásságoknak következéseit is a' maga czéljaira vezérli.

A' mi az úgy nevezett természeti szükségességet illeti; melly szerint mindenütt szemünkbe ötlik az ok' és okozat' egybefüggése az érzéki világban, jegyezzük meg, hogy az csak a' mi érzéki előterjesztési tehetségünk' műve, melly kénytelen mindent gondolni az ok' és okozat' szükséges összeköttetésében, és így az pusztán subjectivum; de tárgyilag Isten a' mindent elevenítő principium, a' ki a' látható középokokat is készíti és előhozza. Valamint az ember' szabad munkássági ereje a' természet' folyását 's a' természeti törvények' következéseit czéljai szerint megváltoztatja és vezérli; a' szerint változtatja meg és vezérli a' fő okosság a' következéseket a' természeti világban az ő czéljai szerint, kivált pedig azon viszony szerint, melly az érzéki és erkölcsi világnak összeköttetéséből áll elő. Mert a' tapasztalás tanítja, hogy minden dolgoknak munkásságok, más okok' hozzájok járúlások és a' körűlállások különféleségek által különféle lehet. Ha szinte tehát Isten a' természet' közönséges erejit 's azoknak eredeti visszonyokat egymásra meg nem változtatná is, jóllehet mint Teremtő ezt is meg-

teheti: mindazonáltal már csak ezen erőknek összeköttetések 's elválasztások által, mellyeknek lehetőségeik számba nem vétethetők, a' természeti dolgokat mindenkor olly folyamatba hozhatja, melly megfelel az ő akaratjának.

§. 159.

A' világ' igazgatásának kiterjedése.

Kiterjed az isteni világigazgatás mindenekre, még a' legkissebb dolgokra is, minthogy ezek is a' világ' rendszerébe vagynak szőve, és sokszor a' kis dolgoktól a' legnagyobb történetek függenek. Helytelen tehát a' Cicero', Bayle' 's Voltaire' állítása, hogy a' világ' igazgatása nem terjed ki az egyes 's kissebb dolgokra, hanem csak a' dolgoknak nemeikre 's a' nagyobb változásokra, minthogy szükségtelen, sőt illetlen volna Istenhez, hogy az ő igazgatása a' csekély dolgok körül is foglalatos legyen. — De 1) az egész csak a' részekben létez, 's a' logicai cánon szerint a' mi igaz az egészről, igaz az annak részeiről is. Ha tehát Isten a' világot igazgatja, igazgatja annak részeit is. Sőt a' világ' igazgatása nem egyéb a' részeknek igazgatásoknál, minthogy ezek együtt véve teszik a' világot. — 2) A' dolgok' nemei mint elvont fogatok, csak a' mi értelmünkben vannak, mint valósággal létezők pedig az egyes dolgokban; innen a' dolgok nemeikről gondoskodni annyit tesz, mint az egyes dolgokról gondoskodni. 3) Kicsiny 's nagy személyt tárgyazó 's

viszonyos megfogások, mellyek közt magokban nincs külömbség. Nincs olly megesmértető jel, melly szerint meg lehetne ítélni, hol kezdődik és hol végződik a' nagy és kicsiny az Istenre nézve. Semmi sem csekélység magában, minden összefüggésben van az egésszel, 's gyakran a' legnagyobb dolog a' legkissebbnek következése. Nékünk, kik a' világ' rendszerét el nem látjuk, vakmerőség lenne meg akarni határozni a' világi történetek' fontességokat, 's összeköttetéseket az egésszel. 4) Ha Istenhez nem volt illetlen létre hozni a' csekély dolgokat, azokról gondoskodni sem lesz az. 5) Ez az ellenvetés anthropopathismuson alapúl, az Isten fejedelemhez 's hadivezérhez hasonlíttatván, kikhez nem illenék, vagy helyesebben szólván, nem telne ki tőlök, hogy a' kissebb 's az egyes dolgokra is figyelmet fordítanának. Illetlennek tartjuk azon cselekedetet, mellyben a' cselekvő ki nem mutathatja azon tökéletességeit, mellyeket tőle méltó jussal várhatunk. Minthogy pedig Isten' mindenekre kiterjedő igazgatása által tökéletességeit a' legteljesebb mértékben kimutathatja, következik, hogy az illyen mindenekre kiterjedő gondviselés Istenhez legillendőbb 's neki méltán tulajdoníttathatik.

§. 160.

A' világ' igazgatását bizonyító okossági 's tapasztalási erősségek.

Annak megmutatására, hogy Isten igaz-

gatja a' világi történeteket, háromféle, ú. m. a' józanokosságból (a priori), a' tapasztalásból (a posteriori) és a' szent írásból vétetett erősségekkel szoktak élni.

Hogy igazgathatja Isten e' világot, következik az ő mindentudóságából és mindenhatóságából; hogy pedig akarja igazgatni 's valósággal is igazgatja,

1) Az ő véghetetlen tökéletességeiből. Nevezetesen az ő változhatatlansága azt kívánja, hogy elérettessék a' czél, mellyre ez a' világ teremtetett; úgyde az csak azon feltétel alatt lehetséges, ha úgy igazgattatnak a' világi történetek, hogy a' Teremtő' czéljának megfeleljenek. De hogy valósággal is megfelel az Isten' czéljának a' világ, mutatja az, hogy nem szűnik meg lenni; mert külömben Isten azt fel nem tartaná. De az Isten' többi tökéletességeiből is kihúzhatjuk azt. Mint bölcs, jóltévő és szent úgy fog munkálkodni, hogy a' dolgok' összeköttetések az ő bölcseségének, teremtményeinek java az ő jóságának, a' testi és erkölcsi világ közti viszony az ő szentségének megfeleljen. Ezen az Isten' tökéletességeiből vett erősséggel, mellyet Ammon méltán nevez legfontosabbnak, atyafias 2) az erkölcsi erősség, mellyel kiváltképen a' Kántot követő theologusok éltek. Az erkölcsi törvénynek Isten' parancsolatja gyanánt esmérése (vagy a' vallás) lehetetlen, ha nem hisszük, hogy van egy erkölcsi világigazgatás, melly a' látható természetet az erkölcsi világ' szükségei szerint

határozza meg, 's a' melly eszközli, hogy helyes arány legyen az erkölcsiség és boldogság között; 3) a' teleologiai (physicai) erősség ez: a' természet' visgálása nem csak azt mutatja, hogy minden e' világon bölcs czéloknak elérésekre van intézve, hanem hogy ezen czélok el is érettetnek a' történetek által. Minthogy pedig a' világ maga-magát ezen czélosságra nem határozhatta, vette azt ama fő bölcseségű valóságtól az Istentől, vagy az Isten határozta meg a' történeteket az ő czéljai szerint, vagy a' mi egyre megy ezzel: az Isten igazgatja a' világot. Legszélesebb, legnehezebb, de egyszersmind legtermékenyebb a' históriai erősség, melly szerint a' világi dolgok' folyásokban, a' nemzetek' 's egyes emberek' történeteikben a' bizonyos czélra készítő és vezető istenigazgatás' látható nyomait felkeressük. Legalkalmatosb erre a' keresztyén vallásnak, a' reformátiónak 's más nagy történeteknek históriájok. Az isteni gondviselést bizonyító históriai erősség közzé tartozik az is, hogy isteni kijelentést magokban foglaló könyvek vagynak, hogy ama' vallásos intézet a' keresztyén anyaszentegyház felállíttatott.

§. 161.

A' szent írás' tanítása az isteni igazgatásról.

A' szent írás azt tanítja, hogy van isteni világigazgatás, de a' mit előre is gondolhatunk, mivel ezen 'czikkely' hivése nélkűl vallás nem lehet. A' szent írásban

foglaltatott jövendőlések, isteni ígéretek 's fenyegetések előre feltészik, hogy e' világi történeteket Isten az ő céljai szerint igazgatja. Csak ezen feltétel alatt parancsolhatja Isten a' könyörgést, az ő benne vetett bizodalmat, 's megnyugvást az ő akaratján. De nyilván is tanítja az írás, hogy az Isten' igazgatása vezérli:

1) Az élet nélküli teremtések' és az állatok' minden változásaikat, 1 Móz. 8, 22. Zsolt. XXIX. Zsolt. 65, 10—14. 104, 20—35. Jób XXXVIII. Máté 10. 29. a' legnagyobbakat, azintúgy mint a' legkissebbeket.

2) Az egyes embereknek történeteiket 1 Móz. 28, 11. köv. Zsolt. 113, 7—9. CXXVII. 1 Sám. 26, 10. 23. Ésa. 45, 7. Péld. 20, 24. Máté 10, 30. Filip. 2, 27.

3) Az emberek' határozásaikat 's cselekedeteiket 1 Móz. 50, 20. Zsolt. 33, 10. 37, 14. köv. Jób 5, 12. köv. Róm. 1, 10. 1 Pét. 5, 10.

4) A' népek' 's országok' történeteiket Zsolt. 46, 10. Ésa. 10, 5. köv. Jer. 18, 7. köv. Ámós 3, 6. Luk. 1, 51. köv. Csel. 17, 26.

De különösen az ember' életének vége is az Istentől meghatároztatott Jób 14, 5. Zsolt. 139, 16. 's alatta van az isteni igazgatásnak, mint nagy fontosságú történet. Fontos ugyan is az ember' halála önmagára nézve mint általmenetel az örökkévalóságba, fontos gyakran másokra nézve is, egy egész familiára, városra, országra,

hogyne terjedne tehát ki arra is az Isten' igazgatása.

Kérdésbe teszik: nem függ e magától is az embertől bizonyos tekintetben élte' meghosszabbodása vagy megrövidűlése. Erre jegyezzük meg a' következőket, ú. m,

a) Letette Isten az emberi élet' határkövét közönségesen, mellyen túl egy ember' élete sem terjedhet. Ezt Hufeland 200 esztendőkre teszi. — De

b) Meghatározta Isten különösen minden egyes ember' életének terjeszkedését, a' test szerkezete által, mellyel jó kiki e' világra. De még ez magában nem határozza meg az ember' élete' terjedését; hanem arra befolyása van két különnemű okoknak, ú. m. α) ollyanoknak, mellyek szabadságunktól függvén, hatalmunkban vagynak, p. o. vígyázat, gondatlanság, mértékletes vagy mértékletlen élet, öngyilkosság 's a' t. β) ollyan külső történeteknek, mellyek tőlünk vagy épen nem, vagy csak kis részben függnek, p. o. had, villám, földingás, nyavalyák 's némelly szerencsétlen esetek.

c) Ha már az utolsó okok által hosszabbodik vagy rövidűl meg életünk, mondhatjuk akkor, Isten tette le életünk' határát. Ha pedig az szabadságunk' helyes vagy helytelen használása által történik meg, akkor az nem Isten' rendelése, hanem önmagunk munkásságunk' következése. Mindazáltal

d) Isten az ember' szabad kéjétől függő okok' munkásságát is a' külső körűlál-

lások által vagy erősítheti vagy gyengítheti 's úgy módosithatja, hogy általa czéljait mindenkor elérje.

§. 162.

Az isteni gondviselés' felosztása 's tulajdonságai.

Minthogy az ember' gondoskodásában másokról háromfélét külömböztethetünk meg, úgymint annak tudását a' mire szükségek van, az akaratot a' segítségre 's az akarat' végrehajtását; által vitték ezt a' theologusok az Istenre, 's az isteni gondviselés' három munkásságait külömböztették meg, t. i. 1) az előre tudást (praescientia, πρόγνωσις) azaz, annak tudását a' mi a' világ' igazgatására megkívántatik; 2) az elhatározást (destinatio, πρόθεσις) azaz, a' végzést a' dolog' végrehajtására; 3) a' végrehajtást (executio, διοίκησις) azaz, a' végzés' valósítását. Az első két munkásságot nevezik: belsőnek 's bennmaradónak (actus interni seu immanentes) az utolsót külsőnek 's kihatónak (actus externus seu transiens). — De ez a' felosztás helytelen, mert Istenben nincs helye a' gondolatok' következéseknek egymás után.

Az eszközökre nézve, mellyek által Isten munkálkodik, elosztják a' gondviselést természetesre (naturalis), ha Isten a' természeti okok, 's kegyelmesre (gratiosa), ha a' kijelentés által munkálkodik.

Módjára nézve az isteni munkálkodásnak elosztják a' gondviselést rendesre, vagy eszközösre (providentia ordinaria

seu mediata), ha Isten a' világi dolgok' igazgatásában a' természet' rendes folyása (ordo naturae), és rend vagy eszközkivűlire (extraordinaria immediata s. miraculosa), ha csudák által munkálkodik.

Tárgyára nézve elosztják a' gondviselést közönségesre (providentia generalis), melly kiterjed minden teremtett dolgokra közönségesen, különösre (pr. specialis), melly az emberekre, és legkülönösebbre (pr. specialissima) melly a' kegyesekre, vitetik. — Ezen felosztás' ellenére fel lehetne hozni, hogy az hibás logice, minthogy az első tag a' második és harmadik tagot, valamint a' második a' harmadikat magában foglalja; de úgy is magyaráztathatnék ez, hogy Isten személyválogató, minthogy az egyik valóságot a' másik felett szereti, kivált ha a' gondviselés' végczélját a' teremtések boldogításokban keressük. De csakugyan van alapja ezen felosztásnak: mert Isten a' boldogságot nagyobb mértékben adhatja meg azon valóságoknak, mellyek a' boldogság' fefogására alkalmatosabbak, teremtéseinek becsét tökéletességeik' kisebb vagy nagyobb mértékével méri, 's teremtéseivel lételeknek czéljok szerint bánik.

A' gondviselés' tulajdonságai (affectiones) a' következők: 1) a' teremtések' javokra czélzó; 2) a' legbölcsebb, szintúgy czéljaira mint munkásságaira nézve; 3) megfoghatatlan a' véges értelemnek. Ez onnan ered, mivel mi nem esmérvén a' vi-

lág' teremtésének végczélját, az eszközök alkalmatos voltokat sem ítélhetjük meg a' czél' elérésére.

§. 163.

Az isteni gondviselés ellen felhozatni szokott nehézségek, — Theodicaea közönségesen.

Literatura.

Leibnitz (Gf. Guil.) Essais de Theodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l' hommé et l' origine du mal. németűl kiadta Gottsched, deákúl pedig ezen czím alatt jött ki: G. G. Leibnitii tentamen theodicææ de bonitate Dei, libert. hominis et orig. mali.

Bonnet (Carl). Gedanken üb. d. Ursprung des Übels. In s. Werken d. natürl. Gesch. und Philos. 4 Thl. S. 1491.

Pap de Fagaras (Jos.) diss. qua demonstratur non esse contra naturam Dei perfectis. effecisse mundum in quo mala insunt. Lugd. Bat. 1784. (a' Stolpe hagyományából koszorúzott pályamunka.)

(Villaume Pet.) Von dem Ursprunge und den Absichten des Übels. 3 Bde. Lpzg. 1784 — 87.

Weishaupt (Ad.) Apologie des Miszvergnügens und Übels. Frkf. u. Lpzg. 1787. 2-te Aufl. 1790.

— Geschichte der Vervollkommnung des mensch. Geschlechts 1 Th. Frkf. u. Lpzg. 1788.

Kant (Imm.) Über dasz Miszlingen aller

phil. Versuche, in der Theodicee. In s. vermischten Schriften. 3-ter B. 7-te Abhandl.

Az isteni gondviselés ellen felhozatni szokott nehézségek a' következők:

1) Az isteni gondviselés össze nem fér az ember' szabadságával.

2) Az emberi szorgalmat, iparkodást 's kötelesztetésünket, hogy Istennek könyörögjünk szügségtelenné teszi.—Továbbá, ha van jótékony 's bölcs isteni gondviselés, miért van e' világon

3) Egyaránytalanság a' virtus és a' jutalom, a' vétek és a' büntetés között.—Miért van . . .

4) Olly sok rossz (malum) a) természeti rossz vagy nyomorúság (malum physicum), b) erkölcsi rossz vagy bún.

Ezek voltak főbb okok, hogy a' legrégibb idők' olta találkoztak ollyanok, kik tagadták a' gondviselést Zsolt. LXXIII: Epicurus, a' zsidók között a' szadduczéusok a' Josephus' bizonyítása szerint. —A' gnosticusok azt hitték, hogy a' világ az Istenből kifolyt tökéletlen valóságtól (aeon, mellynek neve Demiurgus) teremtetett. A' manichéusok két isteni principiumot állítottak, egy jót és egy rosszat. Némellyek a' világi rosszak' okát az örök anyagban keresték, mellyből azok idővel a' mechánicai törvények szerint fejtőztek ki. Mások minden esetet a' vak történetnek (casus fortuitus) tulajdonítottak, 's tagadták, hogy itt a' dolgok' összeköttetésekben bölcs czél vagyon. — Voltak végre a' kik mindent

egy elfordíthatatlan szükség' munkájának tekintettek (ineluctabile fatum, Fatalismus) mellyet bővebben kimagyarázni nem lehetne. — De mind ezek a' vélekedések az Isten' helyes fogatjával össze nem férnek.

Az a' tudomány, melly a' világon történő rosszakat az Isten' tökéletességeivel megegyezteti, és a' mellyben a' rosszak' vagy akarásáért, vagy megengedéséért az isteni gondviselés igazoltatik, Theodicæá-nak (θεος és δικαια vagy δικη igazolás) neveztetik. Illyen theodicæát írt a' többek között Leibnitz francz nyelven 1734-ben, de a' melly annakutánna deák 's német nyelvekre is általfordíttatott.

De tökéletesen megnyugtató theodicæát készíteni nem lehet, mert ember a' világ' összefűzött rendszerét, a' történetek' sorát és okait végig nem nézheti, sőt azt sem határozhatja meg elég bátorsággal, mi volt az Isten' czélja a' mindenség' teremtésében; hogy mutathatná ki következésképen micsoda egybefüggésben áll minden világi történet az Isten' fő és végczéljával, mellyre ez a' világ teremtetett. De tudjuk az értelemmel bíró valóságok' jelesen az ember' teremtetésének czélját, t. i. hogy az erkölcsiségben öregbedvén, a' boldogság' nagyobb lépcsőjére emelkedjünk. Elég már ha megmutathatjuk, hogy az úgy nevezett roszszak ezen czél' elérését nem hátráltatják, sőt inkább elősegítik.

§. 164.

Különösen a) az isteni gondviselés' összeegyeztetése az ember' szabadságával.

Voltak ollyanok, kik azt hitték, hogy az isteni gondviselés ellenkezik az emberi cselekedet' szabadságával, a' mennyiben ez minden emberi cselekedet' előre tudásával és a' világi történeteket változhatatlanúl egy határozott czélra vezérlő mindenhatósággal össze nem fér. De erre a' nehézségre azt jegyezzük meg:

1) Az emberi szabadság nem annyira bizonyos dolgok' végrehajtásokban áll, mint inkább akarásokban azon cselekedeteknek, mellyek a' körülállásoknál fogva lehetségesek reánk nézve. Ha már Isten megvonja tőlünk a' czélba vett dolog' végrehajtására szolgáló eszközöket, vagy a' körűlállások által más határozást tétet velünk, nem az akarat' szabadságát szorítja meg, hanem az akarat' következéseit (a' cselekedeteket).

2) Az emberi erők 's azoknak hatási körök annyira korlátoltak, hogy mi az Isten' végzéseit meg nem változtathatjuk.

3) Isten az emberi szabadság' következéseire is figyelemmel volt az ő örök végzéseiben. — De

4) A' lelkek' országára nézve általjában nincsen helye egy öröktől fogva megállapított folyásnak, 's az Isten' végezése a' világ' igazgatására nézve nem valami elmúlt, valamint az emberi szabad cselekedetek is nem jövendők, mert az idő csak az emberi

esmérkedés feltétele, 's Istenre nem alkalkalmaztatható. — Mi ezt mondjuk:

Ezen ellenvetésnek csak azon esetben van nyomadéka, ha a' szabadságot úgy tekintjük, mint kéjes választást a' jó és rossz között, melly megfogást valamint az Isten' előretudásával (99. §.) úgy a' gondviseléssel sem lehetne összeegyeztetni. De ha a' szabadság abban áll, hogy az ember magát a' törvény, vagy az Isten' akaratja szerint határozza meg, akkor nyilvános, hogy az Isten' akaratja épen úgy uralkodik az erkölcsi, mint a' természeti világban, hogy az ember' kifejlése épen úgy meg van határozva, mint akármelly más kifejlődés, és hogy Isten minden egyes individuum' kifejlődési munkájának menetelét elláthatja, minthogy ez függ ollyan állapotoktól (időkortól, külső helyheztetéstől 's a' t.) mellyek az Isten' mindentudóságától nincsenek elrejtve.

§. 165.

b) Az isteni gondviselés nem teszi haszontalanná a' mi szorgalmunkat, 's iparkodásunkat — sem a' világi történetek' folyamatjának rendje szükségtelenné a' könyörgést.

Az emberi szorgalmat és munkásságot nem teszi hasztalanná az isteni gondviselés. Mert:

1) Isten a' mi önigyekezetünket 's szorgalmunkat előre tudta 's arra figyelemmel volt.

2) A' tapasztalás is tanítja, hogy a' mi munkásságunk szükséges, a' mennyiben

tartozik azon természeti eszközökhöz, mellyek által munkálkodik az isteni gondviselés. Végbe vivén mindent a' mi hatalmunkban áll, bízzuk az isteni gondviselésre, akarja e vagy sem, hogy a' czélt elérjük. Mert ez a' kifejezés: Isten mindeneket a' mi javunkra igazgat annyit tesz csak: az Isten a' mi javúnkat, a' mennyiben tőlünk nem függ, munkálja. Cselekedjünk mindent a' mi hatalmunkban van, bízzuk a' többit Istenre. Ezt tanítja a' Csel. 27, 23. köv. Tudta Pál apostol, hogy Isten' akaratja ez, hogy ő Rómába megérkezzék, még is végbevitt mindent, a' mit csak tehetett, hogy a' hajótörés' veszedelméből kimenekedjék. De nem is tanítja a' szent írás, hogy szükségtelenné tenné az isteni gondviselés a' mi iparkodásunkat. Mert Zsolt. 127, 1—3. csak annyit mond, hogy a' mi törekedésünk az Isten' akaratja és áldása nélkűl haszontalan. Máté 6, 24—34. Luk. 12, 22—31. nem tilalmazza általjában Jézus a' gondoskodást az élelemről, hanem csak a rendkivűli epekedést, mint meglátszik Luk. 29-dik v-ben előjövő kifejezésből μετεωρίζεσθαι hab módjára hányattatni (jactari ut unda maris) vagy fő figyelmét fordítani valamire. De ha arról lenne is szó, nem foglal ez magában minden embert kötelező tételt. Mert Jézus itt tanítványait 's apostolait inti, hogy testek' tápláltatásokról kelletinél inkább gondoskodván, tanítói buzgóságokban meg ne csökkenjenek.

De azt sem lehet állítani, hogy az Isten-

től változhatatlanúl megállapított világ' folyamja a' könyörgést hasztalanná, 's a' könyörgés' meghalgatását lehetetlenné tenné, a' mennyiben a' könyörgés' meghalgatása a' természet' folyását zavarba hozná. Mert ezen okoskodásnak alapúl szolgál az a' helytelen képzet az isteni világigazgatásról, mintha a' világi történetek' összeköttetéseket mechánicainak 's változhatatlannak kellene tartanunk. Jegyezzük meg azon kivúl: a) hogy Isten tudta azt, ki fog könyörögni, 's a' dolgok' folyamatjok ezen könyörgés meghalgatása szerint intéztetett el; b) a' könyörgés általjában nem azért parancsoltatik, hogy Istent általa a' kért dolog' megadására indítsuk, hanem azért, mivel az kötelesség, t. i. hogy tőle függési érzésünket erősítsük, 's ajándékait mint tőle jövőket hálával fogadjuk. Mert a' könyörgés akár lesz annak tárgyas foganatja, akár nem, szükséges kinyomása Istennel való vallásos összeköttetésünknek, melly az áhítatosság' érzéséből magában is keletkezik. A' vallásos 's az áhítatosság' érzésétől elfoglaltatott ember könyörögni fog, hogy érzéseinek szabad folyást engedjen, akkor is mikor azt hiszi, hogy Isten nem az ő könyörgéséért cselekszik valamit. Megesméri, hogy homály fedezi az Isten' akaratját a' világra és az ő történeteire nézve, innen mindenkor úgy könyörög, mint Jézus, 's a' teljesedést bízza az Isten' akaratjára. Meg van győződve, hogy csak a' kérés, mellynek tárgya a' világosodás és jobbúlás, egye-

zik mindenkor az Isten' akaratjával, innen az ő áhítatossága, a' mennyiben az kérést foglal magában, ezekre van kiváltképen arányozva. Ez az értelme ezen kifejezésnek: könyörögni a' Jézus' nevében, azaz, az ő ügyében 's az ő példája 's akaratja szerint.

§. 166.

c) Harmadik ellenvetés az isteni gondviselés ellen: gyakran az istenteleneknek jól, a' kegyeseknek pedig rosszúl megyen dolgok e' világon.

Nem tudták összeegyeztetni az isteni világigazgatással, hogy gyakran az istentelenek szerencsések, a' kegyesek pedig szerencsétlenek e' világon. Jób 12, 5. köv. Zsolt. LXXIII. Erre a' nehézségre jegyezzük meg;

a) Itéletünkben a' mások erkölcsiségekről gyakran megcsalatkozunk, részszerint azért, mivel azt egyes cselekedetek szerint ítéljük meg, részszerint mivel csak magát a' cselekedetet látjuk nem pedig annak indító okait, mellyektől függ a' cselekedet' erkölcsi becse, 1 Tim. 1, 12. 13. részszerint végre mivel ítéletünkben részrehajlók 's önhasznunkat keresők vagyunk. Szintúgy

b) Csalatkozhatunk ítéletünkben a' mások' szerencséjekről vagy szerencsétlenségekről, minthogy az istentelen belső nyughatatlanságát el tudja palástolni, a' jó pedig lelke' békességével nem kérkedik, de gyakran megtörténik az is, hogy az egyes

személyeknek a' szerencse büntetésekre, a' szerencsétlenség pedig hasznokra válik.

c) Szünteleni ingadozásunk miatt a' virtusban nem várhatunk itt tökéletes kiegyenlítést az erkölcsiség és boldogság között.

d) A' külső szerencse függ nem csak az erkölcsiségtől, hanem sokszor az okosságtól is.

e) Tökéletesen hozzá lévén mérsékelve a' cselekedethez a' külső szerencse, vagy szerencsétlenség, a' jót a' jutalom' reménységéért követnénk, a' rosszat pedig a' büntetés' félelméből kerülnénk; a' külső szerencse egyenetlen kiosztása már arra int, abban gyakorol, hogy magáért szeressük a' virtust, 's magáért kerüljük a' vétket.

f) Isten majd a' jótétemények, majd a' szenvedések által eszközli javúlásunkat Róm. 2, 4. 2 Pét. 3, 9. 15.

'§. 167.

d) A' világon találtató rosszak' megegyeztetések az isteni gondviseléssel.

Úgy látszik legnyomadékosabbak azon nehézségek, mellyek az isteni gondviselés ellen a' világon találtató rosszakból vétetnek.

A' Rossznak (malum) nevezünk tárgyügyelőleg (objective) mindent, a' mi az érző valóknak azon boldogságokat, mellyre természetekhez 's állapotjokhoz képest alkalmatosok, akadályozza vagy elrontja: valóügyelőleg (subjective) ezen boldogság'

akadályoztatásának és elrontatásának érzését. Vagy a' mint Ammon meghatározza rossz-elvonva (in abstracto), az az összeköttetések a' világi dolgoknak, melly kedvetlen érzést ébreszt az emberben. Állapotnak gondoltatván (in concreto) az élő valók' szenvedéseik (dolores animantium). Megkülömbözteti a' természeti rosszat az erkölcsi rossztól (malum physicum et morale) a' szerint, a' mint a' szenvedés az embernek vagy testére vagy lelkére tartozó. De szoktak beszélni metaphysicai rosszról (malum metaphysicum) is, értvén rajta a' véges dolgok' szükséges határozottságokból keletkező lehetetlenségét egy félbe nem szakadó boldogságnak (kikerülhetetlen rossz), ellenébe tétetve a' kikerülhető erkölcsi rossznak. Az erkölcsi rossz a' bűn.

A' mi illeti:

1) A' metaphysicai rosszat (malum metaphysicum), melly a' véges valóságok' határozottságokból származik, nem szükséges erre nézve a' Teremtőt igazolni. Mert a' világ a' teremtett határozott dolgoknak összeségek, mellyek végetlen tökéletességekkel nem bírhattak, természeteknél fogva. De az Isten sem közölhetett a' világgal végetlen tökéletességeket és erőket, mert úgy Istent hozott volna létre, a' mi pedig képtelenség. És így szó sem lehet a' metaphysicai rosszakról

2) A' természeti rossz, vagy az élő valóságokat érdeklő nyomorúság és szenvedés

nem mindenkor kikerülhető, minthogy az a' dolgok' határozottságoknak szükséges következése; de

a) Ezen kikerülhetetlen rosszak' számok igen kicsiny, több az öröm mint a' szenvedés a' földön. Mert a' természeti rossz' nagyobb részének magunk vagyunk okai, kikerülhetnénk azokat, p. o. a' háborút, minden azt nyomban követő ostoraival, a' feslettség' következéseit 's a' t. Más természeti rosszak csak tagadások (negativa), ha t. i. némelly kívánságaink, mint a' szépségre, gazdagságra, hosszú életre nem teljesíttetnek. — Ezek természeteknél fogva közönségesek nem lehetnek, mert így többé azokban gyönyörűségünket nem találnánk, 's gyakran inkább kárunkra mint hasznunkra lennének.

b) Ítéletünk a' természeti rosszakról pusztán subjectivum. Mert csak az által lesz rosszá valami, hogy az a' mi érzésünket kellemetlenűl illeti meg; de ezen mi érzési viszonyunkon kivűl, mi legyen az, nem szolgál e gyönyörűségűl más valóságoknak, nem tudjuk. A' mi érzéseink nem lehetnek csalhatatlan bírák a' rosszak' tárgyas (objectivus) mivoltokra nézve. Innen van már az, hogy némelly emberek rossz gyanánt tartják azt, a' mit mások kellemetesnek tartanak (hideg, meleg).

c) Sok természeti rossz csak a' képzeletben, csak azon előterjesztésben van, mellyet magunknak egy harmadik' érzéséről formálunk, p. o. holtak' látások a' csata

piaczon, a' haldoklók' vonaglásaik 's a' t.
Némelly rosszak (éhség, döghalál) csak ritkák 's hamar elmúlnak. — De a' mi még nagyobb nyomadékú.

d) A' természeti rosszak, ezer örömök' forrásaik. — És

e) Végezetre a' természeti rosszak, nagy fontosságú előmozdító eszközei a' virtusnak és az erkölcsi nevelésnek. — Tágas mezőt nyitnak nékünk erőnk' gyakorlására; alkalmatosságot szolgáltatnak a' nemes és nagy cselekedetekre; nálok nélkűl sok kötelességeink lehetetlenek, erkölcsi becsünket, örömeinket nevelik, charakterünket képezik; figyelmünket és szeretetünket irányzák a' lélek' kincseire; felébresztik az Isten' 's halhatatlanság' hivését, 's az ember' nagyobb boldogságának alapját megvetik az örökkévalóságra, Zsid. 12, 5—11. Róm. 5, 3. köv. 8, 17. köv. Máté 5, 12.

3) A' mi az erkölcsi rosszat (a' bűnt) különösen tárgyazza

a) A' bűn' lehetőségét a' tökéletesedhető valóságok' szabadságoktól elválasztani nem lehet. Ha Isten a' teremtések' sorából az ollyan valóságokat, a' millyenek az emberek, kihagyni nem akarta; értelmünk' határozottsága, apródonkénti kifejlésünk; 's akaratunk szabadsága által az erkölcsi rossz lehetővé és igen hihetővé lett. Mondhatjuk tehát: Isten a' bűnt nem akarta, nem tett arra hogy legyen, intézeteket, de a' lehetőségét, mint más szükséges rendelései-

nek következését, kizárni nem akarta; de azt ollyan összeköttetésbe hozza az egészszel, hogy czéljai általa nem akadályoztatnák. Jóllehet Istennek az erkölcsi rosz' lehetőségét meg kellett engedni; mindazonáltal az erkölcsi rossz' vagy a' bűn' okának nem tartathatik, minthogy

b) Mindent cselekedett, hogy annak valóságát akadályozza. Isten ugyan a' bűnt nem akadályozhatja physice, soha félbe nem szakadó csudák' 's a' természet' bölcs és jótékony œconomiájának felforgatása nélkül. Azonban ez az akadályoztatás is csak az emberek' rossz akaratjoknak végrehajtására terjedne, 's következésképen a' tulajdonképeni rosszat, az akarat' romlottságát, 's a' cselekedet' maximáit nem akadályoztatná. De akadályozza a' bűnt erkölcsileg, tanítás (kijelentés), tilalom, 's büntetés által, hogy a' rossz czélokat jó végekre vezérli, a' rossz' következéseit mérsékli 1 Móz. 50, 20. Csel. 3, 14—18. Máté 2, 13. és hogy Jézus által intézetet állított fel, hogy az erkölcsi romlottság kútfejében 's következéseiben eltöröltetnék, mellyről tanít a' következő Rész.